

ΕΛΕΓΧΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ ΕΤΟΣ 1949 - 1950

ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΥΠΟ ΤΗΣ
ΑΝΩΤΕΡΑΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ - ΕΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ ΕΤΟΣ 1949 - 1950

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΝΩΤΑΤΗΣ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΑΔΞ; Αριθ. 819
Χρονολογία 16/3/59

Ε Π Ε Τ Η Ρ Ι Σ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΥΠΟ ΤΗΣ
ΑΝΩΤΕΡΑΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΕΔΡΕΥΟΝΤΟΣ
ΤΑΚΗ Β. ΚΑΝΤΖΙΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ
ΣΤΡ. Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ - ΕΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΕΚΔΟΣΗ
ΕΚΔΟΣΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Προεδρεῖον :

- Πρόεδρος.*— **ΤΑΚΗΣ ΚΑΝΤΖΙΑΣ**, Πρόεδρος Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Πειραιῶς, Βουλευτής, τ. Ὑπουργός (ὁδὸς Δερμινῶ 25, τηλ. 85.321).
- Α' Ἀντιπρόεδρος.*— **ΜΙΧΑΗΛ ΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ**, Δικηγόρος, τ. Δήμαρχος Πειραιῶς καὶ Βουλευτής (ὁδὸς Ἀγαθουπόλεως 4, τηλ. 80.221).
- Β' Ἀντιπρόεδρος.*— **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΑΥΡΙΚΗΣ**, Γενικὸς Διευθυντὴς Τραπεζῆς Ἑλλάδος, τ. Ὑπουργός, (ὁδὸς Ἡσιόδου, τηλ. 71.518).
- Γενικὸς Γραμματεὺς.*— **ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΖΑΚΟΣ**, Οἰκονομικὸς Ἐπιθεωρητὴς καὶ τ. Πρόεδρος τῆς Α.Δ.Ε.Δ.Υ. (Μαυροματαίων καὶ Κυβέλης, τηλ. 63542).
- Ταμίας.*— **ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΑΒΑΛΑΣ**, Πρόεδρος τοῦ Βιοτεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν (ὁδὸς Ἐλευθερίου Βενιζέλου 46, τηλ. 24.913).

Σύμβουλοι :

- ΚΩΣΤΑΣ ΑΡΓΥΡΟΣ**, Διευθυντὴς τοῦ Ὑπουργείου Ἐθν. Οἰκονομίας, (ὁδὸς Σπετσῶν 42, τηλ. 81.720).
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ**, Δικηγόρος καὶ τ. Διευθυντὴς τῆς Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως, (ὁδὸς Κλειτίου 3).
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΖΑΝΝΟΣ**, Σύμβουλος Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν, τ. Γερουσιαστὴς, (Περικλέους 5, Ἀμαρούσιον, τηλ. 010.284).
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΔΗΜΑΣ**, Διευθυντὴς Ὑπουργείου Κοινωνικῆς Προνοίας καὶ Πτυχιούχος τῆς Σχολῆς, (Ζωοδόχου Πηγῆς 6, τηλ. 31.100).
- ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΚΑΡΑΣ**, Μηχανικός, τ. Πρόεδρος Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Ἑλλάδος (ὁδὸς Μπουμπουλίνας 28, τηλ. 62.824).
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΣΚΑΡΗΣ**, Ἐπιθεωρητὴς Σ. Π. Α. Π., τ. Γραμματεὺς Γενικῆς Συνομοσπονδίας Ἐργατῶν, (ὁδὸς Κεφαλληνίας 107, τηλ. 52.463).
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΟΣ**, Πρόεδρος Ἐπαγγελματικοῦ Ἐπιμελητηρίου Πειραιῶς, τ. Βουλευτής, (ὁδὸς Τσαμαδοῦ 15, τηλ. 41.511).
- ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΠΟΛΥΧΡΟΝΗΣ**, Διευθυντὴς Ὑπουργείου Ἐργασίας, (ὁδὸς Καρύδη 10, τηλ. 64.235).
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ**, Πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου τῶν Ἀνωνύμων Ἐταιρειῶν, (ὁδὸς Ὀμήρου 24, τηλ. 33.237) καὶ
- ΣΤΡΑΤΟΣ ΠΑΠΑ ΙΩΑΝΝΟΥ**, Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς (ὁδὸς Μαυρομιχάλη 71, τηλ. 63.377).

COMITÉ DIRECTEUR DE L'ÉCOLE

SCHOOL BOARD OF DIRECTORS

PRÉSIDENT : **P. Kantzias**, Président de la Chambre de Commerce et d' Industrie du Pirée, Député, ancien Ministre. — President of the Chamber of Commerce and Industry, Piraeus, Member of Parliament, Formerly Minister.

VICE PRÉSIDENTS : **M. Rinopoulos**, Avocat, ancien député et maire du Pirée. — Lawyer, Formerly Member of Parliament and Mayor of Piraeus.

P. Mavrikis, Directeur Général de la Banque de Grèce, ancien Ministre. — General Director of the Bank of Greece, Formerly Minister.

SECRÉTAIRE GÉNÉRAL : **Sp. Kazakos**, Inspecteur du Ministère des Finances, anc. Président de la Confédération Générale des Fonctionnaires. — Inspector of the Ministry of Finance, Formerly President of the General Confederation of the Functionaries.

TRESORIER : **J. Gavallas**, Président de la Chambe des Artisans d' Athènes. — President of the Chamber of Artisans Athens.

CONSEILLERS - COUNCILLORS :

C. Argyros, Directeur au Ministère de l' Economie Nationale. — Director The Ministry of National Economy.

G. Vassiliades, Avocat, ex-Directeur de l' Instruction professionnelle. — Lawyer, Formerly Director of the Professional Education.

D. Zannos, Conseiller de la Chambre de Commerce et d' Industrie d' Athènes, ancien Sénateur. — Councillor of the Chamber of Commerce and Industry Athens, Formerly Senator.

D. Karadimas, Directeur au Ministère de la Prévoyance Sociale et diplômé de l' Ecole. — Director at the Ministry of Public Welfare and graduate of the School.

Ach. Karas, Ingénieur, ancien Président de la Chambre Technique de Grèce. — Engineer, Formerly President of the Greek Chamber of Arts and Crafts.

G. Laskaris, Inspecteur des Chemins de fer, anc. Secrétaire de la Confédération Générale des Travailleurs de la Grèce. — Inspector of the Railways, Formerly Secretary of the General Confederation of the Greek Labor Unions.

D. Petropoulakos, Président de la Chambre des Metiers du Pirée. — President of the Chamber of Crafts and Arts, Piraeus.

L. Polychronis, Directeur au Ministère du Travail. — Director at the Ministry of Labor.

J. Terzakis, Président de l' Association des Sociétés Anonymes de la Grèce. — President of the «Union of the Joint-Stock Companies of Greece».

Str. Papayoannou, Directeur de l' Ecole. — Director of the School.

ΔΙΔΑΣΚΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΝ

(*Τακτικοὶ καὶ Ἐντεταλμένοι Καθηγηταὶ*)

- ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Γενικός Διευθυντής Ι. Κ. Α. (Ἐργατικὸν Δίκαιον), ὁδὸς Πιπίνου 10 — Τηλ. 83323.
- ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΑΓΑΠΗΤΙΔΗΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου (Πολιτικὴ Οἰκονομία), ὁδὸς Ραβινὲ 6 — Τηλ. 72876.
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀρχιλογιστὴς Βιομηχανικῶν Ἐταιρειῶν (Ἀσκήσεις Βιομηχανικῆς Λογιστικῆς), ὁδὸς Μαντζάκου 8 — Τηλ. 62974.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΑΛΑΝΗΣ, Διευθυντὴς τῆς Ἐμπορικῆς Τραπεζῆς, τ. Ὑπουργός, (Τραπεζιτικά), ὁδὸς Πατριάρχου Ἰωακείμ 25 — Τηλ. 30451.
- ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Συνταγματάρχης (Ἡλεκτροτεχνία), ὁδὸς Κορδαλλέως 4 — Τηλ. 84072.
- ΦΡΙΞΟΣ ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Οἰκονομικὸς Σύμβουλος Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου Πειραιῶς (Βιομηχανικὴ Πολιτικὴ), ὁδὸς Κλεομένους 2 — Τηλ. 70578.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ, Δικηγόρος (Ἰδιωτικὸν Δίκαιον), ὁδὸς Ζωοδόχου Πηγῆς 57 — Τηλ. 28074.
- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΕΛΟΥΚΑΣ, Δικηγόρος (Ἐμπορικὸν Δίκαιον), ὁδὸς Ρουζβελτ 37 — Τηλ. 34072
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου (Δημοσία Οἰκονομία καὶ Δημοσιονομικὴ Νομοθεσία), ὁδὸς Λουκιανοῦ 28, Τηλ. 72659.
- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, τ. Γυμνασιάρχης (Φυσικὴ), ὁδὸς Ψυχάρη 3—Τηλ. 81726.
- ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ ΚΑΛΛΙΑΒΑΣ, Καθηγητὴς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολ. Ἐπιστημῶν (Οἰκονομικὴ Γεωγραφία), ὁδὸς Ἀναγνωστοπούλου 44—Τηλ. 24234.
- ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ—ΣΤΡΑΤΗΣ, Καθηγητὴς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Παντείου Σχολῆς, (Δημόσιον Δίκαιον), ὁδὸς Πιπτακοῦ 8 — Τηλ. 35390.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΜΒΥΣΙΔΗΣ, Ὑποδιευθυντὴς Β' Δημοσίας Ἐμπορικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (Λογιστικαὶ Ἀσκήσεις), ὁδὸς Τήνου 3—Τηλ. 80848.
- ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΑΒΑΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου (Γαλλικά), ὁδὸς Χειμάρρας 10 — Τηλ. 82704.
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΤΣΙΠΗΣ, Καθηγητὴς τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γυμναστηρίου (Σωματικὴ Ἀγωγή), ὁδὸς Ἀγκύλης 48 — Τηλ. 91370.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΛΛΙΑΣ, Διευθυντὴς Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν (Ἰδιωτικὴ Οἰκονομικὴ), ὁδὸς Ἁγίας Λαύρας 105 — Τηλ. 22427.
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ, Δικηγόρος, Διευθυντὴς Ἐνώσεως Ἀσφαλιστικῶν Ἐταιρειῶν (Ἀσφαλιστικά), ὁδὸς Ὑψηλάντου 3 — Τηλ. 70107.
- ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΡΙΦΤΟΥ—ΚΡΙΑΡΑ, Ἐπιμελήτρια Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου (Ψυχοτεχνικὴ καὶ Ψυχο-Φυσιολογία τῆς Ἐργασίας), Παλαιὸν Φάληρον, ὁδὸς Θέτιδος 18.

- ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΥΡΚΙΛΙΤΣΗΣ, Γενικός Γραμματεὺς Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, (Ἐμπορικὴ Πολιτικὴ), ὁδὸς Ἐθνικῆς Στέγης 16 - Νέα Σμύρνη — Τηλ. 26177.
- ΦΡΙΞΟΣ ΛΕΤΣΑΣ, Μηχανολόγος, (Ὁργάνωσις Ἐργοστασίων), Ξενοδοχεῖον Νέον Ἀγγλίας — Τηλ. 30446.
- ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Καθηγητὴς τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου (Οἰκονομικὰ Μαθηματικὰ καὶ Μαθηματικὴ Στατιστικὴ), ὁδὸς Σκύρου 55 — Τηλ. 34284.
- ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΕΛΕΤΗΣ, Καθηγητὴς Ἐμπορικῆς Σχολῆς (Στενογραφία), ὁδὸς Αἰόλου 72 — Τηλ. 20906.
- ΣΤΡΑΤΟΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, τ. Γεν. Γραμματεὺς Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Τεχνικὴ Ἐμπορίου καὶ Λογιστικὴ), ὁδὸς Μαυρομιχάλη 71 — Τηλ. 63377
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ἀρχιλογιστὴς Βιομηχανικῶν Ἐταιρειῶν (Ἐφαρμογαὶ Βιομηχανικῆς Λογιστικῆς), Ὁδὸς Εὐτέρου 14 — Τηλ. 23791.
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ, Διευθυντὴς τῆς Ὑγειονομικῆς Σχολῆς (Βιομηχανικὴ Ὑγιεινὴ), ὁδὸς Φυλῆς 134 — Τηλ. 81709.
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ, Καθηγητὴς Β' Δημοσίας Ἐμπορικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (Ἀγγλικά) ὁδὸς Σκιάθου 63 — Τηλ. 82314.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΕΡΔΙΚΑΣ, Πρόεδρος Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (Ἐμπορικὸν Δίκαιον), ὁδὸς Ὀμήρου 24 — Τηλ. 24289.
- ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΑΟΥΝΑΤΣΟΣ, Διευθυντὴς Μελετῶν τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος (Οἰκονομικὴ Στατιστικὴ) — Τηλ. 70587.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΗΜΑΝΤΗΡΑΣ, Δικηγόρος, τ. Γεν. Γραμματεὺς Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Ἰδιωτικὸν Δίκαιον), ὁδὸς Ὑψηλάντου 31 — Τηλ. 72379.
- ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Μηχανολόγος, (Μηχανογνωσία), ὁδὸς Πινδάρου 13 Πειραιεύς) — Τηλ. 43984.
- ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βουλευτὴς, τ. Ὑπουργὸς Συντονισμοῦ (Κοινωνικὴ Πολιτικὴ), ὁδὸς Μακεδονίας 6 — Τηλ. 54436.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ, Διευθυντὴς τοῦ Γενικοῦ Χημείου τοῦ Κράτους (Χημεία καὶ Ἐμπορευματολογία), ὁδὸς Φραντζῆ 9α — Τηλ. 30204.
- ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΗΣ, Γενικός Διευθυντὴς Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Σύγχρονα Ἐμπορικὰ Προβλήματα), ὁδὸς Σολωμοῦ 31 — Τηλ. 27407.
- ΜΑΡΙΟΣ ΤΣΙΜΑΡΑΣ, Καθηγητὴς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν (Οἰκονομικὴ τῶν Ἐκμεταλλεύσεων καὶ Βιομηχανικὴ Λογιστικὴ), ὁδὸς Ἀβέρωφ—Τηλ. 54427.
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΡΑΓΚΟΣ, Διευθυντὴς Τελωνειακῆς Ὑπηρεσίας Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν (Τελωνειακὴ καὶ Δασμολογικὴ Νομοθεσία καὶ Πολιτικὴ), ὁδὸς Ἀγγέλου Γέροντα 11 — Τηλ. 34730.
- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΦΩΚΑΣ, Γενικός Γραμματεὺς τοῦ Τουρισμοῦ, τ. Βουλευτὴς καὶ Καθηγητὴς τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (Ἱστορία τῆς Βιομηχανίας καὶ Ἐργασίας), ὁδὸς Βασιλίσσης Σοφίας 27 — Τηλ. 72103.
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ὑφηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου (Πολιτικὴ Οἰκονομία) ὁδὸς Δεληγιώργη 158α — Πειραιεύς.
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΧΟΥ, Ἐντεταλμένος Σύμβουλος τῆς Τραπεζῆς Ἐμπορικῆς Πίσσεως, (Ὁργάνωσις Ἐπιχειρήσεων), ὁδὸς Πεσματζόγλου 9 — Τηλ. 30634.

CORPS ENSEIGNANT - TEACHING STAFF

- Chr. Agallopoulos, Directeur Général de l'Institut des Assurances Sociales. — General Director of the Social Insurances Institution.
- Sot. Agapitidis, Professeur à l'Ecole Polytechnique — Professor the Polytechnic School.
- G. Alexandropoulos, Chef de Comptabilité — Chief Cost — Accountant.
- Dem. Galanis, Directeur de la Banque Commerciale de Grèce, anc. Ministre — Director, Commercial Bank, ex Minister.
- Sp Calogeropoulos—Stratis—Professeur à l'Ecole des Sciences Commerciales et Economiques et à l'Ecole de Sciences Politiques—Professor in the Highest School of Commercial and Economic Sciences and in the School of Political Sciences.
- Nic. Deloucas, Avocat.—Attorney at Law.
- Pan. Dertilis, Professeur à l'Université. — University Professor.
- Dem. Dimitracakis, Avocat. — Attorney a Law.
- Nic. Fokas, Directeur Général de l'Office du Tourisme. — anc. Député, et ex Professeur à l'Ecole des Sciences Politiques.—General Director of Sourist Office, Formely deputy and Professor in the School of Social Sciences.
- J. Frangos, Directeur des Douanes au Ministère des Finances. — Director, Ministry of Finance.
- J. Chrysochou, Directeur - délégué de la Banque du Crédit Commercial. — Delegate Director of Bank, Management Consultant.
- G. Chalkiopoulos, — Agregé de l'Université. — Associate Professor of University.
- Fr. Georgacopoulos, Conseiller Economique de la Chambre de Commerce du Pirée. — Economic councillor of the Chamber of Commerce, Piraeus.
- J. Giannopoulos, colonnel. — Colonel.
- Ar. Kalliavas — Professeur à l'Ecole des Sciences Politiques. — Professor, Pantios School of Political Sciences.
- Dem. Kamvissidis — Sous - Directeur de l'Ecole Commerciale. — Sub - Director, Commercial School.
- Chr. Karavas, Professeur à l'Ecole Polytechnique. — Professor the Polytechnic School.
- G. Katsipis, Professeur de Gymnastique à l'Université. — Professor of gymnastics in the University.
- An Kirkilitzis — Secrétaire Général du Ministère de l'Economie Nationale — General Secretary, Ministry of National Economy.

- Dem. Kollias — Directeur du Ministère des Finances. — Director Ministry of Finance. —
- J. Koutsoyiannis — Avocat, Directeur Général de l' Union des Sociétés d' Assurances. — Attorney at Law, Director of the Union of Insurance Companies.
- Cath. Striftou · Kriaras — Chef de travaux du Laboratoire de Pédagogie expérimentale de l' Université. — Instructor of Experimental Pedagogy in the University.
- Fr. Letsas — Ingénieur — Mechanical Engineer.
- Em. Meletis, Professeur à l' Ecole Commerciale des Filles. — Professor at Commercial School.
- E. Margaritis — Professeur à l' Ecole Expérimentale de l' Université. — Professor at the Experimental School of the University.
- Str. Papayoannou, anc. Secrétaire général du Ministère de l' Economie Nationale ex General Secretary, Ministry of National Economy.
- D. Papadimitriou — Chef de Comptabilité. — Chief Cost Accountant.
- Dr. G. Papakostas — Directeur de l' Ecole de l' Hygiène. — Director of the Sanitary School.
- G. Pavlidis, Professeur à l' Ecole Commerciale d' Athènes. — Professor Commercial School of Athens.
- Pan. Perdikas — Président de l' Ecole des Sciences Politiques. — Président of the School of Political Sciences.
- An. Saounatos — Directeur de la Banque de Grèce. — Manager of the Bank of Greece.
- Const. Simantiras — Avocat, Anc. Secrétaire Général du Ministère de l' Economie Nationale. — Attorney at Law, ex General Secretary, Ministry of National Economy.
- St. Stavropoulos — Ingénieur. — Mechanical Engineer.
- St. Stefanopoulos — Député, ancien Ministre. — Deputy, Formely Minister.
- El. Synodinos — Directeur Inspecteur du Laboratoire Chimique General de l' Etat. — Director, Inspector of the General Chem, State Laboratory.
- Nic Théodorou — anc. Directeur de Lycée. — ex Principal of High School.
- Ath Triantafyllis — Directeur Général du Ministère de l' Economie Nationale — General Director Ministry of National Economy.
- Mar. Tsimaras — Professeur à l' Ecole des Sciences Economiques et Commerciales. — Professor at the Highest School of Commercial and Economic Sciences.
-

ΣΧΟΛΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Διὰ τὸ Ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1949/50

Ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς :

ΣΤΡΑΤΟΣ Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Καὶ οἱ Καθηγηταί :

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΝ

<i>Εὐάγγελος Παρασκευαΐδης,</i>	Γραμματεὺς, ὁδὸς Ἰώνων 26
<i>Περικλῆς Πετούνης,</i>	Βοηθός, Διγενῆ Ἀκρίτα 1
<i>Ἐμμανουὴλ Μόρτζος,</i>	Γραφεύς, ὁδὸς Κύπρου 41
<i>Μάρκος Τζαννουδάκης</i>	Ἐπιστάτης, ὁδὸς Κύπρου 43

Τὸ Διδακτῆριον τῆς Σχολῆς εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κύπρου 43. Ὁ Διευθυντὴς δέχεται εἰς αὐτὸ ἑκάστην Δευτέραν, Τρίτην, Πέμπτην καὶ Σάββατον 5—7 μ. μ., ὁ δὲ Γραμματεὺς καὶ ὁ Διαχειριστὴς καθ' ἑκάστην 11 π. μ. — 1 μ. μ., πλὴν Τρίτης καὶ Παρασκευῆς, καὶ 5—7 καθ' ἑκάστην — Τηλέφ. 86.074,

Τὸ Παράρτημα τῆς Σχολῆς (Ἀναγνωστήριον, Γραφεῖον Βιομηχανικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐρευνῶν) εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φρ. Ρουῤζβελτ 84 (πρῶην Ἀκαδημίας) Ὁ Γραμματεὺς δέχεται εἰς αὐτὸ ἑκάστην Τρίτην καὶ Παρασκευὴν 11 π. μ. — 1 μ. μ.

Τὰ Γραφεῖα εἶνε κλειστὰ κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἀργεῖ τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Ἀπὸ 15ης Ἰουλίου μέχρι 31ης Αὐγούστου τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φρ. Ρουῤζβελτ 84 (πρῶην Ἀκαδημίας) Γραφεῖα τῆς Σχολῆς εἶνε ἀνοικτὰ μόνον ἑκάστην Τρίτην καὶ Παρασκευὴν 10 π.μ. — 1 μ. μ. καὶ ἑκάστην Πέμπτην 5 — 7 μ. μ.

COMITÉ DE SURVEILLANCE

SUPERVISING COMMITTEE

DIRECTEUR - DIRECTOR :

Prof. Str. Papayoannou

MEMBRES - MEMBERS :

Prof. Chr. Agalopoulos

» Eu Margaritis

» El. Synodinos

» Nic. Theodorou

Secrétaire de l' Ecole - Secretary of School

Ev. Paraskevaïdis

Adresse de l' Ecole - Address of the School :

Rue } Kyprou 43 - Tel. 86.074
Street }

NOTICE

1.— L' ÉCOLE DES HAUTES ÉTUDES INDUSTRIELLES est une fondation d' utilité publique, fondée par le «Syndicat des Industriels Grecs» et l' «Union des Sociétés Anonymes de la Grèce», avec l'autorisation et sous le contrôle du Ministère de l' Economie Nationale (Direction de l' Enseignement Professionnel).

2.— L' École a pour but de former, par un enseignement théorique et pratique, dans les limites des conditions et des besoins de l' Economie Nationale, le haut et le moyen personnel administratif et comptable des entreprises industrielles et des services publics des Ministères des Finances, de l' Economie Nationale, du Travail, du Ravitaillement et de la Coordination e.t.c.

3.— Sont admis comme élèves, après examen (Composition, Arithmétique, Algèbre, Géographie, Chimie et Physique) les candidats qui sont munis du diplôme de fin d' études de l' Enseignement Secondaire: (Gymnases, Lycées pratiques, Ecoles commerciales).

4.— La durée des Études est de trois années. A la fin de chaque année les élèves doivent subir un examen oral et écrit sur toutes les matières enseignées pendant l' année.

5.— Les candidats pour le «Diplôme d' études Industrielles Supérieures» doivent: a) présenter une attestation de service de six mois dans une entreprise commerciale, ou dans un service public, b) rédiger une composition relative aux matières enseignées dans l' École, c) faire un travail dans le Bureau des Recherches Industrielles et Commerciales de l' École et d) subir un examen spécial oral et écrit devant une Commission sur des questions de l' Economie Politique, de la Politique Economique, de la Législation fiscale, de l' Organisation et de l' Administration des entreprises, de l' Organisation des usines, du Droit Commercial, du Droit Ouvrier, de la Comptabilité générale et industrielle, de la Technologie, de l' Outillage industriel et de l' Electricité appliquée.

NOTICE

1.— THE SCHOOL OF SUPERIOR INDUSTRIAL STUDIES is an Institution of public utility, founded by the «Syndicate of Greek Manufacturers» and the «Union of Societies Ltd» by the authorisation and under the control of the Ministry of National Economy (Direction of Professional Education).

2.— The School aims at (by a theoretical and practical training within the frame of our national economy) the formation of junior and senior administrative staff employees and accountants for the Industrial Enterprises and for the public services of the Ministries of National Economy, Labour, Finance, Supply and Coordination e.t.c.

3.— As students are admitted graduates of Secondary Schools: (Gymnasiums, Practical Lyceums, Commercial Schools) after an entrance examination, held on Composition, Mathematics, Algebra, Geography (Physical, Political and Economic), Physics and Chemistry.

4.— Attendance is for three years. Students to be promoted, must pass every year an oral, as well as a written examination.

5.—In order to obtain the diploma of «Higher Industrial Studies», each candidate, after succeeding in the examination of the third year, must furthermore present : 1) an attestation certifying at six months, at least, experience at a commercial or industrial concern or a public service. 2) a special paper relative to a subject taught at our School. 3) a special Work prepared in our Business Research Bureau and 4) should pass, before a special Committee, a written and oral examination on Political Economic Policy, Taxation Legislation, Business Organisation, Factory Management, Commercial Law, Labor Law, Technology, Mechanics, Applied Electricity and Accounting and Costing.

LEÇONS - LESSONS

3 années - 3 years

Heures
Hours

Economie politique	Political Economy	5
Politique économique	Economic Policy	2
Economie privée	Private Economics	3
Finances publiques	Taxation Legislation	2
Legislation et politique douanière	Custom Duty Legislation and Policy	2
Statistique	Statistics	2
Histoire économique	Economic History	1
Technique de la vie économique	Business Technique	5
Comptabilité	Accounting	12
Géographie économique	Economic Geography	3
Mathématiques financières	Financial Mathematics	3
Droit public	Public Law	2
Droit privé	Private Law	5
Droit commercial et industriel	Commercial and Industrial Law	4
Politique et Droit social	Social Policy and Law	3
Organisation et administration des entreprises	Business Organisation and Administration	6
Psychotechnique	Psychotechnics	2
Hygiène industrielle	Industrial Hygiene	2
Physique	Physics	3
Chimie	Chemistry	2
Marchandises	Commodities	4
Machines	Machinery	3
Electricité appliquée	Electrotechnics	2
Organisation industrielle	Factory Organisation	3
Bureau des recherches industrielles et Commerciales — Exercices pratiques — Visites	Bureau of Business Researches — Practice — Visits	10
Français	French	5
Anglais	English	5
Sténographie	Shorthand	3
	Total	104

ΦΥΣΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ *

Ἡ Βιομηχανία ἀποτελεῖ τὸν δεύτερον κλάδον τῆς Ἐθνικῆς μας Οἰκονομίας. Ἀπασχολεῖ τὰ 20 ο)ο τοῦ πληθυσμοῦ καὶ παρέχει περὶ τὰ 15 ο)ο τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος. Χάρις εἰς τὸ σχέδιον Μάρσαλ ἐλπίζεται βασίμως ὅτι θὰ καταστῇ ταχέως δυνατὴ πολὺ μεγαλυτέρα βιομηχανικὴ ἀνάπτυξις τῆς Χώρας.

Διὰ τὴν ἀναπτυχθῆναι καὶ νὰ βελτιωθῆ ἡ Βιομηχανία ἔχει βεβαίως ἀνάγκην ὅλων τῶν ἐνδεικνυομένων μέτρων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ὡς καὶ κεφαλαίων καὶ πιστώσεων· ἐξίσου ὅμως ἔχει ἀνάγκην ἡ Βιομηχανία τοῦ ἐμφύχου ὑλικοῦ, ἥτοι ἱκανῶν καὶ μορφωμένων τεχνιτῶν, ἀρχιτεχνιτῶν, ἐργοδηγῶν καὶ ἐπιστατῶν, ἀνωτέρων τεχνικῶν καὶ διοικητικῶν στελεχῶν.

Ἡ Βιομηχανία εἶναι σύνθετον οἰκονομικοτεχνικὸν φαινόμενον, μὲ ποικίλα οἰκονομικά, ἐμπορικὰ, νομικά, διοικητικὰ, ἀνθρώπινου παράγοντος καὶ τεχνικὰ προβλήματα, εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ εἶνε ἐνημερωμένον τὸ ἀνώτερον διοικητικὸν στέλεχος ἐνὸς βιομηχανικοῦ ὀργανισμοῦ. Μόνη ἡ τεχνικὴ κατάρτισις δημιουργεῖ μονομέρειαν, ἡ ὁποία πολλάκις καθίσταται ἐπικίνδυνος, ὅπως καὶ μόνη ἡ οἰκονομικο—νομικὴ μόρφωσις ἀποδεικνύεται ἐν τῇ πράξει ἀνεπαρκής.

Ἡ Σχολὴ μας ἠθέλησε νὰ καλύψῃ τὸ ἀναντίρρητον τοῦτο ἐκπαιδευτικὸν κενόν, τὴν ἔλλειψιν δηλονότι μιᾶς Σχολῆς εἰδικῆς διὰ τὴν κατάρτισιν ἀνωτέρων διοικητικῶν στελεχῶν, προοριζομένων διὰ τὰς ἰδιωτικὰς βιομηχανικὰς ἐπιχειρήσεις, τὰς κρατικὰς ὑπηρεσίας καὶ τοὺς σχετικούς κοινωφελεῖς ὀργανισμούς. Οὕτω ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτοῦ ἡ Σχολὴ μας καλύπτει ἰδιαζούσας κοινωνικὰς καὶ κρατικὰς ἀνάγκας, ὅπως ἀναλόγους ἀνάγκας ἐξυπηρετοῦν εἰς τὸ οἰκεῖον πεδῖον ἡ Ἀνωτάτη Γεωπονικὴ Σχολή, ἡ Δασολογικὴ Σχολή, τὸ Πολυτεχνεῖον, ἡ Ἀνωτέρα Σχολὴ Τ.Τ.Τ.

Ἡ Σχολὴ μας ἀποτελεῖ νέον πρωτότυπον καὶ ἰδιότυπον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα ἀπὸ ἀπόψεως σκοπῶν, κατευθύνσεων, μεθόδων, ἰδανικῶν. Ὅχι μόνον δὲν ἀνταγωνίζεται τὰ ἄλλα ἰσότιμα Ἰδρύματα, (Νομικὴ Σχολή, Ἀνωτάτη Σχολὴ Ἐμπορικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, Πάντειος Ἀνωτάτη Σχολὴ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, Πολυτεχνεῖον), ἀλλ' ἀντιθέτως συμπληρῶνει τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν, ἡ ὁποία ἄς εὐχηθῶμεν νὰ δλοκληρωθῇ μὲ μίαν ἀνωτέραν Ναυτιλιακὴν καὶ μὲ μίαν ἀνωτέραν Ζωοτεχνικὴν Σχολήν.

* Ἀποσπάσματα ἐκ τῆς ὁμιλίας τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς κ. Στράτου Κ. Παπαϊωάννου μὲ θέμα : «Σκοποί, κατευθύνσεις, μέθοδοι, ἰδανικά τῆς Α.Σ.Β.Σ.»

Ἡ ἐκπαίδευσις δὲν εἶνε, οὐδὲ δύναται νὰ εἶναι αὐθαίρετον κατασκευάσμα· ἄλλως ἐργάζεται εἰς τὸ κενὸν καὶ βαθμιαίως ἀποσυντίθεται. Ἡ Σχολή μας, ἀρχίσασα τὸ ἔργον τῆς με ἐλαχίστους σπουδαστὰς ὡς ἐν Ἴδρυμα ἀπλῆς ἐπιμορφώσεως ὑπαλλήλων βιομηχανικῶν τινων ἐπιχειρήσεων, κατέστη ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ζῶν καὶ δρῶν ἰσχυρὸς ὀργανισμὸς, διανοίγων νέας ὁδοὺς μορφώσεως καὶ διαπλάσεως τῶν νέων μας. Ἀπεδείξαμεν ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, ὅτι ἐξυηρητοῦμεν πραγματικὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν νέων καὶ ὅτι ἀνταποκρινόμεθα εἰς πραγματικὰς κοινωνικὰς ἀπαιτήσεις· ἄλλως ἐν Ἴδρυμα εἶνε ἐξωκοινωνικόν—ἂν ὅχι ἀντικοινωνικόν—φαινόμενον καί, ἀντὶ νὰ εἶνε συντελεστής προσόδου, καθίσταται ἀποσυνθετικὸς καὶ ἀντιδραστικὸς παράγων, ἀληθὲς καρκίνωμα τῆς ζωῆς. Ἡ Σχολὴ ἔχει σαφῆ ἐπίγνωσιν, ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις σήμερον εὐρίσκειται εἰς μίαν διασταύρωσιν ὁδῶν. Ὅλοι αἱ ἀβεβαιότητες, ὅλοι αἱ ἐλπίδες καὶ ὅλοι οἱ φόβοι τῆς συγχρόνου ζωῆς ἔχουν μοιραίαν τὴν ἀντανάκλασιν τῶν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ καπιταλισμοῦ διοικητικὰ στελέχη ἢ δὲν ὑπάρχουν ἢ ἡ σημασία τῶν εἶνε λίαν περιορισμένη, διότι οἱ τρόποι τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διαθέσεως τῶν προϊόντων εἶνε ἀπλοῖ καὶ ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ὀλίγον ἀνεπτυγμένος, οὔτε δὲ αἱ εἰδικαὶ γνώσεις καὶ οὔτε αἱ εἰδικαὶ ἱκανότητες εἶνε ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ὀργάνωσιν, τὴν διεύθυνσιν καὶ τὸν ἔλεγχον μιᾶς ἐπιχειρήσεως.

Αἱ νέα τεχνικὰ μέθοδοι τῆς παραγωγῆς καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀνωνύμων ἑταιρειῶν, τὰ παντὸς εἶδους μεγάλα οἰκονομικὰ συγκροτήματα, ὡς καὶ ἡ ἐπέμβασις τοῦ Κράτους εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν μετέβαλον βασικῶς τὰς συνθήκας τῆς διοικήσεως, τῆς ὀργανώσεως, τοῦ ἔλεγχου, τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς καθοδηγήσεως τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν μονάδων, αἱ ὁποῖαι εἶνε δημιουργήματα εἴτε τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, εἴτε τῆς κρατικῆς ἐνεργείας. Ὁ ὅλος τῶν κεφαλαιούχων ὀσημέραι μειώνεται, διὰ τὴν ἀξίησιν ἀντιστοιχῶς ὁ ὅλος καὶ ἡ σημασία τῶν διοικητικῶν στελεχῶν, τῶν ὁποίων ἡ εἰδικὴ (ἀλλ' ὅχι μονομερῆς) μόρφωσις πρέπει νὰ εἶνε ἐκτεταμένη, καθόσον οἱ ποικίλοι συνδυασμοὶ κατὰ τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν διάθεσιν τοῦ προϊόντος ἀπαιτοῦν γνώσεις ἀνταποκρινόμενας πρὸς τὸ πολὺπλοκον τοῦ ἐξοπλισμοῦ ἑνὸς συγχρόνου οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ. Ὅπως ἐπίσης ὁ ὅλος τοῦ Ὑπουργοῦ περιορίζεται εἰς τὴν χάραξιν τῶν γενικῶν γραμμῶν τῆς πολιτικῆς κατευθύνσεως, ἐνῶ ἡ ἐπὶ μέρους διοίκησις, τῆς ὁποίας ἡ εἰς πλάτος καὶ βάθος ἐπέκτασις εἶνε χαρακτηριστικὸν φαινόμενον ἀπὸ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, περιέρχεται εἰς χεῖρας εἰδικευμένων μονίμων κρατικῶν στελεχῶν.

Ὅτῳ τὸ λειτούργημα τοῦ διοικητικοῦ στελέχους καθίσταται ὀσημέραι πλέον εἰδικευμένον, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως πλέον πολυσύνθετον καὶ συνεπῶς πλέον ἀπαραίτητον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Ἀναντιρρήτως παγκόσμιος

διαπίστωσης εἶνε, ἰσχύουσα καὶ διὰ τὴν καπιταλιστικὴν Ἀμερικὴν καὶ διὰ τὴν Δημοκρατικὴν Εὐρώπην καὶ διὰ τὴν Σοβιετικὴν Ρωσίαν, ἡ συνεχὴς καὶ δυσανάλογος αὔξεις τῆς γραφειοκρατίας ἐν σχέσει πρὸς τοὺς λοιποὺς ἐργαζομένους, γραφειοκρατίας ἐπηρεαζούσης μεγάλως τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωὴν πάσης χώρας.

Εἰδικώτερον διὰ τὴν Βιομηχανίαν καὶ τοὺς συναφεῖς κλάδους τῆς Διοικήσεως τὸ διοικητικὸν στέλεχος, διὰ τὸ ἀνταποκριθῆναι εἰς τὸ ἔργον του καὶ τὴν ἀποστολὴν του, δὲν δύναται πλέον ν' ἀρκῆται εἰς μίαν ἐγκύκλιον ἢ γενικὴν νομικοοικονομικὴν κατάρτισιν ἢ μίαν τεχνικὴν μονομερῆ μόρφωσιν. Δὲν δύναται πλέον νὰ νοηθῆ ἄνωτερος διοικητικὸς ὑπάλληλος Βιομηχανίας ἢ τῶν Ὑπηρεσιῶν Βιομηχανίας, Μεταλλείων, Ἐργασίας, Κοινωνικῆς Προνοίας, Ἐφοδιασμοῦ, Μεταφορῶν, Φορολογίας κ.λ.π., ἐὰν δὲν εἶνε εἰς θέσιν ν' ἀντιληφθῆ τὴν τεχνικὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν Βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐὰν δὲν εἶνε εἰς θέσιν ν' ἀντιμετωπίσῃ, ἐπαρκῶς ἐφοδιασμένος, τὰ ψυχολογικὰ καὶ νομικὰ προβλήματα τοῦ προσωπικοῦ, ἐὰν δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ δώσῃ τὴν προσήκουσαν λύσιν εἰς τὰ ὀργανωτικὰ ζητήματα, ἐὰν δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ τὰ λογιστικὰ προβλήματα κόστους καὶ ἐὰν τέλος δὲν εἶνε εἰς θέσιν ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰ καθημερινῶς πολλαπλασιαζόμενα θέματα ἐκ τῆς ἀσκουμένης οἰκονομικῆς, ἀγορανομικῆς καὶ φορολογικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους. Εἰς τὸ ἀναντίρροπον τοῦτο οἰκονομικὸν καὶ ἐκπαιδευτικὸν πρόβλημα ἡ Σχολὴ ἔδωκε, φρονουῦμεν, τὴν μόνην ὀρθὴν καὶ δυνατὴν λύσιν.

Τὸ βασικὸν πρόβλημα εἶνε ἡ αὔξεις τῆς παραγωγῆς. Συμφέρον ἐπομένως τῆς οἰκονομίας τοῦ τόπου εἶνε ἡ συνύπαρξις εἰδικευμένων στελεχῶν, τεχνικῶν καὶ διοικητικῶν, μὲ πνεῦμα συνεργασίας καὶ ἀμοιβαίας κατανοήσεως. Συμφέρον τῶν τεχνικῶν ὑπαλλήλων εἶνε νὰ συνεργάζωνται μὲ ἐνημερωμένα καὶ μορφωμένα διοικητικὰ στελέχη, ὅπως συμφέρον τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων εἶνε τὰ τεχνικὰ στελέχη νὰ μὴ ἔχουν παρωπίδας καὶ νὰ δύναται ν' ἀντιληφθῶσι τὴν διοικητικὴν ἄποψιν τῶν ζητημάτων. Ὁ τεχνικὸς δὲν δύναται, ἐν ὀνόματι τῆς Τεχνικῆς καὶ ἀπαρδέκτων τεχνοκρατικῶν ὀλιγαρχικῶν ἀντιλήψεων, νὰ θέλῃ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν μονομερείαν του ἢ νὰ ἀγνοῇ τὴν διοικητικὴν πλευρὰν τῶν ζητημάτων, ὅπως καὶ ὁ διοικητικὸς δὲν δύναται νὰ ρυθμίξῃ τὴν ζωὴν ἐνὸς συνθέτου οἰκονομικο-τεχνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀγνοῶν ἢ καὶ περιφρονῶν κατὰ βάσιν τὰ τεχνικὰ του προβλήματα. Ἡ Σχολὴ μας εἰς τὴν ἀκατανόητον αὐτὴν ἀντίθεσιν τεχνικῶν καὶ νομικο-οικονομολόγων ἔδωκε τὴν ὀρθὴν λύσιν, βάσει τῶν διδαγμάτων τοῦ μεγάλου Διδασκάλου τῆς ἀγωγῆς καὶ διοικήσεως τῶν ἐπιχειρήσεων, τοῦ Henri Fayol.

Πρὸ τοῦ 1923 μία Βιομηχανικὴ Σχολὴ εἰς τὸν τόπον μας θὰ ἦτο εἰς δευτερεύων συντελεστῆς τῆς ἀναπτύξεως τῆς Βιομηχανίας μας. Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων, τὴν προστατευτικὴν πολιτικὴν τοῦ Κράτους, καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὸ 1933, ἡ Βιομηχανικὴ Σχολὴ ἀποτελεῖ πραγματικὴν καὶ ἐπι-

τακτικήν εκπαιδευτικήν ἀνάγκην τοῦ τόπου, ἐν ᾧ μάλιστα τῶν ἐκ τοῦ σχεδίου Μάρσαλ ἐλπίδων ἐκβιομηχανισμοῦ τῆς Χώρας.

Ἡ Σχολὴ μὲ αὐτοπεποιθήσιν βαδίζει εἰς νέους δρόμους* ἔχει ἐπίγνωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς Κατανοεῖ ὅτι εἶναι ἐν ἰδιότυπον, πρωτοπόρον καὶ ἐλευθέρου πνευματικὸν κέντρον*. Ἡ Σχολὴ φιλοδοξεῖ, ἐργάζεται καὶ μοχθεῖ διὰ τὴν πραγματοποιήσῃ τὸ μορφωτικὸν Ἰδανικὸν τῆς. Φιλοδοξεῖ τὴν δημιουργήσῃ μορφωμένα καὶ ἱκανὰ ἐπαγγελματικὰ στελέχη, μέλη χρήσιμα τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ τῆς Χώρας, διὰ τὴν σταδιοδρομήσῃ μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν, τὴν ὁποίαν μόνον τὰ πραγματικὰ ἐφόδια ἐξασφαλίζουν εἰς τὴν ζωὴν καὶ προπαντὸς διὰ τὴν συντελέσῃ εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ τόπου, καὶ ὅχι διὰ τὴν καταστῶν θεσιθῆραι καὶ παράσιτα τῆς κρατικῆς ἢ κοινωνικῆς ζωῆς.

Φιλοδοξεῖ τὴν δημιουργήσῃ καλοὺς Ἕλληνας, διὰ τὴν ἀγαπήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐργασθῶν διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ εὐτυχία τοῦ Συνόλου ἐξασφαλίζει τὴν εὐτυχίαν τῶν ἀτόμων, μὲ τὴν πεποιθήσιν ὅτι συμφέρον καὶ ὑποχρέωσις τοῦ ἀτόμου εἶναι τὴν μοχθῆ ὑπὲρ τοῦ Συνόλου.

Φιλοδοξεῖ τὴν δημιουργήσῃ χρησίμους, ἐλευθέρους καὶ ἀξιοπρεπεῖς ἀνθρώπους, μὲ πίστιν εἰς τὰ Ἀνθρωπιστικὰ Ἰδανικά, ἀντάξια ἐνὸς νέου κόσμου, πὸν παρασκευάζει ἡ θυσία, τὸ μαρτύριον καὶ ὁ ἡρωϊσμός ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων εἰς τὴν μάχην κατὰ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας, κατὰ τῆς βίας καὶ ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας, κατὰ τῆς ὕλης καὶ ὑπὲρ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τῆς ἀντιδράσεως καὶ ὑπὲρ τῆς Προόδου.

Ἡ Σχολὴ ὑπερηφανεύεται ὅτι εἶναι εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὅπως τὸ Πολυτεχνεῖον καὶ ἡ Γεωπονικὴ Σχολή. Δὲν εἶναι θεωρητικὸν Ἰδρυμα, ἀλλὰ Σχολὴ ἐφαρμογῆς, τὴν ὁποίαν ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν Ἐπιστήμην καὶ ἀπὸ τὴν πράξιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Σέβεται καὶ τιμᾷ τὸ ἔργον πάσης ἄλλης Σχολῆς, ἀλλ' οὐδενὸς ἀποτελεῖ μίμησιν, ἢ προπαρασκευαστικὸν τμήμα**. Οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν Σχολὴν σπουδασταὶ πρέπει τὴν ἔχον πλήρη κατανόησιν τῶν σκοπῶν καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς Σχολῆς, ὡς ἐνὸς ἀνεξαρτήτου Ἰδρυμάτος ἀνήκοντος εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως. Ἡ Σχολὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχει χαράξει τὸν δρόμον τῆς καὶ δὲν ἐννοεῖ τὴν παρεκκλίνῃ οὐδ' ἐπ'

* Ἡ Σχολὴ ὁμοιάζει πρὸς τὸ Βιομηχανικὸν Τμήμα τῆς Ecole des Hautes Etudes Commerciales τῶν Παρισίων, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν κορυφὴν τῶν Ἰδρυμάτων τῆς Ἐμπορικῆς Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως τῆς Γαλλίας, πρὸς τὰς ἐν Παρισίοις εἰδικὰς Σχολάς: τὴν Ecole Nationale d'Organisation économique et Sociale, τὸ Centre de Perfectionnement dans l'Administration des Affaires κλπ., πρὸς τὰ Instituts Supérieurs de Commerce τοῦ Βελγίου καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὴν Ecole de Commerce Solvay τοῦ Université libre τῶν Βρυξελλῶν.

** Ποῖαι αἱ ὁμοιότητες καὶ ποῖαι αἱ διαφοραὶ τῆς Σχολῆς μας μὲ τὰς ἄλλας Σχολάς (Ἄνωιότη Ἐμπορικῆ, Νομικῆ, Πάντειος Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν) φαίνονται

ελάχιστον. Ἐπομένως εἶνε ἀπαράδεκτον δι' αὐτὴν τυχὸν αἴτημα ὅπως οἱ πτυχιούχοι τῆς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς

καὶ εἰς τὸν κάτωθι συγκριτικὸν πίνακα τῶν Μαθημάτων :

	Βιομηχαν.	Ἐμπορ	Νομ.	Παντ.
Πολιτικὴ Οἰκονομία	7	10	7	4
Δημοσίᾳ Οἰκονομία	2	4	4	4
Δημόσιον Λογιστικὸν	—	—	—	2
Ἰδιωτικὴ Οἰκονομικὴ	3	7	2	2
Στατιστικὴ	2	—	—	2
Τεχνικὴ τοῦ Οἰκονομικοῦ Βίου	5	—	—	—
Οἰκονομικὴ Ἱστορία	1	5	1	2
Ὄργανωτικὴ Ἐπιχειρήσεων	6	—	—	—
Λογιστικὴ	12	13	—	3
Γεωγραφία	3	5	—	3
Δημόσιον Δίκαιον	2	10	8	10
Ἰδιωτικὸν Δίκαιον	5	10	18	5
Διεθνὲς Δίκαιον	—	5	7	5
Ποινικὸν Δίκαιον	—	—	5	5
Ἑγκληματολογία	—	—	3	6
Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον	—	—	2	2
Πολιτικὴ καὶ Ποινικὴ Δικονομία	—	—	10	2
Ἐμπορικὸν καὶ Βιομηχανικὸν Δίκαιον	4	5	6	4
Κοινωνικὴ Πολιτικὴ καὶ Ἐργατικὸν Δίκαιον	3	—	—	—
Τελωνειακὴ καὶ Δασμολογικὴ Νομοθεσία	2	—	—	—
Κοινωνιολογία	—	—	2	2
Φιλοσοφία	—	—	—	2
Ἱστορία τοῦ Δικαίου	—	—	3	—
Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Δίκαιον	—	—	3	2
Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ	—	—	—	1
Διπλωματικὴ Ἱστορία	—	—	—	1
Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος	—	—	—	4
Γεωργικὴ Οἰκονομία καὶ Νομοθεσία	—	—	—	2
Κοινωνικὴ Βιολογία	—	—	—	3
Ἐπαγγελματικὴ Ὑγιεινὴ	2	—	—	—
Ψυχοτεχνικὴ καὶ Ψυχο-Φυσιολογία τῆς Ἐργασίας	2	—	—	—
Φυσικὴ	3	—	—	—
Χημεία	2	5	—	—
Μηχανογνωσία	3	—	—	—
Ἡλεκτροτεχνία	2	—	—	—
Ἐμπορευματολογία	4	7	—	—
Ὄργανοις Ἐργοστασίων	3	—	—	—
Οἰκονομικὰ Μαθηματικὰ	3	6	—	—
Σύνολον	81	92	81	78

Εἰς τὴν Βιομηχανικὴν Σχολὴν διατίθενται ὡσαύτως 5 ὄραι διὰ τὰ Γαλλικά, 5 ὄραι διὰ τὰ Ἀγγλικά, 3 ὄραι διὰ τὴν Στενογραφίαν καὶ 10 ὄραι διὰ τὰς Φροντιστηριακὰς Ἀσκήσεις (Ἐπισκέψεις εἰς Ἐργοστάσια καὶ διὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Γραφείου Βιομηχανικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐρευνῶν).

Νομικῆς ἢ ἄλλης λεγομένης θεωρητικῆς Σχολῆς. Ἡ Σχολὴ δὲν εἶνε προ-
 παρασκευαστικὸν Σχολεῖον, ἀλλ' ἀρτιωμένον ἀνεξάρτητον Ἐκπαιδευτικὸν
 Ἰδρυμα μὲ καθωρισμένους σκοπούς.

Διαπρεπὴς ξένος συγγραφεὺς γράφει ὀρθῶς ὅτι «ἡ ἀνάπτυξις τῆς βελ-
 γικῆς βιομηχανίας δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὰς φυσικὰς συνθήκας τοῦ Βελ-
 γίου καὶ εἰς τὸ εἰδικευμένον τεχνικὸν προσωπικόν, ἀλλὰ προπαντὸς εἰς
 τὰ διοικητικὰ στελέχη, τὰ ὁποῖα ἔτυγον μᾶς ἀνωτέρας οἰκονομικο - τεχνικῆς
 μορφώσεως εἰς τὰ ἀνώτερα Ἐμπορικὰ Ἰνστιτούτα τῶν Βρυξελλῶν, τῆς Ἀμ-
 βέρσης, τῆς Λιέγης». Αὐτὴν τὴν φιλοδοξίαν ἔχει διὰ τὸν τόπον μας ἡ Σχολή.

Πιστεύει ἡ Σχολὴ εἰς τὴν ἀποστολὴν της. Ἀντιλαμβάνεται τὴν χρησι-
 μότητά της ὡς παράγοντος τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς
 ἐθνικῆς μας οἰκονομίας καὶ τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Ὑπερηφανεύεται ὅτι
 εἶνε ἀνωτάτη Ἐπαγγελματικὴ Σχολή, χωρὶς νὰ παύη νὰ εἶνε ἐπιστημονικὸν
 Κέντρον. Ἀντιεὶ δυνάμεις ἀπὸ τὸ ἄρτιον Λιδακτικὸν Προσωπικόν της καὶ
 ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν σπουδαστῶν της. Καί-
 ρει διότι ἀναγνωρίζεται πλέον τὸ ἔργον της καὶ διότι αὐξάνει διαρκῶς τὸ
 κῦρος της. Λυπεῖται δὲ διότι δὲν συναντᾷ ἀπὸ ὅλους ἐνδιαφέρον καὶ στοργήν.
 Οὐδόλως εἶνε εἰς τοῦτο ὑπεύθυνος. Γνωρίζει ὅτι οὐδὲν καλὸν συντελεῖται
 ἄνευ κόπων, θυσιῶν καὶ ἀντιδράσεων. Ἐπιζητεῖ τὴν γόνιμον κριτικὴν,
 ἀλλ' ἀδιαφορεῖ πλέον διὰ τὰς ἀντιδράσεις. Ὀλόκληρος ἡ προσοχὴ της καὶ
 τὸ ἐνδιαφέρον της στρέφεται εἰς πρὸς καὶ μόνον: Νὰ εἶνε πραγματικὰ
 κοινωφελὲς, πρότυπον, ἀνώτατον Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα, τόπος σεβασμοῦ
 καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἐλευθέρας σκέψεως. Καὶ ἀναντιρρήτως εἶναι.

ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ

Γ Ε Ν Ι Κ Α

Φύσις και σκοποὶ τῆς Σχολῆς. Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν ἀποτελεῖ ἀνεξάρτητον κοινῆς ὠφελείας Ἰδρυμα Ἀνωτάτης Ἑπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὑπὸ ἰδίαν διοίκησιν καὶ διαχειρίσιν καὶ ὑπὸ τὴν διοικητικὴν ἐποπτείαν καὶ τὸν διαχειριστικὸν ἔλεγχον τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Ὑπηρεσία Ἑπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως).

Ἡ Α.Σ.Β.Σ. σκοπὸν ἔχει α) τὴν ἐπιστημονικὴν κατάρτισιν τῶν προοριζομένων νὰ καταστῶσι διοικητικὰ (ὄχι τεχνικὰ) καὶ διαχειριστικὰ στελέχη τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (ἰδίᾳ τῶν Βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἰδρυμάτων) καὶ τῶν συναφῶν πρὸς τὴν Βιομηχανίαν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν καὶ Ὁργανισμῶν καὶ β) τὴν μετεκπαίδευσιν τῶν ἤδη ὑπηρετούντων ὑπαλλήλων.

Ἡ Σχολὴ εἶναι ἐπαγγελματικῆς καὶ ὠφελιμοτικῆς κατευθύνσεως. Βασίζει τὴν ἐργασίαν τῆς εἰς τὰ τελευταῖα δεδομένα τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Τεχνικῆς, ἐπιδιώκουσα ν' ἀσκήσῃ τὴν οικονομικὴν σκέψιν τῶν σπουδαστῶν, ν' ἀναπτύξῃ καὶ νὰ κατευθύνῃ τὴν παρατηρητικότητά των ἐπὶ τῶν οικονομικῶν φαινομένων καὶ ζητημάτων, νὰ καθοδηγήσῃ εἰς τὴν ὀρθὴν ἐξέτασίν των, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν πρακτικῶν καὶ σκοπίμων λύσεων διὰ τὰ προβλήματα τῆς οἰκονομίας ἐν γένει — ἰδίᾳ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας — καὶ νὰ παρασκευάσῃ αὐτοὺς, ὥστε ν' ἀντιλαμβάνωνται τὴν τεχνικὴν, διοικητικὴν καὶ ἐμπορικὴν ὁργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, ὡς καὶ τῶν συναφῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν καὶ Ὁργανισμῶν.

Πρὸς τοῦτο ἡ Σχολὴ παροῖσι ἀνωτέραν θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν μόρφωσιν διὰ τῶν τακτικῶν ἀπὸ ἔδρας καὶ εἰς τοὺς τόπους τῆς ἐργασίας μαθημάτων, διὰ διαλέξεων, διὰ φροντιστηριακῶν ἀσκήσεων, ὡς καὶ διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γραφείου Βιομηχανικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐρευνῶν.

Ἡ διοίκησις καὶ ἡ διαχείρισις τῆς Σχολῆς εἶναι ἀνατεθειμένη εἰς 15μελὲς Διοικητικὸν Συμβούλιον, συγκροτούμενον ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν Ὑπουργῶν Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Ἐργασίας καὶ Οἰκονομικῶν, τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου Ἀνασυγκροτήσεως, τῶν Ἐμπορικῶν καὶ Βιομηχανικῶν Ἐπιμελητηρίων Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς

Ἑλλάδος, τῶν Ἑπαγγελματο-Βιοτεχνικῶν Ἑπιμελητηρίων Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλλήνων Βιομηχάνων, τοῦ Συνδέσμου τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀνωτάτων Ἐταιρειῶν, τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἐργατῶν τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Ἐπιστημονικῆς Ὁργανώσεως, τοῦ Συνδέσμου Πτυχιούχων τῆς Σχολῆς, ὡς καὶ ἀπὸ τὸν Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς.

Τὸ Διδακτικὸν Προσωπικὸν τῆς Σχολῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς τακτικούς καθηγητάς, τοὺς ἐπιτίμους, τοὺς ἐντεταλμένους καὶ τοὺς ἐπιμελητάς. Ἡ ἀμοιβὴ τῆς διδασκαλίας ὀρίζεται **καθ' ὥραν** οὔτω ἡ Σχολὴ ἔχει τὴν εὐχέρειαν νὰ ἐκλέγῃ τοὺς εἰδικοὺς δι' ἕκαστον κλάδον ἄνευ προσθέτου τινὸς ἐπιβαρύνσεως τῆς.

Τακτικοὶ καθηγηταὶ ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ Συλλόγου τῶν καθηγητῶν καὶ διορίζονται ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἐφόσον διὰ συγγραφῶν ἢ διὰ προηγουμένων διδασκαλιῶν ἔχουν ἀνεγνωρισμένην ἱκανότητα καὶ εἰδικότητα διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ οἰκείου μαθήματος: α) οἱ ἐν ἐνεργείᾳ Καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ Πολυτεχνείου καὶ ἄλλων Ἀνωτάτων ἢ Ἀνωτέρων Σχολῶν τῆς ἡμεδαπῆς ἢ ἀλλοδαπῆς ἢ οἱ διατελέσαντες τοιοῦτοι καὶ β) εἰδικοί ἐπιστήμονες, ἐφόσον κέκτηνται ἀνάλογον διδακτορικὸν δίπλωμα.

Ἐπίτιμοι καθηγηταὶ ἀνακηρύσσονται ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καθηγηταὶ ἀποχωρήσαντες τῆς Σχολῆς καὶ προσενεγκόντες ἐξαιρετικὰς αὐτῇ ὑπηρεσίας, ἔξέχοντες Ἕλληνες καὶ ξένοι ἐπιστήμονες, εἰδικοί περὶ τὰ διδασκόμενα ἐν τῇ Σχολῇ μαθήματα, ὡς καὶ οἰκονομικοὶ παράγοντες μεγάλως συμβαλόντες εἰς τὴν πρόοδον τῆς Βιομηχανίας ἐν Ἑλλάδι.

Δύναται τὸ Δ. Συμβούλιον, μετὰ πρότασιν τοῦ οἰκείου τακτικοῦ καθηγητοῦ, ν' ἀναθέσῃ προσωρ νῶς τὴν διδασκαλίαν μαθήματός τινος εἰς ἐντεταλμένους καθηγητάς, ἢτοι εἰς πρόσωπα ἔχοντα τὰ προσόντα τὰ προβλεπόμενα διὰ τοὺς τακτικούς καθηγητάς, ἢ εἰς ἀνωτάτους ὑπαλλήλους τοῦ Κράτους ἢ μεγάλων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν Ὁργανισμῶν.

Οἱ τακτικοὶ καθηγηταὶ ἀποτελοῦν τὸν Σύλλογον τῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς, ὅστις καὶ ἐκλέγει μετὰ τῶν μελῶν τοῦ τέσσαρας καθηγητάς, οἵτινες μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς ἀποτελοῦν τὴν Σχολικὴν Ἐπιτροπήν.

ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Ἡ διάρκεια τῶν σπουδῶν πρὸς ἀπόκτησιν «**Πτυχίου Ἀνωτέρων Βιομηχανικῶν Σπουδῶν**» εἶνε τριετής, διακρινομένη εἰς τρία Ἀκαδημαϊκὰ ἔτη. Τὸ Ἀκαδημαϊκὸν ἔτος ἀρχεται τὴν 1ην Σεπτεμβρίου καὶ λήγει τὴν ἐπομένην 31ην Αὐγούστου. Ἡ ἐν τῇ Σχολῇ διδασκαλία ἀρχεται τὴν 10ην Ὀκτωβρίου καὶ λήγει τὴν 10ην Ἰουνίου τοῦ ἐπομένου ἔτους.

Δὲν γίνονται μαθήματα κατὰ τὰς Κυριακάς, ἀπὸ τῆς 11ης Ἰουνίου μέχρι τῆς 9ης Ὀκτωβρίου καὶ κατὰ τὰς ἑξῆς ἡμέρας: τὴν 26ην Ὀκτωβρίου (Ἅγιον Δημητρίου), τὴν 27 καὶ 28ην Ὀκτωβρίου (Ἐθνικὴ ἑορτὴ), τὴν 6ην Δεκεμβρίου (Ἅγιου Νικολάου), ἀπὸ τῆς 23ης Δεκεμβρίου συμπεριλαμβανομένης μέχρι καὶ τῆς 7ης Ἰανουαρίου συμπεριλαμβανομένης, τὴν 30ην Ἰανουαρίου (Ἑορτὴ τῆς Σχολῆς), τὴν 24ην καὶ 25ην Μαρτίου (Ἐθνικὴ Ἑορτὴ), τὸ Ψυχοσάββατον, τὴν Καθαρὰν Δευτέραν, ἀπὸ τῆς Μεγάλης Τετάρτης συμπεριλαμβανομένης μέχρι καὶ τῆς Τρίτης τοῦ Πάσχα συμπεριλαμβανομένης, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὴν 18ην Μαΐου (Ἀναλήψεως) καὶ τὴν 21ην Μαΐου (Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης).

Κατανομὴ μαθημάτων Τὰ διδασκόμενα εἰς τὰ τρία ἔτη σπουδῶν μαθήματα κατετάγησαν εἰς πέντε κύκλους: α') Οἰκονομικά (Πολιτικὴ Οἰκονομία, Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ, Γενικὴ Ἰδιωτικὴ Οἰκονομικὴ καὶ Θεωρία τῶν Ἐκμεταλλεύσεων, Δημοσίαι Οἰκονομία καὶ Δημοσιονομικὴ Νομοθεσία, Τελωνειακὴ καὶ Δασμολογικὴ Νομοθεσία καὶ Πολιτικὴ, Στατιστικὴ, Ἱστορία τῆς Βιομηχανίας καὶ Ἑργασίας καὶ Οἰκονομικὴ Γεωγραφία), διὰ τὰ ὁποῖα διατίθενται 20 ὥραι, ἤτοι τὰ 25 ο)ο τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν ὥρῶν διδασκαλίας. β') Ἐμπορικὰ (Τεχνικὴ τοῦ Οἰκονομικοῦ Βίου: Ἐμπόριον, Τράπεζαι, Ἀσφάλεια, Λογιστικὴ καὶ Ἐλεγκτικὴ, Οἰκονομικὰ Μαθηματικά), διὰ ὅποια διατίθενται 20 ὥραι, ἤτοι τὰ 25 ο)ο, γ) Νομικά (Δημόσιον, Ἰδιωτικόν, Ἐμπορικόν καὶ Βιομηχανικόν Δίκαιον), διὰ τὰ ὁποῖα διατίθενται 11 ὥραι, ἤτοι τὰ 13,75 ο)ο. δ) Ἀνθρωπίνου παράγοντος (Κοινωνικὴ Πολιτικὴ, Ἑργατικόν Δίκαιον, Ὄργανωτικὴ Ἐπιχειρήσεων, Ψυχοτεχνικὴ καὶ Ψυχο-Φυσιολογία τῆς Ἑργασίας, Βιομηχανικὴ Ὑγιεινὴ), διὰ τὰ ὁποῖα διατίθενται 13 ὥραι, ἤτοι τὰ 16,25 ο)ο καὶ ε') Τεχνικὰ μαθήματα (Φυσικὴ, Μηχανογνωσία, Ἠλεκτροτεχνία, Χημεία, Ἐμπορευματολογία, Βιομηχανικαὶ Ἐγκαταστάσεις καὶ Ὁργάνωσις Ἑργοστασίων), διὰ τὰ ὁποῖα διατίθενται 17 ὥραι, ἤτοι τὰ 20 ο)ο.

Εἰδικώτερον οἱ σκοποὶ ἐκάστου τῶν ἀνωτέρω πέντε κύκλων μαθημάτων εἶναι οἱ κάτωθι:

Α' Οἰκονομικὰ μαθήματα. Ἡ οἰκονομικὴ μόρφωσις τῶν σπουδαστῶν ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέλημα τῆς Σχολῆς. Ἡ διδασκαλία ἀποβλέπει εἰς τὴν πλήρη κατανόησιν τῆς θεωρίας τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ἥτις κατὰ βάθος καὶ πλάτος διερευνᾶται, μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἐνημέρωσιν τῶν σπουδαστῶν εἰς τὰ ποικίλα προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἡ ἀρτία θεωρητικὴ οἰκονομικὴ κατάρτισις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ πρακτικὴ ἐξέτασις τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων τῆς Χώρας καὶ ἰδιαίτερος τῶν προβλημάτων τῶν σχετιζομένων μὲ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰς συναφεῖς πρὸς αὐτὴν ἐπιχειρήσεις. Τοιοῦτοτρόπως ἐπιζητεῖται ὥστε ὁ ἐξερχόμενος τῆς Σχολῆς, εἴτε ὡς βιομήχανος καὶ βιοτέχνης, εἴτε ὡς ἀνώ-

τερος υπάλληλος, να είναι εφοδιασμένος με ὅλας τὰς ἀπαραιτήτους θεωρητικὰς γνώσεις, ἵνα ἀντιλαμβάνεται τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ συγχρόνου οἰκονομικοῦ βίου.

Β' Ἐμπορικὰ. Παρὰλλήλως πρὸς τὴν θεωρητικὴν μόρφωσιν, τὴν ὁποίαν παρέχουν τὰ Οἰκονομικὰ Μαθήματα, ἐπιδιώκεται ὑπὸ τῆς Σχολῆς ἡ κατάρτισις καὶ ἡ ἐνημέρωσις τῶν σπουδαστῶν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐπιλύσεως τῶν προβλημάτων τοῦ οἰκονομικοῦ βίου. Τοιοῦτοτρόπως συμπληροῦνται καὶ σταθεροποιεῖται ἡ μόρφωσις τῶν σπουδαστῶν διὰ τῶν ποικίλων ἐφαρμογῶν τῶν θεωρητικῶν γνώσεων. Μελετᾶται δηλονότι ἐνταῦθα τὸ τί καὶ πῶς γίνεται καὶ ἐξοικειοῦται ὁ σπουδαστὴς μὲ τὴν πραγματικότητα, ὥστε ἡ προσαρμογὴ του ἐκ τοῦ Σχολείου εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, ἡ ἀνατιρηρῆτως παρουσιάζουσα ποικίλα ψυχολογικὰ προβλήματα καὶ ἀντιδράσεις, νὰ γίνεται ταχύτερα καὶ εὐχερεστέρα.

Γ' Νομικὰ. Τὰ ἐν τῇ Σχολῇ διδασκόμενα μαθήματα δὲν ἀποβλέπουν νὰ καταρτίσουν νομικούς, οὐδὲ νὰ προπαρασκευάσουν τοὺς ἀποφοίτους διὰ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν Νομικὴν Σχολήν. Σαφῶς ἡ διδασκαλία ἀποβλέπει νὰ δώσῃ εἰς γενικὰς γραμμὰς τὴν εἰκόνα τῆς συγκροτήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, νὰ παράσῃ τὰς βασικὰς γνώσεις περὶ τοῦ ἰσχύοντος ἐν Ἑλλάδι δικαίου εἰς τὰς συναλλαγὰς καὶ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀποφοίτους ἱκανοὺς νὰ γνωρίζουν τὰ νομικὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐπιτρέπεται νὰ κινῆται ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης. Ἐπιζητεῖται δηλονότι οἱ ἀπόφοιτοι, ὡς πολῖται καὶ ὡς στελέχη τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ν' ἀντιλαμβάνονται πότε πρέπει ν' ἀπευθύνωνται εἰς τοὺς ἀρμοδίους νομικούς πρὸς κατοχύρωσιν τῶν ἐνεργειῶν των καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων των, ὡς ἐπίσης νὰ εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀποφεύγουν τὰς συνεπείας καὶ τὰς εὐθύναις ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν νομικῶν κανόνων, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν οἰκονομικὴν συναλλαγὴν καὶ οἱ ὅποιοι ὁσημέραι καθίστανται περισσότεροι, λόγῳ τῆς αὐξανομένης ἐπεμβατικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους.

Δ' Μαθήματα τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος. Τὰ μαθήματα ταῦτα, ἰδιάζοντα εἰς τὴν Σχολήν μας, ἀποβλέπουν νὰ ἐξετάσουν τὸν ἀνθρώπον ὡς βασικὸν συντελεστὴν τῆς παραγωγῆς καὶ νὰ δώσουν τὴν ὀρθὴν λύσιν τοῦ θεμελιώδους προβλήματος, τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ τῆς βελτιώσεως τῶν ὄρων διαβιώσεως τῶν ἐργαζομένων, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν αὐξησιν τῆς ἀποδόσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας. Ζητεῖται δηλονότι ν' ἀνευρεθοῦν οἱ νόμοι τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας καὶ ἀποδόσεως καὶ νὰ ἐξετασθοῦν τὰ σχετικὰ προβλήματα οὐ μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Τεχνικῆς καὶ τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Ψυχολογίας (ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς), τῆς Ὑγιεινῆς, τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῆς Διοικητικῆς. Ἐπιδιώκεται πῶς θ' ἀποφευχθῇ ὁ περιττὸς κόπος καὶ ἡ ἀπώλεια τοῦ χρόνου, διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ὑπὸ τοὺς καλυτέρους ὄρους (τε-

χνικῆς, ὑγιεινῆς, ψυχικῆς ἱκανοποιήσεως) ἢ μείζων ἀπόδοσις τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου δέον νὰ ἐκμεταλλευθῶμεν τὰς σωματικὰς, ψυχικὰς καὶ πνευματικὰς ἱκανότητας ἐπ' ὠφελείᾳ του καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ συνόλου. Ἐπιζητεῖται νὰ ἐπαέλθῃ ἡ χαρὰ εἰς τὴν ἐργασίαν, νὰ ἱκανοποιηθῇ τὸ ἔνστικτον τῆς δημιουργικότητος, νὰ ἀποδεσμευθοῦν αἱ δυνάμεις τῆς πρωτοβουλίας ἐκάστου, νὰ εὐρυνθοῦν αἱ προοπτικαὶ καὶ νὰ ἑναρμονισθοῦν αἱ προσπάθειαι. Ἐρευνᾶται ὁ ἀνθρώπος ὄχι ὡς μέσον, ἀλλ' ὡς σκοπός. Ἡ σημασία τῶν μαθημάτων τούτων μὲ τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπιχειρήσεων, τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας καὶ τὸν διεθνή ἀνταγωνισμὸν καθίσταται ὁσημέραι μεγαλυτέρα, ἰδίᾳ δὲ διὰ τὴν καθυστερημένην δυστιχῶς τεχνικῶς καὶ ὀργανωτικῶς Χώραν μας.

Ε' Τεχνικὰ μαθήματα. Ἡ διδασκαλία τῶν Τεχνικῶν μαθημάτων δὲν ἀποβλέπει νὰ καταρτίσῃ τεχνικούς. Τοῦτο εἶναι ἔργον ἀφ' ἑνὸς τῶν Πολυτεχνείων καὶ τῶν οἰκείων Σχολῶν τῶν Πανεπιστημίων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν Μέσων καὶ Κατωτέρων Τεχνικῶν Σχολείων. Σκοπὸς τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ Σχολῇ εἶναι, ὄχι ἡ εἰδίκευσις, ἀλλ' ἡ ἐνημέρωσις καὶ ὁ προσανατολισμὸς τῶν σπουδαστῶν εἰς τὴν τεχνικὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν Βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ καὶ εὐχερὴς ἡ ἀμοιβαία κατανόησις τῶν διοικητικῶν καὶ τεχνικῶν στελεχῶν Ἡ Σχολή, κατανοοῦσα τὴν σημασίαν τῆς ὀλονὲν ἐξελισσομένης Τεχνικῆς εἰς τὸν καθόλου κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν βίον, φιλοδοξεῖ οἱ ἀποφοιτῶντες ἐξ αὐτῆς νὰ εἶναι ἀγτίως ἐξωπλισμένοι, ὥστε ν' ἀποβῶσιν ἱκανοὶ συνεργάται εἰς τὸ ἔργον τῆς βιομηχανικῆς ἀνασυγκροτήσεως τοῦ τόπου καὶ συνάμα νὰ εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀντιλαμβάνωνται τὰς τεχνικὰς προόδους καὶ τὴν ἐπίπτωσιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς καθόλου λειτουργίας τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς.

Τρόποι διδασκαλίας. Ὁ ἀκολουθούμενος τρόπος διδασκαλίας εἶναι ὁ συνδυασμὸς θεωρίας καὶ πράξεως. Ἡ διδασκαλία δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ, ἀλλ' ἐπίσης δὲν ἀναφέρεται εἰς ἀφηρημένας ἐννοίας, δυναμένας ν' ἀποτελέσουν τὸ θέμα ἐρευνῶν τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Ἐργαστηρίου. Ἡ Σχολὴ πιστεύει ὅτι ὁ καθαρὸς πρακτικὸς δὲν δύναται νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τῆς θέσεώς του, οὐδὲ νὰ ἔχῃ τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων ἐπισκόπησιν, ἀλλὰ φρονεῖ συγχρόνως ὅτι ἡ θεωρία τότε μόνον ἀποκτᾷ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν ἐπαγγελματίαν, ὅταν ἐφαρμόζεται εἰς τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις τοῦ οἰκονομικοῦ βίου καὶ χρησιμεύει εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν καλυτέρων λύσεων.

Ἡ διδασκαλία κυρίως γίνεται ἀπὸ ἔδρας, εἶναι δηλονότι Ἀκαδημαϊκὴ, ἀναπτύσσουσα ἐπιστημονικῶς τὴν ὕλην κατὰ θέματα μεθοδικῶς καὶ συστηματικῶς ταξινομημένα. Ἡ ἐμπέδωσις τῶν γνώσεων συντελεῖται διὰ τῶν Φροντιστηριακῶν Ἀσκήσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐξετάζεται ἡ διδαχθεῖσα ὕλη ἢ γίνεται ὑπὸ τῶν σπουδαστῶν περίληψις αὐτῆς ἢ τέλος τίθενται πρὸς λύσιν πρακτικὰ θέματα σχετικὰ μὲ τὰ διδασθέντα. Ἡ ἐκμάθησις τῶν ἀρχῶν καὶ

τῶν κανόνων διὰ τῆς ἀπὸ ἔδρας Ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας δὲν ἀναπτύσσει πάντοτε τὰς δεξιότητας τοῦ σπουδαστοῦ. Ἐνίοτε ἐμποδίζεται ἡ αὐτενεργεία του, ὥστε νὰ μὴ ἀντιλαμβάνεται ὁ σπουδαστὴς πότε καὶ πῶς θὰ ἐφαρμόσῃ τὰ διδασθέντα εἰς τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις τῆς ζωῆς. Δι' ὃ ἡ Σχολή, ὅπου εἶναι τοῦτο δυνατόν, παραλλήλως πρὸς τὴν Ἀκαδημαϊκὴν παράδοσιν, προσπαθεῖ, καινοτομοῦσα εἰς τοῦτο, νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν λεγομένην περιπτώσιακὴν μέθοδον (Case system).

Τὰ διδόμενα περιστατικὰ εἰς τοὺς σπουδαστὰς προέρχονται ἐξ αὐτῆς τῆς πράξεως καὶ παρουσιάζονται πρὸς συζήτησιν καὶ ἐπίλυσιν τῶν τυχόν προκύπτόντων οικονομικῶν, ἐμπορικῶν, νομικῶν, ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ τεχνικῶν προβλημάτων. Οὕτως ἀσκεῖται ὁ σπουδαστὴς ν' ἀντιμετωπίσῃ αὐτὴν ταύτην τὴν πρᾶξιν, νὰ παρακολουθῇ τὰς διαφόρους φάσεις, ν' ἀναζητῇ νέους συνδυασμοὺς γεγονότων καὶ νὰ εὐρίσκειται πρὸ συγκεκριμένων ἀποριῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι φυσικὸν νὰ μὴ γεννῶνται κατὰ τὴν Ἀκαδημαϊκὴν ἀκρόασιν τῶν μαθημάτων.

Αἱ γνώσεις, αἱ ἐν τῇ Σχολῇ κτηθεῖσαι, ἐμποδοῦνται ἔτι περισσότερον διὰ σειρᾶς μαθημάτων εἰς τοὺς τόπους ἐργασίας (Ἐργοστάσια, Δημόσια καὶ Ἰδιωτικὰ Γραφεῖα καὶ Καταστήματα). Τὰ μαθήματα ταῦτα δὲν εἶναι αἱ ἀπλᾶ ἐπισκέψεις τῶν Σχολείων, θεαματικὸν ἔχουσαι συνήθως χαρακτῆρα. Πρὸ αὐτῆς οἱ σπουδασταὶ ἐν τῇ Σχολῇ μελετῶσι τὸν πρὸς ἐπίσκεψιν τόπον ἐργασίας, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν οἰκείων Καθηγητῶν, ἡ δὲ ἐπακολουθοῦσα ἐπίσκεψις γίνεται βάσει προκαθορισμένου σχεδίου. Μετ' αὐτὴν ἐπακολουθεῖ γραπτὴ ἔκθεσις καὶ συστηματικὴ κριτικὴ, ἐξάγονται δὲ τὰ ἀναγκαῖα ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς, οικονομικῆς, λογιστικῆς, ὀργανωτιῆς, ψυχοτεχνικῆς καὶ ὄρων ἐργασίας συμπεράσματα.

Οὕτω πως ἡ ἐπίσκεψις εἰς τοὺς τόπους ἐργασίας δὲν εἶναι μία πρόχειρος ἀντίληψις, κατὰ κανόνα ἄνευ σοβαροῦ διδακτικοῦ ἀποτελέσματος, ἀλλὰ μία πραγματικὴ εὐκαιρία νὰ συστηματοποιηθῶσι καὶ νὰ ὀλοκληρωθῶσιν ὅλαι αἱ σχετικαὶ γνώσεις ἐπὶ ἑνὸς θέματος, νὰ κινήθῃ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ παρατηρητικότης καὶ νὰ τονωθῇ ἡ κρίσις τῶν σπουδαστῶν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐκ μέρους τῶν κατανόησιν, ὅτι τὰ ἐν τῇ Σχολῇ διδασκόμενα θέματα δὲν εἶναι κεναὶ θεωρητικαὶ γνώσεις, ἀλλ' εἶναι πράγματι χρήσιμα στοιχεῖα διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν τῶν σταδιοδρομίαν καὶ ἐπιτυχίαν.

Βασικαὶ σκέψεις. Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὄρουλογίου καὶ ἀναλυτικοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων ἐπρυτάνευσαν αἱ κάτωθι ἀρχαί :

α) Κατεβλήθη πᾶσα δυνατὴ προσπάθεια νὰ κατοχυρωθῇ ὁ ἐπαγγελματικὸς χαρακτῆρ τῆς Σχολῆς καὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ μόρφωσις εἰδικευμένων στελεχῶν κατὰ πρῶτον διὰ τὴν Ἐθνικὴν Οἰκονομίαν (εἰδικώτερον διὰ τὴν Βιομηχανίαν) καὶ κατὰ δεύτερον λόγον διὰ τὰς συναφεῖς Δημοσίας Ὑπηρεσίας, καθόσον εἰς τὸν σημερινὸν αἰῶνα τῆς γοργῆς ἀναπτύξεως τοῦ

τεχνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ἢ ἀνάγκη τῆς εἰδικευμένης μορφώσεως εἶναι ἐπιτακτική. Ἀντίθετος ἄποψις θ' ἀπετέλει ἐκπαιδευτικὴν ὀπισθοδρομίαν.

β) Παραιλήλω: κατεβλήθη φροντίς ν' ἀποφευχθῶσιν οἱ κίνδυνοι τῆς εἰδικεύσεως, ἢ στενότης δηλονότι τῶν ὀριζόντων, καὶ ἡ μονομέρεια τῶν ἀντιλήψεων. Τοῦτο προσπαθεῖ ν' ἀποφύγη ἡ Σχολὴ διὰ παραλλήλου διδασκαλίας συνθετοῦσης τὰ ἐπὶ μέρους εἰς ἓν ἁρμονικὸν σύνολον μὲ εὐρείας προοπτικᾶς, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ δημιουργία ὠλοκληρωμένων ἀπὸ ἀπόψεως μορφώσεως ἐπαγγελματιῶν.

γ) Ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἡ Ἑλληνικὴ πραγματικότητα, αἱ γνώσεις τῶν ἀποφοίτων τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, αἱ ἀνάγκαι καὶ αἱ συνθήκαι τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, καθὼς καὶ τὰ προγράμματα τῶν ἀντιστοίχων Σχολῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Τὸ πρόγραμμα ἀναντιρρήτως εἶναι ἐντοπισμένον καὶ συγχρονισμένον.

δ) Βασικὴ σκέψις ὑπῆρξεν ὁ συντονισμὸς τῶν μαθημάτων, ὥστε ὅλα νὰ κατατείνουσι εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Πολλὰ προβλήματα ἀπαντῶνται διαπραγματεύομενα εἰς διάφορα μαθήματα, ἕκαστον ὅμως τούτων τὰ ἐξετάζει ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του σκοπιᾶς (τεχνικῆς, οἰκονομικῆς, ἐμπορικῆς, ὑγιεινῆς κ.λ.π.). Οὕτω τὸ ζήτημα ἐρευνᾶται ἀπὸ τῶν ποικίλων αὐτοῦ ἀπόψεων καὶ ἔπειτα ἐπιζητεῖται ἡ συνολικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ὑπὸ τὴν σύνθετον μορφήν, ὑφ' ἣν παρουσιάζεται εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἀναλυτικὴ ἐξέτασις ἐπιβάλλεται ὑπὸ παιδαγωγικῶν λόγων, ἐνῶ ἡ συνθετικὴ ὑπ' αὐτῆς τῆς ζωῆς.

ε) Τέλος κατεβλήθη πᾶσα δυνατὴ προσπάθεια διὰ τὸν ἁρμονικὸν καὶ ἀποτελεσματικὸν συνδυασμὸν θεωρίας καὶ πράξεως· δὲν παραγνωρίζεται ὅμως ὅτι ἡ ἀριτία ἐπαγγελματικὴ κατάρτισις ἐπιτυγχάνεται μόνον, ὅταν ἡ μαθητευσίς εἰς τὴν οἰκονομικὴν πράξιν συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῆς ἐν τῇ Σχολῇ διδασκαλίας· δι' ὃ ὁρθῶς ὁ Ὄργανισμὸς τῆς Σχολῆς ὀρίζει ὅτι πρὸς ἀπονομὴν τοῦ πτυχίου ἀπαιτεῖται τοῦλάχιστον ἑξάμηνος πρακτικὴ ἀσκήσις.

Εἶναι Γλῶσσαι. Ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων οἱ σπουδασταὶ τοῦ Α' καὶ Β' ἔτους ὑποχρεοῦνται ἐγγράφως νὰ δηλώσωσι ποίαν ξένην γλῶσσαν ἐκ τῶν δύο (Γαλλικὰ ἢ Ἀγγλικὰ) προτιμῶσι νὰ διδασθῶσι καὶ εἰς ταύτην μόνον ἐξετάζονται ὑποχρεωτικῶς μετὰ τῶν λοιπῶν μαθημάτων κατὰ τὰς Τμηματικὰς ἐξετάσεις τοῦ Α' καὶ Β' ἔτους.

Οἱ σπουδασταὶ δύνανται νὰ παρακολουθήσουν τὴν διδασκαλίαν καὶ τῆς ἐτέρας ξένης γλώσσης καὶ νὰ ἐξετασθῶσι εἰς αὐτήν, ὅποτε εἰς περίπτωσιν ἐπιτυχίας τῶν λαμβάνουν μίαν ἕως δύο μονάδας αὐξανούσας τὴν γενικὴν βαθμολογίαν των.

Ἐπίσης δύνανται οἱ ὑποψήφιοι ἐπὶ πτυχίῳ νὰ ζητήσωσι νὰ ἐξετασθῶσιν εἰς μίαν ξένην γλῶσσαν (Γαλλικὰ, Ἀγγλικὰ, Γερμανικὰ, Ἰταλικὰ, Ἰσπανικὰ, Ἀραβικὰ) πρὸς βελτίωσιν τοῦ βαθμοῦ ἐπιτυχίας των.

ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ *

<i>Μ α θ ή μ α τ α</i>	A	B	Γ	Τὸ ὅλον
1. Πολιτικὴ Οἰκονομία	2	2	1	7
Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ	—	—	2	
2. Γενικὴ Ἰδιωτικὴ Οἰκονομικὴ	—	2	—	3
Θεωρία τῶν Ἐκμεταλλεύσεων	—	1	—	
3. Δημοσίαι Οἰκονομίαι, Δημοσιονομικὴ Νομοθεσία	—	2	—	4
Τελῶν. καὶ Δασμολ. Νομοθεσία καὶ Πολιτικὴ	—	—	2	
4. Στατιστικὴ (Μαθηματικὴ καὶ Οἰκονομικὴ)	—	—	2	2
5. Ἱστορία τῆς Βιομηχανίας καὶ τῆς Ἑργασίας	—	1	—	1
6. Τεχνικὴ τοῦ Οἰκονομικοῦ βίου (Ἐμπόριον,	3	—	—	5
Τράπεζαι, Ἀσφάλεια)	—	2	—	
7. Λογιστικὴ Γενικὴ	4	4	—	
Ἑλεγκτικὴ	—	—	1	12
Βιομηχανικὴ Λογιστικὴ	—	—	3	
8. Οἰκονομικὴ Γεωγραφία (Ἰδίαι Βιομηχανικὴ)	3	—	—	3
9. Οἰκονομικὰ Μαθηματικὰ	3	—	—	3
10. Δίκαιον (Συνταγματικόν, Διοικητικόν, Διεθνές)	2	—	—	7
λοιπὸν Δημόσιον καὶ Ἰδιωτικὸν Δίκαιον	3	2	—	
11. Ἐμπορικὸν καὶ Βιομηχανικὸν Δίκαιον	—	2	2	4
12. Κοινωνικὴ Πολιτικὴ	—	1	—	3
Ἑργατικὸν Δίκαιον	—	—	2	
13. Ὁργάνωσις τῶν Ἐπιχειρήσεων	2	2	2	6
14. Ψυχοτεχνικὴ καὶ Ψυχο-Φυσιολογία τῆς Ἑργασίας	—	—	2	2
15. Βιομηχανικὴ Ὑγιεινὴ	—	—	2	2
16. Βιομ. Ἐγκαταστάσεις καὶ Ὁργαν. Ἐργοστασίων	—	—	3	3
17. Φυσικὴ	3	—	—	
Μηχανογνωσία	—	3	—	8
Ἡλεκτροτεχνία	—	—	2	
18. Χημεία	2	—	—	6
Ἐμπορευματολογία	—	2	2	
19. Γαλλικὰ ἢ Ἀγγλικὰ	3	2	—	5
	30	28	28	86
Τὸ ὅλον τῶν ὥρῶν				
20. Στενογραφία (προαιρετικὴ)	3	—	—	3
	33	28	28	89

* Ὡσαύτως διατίθενται δέκα ὥραι ἐβδομαδιαίως διὰ δ αλέξεις, ἐλεύθερα μαθήματα ἐπὶ συγχρόνων τεχνικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, δι' ἐπισκέψεις εἰς Ἐργοστάσια καὶ Γραφεῖα, διὰ Πρακτικὰς καὶ Φροντιστηριακὰς ἀσκήσεις, ὡς καὶ διὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Γραφείου Βιομηχανικῶν καὶ Ἐμπορικῶν ἐρευνῶν. Τὸ πρόγραμμα τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν καθορίζεται καθ' ἑξάμηνον ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου μετὰ πρότασιν τῆς Σχολικῆς Ἐπιτροπῆς βάσει τῶν ἐκάστοτε σχολικῶν ἀναγκῶν.

Γραφείον Βιομηχανικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐρευνῶν. Τὸ Γ. Β. καὶ Ε. Ε. τῆς Σχολῆς σκοπὸν ἔχει : α) τὴν ἐν τῇ πράξει ἐξάσκησιν τῶν σπουδαστῶν ὑπὸ ὄρους, ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον πλησιάζοντας εἰς τὴν πραγματικότητα, διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ποικίλων ὀργανωτικῶν προβλημάτων (οἰκονομικῶν, τεχνικῶν, λογιστικῶν, ἔμπορικῶν, ἀνθρωπίνου παράγοντος κλπ.) τῶν ἐπιχειρήσεων, β) τὴν συλλογὴν καὶ ἐπεξεργασίαν ζωντανοῦ ὕλικου, καταλλήλου διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς Ὄργανώσεως καὶ τῶν συγγενῶν μαθημάτων κατὰ τὰς νεωτέρας παιδαγωγικὰς ἀντιλήψεις (ἰδίᾳ κατὰ τὴν περιπτωσιακὴν μέθοδον), γ) τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν, εἴτε πρωτοβουλίᾳ τοῦ Γραφείου, εἴτε τῇ αἰτήσει ἐπιχειρήσεων ἢ ὀργανισμῶν εἰδικῶν ἢ γενικῶν προβλημάτων σχετικῶν μὲ αὐτούς, δ) εἰδικώτερον τὴν παροχὴν ἐπιστημονικῆς βοηθείας εἰς τοὺς σπουδαστὰς καὶ τοὺς πτυχιούχους τῆς Σχολῆς διὰ τὴν ἐπίλυσιν ἢ ὑπόδειξιν μέσων πρὸς λύσιν τῶν ἀπασχολούντων αὐτοὺς προβλημάτων ὀργανώσεως καὶ λογιστικῆς.

Αἱ κατευθύνσεις τοῦ Γ. Β. καὶ Ε.Ε. εἶναι : α) νὰ συνεχίσῃ καὶ συμπληρώσῃ τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν, ἐξ οὗ δέον νὰ ἐπιζητῆται ἡ συχνὴ σύνδεσις τῶν πρακτικῶν λύσεων πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς κανόνας, β) ν' ἀποβῇ ἐπιστημονικὸν ἐργαστήριον λειτουργοῦν συμφώνως πρὸς τὴν αὐστηράν ἐπιστημονικὴν νοοτροπίαν καὶ μέθοδον καὶ γ) νὰ καταστῇ κέντρον ἀνταλλαγῆς πείρας μεταξὺ τῆς Σχολῆς καὶ τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἔμπορικῶν ὀργανισμῶν.

Μελέται σπουδαστῶν. Δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ «διατριβῶν» τὰς ὁποίας ζητοῦν τὰ Πανεπιστημιακὰ Ἰδρύματα, προκειμένου ν' ἀπονεύμωσι τὸν τίτλον τοῦ «διδάκτορος». Σκοπὸς τῶν ὑπὸ τῆς Σχολῆς ζητουμένων ἐργασιῶν εἶναι ν' ἀσκήσουν τοὺς σπουδαστὰς εἰς τὴν σοβαρὰν καὶ συστηματικὴν μελέτην ἑνὸς θέματος ἢ καὶ εἰς τὴν περίληψιν καὶ τὴν κριτικὴν μιᾶς ξένης ἐργασίας.

Ἐπομένως διὰ τῶν μελετῶν αὐτῶν ἐπιζητεῖται ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν σπουδαστῶν καὶ πέραν τῶν ἀναγκαστικῶς περιωρισμένων πλαισίων τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, ἢ συστηματικὴ τακτοποίησις τῶν σκέψεων τῶν ἐπὶ ἑνὸς ζητήματος, ἢ ἀσκήσις εἰς τὴν ἐλευθέραν διατύπωσιν τῶν γνωμῶν τῶν καὶ ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ τὰ δρῶντα ἐν αὐτῇ πρόσωπα.

Ἡ μελέτη αὕτη, προαιρετικὴ διὰ τοὺς σπουδαστὰς, εἶναι ὑποχρεωτικὴ διὰ τοὺς ὑποψηφίους διὰ τὸ πτυχίον καὶ βαθμολογεῖται εἰς τὴν περιπτῶσιν ταύτην δι' εἰδικοῦ βαθμοῦ, ἐπηρεάζοντος καὶ τὴν βαθμολογίαν τῶν ἐπὶ πτυχίῳ ἐξετάσεων.

Σωματικὴ Ἀγωγή καὶ Ψυχαγωγία. Ἡ Σχολή, μορφώνουσα ἰδίως ἐργαζομένους, δὲν δύναται δυστυχῶς ν' ἀσχοληθῇ συστηματικῶς μὲ τὴν τόσον ἀπαραίτητον σωματικὴν καὶ μουσικὴν ἀγωγὴν τῶν σπουδαστῶν τῆς.

Ἀναγνωρίζουσα ὅμως τὴν σημασίαν τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς ψυχολογίας αὐτῶν καθώρισε τὸ κάτωθι πρόγραμμα :

Καθημερινὴ δεκάλεπτος ὁμαδικὴ ἀσκήσις ἐν τῷ ὑπαίθρῳ πρὸ τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς — Ὁργανώσεις κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς ἀγώνων καὶ προπονήσεων εἰς ὅλα τὰ κλασσικὰ ἀγωνίσματα, τὰς ἀθλοπαιδιάς καὶ τὰ παιγνίδια δωματίου. — Ἐκτέλεισις ὀρειβασιῶν, ἐκδρομῶν, ταξειδίων μὲ ψυχολογικὸν καὶ γενικώτερον μορφωτικὸν χαρακτῆρα.

Ἐκμάθησις διαφόρων ἀσμάτων, ἔθνικῶν καὶ δημοτικῶν — Ὁργανώσεις Ἀθλητικῆς Ὁμάδος, Φωτογραφικοῦ Ὁμίλου, Χοροδίας — Προβολὴ κινηματογραφικῶν ταινιῶν.

Θερινὰ ἔργασια. Ἡ Σχολὴ ὁργανώνει κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς:

1. **Φροντιστηριακὰς καὶ Πρακτικὰς Ἀσκήσεις** τῶν σπουδαστῶν καὶ πτυχιούχων, ἰδίως Ὁργανώσεως Ἐπιχειρήσεων καὶ Ἐργοστασίων, Ψυχολογικῆς, Λογιστικῆς, Ἐμπορικῆς ἀλληλογραφίας καὶ Φορολογικῆς Νομοθεσίας.
2. **Ἐπεξεργασίας θεμάτων** διαφόρων, τιθεμένων κυρίως ὑπὸ τοῦ Γραφείου Βιομηχανικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐρευνῶν.
3. **Ἐπισκέψεις** Γραφείων (δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν), Ἐργοστασίων καὶ Ἐργαστηρίων.
4. **Ἐκδρομὰς καὶ Κατασκηνώσεις**, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Σωματικῆς Ἀγωγῆς καὶ μὲ συνοδείαν καθηγητῶν καὶ πτυχιούχων τῆς Σχολῆς.

Αἱ ἔργασια αὐτὰ τῆς Σχολῆς εἶναι ἀπολύτως προαιρετικά, ἔχουν δὲ ἔκτος τῶν ἄλλων σκοπὸν νὰ διατηροῦν τὴν ἐπαφὴν τῆς Σχολῆς μὲ τοὺς σπουδαστάς, καὶ ἄνευ κοπώσεώς των νὰ ὑποβοηθοῦν αὐτοὺς εἰς τὴν καλύτεραν καὶ πρακτικώτεραν κατανόησιν τῶν διδασκθέντων κατὰ τὸ λήξαν Ἀκαδημαϊκὸν ἔτος.

Σ Π Ο Υ Δ Α Σ Τ Α Ι

Ἐγγράφονται εἰς τὸ πρῶτον ἔτος σπουδῶν κατόπιν εἰσαγωγικῶν ἔξετάσεων οἱ κεκτημένοι ἀπολυτήριον Γυμνασίου ἢ Πρακτικοῦ Λυκείου ἢ Δημοσίας Ἐμπορικῆς ἢ Ἰσοτίμου Τεχνικῆς Σχολῆς.

Εἰσάγονται καθ' ὑπέρβασιν : α) οἱ ἔχοντες βαθμὸν 18 καὶ ἄνω ἐν τῷ ἀπολυτηρίῳ τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ διαγωγὴν τοῦλάχιστον κοσμίαν καὶ β) οἱ περατώσαντες ἐπιτυχῶς τὸ Α' ἔτος τοῦλάχιστον ἄλλης Ἀνωτάτης συναφοῦς Σχολῆς καὶ μετ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἐγγράφονται εἰς τὸ Β' ἔτος ἄνευ ἔξετάσεων οἱ περατώσαντες ἐπιτυχῶς τὸ Β' ἔτος σπουδασταὶ τῆς Νομικῆς, Χημικῆς καὶ Φαρμακευτικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, τῶν Σχολῶν Μηχανικῶν, Μηχανολόγων, Ἠλεκτρολόγων καὶ Βιομηχανίων Χημικῶν τοῦ Πολυτεχνείου, τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς

Ἐμπορικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ὡς καὶ τῶν Σχολῶν τῆς ἡμεδαπῆς καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῶν ἰσοτίμων πρὸς τὰς ἄνω Σχολάς.

Πρὸς ἔγγραφὴν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Σχολὴν ἀπαιτοῦνται: α) αἴτησις ἐφ' ἀπλοῦ χάριτος, β) τίτλος σπουδῶν, γ) πιστοποιητικὸν ἔγγραφῆς εἰς τὸ Μητροῦρον Λήμου ἢ Κοινότητος, δ) Δελτίον ἱατρικῆς ἐξετάσεως, ε) Δελτίον πληροφοριῶν παιδαγωγικῆς φύσεως καὶ στ) τρεῖς φωτογραφία.

Οἱ σπουδασταὶ ὑποχρεοῦνται εἰς καταβολὴν δικαιώματος ἔγγραφῆς, διδάκτρων, ἐξετάστων, τίτλων καὶ τῆς ἀξίας τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῆς Σχολῆς ὑποχρεωτικῶν βιβλίων, ἐντύπων, πολυγραφημάτων καὶ γραφικῆς ὕλης.

Οἱ σπουδασταὶ δικαιοῦνται νὰ ποιῶνται χρῆσιν πάντων τῶν ὑπὸ τῆς Σχολῆς χορηγουμένων αὐτοῖς μορφωτικῶν ἢ ἄλλων ὠφελημάτων, ἀπολαύουσι δὲ τῶν στρατολογικῶν εὐεργετημάτων τῶν παρεχομένων εἰς τοὺς σπουδαστὰς τῶν λοιπῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν (ἀναβολὴ λόγῳ σπουδῶν, ὀνομασίᾳ εἰς ἀξιωματικούς κ.τ.λ.).

Ἀπαλλάσσονται τῶν διδάκτρων ἐξ ὀλοκλήρου μὲν οἱ τυχόντες τοῦ βαθμοῦ ἄριστα κατὰ τὰς εἰσαγωγικὰς καὶ τμηματικὰς ἐξετάσεις, τοῦ δὲ ἡμίσεος, ἐφόσον ἔχουσι βαθμὸν ἑπτὰ καὶ ἄνω, τὰ τέκνα τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων στρατιωτῶν, ὑπαξιωματικῶν καὶ ἀξιωματικῶν, τὰ τέκνα τῶν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν ἐκτελεσθέντων, τὰ τέκνα τῶν ἐκτελεσθέντων ὑπὸ τῶν στασιαστῶν κατὰ τὰ Δεκεμβριανά, οἱ ἐν ἐνεργείᾳ δημόσιοι ὑπάλληλοι, οἱ συνταξιούχοι δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ ὡς ἔφεδροι, ἔτι δὲ καὶ οἱ κληρωτοί, ἐφόσον ὁμοῦς ἢ Χώρα εἶναι εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν, ὡς καὶ οἱ τυχόντες βαθμοῦ τοῦλάχιστον ὀκτώ κατὰ τὰς Τμηματικὰς ἐξετάσεις καὶ τέλος οἱ ἔχοντες βαθμὸν τοῦλάχιστον 18 ἐν τῷ ἀπολυτηρίῳ τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως.

Λήγει ἡ ἰδιότης τοῦ σπουδαστοῦ λόγῳ καθυστερήσεως τῆς ἀνανεώσεως τῆς ἔγγραφῆς ἐπὶ δύο ἔτη, ἐκτὸς ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ ἐστρατεύθῃ πλέον τοῦ ἔτους ἢ καταβάλλῃ τὰ διδάκτρα τῶν προηγουμένων ἐτῶν, διὰ λήψεως ἀποφοιτηρίου, διὰ προσωρινῆς ἢ διαρκοῦς ἀποβολῆς καὶ ἐὰν ἀπέτυχεν εἰς τὰς Τμηματικὰς ἐξετάσεις ἐπὶ διετίαν.

Δικαιοῦνται εἰς ἀποφοιτήριον πρὸ τῆς λήξεως τοῦ χρόνου τῆς φοιτήσεως ὁ ἀποχωρῶν τῆς Σχολῆς, ὡς καὶ ὁ διανύσας τὸν χρόνον τῆς φοιτήσεως, ἀλλὰ μὴ γενόμενος πτυχιούχος. Ἐν τῷ ἀποφοιτηρίῳ ἀναγράφεται ὁ χρόνος τῆς φοιτήσεως, τὰ μαθήματα, ἅτινα παρηκολούθησε καὶ αἱ ἐξετάσεις ἃς ὑπέστη μετὰ τῶν βαθμῶν, ὧν ἠξιώθη ἐν αὐταῖς, ὡς καὶ αἱ τυχὸν ἀπονεμηθεῖσαι εὐαρέσκειαι ἢ αἱ ἐπιβληθεῖσαι ποιναί.

Γίνονται δεκτοὶ ὡς ἀκροαταί, κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς Σχολικῆς Ἐπιτροπῆς, οἱ κεκτημένοι πιστοποιητικῶν δεκαετῶν τουλάχιστον ἐγκυκλίων σπουδῶν γενικῆς ἢ ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως καὶ πενταετῆ τουλάχιστον δημοσίαν ἢ ἰδιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Οἱ ἀκροαταί, παρακολουθοῦντες τακτικῶς τὰ

μαθήματα, δύνανται τῇ αἰτήσει των νὰ λάβωσι βεβαίωσιν ἀχροάσεως ἐνὸς ἢ περισσοτέρων μαθημάτων.

Πειθαρχικαὶ διατάξεις. Ἡ ἐπὶ πάσης φύσεως πειθαρχικὴ ἐξουσία ἐπὶ τῶν σπουδαστῶν ἀσκεῖται ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν, τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς, τῆς Σχολικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου διὰ παραβάσιν διατάξεώς τινος τῆς περὶ τὴν Σχολὴν Νομοθεσίας, διὰ τὴν μὴ τήρησιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὰς ἀρχάς τῆς Σχολῆς καὶ τοὺς διδάσκοντας, διὰ τὴν διατάραξιν τῆς τάξεως καὶ τῆς ἡσυχίας, δι' ἀνοίκειον συμπεριφορὰν ἢ δι' ἀναξιοπρεπῆ διαγωγὴν, ἴδια κατὰ τὰς ἐκδρομὰς καὶ ἐορτάς, καὶ γενικῶς διὰ διαγωγὴν ἀπάδουσαν πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ σπουδαστοῦ καὶ βλάπτουσαν τὸ κῆρος τῆς Σχολῆς.

Αἱ ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ εἶναι αἱ κάτωθι : α) ἐπίπληξις κατ' ἴδιαν ἢ ἐνώπιον τῆς τάξεως, β) ἐπίπληξις ἐνώπιον τῆς Συγκεντρώσεως τῶν Σπουδαστῶν, γ) γραπτὴ ἐπίπληξις, δ) ἀποβολὴ ἀπὸ τοῦ μαθήματος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ, ε) βαρεῖα ἐπίπληξις ὑπὸ τῆς Σχολικῆς Ἐπιτροπῆς, στ) ἀποβολὴ ἀπὸ τοῦ μαθήματος ἢ περισσοτέρων μαθημάτων μέχρις ἐνὸς μηνός, ζ) ἀποβολὴ πλέον τοῦ μηνός καὶ μέχρις ἐνὸς Ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους καὶ η) ἀποβολὴ διὰ παντός ἀπὸ τὴν Σχολὴν.

Οἱ Καθηγηταὶ δύνανται νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ποινὴν : α) τῆς προφορικῆς ἐπιπλήξεως κατ' ἴδιαν καὶ ἐνώπιον τῆς τάξεως καὶ β) τῆς ἀποβολῆς ἀπὸ τοῦ μαθήματος. Ὁ Διευθυντὴς δύνανται νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴν : α) τῆς προφορικῆς ἐπιπλήξεως κατ' ἴδιαν ἢ ἐνώπιον τῆς τάξεως ἢ τῆς συγκεντρώσεως τῶν σπουδαστῶν, β) τῆς γραπτῆς ἐπιπλήξεως καὶ γ) τῆς ἀποβολῆς ἀπὸ τοῦ μαθήματος ἢ τῶν μαθημάτων τὸ πολὺ τριῶν ἡμερῶν. Ἡ Σχολικὴ Ἐπιτροπὴ δύνανται νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴν : α) τῆς προφορικῆς ἢ γραπτῆς ἐπιπλήξεως, β) τῆς βαρεῖας ἐπιπλήξεως καὶ γ) τῆς ἀποβολῆς μέχρις ἐνὸς μηνός. Αἱ ποιναὶ τῆς ἀποβολῆς πλέον τοῦ μηνός, ἐπιβάλλονται ὑπὸ τοῦ Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου Σπουδαστῶν ἀποτελουμένου ἀπὸ τὸν Πρόεδρον ἢ τὸν Ἀντιπρόεδρον τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ὡς πρόεδρον, ἀπὸ τὸν Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς ὡς ἀντιπρόεδρον καὶ ἀπὸ τρεῖς καθηγητὰς ἐκλεγμένους ὑπὸ τοῦ Συλλόγου τῶν Καθηγητῶν.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ

Χρόνος Ἐνεργείας. Αἱ εἰσαγωγικαὶ ἐξετάσεις διενεργοῦνται κατ' Ὀκτώβριον εἰς ἡμέραν καὶ τόπον ὀριζόμενον ὑπὸ τῆς Σχολικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἐξεταστικὴ Ἐπιτροπὴ. Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Σχολῆς συγκροτεῖ τὴν Ἐξεταστικὴν Ἐπιτροπὴν, τῆς ὁποίας Πρόεδρος εἶναι ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς, Γραμματεὺς ὁ γραμματεὺς τῆς Σχολῆς καὶ μέλη ἀνὰ δύο Ἐξετασταὶ δι' ἕκαστον μάθημα. Ἐκαστος Ἐξεταστὴς βαθμολογεῖ ἰδιαιτέρως ἕκαστον γραπτόν.

Πᾶς ὑποψήφιος δέον νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν Γραμματείαν τῆς Σχολῆς πέντε ὄλας ἡμέρας πρὸ τῶν εἰσαγωγικῶν ἑξετάσεων αἴτησιν ἐφ' ἄπλοῦ χάριτος, εἰς ἣν ἐπισυνάπτονται: 1) πιστοποιητικὸν ἐγγραφῆς εἰς Δῆμον ἢ Κοινότητα, 2) τίτλος σπουδῶν, 3) πιστοποιητικὸν ἐφ' ἄπλοῦ χάριτος δημοσίας ἢ ἰδιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐὰν κέκτηται τοιαύτην, 4) μία φωτογραφία ταυτότητος καὶ 5) βεβαίωσις ὅτι ἔλαβε γνῶσιν τοῦ κανονισμοῦ τῶν εἰσαγωγικῶν ἑξετάσεων. Πέραν τῆς ὡς ἄνω προθεσμίας οὐδεμία αἴτησις γίνεται δεκτὴ, δι' οἰονδήποτε λόγον καὶ ἐὰν ἐπῆλθεν ἡ καθυστέρησις τῆς ὑποβολῆς τῆς αἰτήσεως. Κατὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς αἰτήσεως ὁ ὑποψήφιος δέον νὰ καταβάλλῃ τὰ ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ὀριζόμενα ἐξέταστρα. Μεθ' ὃ ἡ Γραμματεία τῆς Σχολῆς χορηγεῖ εἰς τὸν ὑποψήφιον προσωρινὴν «Σχολικὴν ταυτότητα», ἣν ἐπιδεικνύων δύναται νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς εἰσαγωγικὰς ἑξετάσεις.

Ἐξεταστέα Μαθήματα Ἐὰν μαθήματα εἰς ἃ ἑξετάζονται οἱ ὑποψήφιοι εἶναι : 1) Ἐκθεσις Ἰδεῶν, 2) Μαθηματικά (Ἀριθμητικὴ καὶ Ἀλγεβρα), καὶ 3) Γεωγραφία (Φυσικὴ - Πολιτικὴ - Οἰκονομικὴ). Οἱ ὑποψήφιοι εἶναι ἐλεύθεροι εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἀπόψεών των καὶ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῆς καθαρευούσης ἢ τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Οἱ ὑποψήφιοι δέον νὰ λύσουν ἓν ζήτημα ἐκ τῶν δύο τῆς Ἀριθμητικῆς, ἓν ἐκ τῶν δύο τῆς Ἀλγέβρας καὶ δύο ἐκ τῶν τριῶν τῆς Γεωγραφίας.

Ἐξεταστέα Ὑλῃ : Α') Ἀ ρ ι θ μ η τ ι κ ῆ. Ἀριθμοί. Ἀριθμητικαὶ πράξεις. Πολλαπλασιασμός Ἰδιότης ἐναλλαγῆς. Ἐπιμεριστικὴ ἰδιότης. Πολλαπλασιασμοὶ ἐπὶ 9,99, 999 καὶ 11. Γινόμενον πολλῶν παραγόντων. Δύναμις. Πολλαπλασιασμός δυνάμεων. Διαίρεσις. Ἰδιότητες. Διαιρητότης. Μέγιστος κοινὸς διαιρέτης. Ἀριθμοὶ πρῶτοι. Ἐλάχιστον κοινὸν πολλαπλάσιον. Τετραγωνικὴ ρίζα. Κλάσματα. Πράξεις ἐπ' αὐτῶν. Κυριώτεραι μονάδες ἐν χρήσει ἐν Ἑλλάδι. Ποσὰ ἀνάλογα καὶ ἀντίστροφα. Λόγοι καὶ ἀναλογίαι. Μέθοδος τριῶν. Ποσοστά. Μερισμὸς εἰς μέρη ἀνάλογα. Προβλήματα ἐταιρείας, μίξεως, συντήξεως, τόκου ἄπλοῦ, ὑφαιρέσεως, κοινῆς λήξεως καὶ μέσης λήξεως.

Β') Ἀ λ γ ε β ρ α. Σύστημα θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ἀριθμῶν. Πράξεις ἐπ' αὐτῶν. Περὶ τοῦ μηδενὸς ὡς ἀριθμοῦ. Δυνάμεις καὶ ἰδιότητες αὐτῶν. Ἀλγεβρικαὶ παραστάσεις καὶ πράξεις ἐπ' αὐτῶν. Ἐφαρμογαὶ τῶν παραστάσεων εἰς διαφόρους ἀπλούστερους μετασχηματισμούς. Ἐφαρμογαὶ ἐπὶ ἀλγεβρικῶν κλασμάτων. Ἐξισώσεις πρώτου βαθμοῦ μεθ' ἑνὸς ἀγνώστου. Λύσις δι' ἑξισώσεων προβλημάτων τόκου, ἑξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ὑφαιρέσεως, μερισμοῦ, μέσης καὶ κοινῆς λήξεως, μίξεως καὶ συντήξεως, κινήσεως. Ἀνισότητες. Ἐξισώσεις α' βαθμοῦ μετ' 2 ἀγνώστους. Σύστημα πρωτοβαθμίων ἑξισώσεων, περισσοτέρων τῶν δύο μετ' ἰσαριθμῶν ἀγνώστων. Ρίζαι καὶ δυνάμεις μετ' ἐκθέτας κλασματικούς καὶ ἀρνητικούς. Ἐξισώσεις β' βαθμοῦ μετ' ἑνα ἄγνωστον. Πρόοδοι ἀριθμητικαὶ καὶ γεωμετρικαί. Λογάρισμοι καὶ Ἰδιότητες αὐτῶν.

Γ') Γεωγραφία. Ἡ γῆ ὡς οὐράνιον σῶμα. Ἀτμόσφαιρα, κλίμα, ξηρά, θάλασσα, φυτά, ζῷα καὶ διανομὴ αὐτῶν κατὰ ζώνας. Ὁ πληθυσμὸς τῆς γῆς, φυλαί, θρησκείαι, ἔθνη, κράτη, βαθμίδες πολιτισμοῦ. Αἱ χῶραι τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Ὠκεανίας καὶ αἱ πρωτεύουσαι αὐτῶν.—Θέσεις, ὀριζόντιος διαμελισμὸς, ἔδαφος, κλίμα, κυριότερα προϊόντα, πληθυσμὸς, σημαντικώτεροι πόλεις, ταξίδια, ἐμπόριον μετὰ τῆς Ἑλλάδος, τῶν Κρατῶν τῆς Εὐρώπης, τῆς Τουρκίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀργεντινῆς, τῆς Βραζιλίας, τοῦ Καναδά καὶ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Β. Ἀμερικῆς. Συνοπτικὴ φυσικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξέτασις τῆς Ἑλλάδος. Διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Ἑλλάδος: Γεν. Διοικήσεις, Νομοί, Πρωτεύουσαι αὐτῶν. Κυριότερα παραγόμενα καὶ ἐξαγόμενα προϊόντα κατὰ μεγάλαις περιοφερείαις τῆς Ἑλλάδος. Ἐξωτερικὸν ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος, ἐσωτερικαὶ συγκοινωνίαι, Δωδεκάνησος· Κύπρος· Βόρειος Ἠπειρος. Περιγραφὴ ταξειδίων ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπιτυχόντες θεωροῦνται: α) οἱ λαβόντες βαθμὸν τοῦλάχιστον δέκα (ἐπὶ 20) εἰς ἕκαστον μάθημα καὶ β) οἱ λαβόντες συνολικὸν ἄθροισμα τοῦλάχιστον πενήκοντα, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀπολυτηρίου Μέσης Ἐκπαίδευσως καὶ τριῶν εἰσέτι βαθμῶν διὰ τοὺς ἔχοντας συμπληρώσει διετὴ τοῦλάχιστον δημοσίαν ἢ ἰδιωτικὴν ὑπηρεσίαν δεόντως ἀποδεδειγμένην.

Εἰσακτέοι εἶναι οἱ τυχόντες μεγαλυτέρου βαθμοῦ. Εἰς περίπτωσιν ἰσοψηφίας ἀξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσακτέων. Ἐντὸς 15 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀνακοινώσεως τῶν ἀποτελεσμάτων οἱ δικαιούμενοι νὰ ἐγγραφῶσι δύνανται νὰ ὑποβάλωσιν αἴτησιν ἐγγραφῆς ἄλλως θεωροῦνται παραιτηθέντες καὶ τὴν θέσιν αὐτῶν καταλαμβάνουν οἱ ἐπιλαχόντες κατὰ σειράν ἐπιτυχίας. Οὐδεὶς δύνανται νὰ ἐγγραφῆ μετὰ τὴν παρέλευσιν ἐνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς ἀνακοινώσεως τῶν ἀποτελεσμάτων.

ΤΜΗΜΑΤΙΚΑΙ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ

Χρόνος Ἐνεργείας. Αἱ Τμηματικαὶ Ἐξετάσεις διενεργοῦνται μετὰ 11ης καὶ 30ης Ἰουνίου καὶ μετὰ 20ης Σεπτεμβρίου καὶ 9ης Ὀκτωβρίου.

Ἴνα μετὰσχῆ σπουδαστῆς τῶν τμηματικῶν ἐξετάσεων δεόν νὰ ἔχῃ ἐξοφλήσει πάσας τὰς πρὸς τὴν Σχολὴν χρηματικὰς ὑποχρεώσεις του καὶ νὰ ἔχῃ καταθέσει εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Σχολῆς αἴτησιν ἐφ' ἀπλοῦ χάριτον τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐξετάσεων, οὐδεμιᾶς αἰτήσεως γινομένη. δεκτῆς μετὰ ταῦτα ἐξ οἴουδήποτε λόγου καὶ ἂν ἐπῆλθεν ἢ καθυστέρησις.

Ὁ σπουδαστῆς ὑποχρεοῦται νὰ ἐξετασθῆ εἰς ἅπασαν τὴν κατὰ τὸ Ἀκαδημαϊκὸν ἔτος διδασθεῖσαν ὕλην. Δύνανται ὁ σπουδαστῆς εἰς τὰς κατ' Ἰούνιον ἐξετάσεις νὰ δηλώσῃ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξετασθῆ εἰς ἓν ἢ περισσότερα μαθήματα ἢ εἰς τμηματὸν μαθήματος ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν διδασκαλίαν ἐνὸς ἐκ τῶν Καθηγητῶν, ὅταν πλείονες εἶναι διωρισμένοι εἰς μίαν ἔδραν.

Ἐπιτυχόντες θεωροῦνται α) οἱ λαβόντες πέντε εἰς ἕκαστον τῶν μαθημάτων, β) οἱ τυχόντες μέσου ὅρου ἕξ, ἐὰν ἀπέτυχον εἰς ἓν μόνον μάθημα καὶ γ) οἱ τυχόντες μέσου ὅρου ἕξ καὶ ἥμισυ, ἐὰν ἀπέτυχον εἰς περισσώτερα μαθήματα. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν σπουδαστὴς εἰς τὰς κατ' Ἰούνιον ἐξετάσεις δὲν ἔτυχε τοῦ ἄνω βαθμοῦ πέντε εἰς ἕκαστον μάθημα ἢ τοῦ ἄνω μέσου ὅρου, ὑποχρεοῦται νὰ ἐξετασθῇ εἰς τὰς κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἐξετάσεις μόνον εἰς ἃ μαθήματα ἀπέτυχεν. Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν καὶ πάλιν δὲν λάβῃ τὸν βαθμὸν πέντε ἢ τοὺς ἄνω μέσους ὅρους, ὑποχρεοῦται νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ μαθήματα τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἐὰν ὅμως ἀπέτυχεν κατ' ἀνώτατον ὅριον εἰς τὸ τρίτον τῶν μαθημάτων ἢ ἐὰν ὁ μέσος ὅρος τῆς γενικῆς βαθμολογίας του εἶναι τοῦλάχιστον πέντε, δικαιοῦται νὰ ἐπανεξετασθῇ εἰς ἃ μαθήματα ὑπελείφθη κατὰ Ἰανουάριον, καταβάλλων τὰ διπλάσια ἐξέταστρα. Ἐκ τούτων τὸ ἥμισυ περιέρχεται εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Σχολῆς. Ὁ τυχὼν τελικῶς βαθμοῦ μηδὲν εἰς δύο τοῦλάχιστον μαθήματα θεωρεῖται ἀποτυχὼν, ἀνεξαρκήτως τῆς λοιπῆς βαθμολογίας του καὶ ὑποχρεοῦται νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ μαθήματα τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Οἱ βαθμοὶ τῶν ἐξετάσεων τοῦ Σεπτεμβρίου ἀκυρῶνουν τοὺς βαθμοὺς τῶν ἐξετάσεων τοῦ Ἰουνίου, οἱ δὲ τοῦ Ἰανουαρίου τοὺς τοῦ Σεπτεμβρίου.

ΠΤΥΧΙΑΚΑΙ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ

Οἱ ὑποστάντες ἐπιτυχῶς τὰς τρεῖς τμηματικὰς ἐξετάσεις δικαιοῦνται νὰ προσέλθουν κατ' Ὀκτώβριον, Ἰανουάριον καὶ Ἰούνιον εἰς ἐξετάσεις ἐπὶ πτυχίῳ.

Ἡ ἐξέτασις γίνεται ἐπὶ τῶν κυριωτέρων θιμάτων γραπτῶς καὶ προφορικῶς : 1) τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Φορολογικῆς Νομοθεσίας (φόροι ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων), 2) Ὀργανωτικῆς (Ἐπιχειρήσεων καὶ Ἐργοστασίων), 3) Λογιστικῆς (Γενικῆς καὶ Βιομηχανικῆς), 4) Δικαίου (Ἐμπορικόν, Βιομηχανικόν καὶ Ἐργατικόν Δίκαιον), 5) Ἐμπορευματολογίας (κυριώτεροι πρῶτοι ὕλαι καὶ ἔτοιμα προϊόντα τῶν ἐν Ἑλλάδι βιομηχανιῶν) καὶ 6) Τεχνολογίας (Μηχανογνωσία καὶ Ἡλεκτροτεχνία).

Προαιρετικὰ μαθήματα εἰς ἃ δύνανται νὰ ἐξετασθοῦν ὑποψήφιοι εἶναι τὰ Γαλλικά, Ἀγγλικά, Γερμανικά, Ἰταλικά, Ἰσπανικά, Ἀραβικά, ἢ Δακτυλογραφία καὶ ἢ Στενογραφία.

Ἐποχρεώσεις ὑποψηφίων. Ὁ ἐπὶ πτυχίῳ ὑποψήφιος δεόν νὰ ἔχη συντάξει καὶ ὑποβάλλει εἰς τὴν Γραμματεῖαν τῆς Σχολῆς τοῦλάχιστον πρὸ ἑνὸς μηνὸς πρὸ τῶν ἐξετάσεων : α) τὰς ὑπὸ τοῦ Γραφείου Βιομηχανικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐρευνῶν ὡς ὑποχρεωτικὰς καθορισθείσας ἐργασίας, αἵτινες βαθμολογοῦνται δι' ἑνιαίου βαθμοῦ τοῦ Προϋσταμένου τοῦ Γραφείου καὶ τῶν ἀρμοδίων Καθηγητῶν, β) μίαν μελέτην σχετιζομένην μὲ τὰ διδασκόμενα ἐν τῇ Σχολῇ θέματα, βαθμολογουμένην ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου Καθηγητοῦ καὶ

γ) τὰς χαρακτηρισθείσας ὡς ὑποχρεωτικὰς λογιστικὰς ἀσκήσεις, αἵτινες βαθμολογοῦνται ἐνιαίως ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων τακτικῶν καθηγητῶν τῆς Γενικῆς καὶ Βιομηχανικῆς Λογιστικῆς.

Θεωροῦνται ἐπιτυχόντες : α) οἱ τυχόντες βαθμοῦ πέντε 1) εἰς ἕκαστον τῶν ἄνω 6 ὑποχρεωτικῶν μαθημάτων, 2) εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Γραφείου Βιομηχανικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐρευνῶν, 3) εἰς τὴν μελέτην ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Σπουδαστοῦ ἐκλεγέντος θέματος καὶ 4) εἰς τὰς Λογιστικὰς Ἀσκήσεις καὶ

β) οἱ τυχόντες μέσου ὄρου ἕξ εἰς τὰ ὑποχρεωτικὰ καὶ προαιρετικὰ μαθήματα καὶ εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας.

Βαθμὸς πτυχίου εἶναι ὁ μέσος ὄρος τῶν τεσσάρων βαθμῶν, ἧτοι τῶν τριῶν τμηματικῶν ἐξετάσεων καὶ τῆς ἐπὶ πτυχίῳ ἐξετάσεως.

ΠΡΟΣΟΝΤΑ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ

Οἱ πτυχιούχοι τῆς Σχολῆς κυρίως προορίζονται διὰ τὰς βιομηχανικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις, συγκεντροῦντες οὐσιαστικὰ ἐφόδια διὰ νὰ σταδιοδρομήσωσι εἰς τὰς ἀνωτέρας διοικητικὰς καὶ διαχειριστικὰς θέσεις. Ἡ ἀνανέωσις τῶν διοικητικῶν στελεχῶν, ἐργοδοτικῶν καὶ ὑπαλληλικῶν, τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας εἶναι ἡ κυρία ἐπιδιώξις καὶ φιλοδοξία τῆς Σχολῆς.

Κατὰ τὸν νόμον οἱ πτυχιούχοι δύνανται ἐπίσης νὰ διορισθῶσιν, ὡς καὶ οἱ πτυχιούχοι τῶν ἄλλων Ἀνωτάτων Σχολῶν, εἰς διοικητικὰς (μὴ τεχνικὰς) καὶ οἰκονομικὰς θέσεις ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ Γραμματέως Β' καὶ ἄνω εἰς τὰ Ὑπουργεῖα Συντονισμοῦ, Οἰκονομικῶν, Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Ἐργασίας καὶ Ἐφοδιασμοῦ, ὡς καὶ εἰς τοὺς Ὄργανισμοὺς τοὺς ὑπαγομένους ὑπὸ τὴν ἀρμοδιότητα τῶν ἄνω Ὑπουργείων (I. K. A, Ἀσφαλιστικὰ Ταμεία, Α. Σ. Ο. κτλ.).

Τὸ Πτυχίον ἐγχειρίζεται εἰς τοὺς ἐπιτυχόντας ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἐνώπιον τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ λαμβάνων αὐτὸ ἀναγινώσκει ἀνατείνων τὴν δεξιὰν χεῖρα τὴν ἐξῆς καθομολόγησιν : « Ἀξιωθεὶς τοῦ πτυχίου τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν ὑπόσχομαι καὶ καθομολογῶ ὅτι καθ' ὅλον τὸν πρακτικόν μου βίον θὰ καταβάλλω πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, ἀποφεύγων πᾶσαν ἀδικον προᾶξιν καὶ φιλοδοξῶν νὰ καταστῶ χρήσιμος εἰς τὸ Ἔθνος καὶ τὴν Πολιτείαν». Μεθ' ὃ ἐγγράφεται εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Πτυχιούχων τῆς Σχολῆς».

ΠΙΝΑΞ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ

Ἀκαδημαϊκὰ ἔτη 1938/9 — 1948

1. Ἀναστάσιος Ἀνδρ. Ἀναστασίου, Ὑπάλληλος Τραπεζίης Ἀθηνῶν.
2. Ἀντώνιος Κων. Ἀντωνόπουλος, Τμηματάρχης Ἐταιρείας Λιπασμάτων.
3. Θεόδωρος Ἀργ. Ἀγαστασόπουλος, Λογιστὴς Χρωματουργείων Πειραιῶς.
4. Εὐάγγελος Κων. Ἀλεξανδρόπουλος, Ὑπάλληλος Ἐταιρείας Λιπασμάτων.
5. Νικόλαος Γεωργ. Ἀθηναῖος, Λογιστὴς Τραπεζίης Ἑλλάδος.
6. Εὐάγγ. Ἰωάν. Βύνιος, Ὑπάλληλος Ὑπουργείου Προνοίας.
7. Γεώργιος Δημ. Γούλας, Ὑπάλληλος Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν.
8. Διονύσιος Γεωργ. Διαμαντόπουλος, Τμημ. Α Ε. Οἴνων & Οἶνοπνευμάτων.
9. Σπυριδῶν Θεοδ. Ζάππας, Ὑπηρετεῖ εἰς τὸ Β. Ναυτικόν.
10. Νικόλαος Δημ. Ἰακωβίτης, Ὑπάλληλος Ὑπουργείου Συγκοινωνίας.
11. Γεώργιος Κων. Καβαδέλας, Ὑπάλληλος Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν.
12. Ἐλευθέριος Κων. Καβαδέλας, Ὑπάλληλος Ὑπουργ. Ἐμπορ. Ναυτιλίας.
13. Παναγιώτης Δημ. Καμπέρος, Λογιστὴς Ἐταιρείας Λιπασμάτων.
14. Δημήτριος Χρ. Καραδήμας, Προϊστάμενος Μελετῶν Ὑπουργείου Προνοίας.
15. Βιργίλιος Δημ. Καπνᾶς, Ὑπάλληλος Ἐμπορικῶν Ἐπιχειρήσεων.
16. Ἰωάννης Χρ. Κιούσης, Ὑπάλληλος Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν.
17. Νικόλαος Ἀθ. Κολοτούρος, Τεχνικὸς Ὑπάλληλος Ὑπουργείου Μεταφορῶν.
18. Χρῆστος Κλεάνθ. Κομνηνάκης, Τμηματάρχης Ἐταιρείας
19. Ἀριστόδουλος Γεωρ. Κουγιουμτζέλης, Διαχειριστὴς Ἐταιρείας.
20. Χαρίλαος Δημ. Κουμαντζῆς, Ἐπιχειρηματίας.
21. Γεώργιος Ἰω. Κουρτεσόπουλος, Λογιστὴς Ἑλληνικῆς Ὑφαντουργίας.
22. Χρῆστος Γεωρ. Κοῦτμος, Ὑπάλληλος Ἐταιρείας Λιπασμάτων.
23. Κωνσταντῖνος Ἰω. Λιοδάκης, Ὑπάλληλος Δίσεως Αὐτοκινήτων.
24. Νικόλαος Ἰω. Μακαρέζος, Ὑπάλληλος Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν.
25. Κωνσταντῖνος Μιχ. Μαρμαρᾶς, Λογιστὴς.
26. Κωνσταντῖνος Διον. Μαρούλης, Ὑπάλληλος Ἐταιρείας Λιπασμάτων.
27. Γεώργιος Πάνου Μιχαλόπουλος, Ἐπαρχος Τριγωνίδος.
28. Χρῆστος Πάνου Μιχαλόπουλος, Δικηγόρος.
29. Σωτήριος Κων. Μπεθάνης, Ἐμπορος.
30. Ἀπόστολος Μιχ. Μυρμιρίδης, Ὑπάλληλος Ἐταιρείας Λιπασμάτων.
31. Γεώργιος Δημ. Παπαδημητρίου, Εἰσηγητὴς Ὑπουργείου Προνοίας.
32. Νικόλαος Δημ. Παπαδημητρίου, Τμηματάρχης Ὑπουργείου Τ. Τ. Τ.
33. Χρῆστος Κων. Παπαευαγγέλου, Βιομήχανος.

34. Δημήτριος Κων. Παπαϊωάννου, Έμπορικός Αντιπρόσωπος.
35. Πολύκαρπος Πέτρον Πασχάλης, Υπάλληλος Υπουργείου Οικονομικών.
36. Λεωνίδας Μιχ. Ρέρρας, Βιομήχανος.
37. Πέτρος Γεωρ. Σαμολαδάς, Υπάλληλος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως.
38. Ιωάννης Κων. Σαρλής, Υπάλληλος Έταιρείας Λιπασμάτων.
39. Ιωάννης Γεωργ. Σπαθόπουλος, Λογιστής Έταιρείας Οίνων.
40. Κωνσταντίνος Χρ. Σπηλιόπουλος, Έμπορος.
41. Ιωάννης Δημ. Σφακιανάκης, Διευθυντής Ήλεκτρ. Έταιρείας Τριπόλεως.
42. Λεωνίδας Παν. Τζανέας, Ταμίας Ίπποκρατείου Νοσοκομείου.

Ακαδημαϊκόν Έτος 1948/1949

43. Γεώργιος Ιωάν. Αθανασόπουλος, Επιμελητής Φροντιστηρίου.
44. Αντώνιος Γεωρ. Παπαδάκης, Υπάλληλος Υπουργείου Έφοδιασμού.
45. Παναγιώτης Δημ. Ραυτόπουλος, Λογιστής Έταιρείας «ΑΤΤΙΚΗ».
46. Άγγελικη Παναγ. Τρύφωνος, Λογιστής.
47. Αναστάσιος Άθαν. Χέλμης, Διευθυντής Λογιστηρίου Α.Ε. «Χρυσάλις».

Ακαδημαϊκόν Έτος 1949/50

48. Γεώργιος Κων. Καραμέτος, Διευθυντής Έργοστασίου «ΝΑΣΚΟ».
49. Θεοχάρης Δημ. Κουζελέας, Ξενοδόχος, «Όασις» Μέθανα.
50. Έμμανουήλ Νικ. Νικολάου, Λογιστής.
51. Εύγενία Σούλη—Γαροφαλίδου, Υπάλληλος Υπουργείου Έφοδιασμού.
52. Χαράλαμπος Ιωάν. Τοριντζής, Υπάλληλος Υπουργείου Πρωτοίας
53. Ιωάννης Γεωρ. Ψαρρός, Έμπορος.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ ΚΑΙ ΠΤΥΧΙΟΥΧΩΝ

Πρόεδρος	: Παν. Ραυτόπουλος
Άντιπρόεδρος	: Στ. Μαγκατάτης
Γεν. Γραμματεύς	: Ιω. Κοκκίδης
Ταμίας	: Δημ. Αναστασίου
Έφορος	: Ιω. Ζούρος

Μέλη: Νικ. Αναστασόπουλος, Χαρίλ. Κουμαντζής,
Λεων. Τζανέας, Κων. Πετρόπουλος.

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

The text in this block is extremely faint and illegible, appearing to be a list of names or titles associated with the event.

The text in this block is also extremely faint and illegible, likely providing further details or a closing statement.

- 1. ...
- 2. ...
- 3. ...
- 4. ...
- 5. ...
- 6. ...
- 7. ...
- 8. ...
- 9. ...
- 10. ...

... ..

- 11. ...
- 12. ...
- 13. ...
- 14. ...
- 15. ...

MEKETAJ KAI DIAVEEIZ

- 16. ...
- 17. ...
- 18. ...
- 19. ...
- 20. ...
- 21. ...

... ..

... ..

... ..

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΚΟΦΙΝΑΣ (1)

ὑπὸ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Β. ΔΕΡΤΙΑΔΗ

Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀκαταλάστου ἐργατικότητος καὶ τῆς συνεχοῦς δράσεως, ὁ ἰσχυρὸς ὄργανωτῆς, ὁ καινοτόμος θετικὸς νομοθέτης, ὁ θαυμάσιος συγγραφεὺς καὶ ὁ ὑποδειγματικὸς διδάσκαλος

Καθῆκον τῶν ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων δὲν εἶναι μόνον ἡ παροχὴ γνώσεων εἰς τὴν διψῶσαν μαθήσεως νεολαίαν καὶ ἐν γένει ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης. Ὑψιστον καθῆκον αὐτῶν ἐπίσης εἶναι νὰ τιμοῦν τὰς προσωπικότητας, αἵτινες κατηνάλωσαν τὰς δυνάμεις των καὶ εἰργάσθησαν διὰ τὴν προαγωγὴν καὶ ὑπεράσπισιν τοῦ δημοσίου συμφέροντος καὶ νὰ προβάλλουν αὐτὰς εἰς τοὺς ἐπερχομένους πρότυπα πρὸς μίμησιν. Ἡ Ἀνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν κατευθυνομένη ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἀπεφάσισε νὰ τιμήσῃ τὴν μνήμην τοῦ Γεωργίου Ν. Κοφινᾶ, ἀποδημήσαντος εἰς Κύριον, εἰς ἡλικίαν 80 ἐτῶν, τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1949. Καὶ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἔλαβεν ἡ Ἀνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, διότι ἐπὶ πλέον ἐθεώρησε καθῆκον αὐτῆς νὰ τιμήσῃ τὴν μνήμην τοῦ Γεωργίου Ν. Κοφινᾶ, ὅστις ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἰδρυτῶν αὐτῆς καὶ ἐπὶ μακρὸν καὶ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ διετέλεσε καθηγητῆς εἰς αὐτὴν, παρέχων ἑαυτὸν πρότυπον διδασκάλου καὶ συναδέλφου. Διὰ τοῦτο ἐκάλεσεν Ὑμᾶς σήμερον εἰς τὴν σεμνὴν ταύτην συγκέντρωσιν, ἣτις ἐπέχει θέσιν ἐπιστημονικοῦ μνημοσύνου εἰς μνήμην τοῦ ἀνδρός. Ἀνέθεσε δ' εἰς ἐμὲ νὰ εἶπω τὸν προσήκοντα λόγον.

Τὴν ἐντολήν ταύτην εὐχαρίστως ἀπεδέχθην, διότι δὲν εἶμαι μόνον εἰς ἐκ τῶν πολλῶν θαυμαστῶν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀειμνήστου Γεωργίου Ν. Κοφινᾶ, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ποικίλοι ὑπῆρξαν οἱ δεσμοὶ μου μὲ τὸν ἀείμνηστον συναδέλφον. Δὲν λησμονῶ ἐπίσης οὔτε τὴν διαρκῆ προσοχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἔργον μου, τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ὁ ἀείμνηστος Γ. Ν. Κοφινᾶς ἐπεδείκνυε ἄνευ ἐπιφυλάξεως πρὸς πάντας καὶ δὴ τοὺς νεωτέρους αὐτοῦ καὶ κυρίως πρὸς ἐκείνους ἐκ τούτων, οἵτινες προέρχονται ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν, ὅπου ὁ Γεώργιος Ν. Κοφινᾶς ἠνδρώθη,

1) Ἐπιστημονικὸν μνημόσυνον εἰς μνήμην Γεωργίου Ν. Κοφινᾶ, γενόμενον τὴν 17 Ὀκτωβρίου 1949 καὶ ὥραν 5 μ.μ. εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν Ἀθηνῶν.

ἔδρασε, κατηνάλωσε τὰς δυνάμεις του καὶ ἀπείρους καὶ ὑψίστας ὑπηρεσίας προσέφερε πρὸς τὴν Πατρίδα.

Τὸ ἔργον τοῦ Γεωργίου Ν. Κοφινᾶ ὑπῆρξε πολυσχιδές. Πράγματι δὲν διέπρεψε μόνον εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, δὲν ὑπῆρξε μόνον ἐκλεκτὸν μέλος τῆς Κοινωνίας, δὲν ἀπεδείχθη καὶ ἀξιόλογος συντελεστὴς προόδου εἰς τὴν οικονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας, ἀλλ' ἀφήνει καὶ βαρυσήμαντον ἐπιστημονικὴν συμβολὴν εἰς τὴν δημοσιονομικὴν ἐπιστήμην. Καθ' ὅλην τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀκαταλαύστου ἐνεργητικότητος καὶ συνεχοῦς δράσεως, ὁ ὄργανωτὴς οικονομικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ συντάκτης πλείστων βαρυσηματικῶν οικονομικῶν νομοσχεδίων, ὁ θαυμάσιος συγγραφεὺς καὶ ὁ ὑποδειγματικὸς διδάσκαλος. Λιὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς τὰ περιορισμένα ὅρια τῆς ὀμιλίας ταύτης νὰ περιλάβωμεν καὶ νὰ ἀναλύσωμεν πλήρως τὴν δράσιν καὶ τὸ καταλειφθὲν ἔργον αὐτοῦ.

Ὁ Γεώργιος Ν. Κοφινᾶς δὲν εἶχε τὸ γένος ἐκ τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ πλοῦτου. Ὁ πατὴρ του ἦτο ἀξιωματικὸς τῆς χωροφυλακῆς. Ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔτος 1869 ἐν Τριπόλει καὶ ἐργαζόμενος καὶ διαπρέπων πάντοτε συνελήφθηκε τὴν μόρφωσιν αὐτοῦ, ἀξιοθεῖς τελικῶς νὰ τύχη τοῦ πτυχίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Γενόμενος δικηγόρος εἰσήλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ὡς δασονομικὸς Ὑπουργικὸς Γραμματεὺς β'. τάξεως τὴν 20ην Ὀκτωβρίου 1893, ἤτοι εἰς ἡλικίαν 24 ἐτῶν. Ἐκτοτε συνεχῆς ἦτο ἡ ἀνοδος αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ἔτος 1901 διευθύνει ὡς ταμίας α'. τάξεως τὸ Ταμεῖον Κερκύρας. Ἐν συνεχείᾳ ὑπηρετεῖ ἀπὸ τῆς 3ης Μαρτίου 1903 ὡς Τμηματάρχης β'. τάξεως εἰς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, προαχθεὶς τὴν 25ην Σεπτεμβρίου 1904 εἰς Τμηματάρχην α'. τάξεως. Καὶ πρέπει νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι ὁ βαθμὸς τοῦ Τμηματάρχου κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ἦτο λίαν ἐπίζηλος, διότι κατὰ τὰ ἐν λόγῳ ἔτη εἶχε νομοθετηθῆ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν μόνον βαθμὸς τοῦ Διευθυντοῦ Γενικοῦ Λογιστηρίου.

Εἰς Διευθυντὴν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν προάγεται ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1914, ὅτε ἄλλωστε καὶ τὸ πρῶτον εἶχε νομοθετηθῆ ὁ βαθμὸς τοῦ Διευθυντοῦ εἰς τὴν νῦν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν. Εἶχεν ὅμως ἐν τῷ μεταξύ διατελέσει ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς Διευθυντὴς τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν εἰς τὴν Γενικὴν Διοίκησιν Μακεδονίας ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς της ἀρχικῶς ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον Κ. Ρακιτῆν. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς προσέφερε πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν Πατρίδα, διότι μὲ βοήθους ἀριστεῖς ἐπίσης νεωτέρους του οικονομικοὺς ὑπαλλήλους μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Νικόλαος Γ. Νικολαΐδης, ἀσκήσας μεταγενεστέρως καθήκοντα Γενικοῦ Διευθυντοῦ Δημοσίου Λογιστικοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ διορίσθη σύμβουλος τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου

καὶ ὁ Γ. Μαντζαβίνος, πρόφην Γ. Λιευθωντῆς Δημοσίου Λογιστικοῦ, πρόφην Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ νῦν Διοικητῆς τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, διωργάνωσε τὰς ὑπηρεσίας τῆς τότε ἀπελευθερωθείσης Μακεδονίας καὶ ἐπεξέτεινε καὶ ἐφήρμοσε τὸ πρῶτον εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλληνικὴν δημοσιονομικὴν νομοθεσίαν. Αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ ὑπῆρξαν ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας. Ἐμελέτησε τὴν δημοσιονομικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς Μακεδονίας καὶ τὰ πορίσματα τῆς μελέτης ταύτης ἀρχικῶς ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ τότε ἐκδιδόμενον καὶ ὑπὸ τούτου διευθυνόμενον Δελτίον τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, ἔξ οὗ καὶ ἀνεδημοσιεύθησαν εἰς ἴδιον τεύχος κατὰ τὸ ἔτος 1914 ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ Οἰκονομικὰ τῆς Μακεδονίας».

Κινεῖ δὲ ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ μελέτη αὕτη τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἀναγνώστου ὡς ἐκ τῆς πληρότητος αὐτῆς. Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ὑπῆρξεν ἀκόμη ὁ εἰσηγητῆς τῆς ἰδέας τῆς συστάσεως τῆς Ἐλευθέρου Ζώνης Θεσσαλονίκης, τοῦ σχετικοῦ νόμου δημοσιευθέντος κατὰ τὸ ἔτος 1914, ὄντος τότε Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν τοῦ νῦν Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως Ἀλεξάνδρου Λιομήδους.

Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν κατὰ τὴν μετέπειτα περιόδον διευθύνει τὴν Διεύθυνσιν τῶν ἐμμέσων φόρων καὶ μονοπωλίων. Καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπιδίδεται ἰδιαίτερος εἰς τὴν ὁργάνωσιν τῆς τελωνειακῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν. Πρὸς τοῦτο μεταξὺ ἄλλων τῆ συνεργασίᾳ τοῦ τότε Τμηματάρχου εἰς τὴν Διεύθυνσιν τῶν ἐμμέσων φόρων Ἀ. Νομικοῦ ἐξεπόνησε τὸ σχέδιον τοῦ τελωνειακοῦ κώδικος, ὅπερ δὲν ἐβράδυνε νὰ γίνῃ νόμος τοῦ Κράτους ὑπ' ἀριθμ. 1165 τοῦ ἔτους 1918 «Περὶ τελωνειακοῦ κώδικος». Ἡ πληρότης τοῦ νομοθετήματος τούτου, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου κυρίως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἰσχύοντα ἐν Ἰταλίᾳ, καταφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μέχρι σήμερον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελῇ τὴν βάσιν τῆς τελωνειακῆς νομοθεσίας τῆς Ἑλλάδος. Πόνημα ἐπίσης τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ ἦτο καὶ ὁ νόμος ὑπ' ἀριθμ. 1166 τοῦ ἔτους 1918, περὶ σώματος τῆς τελωνειακῆς ἀστυνομίας, ὅστις ὅμως δὲν ἔτυχεν ἐφαρμογῆς. Εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τούτου δὲ ἀκόμη ὀφείλεται ἡ σύστασις τῆς Διαρχοῦς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δασμολογίου καὶ τῶν Ἐμπορικῶν Συμβάσεων, ἧτις τόσον πολυτίμους ὑπηρεσίας προσέφερε καὶ συνεχίζει νὰ προσφέρῃ διὰ τὴν βελτίωσιν ἐν γένει τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας.

Εἰς τὸ Κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς δὲν προσχωρεῖ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀ' Παγκοσμίου πολέμου ἀποσπασθεὶς ὑπηρετεῖ ὡς Γενικός Διευθυντῆς τοῦ Ὑπουργείου Ἐπισιτισμοῦ. Ἀπὸ τῆς 3ης Ἀπριλίου 1921 ὑπηρετεῖ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν ὡς Γενικός Οἰκονομικός Ἐπιθεωρητής. Ἀπολύεται ὅμως τῆς ὑπηρεσίας διὰ πολιτικούς λόγους τὴν 3ην Δεκεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους 1921. Ἐπανέρχεται εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1922 ὡς Γενικός Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου. Ἀπὸ τῆς 7ης Νοεμβρίου 1922 ἐπανέρχεται καὶ εἰς τὴν θέσιν του καὶ ὑπῆ-

ρετεί ὡς Διευθυντῆς α' τάξεως εἰς τὴν Διεύθυνσιν ἐμμέσων φόρων καὶ μονοπωλίων, ἵνα προαχθῆ τὴν 23ην Νοεμβρίου 1922 εἰς σύμβουλον τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου.

Ὁ Γεώργιος Ν. Κοφινᾶς δύο φορές κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη διετέλεσεν Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, ἦτοι τὸ πρῶτον ἐπὶ Ἐπαναστάσεως τοῦ ἔτους 1922 ἀπὸ 15 Δεκεμβρίου 1922 ἕως 12 Ἰανουαρίου 1924, ὅτε παρητήθη, παραιτηθεὶς συγχρόνως καὶ ἐκ τῆς θέσεως τοῦ συμβούλου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου.

Διετέλεσεν ἐπίσης Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν δευτέραν φοράν ἀπὸ τῆς 26ης Ἰουνίου 1925 μέχρι τῆς 6ης Νοεμβρίου 1925 ἐπὶ τῆς δικτατορίας τοῦ Θεοδώρου Παγκάλου.

**

Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς καὶ ὡς ἀνώτατος δημόσιος λειτουργὸς καὶ ὡς Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἤσκει τὰ καθήκοντα αὐτοῦ μετὰ κύρους καὶ ἀποφασιστικότητος. Δὲν ἠγάπα τὰς ἀναβολάς. Ὅσον ὀλίγοι βαθῆς γνώστης τῶν ὑπηρεσιακῶν ζητημάτων εἰς τὰς συνεργασίας του μετὰ τῶν ὑπηρεσιῶν δὲν παρεσύρετο ἐκ τῶν εισηγήσεών των, ἀλλὰ κατηύθυνε καὶ καθωδήγει τοὺς προϊσταμένους αὐτῶν. Εἶχεν ἐμβαθύνει ὅσον ὀλίγοι εἰς τὴν δημοσιονομικὴν ἱστορίαν τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ τὴν δημοσιονομικὴν νομοθεσίαν αὐτῆς, τῆς ὁποίας ἄλλωστε ἀξιόλογον τμήμα διὰ τῆς ἰδίας δράσεως καὶ πρωτοβουλίας εἶχεν γράψει.

Ἐξ ἄλλου πάντοτε ἦτο αὐστηρὸς καὶ μετὰ ἐπιβολῆς ἀντιμετώπιζε τὰ αἰτήματα τῶν πολιτῶν, προθυμοποιούμενος νὰ ἱκανοποιήσῃ αὐτὰ, ὅπου ἔκρινεν, ὅτι ἦτο τοῦτο δίκαιον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν εἶναι ἄπορον διατὶ ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ὡς ἀνώτερος οἰκονομικὸς ὑπάλληλος δικαίως κρίνεται ὡς πολύτιμος συνεργάτης τῶν κατὰ καιροῦς Ὑπουργῶν τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἰδίως τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Σιμοπούλου κατὰ τὰ ἔτη 1903 καὶ 1904 καὶ τῶν Ὑπουργῶν Δ. Ράλλη, Δ. Γούναρη καὶ Ἀθανασίου Εὐταξία κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909 καὶ μετέπειτα κατὰ τὸ ἔτος 1919 τοῦ Μιλτιάδου Νεγρεπόντη καὶ ἄλλων Ὑπουργῶν τῶν Οἰκονομικῶν.

Καὶ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος 1904 ὑπῆρξεν ὁ εισηγητὴς τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ταμείου Ἐθνικοῦ Στόλου καὶ τοῦ Ταμείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Ἐπίσης ὑπῆρξεν εισηγητὴς καὶ συντάκτης τῶν πλείστων νομοσχεδίων, τὰ ὁποῖα ἐνεφάνισαν οἱ Ὑπουργοὶ ὑπὸ τοὺς ὁποίους ὑπηρετήσε.

Πράγματι ἐκίνει τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἰδίως τὴν Διεύθυνσιν τῶν ἐμμέσων φόρων καὶ μονοπωλίων, ὅπου πᾶσα νομοθετικὴ ἐργασία κατὰ τὰ πρῶτα δέκα ἔτη τοῦ παρόντος αἰῶνος ἦτο προῖον τῆς συνεχοῦς καὶ φωτεινῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Μνημονεύομεν ἀνωτέρω τὴν ἀξίαν τῆς συμβολῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκλόνησιν τοῦ νομοσχεδίου περὶ τελωνειακοῦ κώδικος, ὅπερ κατέστη ὁ νόμος ὑπ' ἀριθμ. 1165 τοῦ ἔτους 1918. Ἀληθῶς

θὰ ἐχρειαίετο πολὺς χρόνος, ἵνα καὶ ἅπλῳ μόνον ὑπενθυμίσωμεν τὴν νομοθετικὴν ἐργασίαν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς καὶ ὁ κύριος συντάκτης. Ἀνὲν εἶναι δυνατόν ὅμως νὰ μὴ μνημονεύσωμεν τὸ νομοσχέδιον, ὑπερ ἕξ ἰδίᾳ πρωτοβουλίας συνέταξε κατὰ τὸ ἔτος 1906 «περὶ φορολογίας τῶν κληρονομιῶν, κληροδοσιῶν, δωρεῶν καὶ τῶν ἐκ λαχειοφόρων ὁμολογιῶν κερδῶν» μετὰ φωτεινῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο, ὑποβλήθην εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Σιμοπούλου (Προβλ. Ἐφ. Συζ. Βουλῆς Α'. Συν. ΙΗ' 1906 σελ. 172 - 181) προσεκάλεσε διαμάχας τόσον εἰς αὐτὴν ὅσον καὶ εἰς τὸν τύπον. Καὶ δὲν ἐπετεύχθη τότε ἡ ψήφισις αὐτοῦ, διότι ἐπικριθὲν ὡς ὀξυσοπαστικὸν ἀπεσύρθη. Μετὰ ἐπεξεργασίαν ὅμως ὑπεβλήθη ἐκ νέου εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὸ ἔτος 1909 ὑπὸ τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Ἀθ. Εὐταξία καὶ κατέστη νόμος τοῦ Κράτους ὑπὸ τὰ στοιχεῖα ΓΤΗΑ'. Ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1911 τὸ ἐξέδωσεν ὡς ἰδίαν ἐργασίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐρμηνεία τῆς φορολογίας τῶν κληρονομιῶν», Ἀθῆναι 1911.

Ἀλλὰ καταλαμβάνει καὶ ὅλως ἰδιαίτεράν θέσιν εἰς τὴν δημοσιονομικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἡ περίοδος τῆς πρώτης ἰδίως Ὑπουργίας τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ. Ἡ στρατιωτικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1922 ἀνεζήτει τὸν Ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν. Εἶχον παραιτηθῆ κατὰ τοὺς τέσσαρας πρώτους μῆνας τῆς ἐγκαθιδρυσέως τῆς οἴ. Ὑπουργοὶ Ἀ. Διομήδης, Σ. Κροκιδᾶς, Ἀντ. Πρέκας καὶ Γ. Σίδερης καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν προσεφέρετο εἰς τὸν παλαίμαχον τότε οἰκονομολόγον Ἀθ. Εὐταξίαν, χωρὶς οὗτος νὰ τολμᾷ νὰ ἀποδεχθῆ αὐτό (!).

Οὐδεὶς πράγματι ἐτόλμα νὰ ἐπωμισθῆ τὰς ἄνευ προηγουμένου εὐθύναις τοῦ Ὑπουργείου τούτου, διότι οὐδέποτε ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν μακροαίωνα ἱστορίαν τῆς εἶχεν ἀντιμετωπίσει καταστροφὴν, οἷα ἦτο ἡ συμφορὰ καὶ ἡ κατάρρευσις αὐτῆς εἰς τὰς περιοχὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου τὸ πάλαι ἤκμασε καὶ ἠκτινοβόλησεν ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ πολιτισμὸς αὐτοῦ. Ἡ εἰσροὴ μόνον ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ τούτου στοιχείου εἰς τὴν Ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἔθετεν ἀνυπέροβλητα προβλήματα διὰ τὴν ἀνίσχυρον καὶ κατεστραμμένην Πατρίδα μας. Ἐζητεῖτο Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν. Ἡ ἀποτυχία εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ θὰ συνεπλήρωνε ἀνεπανορθῶτως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὴν καταστροφὴν, διότι μετὰ πρωτοφανῆ καὶ ἄνευ προηγουμένου συμφορὰν ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1922 ἦτο ἀβοήθητος καὶ ἀνέμενε τὴν σωτηρίαν τῆς ἐκ τῶν ἰδίων δυνάμεων αὐτῆς. Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἐτόλμησε νὰ ἀναλάβῃ τὰς εὐθύναις τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἀνεδείχθη νικητὴς.

1) Πρέπει νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐν λόγω περίοδον ὁ Ἀ. Διομήδης ἐγένετο Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τὴν 19 Σεπτεμβρίου 1922, ὁ Σωτ. Κροκιδᾶς τὴν 2 Νοεμβρίου 1922, ὁ Ἀντ. Πρέκας τὴν 17 Νοεμβρίου 1922 καὶ ὁ Γ. Σίδερης τὴν 2 Δεκεμβρίου 1922, τέλος δὲ ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς τὴν 15 Δεκεμβρίου 1922.

Δέν είναι δυνατόν νά ἀναλύσωμεν τὸ ἔργον, ὅπερ ἐπετέλεσεν. Ἡ Ἑλλάς παρὰ τὴν πλήρη συντριβὴν αὐτῆς ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸν θαρραλέον Ὑπουργὸν αὐτῆς, τὸν Γ. Ν. Κοφινῶν, εἰς τὴν ἐφαρμογὴν μέτρων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Ἰταλὸν οἰκονομολόγον V. Pareto καὶ τὸν ἡμέτερον ἀείμνηστον καθηγητὴν Ἀνδρεάδην χαρακτηρίζουν τὴν Ἡρωϊκὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν. Πράγματι θεσπίζει φορολογίας ἐκ τῶν ὁποίων βασίμως προσεδόκα τακτικὰ ἔσοδα 1559 ἑκατ. δραχμῶν, ἤτοι τὸν ὑπερδπλασιασμόν τῶν τακτικῶν ἔσόδων τοῦ τότε προϋπολογισμοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀντιμετωπίζοντο αἱ δυσανάλογοι δαπάναι διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν πρώτην περιθάλμιν τῶν προσφύγων τῆς Μικρασιατικῆς συμφορᾶς.

Καὶ ἐπὶ πλέον ἐπιβάλλει κατὰ τὸ ἔτος 1923 τὸν ἔκτακτον φόρον ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου ἐκ τοῦ ὁποίου ὑπελογίζετο ἔσοδον δύο δισεκατομμυρίων δραχμῶν διὰ μίαν τετραετίαν. Βεβαίως κατὰ ἓν ποσοστὸν ἢ αἰῆσιν αὕτη τῶν ἔσόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐκάλυπτε πολιτικὴν ἀναπροσαρμογῆς τῆς ὑποτιμηθείσης δραχμῆς. Ὁ Γ. Ν. Κοφινῶς διὰ τῶν φορολογικῶν μέτρων αὐτοῦ τόσον ἐπὶ τῆς ἀμέσου φορολογίας, ὅσον ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐμμέσου τοιαύτης καὶ δι' ἄλλων μέτρων, ἐχόντων σχέσιν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐντόκων γραμματίων, δὲν ἀπέφυγε βεβαίως τὴν ἔκδοσιν πληθωρικοῦ χαρτονομίσματος. Ὅπως δὲ ὅμως, ἀφοῦ συνεκράτησε τὴν περαιτέρω ὑποτίμησιν καὶ ἐκμηδένισιν τῆς δραχμῆς, ἐπέτυχε τελικῶς τὴν ἀνατίμησιν αὐτῆς. Οὕτω παρὰ τὴν συντελεσθεῖσαν συμφορὰν ἡ Ἑλληνικὴ δραχμὴ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην εἶχεν ὑποτιμηθῆ ὀλιγώτερον ἢ ὅσον εἶχον ὑποτιμηθῆ τὰ νομίσματα τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν Κρατῶν.

Βεβαίως ἡ νομισματικὴ πολιτικὴ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ τῆς περιόδου ταύτης, δὲν εἶναι ἄμοιρος καὶ ἐπιχρίσεων καὶ πλανῶν⁽¹⁾. Πρέπει ὅμως γενικῶς νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Γ. Ν. Κοφινῶς δὲν ἠστόχησε πλήρως καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην καὶ τὰ ἐπιτελεσθέντα σφάλματα δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ μειώσουν τὴν τεραστίαν ἀξίαν τῆς ἀναληφθείσης προσπάθειας καὶ τοῦ ἐπιτευχθέντος σωτηρίου ἀποτελέσματος. Καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν δαπανῶν γενικῶς ὁ Γ. Ν. Κοφινῶς δὲν ἐδίστασε νὰ ἐφαρμόσῃ ἀντιδημοτικὴν πολιτικὴν καὶ κυρίως, ὅπου αὕτη ἠγγυάτω τὴν συγκράτησιν εἰς τὴν ἐπιδείνωσιν τῶν Δημοσίων Οἰκονομικῶν.

Οὕτω τελικῶς τὰ μέτρα, ἅτινα συνιστοῦν τὴν Ἡρωϊκὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν τοῦ Γ. Ν. Κοφινῶ, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ ἀείμνητος Ἀνδρεάδης⁽²⁾,

1) Πρβλ. ἰδίως *Ξ. Ζολώτα*, Νομισματικά καὶ συναλλαγματικά φαινόμενα (1910-1927), Ἀθῆναι 1928 σελ. 98 καὶ ἐπ. *P. B. Dertilis* La reconstruction financière de la Grèce et la Société des Nations (μετὰ προλόγου τοῦ καθηγητοῦ Nogafo), Paris 1929 σελ. 70 καὶ ἐπ. *Π. Β. Δερτιλῆ*, Σχῆμα Δημοσίας Οἰκονομικῆς, Ἀθῆναι 1945 τ. Α' σελ. 477 καὶ ἐπ.

2) Πρβλ. *Ἀ. Δρέου Μ. Ἀνδρεάδου* Ἔργα τ. Β' σελ. 615 (Ἐκδοσις Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν).

ἐκρίθησαν ἐπαρκῆ πρὸς ἐπαναφορὰν τοῦ συναλλάγματος ἐντὸς λογικῶν ὁρίων καὶ πρὸς διατήρησιν ἐπὶ τῶν συνόρων τῆς Θράκης τελείως ἀναδιοργανωμένου στρατοῦ καὶ συνετέλεσαν μεγάλως κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ διὰ τὴν ἐν Λωζάννῃ ὑπογραφὴν τοῦλάχιστον ἐντίμου διὰ τὴν Ἑλλάδα εἰρήνης παρὰ τῆς Στρατιωτικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ ἔτους 1922 ὑπὸ τὸν τότε συνταγματάρχην Ν. Πλάστηραν.

Ἴδου διὰ ποῖον κυρίως λόγον εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, ὅτι ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ὡς Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καταλείπει ἀξιοσημεῖωτον περίοδον εἰς τὴν δημοσιονομικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἀναδιοργανώνει ἐπίσης τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον, τὸ Ταμείον Παρακαταθηκῶν καὶ Δανείων, τὸ Χημικὸν Ἐργαστήριον τοῦ Κράτους, ὅπερ μεταγενεστέρως μετονομάζεται Γενικὸν Χημείον τοῦ Κράτους, τὸ Μετοχικὸν Ταμείον Πολιτικῶν Ὑπαλλήλων, τὸ Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον καθὼς καὶ τὰς περιφερειακὰς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν⁽¹⁾. Ἐκπονεῖ ἀκόμη μὲ τὴν συνεργασίαν κυρίως τοῦ Πέτρου Ζολοκώστα νέον Λασμολόγιον, ὅπερ χωρὶς νὰ ἀποβάλῃ τὸν ταμειυτικὸν χαρακτήρα ἦτο συγχρόνως καὶ προστατευτικὸν τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς καὶ ὅπερ, ὡς γνωστόν, ἐτέθη εἰς ἔφαρμονὴν ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1926. Λαμβάνει ἐπίσης μέτρα διὰ τὴν παροχὴν νοσηλείων εἰς τοὺς ἀσθενοῦντας δημοσίους ὑπαλλήλους καὶ τὴν παροχὴν εἰς αὐτοὺς ἀναρρωτικῶν ἀδειῶν. Ἐξ ἄλλου, ἐνῶ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Ὑπουργίας του συνήνεσεν εἰς τὴν αὔξησιν κατὰ 60 0/ο τῶν τότε ἰσχυῶν ἀποδοχῶν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ἀντιθέτως ἀντετάχθη εἰς τὴν αὔξησιν αὐτῶν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον 1923. Καὶ ἡ πολιτικὴ αὕτη κατέστησεν αὐτὸν ἀκόμη περισσότερον ἀντιδημοτικόν. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, παρὰ τὴν συντελουμένην πολυσχιδῆ προσπάθειαν ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς, δὲν παρημέλησε καὶ τοῦ νὰ ἀπασχοληθῇ ἔστω καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ μὲ τὴν προώθησιν τῶν δικαίων τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν καταβολὴν τῶν περιφῆμων διασυμμαχικῶν πιστώσεων, αἵτινες ὡς γνωστόν ὀφείλοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς μεγάλους συμμάχους αὐτῆς τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Παρηκολούθησεν ἐπίσης καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ προβλήματος τῶν ὀφειλομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπανορθώσεων ἐκ μέρους τῶν ἡττημένων Κρατῶν.

* *

Ἄλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περατώσωμεν τὴν συνοπτικὴν μας ὁμιλίαν ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου τῆς συμβολῆς τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν Δημοσίων Οἰκονομικῶν, ἂν ἔστω καὶ δι' ἐλαχίστων δὲν ὑπομνήσωμεν τὴν ὑπὸ τούτου μετ' ἀξιοθιανμάστου θάρρους καὶ ἀκαταβλήτου ἐπιχειρηματολογίας ὑπεράσπισιν τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ζήτημα τῶν Ἀμερικανι-

1) Πρβλ., Π. Β. Δερελιῆ, Σύστημα Δημοσίων Οἰκονομικῆς τὸ κεφάλαιον περὶ δημοσιονομικῆς ὀργανώσεως τοῦ κράτους, Ἀθῆναι 1948 τ. Β' σελ. 515 καὶ ἐπ.

κῶν πιστώσεων, ὅτε ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἀπεστάλη κατὰ Δεκέμβριον 1925 καὶ Ἰανουάριον 1926 εἰς τὴν Οὐάσιγκτων, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος πρὸς διακανονισμόν τοῦ ζητήματος τούτου.

Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ὑπέβαλε τότε ἀξιοθιανμάστου ἐπιχειρηματολογίας καὶ θάρρους ὑπομνήματα εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Κυβέρνησιν (1), διότι ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς δὲν εἶχε μόνον ἀρετάς, αἰτίνες χαρακτηρίζουν τοὺς ἀσχοῦντας διοικήσιν, ἀλλὰ ἦτο καὶ εἰς τὰ θέματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔδρα καὶ ἐχειρίζετο δεξιότηχης συγγραφεῖς, διερευνῶν αὐτὰ πλήρως. Καὶ ἡ ἀποστολὴ αὕτη καὶ ἡ ἐν λόγῳ ἐργασία τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ δὲν ἐνεφάνισαν ἀμέσως βεβαίως τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔμειναν καὶ ἄνευ ἀποδόσεως, διότι καθ' ἡμᾶς συνέτεινον κατὰ πολὺν εἰς τὴν χορήγησιν τοῦ δανείου τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως 400 τῶν 12 ἑκατ. δολλαρίων τοῦ ἔτους 1928 καὶ εἰς τὸ ἄριον, δηλαδὴ εἰς τὴν παροχὴν δανείου ὑπὸ τοὺς μᾶλλον εὐνοϊκοὺς ὅρους.

* *

Τὰ προσόντα τοῦ συγγραφέως ἐμφανίζει ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ὑπαλληλικῆς του σταδιοδρομίας, ὅτε συνέγραψε περὶ τοῦ κώδικος τῆς δασικῆς νομοθεσίας μετὰ δικαστικῆς καὶ διοικητικῆς νομολογίας, Ἀθῆναι 1896. Ἡ μελέτη αὕτη τοῦ νεαροῦ τότε ἐπιστήμονος, δικαίως ἐπὶ νέθῃ ὡς ἀξιόλογος καὶ ἐμβριθῆς καὶ τιμῶσα τὸν συγγραφέα εἰς τὸ νομικὸν περιοδικὸν Θέμις (Θέμις Θ' σ. 496), τῆς ὁποίας ὑπῆρξε συνεργάτης καὶ ἥτις δὲν εἶναι εὐκόλος εἰς ἐπαίνους. Ἐκτοτε συνεχεῖς καὶ περισπούδαστοι ἦσαν αἱ συγγραφαὶ τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ. Συνέγραψεν ἐπίσης κατὰ τὰ πρώτα ἔτη τῆς ὑπαλληλικῆς σταδιοδρομίας αὐτοῦ «περὶ τοῦ ἔργου τῆς δασολογικῆς ὑπηρεσίας ἐν Ἑλλάδι», Ἀθῆναι 1898, «περὶ τῶν νομικῶν σχέσεων τῶν δασῶν τῆς Ἑλλάδος», Ἀθῆναι 1899. Αἱ μελέται αὗται δὲν δεικνύουν μόνον τὴν φιλοπονίαν καὶ τὴν ἐργατικότητα τοῦ νεαροῦ τότε ὑπαλλήλου, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἀπεκάλυπτον τὴν προσωπικὴν ἀξίαν καὶ τὰς συγγραφικὰς ἰκανότητας αὐτοῦ καὶ τὴν πρὸς συγγραφὴν ἔφεσιν αὐτοῦ. Πράγματι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κατελάμβανε τὸν χρόνον τῆς ὁμιλίας μας καὶ ἡ ἀπλὴ μνεία τῶν συγγραφῶν, μελετῶν, διαλέξεων, βιβλιοκρισιῶν καὶ συνεργασιῶν εἰς τὸν περιοδικὸν καὶ ἡμερήσιον τύπον καὶ τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά, τὰς ὁποίας συνέγραψεν ὁ ἀείμνηστος Γ. Ν. Κοφινᾶς.

Ἐκ τῆς ὀγκώδους συγγραφικῆς ἐπιδόσεως τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ περι-οριζόμεθα ἰδιαιτέρως νὰ μνημονεύσωμεν δύο ἐκ τῶν πρώτων ἐργασιῶν του ἥτοι πρῶτον τὸ ἔργον αὐτοῦ περὶ Ἑρμηνείας τῆς Τελωνειακῆς Νομοθεσίας Ἀθῆναι 1900 (μετὰ προλόγου τοῦ ὑψηλοῦ Ἀ. Τυπάλδου—Μπασιά), ὅπου

1) Τὰ ὑπομνήματα ταῦτα ἀπετέλεσαν ἐπίσης τὸ θέμα ἰδίας μελέτης τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Οἰκονομικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος καὶ αἱ συμμαχικαὶ πιστώσεις», Ἀθῆναι 1926.

ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς, ὡς παρατηρεῖ τὸ νομικὸν περιοδικὸν Θέμις, ἀποδεικνύεται λίαν ἐντριβῆς περὶ τὴν τελωνειακὴν νομοθεσίαν εἰς τὴν μελέτην τῆς ὁποίας ἐπεδόθη μετὰ τοῦ διακρίνοντος αὐτὸν ζήλου καὶ ἐμβριθείας (Θέμις ΙΑ σ.512) καὶ δευτέρον τὸ ἕτερον ἔργον αὐτοῦ περὶ τῶν Τελῶν Χαρτοσήμου, Ἀθῆναι (α' ἔκδ.) 1906 καὶ (β' ἔκδ.) Κέρκυρα 1909, ὡς καὶ τρίτον τὴν ἐργασίαν του ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐγχειρίδιον φορολογικοῦ δικαίου (Γενικαὶ Ἀρχαί), Ἀθῆναι 1929 (*).

1) Ἐκτὸς τῶν ἐργασιῶν, αἵτινες μνημονεύονται εἰς τὴν σύντομον ταύτην ὁμίλιαν, ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς νεαρὸς ἀκόμη ἐπιστήμων συνέγραψεν ἐπιτομὰς καὶ ἐρμηνείας τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας, Οἰκογενειακοῦ Δικαίου, Ἐμπορικοῦ Δικαίου κατὰ τὰ ἔτη 1893 καὶ 1894. Συνέγραψεν ἐπίσης ἄλλας ἐργασίας, μετὰξὺ τῶν ὁποίων εἶναι αἱ κάτωθι :

1) Περὶ τῆς φορολογίας τῶν κληρονομιῶν, Ἀθῆναι 1911.

2) Εἰσηγήσεις εἰς τὴν νέαν Τελωνειακὴν Νομοθεσίαν (ὁμιλία εἰς τὸν Παρνασσόν), Ἀθῆναι 1917.

3) Περὶ τοῦ Τελωνειακοῦ ὄργανισμοῦ, Ἀθῆναι 1918.

4) Περὶ τῆς ἐμμέσου φορολογίας ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν πόλεμον, Ἀθῆναι 1919.

5) Τὰ Δημόσια Οἰκονομικὰ καὶ ἡ φορολογία τῶν ἐκτάκτων κερδῶν πολέμου (ὁμιλία εἰς τὴν Ἐταιρείαν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς), Ἀθῆναι 1916.

6) Περὶ τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸν πόλεμον (ὁμιλία εἰς τὸν Παρνασσόν), Ἀθῆναι 1919.

7) Περὶ τῆς φορολογίας καὶ τῆς φορολογικῆς ἀφομοιώσεως τῆς Ἑπτανήσου (ἀνατύπωσις ἐπὶ τοῦ Ἑπτανησιακοῦ Ἡμερολογίου), Ἀθῆναι 1912.

8) Αἱ εἰς χρυσὸν ὑποχρεώσεις τῶν νόμων 987 καὶ 1414 (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Πλούτος), Ἀθῆναι 1934.

9) Περὶ φορολογικοῦ ἀδικήματος ἐν γένει καὶ ἰδίως τῆς λαθρεμπορίας καὶ τῶν τελωνειακῶν παραβάσεων, Ἀθῆναι 1940.

10) Περὶ ἐμπράκτου (de facto) Κυβερνήσεως, Ἀθῆναι 1929.

11) Τὸ νομισματικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1925

12) Τὸ Β' Συνέδριον τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ Οἰκονομικὰ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, Ἀθῆναι 1933. Συνέγραψεν ἐπίσης μελέτην μετὰ τοῦ Ἰ. Παναγιωτοπούλου περὶ κώδικος τῆς τῶν δημοσίων κτημάτων νομοθεσίας μετὰ τῆς δικαστικῆς καὶ διοικητικῆς νομολογίας, (Ἀθῆναι 1899), ὁμοίως δὲ καὶ ἕτεραν ἐργασίαν μετὰ τοῦ Π. Ζαλοκώστα περὶ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ Ζαχαροποιείου, Ἀθῆναι 1906. Ἀξία δὲ μνείας εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ περὶ τῶν Δημοσίων Οἰκονομικῶν τῆς Ν. Ἑλλάδος, ἥτις περιελήφθη εἰς τὴν λέξιν Ἑλλάς καὶ εἰς τὴν Ἑλλ. Ἐγγυλοπαιδείαν. Βλέπε ὁμοίως Γ. Ν. Κοφινᾶ, Μελέται καὶ Λόγοι, Τεύχ. Α'. Ἀθῆναι 1917, ὡς καὶ ἰδίου Πολιτικῶν Μνημόσων Ἐπαμεινώνδα Χαριλάου, εἰς Ἐπετηρίδα Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν Ἀκαδ. ἔτους 1947—1948 καὶ συνεχῆ ἀρθρογραφίαν καὶ βιβλιοκρισίας εἰς τοὺς τόμους παλαιότερον μὲν ἰδίως τῆς Κοινωνικῆς καὶ Οἰκονομικῆς Ἐπιθεωρήσεως τῆς Ἑλλάδος, διευθυνομένης ὑπὸ τοῦ Ἀ. Κοτρώζου, κατὰ τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη ἰδίως εἰς τὸν τόμον τῆς Τελωνειακῆς Ἐπιθεωρήσεως, διευθυνομένης ὑπὸ ἀνωτέρων τελωνειακῶν ὑπαλλήλων ὡς καὶ εἰς τὸ Δελτίον τῆς Φορολογικῆς Νομοθεσίας, διευθυνόμενον ἐπίσης ὑπὸ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν. Συνέγραψεν ἐπίσης μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον τὸ Ἴσοζύγιον τοῦ Προϋπολογισμοῦ καὶ ἡ σταθεροποίησις τῆς δραχμῆς (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Μηνιαίας Κοινωνικῆς καὶ

Ἄνευ δισταγμοῦ δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν, ὅτι παρὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν ἀνευρίσκομεν μὲν ἔξ ἴσου ἀξιολόγους ἀναλόγους ἐργασίας, ἀλλὰ σὺγχὴ ὅμως εἰς τὸ εἶδος αὐτῶν πληρεστέρας τῶν μνημονευθεισῶν ἀμέσως ἀνωτέρω τριῶν ἐργασιῶν τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ, διότι ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς δὲν ἦτο μόνον βαθῆς γνώστης τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπραγματεύετο, ἀλλ' εἶχε καὶ λεπτοτάτην καὶ λίαν διεισδυτικὴν νομικὴν κρίσιν καὶ σκέψιν καὶ ἀπαράμυλλον καὶ ταχεῖαν σαφήνειαν διατυπώσεως εἰς βαθμὸν, τὸν ὅποιον εἰς ἐλαχίστους συγγραφεῖς ἀνευρίσκομεν. Ἄλλὰ κυρίως εἰς τὰς προμνησθείσας δύο πρώτας ἐργασίας τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ σαφῆ εἶναι τὰ δείγματα τῆς ἀκαταβλήτου ἐργατικότητος αὐτοῦ τῆς καὶ ἀνυπερβλήτου μεθοδικότητος. Πράγματι ὁ ἀναγνώστης μελετῶν τὰς ἐργασίας τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ περὶ Ἑρμηνείας τῆς Τελωνειακῆς Νομοθεσίας, ὡς καὶ ἐκείνην περὶ Τελῶν Χαρτοσήμου, διαπιστώνει ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν ἐργασιῶν τούτων —διὰ τῆς κατατάξεως τῆς ὕλης, τῶν σχολίων ἐπ' αὐτῆς, τῶν εὐρητηρίων καὶ τῆς ἀναγραφῆς καὶ μεθοδικῆς μνείας καὶ τῆς νομολογίας καὶ ὀλοκλήρου τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας περὶ τὰ θέματα ταῦτα— οὐδὲν παραλείπει, τὸ ὅποιον δύναται νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστην καὶ μελετητὴν τῶν περισπουδάζων τούτων συγγραφεῶν, αἵτινες παρὰ τὰς μεταβολὰς τῆς σχετικῆς νομοθεσίας δὲν ἀπώλεσαν ἀκόμη τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ τινος ἀπόψεως καὶ τὴν ἐπικαιρότητα αὐτῶν.

***

Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἰδιαίτερον ἐπίσης προσοχὴν ἀπέδωκε εἰς τὴν σύνταξιν τῶν εἰσηγητικῶν ἐκθέσεων αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅτε ἦτο Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν. Ἐλάχισται πράγματι εἰσηγητικαὶ ἐκθέσεις Ὑπουργῶν Οἰκονομικῶν, ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ εἶναι διαφωτιστικαὶ καὶ πλήρεις, ὅσον εἶναι ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεσις τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ, ὡς Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, καὶ ἰδίως ἡ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους 1922-23.

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ, ὡς εἶπομεν καὶ πρὸ ὀλίγου, ἀξίζει ἐπίσης νὰ ὑπομνήσωμεν καὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐγχειρίδιον Φορολογικοῦ Δικαίου» (Γενικαὶ Ἀρχαί), Ἀθῆναι 1929. Τὴν ἐργασίαν ταύτην συνέγραψεν, ὅτε ἦτο καθηγητὴς τῆς Σχολῆς μετεκπαιδύσεως οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων. Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς εἰς τὴν ἐν λόγω ἐργασίαν, ὡς ἄλλωστε καὶ εἰς τὰς δύο μνημονευθείσας ἐργασίας του, ἐμφανίζεται ὡς νομικὸς δημοσιονόμος. Καὶ εἶναι σκόπιμον νὰ σημειώσωμεν τοῦτο, διότι τότε μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς προσέφερεν ἰδιαίτερας

Οἰκονομικῆς Ἐπιθεωρήσεως τῆς Ἑλλάδος), Ἀθῆναι 1926. Πλείστα ἀρθρα ἐδημοσιεύσεν εἰς τὴν Ἐμπορικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν, τὴν Μ. Ἐγκυκλοπαίδειαν καὶ τὸ Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη. Κατέλειπε ἀκόμη ἀνεκδότους μελέτας ἀξίας προσοχῆς, αἵτινες θέον νὰ παρουσιασθῶν καὶ νὰ ἴδουν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

σημασίας ύπηρεσίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην. Πράγματι συνέβαλε διὰ τοῦ νομικοῦ δημοσιονομικοῦ περιεχομένου τῶν μελετῶν αὐτοῦ εἰς τὴν πρώτην, πλὴν ὅμως καὶ ἀπὸ τινος ἀπόψεως ἀσαφῆ, ἐμφάνισιν παρ' ἡμῖν τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως περὶ τὸ πρόβλημα τῆς διαμορφώσεως τοῦ φορολογικοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ δημοσιονομικοῦ δικαίου, ὡς ἰδίου κλάδου δικαίου ἐντὸς τῆς οἰκογενείας τοῦ δικαίου.

Καὶ εἶναι γνωστὸν πόσον ἀπὸ τινος χρόνου ἡ ἰδέα αὕτη τῆς αὐτοτελείας, ἐντὸς τῆς οἰκογενείας τοῦ δικαίου, τοῦ δημοσιονομικοῦ δικαίου, ἔχει κερδίσει ἔδαφος εἰς τὴν Γαλλικὴν Ἐπιστήμην καὶ ἔχει ἐπιβληθῆ εἰς τὴν Γερμανικὴν Ἐπιστήμην καὶ κυρίως εἰς τὴν Ἰταλικὴν Ἐπιστήμην, ἥτις κυρίως καὶ σαφῶς εἶχεν ἐπηρεάσει τὴν προμνησθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ ἀειμνήστου Κοφινᾶ, ὡς καὶ τὰς ἄλλας νομικοῦ καὶ δημοσιονομικοῦ περιεχομένου ἐργασίας του, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸν περιοδικὸν τύπον καὶ κυρίως εἰς τὴν Δικαστικὴν καὶ τὴν Κοινωνικὴν καὶ Οἰκονομικὴν Ἐπιθεώρησιν τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἦτο καὶ τακτικὸς συνεργάτης.

Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἦτο κάτοχος τῆς Γαλλικῆς ὡς καὶ τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης. Καὶ ἡ Ἰταλικὴ Ἐπιστήμη, ἰδίως δὲ τὸ κλασσικὸν ἔργον τοῦ καθηγητοῦ Ezio Vanoni, νῦν Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τὸν τίτλον *Natura ed interpretazione delle lege tributarie*, Padova 1932, ἰδιαιτέρως εἶχεν ἐπηρεάσει τὰς μεταγενεστέρας ἐργασίας τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ ἐπὶ τῆς αὐτοτελείας τοῦ φορολογικοῦ δικαίου, αἵτινες εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος εἰς τὸν προμνησθέντα ἰδίως περιοδικὸν τύπον. Εἰς τὴν προμνησθεῖσαν ἐργασίαν του ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐγχειρίδιον Φορολογικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 1929, ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν ἀκόμη καὶ τοῦ γνωστοῦ ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Franz von Myrbach-Rheinfeld ἐκ τῆς εἰς τὴν Γαλλικὴν μεταφράσεως τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ τὸν τίτλον *Précis de droit financier* (μεταφρασθὲν ὑπὸ Ἐ. Bouché - Leclercq), Paris 1910.

*
**

Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἐπέδειξε τὰς ἱκανότητας αὐτοῦ καὶ ἐκτὸς τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν. Πράγματι, ὡς ἀναφέρομεν πρὸ ὀλίγου, διετέλεσε Γενικὸς Διευθυντὴς τοῦ Ὑπουργείου Ἐπισιτισμοῦ. Ἐπίσης τὸ ἔτος 1919 ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὴν παλινόστησιν τοῦ μετατοπισθέντος ἐκ Θοράκης Ἑλληνικοῦ στοιχείου, γράφας καὶ μελέτην περὶ διωγμοῦ τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος. Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1920 ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς Βελιγράδιον πρὸς διακανονισμὸν τῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδος καὶ Γιουγκοσλαβίας, ἰδίως ἐπὶ τῆς Ἐλευθέρου Ζώνης Θεσσαλονίκης, καὶ ἐδημοσίευσε μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Γιουγκοσλαβία καὶ Ἑλλάς», Ἀθῆναι 1920

Ὁμοίως, ὡς ἀναφέρομεν ἀνωτέρω, κατὰ τὸ ἔτος 1926 ἦτο ἀπεσταλμένος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Οὐάσιγκτων πρὸς διακανονισμὸν τῶν

Ἀμερικανικῶν πιστώσεων, συγγράφας καὶ σχετικὴν μελέτην ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου, ὡς πρὸ ὀλίγου ἀνεφέρομεν. Ἦτο ἐνεργὸν μέλος τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀμίλου διὰ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν καὶ μετέσχε εἰς πλείστας διεθνεῖς διασκέψεις τῶν ὀμίλων διὰ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν. Διετέλεσεν ἐπίσης ἐπὶ ἔτη καὶ μέλος τοῦ Ἀνωτάτου Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου, ὅπου καὶ ἰδιαιτέρως ἐξετιμήθη ἡ συμβολή του εἰς τὰς ἐργασίας αὐτοῦ.

Ἦτο ἐπὶ πλεόν μέλος πλείστων ἐπιστημονικῶν Ἰδρυμάτων, ὡς τοῦ Πανασσαοῦ, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ἄλλων Ἰδρυμάτων ὡς καὶ τινῶν εἰς τὴν ἄλλοδαπήν, ὡς τῆς Société d'Économie Politique τῶν Παρισίων. Εἶχεν ἀκόμη ἐνεργὸν καὶ τιμητικὴν συνεργασίαν μετὰ τῆς Association Internationale du droit fiscal et financier, ἣτις ἐδρεύει ἐν Χάγῃ. Πράγματι κατὰ τὴν πρώτην καὶ πρὸ τοῦ πολέμου σύστασιν τοῦ ἐν Ἑλλάδι Τμήματος τοῦ ἐν λόγῳ Διεθοῦς Ἐπιστημονικοῦ Ἰδρύματος ὑπῆρξε Πρόεδρος τούτου, ὡς καὶ μέλος ἐπὶ τινα χρόνον τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς (Conseil d'administration) τοῦ διεθοῦς τούτου ἐπιστημονικοῦ Ἰδρύματος, ὕψβαλεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1939 συνελθόν πρῶτον Συνέδριον τοῦ Ἰδρύματος τούτου ἀνακοίνωσιν περὶ τῆς φορολογίας τῶν ἀνωμόμων ἑταιρειῶν ἐν Ἑλλάδι, ἣτις περιελήφθη εἰς τὸν Τόμον Α' τῶν Cahiers de droit fiscal international, ὅστις ἐδημοσιεῦθη ἐν Χάγῃ κατὰ τὸ ἔτος 1939.

Ἡ δρᾶσις τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ διὰ τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας καὶ τῆς δημοσιονομικῆς διοικήσεως αὐτῆς δὲν εἶναι περιορισμένη. Οὔτε ἐντοπίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα τομέα. Ἐχομεν ἀπλῶς μετὰ ἄλλων πρὸ ὀλίγου ἐκθέσει τὴν συμβολὴν του διὰ τὴν σύστασιν τῆς Ἐλευθέρας Ζώνης Θεσσαλονίκης. Καὶ ἡ προαγωγὴ τοῦ λιμένος Πειραιῶς πολλὰ ὀφείλει εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ. Ἀλλὰ ἡ συμβολὴ αὐτοῦ ἐν γένει εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας εἶναι γενικωτέρα. Περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσωμεν, ὅτι διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Γεωργικῆς Βιομηχανικῆς Ἐταιρείας, Πρόεδρος καὶ διευθύνων σύμβουλος τῆς Προνομιοῦχου Ἐταιρείας Γενικῶν Ἀποθηκῶν, Ἀντιπρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Λαϊκῆς Τραπεζῆς, Πρόεδρος τῆς Κτηματικῆς Ἐνώσεως καὶ συμμετεῖχε καρποφόρως εἰς τὴν διοίκησιν καὶ ἄλλων ὀργανισμῶν. Ἡ συμβολὴ τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν οἰκονομικῶν τούτων ὀργανισμῶν ἦτο ἐνεργὸς καὶ καρποφόρος. Ἄλλωστε δημοσιουργικὴ ἦτο καὶ ἡ συνεργασία αὐτοῦ καὶ συμμετοχὴ εἰς ἰδρύματα καὶ ὀμίλους γενικῆς καὶ κοινωνικῆς φύσεως.

Τὰ μέλη τοῦ Ῥοταριανοῦ Ὄμιλου Ἀθηνῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονήσουν τὴν δρᾶσιν τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ ὡς μέλους καὶ κυρίως ὡς Προέδρου τοῦ ὀμίλου τούτου. Ὑπῆρξεν ἐπίσης καὶ πρὸ τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἑλληνοσερβικοῦ Συλλόγου καὶ κατὰ πολὺ συνέτεινεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἀμοιβαιότητος τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων μετὰ Ἑλλάδος καὶ Γιουγκοσλαβίας. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκδρομῆς τῶν μελῶν

τοῦ συλλόγου τούτου εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν, γενομένην ἀπὸ 8 μέχρι τῆς 14 Ἰουλίου 1939, ἔτυχε ἰδιαιτέρων τιμῶν ἀπὸ τὴν προπολεμικὴν Γιουγκοσλαβίαν.

Ἄλλ' ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἀφήνει τὴν σφραγίδα τῆς φωτεινῆς προσωπικότητος αὐτοῦ εἰς τὰς νομοπαρασκευαστικὰς ἐπιτροπὰς τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, αἵτινες συνεκροτοῦντο πρὸς κατάρτισιν φορολογικῶν νομοσχεδίων, ὅπου παρεῖχε τὰς πολυτίμους συμβουλὰς του. Ὅλος ἰδιαιτέρα ὁμως ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Διαρκοῦς Ἀνωτάτης Ἐπιτροπῆς τοῦ Δασμολογίου καὶ τῶν Ἐμπορικῶν Συμβάσεων, ὅπου ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς τιμῆς ἔνεκεν προσήρχετο ὡς πολῦτιμος τεχνικὸς σύμβουλος τῆς ὑψίστης σημασίας ἐν λόγῳ δημοσίας ὑπηρεσίας. Διετέλεσεν ἄλλωστε καὶ Πρόεδρος τοῦ Δασμολογικοῦ Τμήματος τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῆς. Καὶ γενικῶς σπανίως δημόσιος λειτουργός, ὅστις εἶχε παραιτηθῆ ἔκ τῆς ὑπηρεσίας, ὅπου ὑπηρετήσεν, ἐτύγγανε καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ τοῦ σεβασμοῦ μετὸν ὁποῖον περιεβάλλετο ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς ἀπὸ τοὺς διαδόχους του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ἔκ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐξηκολούθει νὰ θεωρῆται πραγματικὸς Μέντωρ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, καθ' ὅλα ἄλλωστε ἐπιφανῶν.

*
**

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περατώσωμεν τὴν σύντομον ταύτην ὁμιλίαν, ἂν δὲν ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τοῦ Γ. Ν. Κοφινᾶ ὡς διδασκάλου. Διότι ὁ ἀκάματος καὶ πολυσχιδῆς Γ. Ν. Κοφινᾶς ἀκόμη καὶ ὅταν ἦτο βαρύντατα ἀπησχολημένος εἰς τὰ ὑπηρεσιακὰ καὶ συγγραφικὰ καθήκοντα αὐτοῦ, εὔρισκε τὸν καιρὸν νὰ διδάσκη τὴν διψῶσαν ἐπιστημονικῶν γνώσεων νεολαίαν.

Πράγματι ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐδίδαξε συνεχῶς καὶ ὑποδειγματικῶς ὡς καθηγητῆς εἰς τὴν γνωστὴν Ἐμπορικὴν καὶ Βιομηχανικὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν (Ροσοπούλου), τῆς ὁποίας τὸ ἔμπορικὸν τμήμα διηυθύνετο ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κ. Παπαϊωάννου, πατρὸς τοῦ διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς καὶ ἥτις ὡς γνωστὸν ἰδιαιτέρας ὑπηρεσίας προσέφευρεν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἔμπορικῶν, τῶν λογιστικῶν καὶ λοιπῶν πρακτικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἦτο ἐξόχως ἐπιτυχῆς, διότι ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς δὲν εἶχε μόνον τὸ χάρισμα τῆς σαφοῦς καὶ ταχείας καὶ μεθοδικῆς γραπτῆς διατυπώσεως τῶν σκέψεών του, δι' ὅπερ καὶ ἀνεδείχθη ἄριστος συγγραφεύς, ἀλλὰ δὲν ἔστερεῖτο ἀκόμη καὶ τοῦ χαρίσματος τῆς προφορικῆς ἐπιτυχοῦς ἀναπτύξεως τῶν ἰδεῶν του. Ἐδίδαξεν ἐπίσης ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς κατὰ τὰ ἔτη 1929 καὶ 1930, ὅτε ἐλειτούργησεν ἡ Σχολὴ μετεκπαιδύσεως τῶν οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων ὡς παράρτημα τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν. Ἐδίδαξε εἰς αὐτὴν μετὰ πλήρους ἀφοσιώσεως εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ διδασκάλου τῶν μετεκπαιδευομένων οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων χάριν τῆς πληρεστερας ἐπιτυχίας τῶν

ὁποίων δὲν ἐφείσθη τοῦ κόπου διὰ τὴν ταχεῖαν δημοσίευσιν πλήρους μελέτης φορολογικοῦ δικαίου περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν πρὸ ὀλίγου. Ἐξ ἄλλου εἶναι ὑποδειγματικὴ καὶ γνωστὴ εἰς ὅλους μας ἢ ἀφοσίωσις αὐτοῦ εἰς τὰ καθήκοντά του ἐν γένει ὡς καθηγητοῦ καὶ διδασκάλου τῆς ἡμετέρας Σχολῆς, ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς ὁποίας ἐτύγγαθεν. Ἦτο πάντοτε προσηνὴς πρὸς τοὺς συναδέλφους του, οἵτινες πάντες ἦσαν νεώτεροι αὐτοῦ καὶ στοργικὸς εἰς βαθμὸν ὑποδειγματικὸν πρὸς τοὺς σπουδαστὰς τῆς Σχολῆς, διὰ τὸ ἐπίπεδον τῆς μορφώσεως τῶν ὁποίων πάντοτε ἐκίνει πλήρης τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ παρὰ τὸ βαθὺ γῆρας αὐτοῦ, ἀνελλιπῶς διδάσκων, νομιθετῶν αὐτοὺς πάντοτε καὶ παροτρύνων πρὸς σπουδὴν καὶ ἐργασίαν. Ἴδου διατὶ εἴπομεν πρὸ ὀλίγου, ὅτι ἦτο ὑπόδειγμα συναδέλφου καὶ διδασκάλου.

**

Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς εἶχε τὸ πάθος τῆς ἐργασίας, τῆς πολυσχιδοῦς ἐργασίας δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διότι συνέγραφε καὶ συγχρόνως ἐργαζέτο εἴτε εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὅπου κατέλιπε ἔργον πρωτοφανές, εἴτε ὅταν παρῆ τήθη ταύτης, εἰς τὴν ἐνεργὸν δικηγορίαν ἐνώπιον τῶν ἀνωτάτων δικαστηρίων τῆς χώρας, ὅπου καὶ πάλιν διέπρεψεν. Ἠγάπα ὅσον ὀλίγοι τὴν ἐργασίαν. Διὰ τοῦτο μὲ ἰδιαιτέραν προσοχὴν καὶ ἀγάπην περιέβαλλε τοὺς γνωρίμους αὐτοῦ καὶ φίλους, οἵτινες προήγοντο ἐργαζόμενοι. Μετὰ ἰδιαιτέρου ἰδίως ἐνθουσιασμοῦ ἐξεδήλωνε τὴν ἀγάπην του ταύτην πρὸς τὰς ἐργασίας τῶν νεωτέρων καὶ ἰδίως, ὅταν οὗτοι προήρχοντο ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν, ὅπου καὶ οὗτος ἠνδρώθη καὶ κατέλιπε τὸ μᾶλλον ἀξιόλογον ἔργον αὐτοῦ. Τὰς ἀποστελλομένας εἰς αὐτὸν ἐργασίας πάσας ἐμελέτα καὶ χωρὶς βραδύτητα συνέτασσε καὶ ἐδημοσίευσεν βιβλιοκρισίαν, ἰδίως ὅταν ἐπρόκειτο περὶ ἐργασίας νέου ἐπιστήμονος.

Ἀκόμη καὶ δύο ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ δημοσιεύεται κριτικὴ αὐτοῦ ἐπὶ προσφάτως δημοσιευθείσης ἐργασίας. Ὁ Γ. Ν. Κοφινᾶς δὲν ἱκανοποίησε ὅμως τὰς φιλοδοξίας αὐτοῦ ὡς ὑποψηφίου βουλευτοῦ, διότι δις ἐκτεθεὶς ὡς ὑποψήφιος βουλευτῆς ἠτύχησε. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ὅμως ἀσφαλῶς θὰ ἐκτιμήσουν καὶ θὰ τιμήσουν οἱ ἐπερχόμενοι (1).

**

Καὶ τώρα, ἀγαπητοί μου σπουδασταί, στρέφομαι ἀποκλειστικῶς πρὸς σᾶς.

1) Ἐτιμήθη ὅμως διὰ πλείστων παρασήμων, ὡς τοῦ ἀνωτέρου Ἑλληνικοῦ Ταξιαρχοῦ, τοῦ Μεγαλοσταύρου τοῦ Ἁγίου Σάββα (Γιουγκοσλαβία), τοῦ Ἀνωτέρου Ταξιαρχοῦ τοῦ Φραγκίσκου Ἰωσήφ (Ἀυστροουγγαρία), τοῦ παρασήμου τοῦ Officier de la Légion d' honneur (Γαλλία), τοῦ Ἰταλικοῦ Ἀνωτέρου Ταξιαρχοῦ, τοῦ Ἀγγλικοῦ Ἀνωτέρου Ταξιαρχοῦ, ὡς καὶ τοῦ Ἰσπανικοῦ καὶ Ὀλλανδικοῦ, πρὸς δὲ ἀπενεμηθήσαν εἰς αὐτὸν τὰ μετάλλια τῶν πολέμων 1912-13 καὶ τοῦ Σταυροῦ τοῦ Παναγίου Τάφου.

Εἰς τὴν ζωὴν σας, μὴ περιφρονοῦντες τὰ κατεχόμενα, ἔχετε ὑποχρέωσιν πάντοτε νὰ διεκδικῆτε τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν ἀνοδὸν δι' ἀγώνων ἀμίλλης, ἀτενίζοντες πάντοτε πρὸς εὐρύτερους καὶ ὑψηλοτέρους ὀρίζοντας, ὅπου ἕκαστος ἀπὸ σᾶς ἐτάχθη. Ἄλλὰ πάντοτε πρέπει νὰ ἔχητε κατὰ νοῦν, ὅτι τὸ σταθερότερον μέσον ἐπιτυχίας εἰς τὰς ἐπιδιώξεις σας πρὸς ἀνοδὸν εἶναι ὁ τραχὺς δρόμος τῆς συνεχοῦς καὶ ἀκαταβλήτου ἐργασίας. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς παράδειγμα φωτεινὸν παραμένει ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλός σας Γεώργιος Ν. Κοφινᾶς, ὅστις ἀνῆλθε καὶ ἀποδημῶν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου δὲν σβύνει. Ἡ προσωπικότης αὐτοῦ θὰ παραμένῃ ἔσαεὶ κατέχουσα μίαν τῶν μᾶλλον ἀξιοσημειώτων θέσεων εἰς τὴν δημοσιονομικὴν ἱστορίαν τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, διότι ὑπάρχων εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ὁ Γεώργιος Ν. Κοφινᾶς ἀνέπτυξε κυρίως τὸ πάθος τῆς συνεχοῦς καὶ ἀκαταπαύστου ἐργασίας διὰ τῆς ὁποίας κυρίως κατηύθυνε τὴν δρασίαν αὐτοῦ. Τὸ πάθος τῆς συνεχοῦς καὶ ἐντίμου ἐργασίας ἄς κατευθύνῃ καὶ σᾶς εἰς τὴν ζωὴν, βέβαιον ὄντες ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου καὶ θὰ ἐπιτύχητε εἰς τὴν σταδιοδρομίαν σας καὶ τὰς νομίμους φιλοδοξίας σας θὰ ἱκανοποιήσητε καὶ ἀκόμη σταθερῶς θὰ συμβάλητε εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἀνύψωσιν τῆς ἀγαπητῆς μας Πατρίδος, ὡς ἔχετε ὑποχρέωσιν, διότι δὲν πρέπει οὐδὲ στιγμὴν νὰ λησμονῆτε, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι μὲν μικρὰ εἰς πληθυσμὸν καὶ ἔκτασιν, ἀλλ' ὑπῆρξεν ὁ πρωτοπόρος τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὅσον οὐδεμία ἄλλη χώρα προσέφερε καὶ συνεχίζει ἀκόμη διὰ τῶν θυσιῶν της νὰ προσφέρῃ ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

GEORGES N. KOFINAS

(1869 - 1949)

Notre collègue, d'heureuse mémoire, n'appartenait pas par sa naissance à la caste plutocratique, son père étant officier de gendarmerie. Il naquit à Tripolitza en 1869. Il a brillamment fait ses études de droit, tout en gagnant par son propre travail les moyens pécuniaires indispensables, et obtint le doctorat en droit de l'Université d'Athènes. À l'âge de 24 ans il devient fonctionnaire d'état au Ministère des Finances de Grèce et, grâce à sa lucidité d'esprit et à son zèle infatigable, ne tarde pas à franchir tous les échelons de la hiérarchie administrative.

En Macédoine, aussitôt après sa libération, comme Directeur des finances auprès du Gouverneur général, il fait preuve de ces mêmes qualités d'organisateur expérimenté.

Enfin, en 1922, le Gouvernement révolutionnaire lui offre le portefeuille des Finances et, en sa qualité de Ministre des Finances, il fut le promoteur de plusieurs lois reformatrices.

Le nom de notre regretté collègue fut inséparablement lié à l'évolution de la vie financière de la nouvelle Grèce. Il a en outre été l'auteur de plusieurs dissertations et ouvrages, ayant trait à la vie financière de la Grèce, dont le plus connu est le «Manuel de droit fiscal».

Notre feu collègue fut aussi partie du Corps professoral de l' Ecole d' Études complémentaires spécialement fondée pour les fonctionnaires du Ministère des Finances, ainsi que de l' Ecole de Hautes Études Industrielles, poste qu' il a conservé jusqu' à la fin de sa vie.

Il est en outre juste de mentionner les précieux services rendus par lui dans l' administration de divers organismes et établissements scientifiques, tant en Grèce qu' à l' étranger où, à plusieurs reprises, il a représenté sa Patrie.

The Late George N. Cofinas, our colleague of happy memories did not belong by birth to the caste of the aristocracy of wealth, being the son of an officer of the Forces of Gendarmes. He was born in 1869, at Tripolitsa. The years of his brilliant studies at the University of Athens for the degree of D.L.L. were at the same time the years of hard strife of a clerk in public offices, to make a bare living.

At the age of 24 he became a civil servant at the Ministry of Finance. As a civil servant he developed a most brilliant career and reached the highest ranks of the functionary' s hierarchy, going through every department of the Ministry of Finance. He was the most important collaborator of the respective Ministers in drawing up their numerous Finance Bills that were brought, at times, before the Greek Parliament for discussion.

After the liberation of Macedonia he rendered substantial service to Greece as the Financial Director at the Governor General's Office for the Civil Administration of that part of the Country.

Later as Minister of Finance in the Revolutionary Government of 1922 he closely associated his name and personality with the financial policy and history of modern Greece.

As an author his work has been very copious and productive, having published over 20 works on different financial subjects, among which we mention only his work entitled «A Manual of the Law of Taxation, Athens, 1929».

As a professor he taught at the School for the further education of the Public Functionaries, as well as at the Superior School of Advanced Industrial Studies.

He was a member of the Board of Different Organizations and Scientific Institutions both in Greece and abroad.

He carried out most successfully any important Government missions at the head of special Commissions sent abroad for financial purposes.

In short, the work of our late colleague has been too manifold and productive to enumerate and analyse in a few lines.

ΗΡΩΕΣ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Υπό ΣΤΑΥΡΟΥ Ν. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

[Τὴν 30 Ἰανουαρίου 1950, μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐπίσημα καθιερωμένης γιορτῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων, δόθηκε ἀπὸ τὸ συγγραφεῖα, στὴν αἴθουσα τῆς Ἀνωτ. Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, μιὰ ὁμιλία μετὰ τὸν ἴδιον τίτλον καὶ ἐπάνω στὸ ἴδιον θέμα. Εἰσήγησις τῆς ὁμιλίας ἔκανε ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς κ. ΣΤΡ. Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ. Ἡ εἰσήγησις ἐκείνη προτάσσεται στὴ μελέτη αὐτὴ γιὰ πρόλογον].

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Σήμερα, σύμφωνα με παλιὸ Νόμον τοῦ Κράτους, ὅλα τὰ Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα, ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν ὡς τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖον τοῦ μικροῦ χωριοῦ, γιορτάζουν τοὺς τρεῖς μεγιστάνες τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων: τὸ Βασίλειον τὸ Μέγα, τὸ Γρηγόριον τὸ Θεολόγον καὶ τὸν Ἰωάννην τὸ Χρυσόστομον, λαμπερὰ πνεύματα τῆς Βυζαντινῆς μας Ἱστορίας.

»Καινοτομώντας σ' αὐτὸ ἡ Σχολὴ μας, σύμφωνα με τὸ ἄρθρον 75 τοῦ Ὁργανισμοῦ τῆς, ὄρισε τὴ σημερινὴν ἡμέραν τῆς 30 Ἰανουαρίου, γιὰ νὰ θυμηθῆι καὶ νὰ τιμῆσι τοὺς Ἐπιστήμονες, ποὺ ὑπῆρξαν πρωτοπόροι καὶ πρωτεργατὲς τοῦ ἔργου τῆς Προόδου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

»Τί εἶνε ἡ Ἱστορία τῆς Ἀνθρωπότητος, σὲ ἀδρές γραμμές;

»Μιὰ ἀτελεύτητη ἀγωνιώδης προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ πάψῃ νὰ εἶνε θηρίον ποὺ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ ἔνστικτον του, προσπάθεια νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ σκοτάδι στὸ Φῶς τῆς Γνώσεως, νὰ δημιουργῆσι ἄφθονα ἀγαθὰ καὶ νὰ καταργῆσι τὸν καταθλιπτικὸν νόμον τῆς στενότητος, γιὰ νὰ πάψῃ νὰ φροντίζει κυρίως γιὰ τὸν ἐπιούσιον καὶ νὰ δοθῆι στὰ ἔργα ποὺ ὑψώνουν πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ τὸν ἄνθρωπον, γιὰ τὰ πραγματοποιῆσι, δηλαδὴ, ὅτι βαθύτερον καὶ οὐσιαστικότερον νοοῦμε μετὰ τίς λέξεις Πολιτισμὸς καὶ Ἀνθρωπισμὸς.

»Τί εἶνε ἀληθινὰ ἡ Ἱστορία;

»Ἀγωνιώδης καὶ ἀτελεύτητη σειρά γεγονότων καὶ προσώπων, πάλης καὶ συμφερόντων, μίσους καὶ ἀγάπης, αἵματος καὶ καλωσύνης, προδοσίας καὶ θυσίας, ὀπισθοδρομήσεως καὶ προόδου, βορβόρου καὶ ἀνατάσεως, καταστροφῆς καὶ δημιουργίας.

• Δυστυχώς ή 'Ιστορία, πού συνήθως διδάσκεται, εἶνε ἐξιστόρηση καί ἐξόμνηση μαχῶν καί αἵματος, ἀντί νά εἶνε ἐξόμνηση καί ἐξιστόρηση εἰρήνης, συνεργασίας, εὐγενικῆς ἀμίλλας τῶν ἀνθρώπων γιά κάτι χρησιμότερο, κάτι ἀνώτερο. Εἶνε ἐξιστόρηση καί ἐξόμνηση τῶν μεγάλων καταστροφῶν καί δχι τῶν μεγάλων Δημιουργῶν. Ὁ κόσμος μαθαίνει τόν Ταμερλάνο καί τόν 'Αττίλα, τόν Νέρωνα καί τόν Χίτλερ, μὰ ἀγνοεῖ 'Εκείνους, τοὺς Μεγάλους "Ἡρώες τοῦ Πνεύματος, τῆς 'Επιστήμης καί τῆς Τέχνης. "Ὅσους μᾶς χάρισαν τῆ Γνώση, καί τὴν Ὁμορφιά. "Ὅσους ἀφιέρωσαν τόν ἑαυτό τους γιά νά γίνει ὁ κόσμος καλύτερος, ὁμορφότερος, πῶ εὐτυχισμένος. "Ὅσους θυσιάστηκαν γιά νά μᾶς δώσουν τὸ «εὖ ζῆν».

• Ὁ κόσμος γνωρίζει τίς πολύνεκρες μάχες, ἀλλὰ ἀγνοεῖ ποιὸς κατασκεύασε τὴν πρώτη ὑφαντικὴ μηχανή, ποιὸς τὸ πρῶτο πλοῖο, ποιὸς τὴν ἀτμομηχανή, ποιὸς τίς μηχανές ἐσωτερικῆς καύσεως, ποιὸς πολέμησε τὸν πόνο μὲ τὸ χλωροφόρμιο καί τὸν αἰθέρα, ποιὸς βρῆκε τὰ μικρόβια, ποιὸς ἐφτιαξε τὸ πρῶτο τηλεσκόπιο καί τὸ μικροσκόπιο. Καί, ἀν ἐξαιρέσουμε τὸν Κολόμβο καί τὸν Ντέ Γκάμα, ὁ κόσμος ἀγνοεῖ τοὺς "Ἡρώες πού ἐπεξέτειναν τὰ στενά καί μικρά ὄρια τῆς Γῆς ὡς τὰ σημερινά, μὲ τίς δραματικὲς ἐξερευνήσεις τους.

• Τὸ τρισμέγιστο 'Ελληνικὸ πνεῦμα δημιούργησε τὸ μῦθο τοῦ Προμηθέα, Δημιουργοῦ καί Μάρτυρα, πρώτου μεγάλου καί χαρακτηριστικοῦ θύματος τῶν σκοτεινῶν ἀντιδραστικῶν δυνάμεων. Ἡ ἱστορία τοῦ Προμηθέα — τὸ δράμα, στὴν οὐσία, τῶν Μεγάλων Δημιουργῶν— ἐπαναλήφθηκε ἄπειρες φορές στοὺς διάφορους τόπους, στὴ διαδρομὴ χιλιάδων ἐτῶν. Στὴν ἀνηφορικὴ τους πορεία οἱ Δημιουργοὶ ἀνοίγουν τὸ δρόμο, ρίχνοντας τὰ ἐμπόδια, ἀγωνίζονται καί προχωροῦν. "Ἄλλοι κουράζονται. "Ἄλλοι πιστεύουν στὸ ἰδανικὸ τους, φωτισμένοι ἀπὸ τὸ ἀνέσπερο Φῶς τῆς θείας πίστεως τους Ἡ Ἀνθρωπότητα μπρὸς στὴ δραματικὴ καί ἀγωνιώδη πορεία — μέσα στὴν ὁποία τόσοι λυγίζουν, τόσοι χάνονται ἐνῶ λίγοι ἀνεβαίνουν στὶς κορφές— πιστεῦει καί σαρκάζει συγχρόνως, βοηθεῖ, μὰ καί στέκεται ἀμελιχτα ἐναντία, χειροκροτεῖ μὰ καί χλευάζει, ἐμψυχώνει μὰ καί ἀπογοητεύει, ἐνισχύει μὰ καί σκοτώνει. "Ἐτοί οἱ πῶ πολλοὶ Δημιουργοὶ ἀφοῦ ἔζησαν περιφρονημένοι, διωγμένοι, φτωχοὶ καί ἀσημοί, ἀναγνωρίζονται μετὰ τὸ θάνατο τους Μεγάλοι, "Ἡρώες καί Μάρτυρες τοῦ Πολιτισμοῦ. Ἀφοῦ πρῶτα τοὺς σκότωσαν ἡ ἀνθρώπινη ἀμάθεια, ἡ κακότητα, ἡ ἀντίδραση.

• Ἡ ἱστορία δέν εἶνε δυστυχώς ἡ ἐξιστόρηση τῶν ἀγῶνων πού ἔδωκε ὁ πνευματικὸς ἐργάτης γιά τὴν Πρόοδο καί τὴν Εὐτυχία τῆς Ἀνθρωπότητας, ἀλλὰ εἶνε πολλές φορές ἡ ἀηδιαστικὴ καί τρομαχτικὴ ἱστορία τῶν πράξεων πραγματικῶν μεγάλων ἐγκλημάτων καί παραφροῶν, ἡλιθίων καί σατύρων, πού ἐμόλυναν τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. Ἡ ἱστορία ἀνακήρυξε Μεγάλους, πολλές φορές, ἐκείνους πού ἐσπείραν τὴν καταστροφή καί τὸν ὄλεθρο καί ἀγνόησε ἢ καί περιφρόνησε τοὺς πραγματικὰ Μεγάλους, τοὺς πραγματικὰ "Αἰγίους: Ἐκείνους πού δημιούργησαν τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ, Ἐκείνους πού ἀπάλλαξαν τὴ ζωὴ ἀπὸ τῆ βρωμιά καί τῆ δυστυχία τῶν ἀσθενειῶν, Ἐκείνους πού ἀνέβασαν τὸ ψυχικὸ καί πνευματικὸ ἐπίπεδο τῶν συνανθρώπων τους, Ἐκείνους πού χάρισαν τίς μεγάλες ἀπολαύσεις τῆς Τέχνης καί ἔδειξαν τίς ἀσύγκριτες ὁμορφιές της. "Ὅλους Ἐκείνους πού μᾶς δώρησαν τὰ ἀγαθὰ τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ.

• Ὁνειροπολῶ νά 'ρθεῖ ἡ ἡμέρα πού τὰ Ἡμερολόγια δέ θ' ἀναγράφουν μόνο τοὺς Ἁγίους τῆς Πίστεως. Ὅσους ὑπέφεραν καί μαρτύρησαν ἢ Ὅσους δοξάστηκαν γιά «τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία», ἀλλὰ καί τοὺς Ἁγίους τῆς Ἐπιστήμης, καί τῆς Τέχνης. Δίπλα στὸν στυλιτῆ Ἅγιο, πού ἀπομακρύνθηκε μακριὰ στὴν ἔρημο, νά 'ναί τὸ ὄνομα Ἐκείνου πού πόνεσε καί πάλαιψε γιά νά

κάνει καλύτερη, όμορφότερη τή ζωή. Θαυμάζω τή Μάρτυρα κάθε πίστης, πού αντιμετώπισε τά άγρια θηρία, τή διωγμό, τήν έξορία, τή θάνατο, αλλά θαυμάζω έξίσου ή περισσότερο τούς Μάρτυρες τής έπιστημονικής ή τής φιλοσοφικής ή τής καλλιτεχνικής Πίστεως, πού αντιμετώπισαν πρωτοπόροι τ' άγρια θηρία τής ανθρώπινης ζούγκλας. 'Απ' αυτούς μπορεί—καί πρέπει—ν' άντλήσει κάθε άνθρωπος έλπίδα και χαρά, πεποίθηση και έμπιστοσύνη για τόν "Άνθρωπο.

> Και όνειροπολώ πώς θά'ρθει ή μέρα πού τή "Ήμερολόγιο θά θυμίζει πώς σά σήμερα γεννήθηκε ή μαρτύρησε ή πέθανε ό Πλάτωνας και ό 'Αριστοτέλης, ό Μωυσής και ό Βούδας, ό Αισχύλος και ό Ντάντε, ό Σοφοκλής και ό Σαίξπηρ, ό Γκαίτε και ό Δοστογιέφσκη, ό Κόντ και ό Κάντ, ό "Εγκελ και ό Βούντ, ό "Ανταμ Σμιθ και ό Μάρξ, ό Μπροϋνο και ό Ζάν Ζωρές, ό Καρτέσιος και ό Πασκάλ, ό Μιχαήλ "Αγγελος και ό Ντά Βίντσι, ό Τολστόι και ό Γκάντι, ό Γκούτεμπεργκ και ό Παπίνος, ό Φοϋλτον και ό Στέφενσον, ό Βίρχοβ και ό Κόχ, ό Μόρτον και ό Σίμσον, ό Κλέβς και ό Φλέμμινγκ, ή Κυρί και ό Ραϊντγκεν, ό "Ερλιχ και ό Βάσερμαν, ή Νάιτιγκελ και ό Ντινάν, ό Μαρκόνι και ό Μπέλ, ό Βάτ και ό Ντιήζελ και τόσοι και τόσοι άλλοι. από τόν 'Ορφέα ώς τόν Μπετόβεν, από τή Δημόκριτο ώς τόν 'Αινστάιν, από τή 'Ιπποκράτη ώς τόν Παστέρ, από τόν 'Αρχιμήδη ώς τόν "Εντισον, λαμπερά κοσμήματα, δίκαιη ύπερφάνεια τών Λαών.

> 'Η Σχολή μας, θυμάται σήμερα μέ κατανύξη όλους Αύτους τούς 'Εργάτες τής Προόδου, όλους τούς Μεγάλους Δημιουργούς, τούς "Ηρωες και Μάρτυρες τού Πολιτισμού, για τούς όποιους θά σάς μιλήσει ό Καθηγητής κ. Σταυρόπουλος.

Λέει, σωστά ό Ποιητής: «Τέτοιες ώρες όποιαδήποτε στάση και άν έχι-τό σώμα, ή ψυχή τού 'Ανθρώπου πρέπει νά 'ναι γονατιστή».

"Ετσι πρέπει νά είναι, αλήθεια, ή ψυχή στήν εύλαβική θύμηση τών έπιφανών και άφανών 'Ηρώων και Μαρτύρων τού Πολιτισμού.

ΣΤΡ. Κ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ

Ὁ κόσμος γνωρίζει τοὺς μεγάλους πολεμάρχους, τοὺς μεγάλους κατακτητές, τοὺς κυβερνήτες πού δέσανε τὸ ὄνομα τους μὲ αξιοσημείωτα γεγονότα στὴ χώρα τους ἢ σὲ εὐρύτερο γεωγραφικὸ χῶρο, τοὺς ἀρχηγούς, γενικά, πού προβλήθηκαν ἐπικεφαλῆς τῶν μαζῶν, κάθε φορὰ πού ὠρίμαζε ἡ ἀνάγκη μιᾶς καμπῆς στὴν Ἱστορία.

Γνωρίζει ἀκόμη μερικoὺς ἀπὸ τοὺς σοφοὺς, πού μὲ τὴ διδασκαλία τους βάλανε σημάδια στὸ πεδίο τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων καὶ ἐπιδιώξανε νὰ καθορίσουν τοὺς ἠθικοὺς κανόνες πού εἶνε κάθε φορὰ χρήσιμοι γιὰ τὴν κοινωνικὴ διαβίωση καὶ πολὺ λίγους — τοὺς μεγαλύτερους — ἀπὸ τοὺς σκαπανεῖς τῶν ἐρευνῶν πρὸς τὴ γνώση.

Ἄγνοεῖ ὁμως — στὴ μεγάλη του πλειονότητα — τὶς στρατιές τῶν ἐρευνητῶν, στοχαστῶν, ἀναζητητῶν, πού μὲ τὶς προσπάθειες τους, τὶς ἐργασίες, τὴν ἀφοσίωση τους καὶ τὶς θυσίες, ἔστησαν πέτρα τὴν πέτρα τὸ ἀπαράμιλλο οἰκοδόμημα πού ὀνομάζουμε πολιτισμὸ μας καὶ πού χρησιμεύει, μὲ τὴ σειρά του, γιὰ βᾶθρο ἀτράνταχτο νὰ συνεχίσουν οἱ ἐπόμενες γενιές τὴν οἰκοδόμησι τῆς *νίκης τοῦ ἀνθρώπου*.

Γιατί, πραγματικά, γιὰ τοῦτο πρόκειται. Ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ φυσικῶν του, παρακινεῖται στὴν κατάκτηση τοῦ γύρω του κόσμου ὄχι μόνον ἀπὸ τὶς ὁρμές νὰ διατηρηθεῖ στὴ ζωὴ καὶ νὰ συνεχίσει τὸ γένος, παρὰ καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ὁρμή, πού στὴν ὑπερβολή της ὀνομάζεται ἐγωισμὸς μὰ στὴν κανονικὴ της ἔντασι εἶνε ἡ γόνιμη ἄμιλλα. Τὸ τρίπτυχο τοῦτο τῶν ὁρμῶν, στοὺς ποικίλους ποσοτικoὺς συνδυασμούς του, μᾶς δίνει τοὺς διάφορους τύπους ἀνθρώπων καὶ στὶς εὐτυχεῖς του καθολικὲς συνθέσεις, τὶς ἀνοδικὲς πορείες.

Τὸ ὅτι στὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἔχουμε ἀδιάκοπη πρὸς τὰ ἐμπρὸς κίνηση παρὰ βρισκουμε καὶ ταλαντεύσεις, εἶνε ἔξω ἀπὸ κάθε συζήτηση μὰ ματιὰ στὴν Ἱστορία μᾶς τὸ δείχνει. Μὰ καὶ τὸ πῶς, ἡ τελικὴ συνισταμένη τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν κινήσεων εἶνε θετικὴ καὶ ἡ πορεία ἀνοδική, πάλι μᾶς τὸ ἀποδείχνει ἀτράνταχτα ἡ Ἱστορία. Αὕτὴ ἡ ἀνοδικὴ πορεία εἶνε ἡ νίκη τοῦ ἀνθρώπου καὶ καρπὸς της εἶνε ὁ πολιτισμὸς.

Τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶνε βέβαια μονοπωλιακοὶ ἀπεργάτες οἱ μεγάλοι ἀρχηγοί· δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἶνε. Οἱ σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Θωμᾶ Καρλάου — τῆς πολυβασανισμένης ἀπὸ τὰ ἐγκαύματα τῆς λυρικῆς αὐτῆς ψυχῆς —

μπορεί νὰ βροῖσκουν ἀκόμη ἀπηχῆσεις στὰ γραφεῖα προπαγάνδας τῶν ὑποψηφίων κοσμοκρατόρων καὶ καθρεφτίσματα σὲ ψυχρὲς εὐαισθητοποιημένες ἀπὸ συμπλέγματα, μὰ ἀποκρούονται πιὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πὺν μποροῦν νὰ σκέπτονται ἀντικειμενικά. Ὁ πολιτισμὸς εἶνε ἔργο μαζικὸ, εἶνε ἀποτέλεσμα τῶν προσπαιθειῶν πάμπολλων μαζί ἀνθρώπων.

Ὁ πολιτισμὸς προχωρεῖ μὲ ρυθμὸ ἀνάλογο πρὸς τὸ βαθμὸ πὺν ἔχει ὀριμάσει, μέσα στὶς μάζες, ἢ ἀναγκαιότητα τῆς προόδου. Βραδυπορεῖ ὅπου ἢ ἀνωριμότητα κρατεῖ τὴ δραστηριότητα τῶν μαζῶν δεσμευμένη γύρω ἀπὸ τὴν ὑποτυπώδη ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς ἢ ὅπου ἀπλοϊκά, κατὰ τὸ φαινόμενο μὰ περιτέχνα στὴν πραγματικότητα, συνήθηματα κρατοῦν τὶς μαζικὲς δυνάμεις πολωμένες.

Ὡστόσο καὶ σ' αὐτὲς τὶς περιόδους ὃ προσεκτικὸς ἐρευνητὴς θὰ διακρίνει τὴν ἐσωτερικὴ δράση, ἐκείνη πὺν θὰ ξεκαθαρίσει τὴ μορφή τῶν δεσμῶν τῆς προόδου, θὰ ἐπισημάνει τὴ θέση καὶ τὴν ἔκταση τους καὶ θὰ ἀναδείξει τὶς ἀντιθέσεις πὺν θὰ ἀπεργασθοῦν τὸ ἱστορικὸ ἄλμα, μὲ τὸ σπάσιμο τῶν παλιωμένων πιὰ συνδέσμων καὶ τὴν ἀποκατάσταση νέων συνθηκῶν ἰσορροπίας. Καὶ τότε ἢ πολιτιστικὴ πορεία ἐπιταχύνεται κατὰ τρόπο πὺν λές — πολλὲς φορές — πάει νὰ κερδίσει τὸ χαμένο χρόνο.

Βέβαια, πρέπει τὰ ἄλματα νὰ τὰ ἐξετάσεις μέσα στὸν τόπο καὶ χρόνο τους γιὰ νὰ ἐκτιμήσεις τὴν ἀντικειμενικὴ τους βαρύτητα καὶ στὴν ἀλληλένδεση τους πρὸς τὰ φαινόμενα, πὺν προηγήθησαν ἢ ἀκολούθησαν. Προπάντων, πρέπει νὰ ξεχωρίσεις τὸ ἱστορικὸ ἄλμα ἀπὸ τὴν ἀπλή κάθετη διατάραξη, πὺν δὲν ἔχει ἄλλες συνέπειες παρὰ προσωρινὴ κατάκτηση λαῶν μὲ ἀνώτερο πολιτισμὸ ἀπὸ ὀρδὲς πολεμικότερες ἢ πρόσκαιρη ἐπικράτηση, μὲ ἀπατηλοὺς τρόπους, ἀχοποιῶν φατριῶν στὴ ράχη τῶν μαζῶν, ἀκόμη κι ἂν ἢ διατάραξη τούτη παρουσιάζεται, στὴν πρώτη ματιὰ, συγκλονιστικὴ. Ἡ διαφορὰ συνίσταται στὸ ὅτι τὸ ἄλμα ἐμφανίζεται κατὰ τὶς ὀριμασμένες πιὰ καταστάσεις καὶ συνεπιφέρει μεταβολὴ ποιοτικὴ ἐνῶ ἢ ἱστορικὴ διατάραξη εἶνε καὶ μένει, γιὰ λόγους ἀντικειμενικοὺς, ποσοτικὴ στὸ περιοχόμενο κίνηση, ὅταν δὲν εἶνε, ἐπιφανειακῆς μόνο ἱστορικῆς σημασίας, ἀντικατάσταση τῶν δυναμικῶν παραγόντων μιᾶς μειοψηφίας ἀπὸ τοὺς παράγοντες μιᾶς ἄλλης.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν κίνηση τῶν μαζῶν καὶ κάτω ἀπὸ τὶς κάθε φορὰ ἀντικειμενικὲς συνθήκες ἀναφαίνονται, ὅπως οἱ κορυφὲς τῶν κυμάτων στὴν ταραγμένη θάλασσα, οἱ ὀνοματισμένοι ἢ ἀνώνυμοι πρωτεργάτες τοῦ πολιτισμοῦ. Φορεῖς τῶν μαζικῶν ἀνησυχιῶν, σιτευτοὶ τῆς μαζικῆς ἐμπειρίας, σάρκα ἀπὸ τὴ σάρκα τῆς μάζας, βρίσκονται, ὀστόσο, σὲ μεγάλῃ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴ μέση τιμὴ ἀδρανεῖας τῆς. Ἀκουμπισμένοι ὀργανικά στὶς μάζες, ἀποτελοῦν τὶς θέσεις διαφορῆς δυναμικοῦ, τὰ σημεῖα πὺν θὰ ἐκτραγεῖ ἢ ἀστραπὴ καὶ θὰ φωτίσει.

Γιὰ τοῦτο εἶναι σωστὴ ἢ παρατήρηση, πὺς ἢ διανόηση εἶνε μιὰ ἀδιά-

κοπη επανάσταση και ὁ διανοητής—ἀπὸ τὸ νεολιθικὸ μάγο ὡς τὸ σημερινὸ ἐπιστήμονα—ὁ ἀσυμβίβαστος, ἐκείνος ποὺ ἀποκλίνει ἀπὸ τὶς μέσες ἀπόψεις τοῦ περιγύρου του. Ἐἶνε ἡ αἰχμὴ τοῦ βέλους ποὺ ἀνοίγει τὴν πορεία, εἶνε ἡ μύτη τοῦ κασμᾶ ποὺ κόβει τὴν πέτρα. "Ὅπως ὅμως τὸ βέλος δὲν ἀξίζει χωρὶς τὸ φτερό τῆς οὐράς και ἡ μύτη χωρὶς τὸ βῆρος ὅλου τοῦ κασμᾶ, ἔτσι κι ὁ διαλεχτὸς δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἔξω ἀπὸ τὴ μάζα, ἀπομονωμένος, οὐρανοκατέβητος, μεσσιανικὸς. Μόνο ἡ σύνθεσι τῶν σκαπανέων και τῶν πρωτοπόρων πρὸς τὴ μεγάλη λαϊκὴ ἀποθήκη ἐνεργείας μπορεῖ νὰ δώσει ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία στὰ φαινόμενα τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ γιὰ τοῦτο ἡ ἥρωικὴ θεωρία εἶνε λαθεμένη· εἶνε ἀντεπιστημονικὴ.

Ἡ ἀντίθεσι ποὺ παρατηρεῖται, στὴν ἀρχὴ, μεταξὺ κοινῆς γνώμης και πρωτοπόρων, ἀντίθεσι ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀδιαφορία γιὰ νὰ φτάσει στὸ μῖσος πολλὰς φορὲς, τὸ μῖσος τὸ σκληρὸ, τὸ ἀνελέητο, τὸ τυφλὸ μῖσος τοῦ πλήθους, βρῖσκει ὁλοτέλετα τὴ φυσικὴ τῆς ἐξήγησης στὴν ἀδράνεια τῆς μάζας. Θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε γυροσκοπικὸ φαινόμενο τῶν κοινωνιῶν. "Ὅπως τὸ γυροσκόπιο ἀντιστέκεται στὴν ἀλλαγὴ ἀξονα περιστροφῆς ἔτσι κι ἡ πρώτη ἀντίδρασι τοῦ πλήθους παρουσιάζεται ἀρνητικὴ στὶς κρούσεις τῶν πρωτοπόρων. Καὶ σὰν πετύχει μιὰ ἀλλαγὴ, πάλι τὸ πλῆθος ἐμμένει στὴ νέα θέση. Αὐτῆς τῆς ιδιότητος τῶν μεγάλων μαζῶν γίνεται ἐκμετάλλευσι ἀπὸ τὰ δημιουργημένα συμφέροντα, γιὰ τὴν πρόκλησι πρόσκαιρης πόλωσης τῶν ἐνδιάθετων μαζικῶν ἀνατάσεων και ἀνταγωνιστικὴ τοποθέτησι τοῦ πλῆθους πρὸς τὸ ἔργο τῶν σκαπανέων. Λίγοι ἐγκάθετοι— ἀπὸ τὴ μάζα τῶν ἐξαθλιωμένων παρμένοι—παρασιάζονται γιὰ ἐκδηλωτὲς τῆς κοινῆς θέλησης. Καὶ τὰ ἄτομα, ποὺ κι ἡ καρδιά τους και τὸ λογικὸ τους ἀρνοιοῦνται τὸ ἔγκλημα, καταντᾶνε ὡστόσο στὸ τέλος νὰ πιστέψουν—μέσα στὸ ἀγελαῖο σχῆμα—πὸς ἀπὸ τὰ δικά τους λαρύγγια βγήκε τὸ κτηνώδες «σταύρωσον» ποὺ λυσομάνησαν οἱ βαλτοί. Τότε ἡ πάλῃ τῶν πρωτοπόρων παίρνει τὴ δραματικὴ τῆς μορφῆ, τοῦ ἀγῶνα τοῦ φωτὸς πρὸς τὸ σκότος.

Στὸν ἀγῶνα αὐτὸν λέφτουν τὰ πρόσωπα.

Διαμελίζεται ἡ πεντάμορφη σοφὴ Ὑπατία ἀπὸ τοὺς φανατικοὺς τοῦ Κυρίλλου και τὰ ματωμένα τῆς μέλη σέρνονται στὶς λάσπες τῶν δρόμων· ἀντικειμενικὸς σκοπὸς νὰ κλείσει, ὅπως κι ἔκλεισε, ὁ ἐπιστημονικὸς φάρος ἐπὶ τὰ αἰῶνων· τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ὁ γιατροφιλόσοφος Μιγκουὲλ Σερβέτο, συνεργάτης τοῦ Ἀνδρέα Βεζάλ, γίνεται τὸ 1550 ὁ πρόδρομος τοῦ Χάρβεϋ στὴ μεγάλη ἀνακάλυψι τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, μὲ τὴ διαπίστωση του πὸς τὸ ἀρτηριακὸ αἷμα προέρχεται ἀπὸ τὰ πλεμόνια, ὅπου ἀνανεώθηκε μὲ τὸν ἀέρα τῆς ἀναπνοῆς· ἔχει ὅμως μερικὲς δογματικὲς ἀπόψεις διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς ἐπίσημες, στὸ θρησκευτικὸ θέμα. Τὸ 1553 δημοσιεύει τὶς παρατηρήσεις του και τὸ 1555 τὸν καίει ὁ Καλβίνος στὴ Γενεύη, γιὰ αἵρετικὸ.

Ὁ ἴδιος ὁ Βεζάλ, ὁ διασημότερος ἀνατόμος τοῦ 16 αἰῶνα, καταδικά-

στηκε νὰ καεῖ γιὰ μίγος, ζωντανός, ἐπειδὴ σὲ μιὰ του ἐπέμβαση ἡ καρδιά τοῦ πλώματος, πλώματος εὐγενοῦς Μανδριλιάνου, ἔκανε μερικὲς ἀσθενικὲς συσπάσεις, τὴν ὥρα ποὺ τὸν ἔσκιζε τὸ ἀνατομικὸ μαχαίρι· ἡ παρέμβαση τοῦ Φιλίππου τῆς Ἰσπανίας—ποὺ μετέβαλε τὴν ποινὴ σὲ ἀναγκαστικὸ προσκύνημα στὰ Ἱεροσόλυμα—δὲν ὠφέλησε πολὺ, γιατί τὸ ταξίδι τοῦ ἔγινε μοιραῖο, μὲ τὸ ναυάγιο τῆς ἐπιστροφῆς.

Ὁ Τζιορντάνο Μπροῦνο, αὐτὸ τὸ κατεξοχὴν παιδί τῆς Ἀναγέννησης, ὁ ἀπόβλητος δομινικανός, κοπερνικανός καὶ οὐμανιστής, δὲν ἀνῆκει βέβαια στὴ σειρά τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνητῶν. Εἶνε μυστικός, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τοὺς νεοπλατωνικούς. Ὁ μυστικισμὸς του ὅμως δὲν τὸν ὀδηγεῖ σὲ ἐρημητικὸ ἠσυχασμὸ καὶ ἀποτρίβηγμα ἀπὸ τὸν κόσμον παρὰ τὸν φέρνει κατευθεῖαν μέσα στὴ φύση, ὅπου ζητᾷ καὶ βρῖσκει τὸ Θεό. Οἱ ιδέες τοῦ Σπινόζα καὶ τοῦ Λάιμπνιτς ἔχουν τὶς ρίζες τους στὴ φιλοσοφία τοῦ Μπροῦνο.

Οἱ μελέτες καὶ οἱ στοχασμοὶ του, τὸν κατέστησαν θερμὸν ἐπαναστάτη ἀντίκρου στὴν παλιωμένη καὶ ἐτοιμόρροπη διδασκαλία τῶν Σχολῶν. Πιάνεται μὲ προδοσίαν στὴν Βενετία ἀπὸ τὴν Ἱερὴ Ἐξέταση. Κλονίστηκε γιὰ μιὰ στιγμή, ἀναπολώνοντας τὶς τρομερὲς μεθόδους ἀνάκρισης τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς ἀστυνομίας, καὶ δήλωσε προθυμία νὰ ἀναθεωρήσει τὶς πεποιθήσεις του. Συνῆλθε ὅμως ἀμέσως καὶ ὑποστήριξε πὼς οἱ ιδέες του ἦταν πραγματικὰ χριστιανικὲς καὶ πὼς ἐμμένει σ' αὐτές. Μεταφέρθηκε στὴ Ρώμη καὶ ὑπόφερε ἑπτὰ χρόνια στὴ φυλακὴ, ὥσπου ἀπαγγέλθηκε ἡ καταδικαστικὴ του ἀπόφαση. «Ἀποφασίζοντας τὴ θανατικὴ μου καταδίκη θὰ νιώσατε περισσότερον φόβον παρὰ ἐγὼ ἀκούγοντας τὴν ἀπόφασίν σας», ἦταν ἡ ἀποστροφὴ του πρὸς τὸ δικαστήριον, ὅταν ὁ πρόεδρος τέλειωσε τὴν ἀπαγγελίαν τῆς ἐτυμηγορίας.

Στὶς 17 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1600 στήθηκε ἡ πυρὰ του στὸν Κάμπο ντὶ Φιόρε καὶ κάηκε ζωντανός. Στὴν ἴδια θέσιν ὁ σημερινὸς ἐπισκέπτης τῆς Ρώμης θαυμάζει τὸ ἄγαλμα τοῦ Μπροῦνο καὶ σκέπτεται πὼς ἡ δικαίωση δὲν εἶνε λέξι κενὴ γιὰ τὴν Ἱστορίαν

Πέφτουν τὰ πρόσωπα. Μὰ οἱ ιδέες μένουν, μένουν καὶ γονιμοποιοῦν τὴ μάζαν, ποὺ μπορεῖ ὥστόσο νὰ ἔχει χειροκροτήσῃ τὸ διωγμὸ τῶν πρώτων φορέων τους. Κι ὕστερα ἀπὸ χρόνια παρυσιάζονται τρομερὲς καὶ ἀκατανίκητες, ὄχι γιὰ νὰ διεκδικήσουν μιὰ θέσιν παρὰ γιὰ νὰ πάρουν—δικαιωματικὰ καὶ κυρίαρχα—**τὴ θέσιν τους**, ἐκτοπίζοντας τὰ παλιὰ καὶ τὰ γερασμένα, τ' ἄχρηστα καὶ ἀξιογέλαστα πιά.

Πιὸ νόημα μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ δράσις καὶ ἡ νίκη τῶν ἱστορικῶν πολεμάρχων, τῶν φωρατῶν αὐτῶν τῆς πρωτόγονης πολεμικῆς ἀλκῆς, ἐμπρὸς στίς κατακτήσεις ποὺ πραγματοποιοῦν οἱ προσπάθειες τῶν ἀγωνιστῶν τῆς προόδου; Ποιὸ περιεχόμενον ἱστορικὸν μπορεῖ νὰ ἔχει ὁ πόλεμος—ὅταν ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀμυνας καὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ πολιτισμοῦ, γιὰ νὰ πε-

ράσει στα βάρβαρα έπιπέδα τής κατακτητικής επικράτησης με την τυφλή βία — έμπρός στον άγώνα που διεξάγουν οι στρατιώτες τής προόδου ;

«Βασιλιάς Ισχυρός, καταστροφείας τών κακών» κάλυμμα τής χϊρες με έρεΐλια, έσπειρα τή γή με πτώματα, κατεδάφισα, συνέτριψα. Έπέβαλα τὸ βάρος τοῦ ζυγοῦ μου» κι έμπρός στους νικημένους λαούς απόδωσα ευχαριστίες στο Θεόν 'Ασσοῦρ, τόν Κύριο μου», αφήνει αὐτάρεσχη έπιγραφή ὁ Τεγγλάθ Φαλασσάθ ὁ Α', όταν μεταβάλλει τήν άπελευθερωτική κίνηση τοῦ λαοῦ τών 'Ασσυρίων από τή χιλιόχρονη ύποτελεια, σέ πόλεμο κατακτητικό. Πολύ σύντομα, ὡστόσο, ἡ Βαβυλώνα ξαναπῆρε τούς αἰχμάλωτους θεούς τής Τετρακόσια χρόνια μετά, ὁ Σαργκόν νικίει τούς συνασπισμένους λαούς και καθιδρύνει τὸ μεγάλο κράτος τών 'Ασσυρίων, από τήν 'Αρμενία ὡς τόν περσικό κόλπο και τήν Αἴγυπτο, τὸ Ισχυρὸ στρατιωτικό κράτος που έφτασε ἐπὶ 'Ασσουρμπανιπάλ νά αποκαταστήσει τή μονοκρατορία του επάνω σ' ὅλους τούς λαούς που άνθιζαν μεταξύ 'Ινδικῆς και Αἰθιοπίας.

Τί απόμεινε από τὰ 1800 χρόνια πολέμων, δηώσεων, καταστροφῶν, φρικαλέων σφαγῶν και εξανδραποδισμῶν ; Τί απόμεινε από τήν Οὔρ, από τήν άγέρωχη Βαβυλώνα, από τὸ στρατοκρατικό 'Ασσοῦρ, ὕστερα από τὸ 612 π.Χ. που ὁ άρχηγός τών Μήδων κατάσκαψε κι έσβησε για πάντα από τὸ πρόσωπο τής γῆς τήν υπερήφανη Νινεβί και τὸ Κράτος τοῦ 'Ασσοῦρ ; 'Η κληρονομία τής βαβυλωνιακῆς σοφίας και ὁ άρχές τής αλγέβρας στα χέρια τών 'Αράβων, έργα ὅχι βέβαια κανενός Φαλασσάθ ἢ 'Ασσουρμπανιπάλ παρά άνόνημων κι άγνωστων στοχαστῶν, που δρῆσαν στα διάμεσα τών πολυάριθμων πολέμων.

'Από πέντε χιλιάδες χρόνια ἡ νότια Μογγολία ἦταν αξιόλογος έμπορικὸς σταθμὸς ανάμεσα Εὐρώπης και Σινικῆς και πηγή τροφοδοσίας σέ ἔμφυχο ὕλικὸ τών επιδρομικῶν σιφῶν που κινήθηκαν προς τὰ δυτικά και τὸ νότο. 'Η Μογγολία εἶναι πιθανότατα ἡ κοιτίδα τών Οὔνηνων που επεκτάθηκαν άργότερα στο Τουρκεστάν. 'Η κατασκευή τοῦ μεγάλου σινικοῦ τείχους και ἡ επαναστατική αναδιοργάνωση τής Κίνας στα τέλη τοῦ 3 π.Χ. αἰῶνα από τόν προοδευτικὸ αὐτοκράτορα Χουάνγκ Σιάνγκ Γουάνγκ έβαλαν τέλος στις μεσημβρινές και ανατολικές δυνατότητες τών Οὔνηνων και τούς έστρεψαν ὀριστικά προς τή Δύση. Στους πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες κανονικὴ εγκατάσταση στή μεσημβρινή Ρωσία και φτάνουν στο άπόγειο τους τὸ πρώτο μισὸ τοῦ 5 αἰῶνα μ.Χ. με τὸ διάδοχο τοῦ οργανωτικοῦ Ρουγίλα, τὸ σκληροτράχηλο θηρίο που ὀνομάστηκε «μάστιγα τοῦ θεοῦ», τόν ὠμό 'Ατίλα, καταπληκτικὸ ιστορικὸ πρότυπο τοῦ ὄνειροπαρέμενου άρχηγοῦ που, άγράφματος κι άνίδεος ὁ ἴδιος, κυνηγάει με άνείπωτο ρεαλισμὸ τήν παραίσθηση του και στηρίζεται στήν πονηρία και τή μαχητική του Ικανότητα για νά επιβάλει, με τήν τυφλή βία, τήν άκαρπη έξουσία του.

'Ὅσοσο ἡ Μογγολία μόλις κατά τις άρχές τοῦ 13 αἰῶνα παρουσιάζεται ὀργανωμένη στο προσκήνιο τής Ιστορίας με τόν Τεμουντζίν, τόν

«κραταιότατο ηγήτη», ὅπως σημαίνει τὸ ὄνομα Τζεγγκίς Χάν μὲ τὸ ὅποιο γνώρισε ὁ κόσμος τὸ Μογγόλο στρατηλάτη. Οἱ νομάδες τῆς Γκόμπι καὶ οἱ θηρευτὲς τῶν Ἀλτίά ἀποτέλεσαν τὰ πρῶτα στελέχη τοῦ στρατοῦ του, ὅταν ἀναγορεύτηκε Τζεγγκίς Χάν καὶ κήρυξε στὸ Καρακορούμ τὸν πόλεμο πρῶτιστο καθῆκον. Ὁ τεράστιος στρατός του τῶν 600 000 ἀνδρῶν ὑπόταξε σὲ λίγα χρόνια ὅλη τὴ χώρα πέρα ἀπὸ τὸν ποταμὸ Ἄμοῦ, τὸν Ὄξο τῶν ἀρχαίων. Οἱ διάδοχοι του ἔφεραν τὰ δυτικά ὄρια τοῦ ἀπέραντου κράτους ὡς τὴ Σιλεσία.

Ὁ Ταμερλάνος ἐπιχείρησε, μὲ τὴ σειρά του, νὰ χρησιμοποιήσει τοὺς πολεμικοὺς λαοὺς τῆς Μογγολίας. Ἐξυπνος στρατηγὸς καὶ πολιτικὸς, ὁ ἐπιδέξιος αὐτὸς γόνος τοῦ Τουρκεστάν, ἴδρυσε τὸ δικό του κράτος στὶς χώρες ποὺ εἶχε κυριαρχήσει ὁ Τζεγγκίς Χάν. Ἡ ζωὴ του ἦταν μόνο νίκες. Στὴ Σαμαρκάνδη δεχόταν—κατὰ τὸ χροῖμα τοῦ 15 αἰῶνα—τὶς πρεσβείες τῶν τρομοκρατημένων ἡγεμόνων τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, νὰ τὸν συγχαροῦν γιὰ τὶς ἐπιτυχίες του.

Τί ἀπόμεινε ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Τζεγγκίς Χάν; Τί ἀπόμεινε ἀπὸ τὴ δράση τοῦ Ταμερλάνου; Φρικτὲς μόνον ἀναμνήσεις καταστροφῶν, δηλώσεων, ἀνασκαφῶν πόλεων. Ἐκατὸ χιλιάδες ἀδικοσκοτωμένοι—γιὰ πολεμικὴ ἐκδίκηση—στὴ Σεβάστεια, ἀπὸ τὸν Ταμερλάνο. Καὶ μετὰ τὸ θάνατο του, ξεφούσκωμα τοῦ μεγάλου ἔργου, στὶς ἀρχικὲς του διαστάσεις τῶν αὐτόνομων φυλῶν.

Τί ἀπόμεινε ἀπὸ τὸν Ἀλάριχο, ἀπὸ τὸν Ἀτίλα, ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους, ἀπὸ τοὺς Βανδάλους, ἀπὸ ὅλους τοὺς παραισθητικοὺς πιστοὺς τῆς βίας, ποὺ δοκίμασαν νὰ ἐκβιάσουν τὴν Ἱστορία μόνο μὲ τὴ δύναμη; Τί ἀπόμεινε ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ Ἀδόλφου Χίτλερ;

Βέβαια οἱ κινήσεις τῶν λαῶν εἶνε ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα. Λαοὶ νομάδες, ὅταν πληθαίνουν, ζητοῦν ὀργανικότερες μορφὲς κοινωνιῶν. Κι αὐτὸ τοὺς φέρνει σὲ συγκρούσεις πρὸς ἄλλους λαοὺς. Ἄν τὰ ἱστορικὰ αὐτὰ σχήματα εἶνε ξεπερασμένα στὸ σημερινὸ πολιτισμένο κόσμον, γέμισαν αἰῶνες κι αἰῶνες τῶν περασμένων μὲ τὴν ὑπαρξὴ τους καὶ συντέλεσαν ἰδιαιτέρα στὸ ξάπλωμα τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ τέτοιες κινήσεις ὅμως ὑπῆρξαν γόνιμες, ὅταν ἐκδηλώθηκαν στὴν ὥρα τους. Ἐνῶ ἀντίθετα, ὅπου ἡ ἀκρατὴ φιλοδοξία τῶν ἀρχηγῶν ὀδήγησε φανατισμένες δυνάμεις σὲ ἀφύσικες λύσεις μὲ μέσα ἐκτροπικά, τὰ ἱστορικὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἀσήμαντα ἢ ἀρνητικά. Ἡ προσωρινὴ ἐπικράτηση τῶν ἐπιδρομέων, γιὰ μερικὲς δεκάδες χρόνια ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ ἕναν ἢ δύο αἰῶνες, εἶνε χωρὶς σημασία στὸν ὠκεανὸ τοῦ χρόνου.

Ἀπὸ τὴν πορεία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ Ἱστορία ἀξιολόγησε ἰδιαιτέρα τὴν ἀλεξανδριανὴν περίοδο· τὴν ἀνθήση τοῦ Κράτους τῶν Πτολεμαίων. Γιατὶ τὴν ἀλεξανδριανὴν περίοδο τὴν κοσμεῖ ἡ δράση πνευματικῶν ἀνθρώπων τεράστιας ὀλκῆς. Καὶ γιὰ τὸ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου ἔνωσε καὶ κράτησε,

κι αὐτὸς κι οἱ πρῶτοι διάδοχοι του, τὴν ἀρχικὴ γραμμὴ τῆς ἰσοπολιτείας ποὺ εἶχε χαράξει, ἀντίθετα πρὸς τὴν ὀλέθρια συμβουλὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ Ἀλέξανδρος.

Ἡ κίνηση τοῦ προφήτη Μωάμεθ εἶνε μιὰ ἐποποιία. Ἀπὸ ἔντονη διαμαρτυρία κατὰ τῆς φατρίας Κορεῖς, ποὺ φύλαγε στὴ Μέκκα τὰ ἱερὰ τῶν νομάδων τῆς Ἀραβίας—ἀνάμεικτα ξόανα, εἶδωλα ἡλιολατρείας, σύμβολα λατρείας τοῦ Γιαχβὲ καὶ εἰκόνες τοῦ Ἰησοῦ—καὶ χρηματιζόταν καὶ πλούτιζε ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ προσκυνήματος τῆς ἱερῆς Κάαμπα, ἔγινε, μετὰ τὴν Ἐγίρα, παναραβικὸ κίνημα, ποὺ ὑπῆρξε ἡ συνισταμένη ἐκδήλωση τῶν ὀριμασμένων πιά, ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια, ἀνησυχῶν τῶν ἀραβικῶν φυλῶν καὶ κατέστησε τοὺς νομάδες αὐτοὺς, πατέρες ἑνὸς ὑπέρολαμπρου πολιτισμοῦ, τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ, διασωτῆ καὶ συνεχιστῆ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς κληρονομίας. Στους Ἀραβες χροστáει ἡ βάρβαρη Εὐρώπη τὸ ὅτι γνώρισε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πτολεμαῖο καὶ τὸν Ἰππαρχο, τὸν Ἀρχιμήδη καὶ τὸν Εὐκλείδη, τὸν Ἰπποκράτη καὶ τὸ Γαληνό.

Τὰ αἷτια γιὰ τὰ ὁποῖα τὸ Βυζάντιο—ποὺ ἦταν ὁ φυσικὸς διάδοχος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ εἶχε δημιουργήσει δικῆς του μορφῆς πολιτισμό—δὲν ὑπῆρξε ὁ μεταλαμπαδευτῆς τοῦ ἀρχαίου φωτὸς στὴ Λύση παρὰ μόνον μετὰ τὸ χάσιμο τῆς Πόλης, ὅταν οἱ Ἀραβες εἶχαν ἤδη ἀκμάσει καὶ παρακμάσει καὶ οἱ πρὶν βάρβαροι τῆς Λύσης βρισκόντουσαν πιά στὸν καλπασμὸ τῆς Ἀναγέννησης, εἶνε ποικίλα, μὰ ἡ συστηματικὴ τους ἀνερεύνηση ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ θέματος μας. Ἡ βασικὴ αἰτία εἶνε πὼς τὸ οἰκονομικὸ κέντρο βάρους τοῦ βυζαντινοῦ Κράτους ἦταν, γεωγραφικὰ, τοποθετημένο στὴ Μικρασία καὶ ἡ συστατικὴ του ἰδεολογία, ὅπως διαμορφώθηκε ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνους ἀντιαιρετικὸς ἀγῶνες, τὸ κρατοῦσε ἐπιφυλακτικὸ ἀπέναντι στὴν ἀρχαιοελληνικὴ σοφία. Τὸ ἴδιο χρησιμοποιοῦσε ἀρχετὰ τὴ σοφία αὐτὴ μὰ δὲν τὴν πρόβαλλε. Ἡ καλλιέργεια, ἐξάλλου, ἑνὸς θρησκευτικοῦ φορμαλισμοῦ, μοιραίου γιὰ τὸ μέσο τύπο τῶν λαῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν αὐτοκρατορία, βοήθησε τὸ μυστικισμὸ τὸν μοναστηριῶν, μὰ ἦταν τὸ ἀκριβῶς ἀντίμετρο τοῦ χωρὶς σκιῆς ἀρχαιοελληνικοῦ πνεύματος. Χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ φορμαλισμοῦ αὐτοῦ εἶνε πὼς ἔφτασε, βυζαντινοὶ μοναχοὶ νὰ καταβάλλουν σὲ διονυχιστικὲς συνεδρίες ὅλη τὴν πνευματικὴ τους ἔνταση γιὰ νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τοῦ... γένους τῶν ἀγγέλων, τὴν ὥρα, μάλιστα, ποὺ ὁ Αὐτοκράτορας ἀγωνιζόταν, ἐπάνω στὶς ἐπάλξεις, τὸν ὕστατον ἀγῶνα ἀντίκρου στὴν τουρκικὴ βαρβαρότητα!

Ἐχει ὁ μωαμεθανισμὸς τὶς σκοτεινὲς του πλευρὲς. Ἐχει τοὺς Τούρκους ποὺ δὲν ἔνωσαν ἀπ' αὐτὸν παρὰ τὸν ὄρο «Ἰσλάμ» ποὺ θὰ εἶπει ὑποταγὴ, τυφλὴ ὑπακοή, τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴ Σαμαρκάνδη ὡς τὴν Πόλη, ἀπὸ τὸν Ταμερλάνο ὡς τὸ Μωάμεθ τὸν πορθητὴ καὶ τοὺς διαδόχους του, τοὺς Τούρκους δαίμονες τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀκαρπῆς βίας. Ἐχει τὸ χαλίφη Ὁμάρ, ποὺ ὅταν τὸν ρώτησαν τί θὰ τὰ κάνουν τὰ βιβλία τῆς Ἀλεξανδρείας,

τοὺς εἶπε νὰ τὰ κάηουν· γιατί ἂν συμφωνᾶνε μὲ τὸ Κοράνι εἶνε περιττὰ, ἀφοῦ ὅλα τὰ λέει τὸ Κοράνι, κι ἂν δὲ συμφωνᾶνε εἶνε αἰρετικά.

Καλό, ὥστόσο, εἶνε νὰ μὴν ἐπιμένει κανεὶς στὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀγράμματος Ὅμαρ, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ τοῦ προτάξουν ἀνάλογες διδασκαλίες γραμματισμένων, ἀπὸ τὸν πατριάρχη Θεόφιλο τῆς Ἀλεξανδρείας ὡς τοὺς σχολαστικούς τῆς Δύσης, γιὰ νὰ μὴν προχωρήσουμε, γυρεύοντας ἀφθονία ἀπὸ παραδείγματα, μέχρι τὸ σωτήριο ἔτος 1950, σὲ ὅλα τὰ πλάτη τῆς ὑδρογειοῦ. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε, τόσο περισσότερο ὅσο, λίγες δεκάδες χρόνια μετὰ τὸν Ὅμαρ—χάρη στὸν ἔνδοξο θεμελιωτὴ τῆς Βαγδάτης χαλίφη Ἀλ Μανσούρ—περνοῦσαν καθημερινὰ τὶς πόρτες τῆς ἔνδοξης αὐτῆς πόλης, λένε οἱ χρονικογράφοι, караβάνια καμῆλες κατάφορτες μὲ χειρόγραφα βιβλία, μεταφρασμένα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά!

Γιὰ τὰ πεντακόσια περίπου χρόνια τῆς ἀραβικῆς ἀνθήσης πρέπει νὰ σεμνύνεται ἡ ἀνθρωπότητα. Δεκαεπτὰ ἀραβικά πανεπιστήμια ὑπῆρχαν στὴν Ἰσπανία τὸν 11 αἰώνα μ.Χ. καὶ στὴ λαμπρὴ Κόρντοβα εἰκοσιεπτὰ σχολεῖα μάθαιναν δωρεὰν γράμματα στὰ ἄπορα παιδιὰ. Ἡ Βαγδάτη, ἡ Λαμασκός, τὸ Χαλέπι, τὸ Κάιρο, τὸ Τολέδο, ἡ Γκρανάδα, ἡ Σεβίλλη—ὅσες μεγάλες πόλεις, τόσο μεγάλοι φάροι πνευματικοί.

Ὁ Ἀλφάραμπι, ὁ Γκάαφαρ ἐλ Σάντεκ—ὁ μίγκιστερ μαγκιστροόρουμ κατὰ τὸ Βάκωνα πατέρας τῆς χημείας—ὁ Ἀβικέννας, ὁ Ἀμποῦ Μπέκρ Σακαριγιὰ—ὁ Γαληνὸς τῆς Βαγδάτης. Ὁ Γκάαφαρ Ἴμπν Μούσα ἀλ Χαουαρίσμι, πὺν πῆρε ἀπὸ τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν Ἰνδῶν καὶ μᾶς ἔδωσε, τὸν 9 αἰώνα, τὸ δεκαδικὸ ἀριθμητικὸ σύστημα μὲ τὸ θαυματουργὸ μηδὲν—τὸ σύστημα πὺν θὰ μποροῦσε νὰ κάνει τρισευτυχισμένο τὸν ἐνθουσιώδη Ἀρχιμήδη, ἂν τοῦ ἦτανε γνωστὸ τὸν καιρὸ πὺν ἐμπνεόταν τὸν «Ψαμμίτη» του—ὁ ἀστρονόμος Τζέμπερ, ὁ μεγάλος Ἀβερρόης.

Καὶ μιά, χωρὶς τελειωμό, χορεία, φυσικῶν, ἀστρονόμων, γεωγράφων, μαθηματικῶν, γιατρῶν, προπάντων ὅμως συστηματικῶν ἐρευνητῶν, μεταλαμπαδευτῶν καὶ δασκάλων, πὺν κράτησαν γερὰ στὰ χέρια τους τὸ προμηθεϊκὸ πῦρ καὶ τὸ παράδωσαν—ἐνδοξοὶ σκυταλοδρομοὶ τῆς γνώσης—ζωηρὸ στὰ χέρια τῆς Εὐρώπης τῆς δεύτερης χιλιετίας.

Χάρη στὴ λατινικὴ μετάφραση τῶν ἀραβικῶν συγγραμμάτων, μετὰ τὸν 11 αἰώνα, γνώρισε ἡ Εὐρώπη τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ τὴ σοφία τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία στὶς ἀρχὲς τοῦ 4 αἰώνα κατεῖχε τὶς χῶρες τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, ἡ ἐσωτερικὴ τῆς ὅμως σύνδεση ἦταν χαλαρὴ. Ἐπὶ Κωνσταντίνου μῆχαν ἀσιατικὲς συνήθειες στὴ διοίκηση καὶ καθιερώθηκε ὁ θεσμὸς τῶν φοιδεράτων, τῶν τακτικῶν βαρβάρων μισθοφόρων, γιὰ νὰ μπορεῖ τὸ Κράτος νὰ ἀντιμετωπίζει τοὺς ἐξωτερικοὺς κινδύνους. Ἐπὶ Θεοδοσίου ὁ χριστιανισμὸς ἐγίνε ἡ ἐπίσημη θρησκεία, μὲ τεράστιο κύρος, ἀφοῦ

στὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα ἀρνήθηκε ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνου τὴ μεταίληψη, ἂν δὲ μετανοοῦσε ἐπίσημα γιὰ τὶς σφραγὲς τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄλλὰ καὶ διαιρέθηκε μόνιμα, μὲ τὸ θάνατο του, ἡ αὐτοκρατορία σὲ ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Οὐννων ἦταν θύελλα παροδική· βᾶστηξε βέβαια ὡς τὸ θάνατο τοῦ Ἀττίλα, ἀλλὰ, μὰ καὶ ἐξέλιπε ὁ ἀρχηγός, ἡ πολύνεκρη ἦτα τοῦ Châlons sur Marne τοὺς ἔγινε διδαχτικὴ ἀνάμνηση. Οἱ γερμανικοὶ ὁμοῦ λαοί, ποὺ κινήθηκαν ἐπὶ δύο αἰῶνες πέρα ἀπὸ τὸ Ρήνο, εἴτε καλεσμένοι μισθοφόροι, εἴτε ἐπιδρομεῖς φεύγοντας τοὺς Οὐννους, διάλυσαν τὴ ρωμαϊκὴ κυρ ἀρχία. Καὶ μετὰ τὸ 476, ποὺ οἱ Γότθοι συντρίψανε τὰ τελευταῖα ἔχνη τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ Δύση περιῆλθε στὰ χέρια λαῶν νέων, ἀμόρφωτων, ποὺ τότε θὰ ἀρχιζαν νὰ δημιουργοῦν τὴν πολιτιστικὴ ἱστορία τους.

Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν πιά γίνει χριστιανοὶ καὶ εἶχαν πάρει καὶ μέρος στὶς ἐνδοχριστιανικὰς διαιρέσεις· οἱ στρατιῶτες τοῦ Ἀλάριχου ἦταν ἀρειανοὶ καὶ οἱ βιαιότερες τους στὴν κυρίως Ἑλλάδα ἦταν ἀποτέλεσμα φανατισμοῦ θρησκευτικοῦ. Ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ὁμοῦ συνέτριψε τοὺς αἰρετικούς. Τεράστια ἐπιτυχία τῆς ἦταν τὸ βάπτισμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Φράγκων Κλόβη τοῦ Α', κατὰ τὸ 496, μὲ τρεῖς χιλιάδες ὑπηκόους του. Ὄταν ὁ Κλόβης κατέβηκε στὴ μεγάλη κολυμπήθρα, ὁ κατόπιν ἅγιος Ρεμί, τότε ἐπίσκοπος τοῦ Ρένς, τοῦ εἶπε :

«Σκύψε τὸ κεφάλι περήφανε Σίκαμβρε· λάτρευε ὅ,τι ἔκαμες, κάψε ὅ,τι λάτρευες». Καὶ οἱ Φράγκοι, ἡ δυναμικότερη φυλὴ ἐπιδρομέων, ἐτήρησαν τὴν ἐντολὴν στὸ πέρασμα τῶν χρόνων.

Τὸ ἐπισκοπεῖο τοῦ βατικανοῦ λόφου κατόρθωσε νὰ γίνει ὅ,τι ἦταν τὸ χαλιφάτο γιὰ τοὺς Ἄραβες τῆς κατακτητικῆς περιόδου καὶ γιὰ τοὺς μόνιμα ἐπιδρομεῖς Τούρκους· ὁ κοινὸς δεσμὸς ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς λαοὺς, πρωτόγονους, ἀπλοϊκοὺς, φανατικούς καὶ διψασμένους νὰ προαγάγουν τὰ συμφέροντα τους μὲ τὴ βοήθεια τοῦ θεοῦ.

Γιὰ τὴ δύναμη τῆς Ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ ὑπάρξουν λειτουργοί. Ἄνθρωποι ποὺ νὰ μποροῦν νὰ διαβάξουν καὶ νὰ προλαγανδίζουν τὰ ἱερὰ γράμματα καὶ ἄνθρωποι ποὺ νὰ κάνουν τὰ ἀντίγραφα τῶν ἱερῶν βιβλίων. Ἔτσι ὀργανώθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία, μὲ ἀποκλειστικὸ περιεχόμενον τὴν σπουδὴ τῶν Γραφῶν. Ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος, καταπολεμώντας τὸν πελαγיאτισμό, εἶχε διδάξει πὼς μόνον μὲ τὴ βοήθεια τῆς θείας χάριτος μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐκτελέσουν τὶς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ· αὐτὸ ὁμοῦ ἦταν ἡ μιὰ ἀκρὴ τοῦ δόγματος, ποὺ ἡ ἄλλη του ἀποδεχόταν, πὼς μόνον ἡ πίστη εἶνε τὸ μέσο γιὰ νὰ γνωρίσουν οἱ ἄνθρωποι τὴν ἀλήθεια.

Ὅλη λοιπὸν ἡ ἀλήθεια βρισκόταν στὶς Γραφές. Οἱ σοφοὶ δὲν εἶχαν παρὰ νὰ ψάχνουν τὶς Γραφές γιὰ νὰ τὴ βροῦν. Κάθε ἄλλη γνώση ἦταν περιττή, ἂν δὲν ἦταν «ἀπὸ τοῦ πονηροῦ». Ὁ λιγότερο ἴσως ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἐρημ-

νεία αυτή της διδασκαλίας του ήταν ο ίδιος ο Αβγουστίνος, ο λεπτοστόχαστος αυτός ανήσυχος του 4 αιώνα, που είχε κάνει ήδη μέσα του αρκετά τη διάκριση μεταξύ μεταφυσικής και νοησιαρχικής γνώσης. "Όταν όμως μιὰ διδασκαλία είναι αναγκαία για την πολιτική της επίδραση, παίρνει συνήθως την πιο άγοραία μορφή, με την οποία, στο κάτω της γραφής, είναι νοητή στους διάφορους Όμαρ, όλων των εποχών.

Η ιστορία αυτή βίασθη αιώνες και αιώνες. Άλλα υπήρχε το Βυζάντιο. Υπήρχε το εμπόριο. Οί ταξιδιωτές έφεραν παράξενα μηνύματα από τις χώρες που επισκεπτόντουσαν. Έκει κάτω έφτιαχαν στολίσματα και μυροδικά που δεν μπορούσε να τα κάνει ή Δύση. Έκαναν επικλήσεις σε δυνάμεις μυστηριακές και διάβαζαν σε άστρα τη μοίρα των ανθρώπων. Γιάτρειαν τις αρρώστιες και τις λαβωματιές, όχι μόνο με τους έξορκισμούς, την επίθεση των αγίων λειψάνων και την «άβρακαδάβρα», τη θαναματουργή λέξη.

Έπειτα ανέτειλε η πρώτη αύγη του σωτηρίου έτους 1001 και η δευτέρα παρουσία δεν είχε πραγματοποιηθεί. Ο κόσμος, ού να ξαναγεννήθηκε, όρμησε στη ζωή ακάθεκτα. Το εμπόριο πήρε να εργάζεται ζωηρά και απαιτούσε, για τουτό το γληγορότερο ρυθμό, σοβαρότερες γνώσεις. Οί έξερευνητές, που μέσα από τους προσηλυτισμένους Ρώς περνούσαν ως τους Τατάρους τους Μογγόλους και τους Ινδούς, έφεραν περίεργες πληροφορίες για τους έξωτικούς αυτούς λαούς. Η πρώτη σταυροφορία έφερε σε έπαφή μεγάλες χριστιανικές μάζες με μουσουλμανικές. Χριστιανοί ένιωσαν την ανάγκη να πάνε να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους στα άραβικά πανεπιστήμια της Ισπανίας κι έφεραν καινούργια από κει μηνύματα. Η μετάφραση στα λατινικά των άραβικών έργων έπλεσε σε γονιμοποιημένο έδαφος.

Έβραίοι κυρίως, γνώστες και των δύο γλωσσών, υπήρξαν οί πρώτοι μεταφραστές. Οί μεταφράσεις κυκλοφόρησαν άρχικά στις πιο προαγμένες χώρες, μεσημβρινή Ιταλία και Σικελία. Μέσα σε μερικές δεκαετίες, ο Άριστοτέλης, ο Άρχιμήδης, ο Εύκλείδης, ο Ίπποκράτης, ο Γαληνός, ο Πτολεμαίος, είχαν μεταφρασθεί και κυκλοφορήσει στους κύκλους των σοφών. Το 1336 ο πάπας Ουρβανός ο Ε΄ αποφάσισε να απαιτεί από τους τελειοφίτους των σχολών την γνώση της επίπεδης γεωμετρίας, των αριθμητικών πράξεων, της πολεμαϊκής θεωρίας των πλανητών, πλάι στη γνώση των έργων γραφών.

Στους, σχετικά πρωτόγονους, στοχαστές του 12 αιώνα, για τους οποίους το δόγμα ήταν εύκολη γνωσιολογική λύση, στους γόνους αυτούς των ξεριζωτών του ρωμαϊκού πολιτισμού μαζί με τη ρωμαϊκή τυραννία, τη μεγαλύτερη έντύπωση έκαναν ο πολύπλευρος Άριστοτέλης και φυσικά ο Γαληνός που έδινε πολλές οδηγίες σε θεραπευτικά ζητήματα, γιατί είχε την αδυναμία να μην τα πολυκοσινίζει σαν το μεγάλο Ίπποκράτη.

Ο Άριστοτέλης όμως δεν ήταν μόνο ο φυσικός στοχαστής, όπως ο Άρχιμήδης και ο Εύκλείδης. Δεν είχε γράψει τα «φυσικά» και τα «μετά τα φυσικά» μονάχα. Είχε γράψει και τις γνωστές με το συνοπτικό όνομα «Όρ-

γανο» πραγματείες : τῆ Λογική. Καί στή Λογική ἔθηκε βασικά σημεῖα, κατά τρόπο διαφωρητικό ἀπό ἐκεῖνο μέ τόν ὅποιο ἀντιμετώπιζαν τά ἴδια σημεῖα, τὸ θρησκευτικό δόγμα καί ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Ἀύγουστίνου.

Ἡ πρώτη ἀντίδραση τῆς ἐκκλησίας ἦταν μαχητική τόν ἀναθεματίσει κατά τὸ 1231. Ἡ διαλεκτική τοῦ Σταγειρίτη, ὅμως, ἦταν ἰσχυρή. Καί ἡ αἴγλη του ἀπό τὰ ἄλλα του ἔργα μεγάλη. Καί ἐπὶ τέλους ἦταν τὸ νέο, τὸ ἄγνωστο. Ὁ Ἀλβέρτος φὸν Μπόλσταϊντ εἶχε μιὰ ἐξυπνη ἐμπνευση : ἀντὶ ἡ ἐκκλησία νὰ καταπολεμεῖ τὸν Ἀριστοτέλη, νὰ ζητήσῃ τὰ σημεῖα ἐπαφῆς καί νὰ τὸν ἀφομοιώσῃ. Ὁ Βασιλεὺς αὐτὸς σοφὸς εἶχε διαβάσει τίς μεταφράσεις, εἶχε σκεφθεῖ, μέ τὸν τρόπο του, ἐπάνω στή φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων καί ἐπιχείρησε νὰ βάλῃ τὴ γνώμη του σὲ πράξη, μὰ ἡ δοκιμὴ του ἔδωσε μέτρια ἀποτελέσματα. Στὸ μαθητὴ του κι ἐπίσης δομινικανὸ Θωμᾶ Ἀκουϊνάτο, τὸ λαμπρὸ αὐτὸ λατινικὸ πνεῦμα, ὀφείλεται τὸ ὅτι κατόρθωσε νὰ βάλῃ — κατά τὸν ἱστορικὸ Πέτρο Ρουσσὸ — ἓνα τετράγωνο καρφὶ σὲ μιὰ στρογγυλὴ τρύπα, νὰ συναρμόσῃ δηλαδὴ τὴ διδασκαλία τῶν Γραφῶν καί τὴ διδασκαλία τοῦ Σταγειρίτη κατά τρόπο ὀργανικὸ δίχως χτυπητὸς ἀντιφάσεις.

Τὸ πράγμα σήμερα δὲ μᾶς φαίνεται τόσο δύσκολο. Ἐνσεβίης φιλόσοφος ὁ Ἀριστοτέλης, ἔχει περίφημα τὴ θέση του μέσα στὸ χριστιανικὸ πλαίσιο. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὅμως, πού τὸ δόγμα ἦταν κύριο μέσο γιὰ τὴ συντήρηση τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, κάθε ἀπόκλιση, πού δὲ θὰ γινότανε πετυχημένα, ἦταν πρὸς μείωση τῆς ἐξουσίας.

Τὸ γεγονὸς εἶναι, πὼς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά οἱ Γραφεῖς καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Γαληνὸς καί ὁ Πτολεμαῖος — ὁ τελευταῖος μέ τὴ μιὰ κάποια ἐρμηνεία πού ἔδινε στὴν κίνηση τῶν πλανητῶν—ἀποτέλεσαν, μετὰ τίς ἐργασίες τοῦ ἁγίου Θωμᾶ, τὸ ἐνιαῖο πρόγραμμα διδασκαλίας στὶς Σχολές μέ τὴν παλιά, ὡστόσο, μέθοδο σπουδῆς : τὴν προσήλωσιν στὸ γράμμα. Πεντακόσια χρόνια οἱ σοφοὶ τῆς Δύσης προτιμοῦσαν—καθὼς παρατηρήθηκε—νὰ μαθαίνουν τὸ οὐράνιο τόξο ἀπὸ τὰ «Μετεώρα» τοῦ Ἀριστοτέλη παρὰ νὰ σηκώσουν τὰ μάτια τους κατὰ τὸν οὐρανὸ νὰ τὸ ἴδουν. Καί τὸ σύστημα αὐτό, προαγωγῆς στὴ γνώση μέ τὴ μελέτη τῶν κειμένων μόνο, ἀπέτελεσε τὸ σχολαστικισμό.

Μὴ γινώμαστε, ὡστόσο, ἄδικοι. Ἡ διονύχιση πού ἔγινε στὰ κείμενα ὄλων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὑπῆρξε τὸ θεμέλιο γιὰ τὴν κατόπιν πρόοδο, ὅπως ἡ μαγανεία καί ἡ ἀναζήτησις τῆς φιλοσοφικῆς λίθου μᾶς ἔφεραν στὴ χημεία καί τὴ φαρμακολογία. Τὸ μόνο κακὸ ἦταν πὼς ὁ Ἀριστοτέλης καί ὁ Γαληνὸς ἀπέτελεσαν, μέ τὸν καιρὸ, τὴν πηγὴ γιὰ κάθε φυσικὴ γνώση καί κάθε παρατήρηση συγκρινόταν μέ τὰ τσιτάτα κι ἀποριζνόταν, ἂν ἀπόκλινε ἢ διαφωνοῦσε. Χαρακτηριζόταν κιόλας ἀσέβεια ἢ αἴρεση ἀπὸ τὰ μανδαρινάτα τῶν Σχολῶν.

Φυσικά, ἔπρεπε νὰ εἶσαι πολὺ τολμηρὸς γιὰ νὰ σηκώσεις κεφάλι ἀντίκρου στὴν πνευματικὴ αὐτὴ δικτατορία, πού εἶχε λύσει ὅλα τὰ ζητήματα, θρη-

σκευτικά, ηθικά, γνωστικά, επιστημονικά και σου 'δινε τὶς λύσεις λατινικά, στὴ γλώσσα τῶν κειμένων και τῶν πατέρων.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὴ μετάφραση τῶν ἀραβικῶν βιβλίων, τὸ παπικὸ Κράτος ἐνίωσε τὴν ἀνάγκη νὰ ἰδρῦσει μιὰ ἀποτελεσματικὴ ὑπηρεσία πνευματικῆς ἐποπτείας και ἀσφαλείας. Ἡ ἀναβίωση ἀπόψεων μαγικαῖκῶν — πού τὶς εἶχε καταπολεμήσει ὁ ἅγιος Ἀγουστίνος στὸν καιρὸ του, ἀφοῦ ὁ ἴδιος προὔπληξε μαγιστὴς — στὰ δόγματα τῶν Καθαρῶν ἢ Ἀλβιγινῶν, τῶν νέων αἵρετικῶν πού ἀπλώθηκαν στὴ μεσημβρινοδυτικὴ Εὐρώπη, ἐγινε ἀφορμὴ νὰ συσταθεῖ τὸ 12 αἰῶνα ἡ Ἱερὴ Ἐξέταση, ἡ τρομερὴ αὐτὴ ἄρπια πού σκίασε ἐπάνω ἀπὸ μιὰ χιλιετία μὲ τὶς μαῦρες φτεροῦγες τῆς τῆ δυτικῆ Εὐρώπη και ἀποτέλεσε τὸ στιγνὸ πρότυπο δραστικοῦ διοικητικοῦ μέσου γιὰ τὶς ἀπολυταρχίες τῶν κατόπιν ἐποχῶν.

Δὲν ἦταν λοιπὸν μόνο ἡ ἀντίδραση τοῦ ἐπίσημου μανδαρινισμοῦ ἦταν και οἱ τρομεροὶ δομικανοὶ ἐντολοδόχοι τῶν συνόδων τοῦ Λατερανοῦ και τῆς Τουλούζης, πού θὰ γινόταν χρεία νὰ λογαριασθεῖ ὁ τολμητίας.

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας, δηλαδὴ τῆς κατασκευῆς φτηνῶν ἀντύπων τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων ἀπέναντι στὰ πανάκριβα ἀντίγραφα μὲ τὸ χέρι, ἦταν ἡ τεχνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 15 αἰῶνα. Ὁ Γιόχαν Γκούτεμπεργκ, ὁ ἄτυχος ἐφευρέτης τῶν χωριστῶν τυπογραφικῶν χαρακτῆρων και τοῦ τυπογραφικοῦ πιεστηρίου, ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς εὐεργέτες τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ ἀτυχήματα του ὑπερίκονται, πὺ πολλὸν, στὸ ὅτι ἡ προσπάθεια του παροῦ σίαζε, ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ ἀντικειμένου τῆς, ἐμπορικὴ σοβαρότητα. Τὰ βιβλία πρὸ τοῦ 1400 ἦταν πανάκριβα — μὲ τὸ πὺ οἱ καλλιγράφοι κακοπληρώνονταν — γιὰτὶ ἀπαιτοῦσε πολλὴ δουλειὰ ἢ ἀντιγραφή. Κατὰ τὸ 1400 παρουσιάστηκε στὴ Γερμανία ἓνας νέος τρόπος : νὰ σκαλίζονται οἱ σελίδες ἐπάνω σὲ ξύλινη σφραγίδα, ὥστε μὲ ἓναν κόπο νὰ βγαίνουν περισσότερα ἀντίτυπα. Ὁ Γκούτεμπεργκ γυρίζοντας — ἐξόριστος ἀπὸ τὴν πατρίδα του Μαγεντία — διάφορες εὐρωπαϊκὲς πόλεις, συνέλαβε στὸ ὀλλανδικὸ Χάρλεμ τὴν ἴδεια τῶν χωριστῶν τυπογραφικῶν χαρακτῆρων, ὥστε νὰ ἐλαττώσει τὰ ἐξοδα τοῦ σκαλισματος κάθε σελίδας. Στὸ Στρασβούργο ἐπιχείρησε νὰ πραγματοποιήσει τὶς ἐμπνεύσεις του τῶν χωριστῶν χαρακτῆρων κι ἓνος πιεστηρίου γιὰ τὸ τύπωμα τῶν ἀντιγράφων. Εὐγενὴς ὁ ἴδιος, ἀπευθύνθη στοὺς εὐγενεῖς τῆς πόλης νὰ τὸν βοηθήσουν οἰκονομικά, χωρὶς νὰ τοὺς ἀποκαλύψει τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὀποῖο χρεοιάζοταν τὴ βοήθεια. Τοῦ ἀρνήθηκαν κι αὐτὸς συγκατάνευσε σὲ μιὰ πολλὴ ταπεινωτικὴ πράξη, γιὰ ἓναν εὐγενὴ τῆς ἐποχῆς του νὰ συνεταιρισθεῖ μὲ δύο ἀγαθοὺς ἀστούς, τὸν Ντρίτσεν και τὸ Ρίφ, γιὰ τὴν ἴδρυση ἓνος καλλιτεχνικοῦ ἐργαστηριοῦ. Μὲ τὶς οἰκονομίες του ἀπὸ τούτη τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία ἀποτραβιόταν μόνος στὰ ἐρείπια ἓνος ἐγκαταλειμμένου μοναστηριοῦ και ἐργαζόταν ἀδιείκοπα και κρυφὰ νὰ κάνει τὸ πιεστήριο του. Τοὺς τυπογραφικὸς χαρακτῆρες τοὺς εἶχε πετύχει.

Τοῦ σώθηκαν τὰ χρήματα κι ἀναγκάσθηκε νὰ ἀποκαλύψει στοὺς ἐπαγγεληματικούς του συνεταιίρους τὶς μυστικές του ἀσχολίες. Ἐκεῖνοι δέχτηκαν νὰ τὸν βοηθήσουν, μὲ τὸν ὄρο τῆς συμμετοχῆς στὴ δόξα καὶ τὰ κέρδη. Ὁ θάνατος τοῦ ἑνὸς συνεταιίρου τὸν ἔφερε σὲ δικαστικούς ἀγῶνες μὲ τοὺς κληρονόμους, στὸ δικαστήριο δὲ δέχτηκε νὰ ἀπαντήσῃ στὶς ἐνοχλητικὲς ἐρωτήσεις τῶν φιλοπερίεργων δικαστῶν καὶ καταδικάστηκε. Στὸ Μάιντς γύρισε καταστρεμμένος. Ἡ φήμη τῆς προσπάθειάς του εἶχε προτρέξει καὶ βρῆκε εὐκόλα συνεταιίρους, τὸ γαμπρὸ του Σέφερ καὶ τὸ χουσικὸ καὶ τοκογλύφο Φάουστ. Στὸ ὄνομα τους ἰδρύθηκε ἕνας ἐκδοτικὸς οἶκος κι ἄρχισε νὰ τυπώνει ὠραῖες ἄγιες Γραφές. Τὰ κέρδη ἄρχισαν νὰ γίνονται ἀξιόλογα, ὁ τόσο φιλόπολος Μαγεντιανὸς ὅμως δὲν εἶχε μπορέσει νὰ κατοχυρωθεῖ, ὅσο χρειαζόταν, μὲ τὸ ἰδρυτικὸ συμβόλαιο καὶ βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση. Γέροντας, ἔρημος—πέθαναν στὸ μεταξὺ ἡ γυναίκα του καὶ τὰ παιδιὰ του—πεινώντας καὶ τὸ ψομί, κατόρθωσε νὰ βρεῖ δουλειὰ στὸ Νασάου, μὲ τὴν προστασία τοῦ πρίγκηπα Ἀδόλφου. Πέθανε ἐπάνω στὸ πιεστήριο πὸν τὸ δούλευε μὲ τὰ χέρια του καὶ δὲν ἄφησε καμιὰ κληρονομιά στὴν ἀδελφή του. Ἡ ζωὴ του ὑπῆρξε ἡ τυπικὴ ζωὴ τοῦ μεγάλου ἐφευρέτη, πὸν τοῦ σφετερίστηκαν τοὺς κόπους, τὶς θυσίες καὶ τὶς ἐμπνεύσεις οἱ ἐπιχειρηματίες καὶ οἱ κερδοσκόποι, παρ' ὅλες τὶς προφυλάξεις του.

Τὸ τυπογραφικὸ πιεστήριο τοῦ Γκούτεμπεργκ κατασκευάστηκε τὸ 1441. Χρειάστηκε ὅμως νὰ περάσουν 370 χρόνια γιὰ νὰ κατασκευασθεῖ τὸ πρῶτο ἐπίπεδο ταχυπιεστήριο ἀπὸ τὸν Καίνιχ καὶ ἄλλα 50 ἀκόμη γιὰ νὰ φτιάσει ὁ Μπούλοκ τὸ πρῶτο περιστροφικὸ ταχυπιεστήριο ἐφημερίδας.

Τὸ 1469 πέθανε ὁ Γκούτεμπεργκ. Τὸ 1473 γεννήθηκε στὸ πολωνικὸ Ἔθρον ὁ Νικόλας Κοπέρνικος. Ὁ ἐπίσκοπος θεῖος του ἔστειλε τὸ ὄρφανὸ νὰ σπουδάσει στὸ πανεπιστήμιο τῆς Κρακοβίας καὶ μετὰ στὸ πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας νὰ συμπληρώσει τὶς γνώσεις του μὲ τὴν γιαιτρικὴ καὶ στὴ Μπολόνια γιὰ ἀστρονομία.

Εἰκοσιεπτὰ χρονῶν ὁ νέος Πολωνὸς πέτυχε μιὰ ἔδρα καθηγητῆ τῶν μαθηματικῶν στὴ Ρώμη. Ὁ θεῖος του ὅμως τὸν διόρισε πρωτόπαπα στὸ Φράουενμπουργκ κι ἔτσι ἀναγκάσθηκε τὸ 1506 νὰ ἀνταλλάξῃ τὸν ἥλιο τῆς Ρώμης μὲ τὶς ὀμίχλες τῆς Βαλτικῆς. Τὸ κανονικὰ του δὲν τὸν ἀπασχολοῦσε πολὺ κι ἔβαλε τὶς γνώσεις του στὴ διάθεση τῶν συμπατριωτῶν του. Κι ἀπέναντι στὴν κατοικία του ἔστησε ἕναν πύργο ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων, πολὺ λίγο χρήσιμο κάτω ἀπὸ τὸ θολὸ οὐρανὸ τοῦ Βιστούλα.

Στὰ πανεπιστήμια εἶχε διδαχθεῖ τὴν Ἀλμαγέστη, ὅπως ὀνομαζόταν κατὰ παραφθορὰ τοῦ ἀραβικοῦ τῆς ὀνόματος «Ταμπριχ ἄλ Μαγέσθ» ἢ «Μαθηματικὴ Σύνταξις» τοῦ Πτολεμαίου. Τὸ πτολεμαϊκὸ σύστημα ἦταν ἤδη μιὰ ἐπανάσταση τὴν ἀλεξανδρειανὴ ἐποχῇ. Τὸν ἕκτο ἀκόμη αἰῶνα, ἕνα χαρακτηριστικὸ ἔργο γεωγραφίας στὸ Βυζάντιο ἦταν ἡ «Χριστιανικὴ Τοπογραφία»

τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδικοπλεύστη. Ὁ Κοσμᾶς εὑρίσκει πὸς ἀντιφάσκει στὴν ἀγία Γραφή ἢ σφαιρική γῆ γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία περιστρέφεται τὸ ἡλιακὸ σύστημα καὶ πρότεινε μιὰ σφαιρική θεωρία, ποὺ ἤθελε τὴ γῆ τετράγωνη, νὰ στερεώνεται στὰ πέρατα τῆς καμάρας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸν ἥλιο καὶ τὰ ἄστρα νὰ περιστρέφονται γύρω ἀπὸ ἓνα κωνικὸ βουνὸ ποὺ βρισκόταν στὸ βορρᾶ. Ἐφερνε μάλιστα καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ του ἐπιχειρήματα: «Ὅποιος βλέπει σωστὰ κι ἔχει σωφροσύνη ἄς γυρίσει τὴ Γῆ κι ἄς εἰπεῖ ἂν οἱ ἀντίποδες μποροῦν νὰ σταθοῦν ὄρθιοι. Πῶς στέκονται τὰ νερὰ ἐπάνω στὴ σφαίρα»;

Ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος παραδεχόταν ὁ ἴδιος πὸς εἶχε ἀτέλειες τὸ σύστημα του, μὲ τὴν κίνηση ὅλης τῆς οὐράνιας σφαίρας γύρω ἀπὸ τὴ σφαιρική γῆ καὶ μιὰ δευτέρα σειρά κινήσεων τῆς σελήνης καὶ τῶν πλανητῶν. Ἡ ἐπιμελής ἔρευνα τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοὺς ἀστρολόγους καὶ τοὺς ἀστρονόμους, ἐνεφάνιζε προβλήματα ποὺ δὲν τὰ λύναν οἱ πτολεμαϊκοὶ ἐπίκυκλοι.

Ὁ Κοπέρνικος σκέφτηκε — καθὼς ἀφηγεῖται — «νὰ ξαναδιαβάσει τὰ ἔργα ὄλων τῶν φιλοσόφων, γιὰ νὰ ζητήσῃ ἂν κανένας ἀπ' αὐτοὺς εἶχε παραδεχθεῖ κινήσεις τῶν οὐρανίων σφαιρῶν ἄλλες ἔξω ἀπ' αὐτὲς ποὺ δεχόντουσαν οἱ Σχολές. Βοήκη στὸν Κικέρωνα πὸς ὁ Νικήτας πίστευε στὴν κίνηση τῆς γῆς. Ὁ Πλούταρχος τὸν δίδαξε πὸς ὁ Πυθαγορικός Φιλόλαος δεχόταν κίνηση τῆς γῆς ἐπάνω σὲ λοξὸ κύκλο, ἀπαράλλαχτα ὅπως κινεῖται ὁ ἥλιος ἢ ἡ σελήνη».

Δὲν ἐδιάβασε, φαίνεται, τὸν «Ψαμμίτη» τοῦ Ἀρχιμήδη, ὅπου ἐκτίθεται ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστάρχου τοῦ Σαμίου, τοῦ 3 π.Χ. αἰώνα.

Ὁ Ἀρίσταρχος εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ δίδαξε τὴν ἡλιοκεντρικὴ θεωρία μὲ ἐπιστημονικὴ βάση. Στὴ θέση τοῦ «κεντρικοῦ πυρὸς» τοῦ μυστικιστῆ Φιλόλαου, ἔβαλε ἀπλοῦστα τὸν ἥλιο, τὸν ἥλιο ποὺ τὸν ἔβλεπε ὅλος ὁ κόσμος. Ἀλλὰ ὁ Ἀρίσταρχος ἦταν μαθητὴς τοῦ Στράτωνα. Καί, ὅπως ὁ δάσκαλος του γιὰ τὶς θεωρίες του, ἔτσι κι ὁ Ἀρίσταρχος θεωρήθηκε ἔνοχος ἀσεβείας, μὲ κατήγορο τὸ διάδοχο τοῦ Ζήνωνα στὴ σχολαρχία τῆς Στοῦς Κλεάνθη ὑπερμαχο τοῦ πυρὸς ὡς ἀρχῆς τῶν ὄντων. Ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἴδια αἰτία γιὰ τὴν ὁποία θὰ κρινόταν ἀσεβής, μετὰ χίλια ὀκτακόσια χρόνια, ὁ Γαλιλαῖος Γαλιλαίη.

Τὸ σύγραμμα *de revolutionibus orbium celestis*, ὅπου ἐξέθετε ὁ Κοπέρνικος τὴν ἡλιοκεντρικὴ του θεωρία — τὴ θεωρία ποὺ σχημάτισε ὕστερα ἀπὸ τὶς μελέτες του — τὸ κράτησε ἀνέκδοτο κάπου σαράντα χρόνια. Ἦταν πολὺ ἥπιος γιὰ νὰ ἐκπεθεῖ σὲ ἀγῶνες ποὺ τοὺς πρόβλεπε ὀξεῖς. Μόλις λίγο πρὸ τοῦ θανάτου του, τὸ 1543, κυκλοφόρησε ἡ ἔκδοσή, ὅταν ἦταν τόσο γέρος ποὺ νὰ μὴ διστάζει πιά· κι ἀφιέρωσε τὸ βιβλίο του στὸν πάπα Παῦλο μὲ μιὰ ἐπιστολή, πολὺ θαρραλέα γιὰ τοὺς πιθανοὺς ἐπικριτὲς του.

Οἱ ἰδέες τοῦ Κοπέρνικου δὲ βοήθησαν ἀμέσως τὴν ἀπήχηση ποὺ τοὺς ταίριαζε· ἦταν ὡστόσο μιὰ ἐπανάσταση κατὰ τοῦ Πτολεμαῖου. Ὁ Βεζῦλ καὶ

ὁ Σεορέτο στή γιαιτρική ἔκαναν τή δική τους ἐπανάσταση κατὰ τοῦ Γάληνοῦ. Καί στήν Ἰταλία οἱ οὐμανιστές καί οἱ βυζαντινοί μετανάστες δέν ἔδειχναν καθόλου μεγάλο σεβασμό στό σεπτόν Ἀριστοτέλη.

Τό χειρότερο ἦταν πὸς ὁ Λουθήρος στίς βορινές ἐπαρχίες κήρυξε τήν ἀνταρσία, δημοσίευσε στή βασιλική τῆς Βυττεμβέργης τίς 95 θέσεις του, ἔκαψε τήν ἐπιτιμητική βούλλα τοῦ ἁγίου πατρὸς καί συνεχίζοντας, ὄχι μόνο πρόσβαλε τὸ πρωτεῖο καί τήν κοσμική ἐξουσία τοῦ πάπα, παρὰ κήρυξε αὐτοκέφαλη τῇ γερμανικῇ ἐκκλησίᾳ καί μετάφρασε τὴ Βίβλο γερμανικά.

Στὴ Γενεύη ὁ Ἰωάννης Καλβίνος ἐγκαθιστοῦσε τὴ δική του σκυθρωπὴ ἱεροκρατία καί στή Γαλλία οἱ ὄπαδοί του πλήθαιναν, γυροῦντας ἰδεολογικὴ σημαία γιὰ τοὺς πολιτικούς τους ἀγῶνες κατὰ τοῦ πάπα καί τῆς Αἰκατερίνης τῶν Μεδίκων.

Ἦταν πολὺ ἀνήσυχος αὐτὸς ὁ 16 αἰώνας! Καί ἡ ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ ἀντιδράσει τὸ συντομώτερο. Οἱ πιστοὶ ὡς τότε ἠγεμόνες ἄρχισαν νὰ τῆς ξεφεύγουν. Ἦδη ὁ Ἑρρίκος Η' εἶχε κηρύξει τὴν ἀνταρσία στήν Ἀγγλία, φαινομενικὰ γιὰ μιὰ ἀσήμαντη αἰτία πραγματικά ὅμως γιὰ νὰ ἀποτινάξει τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὴ Ρώμη, καί στή Γερμανία οἱ διαφορὲς μεταξὺ τοῦ Ἀψβούργου αὐτοκράτορα καί τῶν τοπικῶν ἠγεμόνων εἶχαν ἀντίχτυπο στό ζήτημα τῆς παπικῆς ἐξουσίας σοβαρότατο. Στίς ἰταλικὰς ἠγεμονικὰς αὐλὰς μολοῦσαν μὲ πολλὴ ἐλευθερία γιὰ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα.

Ὁ πάπας συνεκάλεσε τὴ σύνοδο τοῦ Τριδέντου. Οἱ πολιτικὲς ἰδίως διαφορὲς πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξομαλυνθοῦν μὲ τὴ βοήθεια τῆς συνόδου ἦταν ὀξύτατες καί αἱ συνεδριάσεις διεξάχθηκαν μὲ διακοπές, ἀπὸ τὸ 1545 ὡς τὸ 1563. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἡ σύνοδος κατὰγγελε τὸ πλῆθος τῶν «ὑποπτῶν καί ἐπικίνδυνων βιβλίων» καί ἐξομοίωσε τὴν ἐπιστημονικὴ περιέργεια πρὸς τὸ προπατορικὸ ἥμάρτημα!

Τὰ βιβλία ἄρχισαν νὰ ρίχνονται στίς φωτιὰς πού ἀναβε ἡ πίστη· οἱ προτεστάντες δὲ φάνηκαν λιγότερο ζηλωτὲς ἀπὸ τοὺς παπιστὲς, στήν προσπάθεια νὰ ἀναστηλωθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καί νὰ τροφοδοτηθοῦν οἱ τόσο θεαματικὲς φωτιὰς. Ὁ φανατισμὸς καταπολεμοῦσε τὸ Γουτεμβέργιο. Κρίμα πού εἶχαν ἐκλείψει, ἑβδομήντα χρόνια πρὶν, ὁ Ἰερώνυμος Σαβοναρόλα καί οἱ «Πιανόνι» του· θὰ μπορούσαν μὲ χαρὰ νὰ μετατρέψουν τὸ ἀντιπαπικὸ τους μένος σὲ πυρόχαρη ἀφοσίωση πρὸς τοὺς πατέρες τοῦ Τριδέντου.

Στὴν περίοδο αὐτὴ — καί μάλιστα ἀπὸ τὸ 1534 — ἕνας διορατικὸς πολιτικὸς νοῦς, ὁ μοναχὸς Ἰγνάτιος Λογιόλα, ἴδρυσε τὸ τάγμα τοῦ Ἰησοῦ. Γενναῖος ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ τῆς Ἰσπανίας—τραυματίσθηκε. Στὴν περίοδο τῆς θεραπείας του διάβασε ἐκκλησιαστικὰ βιβλία καί ἀφοσιώθηκε στὴ θρησκεία. Ὑστερα ἀπὸ περιπέτειες καί διωγμούς, ἀποφάσισε νὰ ἰδρύσει δὲ κό του τάγμα πολεμιστῶν στήν ὑπηρεσία τῆς ἐκκλησίας μὲ σκοποὺς: «Τὴ διάδοση τῆς καθολικῆς πίστεως, τὴν ἐπιαναφορὰ τῶν ἀπίστων καί τῶν αἰρετικῶν στοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας καί τὴν ἀγωγή τῆς νεότητος». Ἀλλάξετε

τὰ ὀνόματα στὴ φρασεολογία αὐτὴ καὶ θὰ κρίνετε λαμπρὰ προγράμματα ὀλοκληρωτικῶν ἐπιδιώξεων τῆς δικῆς μας ἐποχῆς, μὲ τὴ σκαλιότητα τοῦ περιεχομένου τους, τὶς πλακάτες τους, τὰ συνθήματα, τὶς νεολαίες τους!

Τὸ ἰησουϊτικὸ τάγμα, χάρις στὴ στρατιωτικὴ του ὀργάνωση, τὴν αὐστηρὴ ἐπιλογή τῶν μελῶν καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα φανατισμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὴ μετὰ τὴ Σύνοδο ἐποχὴ, ἀπλώθηκε πολὺ γοργορα στὴν Ἰσπανία, τὴ Γαλλία, τὴ Γερμανία καὶ ἀποτέλεσε τὸ ξίφος τῆς ἐκκλησίας. Εἰδικὴ ἀστυνομικὴ καὶ δικαστικὴ τῆς ὑπηρεσίας παρέμενε ἡ Ἱερὴ Ἐξέταση. Τὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 16 αἰῶνα ἀντιμαχόταν τὸ πρῶτο μιστὸ γιὰ τὴν ἀφυπνιστικὴ του τάση. Ἡ νύχτα τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου, οἱ πυρὲς τῶν ἄουτο ντὰ φέ, ἡ τιμωρία τοῦ Τζιουρνάνο Μπρούνο στὸ θλιβερόν αὐτὸ μιστὸν αἰῶνα ἀνήκουν. Ὁ,τι εἶχε ἀρχίσει ὁ Καλβίνος στὴ Γενεύη τὸ πολλαπλασίαζε ἡ παπικὴ ἐκκλησία σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη Ἡ καθιερωμένη ἐξουσία ἀντιδροῦσε στὸ ξύπνημα ποὺ ὄρχοταν.

Τότε παρουσιάσθηκε ὁ Γαλιλαῖος Γαλιλαίη.

Ὁ Γαλιλαῖος ἔζησε μετὰξὺ 1564 καὶ 1642. Ὁ Κέπλερ μετὰξὺ 1571 καὶ 1630. Ὁ Καρτέσιος μετὰξὺ 1595 καὶ 1650. Ὁ Φραγκίσκος Βάκων μετὰξὺ 1561 καὶ 1626. Ὁ Οὐίλλιαμ Χάρβεϋ μετὰξὺ 1578 καὶ 1657. Ἡ ὀριμότητα τους συγχρονίζεται μὲ τὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 17 αἰῶνα.

Ὁ Γαλιλαῖος εἶνε ὁ πατέρας τῆς κλασικῆς μηχανικῆς. Προετοίμασε τὸ δρόμο στὸ Νεύτωνα. Δεκαοκτὼ χρόνια καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο τῆς Πάντοβας τὸ λάμπρυνε τόσο, ποὺ δυὸ φορὲς χροειάστηκε ν' ἀλλάξουν αἶθουσα διδασκαλίας γιὰ νὰ χωροῦν οἱ φοιτητές. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ τηλεσκοπίου στὴν ὀλλανδία τὸν κρίνει κατασκευαστὴ τοῦ δικοῦ του τύπου διόπτρας, κατὰ τὸ 1609, ἐρευνητὴ τοῦ οὐρανοῦ καὶ μελετητὴ τῆς οὐράνιας μηχανικῆς. Τάσσεται πολιτικὰ μὲ τὸ κόμμα ποὺ εἶχε διώξει τοὺς Ἰησουῖτες ἀπὸ τὴν Πάντοβα καὶ κερδίζει τὴν ἐχθρότητα τοῦ ἀδυσώπητου τάγματος.

Ἡ ἀναγέννηση καὶ ὁ οὐμανισμὸς εἶνε πιὰ στὴ βράση τους. Ἐχουν περάσει κοντὰ τρεῖς αἰῶνες ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Δάντη. Ἡ ἀντιδραστικὴ τρομοκρατία παρουσιάζει κάποιον γεωγραφικὸ ἐντοπισμὸ ἢ, καλύτερα, ὑπάρχουν—ἴδιως στὴν Ἰταλία—περιοχὲς ὅπου γίνεται σοβαρότερη προσπάθεια νὰ καταπολεμηθεῖ· οἱ μεγάλες ὅμως λαϊκὲς μάζες ἐξακολουθοῦν νὰ εἶνε φανατικὰ πιστές στὴν πολὺχρονη παράδοση καὶ νὰ ἀπολαμβάνουν μὲ εὐχαρίστηση τὰ τελετουργικὰ ὀλοκαυτώματα τῶν αἱρετικῶν καὶ τῶν μάγων—τῶν μάγων στὴ μαντικὴ καὶ τὴ βοήθεια τῶν ὀποίων, ὀστόσο, ἐξακολουθοῦν νὰ προστρέχουν ὀλοι σὰν καὶ πρῖν.

Σὲ τέτοια ἀνώμαλη ἀτμόσφαιρα κυκλοφορεῖ ὁ Γαλιλαῖος τὸ sidereus nuntius, τὸν «Ἀγγελιοφόρο τοῦ οὐρανοῦ», ὅπου μιλάει πολὺ γιὰ τὶς οὐράνια παρατηρήσεις του. Ὑποστηρίζει τὸ σύστημα Κοπερνίκου καὶ ὑποδείχνει τοὺς ἐπιστημονικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὀποίους φαίνεται ὀρθό. Ὁ δούκας

της Πίζας, θαμπωμένος από τη φήμη του Γαλιλαίου, τον καλεί πάλι στην πατρίδα του να διδάξει, στην πατρίδα όπου πριν από μερικά χρόνια οι φοιτητές τον είχαν αποδοκιμάσει με σφουρίγματα την ώρα της διδασκαλίας, γιατί δὲ σεβάσθηκε, ὅσο ταίριαζε, τὸ θεῖον Ἀριστοτέλη.

Μετὰ ἓνα χρόνο πάει στη Ρώμη καὶ οἱ Ἰησουῖτες τοῦ ἐπιτίθενται· ὁ Γαλιλαῖος τοὺς ἐξηγεῖ πὼς οὐδέποτε θέλησε νὰ προσβάλλει τὴ θρησκεία. Τὸ 1616 δημοσιεύεται ἡ ἀπόφαση τοῦ ἀνακριτικοῦ συλλόγου τῶν βιβλίων—τῆς ὑπηρεσίας λογοκρισίας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς—καταδικαστικὴ γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Κοπερνίκου, τὴ διδασκαλία γιὰ τὴν κίνηση τῆς γῆς καὶ τοὺς ὑποστηρικτὲς αὐτῶν τῶν αἰρέσεων. Ὑποδειχναίτο ἀπὸ Γαλιλαῖο ν' ἀπαρνηθεῖ τὶς δικές του ἐπιστημονικὲς θεωρίες, γιατί στήριζαν τοὺς κοπερνικικοὺς ἰσχυρισμούς. Ὁ Γαλιλαῖος γυρίζει στη Φλωρεντία καὶ δημοσιεύει μὲ ἄδεια τοὺς περίφημους «Διαλόγους» του ἰταλικά, φέροντας ἔτσι σὲ πλατύτερο πλαίσιο τὶς ἀντιθέσεις ποὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὶς συντηρητικὲς ἀπόψεις καὶ τὶς νέες ἐπιστημονικὲς ἰδέες.

Χάλασε ὁ κόσμος. Ὁ ἄθλιος αὐτὸς ἀρνητὴς τοῦ ἀνυπέροβλου Ἀριστοτέλη, ὁ αἰρετικὸς ὑποστηρικτὴς τῶν ἰδεῶν τοῦ Κοπερνίκου ἔγραψε γιὰ ἐπιστημονικὰ θέματα στὴ δημοτικὴ. Τὶ ἱεροσυλία! Τρεῖς αἰῶνες πρὶν, ὁ Λάντης ἔγινε ὁ πατέρας τῆς ἰταλικῆς γλώσσας, γράφοντας στὸ λαϊκὸ ἰδίωμα. Ὑστερα ἀπ' αὐτὸν ὁ Πετρόρχης καὶ ὁ Βοζιάκιος. Οἱ εὐγενεῖς τῆς Ἀναγέννησης ἔγραφαν πὰ γραμμὴ σονέτα πρὸς τὶς κυρίες τοῦ καλοῦ κόσμου ἰταλικά. Καὶ αὐτὸς ὁ Λούθηρος εἶχε μεταφράσει τὴ Γραφή γερμανικά, ὀγκύδοντα πέντε χρόνια πρὶν, λέγοντας πὼς δὲν ἀντλεῖ τὸ γλωσσικὸ του ὕλικὸ ἀπὸ τὰ λατινικὰ παρὰ ἀπὸ τὴ μάνα ποὺ μιλάει στὸ σπίτι της, τὰ παιδιὰ στοὺς δρόμους καὶ τὸν ἀστὸ καὶ τὸν τεχνίτη στὴν ἀγορά». Μὰ αὐτοὶ δὲν ἦταν ἐπιστήμονες· δὲν ἀκολουθοῦσαν τὴ σελτὴ παράδοση τῶν πανεπιστημίων. Ἐνῶ ὁ Γαλιλαῖος; Τὶ θρόσος ἦταν αὐτό!

Μὴ μᾶς κάνει ἔκπληξη ἡ ἐξέγερση αὐτή. Διακόσια ὀγκύδοντα χρόνια μετὰ, τὴν 8 Νοεμβρίου 1903, στὴν πολιτισμένη Ἑλλάδα, δύο νεκροὺς καὶ ἑπτὰ τραυματίες χρειάσθηκε γιὰ νὰ διαλυθεῖ θορυβώδης διαδήλωση φοιτητῶν τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου, ἐπειδὴ τὸ βασιλικὸ θέατρο τόλμησε νὰ ἀνεβάσει τὴν τριλογία τῆς «Ὁρέστειας» μεταφρασμένη ἀπὸ τὸ Σωτηριάδη στὴ δημοτικὴ. Καὶ σήμερα ἀκόμη ἡ ἀντίδραση τοῦ φιλισταϊσμοῦ, ἀντίκου στὴν καθολικὴ χρησιμοποίησι τῆς λαϊκῆς γλώσσας, δὲν εἶναι ὀλότελα ἀμελητέα.

Τὸ κύμα δυσαρρεσκείας εἶχε ὀγκυθθεῖ· οἱ ἀποστεωμένοι τῶν Σχολῶν καὶ οἱ μνησικάκοι πατέρες τοῦ Ἰησοῦ εἶχαν βροεῖ ἀρχετὴ κοινὴ γνώμη, ὥστε νὰ διαβάουν μὲ ἐπιτυχία τὸ δοξασμένον τέκνον τῆς Τοσκάνης στὸν παλιὸ του φίλον, τὸν πάπα Οὐρβανό, καὶ νὰ τοῦ πάρουν τὴν ἄδεια γιὰ νὰ ἐπιληφθεῖ ἡ Ἱερὴ Ἐξέτασι.

Εἴκοσι ἡμέρες ἔρεψε στὴ φυλακὴ ὁ γέροντας ὡς τὶς 22 Ἰουνίου 1633 πού, μὲ τὸ χέρι στὸ Εὐαγγέλιον, ἀπαρνήθηκε τὶς ἰδέες του: «Ἐγὼ ὁ Γαλι-

λαῖος, ἐτῶν ἐβδομήντα, γονατιστὸς ἐμπρὸς στίς Ἐκλαμπρότητες σας, μὲ τὰ μάτια μου στὴν ἁγία Γραφή, πού τὴν ἀγγίζω μὲ τὰ ἴδια μου τὰ χέρια, ἀποκηρύσσω, ἀναθεματίζω καὶ βδελύσσομαι τὸ σφάλμα καὶ τὴν αἵρεση τῆς κίνησης τῆς Γῆς». Τί νίκη γιὰ τοὺς ἀντιπάλους πού τὸν καταπολεμοῦσαν τόσα χρόνια μὲ ἐπιχειρήματα ὅπως αὐτό!...: «Δὲν εἶνε δυνατὸν οἱ πλανῆτες νὰ εἶνε περισσότεροι ἀπὸ ἐπτὰ, ἀφοῦ ἐπτὰ εἶνε τὰ μέταλλα πού ὑπάρχουν, ἐπτάφωτο ἦταν τὸ καντηλέρι τοῦ ναοῦ (τῆς παλιᾶς Ἰουδαϊκῆς λατρείας) καὶ ἐπτὰ τρύπες ἔχει τὸ κεφάλι τοῦ ἀνθρώπου»!

Ἐννιά ἀκόμη χρόνια, ὡς πού πέθανε, ἔμεινε σὲ αὐστηρὴ ἐπιτήρηση στὸ σπιτάκι του τοῦ Ἀρσέτρι δουλεύοντας καὶ ὑπαγορεύοντας τὰ βιβλία του, μὴ πού τυφλώθηκε ἀπ' τὰ γερατειὰ τέσσερα χρόνια πρὶν ἀπ' τὸ θάνατο του. Τὰ χειρόγραφα του, ἄλλα καταστράφηκαν ἀπὸ τὸ φανατικὸ ἔγγονο του, ἄλλα πουλήθηκαν γιὰ περιτύλιγμα. Οἱ δεκάξι τόμοι πού δημοσιεύθηκαν στὴ Φλωρεντία, τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα, ἦταν ἀπ' ὅ,τι περισώθηκε.

Τὴν ἐποχὴ πού ὁ Γαλιλαῖος εἶχε ἀρχίσει νὰ διδάσκει στὴν Πάντοβα, στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς Εὐρώπης ἕνας καχεκτικὸς νέος, ἑπτὰ χρόνια μικρότερος του, δίδασκε μαθηματικὰ στὸ προτεσταντικὸ γυμνάσιο τοῦ Γκράτς καὶ κυκλοφοροῦσε ἕνα ἀστρολογικὸ ἡμερολόγιο, εἶδος Καζαμία, ὅπου οἱ ἀγαθοὶ κάτοικοι τῆς Στυρίας μποροῦσαν νὰ βροῦν, μαζί μὲ τὸ ἑορτολόγιο, προγνωστικὰ γιὰ τὸν καιρὸ, τὴ γεωργία καὶ τὰ πολιτικά. Γιὸς ἐνὸς φτωχοῦ χανιτζῆ τοῦ Βάιλ, κοντὰ στὴ Βυτεμβέργη, ἀποτυχημένου κοντοτιέρου τοῦ δούκα τῆς Ἄλβας στὸν πόλεμο τῶν Κάτω Χωρῶν, καὶ μιᾶς παλιᾶς ὑπερέτριας χανιοῦ, πού ἔκανε καὶ τὴν μάγισσα, δούλευε, δώδεκα χρονῶν παιδί, ξωμάχος στὰ χωράφια καὶ σερβιτόρος στὸ χάνι τοῦ πατέρα του. Ἀρρώστησε ἀπὸ τοὺς κόπους, πού δὲν ταίριαζαν στὴν νελικιάτη του ἰδιοσυγκρασία. Οἱ γονεῖς του τὸν ἐγκαταλείψανε. Τὸν συμμαζεψε ὁ γαμπρὸς του καὶ τὸν βοήθησε νὰ συνεχίσει τὸ σχολεῖο καὶ κατόπιν τὸ πανεπιστήμιό τοῦ Τύμπιγκεν, γιὰ νὰ τὸν κάνει κληρικό.

Στὸ πανεπιστήμιό ὁμως ἔτυχε νὰ ἔχει καθηγητὴ τὸ σοφὸ Μαῖστλιν πού τοῦ τραβῆξε τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομία καὶ σ' αὐτὸν ὀφείλεται τὸ πὼς ἡ προτεσταντικὴ ἐκκλησία ἔχασε ἕνα μέτριο κήρυκα γιὰ νὰ κερδίσει ἢ ἐπιστήμη τὸ «νομοθέτη τοῦ οὐρανοῦ», ὅπως τιτλοφόρησε ἡ ἱστορία τὸ μεγάλο Γιόχαν Κέπλερ.

Τὸ 1596 δημοσιεύει ὁ Κέπλερ τὸ πρῶτο του ἐπιστημονικὸ ἔργο, τὸν «Πρόδρομο»: Prodrromus dissertationum continens mysterium cosmographicum de admirabili proportione orbium εἶναι ὁ κάπως πομπώδης—κατὰ τὴν τότε συνήθεια— τίτλος τοῦ βιβλίου. Σ' αὐτὸ προβάλλει ἐπιχειρηματὰ ὑπὲρ τοῦ Κοπερνίκου καὶ κατὰ τῶν συστημάτων Πτολεμαίου καὶ Τύχο Μπράε. Μὲ τόνον συγκρατημένο ψέγει κατηγορηματικὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐκκλησίας γιὰ τὸ βιβλίό τοῦ Κοπερνίκου. Ταυτόχρονα ὑποστηρίζει πὼς πρέ-

πει να υπάρχει κάποιος άγνωστος πλανήτης μεταξύ Άρη και Λιός—έκει πού τὰ δυνατὰ τηλεσκοπία τῶν κατοπινῶν χρόνων βοήθαι τούς ἀστεροειδείς τηλεσκοπικούς πλανήτες—καί διατυπώνει τὴν ὑπόνοια τοῦ τρίτου νόμου του· πὼς κάποια σχέση πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ χρόνο περιφορᾶς τῶν πλανητῶν καί τὶς διαστάσεις τῆς τροχιάς τους.

Ὁ Τύχο Μπράε, ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ αὐτὴ μορφή τοῦ 16 αἰῶνα, εἶνε ὁ εὐνοημένος τῆς μοίρας, ὅσο ὁ Κέπλερ ἦταν τὸ ἀλόπαιδο τῆς. Γόνος πλούσιας οἰκογένειας εὐγενῶν τοῦ Ἑλισγιμποργκ, ἀντὶ νὰ σπουδάσει φιλοσοφία καί ρητορικὴ—κατὰ τὸν ἀρχικὸ του σκοπὸ—σπούδασε ἀστρονομία, γιατί ἐπηρεάστηκε στὴν Κολεγγίη ἀπὸ τὴν ἔκλειψη τοῦ Λύγουστου τοῦ 1560. Δυὸ χρόνια μετὰ, στὴ Λιψία, συνέχισε τὶς θετικὰς του σπουδὰς, μὴ πού πῆγε νὰ σπουδάσει Δίκαιο. Ὁ θεῖος του ξοδεύει νὰ τοῦ κάνει ἓνα ἀστρονομικὸ ἐργαστήριον. Κερδίζει τὴν εὐνοια τοῦ Φρειδερίκου Β' τῆς Δανίας, πού τοῦ χαρίζει ἓνα νησί γιὰ νὰ ἰδρύσει τὴν «Οὐρανόπολη», ἀστρονομικὸ καί φυσικὸ Ἰνστιτούτο—τὸ τελειότερον ἐπιστημονικὸ ἴδρυμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης—ὅπου ὁ δραστήριος Μπράε συγκεντρώνει μελετητὰς καί προσπαθεῖ νὰ προαγάγει τὴ θετικὴν ἔρευνα ἀπὸ κάθε πλευρὰ. Στὴν «Οὐρανόπολη» ἦταν ὁ ἄρχοντας πού μοίραζε τὸν καιρὸ του σὲ ἔξαντλητικὴ καί βαθυστόχαστη προσπάθεια καί σὲ γλέντια ἡγεμονικά.

Πλούσιος καί γεμάτος δόξα—καί θρύλο—πανευρωπαϊκά, δὲ δυσκολεύτηκε νὰ βρεῖ βοήθεια ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Βοημίας Ροδόλφο—ἐρασιτέχνη ἀστρολόγο καὶ ἀλλημιστὴ τὸν ἴδιον—καί νὰ ἐγκαταστήσει στὴ βίλα Βενάτζι στὴν Πράγα τὸ κέντρο τῶν ἐρευνῶν του, πού τὶς εἶχε ἀφήσει δυὸ χρόνια κοντά, ὅταν ἡ αἰδὴ τῆς Δανίας ἔλαμψε νὰ ἐπιχορηγήει τὴν Οὐρανόπολη, μὲ τὸ θάνατο τοῦ Φρειδερίκου Β'. Ὁ «Πρόδρομος» εἶχε τραβῆξει τὴν προσοχὴν τοῦ πρὸς τὸν καθηγητὴ τοῦ γυμνασίου τοῦ Γκράτς, μὴ πού ὁ νέος ἀρνιόταν τὸ πλανητικὸν τοῦ σύστημα. Καί δὲν ἦταν καθόλου βολικός ὁ Μπράε στὶς ἐπιστημονικὰς ἀντεγκλήσεις. Ἦταν ὁ ἀνθρώπος μὲ τὴν «ἀσημένια μύτη», ἐξαιτίας τοῦ προσθέματος πού εἶχε βάλει στὸ πρόσωπο του, στὴ θέση τῆς πραγματικῆς του μύτης, πού τὴν εἶχε χάσει σὲ μιὰ μονομαχίαν στὴ Βυττεμβέργη, ὕστερον ἀπὸ φιλονικία γιὰ κάποιον θέμα μαθηματικόν. Οἱ διονυχιστικὰς καὶ κοφτερὰς παρατηρήσεις τοῦ Κέπλερ ὅμως, τοῦ κάνανε ἐντύπωση. Γιὰ τοῦτο, ὅταν μετὰ τοὺς διωγμοὺς τῶν διαμαρτυρουμένων στὴν Αὐστρία τοῦ τὸν σύστησαν, τὸν κάλεσε βοηθὸν του στὴν Πράγα καί τὸν ξεδιάλεξε κληρονόμον τῶν χειρογράφων του, γεμάτων ἀπὸ παρατηρήσεις τριανταλέντε ἐτῶν.

Πλούσιος σὲ πείρα προσωπικὴ, πλουτισμένος ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ πολὺτιμα στοιχεῖα πού βοήθηε στὰ χειρόγραφα τοῦ δασκάλου—ὅταν ὁ Μπράε πέθανε ξαφνικὰ τὸ 1601—γεννημένος μαθηματικὸς ὁ Κέπλερ, εὗρισκε λύτρωση ἀπὸ τοὺς κατατρεγμοὺς τῆς ζωῆς στὴ γόνιμη παρατήρηση καί τὸν ἐπιστημονικὸν στοχασμόν. Ἐχασε τὴν πρώτην γυναῖκα του τρελή, τοῦ πέθαναν τὰ

παιδιά του, ὁ ἴδιος κέρδιζε θέσεις μὲ καλὴ ἀμοιβὴ πού δὲν κατόρθωσε ποτὲ νὰ τὴν εἰσπράξει. Διαρκῶς φτωχός, διαρκῶς βασανισμένος μετουσίωνε τοὺς προσωπικούς του σπαραγμούς σὲ ἐπιστημονικὲς διαπιστώσεις, χωρὶς νὰ ἐγκυριαίνει, ὥστόσο, τὴν ἀστρολογικὴ οὐτοπία.

Τὸ 1609 δημοσιεύει τὴ «Νέα Ἀστρονομία», τὸ λαμπρότερο ἔργο του, ὅπου ἐκθέτει τοὺς δύο πρώτους νόμους του : Ὅτι οἱ τροχιῆς τῶν πλανητῶν εἶνε γραμμῆς ἐπίπεδες καὶ ἡ ἐπιβατικὴ ἀκτίνα, μεταξὺ ἡλίου καὶ πλανήτη, διαγράφει ἐμβαδὰ ἀνάλογα μὲ τοὺς χρόνους καὶ ὅτι οἱ γραμμῆς αὐτὲς εἶνε ἑλλείψεις — ἀντὶ τῶν κύκλων τοῦ Κοπερνίκου καὶ ὅλων τῶν προγενεστέρων ἀστρονόμων — μὲ τὸν ἥλιο στὴ μιὰ τους ἐστία. Τὸ 1612, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ αὐτοκράτορα, ἀφήνει τὴν Πράγα γιὰ μιὰ θέση στὸ αὐστριακὸ Λίντς καὶ τὸ 1615 δημοσιεύει τὴ «Νέα Στερεομετρία». Ἀπὸ τὸ 1597 εἶχε παρατηρήσει πῶς, ἐνῶ στὸ Ρήνο ἀδειάζαν τὰ βαρέλια καὶ μετροῦσαν τὸ κρασί μὲ κουβάδες γιὰ νὰ ὑπολογίσουν τὴν ἀξία του, στὴ Στυρία βουτουῦσαν μιὰ βέρογα στὸ βαρέλι καὶ ἀπὸ τὸ ὕψος διαβροχῆς τῆς λογάριάζαν τὸ περιεχόμενο. Τὸ πρῶγμα τὸν ξένισε τότε, μὲ τὰ χρόνια ὅμως οἱ ἰδέες ὀρίμαζαν στὸ κεφάλι του καὶ κατάληξε νὰ δώσει — γιὰ πρώτη φορὰ στὰ μαθηματικά — τὴν ἔννοια τοῦ μεγίστου, πού ἀργότερα τὴν ἐπεξεργάσθηκε τόσο γόνιμα ὁ Φερμά. Ὁ ἀπλοϊκὸς τεχνίτης πού ἔκανε τὰ βαρέλια, δίνοντας τους τὸ σχῆμα πού τοῦ ἱκανοποιοῦσε τὸ μάτι, τοὺς ἐξασφάλιζε τὴ μέγιστη δυνατὴ χωρητικότητα, διαπίστωσε πρῶτος ὁ Κέπλερ στὴ «Νέα Στερεομετρία» του.

Τὸ 1619 δημοσίευσε στὸ Λίντς τὴν «Ἀρμονία τοῦ Κόσμου», τὸ καταπληκτικὸ ἔργο ὅπου, ἀνάμεσα σὲ ἕνα πλήθος παρατηρήσεων γεωμετρικῶν, ἀστρολογικῶν, μουσικῶν κ.λ., διατυπώνει τὸν περίφημο τρίτο νόμο του : τὸ πηλίκον τῆς τρίτης δυνάμει τοῦ μεγάλου ἀξονα τῆς τροχιάς μὲ τὸ τετράγωνον τοῦ χρόνου περιφορᾶς εἶνε σταθερό, γιὰ ὅλους τοὺς πλανῆτες τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος.

Τὰ ἔργα τοῦ Κέπλερ εἶναι πολλὰ καὶ ἡ συμβολὴ του στὴ θεμελίωση τῆς νεώτερης ἐπιστήμης τεράστια. Εἶνε περίεργο πῶς, παρὰ τὴν ἀλληλογραφία πού εἶχε μὲ τὸ Γαλιλαῖο, δὲν ἐπηρέασαν τὸν τελευταῖο οἱ ἀπόψεις τοῦ Κέπλερ, γιὰ παρατηρήσεις γονιμότερες. Τὸ μεγάλο πνεῦμα τοῦ Νεύτωνα, ἀργότερα, κατόρθωσε νὰ βροῖ τὴν ποιοτικὴ ἀλήθεια πού κρυβόταν στὶς ποσοτικὰ σχέσεις τῶν τριῶν νόμων τοῦ οὐρανοῦ· ὁ Γαλιλαῖος ὅμως σχεδὸν ἀγνόησε τὸ ἔργο τοῦ Κέπλερ. Νὰ ἦταν ἄραγε ὁ ἐπιστημονικὸς ἐγωισμὸς — τόσο συνηθισμένος, ἀλίμονο, στοὺς φτασμένους σοφοὺς — ἡ αἰτία, ἢ κάποιον εἶδος περιφρόνησης τοῦ φωτισμένου λατινικοῦ πνεύματος τοῦ Τοσκανοῦ, πού περιχόραζε αὐστηρὰ τὸ πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἀπέναντι στὸ μυστικισμὸ τοῦ «ἀστρολόγου» τοῦ βορρᾶ;

Γιατὶ ὁ Κέπλερ ἦταν ἀστρολόγος, παρὰ τὴν προσπάθεια τῶν μεταγενεστέρων νὰ συγκαλύψουν τὴν ἀστρολογικὴ πλευρὰ τοῦ χαρακτήρα του, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ πῶς ἔκανε τίς ἀστρολογικὰς προγνώσεις του γιὰ νὰ

ἀντιμετωπίζει τις βιοτικές του ἀνάγκες. Ἦταν πολὺ ποιητὴς ὁ Κέπλερ γὰρ νὰ κάνει, χωρὶς νὰ πιστεύει, τὸν ἐπιχειρηματία τῆς προφητείας — ὑπάρχει καὶ ἓνα ἀστροφιλοσοφικὸ τοῦ μυθιστορήμα, τὸ «Ὀνειρο», ποὺ κυκλοφόρησαν οἱ κληρονόμοι μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα — καὶ ὅλη του ἡ ζωὴ δείχνει πὼς δὲν ἦταν καθόλου ἀπὸ τὴν πίστα τῶν ἀπατεώων. Ἦταν ἀστρολόγος συνειδητὸς ὅπως κι ὁ Μπράε ἦταν ἀστρολόγος. «Τί παράξενη ἀδικία — παροπονιόταν ὁ δεῦτερος — αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη — γιὰ τὴν ἀστρολογία — τόσο ἀρχοντική καὶ τόσο ἀφέλιμη, νὰ ἀντιμετωπίζει τέτοιες δυσπιστίες, ὅταν ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ γεωμετρία δὲ συναντᾶν καμιά!» «Αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη!»: χαρακτηρισμὸς ποὺ δείχνει τὴν ψυχολογία τῶν ἐρευνητῶν!

Ἡ πίστη πὼς ὑπάρχει τρόπος νὰ συλλάβει τὸ μεταφυσικὸ ἀπὸ δρόμους φυσικοὺς ἦταν τὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἀνησυχιῶν τοῦ 16 καὶ 17 αἰώνα. Οἱ φυσικὲς ἐρευνες ἦταν μέσο νὰ μποῦν ἀπὸ τὴ θετικὴ πύλη στοῦ μεταφυσικοῦ μυστήριου, ποὺ ἡ δογματικὴ του προβολὴ δὲν ἦταν πιά ἀρκετὴ γιὰ τὸν πολιτισμὸ τῆς ἐποχῆς. Δὲν ἱκανοποιῶσε πλέον ἡ «ἐξ ἀποκαλύψεως» γνώση, ποὺ στηριζόταν μόνον στὴν πίστη. Μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ ἀρνηθοῦν τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς τῆς γνώσης, προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν τὰ ἐπιστητὰ κλειδιά της μὲ τὴ φυσικὴ ἐρευνα καὶ τὰ μαθηματικά. Ὁ Ντεκάροτ, ὁ Πασκάλ, ὁ Λάμπνιτς δὲν βρισκόντουσαν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μακριὰ ἀπὸ τὸ σχῆμα αὐτό.

Ὁ Ντεκάροτ, ὁ πατέρας τῆς καθολικῆς ἀμφιβολίας, ἀπόδειχνε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ μὲ ὄντολογικοὺς συλλογισμοὺς. Ὁ ἐκστατικὸς Πασκάλ ἄρνηε τὶς τεράστιες ἐπιστημονικὲς του ἐπιδόσεις, γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στὴ λατρεία. Τί παράξενο ἂν οἱ πρὶν ἀπ' αὐτοὺς, Μπράε καὶ Κέπλερ, λίστευαν στὴν ἐπίδραση τῶν ἀστρῶν ἐπάνω στὶς τύχες τῶν ἀνθρώπων; Ἡ δυσπιστία, γιὰ τὴν ὁποία παραπονιέται ὁ Μπράε, εἶχε προκληθεῖ ἀπὸ τοὺς τσαρλατάνους· δὲ θὰ μπορούσε ἄραγε μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀρμονία τῶν κόσμων — ποὺ τὴ διαπίστωνε, στὴ νεανικὴ τῆς ἐξόρμηση, ἡ φυσικὴ ἐρευνα παντοῦ — νὰ βρεθεῖ τὸ ὄντολογικὸ στοιχεῖο ποὺ νὰ αἰτιολογεῖ ἐπιστημονικὰ τὶς προαιώνιες ἰδέες γιὰ τὴ «μοίρα τοῦ ἀνθρώπου»; αὐτὴ ἦταν ἡ παρόρμηση τοῦ Μπράε καὶ τοῦ Κέπλερ κι αὐτὴ τοὺς ὤθοῦσε στὸ ψάξιμο τοῦ οὐρανοῦ, ποὺ ἔγινε τόσο γόνιμο γιὰ τὴν ἐπιστήμη· ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία γιὰ ὅλα δὲν μπορεῖ νὰ προέλθει — ὅπως ἀπὸ τὸν καθαρτήριο ἥλιο τὸ φῶς — ἡ ἀπόδειξη γιὰ τὰ πράγματα ποὺ νιώθουμε πὼς γνωρίζουμε; ἦταν ἡ ὑποσυνειδήτη παρόρμηση τοῦ Ντεκάροτ.

Λύνοντας αὐτὰ τὰ προβλήματα παραμέριζες τοὺς τσαρλατάνους καὶ πρόβαλλες τὴν ἴδια τὴν «ἐπιστημονικὴ» ἀλήθεια, γιὰ ἐπιχείρημα ἀναντίρρητο. Δὲν εἶνε τοῦτο ἡ ψυχολογικὴ βάση τοῦ ξεκινήματος τῶν στοχαστῶν ὄλων τῶν αἰώνων;

Ἄν οἱ ψυχολογικὲς παρορμήσεις, ἐκεῖνες ποὺ ἐφύασε, ἓνα μεγάλο, ὠστόσο, μαθηματικὸ πνεῦμα τοῦ αἰώνα μας, ὁ Ἑρρίκος Μπέρξον, νὰ τοὺς ἀναγνωρίσει μεταφυσικὴ ὑπόσταση, εἶναι πλανεμένες, δὲν εἶνε τοῦτο λόγος ψόγου τῶν ἐρευνητῶν, ὅταν τὰ ἀποτελέσματα διασφαλίζουν πλούσιο ἀμητό

καὶ προωθοῦν τὴ γνωσιολογικὴ πορεία ἀλματικά, ὅπως στὶς περιπτώσεις τῶν μεγάλων στοχαστῶν καὶ ἐπιστημόνων. Φτάνει νὰ ἀποκλείεται, φυσικά, τὸ ἐνδεχόμενο τῶν πονηρῶν προθέσεων, δείγματα τῶν ὁποίων μᾶς δίνουν, ἀλίμονο, καὶ ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐποχὴ μας.

Τὸν ἴδιο καιρὸ, ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ἐρχόταν μιὰ νέα διδασκαλία. Τὶς ἀφετηρίες της τίς εἶχε ἀρκετὰ παλιότερα, στὸ ἔργο ἑνὸς μυστικιστῆ θεολόγου, τοῦ Ρογήρου Βάκωνα, ποὺ φυλακίστηκε ἐξαιτίας πειραματικῶν του ἐρευνητῶν καὶ πέθανε τὸ 1294 ἀπὸ τίς κακουχίες τῆς φυλακῆς. Ἦταν ἡ διδασκαλία τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνα, λόρδου Βέρουλαμ, καὶ ἀποτελοῦσε κατὰ μέτωπο ἐπίθεση ἀπέναντι στὸ πνεῦμα τῶν σχολῶν. Ὅπως ὁ συνώνυμος του δὲν δεῖλιασε μέσα στὸ 13 αἰώνα, μολονότι σχολαστικὸς ὁ ἴδιος, νὰ χτυπήσει τίς αὐθεντίες καὶ νὰ κηρύξει ἀμαθεῖς τὸ Μεγάλο Ἀλβέρτο, τὸ Μποναβεντούρα καὶ τὸ Ἀκουϊνάτο, κλονίζοντας ἔτσι τὴν πίστη στὶς καθιερωμένες ἐρμηνεῖες τῶν Γραφῶν, ἔτσι κι ὁ παράξενος λόρδος τοῦ 1600, μόλο ποὺ δὲν μπορούσε νὰ προβάλλει τὸν ἑαυτό του γιὰ πρότυπο ὑπουργοῦ καὶ δημόσιου διαχειριστῆ, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταδίκη του «ἐπὶ δωροληψία», εἶχε διακηρύξει πὼς πρέπει ὁ στοχαστὴς νὰ ἀποφεύγει κάθε δεισιδαιμονία καὶ προκατάληψη καὶ νὰ λησμονήσει τί εἶπαν οἱ φιλόσοφοι, γιὰ νὰ μπορέσει μόνος του νὰ μελετήσει τὴ φύση καὶ τὴ ζωὴ, χρησιμοποιώντας τὸ πείραμα καὶ τὴν ἄμεση ἐποπτεία. Ἀπόλυτη ἄρνηση τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας τῶν σχολῶν ποὺ εἶχαν καθαγιασθεῖ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸ Γαληνό. Χωρισμὸς τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα· ἀσυζήτητη ἀποδοχὴ τῆς πρώτης καὶ ἂν ἀκόμη ἐμφανίζει ἄλογα στοιχεῖα — τότε μάλιστα ἀκόμη περισσότερο, γιὰτι δείχνει πὼς δὲν ὑπάρχει ἐπιφύλαξη στὴ λατρεία — διαρκῆς ἔλεγχος τῆς δεύτερης μὲ τὴν παρατήρηση καὶ τὸ πείραμα. Τὸ ἔργο του «Νέο Ὅργανο», ὅπου ἐκθέτει τίς ἰδέες του, ἔκανε βαθύτατη ἐντύπωση στὴν ἐποχὴ του κι ἔγινε ἀφορμὴ νὰ τοῦ ἐπιδειχθεῖ μεγάλη ἐπείκεια μετὰ τὴν καταδίκη του.

Νεώτερος του ὁ Χόμπς, φίλος τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Ντεκάρτ καὶ τοῦ Γκασαντί, παρουσιάζεται ὁ κατεξοχὴν φυσικὸς καὶ κοινωνιολόγος. Εἶνε ἡ πρώτη φορὰ ποὺ γίνεται νοητὸ πὼς οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες πρέπει νὰ ἐξελίσσονται σὰν τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Τὰ συμπεράσματα του εἶνε σκληρά. Αὐστηρὸς αἰτιοκράτης, ἀρνεῖται τὴν ἰδεαλιστικὴ ἐλεύθερη βούληση καὶ προβάλλει ἀντὶ γι' αὐτὴν τὴν εὐθυνοκρατικὴ ἐλεύθερη πράξη. Ἡ μεγάλη ἀνακάλυψη τοῦ Οὐίλλιαμ Χάρβεϋ, γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματος, εἶχε κοινοποιηθεῖ. Τὸ ἱερὸ ὕγρὸ κυκλοφοροῦσε, κάπως πεζά, στὶς ἀρτηρίες καὶ τίς φλέβες, διατηρώντας τὴ ζωὴ. Καὶ ἡ καρδιά, ἡ ἔδρα αὐτῆ τῶν εὐγενικῶν αἰσθημάτων, τῆς μεγαλοψυχίας, τῆς ἀνδρείας, τοῦ ἔρωτα, δὲν ἦταν τίποτα ἄλλο ἀπὸ μιὰ ἀντλία — σὰν τίς κοινὲς τρόμπες ποὺ τραβοῦσαν τὸ νερὸ ἀπὸ τὰ πηγὰδια — προορισμένη νὰ διασφαλίζει τὴν κυκλοφορία του. Ἐξῶση ὀριστικὴ τοῦ συ-

ναισθηματικῷ συγκροτήματος ἀπὸ τὸ στήθος καὶ μετακόμιση του — πού ἄλλοῦ ; — στὸν ἐγκέφαλο.

Ὁ ἐγκέφαλος εἶνε τὸ κέντρο ὅλης τῆς ζωῆς. Ἀποτελέσματα κινητικὰ τῶν ἐγκεφαλικῶν μορίων εἶνε τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, προβάλλει ὁ Χόμπς, βασισμένος στὴν καινούργια καὶ τόσο συγκλονιστικὴ διαπίστωση τοῦ Χάρβεϋ. Ἡ στάχτη τοῦ ἀδικοσκοτωμένου Σερβέτο ἔπαιρνε τὴν ἐκδίκηση της.

Κινητικὴ εἶνε ὅλη ἡ φυσιολογικὴ φιλοσοφία τοῦ Χόμπς. Κινητικὴ καὶ ἡ κοινωνιολογία του. Λέ φτάνει βέβαια τὴ διαλεκτικὴ ὀλοκλήρωση πού μᾶς ἔδωσε ἡ σοφία τοῦ 19 αἰῶνα. Ἡ πᾶλη τῶν παιδῶν ὅμως, πού ὑποστηρίζει πὼς εἶνε τὰ κίνητρα τῶν ἀνθρώπινων πράξεων, δὲν εἶνε τίποτα ἄλλο ἀπὸ μερικευμένη πᾶλη τῶν ἀντιθέσεων. Οἱ μηχανοκρατικὲς του ἀφαιρέσεις τὸν φέρνουν στὸ συμπέρασμα πὼς ὁ «πόλεμος πάντων κατὰ πάντων» εἶναι ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου καὶ πὼς τὸ Κράτος εἶναι ἡ συμφωνία τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν ἀποφυγὴ αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Συνεπόμενα τὸ Κράτος πρέπει νὰ εἶνε κυρίαρχο ὅ,τι αὐτὸ ἐπιβάλλει εἶνε ἀγαθὸ καὶ ὅ,τι καταδικάζει κακὸ. Ἡ πιὸ στερεὰ μορφή τοῦ Κράτους εἶναι ἡ ἀπόλυτη μοναρχία.

Ἡ Ἀγγλία βρισκόταν στὴν ἄνοδο της τὸ 16 αἰῶνα. Ὁ πόλεμος τῶν δύο Ρόδων εἶχε συντρίψει τὴ φεουδαλικὴ δύναμις καὶ εἶχε ἀναδειξεί ἰσχυρὴ τὴ βασιλεία. Ἡ δυναστεία τῶν Τιόντορ στερέωσε τὴ δύναμις της. Ὁ πανίσχυρος κληρὸς, μὲ τοὺς τοιάντα δύο χιλιάδες παπάδες καὶ τοὺς ἑνενήντα χιλιάδες μοναχοὺς, ἐπὶ πληθυσμοῦ πέντε ἑκατομμυρίων, πού κατεῖχε τὸ ἓνα πέμπτο τοῦ πλοῦτου τῆς Χώρας καὶ ἔστειλε τὴ δεκάτη στὸν πάπα, χάρις τὸ «δηνάριο τοῦ ἁγίου Πέτρου», ἔχασε καὶ αὐτὸς τὴ δύναμις του, μετὰ τὸ σχίσμα τοῦ Ἐρρίκου Η΄. Ἡ προσπάθεια τῆς Μαρίας Τιόντορ, νὰ ξαναφέρει τὸν καθολικισμό πνίγοντας τὴν Ἀγγλία στὸ αἷμα, ἀπέτυχε, δείχνοντας πόσο εἶχε ὀρμώσει στὶς λαϊκὲς μάζες ἡ ἀνάγκη τῆς μεταβολῆς καὶ πόση πολιτικὴ εἶχε ἡ πράξις τοῦ πατέρα της. Ἡ ἐγκατάστασις τελικὰ τῆς κόρης τῆς Ἄννας Μπόλεϊν στὸ θρόνο, μετὰ τὸ θάνατο τῆς αἱματόχραης ἀδελφῆς της, ἦταν ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἔνδοξης ἐλισαβετιανῆς περιόδου τῆς Ἀγγλίας. Ἡ Ἐλισάβετ βασίλευσε ὡς τὸ 1608 καὶ ἔβαλε τὸ θεμέλιο τοῦ ἀγγλικοῦ μεγαλείου. Ἡ ἐπαναφορὰ τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας στὰ σχήματα τοῦ Ἐρρίκου Η΄, ἡ εἰρήνη μὲ τὴ Γαλλία, ἡ ὑπερήφανη ἀπάντησις στὸ Ἰταμὸ τετρασίτιχο τελεσίγραφο τοῦ Φιλίππου τῆς Ἰσπανίας : *ad graecas, bone rex, ficut mandata calendas*, ἦταν πολιτικὲς πράξεις πρώτης γραμμῆς. Ἡ συντριβὴ τῆς «ἀήτητης ἀομάδας» ἀπὸ τὸν ὀλιγαριθμότερο ἀγγλικὸ στόλο ἔβαλε ὀριστικὰ κατὰ μέρος τὴν ἰσπανικὴ θαλασσοκρατορία καὶ ἦταν ἡ βάση ἐπάνω στὴν ὁποία ἀνοικοδόμησε ἀργότερα ὁ Κρόμβελ τὴν ἀγγλικήν.

Ἡ τελευταία αὐτῆ Τιόντορ, φίλαρχη, φιλήδονη, φιλοχρήματη, γνήσιος ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῆς οἰκογενείας, ἦταν ὥστόσο καμωμένη ἀπὸ τὴν πᾶστα τῶν ἡγετῶν. Εἶχε νιώσει τὸ ξύπνημα τοῦ ἀγγλικοῦ ἐθνικισμοῦ

— πρωτοπόρου στην ανάπτυξη τῶν σύγχρονων ἐθνικῶν κρατῶν — καὶ ὀδηγοῦσε κατὰ τὸ ρεῦμα του. Ἡ ἀπολυταρχικὴ βασιλίσσα ἦταν ἀρχηγίνα τοῦ ἀγῶνα ἀπέναντι στὰ παλιὰ εὐρωπαϊκὰ σχήματα κατοχῆς τῆς δυνάμεις καὶ τοῦ πλοῦτου. Εἶνε εὐκολοεξήγητο γιατί ἀνθίσταν τὰ γράμματα καὶ ἡ διανόηση στὴν Ἀγγλία κατὰ τὰ πενήντα χρόνια τῆς βασιλείας της. Ὁ λόρδος Βέρουλαμ, ὁ Οὐίλλιαμ Χάρβεϊ, ὁ Θωμᾶς Χόμπς, εἶναι γνήσιοι τρόφιμοι τῆς ἐλισαβετιανῆς παραδόσης, ὅπως ἦταν τέκνο της ὁ Σαίξπηρ. Οἱ μαζικὲς ἀνησυχίες, ὥριμες γιὰ τὴν ἐξόρμηση τους, βρῖσκαν τὸς φορεῖς τους. Ἡ παρεμβολὴ τῶν ἀνίκανων Στιούαρτ δὲν ἔκανε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιταχίνοι τὴν ἔκρηξη — μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Κρόμβελ — καὶ νὰ ἐντείνει τις ζυμώσεις ποὺ συντάραξαν τὴν Ἀγγλία στὴν ἀνοδική της πορεία τοῦ 17 καὶ 18 αἰῶνα, ὡς τὴν ὀριστικὴ καθιέρωση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ.

Εἶνε εὐκολονόητο ἀκόμη, γιατί τὸ θετικὸ πνεῦμα πῆρε νορίτερη ἀνάπτυξη στὴν Ἀγγλία παρὰ ὅπουδήποτε ἄλλοῦ. Ἡ ἐπανάστατικὴ πρωτοπορία πρὸς τὸν ἐθνικισμὸ καὶ τὸν ἀστισμὸ, ποὺ ἀνέλαβε ἡ Ἀγγλία, εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τὴ φιλελεύθερη σκέψη — φιλελεύθερη σὲ σχέση μὲ τὰ παλιὰ δεσμὰ ποὺ δυνάστευαν τὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη — καὶ ἀποτελοῦσε στοιχεῖο μάχης σὲ τούτη τὴν προσπάθεια. Ἡ Ἀγγλικὴ «συντηρητικότητα» τοῦ 19 αἰῶνα δὲν εἶνε τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἀμυντικὴ περιχαράκωση τοῦ ἐθνικισμοῦ, ποὺ πέτυχε τὴν ἐπιδίωξη του καὶ ἐννοοῦσε νὰ διαφυλάξει τοὺς καρπούς τῆς νίκης καὶ νὰ διατηρήσει μαχητικὸ τὸ κύρος τῶν ἀγωνιστικῶν του συμβόλων. Ἡ ἐπανάσταση ἔγινε κατάσταση ἐπόμενο ἦταν νὰ ἀποβεῖ συντηρητικὴ.

«Μιὰ κι' ὁ θεὸς εἶναι ἀναλλοίωτος, θὰ ἔπρεπε νὰ διατηρεῖ πάντοτε τὴν ἴδια ποσότητα κινήσεως». Δὲ μᾶς φαίνεται πολὺ μαθηματικὴ ἡ ἀπόδειξη, γιὰ τὰ σημερινά μας μέτρα. Οὔτε ἡ θέση τοῦ θεωρήματος, ἔτσι διατυπωμένη, εἶναι σωστή· ἡ μηχανικὴ τῆς ἀλήθειας εἶναι πὼς τὸ ἄθροισμα τῶν προβολῶν τῶν «ποσοτήτων κινήσεως» ἐνὸς συστήματος, σὲ ὅποιονδήποτε ἄξονα, εἶναι σταθερό. Ἐδῶσε ὡστόσο λαβὴ στὸ Λάιμπνιτς νὰ συναγάγει τὸ περίφημο θεώρημα τῆς ρύμης.

Σήμερα, ποὺ ἔχουμε ἄλλη θεώρηση, οἱ συλλογισμοὶ μᾶς φαίνονται ἀπλοϊκοί. Ἐλᾶτε ὅμως στὸν 17 αἰῶνα, ὅπου καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Λάιμπνιτς, γιὰ λόγους μεταφυσικοὺς, διαισθανόντουσαν πὼς «κάτι στὸ κόσμος» πρέπει νὰ μένει σταθερὸ καὶ παρὰ τὴν ἐπανάστατικὴ τους συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς ἔρευνας διατηροῦσαν στὴν κυρίαρχη θέση του τὸν «καθαρὸ λόγος» τῶν κλασικῶν φιλοσόφων; Γιατὶ ἡ παραπάνω πρόταση ἀνήκει στὸ μεγάλο Ρενάτο Καρτέσιο.

Ὁ Ρενὲ Ντεκάρτ — ὅπως εἶνε τὸ ὄνομά του, λατινικοποιημένο ἀπὸ τὸν ἴδιο σὲ Ρενάτους Καρτέσιους — ὑπῆρξε, γιὰ τὸ στοχασμὸ, ἡ γραμμὴ διαχωρισμοῦ μεταξὺ τῆς πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἐποχῆς καὶ τῶν νεώτερων χρόνων, Καλὸς καθολικός, ὅπως ἦταν καὶ ὅπως ὑποστήριξε κι ὁ ἴδιος πάντοτε

πὼς ἦταν, παλαιὸς μαθητὴς τοῦ κολλεγίου λὰ Φλὲς — ὅπου οἱ Ἰησοῦτες τοῦ μετάδωσαν τὸν πλοῦτο γνώσεων πού εἶχαν συγκεντρώσει — ἄνθρωπος πού ἔζησε πάντα ἡσυχος, δὲν εἶχε καμιὰ ἀνάμειξη στὴν ταραγμένη πολιτικὴ τῆς ἐποχῆς του. Ἐποχῆς τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου καὶ τῆς μεγάλης διαμάχης τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων, βοηθημένων ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ρισελιέ, ἀπέναντι στὴν ἰμπεριαλιστικὴ τάση τῶν Ἀψβούργων. Ἐποχῆς νευρικότητας καὶ συνωμοτισμοῦ, ὅπου εἶχε καταστῆ δεξιάτατος ὁ ἀγώνας μεταξὺ τῶν μεγιστάνων γιὰ τὰ προνόμια τους καὶ τοῦ διορατικοῦ καρδινάλιου πού προσπαθοῦσε νὰ ἐδραιώσῃ ἰσχυρὴ Γαλλία ἐπάνω σὲ βασιλεία ἀπολυταρχικὴ καὶ προετοιμάζε, ἀπὸ τὸ βασιλικὸ νεανίσκο πού καθοδηγοῦσε, ἐκείνον πού θὰ διακήρυντε ἀργότερα : « Ἐγὼ εἶμαι τὸ Κράτος ». Ἐποχῆς, πού ὅλη ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τῶν ἀντίμαχων μεριδίων περιβαλλόταν συνθήματα θρησκευτικὰ, γιὰ νὰ κινεῖ τις λαϊκὲς μάζες εὐκόλα.

Οἱ ἐπαφές του ἦταν μόνο μὲ ἐρευνητὲς καὶ στοχαστὲς. Εἴκοσι χρόνια ἔζησε στὴν Ὀλλανδία, μακριὰ ἀπὸ τὸ πολυτάραχο Παρίσι κι ἄλλαξε συχνὰ σπιτί, γιὰ νὰ ἀποφεύγῃ τις ἐνοχλήσεις καὶ νὰ μένει ἀπερίσπαστος στοὺς στοχασμούς του. Ἀλήθεια πὼς τὸ κλίμα τῆς Γαλλίας δὲν εὐνοοῦσε κατὰ τὸ πρῶτο τρίτο τοῦ 17 αἰώνα τὴν ἐλευθεροφροσύνη. Ὁ ἀνήσυχος ἐκεῖνος Λουτοίλιο Βανίνι, ὁ πολύμαθος κληρικός, παρὰ τις ἐπιθέσεις του κατὰ τῶν ἐπικουρείων καὶ ἀθέων, θεωρήθηκε ἄθεος ὁ ἴδιος ὅταν κυκλοφόρησε τὸ «περὶ τῶν θαυμασίων μυστηρίων τῆς φύσεως», καὶ μ' ὅλη τὴν ἀπολογία του καὶ τὴ διακήρυξη τῆς πίστες του στὸ θεό, τοῦ κόψαν στὴν Τουλουζὴ τὴ γλώσσα καὶ τὸν κάψαν ζωντανό, σύμφωνα μὲ τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφαση τὸ 1616. Καὶ οἱ δικαστὲς του δὲν ἦταν καθόλου μέλη τοῦ Ἱεροῦ Δικαστηρίου.

Ὁ Καρτέσιος εἶπε ὁ ἴδρυτής τῆς νοησιαρχίας, τῆς μεθόδου νὰ βαδίζουμε στὴ γνώση μὲ τὴ δύναμη τοῦ λογικοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε παράδοση. Ἡ ἀρχικὴ του τοποθέτηση εἶπε : «πρέπει νὰ ἀμφιβάλω γιὰ ὅλα. Δὲν μπορῶ ὡστόσο νὰ ἀμφιβάλω γιὰ τὸ ὅτι ὑπάρχω, γιατί τὴν ὑπαρξὴ μου τὴν κατὰδείχνει ἡ δυνατότητα μου νὰ κάνω αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ σκέψη. Τούτη εἶπε ἡ πρώτη ἄρση τῆς ἀμφιβολίας μου. Στοχάζομαι, ὥστε ὑπάρχω».

Πρὶν ἀπὸ τὸν Καρτέσιο ὁ ἅγιος Ἀυγουστίνος, πολεμώντας τὴ σκεπτικὴ φιλοσοφία, λέει στοὺς «Μονολόγους» του : «Σὺ πού θὲς νὰ μάθεις τὸν ἑαυτὸ σου ξέρεις πὼς ὑπάρχεις ; Τὸ ξέρω. Πὼς τὸ ξέρεις ; Δὲν ξέρω. Ξέρεις πὼς εἶσαι σὲ κίνηση ; Δὲν ξέρω. Ξέρεις ὅτι σκέπτεσαι ; Τὸ ξέρω». Καὶ στὸ «Περὶ πολιτείας τοῦ θεοῦ» : «Ἄν πλανιέμαι ὑπάρχω γιατί, ὅποιος δὲν ὑπάρχει, δὲν πέρτει σὲ πλάνη». Ὁ Καρτέσιος τὸ ἀναγνωρίζει : «Εἶμαι πολὺ ἱκανοποιημένος πού οἱ συλλογισμοί μου συμφωνοῦν μὲ τις σκέψεις ἐνὸς τόσο ἄγιου καὶ ἑξαίρετου προσώπου».

Προχωρώντας στὸ δρόμο του ὁ Καρτέσιος ἀναζητεῖ, ποιὲς ἀπὸ τις ἰδέες μας, πού τις ἐκλείσαμε γιὰ μιὰ στιγμή στὸ φράχτη τῆς ἀμφιβολίας, μποροῦν

νά περάσουν έξω από την ἀμφιβολία. Βρίσκει πὸς ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ εἶνε τὸ δεύτερο γνωσιολογικὸ σκαλοπάτι. Καὶ ἔτσι, σημειο πρὸς σημειο, δημιουργεῖ τὸ φιλοσοφικὸ του σύστημα, ὅπου ξεχωρίζει τὴν οὐσία-ψυχὴ ἀπὸ τὴ μηχανικὴ λειτουργία τῆς ζωῆς. Οἱ συλλογισμοὶ του εἶνε λεπτότατοι· καὶ ἡ δύναμη τους τὸν φέρνει στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν ἰδεαλιστῶν φιλοσόφων, ὅλων τῶν αἰώνων. Οἱ θέσεις του ἀποτέλεσαν τὸ ἀντικείμενο ζοητῶν ἀντιγνομιῶν τῶν φιλοσόφων, ἐπὶ διακόσια χρόνια.

Ὁ Καρτέσιος ἀρεσκόταν στὸν καθαρὸ λόγος. Ὅπως οἱ Ἑλεάτες, παραδεχόταν πὸς μετὰ τὴ δύναμη τοῦ στοχασμοῦ μπορούμε νὰ λύσουμε τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης. Γιὰ τοῦτο δὲν ἔδινε στὰ μαθηματικά τὴ θέση ποὺ τοὺς ἔδωσαν ἄλλοι καὶ παλαιότεροι καὶ μεταγενέστεροι του. Ὡστόσο, ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς σύγχρονης ἀλγέβρας καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας, τοῦ θαυμάσιου αὐτοῦ ὄργανου ποὺ τόσο βοήθησε στὴ σπουδὴ τῶν μεταβολῶν καὶ — τὸ σπουδαιότερο — στὴν εὐκολότερη κατανόηση τῆς ποιοτικῆς σημασίας ποὺ παίρνουν, σὲ ὀρισμένες θέσεις, οἱ ποσοτικὲς συσχετίσεις. Ἐξάλλου, ἐπέτρεψε τὴ μαζικότερη δυνατότητα χειρισμοῦ γεωμετρικῶν προβλημάτων μετὰ τὸν ἀναλυτικὸ δρόμο ἐκεῖ ὅπου ὁ γεωμετρικὸς ἦταν ἀπρόσιτος ἢ δυνατὸς σὲ ἐλάχιστα, ἐξαιρετικὰ διορατικά, πνεύματα.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου κατεπολέμηθη ἀπὸ κατοπινὸς φιλοσόφους. Σήμερα μπορεῖ τὰ συμπεράσματα του νὰ ὑποχωροῦν ἐμπρὸς σὲ ἄλλα, πρὸ συγχρονισμένα καὶ πρὸ ἐμβαθυντικά. Δύο ὅμως πράγματα θὰ μείνουν ἀθάνατα: οἱ μαθηματικὲς του ἐργασίες καὶ τὸ γεγονός πὸς ἔδειξε στὴν Εὐρώπῃ τὸ δρόμο τῆς ὀρθῆς σκέψης. Γιατὶ ὁ καλὸς αὐτὸς καθολικὸς καὶ ἄριστος Γάλλος ἦταν ἓνας ἐπαναστάτης. Ἐπαναστάτης στὴ μεθοδολογία τοῦ στοχασμοῦ, ὅπου βρισκόταν τὸ νευραλγικὸ σημειο τῆς ἀντίδρασης. Ἄν οἱ πέρα ἀπὸ τὸ Ρήνο λαοὶ μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση καὶ οἱ Ἄγγλοι μετὰ τὴν ἀρνηση τῆς παπικῆς ἐξουσίας βοήθησαν τὴ διέξοδο τους, ἡ Γαλλία, γιὰ λόγους πολιτικούς, δὲν μπορούσε νὰ ἀρνηθῆ τὸν παπισμὸ παρὰ ἀπὸ τὸ δύσκολο δρόμο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς. Ἡ ἱστορία ἔδειξε, κατόπιν, πόσο τὸ καρτεσιανὸ κίνημα βρέθηκε στὸ σωστὸ δρόμο. Γιὰ τοῦτο ἄλλωστε, δεκατρία χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ φιλοσόφου, τὰ βιβλία του πέρασαν στὸν «Ἰντεξ», τὸ μαῦρο πῖνακα τοῦ Βατικανοῦ. Ἡ ἀναλυτικὴ γεωμετρία εἶχε κηρυχθῆ αἵρετική!

Εἰκοσιεπτὰ χρόνων ἦταν ὁ Καρτέσιος, ὅταν γεννήθηκε ὁ Βλάσης Πασκάλ. Κι ὡστόσο, ἅμα σαραντατριῶν ἐτῶν διάβασε τὶς «κωνικὲς τομῆς» τοῦ Πασκάλ, ἀναγνώρισε τὴν ὀριμότητα τοῦ συγγραφέα καὶ ἀρνιόταν νὰ πιστέψει πὸς τὸ βιβλίον ἦταν ἔργο ἐνὸς παιδιοῦ δεκάξι χρόνων.

Γιατὶ, ἀλήθεια, ὁ Πασκάλ ὑπῆρξε ἓνα παιδί-θαῦμα. Ἐντεκα χρόνων πειραματιζόταν νὰ ἀνακαλύψει τὴν αἰτία ποὺ σταματᾷ νὰ κουνουρίζει ἓνα πιάτο ποὺ τὸ χτύπησες, μόλις ἀκουμίσεις ἐπάνω του τὸ χέρι σου. Ἐξαιτίας

τῆς μεγάλης του ροπῆς στὰ μαθηματικά, ὁ πατέρας του, λαμπρὸς μαθηματικός ὁ ἴδιος, τοῦ ἔκρυψε κάθε βιβλίο γεωμετρίας, ἀπὸ φόβο μὴν τὸν ἐμποδίσουν οἱ προτιμήσεις του νὰ μάθει ξένες γλῶσσες. Δὲν μπόρεσε, ὅμως, νὰ μὴν τοῦ ἐξηγήσει ὅτι ἡ γεωμετρία μᾶς διδάσκει «πὼς νὰ κάνουμε σωστὰ σχήματα καὶ νὰ βρῖσκουμε τὶς μεταξύ τους σχέσεις», μὴν πὸν δὲν παράλειψε νὰ τοῦ ἀπαγορεύσει νὰ μιλάει καὶ νὰ σκέπτεται πιά γιὰ γεωμετρία.

Ὁ ὀρισμὸς ἔφτανε στὸ παιδί. Τὶς ὥρες τῆς ἀνάπαυσης, μὲ ἓνα κάρβουνο στὸ χέρι, σχεδίαζε σχήματα στὸ πάτωμα καὶ ἔκανε δικούς του ὀρισμούς καὶ ἀποδείξεις. Ὅταν κάποτε ὁ πατέρας του τὸν ἔπιασε καὶ τὸν ρώτησε τί κάνει ἐκεῖ, ὁ μικρὸς τοῦ ἀποκρίθη: «ψάχνω νὰ βρῶ κάτι». Τὸ κάτι ἦταν ἡ ἀπόδειξη πὼς τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν κάθε τριγώνου εἶνε σταθερό. Καὶ τότε ἐξακρίβωσε πὼς τὸ παιδί, μὴν πὸν ἔλεγε τὶς εὐθείες «βέργες» καὶ τοὺς κύκλους «στρογγυλά», εἶχε ἀποδείξει μόνον τοῦ κάπου τριανταδύο προτάσεις τῶν στοιχείων τοῦ Εὐκλείδη. Τοῦ ἔδωσε πιά τὰ βιβλία καὶ ἐκεῖνος προχώρησε στὴ μελέτη πὸν τοῦ ἄρρεσε. Αὐτὰ διηγεῖται ἡ ἀδελφὴ τοῦ Πασκάλ.

Κι ἂν ἀκόμη ὑπάρχει θρύλος σ' αὐτὴ τὴν ἀφήγηση, τὸ γεγονὸς εἶνε πὼς δεκατεσσάρων ἐτῶν ἔπαιρνε μέρος σὲ μαθηματικὲς συζητήσεις τῶν μεγάλων καὶ διατύπωνε κρίσεις στὶς ἐργασίες τῶν ἄλλων ἢ ὑπέβαλλε δικές του πρωτότυπες προτάσεις, πὸν οἱ ἀκροατὲς τὶς ἀκούγαν μὲ σεβασμὸ.

Τὸ γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα του θεώρημα τῆς ἐπίπεδης γεωμετρίας περιέχεται στὶς «κωνικὲς τομές» του. Δεκαοκτὼ χρονῶν καταπιόστηκε μὲ τὴν κατασκευὴ τῆς πρώτης ὑπολογιστικῆς μηχανῆς, πὸν ἀργότερα τὴ θαύμασε ὁ Λάμπνιτς καὶ ἐπιχείρησε ὁ ἴδιος νὰ τὴν τελειοποιήσει. Τὸ περίφημο τρίγωνο του δίνει τοὺς συντελεστὲς τοῦ ἀναπτύγματος τοῦ διωνύμου, χωρὶς βέβαια τὴ θεωρητικὴ πληρότητα πὸν ἔδωσε μετὰ ὁ Νεύτων στὴν ἀνάπτυξη τῆς δυνάμεως διωνύμου, μὰ καὶ χωρὶς νὰ εἶναι γιὰ τοῦτο λιγότερο θαυμαστὴ ἢ ἔμπνευση τοῦ Πασκάλ.

Εἰκοσιτριῶν ἐτῶν σπάζει τὴν πλάνη τοῦ «φόβου τοῦ κενοῦ», ὀριστικά. «Τί εἶνε ἐκεῖνο πὸν κάνει τὴ στήλη τοῦ νεροῦ νὰ ἀκολουθεῖ τὸ ἔμβολο τῆς ἀντλίας;» ρωτοῦσαν οἱ ἀδελφεὶς. Κι ἀπαντοῦσαν οἱ σοφοί, μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ Ἀριστοτέλη: «Ἡ φύση φοβάται τὸ κενό» τὸ νερὸ ἀκολουθεῖ τὸ ἔμβολο γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει κενὸ μεταξύ τῶν δύο». Ὅταν ὅμως ρώτησαν τὸ Γαλιλαῖο, πὼς συμβαίνει, σὲ ἓνα βαθὺ πηγάδι τῆς Φλωρεντίας, τὸ νερὸ νὰ ἀκολουθεῖ τὸ ἔμβολο μόνον ὡς ἓνα ὕψος — κοντὰ δέκα μέτρα — ὁ δάσκαλος σκέφθηκε καὶ βρῆκε μιὰ λύση λογικὴ ὄχι ὅμως σωστὴ. Στὸ μαθητὴ του Εὐαγγελίστα Τοριτσέλι ὀφείλεται ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία: Τὸ βάρος τῆς ἀτμοσφαιρᾶς κρατεῖ τὴ στήλη μετέωρη τὸ ὄνιο τοῦ βάρους αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ στὰ 76 ἑκατοστὰ στήλης ὕδραργύρου, κατὰ τὸ περίφημο πείραμα πὸν ἔκανε ὁ Ἴταλὸς σοφὸς μὲ τὴ βοήθεια τοῦ φίλου του Βιβιάνι. «Μὰ ἂν εἶναι τὸ βάρος τῆς ἀτμοσφαιρᾶς — σκέφτηκε ὁ νεαρὸς Πασκάλ — τότε ἄλλο ὕψος πρέπει νὰ ἔχει ἡ στήλη στὸν κάμπο καὶ ἄλλο στὴν κορυφὴ ἐνὸς βουνοῦ». Τὸ πείραμα

έγινε, κατά τις οδηγίες του Πασκάλ, στο Κλερμόν Φερράν, από το γαμπρό του. Στις 19 Σεπτεμβρίου 1648 ή σωλήνα, που έδειχνε στον κήπο του μοναστηριού των Έλαχίστων ύψος ύδραργύρου 71,2 εκατοστών, έδειξε στην κορυφή του Πυΐ γνέ Ντόμ 62,7 εκατοστά. Το βαρόμετρο είχε ανακαλυφθεί και μιὰ δογματική πλάνη εξοβελίζόταν.

Ή από κεί και πέρα, να κάνει το πείραμα του βαρελιού, να διατυπώσει την «ἀρχή του Πασκάλ» στην υδροστατική, για την αμείωτη μετάδοση προς όλες τις διευθύνσεις των πιέσεων που επιφέρονται στην ελεύθερη επιφάνεια ενός υγρού, και να ανακαλύψει το υδραυλικό πιεστήριο, ήταν παιχνίδια για το μεγάλο πειραματιστή. Το μυαλό του στρεφόταν παντού κι εφώτιζε τὰ ζητήματα σάν προβολέας. Στα χέρια του το πείραμα ήταν όπλο συντριπτικό, γιατί ή ικανότητα του, να προσδιορίζει τή μορφή του πειράματος και την έκταση των αποτελεσμάτων του, ήταν απαραμίλλη.

Πώς συνέβη το δυνατό αυτό πνεύμα να λυγίσει; Ήταν ή επίδραση τής αδελφής του Ζακελίνας, που ό ίδιος — ύστερα από μιὰ πρώτη κρίση— έπίεσε να μπει στίς καλογριές του Πόρ-Ρουαγιάλ; Ήταν ύστερα από το παρλίγο δυστύχημα στη γέφυρα του Νεγύ, που αφήνιασανε τὰ άλογα τής καρότσας του και αυτός μόλις γλύτωσε από το θάνατο; Οι παραισθήσεις του άρχισαν μετά το συμβάν τής γεφύρας. Φαίνεται, ώστόσο, πώς ήταν από φυσικού του τύπος νευρωτικός. Ή παντρεμένη αδελφή του Ζιλμπέρτα άφηγείται ότι από νέος είχε ισχυρούς πονοκεφάλους, νευραλγίες στα δόντια, κακή πεπτική λειτουργία, που τον ένοχλούσαν διαρκώς.

Ό μυστικισμός του τον έφερε προς το νεοανγουστινισμό του Γιάνσεν. Ή επάνοδος του Όλλανδοϋ επισκόπου του Ύγρο στο αυστηρό δόγμα τής θείας χάρις και ή διδασκαλία του, πώς ή θυσία του Ήσου έγινε μόνο για τους εκλεκτούς, είχαν πολλά θέλητρα για ένα μυστικό. Ή δυνατή επίθεση των νεοπελαγιανών εταίρων του Ήσου έναντίον των Γιανσενιστών, τον κάνει άσπονδο έχθρο των Ήσουϊτών. Τά περίφημα «Έπαρχιακά Γράμματα» του Πασκάλ είχε καφτερή κριτική τής Ιησουϊτικής διδασκαλίας και συμπεριφοράς. Το μοναστήρι του Πόρ-Ρουαγιάλ, που έβαλε την αδελφή του, ήταν ή ακρόπολη του Γιανσενισμού στο Παρίσι.

Τή δυσκρασία του οργανισμού του επιχείρησε να την καταπολεμήσει με τον άσκητισμό. Άλλάξε σπίτι, έδιωξε την ύπερσία του, κατάργησε από τὰ γεύματα του ό,τι φαγητό θεωρούσε γευστικό, φορούσε μιὰ σιδερένια ζώνη με καρφιά, περνούσε τον καιρό του με την προσευχή και το διάβασμα τής Γραφής.

Οί «Στοχασμοί» του, λογοτεχνικότερες ένατενίσεις μιās άρρωστης ψυχής, ανήκουν σ' αυτή την περίοδο τής ζωής του. Περιφρονούσε το μαθηματικό και έρευνητικό του έργο χωρίς να πάψει ώστόσο, σε στιγμές κρίσης ή πόνου, να θέτει και να λύνει προβλήματα. Στις κρίσεις του παραισθητισμού του νόμιζε πώς μπροστά του άνοιγόταν μιὰ τεράστια άβυσσος.

Ἔμεινε στὰ γαλλικά ἡ ἔκφραση : «ἄβυσσος τοῦ Πασκάλ». Ἀπαισιόδοξος ; Μὲ τὴ συνηθισμένη σημασία τοῦ ὄρου, ὄχι. «Ὁ ἄνθρωπος εἶνε καλαμιὰ, ἢ πῶ ἀδύνατη καλαμιὰ στὴ φύση μὰ μιὰ καλαμιὰ πὺ σκέπτεται», γράφει. Εἶνε δυστυχημένος, πολὺ δυστυχημένος, ὄχι ὅμως ἀπελπισμένος. Ἀγωνίζεται νὰ νικήσει τὴ μοῖρα του. Δὲ βρίσκει τὴ λύτρωση στὴ γῆ καὶ τὴ γυρφεύει στὸν οὐρανό. Ἀλίμονο, μόνο ὁ θάνατος μποροῦσε νὰ ἀναπάψει τὰ ἐπαναστατημένα νεῦρα τῆς μεγάλης αὐτῆς διάνοιας κι αὐτὸς ἦρθε - καλὸς - καὶ τὸν βροῖκε, τριανταεπενιά χρονῶν.

Ἡ συνεισφορά τῆς Γαλλίας στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μὲ τὸν Ντεκάρτ, τὸν Πασκάλ καὶ τὸ Φερμά —τὸ περίεργο αὐτὸ πνεῦμα, πὺ ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς στυλοβάτες τῶν νεώτερων μαθηματικῶν σχεδὸν παίζοντας— ὑπῆρξε τεράστια, κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 17 αἰῶνα. Οἱ λαοὶ ἀσφυκτιοῦσαν μέσα στὸ φρούριο πὺ εἶχαν πυργώσει αἰῶνες προλήψεων καὶ τυραννίας. Τὸ γαλλικὸ ρῆγμα πρὸς τὸν ἄερα καὶ τὸ φῶς, πὺ ἄρχισε νὰ ἀνοίγει ἀπὸ τότε, δὲν ἦταν ἀπὸ τὰ μικρότερα.

Ὁ ὄργασμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας διαδινόταν σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη. Ἡ Ὁλλανδία, μητέρα τοῦ μεγεθυντικοῦ φακοῦ, πὺ ἔγινε στὰ χέρια τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Κέλλερ σκαπάνη καταλύτη, ἔδωσε πλοῦσια τὴ συμβολὴ τῆς σὲ τούτῃ τὴν κίνηση. Δύο ἀπὸ τοὺς καλύτερους τῆς τοῦ 17 αἰῶνα ἦταν ὁ Λέεβενχουκ καὶ ὁ Χούγκενς, ὁ γνωστός μας Χουηγκένσιος.

Ὁ ἕνας ἐστράφη στὸ μικρόκοσμο κι ὁ ἄλλος στὸν οὐρανό. Ὁ παλιὸς ἔμποροῦπάλληλος τοῦ Ἀμστερνταμ ἦταν ὁ πρῶτος πὺ μπόρεσε νὰ ἰδεῖ τὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ μικροσκοπικοῦ κόσμου. Δὲν ἦταν ἐπιστήμονας ὁ Λέεβενχουκ. Ἦταν ὅμως ἕνας ἐρευνητὴς μὲ γόνιμο πείσμα. Κρατώντας τὸ μικροσκόπιο πὺ κατασκεύασε ὁ ἴδιος, ἔψαχνε παντοῦ. Στὸ αἷμα, ὅπου εἶδε πρῶτος τὰ κόκκινα αἰμοσφαίρια, στὰ φυτὰ, ὅπου εἶδε τοὺς ἀμυλοκόκκους, στοὺς ζυμομύκητες, στὸ σπερματικὸ ὑγρὸ. Καινούργιοι κόσμοι ἀνοίγαν στὰ κατάπληχτα μάτια του, καὶ τὰ ὑπομνήματα του βομβάρδιζαν τὴ Βασιλικὴ Ἐταιρία τοῦ Λονδίνου. Ζηλότυπος γιὰ τὶς ἀνακαλύψεις του σὰ συλλέκτης — καὶ μήπως δὲν ἦταν συλλέκτης εἰκόνων καὶ ἐντυπώσεων πὺ δὲν τὶς εἶχε ὡς τότε νιώσει αἴσθησι ἀνθρώπου;—ἀρνιόταν νὰ στείλει τὸ μικροσκόπιο του στὸ Λονδίνο· εἶχε τὴν ἀξίωση νὰ πιστεῦουν τοὺς λόγους του. Ἡ δυσπιστία τῶν ἀνταποκριτῶν του μεγάλωνε τὸ ζῆλο του. Ἐξῆσε μιὰ δολόκληρη ζωὴ μὲ τὸ μάτι στὸν προσοφθάλμιο, ἀκούρατος σκαπανέας τῆς γνώσης.

Ὁ Χούγκενς, ἀντίθετα, ἦταν ὁ μορφωμένος Γιὸς ἔμπορου, στάλθηκε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λέυντεν νὰ σπουδάσει νομικά, κι ἔμαθε μαθηματικά. Διακρίθηκε τόσο νέος, ὡστε νὰ προλάβει ὁ Ντεκάρτ νὰ προβλέψει τὴ μεγαλοφυΐα του. Μὲ τηλεσκόπιο, πὺ ὁ ἴδιος εἶχε βρεῖ νέο τρόπο στιλβώματος τῶν φακῶν του, ἀνακάλυψε τὸν ἕνα δορυφόρο τοῦ Κρόνου καὶ σπούδασε τὸ νεφέλωμα τοῦ Ὠρίωνα. Γοητευμένος ἀπὸ τὴ θεώρησι τῶν θαυμασιῶν τοῦ

οὐρανοῦ, τόλμησε νὰ χτυπήσει ἀνοιχτὰ τὴ γνώμη ὅτι τὸ Σύμπαν ἔγινε γιὰ χάρι τῆς γῆς, καὶ νὰ ὑποστηρίξει πὼς καὶ οἱ ἄλλοι πλανῆτες κατοικοῦνται. Μεγάλος ἐκλαϊκευτής, προσπαθοῦσε μὲ ἀπλοποιήσεις καὶ παραβολές νὰ δώσει στὸν πολὺ κόσμον νὰ καταλάβει τὶς ἀστρονομικὲς ἀλήθειες.

Ἡ συμβολὴ του στὰ μαθηματικὰ καὶ τὴ θεωρητικὴ φυσικὴ ὑπῆρξε πολὺ μεγάλη. Ἔδωσε τὴ σωστὴ θεωρίαν τῶν τηλεσκοπίων καὶ διαμόρφωσε τὴ θεωρίαν τῶν κυμάνσεων τοῦ αἰθέρα. Αὐτὸς ὁ αἰθέρας, τὸ χωρὶς βάρους καὶ μεταφορικὴ κίνηση ρευστὸ μέσα στὸ ὁποῖο κολυμπᾷ τὸ σύμπαν, ἔγινε στὰ χέρια του μέσο σπουδῆς τῶν φωτεινῶν φαινομένων, γονιμότητα. Σήμερα ἀποκρούει ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις τὴν ὑπόστασιν ἑνὸς τέτοιου μεταφυσικοῦ ρευστοῦ χωρὶς, ὥστόσο, νὰ ἔχει βρεῖ ὀριστικά, μὲ τί νὰ τὸ ἀντικαταστήσει.

Γιὰ τὸ 17 αἰῶνα ὅμως, ἡ ὑπόθεσις τοῦ αἰθέρα ἦταν ἀποφασιστικὴ προβολὴ πρὸς τὸ ἄγνωστο, καὶ μὲ τὶς ἐργασίες τοῦ Χόυχενς ἔγινε θεμελιακὸ μέσο μελετῶν, γιὰ τρεισήμισι ὀλόκληρους αἰῶνες. Ἡ πόλωσις τοῦ φωτός, πού τὴ διαπίστωσε πρῶτος, βρῖσκει τὴν ἐξήγησιν της μὲ τὴ θεωρίαν τῶν κυμάνσεων ὅπως καὶ τὸ φαινόμενο συμβολῆς ἀκτινοβολιῶν. Οἱ δύο θεωρίαι, τῆς ἐκπομπῆς — πού τὴν ἔδωσε ὁ Νεύτων — καὶ τῶν κυμάνσεων — τοῦ Χόυχενς — μὴ πού εἶνε ἀντίθετες, κυβέρνησαν καὶ κυβερνοῦν τὴ φυσικὴ τῶν ἀκτινοβολιῶν, ἐκ παραλλήλου.

Πιθανότατα ὅταν, ἀκολουθώντας τὸ δρόμον πού χάραξε ὁ Ἄινσταϊν, κατορθώσουμε νὰ διαφωτίσουμε μέσα μας τὴν ἔννοια ἑνὸς αὐτοδύναμου χώρου πού νὰ νομοθετῆ γιὰ λόγους κατανομῆς καὶ νὰ διαμορφώνει τὴν αἰσθητὴ οὐσία, νὰ μπορούμε νὰ ἀπορίξουμε πᾶν ὑποθέσειν σὰν τοῦ αἰθέρα. Ὡς τότε ὅμως ἡ εὐφυέστατη θεωρίαν τοῦ Χόυχενς, θὰ μᾶς εἶναι ἴσως ἀναγκαία.

Ἐκεῖνο, ὥστόσο, πού ἔκανε πλατύτατα γνωστὸν τὸ Χόυχενς δὲν εἶναι, οὔτε οἱ ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις του οὔτε οἱ μελέτες του τῶν κυλισιγενῶν καμπυλῶν, οὔτε ἡ μεγαλειώδης σύλληψις τῶν κυμάνσεων τοῦ αἰθέρα, ὅσο οἱ ἔρευναι του ἐπάνω στὴν κίνησιν τοῦ ἔκκερομοῦς τοῦ Γαλιλαίου καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ πρώτου ρολοιοῦ μὲ ἐκκερμὲς καὶ ἀγκυρα, τὸ 1657. Πραγματικά, ὡς τότε, δὲν ὑπῆρχε μέσο γιὰ μέτρησιν τῆς ὥρας ἄλλο ἀπὸ τὰ ἡλιακὰ ρολόγια καὶ τὰ ἀμμόμετρα. Τὰ ρολόγια μὲ βάρη, γνωστὰ ἀπὸ τὸ 980, δὲν εἶχαν ἀκρίβεια. Ὁ Χόυχενς ἐκμεταλλεύτηκε πρῶτος τὴν ιδιότητα τοῦ ἔκκερομοῦς, νὰ εἶνε αἰσθητὰ ἀνεξάρτητος ὁ χρόνος τοῦ παλμοῦ ἀπὸ τὸ πλάτος, γιὰ τὰ μικρὰ πλάτη αἰωρήσεων, καὶ ἔκανε τὸ ρολοῖ του. Ὁ Κολμπέρ, τιμώντας τὸ μεγάλο σοφὸ, τὸν κάλεσε στὸ Παρίσι καὶ τὸν ἔκανε μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, πού ἦταν νεοσύστατη. Ὁ Λουδοβίκος τὸν περιποιήθηκε πολὺ καὶ τοῦ παραχώρησε κατοικίαν στὴ βασιλικὴ βιβλιοθήκην. Μὲ τὴν ἄρσιν τοῦ διατάγματος τῆς Νάντης ὁ Χόυχενς ἐγκατέλειπε τὸ Παρίσι ὀριστικά, μ' ὅλες τὶς παρακλήσεις τοῦ βασιλιά καὶ τῆς Ἀκαδημίας, καὶ ξαναγύρισε στὴν Ὀλλανδίαν, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν προτεσταντικὴν του ἐλευθερίαν ἀπαραμείωτη.

Ἀπὸ τίς ὠραιότερες ἐργασίαι τοῦ μεγάλου Ὀλλανδοῦ ἦταν οἱ μελέτες του στὴ θεωρία τῶν πιθανοτήτων, μὲ τὴν ὁποία εἶχαν προτασχοληθεῖ ὁ Φερμά καὶ ὁ Πασκάλ. Ἡ θεωρία τῶν πιθανοτήτων ποὺ ἔχει τόσο προοδευσεὶ στὴν ἐποχὴ μας καὶ προσορίζεται, καθὼς φαίνεται, νὰ γεφυρώσει τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν ἀναρχικῶν φαινομένων τοῦ μικροκόσμου καὶ τῶν αἰτιοκρατικῶν μακροκοσμικῶν μεταβολῶν, δὲν ἦταν στὴν ἀρχὴ τῆς παρά ἄσκηση πνευματικῆ γύρω ἀπὸ τὰ τυχερὰ παιχνίδια. Μά, ὥστόσο, ἡ σοβαρὴ ἀπασχόληση μαζί τῆς δείχνει τὴν δεξιότητα ποὺ εἶχε ἡ διαίσθησις τῶν μεγάλων τῆς ἰδρυτῶν : τοῦ Πασκάλ, τοῦ Φερμά, τοῦ Χούχενς.

Σύγχρονος τοῦ Λέβενχουκ καὶ τοῦ Χούχενς εἶναι ὁ φιλοσοφικὸς φάρος τῆς Ὀλλανδίας τοῦ 17 αἰῶνα, ὁ Μπαροῦχ Σπινόζα. Ὁ ὑποψήφιος αὐτὸς ραβίνος, ποὺ παραμέρισε τὸ Ταλμούθ καὶ τὴν Καββάλα γιὰ τὸν Ντεκάρτ καὶ κηρύχθηκε στὸ τέλος ἀποσυνάγωγος, στάθηκε ὄχι μόνο μιὰ μεγάλη διανοία παρὰ καὶ ἓνας ἀνθρώπος ἐξαιρετοῦ ἤθους. Μετὰ τὴν ἀποκήρυξη του ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴ κοινότητα, κέρδιζε τὴ λιτότατη ζωὴ του τροχίζοντας φακούς. Οὔτε τὴ βοήθεια τῶν φίλων του δέχτηκε ποτὲ οὔτε τὴν τιμητικὴ καθηγεσία ποὺ τοῦ πρόσφεραν στὸ πανεπιστήμιον τοῦ Χάιντελμπεργκ. Πέθανε νέος, σαρανταπέντε χρονῶν, ἀπὸ στηθικὴ ἀσθένεια ποὺ τοῦ προξένησε ἡ ἀδιάκοπη εἰσποὴ γυαλόσκονης ἀπὸ τὰ τροχίσματα.

Ὁ φιλοσοφικὸς του συλλογισμὸς εἶναι μαθηματικὸς. Τὸ κύριον του βιβλίον, ἡ «Ἠθικὴ», ἔχει πλήρη τίτλον : *Ethica ordine geometrico demonstrata*. Βαδίζοντας στὴν ἀρχὴ τὸ δρόμον τοῦ Ντεκάρτ, ἀποκλίνει ὅταν ἔρχεται στὸ ζήτημα τῆς «ἄπειρος οὐσίας» καὶ χαράζει τὴ δική του κατεύθυνση. Φτάνει μὲ τὸ συλλογισμὸ ἐκεῖ ποὺ εἶχε φτάσει ὁ Μπροῦνο μὲ τὸ συναίσθημα : στὸν πανθεισμό. Ἡ λογικὴ τοῦ Μπροῦνο εἶνε ζεστή, πάλαι ἀπὸ πίστη. Ἡ λογικὴ τοῦ Σπινόζα εἶνε κοφτὴ· στὸ βάθος τοῦ φιλοσόφου ὑπάρχει ἓνας ἐνδιάθετος ἀντιμεταφυσικὸς. Ἀλλὰ πόση ἀνθρωπιὰ, πόση κατανόηση μέσα σὲ τοῦτον τὸν ὕλιστή! Γιατὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἶνε ὕλισμός ὁ πανθεισμός τοῦ Σπινόζα.

Βάζοντας γιὰ βάση τὴν ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντήρησης δημιουργεῖ τὴν ἠθικὴν του καὶ τὴν κοινωνιολογίαν του. Ἡ πολιτεία τοῦ Σπινόζα εἶνε αὐστηρὴ σὰν τοῦ Χόμπς μὰ δὲν εἶνε ἀπολυταρχικὴ μονοκρατορία παρὰ ἰσχυρὴ δημοκρατία. Ὁ ἀρνητὴς αὐτὸς κάθε τελολογίας ἐξυπακούει ἕνιστον κοινωνικὸ σκοπὸν τὴν ἀρετὴν. Τὴν παίρνει ὅμως τὴν ἀρετὴ ὅπως ὁ Σωκράτης· γιὰ τὸν ἀριστον τρόπο λυτρωμοῦ. Ὁ Σπινόζα ἦταν ὁ ἴδιος ἐνάρετος καὶ γιὰ τὸ λόγον τοῦτο γαλήνιος. Ὁ Γκαίτε ἀναγνωρίζει πὼς βοήθη τὴ δικὴν του γαλήνην στὴ διδασκαλίαν τοῦ Σπινόζα.

Στὸ μεταξύ, στὴν Ἀγγλίαν, συνεχίζοταν ἡ ἐλισαβετιανὴ παράδοσις μὲ τὸ Λόκ, τὸν κατεξοχὴν τυπικὸ ἀπολογητὴν τοῦ ἀγγλικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ὁ γιὸς αὐτοῦ τῶν πουριτανῶν, ποὺ εἶδε μὲ τὰ ἐφηβικά του μάτια τὴν καρατό-

μηση τοῦ Καρόλου Α', ποὺ ἔζησε πολλὰ χρόνια στὸ φιλελεύθερο σπῖτι τοῦ κόμη Σάφτσμπερν καὶ ἀπολάμβανε τὴν ἐλευθερία ἢ καταδιωκόταν μαζί του, ποὺ ὑποστήριξε φανατικά τὴν ἀνεξίτηρησεία μὰ ἀρνιόταν στοὺς ὀργανωμένους καθολικοὺς καὶ τοὺς ἀθέους τὴν πολιτικὴ ἰσοτιμία, στοὺς πρώτους γιατί ἦταν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ δόγματα καὶ στοὺς δεύτερους γιατί δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ὀρκιστοῦν πίστη στὴν πολιτεία, θαρρεῖς πὼς εἶνε ἡ ἴδια ἡ Ἄγγλία, καθὼς βγήκε ἀπὸ τὴ κόλαση τῶν τοπικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἐμφύλιων συγκρούσεων καὶ πραγματοποιοῦσε, μὲ βῆμα μελετημένο καὶ σταθερό, τὴν ἐθνικὴ τῆς ἄνοδο.

Ὅπως εἶναι φυσικό, ἀρνήθηκε τὸ—βάρβαρο ἂν τὸ πάρεις ἀπόλυτα— συμπεράσμα τοῦ Χόμπς: τὸ *bellum omnium contra omnes* ἔβαλε ὅμως βάση τῆς γνωσιολογικῆς του φιλοσοφίας τὴν ἐμπειρία, ἀποκρούοντας τὶς «ἐμφυτες» ἰδέες τοῦ Ντεκάρτ. Εἶναι ὁ θεωρητικὸς τῆς *tabula rasa*, τῆς «ἄγραφτης πλάκας»:

Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν γεννιέται, εἶνε σὰ μιὰ ἄγραφτη πλάκα ἢ ἐμπειρία, ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ, τὴ γεμίζει μὲ τὸν καιρό. Ὁ νοῦς ἐπεξεργάζεται τὰ στοιχεῖα ποὺ προσκομίζει ἢ ἐμπειρία. Ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ εἶνε συμπεράσμα νοητικό· δὲν προϋπάρχει μέσα μας ποὺ συμπεραίνει, μὲ τὴ δική του σειρά ἀποδειχτικῶν συλλογισμῶν, ὁ Ντεκάρτ.

Στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα, οἱ προτάσεις του ἦταν ἐπαναστατικὲς γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Κατηγοροῦσε τὴ σχολαστικὴ διδασκαλία καὶ τὴ συσσώρευση ἀνώφελων γνώσεων. Ἡ γνώση κι ὄχι οἱ γνώσεις εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς παιδείας, ὑποστήριξε. Ἡ καλλιέργεια καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων τοῦ νέου μαθητῆ καὶ ἡ διαμόρφωση χαρακτήρων εἶνε ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀπόψεων τοῦ Λόκ στοὺς κατοπινοὺς πραγματιστὲς φιλοσόφους, τοῦ 18 καὶ 19 αἰῶνα, εἶνε ὀλοφάνερη.

Τὸ κοινωνιολογικὸ ἀντίθετο τοῦ Λόκ ἦταν ὁ λίγο μεγαλύτερος του στὴν ἡλικία Ρόμπερτ Μπούλ. Συντηρητικὸς ὅσο ὁ Λόκ ἦταν φιλελεύθερος, συναισθηματικὰ εὐσεβὴς ὅσο κριτικὰ εὐσεβὴς παρουσιαζόταν ὁ Λόκ, ἐπιχείρησε νὰ συμβιβάσει τὶς δυσπιστίες τῆς φυσικῆς ἔρευνας τῆς ἐποχῆς του πρὸς τὶς τεολογικὲς ἀπόψεις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας. Ἀπὸ τοὺς κύριους ἰδρυτὲς τῆς Βασιλικῆς Ἐταιρείας τοῦ Λονδίνου (1660) ἦταν κι ὁ πρωτεργάτης ζωριστοῦ ἰδρύματος, γιὰ τὴ διάδοση τῶν θρησκευτικοεπιστημονικῶν του ἀπόψεων.

Τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Μπούλ ἦταν οἱ φυσικὲς του ἔρευνες. Μελέτησε τὴ μεταβολὴ τοῦ ὄγκου τῶν ἀερίων, ὅταν μεταβάλλεται ἡ πίεση· τὸ ἴδιο πράγμα σπούδαξε στὸ Παρίσι ὁ Μαριότ. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀναζητήσεων τῶν δύο σοφῶν εἶνε ὁ γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Μπούλ - Μαριότ νόμος τῆς φυσικῆς τῶν ἀερίων, κατὰ τὸν ὁποῖο τὸ γινόμενο ὄγκου καὶ πίεσης παραμένει σταθερὸ γιὰ τὴν αὐτὴ θερμοκρασία.

Ἡ πληρέστερη πειραματικὴ σπουδὴ τοῦ φαινομένου μετὰ ἑκατὸ χρόνια

ἀπὸ τὸν Γκαί· Λουσαί, πὺ ἐξέτασε καὶ τὴ μεταβολὴ τῆς θερμοκρασίας, μᾶς ἔδωσε τὸν περίφημο νόμο τῶν τελείων ἀερίων, βασικὸ νόμο τῆς φυσικῆς.

Στὴ χημεία στάθηκε ἕνας ἀριστος καρτεσιανός. Τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων ἦταν τέσσερα, λέγαν οἱ ἀριστοτελικοὶ τῶν σχολῶν: ἡ φωτιά, ὁ ἀέρας, τὸ νερό, τὸ χῶμα. Τὰ κύρια συστατικὰ ὄλων τῶν ὑλικῶν ἦταν τρία, ἰσχυριζόντουσαν οἱ μυστικοὶ καὶ οἱ ἀλχημιστές, ἀκολουθώντας τὸν Παράκελσο: τὸ θειάφι, τὸ ἀλάτι καὶ ὁ ὑδράργυρος.

Δὲν μπορεῖ οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο νὰ θεωρηθεῖ ἐκ προοιμίου ἀληθινό. Ἐνα πραγματικὸ στοιχεῖο — φώναξε ὁ Μπόυλ — θὰ πρέπει νὰ ξεχωρίζεται ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ διασπασθεῖ σὲ ἄλλα πλὴν ἀπλά· καὶ αὐτὸ μόνο μὲ τὴν ἀνάλυση θὰ ἐξακριβωθεῖ. Ἡ «ἀνάλυση» ἦταν ἡ νέα ἔννοια πὺ ἐμπάζε στη σπουδὴ τῆς ὕλης ἡ καρτεσιανὴ δυσπιστία μὲ τὸ κριτικὸ πνεῦμα τοῦ Μπόυλ, καὶ ἡ ἐργαστηριακὴ ἔρευνα γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς σύστασης τῶν σωμάτων.

Στὰ πειράματα του, διαπίστωσε πὺς ὀρισμένα ὑγρά ἔκαναν τὸ βῆμα τοῦ ἠλιοτροπίου κόκκινο καὶ ἄλλα τὸ ξανάκαναν μπλέ. Τὰ πρῶτα τὰ ὀνομάτισε «ὄξεα» καὶ τὰ δεύτερα «ἀλκάλια»· εἶναι ἡ ὀνομασία πὺ ἔχουν καὶ σήμερα, τὰ ὄξεα καὶ οἱ βάσεις, στη χημεία. Παρατήρησε ἀκόμη πὺς ὁ ἀέρας, ὁ ἀπαιτούμενος γιὰ τὴ ζωὴ, ἦταν ἐπίσης ἀπαραίτητος γιὰ τὴν καύση. Ὁ Μπόυλ θεωρεῖται ὁ πατέρας τῆς νεώτερης χημείας, γιὰτὶ εἶνε ὁ χαρακτηριστικὸς σταθμὸς μετάβασης, ἀπὸ τὴς ἐρημητικῆς ἀναζητήσεως τῶν ἀλχημιστῶν στὴν ἀσκίαστη ἐργαστηριακὴ ἔρευνα. Δὲν εἴμαστε ἀκόμη στὸ Λαβουαζιέ — μὲ τὸ ἔργο τοῦ Μπόυλ — εἴμαστε ὅμως στὴν εἴσοδο τοῦ σωστοῦ δρόμου.

Ὁ Ἄιζακ Νιούτ'ν, ὁ μεγάλος Νεύτων, γεννήθηκε τὸ 1642. Ἦταν λίγων μηνῶν πὺ ἔχασε τὸν πατέρα του — πέθανε — καὶ λίγο μεγαλύτερος πὺ τοῦ ἔλειψε ἡ μητέρα — παντρεύτηκε. Στὴς περιποιήσεις τῆς γιαιγιάς καὶ τῆς θείας του ὀφείλει ὁ 17 αἰώνας ὅτι τὸ ἀσθενικὸ παιδὶ κατόρθωσε νὰ ζήσει, νὰ γίνε ἕνας γεροδεμένος ἔφηβος, νὰ ἀντρωθεῖ καὶ νὰ κάνει μιὰ ζωὴ γεμάτη δράση, ὡς ὀγδονταπέντε χρονῶν. Στὸ σχολεῖο δὲ φαινόταν περίφημος μαθητῆς οὔτε ἐρδίξε πρῶτες θέσεις στοὺς διαγωνισμοὺς. Δώδεκα χρονῶν ὅμως εἶχε φτιάσει ἕνα ἠλιακὸ ρολοῖ, ἕνα ἀμάξι πὺ κινιόταν μὲ τὰ χέρια τοῦ ἐπιβάτη, ἕναν ἀλευρόμυλο πὺ τὸν κινούσε ἕνας ποντικὸς, διάφορα ἄλλα ἀξιόλογα παιχνίδια.

Δεκαεννιά χρονῶν μπῆκε στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ, ὅπου οἱ σπουδῆς ἦταν ἐλεύθερες· ἐπιδόθηκε στὰ μαθηματικά. Διάβασε τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδη, τὴ Γεωμετρία τοῦ Ντεκάρι, τὴν ὀπτική τοῦ Κέπλερ, τὴν ἀριθμητική τοῦ Γουάις. Ὅταν ἔκλεισε τὸ πανεπιστήμιο, ἔξαιτίας μιᾶς ἐπιδημίας πανούκλας, ὁ Νεύτων γύρισε στὸ Γούλσθορπ ἀφήνοντας τὰ βιβλία του στη σχολή. Ἐκεῖ ἔμεινε δύο χρόνια, 1665 καὶ 1666, πὺ ζυγίζουσαν στὴν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης περισσότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς πρὶν αἰῶνες· γιὰτὶ τότε ὁ

Νεύτων συνέλαβε τις ιδέες του για την ανάλυση του φωτός, τον απειροστικό λογισμό και την παγκόσμια έλξη.

Γύρισε στο πανεπιστήμιο και τελείωσε τις σπουδές του το 1669. Ο διάσημος καθηγητής του Μπάρω τον υπόδειξε διάδοχο του στη πανεπιστημιακή έδρα. Είκοσιεπτά χρονών έγινε καθηγητής πανεπιστημίου και είκοσιεννέα μέλος της Βασιλικής Έταιρείας του Λονδίνου. Τότε κατασκεύασε το κατοπτρικό του τηλεσκόπιο.

Τις απόψεις του για την παγκόσμια έλξη δεν τις είχε ανακοινώσει. Η σκέψη του ήταν η εξής: Μια πέτρα — ή ένα μήλο, όπως θέλει ο θρούλος — πέφτει. Κάτι την τραβάει προς τη γη. *Αν η πέτρα πέσει από ψηλότερα, πάλι πέφτει στη γη. Κι αν η πέτρα είναι στο ύψος της σελήνης; Κανείς λόγος δεν υπάρχει να μην πέσει πάλι στη γη.

Η πέτρα ρίχνεται πλάγια, όπως μια μπάλα κανονιού. Πέφτει ξανά αλλά τόσο πιο μακριά, όσο από πιο ψηλά τη ρίχνουμε, αρκεί η μπάλα να βάλλεται με την ίδια ταχύτητα. Μια και η γη δεν είναι άπερατη και μια και είνε σφαιρική, δεν υπάρχει ένα ύψος από όπου, πέφτοντας η μπάλα του κανονιού να μη συναντήσει τη γη; Και τότε τί θα γίνει; Να φύγει από τη γη, θα ήταν σαν να είχε διάθεση να πάει προς τα επάνω κι όχι προς τη γη; αναγκαστικά θα αρχίσει να γυρίζει γύρω από τη γη, όπως ένας δορυφόρος, όπως η σελήνη.

*Εβαλε τη σύλληψη του στο λογαριασμό. *Απογοήτευση. Δεν έβγαине τίποτα. *Εβγαине κάτι δηλαδή ο λογισμός των απορροιών* — όπως τον ονόμασε — που του χρειάστηκε για τους λογαριασμούς του. *Όταν, τον Ιούνιο του 1682, μαθαίνει πόση ο Πικάρ, με τις τελευταίες μετρήσεις του, είχε βρει την ακτίνα της γης. *Ο νέος αριθμός ήταν διαφορετικός από εκείνον που ήξεραν ως τότε. Ξαναρχίζει τους λογαριασμούς. Αυτό ήταν η έμπνευση του δεν τον είχε γελήσει.

Μετά τέσσερα χρόνια είχε καταλήξει πια στα συμπεράσματα του και το 1687, με έξοδα του Χάλλεϋ, κυκλοφορεί το καταπληχτικότερο βιβλίο των αιώνων, «Μαθηματικές αρχές φυσικής φιλοσοφίας», όπου εκθέτει τα αποτελέσματα των κόπων του τόσων ετών. Οι πλανήτες κινούνται γύρω από τον ήλιο σαν να τους τραβούσε μια δύναμη ανάλογη με το γινόμενο των μαζών τους και αντίστροφη προς το τετράγωνο της απόστασης που υπάρχει ανάμεσα τους. Η ίδια δύναμη κάνει τα σώματα να πέφτουν προς τη γη. Η ίδια

* Fluxiones ονόμασε ο Νεύτων τις ταχύτητες με τις οποίες αυξάνουν οι συντεταγμένες ενός σημείου που κινείται σε μια καμπύλη* σήμερα τις λέμε ταχύτητες των προβολών και ξέρουμε πως είνε οι παράγωγοι των συντεταγμένων προς το χρόνο. *Ο λόγος δύο «απορροιών» δεν είναι τίποτα άλλο από την παράγωγο dy/dx που είνε ίση — κι αυτό είχε αποδείξει ο Νεύτων — με το γωνιακό συντελεστή της εφαπτομένης της καμπύλης στο σημείο (x, y) .

δύναμη πού κυβερνάει ὅλη τὴν κίνηση τοῦ σύμπαντος. Ὁ νόμος τῆς παγκόσμιας ἔλξης εἶχε γνωστοποιηθεῖ.

Μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ Νεύτωνα οἱ νόμοι τοῦ Κέπλερ, γιὰ τὴν κίνηση τῶν οὐράνιων σωμάτων, καὶ οἱ νόμοι τοῦ Γαλιλαίου γιὰ τὴν πτώση τῶν σωμάτων, ἔβγαιναν θεωρητικά, μὲ μαθηματικούς ὑπολογισμούς. Μαζὶ ὅμως ἔβγαιναν καὶ οἱ ἄλλες παρατηρήσεις τοῦ Νεύτωνα. Ἡ ἔννοια τῆς μάζας. Ὁ νόμος δράση-ἀντίδραση. Ἡ κλασικὴ μας μηχανικὴ εἶχε ἐδραιωθεῖ γερά.

Ἡ νευτωνικὴ ὑπόθεση εἶχε τεράστια ἀπήχηση. Ὁ 18 αἰώνας μὲ τὸ στόμα τοῦ Βολταίρου φώναξε:

«Μπιστικοὶ τοῦ Ὑψίστου, αἰδίες Ὑπάροξεις

Πεῖτε: δὲ σὰς πιάνει ζήλεια γιὰ τὸ μεγάλο Νεύτωνα;»

Καὶ ζήλησε μὲ τὸ Λαγκράνζ: «Ὁ Νεύτων εἶνε πολὺ εὐτυχισμένος πού εἶχε ἓνα κοσμικὸ σύστημα νὰ ἐξηγήσει. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει ἄλλος οὐρανός!»

Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἀνακοινώθηκε προκάλυψε κατάπληξη· κατάπληξη ἀνάλογη πρὸς ἐκείνη πού ἔνωσε ὁ 20 αἰώνας, ὅταν διατύπωσε τὶς ἀπόψεις του ὁ Ἄινσταϊν. Ὡστόσο, συνάντησε καὶ ἐχθρότητα. Ὁ Ρόμπερτ Χούκ — ὁ πειραματιστὴς τοῦ νόμου τῶν ἐλαστικῶν παραμορφώσεων — ζηλιάρης κατὰ βάθος σοφός, ὁ Χόουχενς, πού εἶχε ἀπαντήσει σὲ ἓνα ἐσωτερικὸ ἐρώτημα τοῦ Νεύτωνα δίνοντας τὴν ἔννοια καὶ τὴν ἀναλυτικὴ διατύπωση τῆς φυγόκεντρης δυνάμεως καὶ εἶχε τοποθετήσει στὴν ὀρθὴ μαθηματικὴ του θέση τὸ θεώρημα τῶν «ποσοτήτων κινήσεως» τοῦ Ντεκάρτ, στάθηκαν ἀντίπαλοι του. Ὁ Λάμπνιτς τὸ ἴδιο. Ὁ Νεύτων στενοχωρήθηκε. Μαζὶ μὲ τὴν ἐξάντληση, ἀπὸ τὴ μεγάλη πολύχρονη προσπάθεια, ἦρθε ἡ πίκρα τῶν ἐπικρίσεων νὰ τοῦ τινάξει τὰ πολυτενωμένα νεῦρα. Κι ἔπαθε μιὰ κρίση νευρική, ἀληθινὴ παραφροσύνη, πού βάστηξε δεκαοκτὼ μῆνες. Ὑστερα συνῆλθε μὰ δὲν ξαναδούλεψε πιά στὰ ἀγαπημένα του θέματα. Οἱ «Ἀρχές» στάθηκαν τὸ κύκνειο ἄσμα του.

Ἡ ἀντιγνωμία μὲ τὸ Λάμπνιτς εἶχε κι ἄλλες αἰτίες πού ἔφεραν τοὺς δύο σοφοὺς σὲ λυπηρὲς δημόσιες ἀντεγκλήσεις δεξιάτες. Κι αὐτὲς ἦταν γύρω στὸ ποιὸς εἶχε ἐφεύρει πρῶτος τὸν ἀπειροστικὸ λογισμό. Ὁ Ἀρχιμήδης, θέλοντας νὰ ὑπολογίσει τὸ λόγο τῆς περιφερείας πρὸς τὴ διάμετρο, εἶχε ἐμπνευσθεῖ τὸν «Ψαμμίτη». Ὅπως πάμπολλοι κόκκοι ἄμμου μαζὶ κάνουν τὸν ἄμμοσσορὸ — τὸν ψαμμίτη — ἔτσι θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε πὼς τὸ τόξο κύκλου ἀποτελεῖται ἀπὸ πάμπολλα, μικρὰ μικρὰ, τμήματα εὐθείας. Δυστυχῶς ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἐκφραστικῶν μέσων γιὰ τοὺς μεγάλους ἀριθμούς πού ὑπῆρχε στὴν ἐποχὴ του — ἡ μεγάλη ἀνακάλυψη τῶν ἀραβικῶν ἀριθμῶν κρατιόταν μυστικὸ τοῦ Ἰνδικοῦ ἱερατείου — δὲ διευκόλυνε τὸν Ἀρχιμήδη νὰ ἐμβαθύνει περισσότερο στὸ θέμα· ἔδωσε ὥστόσο γιὰ τιμὴ τοῦ λόγου τὴν ποσότητα 22/7, πού ξέρουμε πόσο λίγο διαφέρει ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ π.

Ὁ Μπωναβεντούρα Καβαλιέρι εἶχε κυκλοφορήσει τὸ 1635 μιὰ «γεωμε-

τρία τῶν ἀδαιρέτων» — ἐννοοῦσε τῶν ἀπειρελαχίστων — πού χρησίμευε στὸν Τοριτσέλι καὶ τὸν Ρομπερβὰλ καὶ ὁ Πασκάλ, μιὰ νύχτα πού ξάγρυπνος ἀπὸ τὸ δυνατὸ δοντόπονο ἀσχολήθηκε μὲ τὴ διερεύνηση τῆς κυκλοειδοῦς, ἔβαλε προβλήματα «ἀδαιρέτων». Ὁ Τζὼν Γουάις στὴν ἀριθμητικὴ του, προσπαθώντας νὰ μετατρέψει ὑπερβατικὲς συναρτήσεις σὲ ἀντίστοιχες ἀλγεβρικὲς — καὶ ἀνακαλύπτοντας ἔτσι τὶς «σειρὲς» — εἶχε χειρισθεῖ προβλήματα πού περιλαμβάνονται στὸν ὀλοκληρωτικὸ λογισμό· «ἀριθμητικὴ τῶν ἀπειραριθμῶν» εἶχε ὀνομάσει τὸ βιβλίο του. Τὸ ἴδιο ὁ Νικόλας Μερκάτορ, ὁ γερμανὸς μηχανικὸς πού κατασκεύασε τὰ θαυμάσια συντριβάνια τῶν Βερσαλλιῶν, λησμόνησαν ὅμως νὰ τὸν πληρώσουν.

Ὁ Νεύτων, προκειμένον νὰ ἐπιλύσει κινητικὰ προβλήματα, ἀντελήφθη τὴν ἀνάγκη τοῦ καταμερισμοῦ τῶν κινήσεων σὲ ἀπειρελάχιστες, ἀπλούστερης μορφῆς. Ἡ ἀναλυτικὴ γεωμετρία τοῦ Ντεκάρτ δὲν τοῦ ἔδινε παράστατικὲς λύσεις. Ἔτσι δημιούργησε τὴν ἔννοια τῶν «ἀπορροιῶν», στηριγμένος καὶ στὶς ἐργασίες τῶν προκατόχων του. Μὲ τὸ ἰσχυρὸ ὅμως πνεῦμα του χειρίστηκε τὰ νέα αὐτὰ μαθηματικὰ σχήματα τόσο γόνιμα, ὥστε νὰ λύσει βασικὰ προβλήματα διαφορικῶν καὶ ὀλοκληρωτικῶν λογισμοῦ, χρήσιμα γιὰ τὶς μηχανικὲς του ἀναζητήσεις.

Στὸ μεγάλο Λάιμπνιτς ὅμως ἀνήκει, στὴν οὐσία, ἡ τιμὴ πὼς μᾶς ἔδωσε, μὲ τὴ ἀρτία μορφὴ τους, τὶς ἔννοιες «τῶν διαφορικῶν» καὶ τοῦ «ὀλοκληρωματος», τὴ Μαθηματικὴ δηλαδὴ Ἀνάλυση. Γνήσιος ἀνήσυχος τοῦ 17 αἰῶνα ὁ Λάιμπνιτς. Τρία χρόνια νεώτερος ἀπὸ τὸ Νεύτωνα, γιὸς ἐνὸς καθηγητῆ τῆς ἠθικῆς στὴ Λιψία, σιχάθηκε γλήγορα τὴ στεγνὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ καὶ στράφηκε στὰ μαθηματικά. Ἔπεσε ὅμως σὲ στενοκέφαλο καθηγητῆ, τὸν Κούνιους, πού τοῦ ἔκανε ἀνιαρὴ αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη. Γενικὸ πνεῦμα, καθὼς ἦταν, γύρισε μὲ τὴ σειρά, στὰ νομικά, στὴ θεολογία, στὴν πολιτικὴ, στὴν ἱστορία, στὴ λογικὴ, στὴ μεταφυσικὴ, στὴν ἠθικὴ, στὴν ἀρχαιολογία!

Εἰκοσι χρονῶν ὑποβάλλει διατριβὴ στὸ πανεπιστήμιο τῆς Λιψίας ἐκθέτοντας ἓνα σύστημα «γενικῆς μεθόδου μὲ τὴν ὁποία ὅλες οἱ λογικὲς ἀλήθειες θὰ μπορούσαν νὰ ἀναχθοῦν σὲ εἶδος λογισμοῦ, πού θὰ ἦταν ταυτόχρονα εἶδος παγκόσμιας γλώσσας καὶ γραφῆς». Κατόπιν τὸν πιάνει ἡ ἐπιθυμία νὰ μπεῖ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς μυστικὲς θεοσοφικὲς ἐταιρεῖες πού γέμιζαν τὴ Γερμανία τοῦ 17 καὶ 18 αἰῶνα, χωρὶς νὰ περάσει ὡστόσο ἀπὸ δόκιμος. Κατασκευάζει ἓνα ὑπόμνημα γεμάτο ἀπὸ ψευτοεπιστημονικοὺς ὄρους καὶ μυστικιστικὲς φλυαρίες καὶ τὸ υποβάλλει στὸν ἀρχηγὸ τῶν Ροδοσταυριτῶν τῆς Νυρεμβέργης, κινεῖ τὸ θαυμασμό του καὶ ἐγγράφεται στὴν ἐταιρεία μὲ τιμές. Ἐκεῖ γνωρίστηκε μὲ ἓναν ὑπουργὸ τοῦ Ἐκλέκτορα τῆς Μαγεντίας, πού τὸν εἰσάγει στὴν Αὐλὴ καὶ τοῦ ἀναθέτουν διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὸ Παρίσι.

Τὸ Παρίσι τοῦ 1670 ἔσφυζε ἀπὸ παλμὸ προοδευτικῶν ἀναζητήσεων. Ἡ

παντοδυναμία τοῦ κλήρου καὶ ἡ συνωμοτικὴ δραστηριότητα τῶν εὐγενῶν εἶχαν ὑποχωρήσει κάτω ἀπὸ τὴν ἀποφασιστικὴ ἀπολυταρχία τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. Ὁ Μαζαρίνος, διάδοχος τοῦ Ρισελιέ, ἀφοῦ χειρίστηκε μὲ ἐπιτυχία τὶς γαλλικὰς ὑποθέσεις, εἶχε τὴν τύχη νὰ ἐγκαταλείψει τὴ ματαιότητα σύγκαίρα, ἀφήνοντας τὴν ἰσχυρὴ Γαλλία νὰ κινηθεῖ μὲ περισσότερη ἄνεση στὸ πνευματικὸ πεδίο.

Ὁ Λουδοβίκος δὲν εἶχε ἀκόμη ἐξελιχθεῖ στὸν ὠμὸν τύραννο τῶν κατοπινῶν χρόνων. Ἀπὸ ἐννιά ἔτη ὁ Κολμπέρ ἐφάρμοξε ριζοσπαστικὰ οικονομικὰ μέτρα γιὰ τὴν αὐξηση τοῦ γαλλικοῦ πλοῦτου καὶ τὴν ἐξυγίανση τῶν δημοσίων οικονομικῶν. Παράλληλα εἶχε ἰδρῦσει τὴν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν, τὸ Ἀστεροσκοπεῖο, τὴ Βιβλιοθήκη καὶ μετακαλοῦσε στὸ Παρίσι διεθνεῖς ἐπιστημονικὰς διασημότητες· τὸ Χόνγκεν, τὸν Κασίνι, τὸν Ρέμερ. Τὸ ἔδικτο τῆς Νάντης ἴσχυε καὶ τὰ σύννεφα, πού θὰ φέροναν ἀργότερα τὴ θύελλα πρὸς τὴ Γαλλία, δὲ διαγραφόντουσαν ἀκόμη στὸ διπλωματικὸ δριζόντι τῆς Εὐρώπης. Ἡ «Ἐφημερίς τῶν Ἐπιστημόνων» κινοῦσε ζωηρῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων καὶ δημοσίευε ἀξιόλογες πρωτότυπες ἐργασίαις φημισμένων ἐρευνητῶν.

Σ' αὐτὴν τὴ λαμπρὴ καὶ φωτισμένη ἀτμόσφαιρα, ὁ νέος Λάιμπνιτς γοητεύτηκε. Ἐγίνε φίλος τοῦ Χόνγκεν. Τοῦ ξανάφθε ἡ παλιὰ ὄρεξη πρὸς τὰ μαθηματικά. Διάβασε τὶς ἐργασίαις τοῦ Πασκάλ γιὰ τὴν κυκλοειδῆ καὶ τοῦ Φλαμανδοῦ ἔραστή τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου, Γρηγόρη ντὲ Σαίν Βενσάν, γιὰ τὰ ἀπειροστά. Στὸ κεφάλι του ἄρχισαν νὰ ὀριμαζοῦν οἱ ἰδέαι. Καὶ στὴ θέση τοῦ νεανικοῦ του ὄνειρου, τῆς γενικῆς μεθόδου συλλογισμοῦ, ἦλθε κάτι περισσότερο συγκαταβατικὸ μὰ ἀπεριόριστα λαμπρότερο, γιατί εἶχε ὑπόστασις πραγματικὴ καὶ ἀπαράμιλλη ὠφελιμότητα· μία νέα μαθηματικὴ γλῶσσα, πού ἐγίνε τὸ θεμελιακὸ ἐργαλεῖο τῆς φυσικῆς ἐρευνας τῶν κατοπινῶν χρόνων· ἡ Ἀνώτερη Ἀνάλυσις· ὁ διωφορικὸς καὶ δλοκληρωτικὸς λογισμὸς.

Χωρὶς νὰ παραβλέπει τὶς διπλωματικὰς μηχανορραφίαις, δούλεψε ἐντατικὰ τὴν ἔμπνευσι του, ὅταν μαθαίνει πὸς ὁ Ἐκλέκτορας προστάτης του πέθανε. Τοῦ παρουσιάστηκε ὁμως, σχεδὸν ἀμέσως, ἀρωγὸς ἡ ματαιοδοξία τοῦ δούκα τοῦ Μπρούνοβικ Λούνεμπουργκ πού τοῦ ἀνάθεσε, μὲ ἀρχοντικὴ ἀποχεριά, τὴ συγγραφὴ τῆς οἰκογενειακῆς ἱστορίας τῶν Λούνεμπουργκ. Γύριζε ὅλη τὴν Εὐρώπη ψάχνοντας γιὰ στοιχεῖα, χωρὶς νὰ ἔχει ἀνάγκη νὰ λογαριάσει τὶς δαπάναις. Τὸ πνεῦμα του δούλεψε συνεχῶς. Ἡ φήμη του αὐξαίνει ἐπίσης. Δάσκαλος τῆς Σοφίας Καρλότας, πού ἐγίνε αὐτοκράτειρα τῆς Γερμανίας τὴν ἀκολούθησε στὴν αἰλὴ τοῦ Φρειδερίκου Α'. Ἰδρῦσε τὴν Ἀκαδημίαν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου. Φίλος τοῦ μεγάλου Πέτρου βοήθησε στὴν ἰδρυση τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πέτρογκραντ.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Λάιμπνιτς χειριζόταν μὲ μεγαλοφυΐα ὅ,τι θέμα καταπιανόταν. Ἡ αἰσιόδοξη φιλοσοφία του, «ὅλα γίνονται γιὰ τὸ καλύτερον στὸν

καλύτερο δυνατό κόσμο», συμπέρασμα τῆς θεωρίας του τῶν «μονάδων», εἶνε γνωσιολογικὰ μυστική. Τὸ δοκίμιο «Θεοδικίας» του, ἀπὸ τὰ τελευταῖα του δημοσιεύματα, μυρρίζει Πλωτῖνο, Αὐγουστῖνο, Ὁριγένη. Ἡ θητεία του στοὺς Ροδοσταυρίτες ἦταν, φαίνεται, συναισθηματικὴ του ἀνάγκη.

Τὸ μαθηματικὸ του ἔργο ὅμως εἶνε ἀνυπέρβλητο. Καὶ ἀναρωτιέσαι τί ἀκόμη μεγαλειωδέστερο θὰ μπορούσε νὰ ἀποδώσει ἡ ἔξοχη αὐτὴ διάνοια καὶ ἡ ἀτσαλένια ἐργατικότητά, ἂν δὲ δολιχοδρομοῦσε ἀνέμελα σ' ὅλες τὶς σφαῖρες τοῦ ἐπιστητοῦ! Γιατὶ ὁ Λάιμπνιτς τοποθέτησε συστηματικὰ τὸ θέμα. Θεώρησε πὼς κάθε γραμμὴ, στὸ ἐπίπεδο τοῦ Ντεκάρτ, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπειράριθμες μικρὲς εὐθείες, πὸν τὶς ὀνόμασε «διαφορικά». Τὸ πηλίκον τῶν, διαφορικῶν ἐπίσης, προβολῶν κάθε τέτοιας μικρῆς εὐθείας εἶνε ὁ γωνιακὸς συντελεστὴς τῆς ἐφαπτομένης. Τὸ ὄριο τοῦ ἀθροίσματος τῶν ἀπειροστῶν χορδῶν εἶνε τὸ μῆκος τῆς γραμμῆς· τὸ ὀνόμασε «ὀλοκλήρωμα». Κάθε φυσικὸς νόμος δύο μεταβλητῶν μπορεῖ νὰ παρασταθεῖ μὲ μία γραμμὴ. Ὁ νέος μαθηματικὸς λογισμὸς μπορούσε νὰ χρησιμεύσει γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν φυσικῶν νόμων. Τὸ ὄνειρον τοῦ Ἀρχιμήδη, τοῦ Καβαλιέρι, τοῦ Γουάιλις, τοῦ Πασκάλ, τοῦ Σαιν Βενσιάν, τοῦ ἴδιου τοῦ Νεύτωνα, εἶχε πάρει ὑπόστασιν καὶ χρήσιμη μορφή.

Τὸ 1684 στὸ περιοδικὸν Acta eruditorum ἔδωσε τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἀπειροστικῆς του ἀνάλυσης. Οἱ «Ἀρχές» τοῦ Νεύτωνα δὲν εἶχαν δημοσιευθεῖ ἀκόμη. Οἱ φιλόσοφοι τῆς ἐποχῆς ξενίστηκαν ἀκούγοντας τὴν καινούργια τούτη γλώσσα. Ἄπειρα ἀπειροστά καὶ ἀπειροστά τῶν ἀπειροστῶν καὶ ἀπειροστά τῶν ἀπειροστῶν τῶν ἀπειροστῶν ἦταν, γιὰ ὅσους μέσα ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῶν αἰῶνων εἶχαν σχηματίσει μιὰ εἰκόνα τῶν ἀπείρου, ἀκατάληπτα πράγματα. Τοῦ κατηγορήσαν μάλιστα μερικοί, ὅπως ὁ Κατελάν καὶ ὁ Μπέροκλη, ὑπερβολικὴ ἀφέλεια στὸ χειρισμὸ τῶν ἐννοιῶν. Κι ὡστόσο ὁ Κατελάν καὶ ὁ Μπέροκλη ἦταν φιλόσοφοι πρώτης γραμμῆς.

Ἐκεῖνοι πὸν τὸν ἀντιλήφθησαν ἀμέσως ἦταν οἱ μεγάλοι Μπερνούλι. Ὁ πρωτότοκος ἄρχισε κιόλας τὸ 1687 νὰ διδάσκει ἀπὸ τὴν ἔδραν του στὸ πανεπιστήμιον τῆς Βασιλείας, τὴν ἀνάλυσιν Λάιμπνιτς. Ὁ Ντανιέλ Μπερνούλι ἔμαθε τὴ νέα μέθοδον στὸ μαρκήσιο ντὲ λ' Ὀλιτὰλ κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του ἔγραψε καὶ δημοσίευσεν τὸ 1696 τὴν «Ἀνάλυσιν τῶν Ἀπειροστῶν», πὸν ἔκανε τὴ νέα διδασκαλία τῆς μόδας στὸ Παρίσι. Ὁ κόμης Ρ. κάτι ἔκανε κάτι ἀνάλογο στὴ Βενετία. Οἱ ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν σοφῶν πὸν εἶχαν χωριθεῖ σὲ δύο στρατόπεδα, νευτωνικὸ καὶ λαϊβνιτικὸ, γιὰ τὴν πατρότητα τῆς νέας μαθηματικῆς κατάκτησης, ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Λάιμπνιτς, κρατοῦσαν τὸ ἐνδιαφέρον ζωηρό. Αὐτό, ἂν κατὰτριβε τὰ πρόσωπα, βγῆκε σὲ ὄφελος τῆς ἐπιστήμης, γιὰτὶ μαθηματικοὶ κάθε μεγέθους καταπιάστηκαν μὲ τὴν Ἀνάλυσιν καὶ συντέλεσαν στὴ γληγορώτερη προαγωγή της.

Εἴμαστε στὸ 18 αἰῶνα. Οἱ φωτιεῖς τῶν αὐτοῦ ντὰ φέ εἶχαν σβῆσει στὸν ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας. Ἡ «διαφώτιση», τὸ δεντροάκι πὸν ἔσπειρε τοὺς σπό-

ρους του ὁ Λόκ, παίρνει καὶ φροντώνει. Ὁ Βολταῖρος, ὁ Ἑλβέτιος, ὁ Ντιντρό, ὁ Κοντιγιάν, ὁ Μοντεσκιέ, στὴ Γαλλία, ὁ Βόλφ, ὁ Μέντελσον, στὴ Γερμανία, εἶνε τὰ κλαδιὰ τοῦ καινούργιου φυτοῦ. Ὁ Φρειδερίκος ὁ Μέγας μπορεῖ νὰ 'δειχνε ἀγοραῖο γούστο ὅταν ἔγραφε στίχους ἢ ἔχιζε τὸ Σανσουσί στὸ Πότσνταμ, βοηθοῦσε ὅμως ἀπλόχερα τὴ νέα κίνηση καὶ ἀπὸ συναισθηματισμὸ προσωπικὸ καὶ γιὰ αὐτὸ συμβάδιζε μὲ τὸ πρῶσικὸ συμφέρον ἀπέναντι στὴ γαλλικὴ προπορεία καὶ τὴν αὐστριακὴ ὀπισθοδρομικότητα. Ἡ Ἱστορία τὸν κατατάσσει στοὺς διαφωτιστές.

Ὁ αἰώνας κάνει τὴν εἴσοδο του μὲ ἓνα περίεργο γεγονός στὸν ποταμὸ Βέξερ. Ἐνας Γάλλος γιατρός ἀπὸ τὸ Μπλοά, ὁ Ντενὺ Παπέν, εἶχε ἐπιδείξει ἰδιοφυΐα στὶς τεχνικὲς ἐφαρμογὲς τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων. Ὁ Χόνγκεν τὸν ἐξετίμησε καὶ τὸν βοήθησε. Ὁ Μπόυλ τὸ ἴδιο, τὸν προσέλαβε βοηθὸ του. Τὸ 1682 παρουσιάζει στὴ Βασιλικὴ Ἑταιρεία τοῦ Λονδίνου τὴ χύτρα του: Ἐνα κλειστὸ δοχεῖο μὲ ἀσφαλιστικὸ ἐπιστόμιο, ποὺ ἄνοιγε ὅταν βράζοντας τὸ νερὸ τοῦ δοχείου ἔκανε ἀτμὸ καὶ περνοῦσε ἡ πίεση τοῦ ὀρισμένο βαθμοῦ.

Ἀφοῦ ἔλειψε δυὸ χρόνια στὴ Βενετία ξαναγυρίζει στὸ Λονδίνο καὶ σὲ λίγο καιρὸ παρουσιάζει ἓνα ὑπόδειγμα μηχανῆς ὑδροπνευματικῆς, προορισμένης «νὰ μεταφέρει μακριὰ τὴ δύναμη τῶν ποταμῶν». Τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἦταν εὐχάριστα καὶ ὁ ἐφευρέτης πικράθηκε. Θέλει νὰ γυρίσει στὴ Γαλλία, εἴμαστε ὅμως στὸ 1687. Ὁ Παπέν εἶνε Οὐγγενότος καὶ τὸ ἔδικτο τῆς Νάντης ἔχει ἀρθεῖ ἀπὸ δυὸ χρόνια. Εἶναι διάσημος γιὰ τὴ δράση του, εἶναι μέλος τῆς Βασιλικῆς Ἑταιρείας τοῦ Λονδίνου καὶ ἡ Γαλλία ἐπιθυμεῖ νὰ τιμήσει τὸ τέκνο της. Ἡ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τοῦ ἔχει ἀνοιχτὲς τὶς πόρτες, ἀρκεῖ νὰ ὑποβληθεῖ σὲ μιὰ μικρὴ, ἐντελῶς ἀνώδυνη, διατύπωση· νὰ ἐπιστρέψει στοὺς κόλπους τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Παπέν προτίμησε τὴ ζωὴ τοῦ ἔξοριστοῦ.

Ἐκεῖ, στὸ Μάρμπουργκ, ἔχοντας γιὰ βιοπορισμὸ τὴ θέση τοῦ καθηγητῆ τῶν μαθηματικῶν, ποὺ τοῦ πρόσφερε ὁ ἐκλέκτορας τοῦ Ἔσσην, ἀσχολήθηκε μὲ τὴ κύρια ἐπίδιωξη τοῦ βίου του: νὰ κατασκευάσει ἓνα μηχανικὸ κινητήρα. Ἡ ἰδέα νὰ χρησιμοποιήσει τὸ νερὸ γιὰ νὰ κάνει κενὸ πίσω ἀπὸ ἓνα ἔμβολο, ὥστε κατόπιν ἡ ἀτμοσφαιρικὴ πίεση νὰ τὸ βάλει σὲ κίνηση, εἶχε ἀποτύχει στὴν Ἀγγλία. Δοκίμασε τὴν μαρσούτη· καὶ πάλι τὰ ἀποτελέσματα ἦταν ἀπογοητευτικά. Τότε τοῦ ἦρθε ἡ μεγάλη ἔμπνευση· νὰ χρησιμοποιήσει τὴ δύναμη τοῦ ἀτμοῦ.

Ἡ ἰδέα εἶνε παλιά. Ὁ μεγάλος ἀλεξανδρινὸς φυσικός, ὁ Ἡρώνας, μιλάει γιὰ μιὰ κούφια σφαῖρα μὲ δύο ἀντίθετα διατεθειμένους σωλῆνες, ποὺ, ἅμα βράσει τὸ νερὸ ποὺ περιέχει, φεύγει ὁ ἀτμὸς ἀπὸ τὰ ἀκροφύσια τῶν σωλῆνων καὶ κάνει τὴ σφαῖρα νὰ περιστρέφεται. Φαίνεται πὼς ὁ Ἡρώνας κοινοποιεῖ τὸ 120 π.Χ. παλιότερη μυστικὴ γνώση τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱερατείου, χρήσιμη γιὰ θαυματοποιία. Τὸ 1615 ὁ Σολομώντας ντὲ Κω προσπαθεῖ νὰ κάνει μηχανὴ μὲ ἀτμὸ καὶ τὸ 1629 ὁ Μπράνκα κατασκευάζει ἓνα φτερωτὸ

τροχό, πού χτυπάει στά φτεράκια του ρεῦμα ἀτμοῦ καί τόν κάνει καί γυρίζει. Ἡ μηχανή τοῦ Ἡρωνα εἶνε ὁ πρῶτος «στροβίλος ἀντιδράσεως» καί τοῦ Μπράνκα ὁ πρῶτος «στροβίλος δράσεως».

Ὁ Παπέν εἶνε ὁ ἐφευρέτης τῆς πρώτης μηχανῆς μὲ ἔμβολο. Οἱ ἀρχικέες του ἀπόπειρες πῆγαν ἢ μιὰ ἀποτυχία μετὰ τὴν ἄλλη. Ἡ ἐπιστημονικὴ κριτικὴ πού τοῦ ἔγινε ἦταν πολὺ ἀυστηρὴ καί κάπως κακεντρέχης. Κουράστηκε καί ἐγκατάλειψε τὶς προσπάθειες του, ὅταν μαθαίνει πὼς ἐπάνω στὶς ἰδέες του ἐργάζεται στὴν Ἀγγλία ὁ Σάβερν καί πὼς, ὁ ἀνεπάντεχος αὐτὸς συναγωνιστὴς εἶχε ἤδη κάποια ἐπιτυχία στὶς δοκιμές του. Καταπιάνεται πάλι ἐνθαρρυνόμενος κι ἀπὸ τὸ Λάμπνιτς καί δημοσιεύει τὸ 1707 στὴ Φραγκφούρτη, ἔκθεση τῶν πειραμάτων του μὲ τὸν τίτλο: «νέος τρόπος γιὰ ἀνέβασμα τοῦ νεροῦ μὲ τὴ δύναμη τῆς φωτιᾶς».

Τὴ μηχανὴ πού εἶχε κατασκευάσει τὴν ἐγκαθιστᾷ τὸ ἴδιο ἔτος σὲ ἓνα πλοῖο καί κάνει δοκιμές στὴ Φούλντα μὲ ἐπιτυχία. Ζητάει νὰ πάει στὸ Λονδίνο καί φορτώνει στὸ ἀτμόπλοιο του, οἰκογένεια καί ὑπάρχοντα. Κατεβαίνοντας τὸ ποτάμι, ἐκεῖ πού σμίγει ἡ Φούλντα μὲ τὸ Βέρρα γιὰ νὰ σχηματίσουν τὸ Βέξερ, τὸν σταματᾶνε οἱ βαρκάρηδες τοῦ Λόχ. Ἡ συντεχνία τους εἶχε προνόμια στὴν ἐκμετάλλευση τῆς ναυσιπλοΐας τοῦ Βέξερ. Τοῦ κατάσχουν τὸ πλοῖο, πού «εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ ταξιδεύει χωρὶς κατάρτια καί πανιά», καί ἔπλεε δίχως τὴν ἄδεια τους στά νερά τῆς δικῆς τους δικαιοδοσίας καί τὸ συντρίβουν μπροστά στά δακρυσιμένα του μάτια. Ποιὸς ξέρει ἂν τούτη ἡ πρωτόγονη ὑπεράσπιση τῶν συντεχνιακῶν συμφερόντων στάθηκε μόνον μιὰ βαρβαρότητα ἀπλοϊκῶν ναυτικῶν κι ὄχι δυνατὸ φρενάρισμα στὸν τροχὸ τῆς ἱστορίας, πού ἔκρινε ἀποφασιστικὰ τὴν τύχη τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης γιὰ τὰ κατοπινὰ χρόνια.

Βρέθηκε πάλι στὸ Λονδίνο ὁ Παπέν. Οἱ παλιοὶ ἐταῖροι του τῆς Βασιλικῆς Ἑταιρείας εἶχαν, οἱ περισσότεροι, πεθάνει. Οἱ νέοι δὲν τὸν ἤξεραν. Κανεὶς δὲν ἔδινε πιά προσοχὴ στοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ τοῦ γερομανιακοῦ, πού τοῦ θρυμάτισαν τὴ ψυχὴ μαζί μὲ τὸ πλοῖο ἐκεῖνο τὸ πρωί, οἱ βαρκάρηδες τοῦ Βέξερ. Πότε καί πὼς πέθανε ὁ ἐφευρέτης, δὲ μᾶς τὸ λέει ἡ ἱστορία. Πέρασε στὸ μεγάλο πλῆθος τῶν ἀνώνυμων δυστυχησμένων, πού δὲ μαθαίνει ὁ διπλανὸς οὔτε πὼς ζοῦν οὔτε πότε πεθαίνουν.

Τὴ μηχανὴ τοῦ Σάβερν τὴν προώθησαν δύο σιδηρουργοὶ, οἱ Κάουλυ καί Νιούκομν, πού παρουσίασαν τὸ 1705 ἓνα σχετικὰ εὐχρηστο μηχανικὸ κινήτηρα, γιὰ τὴν ἀντλήση τῶν νερῶν τῶν ὄρυχείων. Μόνον ὅμως μετὰ ἐξήντα, κοντά, χρόνια, ὅταν πῆρε τὴν ὑπόθεση στά χέρια του τὸ ἰσχυρὸ πνεῦμα τοῦ Βάτ, κατασκευάστηκε σὲ βιομηχανικὴ μορφή ὁ ἔμβολοφόρος ἀτμοκινήτης. Ἀκόμη καί σήμερα οἱ βασικὲς ἀρχές κατασκευῆς ἔμβολοφόρων ἀτμοκινήτων εἶναι ἐκεῖνες πού θεσμοθέτησε ὁ μεγάλος Βάτ.

Ὅσο γιὰ τὸ ἀτμόπλοιο, δὲν ἔλειψαν οἱ προσπάθειες τῶν ἐφευρετῶν. Τὸ 1736 ὁ Ἰωνάθαν Χὼλς πῆρε προνόμιο κατασκευῆς μηχανοκίνητου πλοίου

μά δὲν προώθησε τὸ ἔργο του, ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων. Ὁ ἴδιος ὁ Βάτ ἔκανε μιὰ δοκιμὴ τὸ 1770 στὸ Σηκούανα, χωρὶς ἀξιόλογα ἀποτελέσματα.

Τὸ 1776 ὁ γάλλος μαρκήσιος Ζουφροὰ ντ' Ἀμπιὰν δοκίμασε στὸν ποταμὸ Ντου τὸ «πυρόσκαφο» του, ἓνα σκαφὶ 13 μέτρων μὲ μηχανὴ Βάτ, καὶ εἶχε λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Ἐνα μεγαλύτερο πλοῖο 41 μέτρων, ποὺ ναυπήγησε κατόπιν, ἔδωσε ἐπίσης περίφημα ἀποτελέσματα ἀλλὰ ἡ γαλλικὴ γραφειοκρατία, μὲ τὸν ὑπουργὸ Κάλόν, τοῦ ἀρνήθηκε τὸ προνόμιο εὐρεσιτεχνίας ποὺ ζήτησε. Καταστρεμμένος οἰκονομικά, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ἡλιθιότητα καὶ τὴ στενοκεφαλιά τῶν γραφειοκρατῶν, ἐγκατάλειψε κάθε προσπάθεια. Πέθανε τὸ 1832 στὸ Ἄσυλο τῶν Ἀπομάχων, χαϊδεύοντας μὲ τὴ φαντασία τὰ σκόρπια φτερὰ τῶν ὀνείρων του.

Ἡ ἰδέα ὅμως εἶχε ὀριμαίνει. Οἱ προσπάθειες πυκνώνανε κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα. Οἱ ντε λὰ Πλομπιερ καὶ ντ' Ἀρνὰλ στὴ Γαλλία, οἱ Πάτριξ Μίλλερ, λόρδος Στάνοπ, Σύμινγκτον καὶ Ντέσμπλανξ στὴν Ἀγγλία, ὁ Φίτζε, ὁ Ράμση, ὁ Λίβινγκστον στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, καταβάλλουν προσπάθειες πραγματικὰ ἥρωικές, νὰ προωθήσουν τὴ μηχανοκίνηση στὴ ναυσιπλοΐα.

Τὴν τελειωτικὴ λύση τὴν ἔδωσε ὁ Ρόμπερτ Φοῦλτον, ὁ γιὸς τῶν φτωχῶν Ἰρλανδῶν μεταναστῶν τῆς Πενσυλβανίας. Ξεκίνησε γιὰ ζωγράφος. Ἡ καλὴ τύχη νὰ γνωρισθεῖ μὲ τὸ Σκόρβιτ, τὸν πλούσιο Μαικήνα του, τοῦ ἐξασφάλισε σπουδές στὴν Ἀγγλία κοντὰ στὸν καλύτερο δάσκαλο, τὸ διάσημο ζωγράφο Οὐέστ. Γιατί τώρα, ὁ ἀγρόμιματος αὐτὸς νέος, παλιὸς μαθητευόμενος χρυσοκὸς καὶ αὐτοδίδακτος ζωγράφος, ἐγκατάλειψε ξαφνικὰ τὸ καλλιτεχνικὸ στάδιο, ἀκριβῶς ὅταν εἶχε φτάσει στὸ τέρας τῶν προσπαθειῶν του καὶ ἔβαζε τὸ τιλέντο του σὲ παιθαρηγμένο δρόμο, μόνο οἱ ἐσώτερες ἀνησυχίες ἀπὸ τίς ἐπιβιώσεις τῶν προγονικῶν διωγμῶν, μποροῦν νὰ τὸ ἐξηγήσουν. Τὸ γεγονός εἶνε πῶς ὁ Οὐέστ ἔχασε σύντομα τὸν ὑπερόντιο μαθητὴ καὶ ὁ Φοῦλτον ἔγινε σχεδιαστὴς σ' ἓνα μηχανουργεῖο τοῦ Μπίρμιγγαμ.

Ἡ καινούργια δουλειὰ τὸν τράβηξε εἶχε φλέβα ἐφευρέτη ὁ νέος Ἀμερικανός. Διάφοροι τύποι μηχανικῶν ἐργαλείων, ποὺ μελέτησε, δὲν ἔγιναν εὐνοϊκὰ δεκτοὶ στὴν ἀγγλικὴ ἀγορά. Τὸ 1796 τὸν βρῖσκουμε στὸ Παρίσι. Μέσα στὴν ψυχὴ του ἀναβε ἓνα ἡφαίστειο. Ὅλοι οἱ μακρόχρονοι ἀγῶνες τῶν Ἰρλανδῶν κατὰ τῶν Ἀγγλῶν, ὅλες οἱ παραδόσεις τῶν μεταναστῶν, ἀπὸ τοὺς ἐπιβίβατες τοῦ «Μαιουφλάουερ» ὡς τοὺς κουάκερους ποὺ ἐποίκισαν τὴν Πενσυλβανία, ἡ φλογερὴ διακήρυξη τοῦ Θωμᾶ Τζέφερσον, ἡ νίκη τοῦ Οὐάσιγκτον στὴ Σαρατόγκα, γύριζαν στὸ κεφάλι τοῦ νέου καὶ φούντωναν τὸ μίσος του κατὰ τῶν Ἀγγλῶν, ποὺ τότε εἶχαν ἀποκλείσει μὲ τὸν πολεμικὸ τους στόλο τίς εὐρωπαϊκὰς ἀκτές.

Ἡ νίκη τοῦ Βαλμύ, ἐξάλλου, εἶχε ξαναφερώσει τὴν ἐπανάσταση στὴ Γαλλία καὶ ἀκριβῶς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐρχόντουσαν εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Ἰταλία

πώς η ατμοκίνηση τῶν πλοίων ἦταν ζήτημα ισχυρῆς μηχανῆς. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1803 τὸ πλοῖο του δοκιμάστηκε στὸ Σηκουάνα, μὲ πολὺ μεγάλη ἐπιτυχία. Οἱ Παρισινοὶ ὅμως, μεθυσμένοι ἀπὸ τὶς νίκες τοῦ πρώτου Ὑπάτου, οὔτε πρόσεξαν τὴ λύση τοῦ μεγαλύτερου τεχνικοῦ προβλήματος τῆς ἐποχῆς τους.

Ἐφυγε πιά ὁ Φοῦλτον γιὰ τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴ 16 Αὐγούστου 1807 τὸ πυρόσκαφο «Κλέρμον» — μᾶκρος πενήντα μέτρα καὶ φάρδος πέντε — μὲ μηχανὴ δεκαοκτῶ ἵππων καὶ ἀγγλικὸ καζάνι, ἔκανε τὸ παρθενικὸ του ταξίδι στὸν ποταμὸ Χάντσον, ἐγκαινιάζοντας τὴν πρώτη ατμοπλοϊκὴ συγκοινωνία τοῦ κόσμου, μεταξὺ Νέας Ὑόρκης - Ὀλμπαν. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Ρέσεελ, ποὺ ἀντικατάστησε τοὺς φτερωτοὺς τροχοὺς τῶν πυροσκάφων μὲ τὴν ἔλικα, ὀλοκλήρωσε τὸ προκαταρκτικὸ στάδιο τῆς ατμοναυτιλίας καὶ ἀνοίξε τὸ δρόμο γιὰ τὶς πρὸ μεγαλεπήβολες ἐπιδιωξεις. Ὁ Φοῦλτον πέθανε μόλις πενήντα χρονῶν, πρὶν προλάβει νὰ ἴδῃ τελειωμένο τὸ δίκροτο μὲ ατμό, ποὺ κατασκεύαζε γιὰ τὴν ἀμερικανικὴ κυβέρνηση.

Ὁ 18 αἰώνας, ὁ αἰώνας αὐτὸς τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν στοχαστῶν, εἶναι ὁ αἰώνας τῆς ἀποφασιστικῆς καμπῆς στὴ νεώτερη πολιτιστικὴ ἱστορία. Μὲ ρίζες γεμάτες ἀλήθ, ποτισμένες ἀπὸ τὴ ζωογόνα ἀνάταση καὶ τὸ αἷμα τοῦ μαρτυρίου τῶν ἡρώων τῶν περασμένων διακόσιων ἐτῶν, ἐξελεύσεται μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα ἀκράτητης ἐπιθυμίας γιὰ ἐλευθερία.

Οἱ «διαφωτιστὲς» γίνονται οἱ συντάκτες τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας». Μ' ὅλες τὶς ἀντιδράσεις τῆς ἐξουσίας, ποὺ νιώθει τὸ ἔδαφος νὰ σειεῖται κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ καθεστωτικοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ἐρευνητικὸ πνεῦμα ἀπλώνεται παντοῦ. Δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ὅμως ἡ προετοιμασία τῆς.

Στὸ τέλος τοῦ αἰώνα θὰ ρθεῖ ἡ νίκη, ἀστραφτερὴ καὶ ἔνθεη, ἐπάνω στὸ ἄρμα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης. Λεκιασμένοι θὰ εἶνε οἱ τροχοὶ τοῦ ἄρματος ἀπὸ λάσπη ματωμένη, καὶ περίλυπη θὰ γίνῃ γιὰ τοῦτο ἡ θεὰ ἐπιβάτισσα· μὰ ὄχι λιγότερο ἀποφασιστικὴ!

Τεράστια πνεύματα, σὲ ὅλα τὰ πεδία τοῦ στοχασμοῦ, λαμπρύνουν τὸν 18 αἰώνα. Δὲν ξέρεις ποῦ νὰ σταματήσεις. Στὸ δαιμόνιο ἐκεῖνο Λεονάρδο Ὁυλερ, τὴν «ἐνσαρκωμένη ἀνάλυση», ὅπως τὸν ὀνόμασαν οἱ σύγχρονοί του; Τὸν Ὁυλερ, ποὺ ἄφησε ἐκπληκτικὸ τὸ μέγα Φρειδεरिकὸ μὲ τὴν ἀνεπάρκεια του στὰ λογιστικὰ πολὺν περισσότερο ὅμως κατάπληκτους τοὺς ἐπιστήμονες, μὲ τὰ δυσθεώρητα ὕψη ποὺ ἀνέβασε τὴ μαθηματικὴ σκέψη;

Ἦταν ἐξαιρετικὴ τύχη ὅτι ὁ Ἰωάννης Μπερνούγι ἔριξε ὄλο τὸ βάρος τοῦ καθηγητικοῦ του κύρους γιὰ νὰ μεταλείσει τὸν καλβινιστὴ πατέρα τοῦ Λεονάρδου νὰ μὴν κάνει τὸ γιό του ἐπαρχιακὸ παπά. Ἔτσι προσέφερε στὴν Ἑλβετία τὴ πρὸ λαμπρὴ τῆς δόξα. Γιατὶ ὁ Ὁυλερ, ἀπὸ φυσικοῦ του, «ὑπολόγιζε χωρὶς φανερὴ προσπάθεια, ὅπως οἱ ἄνθρωποι ἀναπνεύουν, ὅπως οἱ

αὐτοὶ πετᾶν στὴν ἀέρα», καθὼς πολὺ πετυχημένα, παρατήρησε ἀργότερα ὁ Ἄραγκό.

Δεῖλὸς στὶς κοινωνικὲς του σχέσεις — καλεσμένος στὸ Βερολίνο ἀπὸ τὸ Φρειδεरिकὸ παρατήρησε μὲ εὐχαρίστηση τὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα, ἀλλὰ ὅταν τὸν ρώτησαν, γιατί δὲν ἀπαντᾷ πού τοῦ μιλοῦν, δικαιολογήθηκε ἀδέξια: «ξέρετε, ἔρχομαι ἀπὸ ἕναν τόπο ὅπου ἅμα μιᾶς σὲ κρεμᾶνε» — ἦταν ἥρωας στὸ ἐπιστημονικὸ του ἔργο. Ἔχασε τὸ ἕνα του μάτι ἀπὸ κόπωση καὶ δὲ σταμάτησε τὴν ἔνταση τῆς δουλειᾶς του οὔτε ὅταν στερήθηκε ὀλότελα τὴν ὄραση του· τυφλός, ἐξακολουθοῦσε νὰ βλέπει μὲ τὰ μάτια τοῦ νοῦ καὶ νὰ ὑπαγορεύει τὶς ἐμπνεύσεις του.

Χαλκέντερος στὴ δουλειὰ — δουλειὰ πάντοτε πρώτης ποιότητος — δὲν ἄφησε πεδίον τῆς μαθηματικῆς περιοχῆς πού νὰ μὴν τὸ καλλιεργήσει. Οἱ πάμπολλες ἐργασίες του — σκόρπιες σὲ περιοδικὰ, ἐκθέσεις, ὑπομνήματα στὶς μεγαλύτερες Ἀκαδημίες καὶ ἐπιστημονικὲς ἐταιρεῖες ὅλης τῆς Εὐρώπης — δὲν ἔχουν ἀκόμη συγκεντρωθεῖ· γιὰ τοῦτο καὶ δὲν ὑπάρχει στὴ διεθνῆ βιβλιογραφία, ἔκδοση «Ἀπάντων» τοῦ Ὀυλερ.

Ἡ μήπως πρέπει, ξεπερνώντας τὸν Ὀυλερ, νὰ στραφοῦμε πρὸς τὴ μεθοδολογία τῆς γνώσης γιὰ νὰ σταθοῦμε μὲ σεβασμὸ ἐμπρὸς στὸ Χιούμ καὶ τὸ μεγαλύτερον φιλόσοφον τοῦ 18 αἰῶνα, τὸν Ἰμμάνουελ Κάντ;

Ἡ καρτεσιανὴ γνωσιολογία, ἀφοῦ ἐγκαθίδρυσε τὴν ἀμφιβολία κυρίαρχη, βιάδισε πρὸς τὸ δημιουργικὸ τῆς ἔργου μὲ ὀντολογικὰς ἀποδείξεις μεταφυσικῶν ἐννοιῶν. Θεωρημένος ὡς ψυχολογικὸ συγκρότημα ὁ Ρενὲ Ντεκάρτ προβάλλει σὰν εἶδος ἁγίου Θωμᾶ τῆς ἐποχῆς του. Προσπάθησε νὰ συνταιριάσει τὴ φυσικὴ του εὐσέβεια μὲ τὶς πνευματικὰς ἀνησυχίας τοῦ αἰῶνα του.

Τὸ ἔργο του εἶχε μεγάλη ἀπήχηση, ὅπως εἶχε στὸν καιρὸ του καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Θωμᾶ. Μὲ τὴ διαφορὰ πὼς ἐνῶ τὸ δεύτερον στοιχεῖον συγκερασμοῦ τοῦ Ἀκουινάτου ἦταν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ ἀρχαία σοφία, τὸ αὐτὸ στοιχεῖον στὸν Ντεκάρτ ἦταν δυναμίτης· ἡ ἀμφιβολία, ἡ ἀμφισβήτηση. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ σύζευξις τῆς ἀμφιβολίας μὲ τὸ ὑπερβατικόν, ἐντοπισμένην σὲ ἔλλογα πλαίσια, γεννοῦσε μὲ τὴ σειρὰ τῆς ἀμφισβήτησις γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς.

Ἡ πρώτη ἀντικαρτεσιανὴ κραυγὴ ἦταν τοῦ Λόκ, ἡ δευτέρα τοῦ Χιούμ. Ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφικὴ σχολή, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Βάκωνα καὶ τὸ Χόμπς, εἶχε χειρισθεῖ τὸν παράγοντα «ἀμφισβήτηση». Ὁ Λόκ, πηγαίνοντας πρὸς τὰ ἄρνηθηκα στὴ νοησιαρχία τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπαρκεῖ γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα. Ὁ Χιούμ παραμέρισε ὀλότελα τὴν καρτεσιανὴν ἔννοια τῆς οὐσίας, γιὰ νὰ στηρίξει τὴ δική του φιλοσοφία στὴν ἀντίληψιν «κατ' αἴσθησιν». Εἶνε ὁ νεώτερος πατέρας τῆς αἰσθησιαρχίας.

Κατὰ τὸ Χιούμ δὲν ὑφίσταται καμιὰ «ἰδέα» πού νὰ μὴν εἶνε καθρέφτισμα μιᾶς ἐντύπωσις, ἐξωτερικῆς ἐποπτείας ἢ ἐσωτερικῆς ἐπιβίωσις. Ὁ νοῦς, δηλαδή, δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ὡς συγκρότημα αὐτοδύναμον παρὰ κα-

θρεφτίζει τις έξω απ' αυτόν έντυπώσεις και τις διαπλάθει με τή φυσική νοητική του λειτουργία.

Δέν παραδέχεται ό Χιούμ έλλογη σχέση μεταξύ αίτίας και αποτελέσματος. Δέν παραδέχεται, δηλαδή, πώς είναι δυνατόν να αποδείξουμε τήν αιτιακή αλληλουχία τών φαινομένων με τή δύναμη του νοῦ. Είναι ή θέση τών σκεπτικῶν. Ό Χιούμ όμως δέν είναι σκεπτικός. Λέ δέχεται πώς ή μοίρα του ανθρώπου είναι να μη μάθει τίποτα από τήν πραγματική ύπόσταση του γύρω κόσμου, όπως υποστηρίζει ό σκεπτικισμός. Άπλως πάει να αποδείξει πώς οί έννοιες τής ούσίας και τής αιτιότητας δέν μπορούν να αποδειχθοῦν «έκ τών ύστέρων». Πώς δέν υπάρχει τουτέστι ή δυνατότητα τής όντολογικής απόδειξης τών μεταφυσικῶν έννοιῶν.

Άπό κεί, ως πού να άρνηθεις τήν ύπόσταση τής μεταφυσικής, δέν είναι παρά ένα βήμα. Ό Χιούμ δέ φαίνεται πώς τό 'κανε. Συμπεριφέρεται όμως σα να τό είχε κάνει. Σα να ήταν γνώμη του ή δοξασία πού ύποστηρίζει, για τις μεταφυσικές έννοιες, πώς σχηματίζονται με τήν παρώθηση τών συναισθημάτων και τή δύναμη τής φαντασίας. Ό Αύγουστος Κόντ θα φτάσει, μετά έναν αιώνα, να άποροίξει κατηγορηματικά τις μεταφυσικές άξιες, ιδρύοντας τό «θετικισμό». Ό,τι δίστασε να κάνει ό Χιούμ θα τό πραγματοποιήσει ό θερμός αυτός Γάλλος, προωθώντας στο έσχατο όριο τή σειρά συλλογισμῶν του Άγγλου φιλοσόφου.

Θα τό πραγματοποιήσει, μα στη θέση πού κατείχε ή μεταφυσική τί θα βάλει; Ό Κόντ, ό μαθηματικός αυτός με τή φυσιογνωμία έκκλησιαστικού, πού οί έπαναστατικές θεωρίες του έκαναν βαιθύτατη έντύπωση στην έποχή του και σημείωσαν χαρακτηριστικό σταθμό στην ευρωπαϊκή διάνοηση ήταν, στο βάθος, ένας συναισθηματικός με πολύ μεγάλη ειδαισθησία. Σίγουρα ό δάσκαλος του θετικισμού πρέπει να βρισκόταν στο θέατρο τό ιστορικό εκείνο βράδυ του 1830, πού χειροκροτήθηκε έξαλλα ό «Ερμίνης» του Ουγκό και στήθηκε μεγαλόπρεπος ό γλωμός θριάμβος του ρομαντισμού του 19 αιώνα.

Γιατί ό Κόντ, ό Νοβάλις αυτός του ύλισμού, ίδρυσσε στα οικόπεδα τής λατρείας πού γκρέμιζε τους δικούς του ναούς. Και τους έχτισε χρησιμοποιώντας, χωρίς να τό νιώσει, τά υλικά τής κατεδάφισης. Είναι άφάνταστο πόσο δέ θέλουν οί άνθρωποι να άντιληφθοῦν σε ποιο βαθμό έπηρεάζει ό συναισθηματικός τους κόσμος τή διαμόρφωση τών συλλογισμῶν τους και πόση χρειάζεται ικανότητα να ξεκαθαρίζει τήν κριτική σκέψη από τά αισθηματικά της προσμείγματα.

Τήν τελειωτική άναίρεση τής δυνατότητας να αποδειχθοῦν με αναλυτικές μεθόδους εκ τών ύστέρων προτάσεις μεταφυσικές, τήν έκανε ό Ίμάνουελ Κάντ, ό ιδρυτής του προεμπειρικού ιδεαλισμού ή τής κριτικής φιλοσοφίας, όπως είναι κοινότερα γνωστό τό φιλοσοφικό του σύστημα.

Ὁ τεταρτότοκος αὐτὸς τοῦ σαμαρᾶ τοῦ Καίνιξιμπεργκ ὑπῆρξε ἀπὸ τὰ ὀξύτερα πνεύματα τῆς ἐποχῆς του καὶ ἀπὸ τοὺς ἀποφασιστικότερους παρόγοντες τῶν πνευματικῶν ζυμώσεων τῶν νεωτέρων χρόνων. Κάτοχος τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ὅσο καὶ τῆς φιλολογίας καὶ τῆς θεολογίας, προσχώρησε νέος στοὺς διαφωτιστές. Δίπλα στὴ διαμόρφωση δικῆς του φιλοσοφίας δὲν ἔπαυε ψυχικὰ νὰ βρῖσκεται σὲ ἐπαφὴ πρὸς τὰ φιλελεύθερα κηρύγματα τοῦ Βόλφ. Ἐξήντα χρόνων γράφει : «διαφώτιση εἶνε ἡ χειραφέτηση τοῦ νοῦ» καὶ ἑβδομήντα χρόνων τοῦ ἀπαγορεύεται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ κυβέρνηση, νὰ γράφει ἢ νὰ μιλάει ἐπάνω σὲ θέματα θρησκευτικὰ.

Φιλοσοφικά, εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ δογματικὴ λογικοκρατία τοῦ Ἰωάννη Χριστιανοῦ Βόλφ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπειριαρχία τοῦ Λόκ. Ὁ δρόμος του εἶνε στὴ μέση· μὰ εἶνε ὀλότελα μιὰ νέα σύνθεση ἡ δική του διδασκαλία. Ἡ γνωσιολογία του καταδικάζει τὴν ἀποδεικτικὴ προβολὴ τῶν μεταφυσικῶν ἐνοιῶν γιὰ τὶς ὁποῖες, λέει ὁ Κάντ, οὔτε οἱ κοσμολογικὲς οὔτε οἱ ὄντολογικὲς ἀποδείξεις εἶνε ἐπαρκεῖς.

Στὴν ἐπιστήμη ἀρνεῖται τὴν παντοδυναμία πὸν τῆς ἀπόδινε ἡ ἐποχὴ. Ἐγώνει τὴ φωνή του μὲ τὴ φωνὴ τοῦ Ρουσσὸ—πὸν ζητοῦσε τὴν ἐπιστροφή στὴ φύση—γιὰ νὰ μετριάσει τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τῶν φανατικῶν τῆς καινούργιας θεᾶς :

Ἡ ἐπιστήμη θὰ σᾶς δώσει ὅ,τι μπορεῖ νὰ περάσει μέσα ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις σας καὶ τίποτα ἄλλο. Ὑπάρχουν πράγματα πὸν θὰ τὰ ἀγνοεῖτε πάντοτε, ἂν ζητᾶτε νὰ τὰ γνωρίσετε μόνο διὰ μέσου τῆς ἐπιστήμης—φωτίζει. Καὶ ξεχωρίζει τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τοῦ καθαροῦ λόγου. Στὴ μεταφυσικὴ φτάνει ἀπὸ ἄλλο δρόμο· τὸν ἠθικό.

Ἡ βασικὴ θέση τοῦ Κάντ εἶνε ἡ «ἀγαθὴ βούληση». Αὐτὴ εἶνε ἡ πρώτη μὲ κύρος καθολικὸ ἀξία καὶ τοῦτο διαπιστώνεται μὲ ἀναζητήσεις δεοντολογικὲς—πρακτικῶν λόγου, ὅπως τὶς προσδιορίζει ὁ Κάντ, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς καθαρολογικὲς. Ἀγαθὴ βούληση, ὅμως, εἶνε μόνον ἐκείνη πὸν μπορεῖ νὰ γίνῃ κανόνας γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀπὸ δῶ βγαίνει ἡ περίφημη κατηγορικὴ προσταγή : «Νὰ ἐνεργεῖς ἔτσι, πὸν σὲ κάθε στιγμὴ ἡ βούληση σου νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ καθολικὴ βούληση». Ἡ κατηγορικὴ προσταγή, ὑποστηρίζει ὁ Κάντ, εἶνε ἀπριορικὴ συνθετικὴ (ἀνάλογη πρὸς τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα) πρακτικὴ (δεοντολογικὴ) κρίση καὶ ὄχι ἐξαγόμενο ἐμπειρίας (ὠφελιμιστικὴ ἀναγκαιότητα). Γιὰ τοῦτο εἶνε αὐτόνομη, ἔχει ὑπόσταση «καὶ» ἑαυτὴν» ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἐμπειρία.

Ἀπὸ τὴν αὐτονομία τῆς προσταγῆς συμπεραίνει ὁ Κάντ τὴν ἐλεύθερη βούληση. Ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ὅτι ἡ ἀπόλυτη τήρηση τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶνε δυνατὴ στὸν κόσμον, συμπεραίνει τὴν ἀναγκαιότητα ἄλλου κόσμου, τὴ μετὰ θάνατον, δηλαδὴ, ζωῆ. Ἐπίσης, ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία δὲ συμπίπτουν σὲ τούτῃ τῇ ζωῇ. Πρέπει νὰ ὑπάρχει ὑπέρτατον ὄν, ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας, πὸν νὰ διασφαλίζει αὐτὴ τὴ σύμπτωση σὲ χῶρον ἐξωεμπειρικόν. Ἡ ἴ-

παρξη τοῦ θεοῦ καὶ ἡ μέλλουσα ζωὴ ἀνακύπτουν λοιπόν, κατὰ τὸν Κάντ, ὡς ἀναπόδροστα ἠθικὰ αἰτήματα.

Ἡ καντιανὴ φιλοσοφία καὶ ἐπιχειρηματολογία εἶχαν τεράστια ἀπήχηση τὸ 18 καὶ 19 αἰῶνα (ὁ Κάντ πέθανε τὸ 1804 ὀγδόντα χρονῶν) καὶ ἀποτελέσαν ἀντικείμενο σφοδρῶν συζητήσεων καὶ ἀφετηρία φιλοσοφικῶν ρευμάτων ἰσχυρῶν. Ἡ προεμπειρικὴ ἐκδοχὴ τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς τὴν προφυλάει ἀπὸ σύγκριση πρὸς τὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ διδασκαλία.

Εἶνε ὅμως ἔτσι; Εἶνε, ἀλήθεια, προεμπειρικὴ κρίση; Ἡ μήπως εἶνε προϊὸν τῆς ὀργανικότερης μορφῆς ποὺ παίρνανε οἱ εὐρωπαϊκῆς κοινωνίης τοῦ 18 αἰῶνα, σὲ παραβολὴ ἀκριβῶς πρὸς τὴς χριστιανικῆς ἐντολῆς ποὺ ἀπειθύνονται στὸ ἄτομο πέρα ἀπὸ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ συγκρότηση; Sancta simplicitas, ἅγια ἀπλότητα, χαρακτηρίζει ὁ χριστιανὸς Ἰωάννης Χοὺς, τὴν προθυμίαν μὲ τὴ ὁποία οἱ χωριάτες ρίχνανε ξερόκλαδα καὶ φρούγανα στὴν πυρὰ ποὺ τοῦ ἔστησαν οἱ συνοδικοὶ τῆς Κωνσταντίας. Θὰ μπορούσε ὁ ὁπαδὸς τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς νὰ ἐπαναλάβει ἐνσυνείδητα τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ μεγάλου ψυχου Χοὺς, ὅταν μάλιστα ἤξερε πὸς ἡ σύλληψη του ἔχει γίνει μὲ παρασπονδία καὶ ἐξαπάτηση; Τὸ πρόβλημα μετατίθεται στὴ ἀνερεύνηση τοῦ ἂν ὑφίσταται συνθετικὴ κρίση ἐκ τῶν προτέρων (προεμπειρικὴ) καὶ μάλιστα γιὰ ζήτημα ποὺ ὅλες οἱ ἐφαρμογῆς του ἐκδηλώνονται σὲ πεδίο πρακτικόν.

Ναί, ἀπαντᾷ ἀδίσταχτα ὁ Κάντ, καὶ προβάλλει γιὰ παράδειγμα τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα καὶ τοὺς πρωταρχικοὺς μαθηματικοὺς συλλογισμοὺς. Ἦταν ἀκόμη ἡ ἐποχὴ ποὺ τὸ Εὐκλείδειο γεωμετρικὸ οἰκοδόμημα νομιζόταν ἀτρένταχτο. Ὅταν ὅμως οἱ γεωμετρίες τοῦ Λοιπατσέφσκι, τοῦ Μπόλγαϊ, τοῦ Ρήμαν, ἀνατίναξαν τὴ γαλήνη τῆς μαθηματικῆς πίστεως, φάνηκε ἡ ἀνάγκη τῆς φιλοσοφικῆς ἀνερεύνησης τῶν Ἀρχῶν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀπόδειξη πὸς οἱ γεωμετρίες αὐτὲς συναντῶνται ἐπάνω σὲ ἐπιφάνειες ἴσης καμπυλότητος, δὲ λύνει τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα· τὸ βαθύνει.

Ἡ θεωρία τῶν κβάντων, ὁ ἀνισταίνικὸς χῶρος, ἡ σύνδεση τῆν ὑποκειμενικότητος τοῦ παρατηρητῆ πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῆς παρατήρησης μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπροσδιοριστίας—ποὺ ἀνατρέπουν τὴν πρὶν ἀπὸ τὸ 1900 πίστη στὴν πραγματικότητά τῶν νευτωνικῶν πεδίων καὶ τῶν χώρων Γαλιλαίου—εἶνε ὁ δυναμισμὸς τῶν πεποιθήσεων ποὺ νομιζόντουσαν ἐδραῖες στὴν περιοχὴ τῆς φυσικῆς, τὸν καιρὸ τοῦ Κάντ. Τὰ καντιανὰ παραδείγματα προεμπειρικῆς γνώσης δὲν ἔχουν πιά τὴν ἴδια ἀξία. Ὑπάρχει ἀκόμη ἀπέραντος χῶρος στοχασμοῦ στὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας.

Ὁ 18 αἰῶνας δὲ μᾶς ἔδωσε μόνο ἥρωες· μᾶς ἔδωσε καὶ θύματα. Εἶνε ἐκεῖνοι ποὺ συνεπῆρε—τί ἀντινομία!—ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση στὴ δίνη τῆς δράσης της. Εἶνε ὁ μεγάλος Λαβουαζιέ. Ὁ ὠραῖος Κοντορσέ. Ὁ Ἄνδρῆας Σενιέ. Καὶ μερικοὶ ἄλλοι.

Ἡ φυσικὴ εἶχε μπεῖ στὸν ἐπιστημονικὸ πειραματικὸ δρόμο. Ὁ ἄβᾶς Νολὲ δίδασκε πειραματικὴ φυσικὴ ἀπὸ τὸ 1730 καὶ τὰ μαθήματα του γινόντουσαν κοσμικὴ συγκέντρωση. Οἱ πρόσφατες ἀνακαλύψεις τῶν φαινομένων στατικῶν ἠλεκτρισμοῦ ἔδιναν σ' αὐτὲς τὶς συνειδητοῦς ἰδιαίτερο θέλημα. Οἱ παρισινὲς καὶ οἱ παρισινοὶ βρῖσκατε πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ ὑποστοῦν μιὰ ἐκκένωση πυκνωτῆ Λέντεν.

Ἡ χημεία, ὅμως, μὴ πού εἶχε πειραματικὴ προϊστορία πολλῶν αἰώνων, μὲ τὴν ἀλχημεία, δὲν εἶχε ἀκόμη βάσεις γιὰ ἀνάπτυξη ἐπιστημονικῆ. Οἱ ἐργασίαι τοῦ Μπούλ ἦταν μιὰ καλὴ ἀπαρχὴ καὶ ὁ 18 αἰώνας ἀνάδειξε τοὺς μεγάλους δασκάλους τῆς, τὸν Πρίστλεϋ, τὸν Μπερτολέ, τὸν Προύστ, τὸν Ντάλτον, τὸν Νταίβυ, τὸν Σέελε, τὸν Μπέργμαν. Δίχως ὅμως τὸν Ἄντωνη-Λαυρέντιο Λαβουαζιὲ θὰ εἶχε μείνει πολλὰ χρόνια στὸ στάδιο τῶν χωρὶς κεντρικῆ γραμμῆ ἀναζητήσεων. Γιατὶ ὁ Λαβουαζιὲ τῆς ἔδωσε τὴ σπονδυλικὴ τῆς στήλη, μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ νόμου τῆς ἀφθορασίας τῆς ὕλης.

Ὁ Ρέυ, ὁ Μπούλ καὶ ὁ Λομόνοσοφ εἶχαν διαπιστώσει στὰ χημικὰ τους πειράματα πὼς ὅταν ἓνα σῶμα κερδίζει βάρος κάποιον ἄλλο χάνει ἀπὸ τὸ βάρος του, μὰ κανεὶς δὲν εἶχε σκεφθεῖ νὰ ζυγίσει τὰ ὄγκια πού παίρνουν μέρος σὲ μιὰ χημικὴ ἀντίδραση καὶ νὰ ξαναζυγίσει κατόπιν τὰ προϊόντα τῆς. Αὐτὸ τὸ ἔκανε ὁ Λαβουαζιὲ καὶ διαπίστωσε πὼς, στὸ σύνολο, οὔτε προστίθεται οὔτε χάνεται βάρος κατὰ τὶς χημικὲς ἐπεξεργασίαι. Ἀπὸ τοῦτο ἔβγαλε τὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ὕλη οὔτε γεννιέται οὔτε χάνεται, καὶ γι' αὐτὸ θεωρήθηκε ὁ κατεξοχὴν ἰδρυτὴς τῆς νεώτερης χημείας.

Ἡ ἐργατικότητά του ἦταν ἀφάνταστη καὶ ἡ ἀποδοτικότητά του ἀπαράμιλλη. Τὸ βιοποριστικὸ του ἐπάγγελμα ὅμως ἦταν, ἐργολάβος τῶν δημοσίων προσόδων. Τὸν καιρὸ τῆς βασιλείας τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ εἶχε γίνῃ ἀντιπαθητικότερο στὸ γαλλικὸ λαὸ ἕνεκα τοῦ ὕψους τῆς φορολογίας καὶ τῆς ἀρπακτικότητάς τῶν εἰσπρακτόρων. Ὁ Λαβουαζιὲ ξεχώριζε ἀπὸ τὸ ἀπάνθρωπο σινάφι, καὶ τὸ ἔδειξε στὸ λιμὸ τοῦ 1788. Μὰ ὁ ἐπαναστατικὸς ὁδοστρωτήρας δὲν τὰ λογάριζε αὐτὰ. Τὸν παρόρεψε μαζί μὲ τοὺς ἄλλους, στὸ ἐπαναστατικὸ δικαστήριον.

Πῆγε καὶ παρουσιάστηκε μόνος του, μετὰ τὴ σύλληψη τοῦ πεθεροῦ του. Κανεὶς ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, ἔξω ἀπὸ τὸν Μπορντὰ καὶ τὸν ἄβᾶ Ἀνί, δὲν τόλμησε νὰ πάρει τὸ μέρος του. Κι ἔτσι στὶς 8 τοῦ Μαΐου τοῦ 1795, ὁ ἐνοικιαστὴς τῶν φόρων Ἀντώνης Λαβουαζιὲ, ἑτῶν πενήνταενός, ἀνέβηκε τὰ σκαλοπάτια τῆς λαιμητόμου. Ἀκολούθησε τὴν τύχη συνιδέλων τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μπαγύ, τοῦ Μποσάρ ντὲ Σαρὸν.

Ὁ Ἀντώνης-Νικόλαος μαρκήσιος τοῦ Κοντορσὲ εἶχε πεθάνει πρὶν, στὴν ἴδια ἡλικία τῶν πενήνταενός ἐτῶν Ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς ὀρεινότερες φυσιογνωμίας τῆς ἀνήσυχης Γαλλίας τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 18 αἰώνα, ὁ γόνος αὐτῶν τῶν εὐγενῶν. Μαθηματικὸς διάσημος καὶ φιλόσοφος, ἔγινε στενὸς φίλος μὲ τὸ Βολταῖρο, τὸν Ντ' Ἀλαμπέρ, τὸν Τυργκὸ καὶ συντάκτης τῆς Ἐγ-

κυκλοπαιδείας. Γιὰ τὴ μεγάλοπνευστὴ ἐπιστημονικὴ του δράση, εἶχε ὄνομασθεὶ Ἰσόβιος γραμματέας τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν.

Στὴν ἐπανάσταση μπῆκε ὄχι ἀπὸ τυφλὸ ἀγελαῖο μίσος παρὰ ἀπὸ βαθιὰ πίστη στὶς προοδευτικὲς τῆς τάσεις. Θαρραλέος ἀγωνιστὴς, ἔγινε ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς. Μέλος τῆς Νομοθετικῆς Συνέλευσης, ὑποβάλλει περίφημα ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια, πὸν οἱ διατάξεις τοὺς εἶνε κοινοτυπίες πᾶσιν ἐποχὴν μας ἀλλὰ ἦταν κυριολεκτικὰ ἐπαναστατικὲς γιὰ τὸ 1792.

Εἶχε τὴ γνώμη πὸς ὁ οἶστρος τοῦ λιθοστρώτου δὲ δικαιούται νὰ κατεννάξει τὴ θέρη του σὲ λουτρὰ ἀνύποπτου αἵματος, καὶ ἡ Τρομοκρατία τὸν κήρυξε ἐκτὸς νόμου. Τὸ ἴδιο συνέβη μὲ τὸν ἐπαναστάτη ποιητὴ Ἀντρέα Σενιέ, τὴ λυρικὴ αὐτὴ δόξα τῆς Γαλλίας, πὸν πλήρωσε τὴν τρυφερότητα τῆς καρδιάς του στὸ ἰκρίωμα, μαζὶ μὲ τὸν ποιητὴ Ρουσέ.

Ὁ Κοντορσέ, στὴν περίοδο τοῦ διωγμοῦ του, ἔγραψε τὸ περίφημο ἔργο του: «Σχίσιμο ἱστορικῶν πίνακα τῆς προόδου τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος». Δραπέτης ἀπὸ τὴν φυλακὴ τῆς Ἀμπερ ξαναπαύστηκε, γιατί δὲν ἤξερε πὸσα αὐγὰ χρειάζεται μὰ ὁμιλέτα. Λέν τοὺς ἔκανε τὴ χάρη νὰ γίνε θέαμα γιὰ τὴ γαλαρία. Ὁ δεσμοφύλακας τῆς δεύτερης φυλακῆς του τὸν βρῆκε τὴν ἄλλη μέρα νεκρὸ στὸ κελί του. Εἶχε αὐτοκτονήσει μὲ φαρμάκι, πὸν εἶχε κρυμμένο στὴν πέτρα τοῦ δαχτυλιδιοῦ του.

Ἡ μέθοδος τοῦ Ντεκάρτ εἶχε ἀφάνταστὴ ἐπίδραση στὸν τρόπο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τῶν κατοπινῶν χρόνων. Καὶ καθὼς ἀποκατάστησε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνευματικοῦ πεδίου, ἔπαιξε τεράστιο ρόλο στὴ ραγδαία πρόοδο, πὸν ἀπὸ τὸ 17 αἰῶνα συνεχίζεται μὲ διαρκῶς ταχύτερο ρυθμὸ, ὡς τὶς ἡμέρες μας. Ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς σκέψης ἀπὸ τὴν προσήλωση στὰ κείμενα καὶ ἡ προσπάθεια ἐπαφῆς τοῦ συλλογισμοῦ μὲ τὴν πραγματικότητα εἶνε οἱ δύο πόλοι τῆς ἀληθινῆς μεθόδου γιὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας.

Βέβαια, ὑπάρχει ὁ φόβος τῶν πλανῶν καὶ τέτοιες γνώρισε πολλὲς ἡ ἀνθρώπινη διανόηση. Ὁ 19 αἰῶνας, μὲ τὸ ρυθμὸ του, ἐξέθρεψε τὶς μηχανοκρατικὲς παραισθήσεις ὅπως ὁ μεσαίωνας τὶς φιντεϊστικὲς. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση τοῦ δικοῦ μας αἰῶνα μὲ τὴν ἀνατροπικὴ θεώρησιν τῶν παλιῶν ἀντιλήψεων — ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐργασίαι τοῦ Πλάγκ καὶ τοῦ Ἀϊνσταϊν — ὁδηγεῖ τοὺς στοχαστὰς, ἀκόμη καὶ σὲ συμπεράσματα πὸν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῶν λαθεμένα· δίνει, ἂν θέλετε, ἀφορμὴ σὲ ἐκδηλώσεις μυστικιστικῆς. Μήπως ὁ Τζέιμς Τζῆνς δὲ φαντάζεται ἓνα μαθηματικὸ ὑπέροστο ὄν, ἐπειδὴ ἡ ἐπιπέδη μας μὲ τὸν περίγυρο συμβαίνει νὰ γίνεταί διὰ μέσου σχέσεων ποσοτικῶν; Μὰ δὲν κινδυνεύει ἀπ' αὐτὰ ἡ πρόοδος.

Ὁ κίνδυνος εἶνε ἄλλου. Στὸ κάρφωμα τῆς σκέψης ἐπάνω σὲ πρότυπα καθορισμένα ἐκ προοιμίου. Αὐτὸ εἶχε πάθει ὁ μεσαίωνας. Τὸ ἴδιο κινδύνεψε νὰ πάθει ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση ἂν δὲν ἀπελευθερωνόταν σύντομα ἀπὸ τὴν τρομοκρατίαν τῶν ἐλευθερωτῶν. Τὸ ἴδιο κινδυνεύει νὰ πάθει κάθε προοδευ-

τική κίνηση τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν, τιμώντας τὸ σύνολο τῶν ἀπόψεων ποῦ ἀπεργάστηκαν τὴν πρόοδο αὐτή, κολλᾷ ἐπίνω τους σὺν ὄστρακο.

Ἐλευθερία σὸ στοχασμό· ἀπόλυτη ἐλευθερία, εἶνε τὸ κλειδί τῆς προόδου καὶ τὸ πρόωτο αἶτημα τῆς ἐποχῆς μας, ποῦ τὴν καταβασάνισαν πολλές ὑποδουλωτικὲς προσπάθειες, ἀπὸ διάφορες πλευρῆς.

Πολλοὶ παρεξήγησαν, πὼς τὸ κύριο ἀρνητικὸ στοιχεῖο τῶν μέσων χρόνων εἶνε ἡ θρησκεία. Ἡ παρεξήγηση ἔφτασε τὸ ἀπόγειο της κατὰ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση. Ἐμεῖς μάλιστα στὴν Ἑλλάδα, ποῦ ὁ ἱερωμένος ὑπῆρξε σὲ πάμπολλες περιπτώσεις ἡ ἀρτηρία ἀπ' ὅπου περνοῦσε τὸ αἷμα τῆς ἀγάπης γιὰ τὴν ἐλευθερία στὶς ἑλληνικὲς γεννιές, τὰ μαῦρα χρόνια τῆς σκλαβιάς, δὲν μπορούμε νὰ τὸ καταλάβουμε εὐκόλα αὐτὸ τὸ πρῶγμα.

Καὶ ἔχουμε δίκιο. Γιατὶ ὁ κληρικαλισμὸς καὶ ὁ φανατισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζονται μὲ τὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία. Ἀπλῶς, ἐκεῖνοι ποῦ ἐρμηνεύουν τὴ διδασκαλία προσπαθοῦν νὰ παγιώσουν τὴν προσωπικὴ τους θέση. Καὶ τοῦτο γίνεται ὄχι μόνο μὲ τὴ θρησκεία παρὰ μὲ τὴν κάθε διδασκαλία ποῦ ἔχει περιεχόμενο γενικότερο καὶ συμβεῖ νὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μαζῶν. Ἔτσι δημιουργοῦνται οἱ πνευματικὲς κάστες, τὰ μανδραρινάτα, κι ἐπάνω τους προσκρούουν οἱ προσπάθειες τῶν τίμιων στοχαστῶν ποῦ τυχαίνει νὰ προσάγουν καινούργιες προσφορῆς στὴ γνώση.

Ποιὸς θὰ ξεχάσει τὸν πρῶτο ποῦ ὑπόδειξε τὴν πραγματικὴ αἰτία τοῦ ἐπιλόχιου πυρετοῦ, τὸν τραγικὸ γιατρὸ Ζέμμελβαϊς, νὰ γυρίζει τρελὸς τὰ πάγκα τῆς Βουδαπέστης ἐξαιτίας τῆς χυδαίας δυσπιστίας τῶν συναδέλφων του ;

Ποιὸς θὰ ξεχάσει τὸ δράμα τῆς ζωῆς τοῦ Λουδοβίκου Παστέρ ἢ τοῦ Ροβέρτου Κόχ καὶ τὴν πολύχρονη ἀντίδραση τῶν ἐπιστημόνων τῆς ἐποχῆς καὶ ἀπέναντι τοῦ ἐνὸς καὶ ἀπέναντι τοῦ ἄλλου, ἀντίδραση ποῦ εἶχε σημεῖα σκληρότητας ἀφάνταστης ;

Ποιὸς θὰ ξεχάσει τίς ἀνήκουστες ἀντιδράσεις ποῦ συνάντησε ὁ Ροδόλφος Ντῆζελ μὲ τὸν κινητήρα του, ποῦ χρειάστηκε τὴν ἀτσάλεια ἐπιμονὴ καὶ θεληματικότητα τοῦ ἐφευρέτη γιὰ νὰ ἐπιβληθῇ ;

Δὲν πρέπει ὅμως μόνον ἐκεῖ νὰ ἀναζητήσουμε τὸ δραματικὸ στοιχεῖο τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς γνώσης. Πέρασε ἴσως ἡ ἐποχὴ ποῦ ὁ γόδος τοῦ Ρακίνα, ἰσοσταθμίζοντας τὴν ποιητικὴν του μετριότητα μὲ τὸν ἄκρατο φανατισμὸ τοῦ εὐσεβοῦς, διακήρυξε σὲ στίχους :

Χαλιναγωγῆστε τὸν ἑαυτὸ σας θνητοί· ἡ πίστη σας νὰ ἀφανίσει
αὐτοὺς τοὺς κόσμους ποῦ ἐκούσα οἰκοδομεῖ τὸ λογικὸ σας·
καὶ μὴν κοκκινίζετε νὰ ἐγκαταλείψετε, γιὰ χάρη τοῦ Μωυσῆ,
τὸν Καρτέσιο καὶ τὸ Νεύτωνα !

Πέρασε ; Ὅσο ὑπάρχουν φανατισμοὶ δὲ θὰ περάσει ποτέ. Ἐντοπίζεται ὅμως ἐκεῖ ποῦ οἱ φανατισμοὶ καλλιεργοῦνται γιὰ λόγους διοικητικῶν καὶ τρέφουν τοὺς Ρόζεμπεργκ τῶν διαφόρων ἀπολυταρχιῶν.

Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ δραματικότητος στὴ ζωὴ τῶν ἀγωνιστῶν τῆς

προόδου ἔγκειται, τὶς περισσότερες φορές, στὸν ἴδιον τὸν ἀγώνα καὶ στὴν ἀντίδραση ποὺ προβάλλει ἡ φύση ὅταν παραβιάζονται τὰ μυστικά της. Καὶ τοῦτο τὸ δράμα τὸ ἀγνοοῦμε ἑμεῖς οἱ ἄλλοι, ὅπως ἀγνοοῦμε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀγωνιστῶν.

Ὅταν ἔχουμε σήμερα στὴ διάθεση μας μεταλλοκράματα μὲ θαυμαστὲς ιδιότητες δὲ σκεφτήκαμε ποτὲ πὼς ὁ φτωχὸς Κόρτ ἔζησε καὶ πέθανε δυστυχίῃς, κι ὅμως ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἔδωσε τὴν ὠθησὴ γιὰ τὴν παραγωγὴ τοῦ χάλυβα καὶ οἰκοδόμησε τὴ βάση τοῦ ἀγγλικοῦ βιομηχανικοῦ μεγαλείου τοῦ περασμένου αἰώνα.

Ὅταν ζοῦμε σὲ ἐποχὴ ποὺ οἱ ἐπιδημίες ἔχουν περιοριστεῖ καὶ ὁ μέσος ὄρος τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἔχει περάσει στὶς πολιτισμένες χῶρες τὰ ἐξήντα χρόνια, δὲ σκεπτόμαστε πὼς κατὰ τὸ παρελθὸν οἱ λοιμοὶ θέριζαν τὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες ὅσο κανένας πόλεμος δὲν τὸ 'κανε ποτὲ καὶ πὼς χρειάστηκε νὰ ζήσουν ζωὴ τραγωδίας, ζητώντας, δοκιμάζοντας, ψάχνοντας νὰ βροῦν τὴν αἰτία καὶ τὴν καταπολέμησιν τῆς ἀρρώστειας, ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ἥρωες γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Paul de Cuvief, περίφημος μικροβιολόγος ὁ ἴδιος, γράφει : « Ἀγαπῶ αὐτοὺς τοὺς μικροβιοκνηγούς, ἀπὸ τὸν παλιὸ Ἀντώνη Λέεβενχουκ ὡς τὸν Πάουλ Ἐρλιχ. Ὅχι εἰδικὰ γιὰ τὶς ἀνακαλύψεις ποὺ ἔκαναν, οὔτε γιὰ τὰ δῶρα ποὺ ἔφεραν στὴν ἀνθρωπότητα. Τοὺς ἀγαπῶ γιατί εἶνε τέτοιοι ἀνθρώποι ». Καὶ ἐννοεῖ τὸ πνεῦμα ἀφοσίωσης καὶ αὐτοθυσίας ποὺ εἶχε κατακυριεύσει τοὺς ἐμπνευσμένους αὐτοὺς τῆς προσπάθειας.

Καταπολεμώντας μὲ εὐκολία τὶς λοιμώξεις μας, σίγουρα δὲ θυμώμαστε τὸ Φλέμιγκ, τὸν ἐφευρέτη τῆς πενικιλίνης, οὔτε, ἀπολαμβάνοντας τὶς εὐκολίες ποὺ μᾶς παρέχει ὁ ἠλεκτροσμός σὲ κύματα μεγάλης συχνότητας, θυμώμαστε πὼς Φλέμιγκ ὀνομαζόταν ὁ ἐφευρέτης τῆς θερμομονικῆς βαλβίδας. Πολὺ περισσότερο δὲ σκεπτόμαστε ποτὲ τὶς ἡμέρες ἀγωνίας καὶ νύχτες ἀγρυπνίας ποὺ πέρασαν καὶ οἱ δύο αὐτοὶ συνώνυμοι, γιὰ νὰ φτάσουν σὲ μιὰ ἀποδοτικὴ λύσιν τὴν προσπάθειαν, τὴ μεγάλη προσπάθειαν τῆς ζωῆς τους.

Τὰ βιβλία μας τῆς ἱστορίας γράφουν γιὰ τοὺς μεγάλους πολεμάρχους, τοὺς μεγάλους κατακτητῆς, τοὺς μεγάλους κυβερνητῆς. Δὲ γράφουν συνήθως γιὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀγωνιστῶν τῆς προόδου. Μὰ ἑμεῖς, ἀνθρώποι τοῦ 20 αἰώνα, ποὺ εἴμαστε πρόθυμοι νὰ θυσιάσουμε τὸ πᾶν γιὰ νὰ ὑπερασπισθοῦμε τὴν ἐλευθερίαν μας καὶ τὸν πολιτισμὸν μας, πρέπει νὰ ἔχουμε μέσα στὴν καρδίαν μας μιὰ θέσιν γιὰ τὸ μνημεῖο τῶν ἀγωνιστῶν τῆς προόδου καὶ στὴ μνήμην μας ἕνα χῶρον γιὰ νὰ συγκρατεῖ ὅσο μπορεῖ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀληθινῶν αὐτῶν συντελεστῶν τῆς ἱστορίας τῶν ἡρώων καὶ μαρτύρων τοῦ πολιτισμοῦ !

HÉROS ET MARTYRS DE LA CIVILISATION

Cet article, préfacé par le Directeur de l'École M. Stratos K. Papaioannou, est une brève récurrence à travers l'Histoire, pour y chercher des exemples des penseurs et des chercheurs scientifiques qui ont subi des souffrances ou donné la vie même pour contribuer à la promotion du savoir humain et à l'avancement de la civilisation.

L'auteur constate que les héros de la civilisation ne doivent pas être pris isolés mais considérés comme exaltations des inquiétudes de masse et des tendances progressives inconscientes dans la foule, pour qu'il soit possible d'expliquer les phénomènes du progrès dans l'histoire. L'esprit rétrograde, que met la foule précairement opposée aux héros, est expliqué comme une action d'inertie des masses à la variation.

D'abord est examinée la situation intellectuelle du moyen-âge et la contribution arabesque à la promotion des connaissances dans les peuples de l'Europe, l'oeuvre de saint Thomas d'Aquin et les réactions de la Renaissance. Puis l'auteur examine le progrès nouveau dès l'ère de Galilée jusqu'à la fin du 18me siècle, en combinaison avec les tendances des peuples européens pour qu'ils se débarrassent de la domination de la tradition en se constituant en États nationaux.

La conclusion finale est que c'est la liberté de la pensée qui assure le progrès de la science et le développement de la civilisation, tandis que dans l'obscurité des absolutismes et des totalismes tous ces deux se rétrogradent.

HEROES AND MARTYRS OF CIVILIZATION

This article is prefaced by Prof. Stratos K. Papaioannou, the Director of the School, and it casts a brief glance back to history in search of thinkers and men of scientific research who have toiled under sufferings and tortures, even sacrificing their very lives for the promotion of human knowledge, thus contributing to the development of Civilization at large.

It is asserted that the only way to explain the historic phenomena of progress is to consider the heroes in history, not as single and isolated personalities, but as exaltations of the uneasiness of the masses and their unconscious tendencies for progress.

That the spirit of retrogradation which sometimes temporarily brings the masses into conflict with the heroes is explained as a sign of the inertia of the masses towards any change.

The author goes on, examining the intellectual situation of the Middle Ages, the contribution of the Arabs to the enlightening of the peoples of Europe, and considers the work of Saint Thomas of Aquin as well as the reaction of the Renaissance. Further, he examines the progress achieved during the period from the time of Galileo up to the 18th century, associating this progress with the trends of the peoples of Europe in their efforts to get rid of the bonds of traditions, establishing national governments.

In conclusion it is declared that without freedom of thought there could be no achievement in any line of scientific progress, nor any development of civilization, both of which would be thrown back into the darkness of absolutism and totalitarian systems of government.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΑΡΤΕΣΙΟΥ (1)

Υπό Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

I

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου ἀρχίζει μὲ ἓνα μεθοδικὸ αἴτημα. Τὸ αἴτημα τοῦτο εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ ἐλέγξωμε τὸ λογικὸ μας ἀπ' ἀρχῆς καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτὸς εἶναι ἀνάγκη νὰ φθάσῃ ὡς τὰ θεμέλια. "Ὅλες τὶς γνώμες καὶ ὅλες τὶς ἀπόψεις πού δέχθηκα ὡς τώρα ὁ νοῦς μας εἶναι ἀνάγκη νὰ τὶς ἐκτοπίσωμε πρὸς στιγμὴν ἀπὸ μέσα του. "Ὅλα τὰ πράγματα, πού δέχθηκα ὡς τώρα ὁ νοῦς μου πὼς ὑπάρχουν, πρέπει νὰ τὰ παραμερίσω καὶ ν' ἀρχίσω ν' ἀνακρίνω τὸν ἴδιο μου τὸν νοῦ, πὼς καὶ γιατί τὰ παραδέχθηκα. Καὶ ὅταν ὁ ἔλεγχος αὐτὸς φθάσῃ ὡς τὰ θεμέλια, τότε ὁ νοῦς θὰ κρίνῃ ἂν πρέπει ν' ἀνοίξῃ ἄλλα θεμέλια ἢ ἂν θὰ κρατήσῃ τὰ ἴδια καὶ ἐπάνω σ' αὐτὰ θὰ οἰκοδομήσῃ ἀπ' ἀρχῆς τὸ οἰκοδόμημα, πού λέγεται γνώση. Εἶναι γεγονός, ὅτι ἤδη ὡς παιδιὰ δεχόμεστε ἀπόψεις γιὰ ἄπειρα πράγματα δίχως ἀκόμη νὰ ἔχωμε τὴ δύναμη νὰ μεταχειριστοῦμε ἐλεύθερα τὸ λογικὸ μας. Ἔτσι ἀπὸ τὴν παιδικὴ μας ἡλικία μᾶς προλαμβάνουν οἱ προλήψεις καὶ μᾶς κρατοῦν μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Εἶναι ὡσὰν νὰ μᾶς ἐνεδρεῦουν, νὰ καρτεροῦν νὰ μᾶς συλλάβουν τὸ λογικὸ μας.

Ὁ βασικὸς τρόπος νὰ ἐλευθερωθοῦμε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ πού δεχθήκαμε δίχως ἔλεγχου εἶναι ν' ἀρχίσωμε κάποτε ν' ἀμφιβάλωμε γιὰ ὅλα ὅσα μᾶς φαίνονται ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον ἀβέβαια. Δηλαδή, ἐφ' ὅσον ἔχομε καὶ τὴν πάρα μικρὴ ἀμφιβολία γιὰ ὅ,τιδήποτε, πρέπει νὰ προχωρήσωμε στὴ ριζικὴ ἀμφιβολία ὡς πρὸς αὐτό. Ἔτσι λοιπὸν ἀρχίζει ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις τοῦ Descartes. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀδύνατο νὰ ξετάσω μία - μία τὶς γνώμες μου, τὶς ἐκδοχῆς μου, πρέπει ἀπ' ἀρχῆς νὰ φέρω τὴν ἀμφιβολία μου ὡς τὶς βάσεις, ὅπου ἐπάνω στηρίζονται ὅλες οἱ ἀντιλήψεις μου, γιατί ἔτσι θὰ ἀποφασίσω μονομιῶς γιὰ ὅλες τὶ ἀξίζουσιν. Ὅ,τι θεωροῦμε περισσότερο βέβαιο τὸ ἀντιλοῦμε ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις. Οἱ αἰσθήσεις λοιπὸν εἶναι οἱ βάσεις

1) Ἡ διάλεξη αὐτὴ ἐδόθη στὴ Βιομηχανικὴ Σχολή, ἡ ὁποία εἶχε τὴν πρωτοβουλία νὰ ἐορτάσῃ τὰ 300 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ μεγάλου φιλοσόφου τῆς Γαλλίας.

γιὰ τὶς διάφορες ἀντιλήψεις πὺν ἔχομε. Ἀλλὰ βλέπω ὅτι οἱ αἰσθήσεις κάποτε - κάποτε μὲ ἀπατοῦν. Ἡ φρόνηση ὅμως καὶ ἡ πρόνοια μοῦ ἐπιβάλλουν νὰ μὴν ἐμπιστεύωμαι ἐκεῖνο πὺν μὲ ἀπατᾷ, ἔστω καὶ κάποτε—κάποτε. Πρὸ παντὸς λοιπὸν πρέπει ν' ἀρχίσω ν' ἀμφιβάλλω γιὰ τὴν ἀληθινότητα τῶν αἰσθήσεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ἀφοῦ οἱ βάσεις γιὰ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα εἶναι οἱ αἰσθήσεις καὶ ἀφοῦ οἱ αἰσθήσεις κάποτε—κάποτε μὲ γελοῦν.

Θὰ ἔλεγε ὅμως κανεὶς : πολὺ καλὰ, μοροῦμε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ ὅλα τὰ αἰσθητὰ, ἀφοῦ οἱ βάσεις τους φαίνονται ὑποπτες. Πῶς ὅμως μοροῦμε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ μιὰ ἄλλη κατηγορία ἀντικειμένων, πῶς μοροῦμε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ γιὰ τὴ γεωμετρία ; Πῶς ἐπίσης εἶναι δυνατὸν ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὶς πρῶτες ἔννοιες, γιὰ τὶς λογικὲς πρωταρχεὶς τοῦ νοῦ μας. Ὅτι $2+3=5$, ὅτι τὸ τετράγωνο ἔχει μόνον τέσσερες πλευρές, αὐτὲς εἶναι γνώσεις ἀναμφισβήτητες. Φαίνεται ὀλωσδιόλου ἀδύνατο τόσο ἀντικειμενικὲς καὶ τόσο ἐναργεῖς ἀλήθειες νὰ πέσουν σὲ ὑποψία μέσα μας ὅτι δὲν εἶναι ἀληθινές. Καὶ ὅμως, λέγει ὁ Καρτέσιος, πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμε καὶ γιὰ ὅ,τι ὡς τώρα ἐθεωρούσαμε ἀπόλυτα βέβαιο καὶ ἀναμφισβήτητο. Πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμε καὶ γιὰ τὶς μαθηματικὲς ἀποδείξεις καὶ γιὰ τὶς πρῶτες ἔννοιες τοῦ λογικοῦ μας, πὺν τὶς θεωροῦμε αὐτονόητες καὶ αὐταπόδεικτες. Γιατί ; Διότι εἶπαμε ἀπ' ἀρχῆς ὅτι ἡ ἀμφιβολία τοῦ Descartes εἶναι μεθοδική. Δὲν εἶναι ἀμφιβολία πὺν ἐπιδιώκει ὀποσδήποτε τὴν ἄρνηση, εἶναι ἀμφιβολία, πὺν θὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν ἄρνηση μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ νὰ φθάσῃ σὲ θέση. Γιατί λοιπὸν πρέπει ν' ἀμφιβάλλω καὶ γιὰ τὰ βέβαια καὶ ἐναργῆ, καὶ γιὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ γιὰ τὴ γεωμετρία ; Διότι, λέγει ὁ Descartes, παρατηροῦμε ὅτι καὶ μέσα σ' αὐτὰ, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴ γεωμετρία, πολλοὶ ἐπλανήθηκαν καὶ ἐξέλαβαν ὡς ἀληθινὰ καὶ ἀναμφισβήτητα πολλὰ πράγματα πὺν σὲ μᾶς τώρα φαίνονται ἐσφαλμένα. Ἐπειτα ὑπάρχει καὶ ἄλλος λόγος πὺν μᾶς ἐπιβάλλει κατὰ τὸν Descartes ν' ἀμφιβάλλωμε καὶ γιὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ γιὰ τὴ γεωμετρία, ὁ λόγος εἶναι ὁ ἐξῆς : ἀπὸ τὴν παιδική μας ἡλικία ἀκούσαμε ὅτι ὑπάρχει Θεός, ὁ ὁποῖος εἶναι παντοδύναμος, καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι πὺν μᾶς ἔχει δημιουργήσει. Πῶς καὶ γιατί ὅμως τὸ δεύτερο τοῦτο ἐπιχείρημα εἶναι δυνατὸν νὰ μὲ ὠθήσῃ ν' ἀμφιβάλλω καὶ γιὰ ὅσα θεωροῦσα ὡς τώρα αὐτοβέβαια καὶ αὐταπόδεικτα, π. χ. γιὰ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὶς σχέσεις αὐτῶν ; Διότι, ἀπαντᾷ ὁ Descartes, δὲν γνωρίζομε, ἂν ὁ Θεὸς δὲν μᾶς ἔπλασε ἔτσι, ὥστε ν' ἀπατώμεθα καὶ ὅταν ἀκόμη δεχόμεσθε κάτι ὡς ἀπολύτως βέβαιο. Λογικῶς δὲν μοροῦμε ν' ἀποκλείσωμε τὴ δυνατότητα αὐτὴν : ὅτι δηλαδὴ ὁ παντοδύναμος Θεὸς μᾶς ἔπλασε ἔτσι ὥστε καὶ ὅταν ἀκόμη μᾶς φαίνεται κάτι ἀπόλυτα βέβαιο νὰ πλανώμεθα. Ἄν πάλι ὑποθέσωμε ὅτι δὲν ἔχομε δημιουργηθῆ ἀπὸ τὸν Θεὸ, ἀλλὰ μόνονι μας ἢ ἀπὸ κάποιον ἄλλον, τότε εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι, ὅσο πιὸ ἀδύ-

νατος ὁ δημιουργός μας τόσο καί πῶς εὐλόγο εἶναι νά εἶμαστε τόσο ἀτελεῖς κατωμένοι, ὥστε νά ζοῦμε πάντα μέσα στήν πλάνη.

Τήν ἀμφιβολία μας εἶναι λοιπόν δυνατόν νά τήν ἀπλώσωμε σέ ὅλα. Εἶναι δυνατόν λογικῶς ν' ἀμφιβάλω γιά ὅλα ὅσα μοῦ παρουσιάζουν οἱ αἰσθήσεις σχετικῶς πρὸς τὰ αἰσθητά, φαινόμενα καί σώματα, ἀκόμη καί γιά τὸ ἴδιο μου τὸ σῶμα, γιατί καί αὐτὸ εἶναι αἰσθητό. Ὑπάρχει ὅμως κάτι, ὅπου ἡ ἀμφιβολία μου σταματᾷ : δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλω, ὅτι εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος πού σκέπτεται ἔτσι, ὅπως σκέπτεται, ὅτι εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος, ὅπου μέσα του γίνονται οἱ κρίσεις αὐτές. Δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλω οὔτε γιά τὴν ἀμφιβολία μου οὔτε γιά τὴ λογική μου ὄντοτητα. Δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλω γιά τὴ συνείδηση τῆς ἀμφιβολίας πού ἔχω. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν μπορῶ ν' ἀμφιβάλω γιά τὸ ὅτι ἀμφιβάλω. Τουναντίον ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι θέτω ὅλα σέ ἀμφισβήτηση προκύπτει μὲ ἀσφάλεια λογική ἢ ὑπαρξή μου. Τὸ γεγονός ὅτι σκέπτομαι ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχω. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη καί ἀναμφισβήτητη ἀρχή, αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος καί ἀσφαλῆς λόγος τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας. Τὸ cogito ergo sum εἶναι ἡ ἀρχὴ ἢ πρωταρχικὴ τῆς γνώσεως καί τῆς οὐσίας. Ὡστε τὸ σκέπτεσθαι, τὸ διανοεῖσθαι, μὲ βεβαιώνει γιά τὸ εἶναι μου. Καί ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμε, λέγει ὁ Καρτέσιος, ὅτι ὑπάρχει ἓνα πονηρὸ πνεῦμα—ἔστω παντοδύναμο—πού νά ἔχη τὴ δύναμη νά μὲ ἔξαπατᾷ, πάντως θὰ εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον θὰ ἔξαπατᾷ. Καί ὅσο καί ἂν μὲ ἀποπλανεύει, δὲν μπορεῖ ποτὲ νά ἐνεργήσῃ ἔτσι ὥστε, ἐνῶ σκέπτομαι ὅτι εἶμαι κάτι, νά μὴν εἶμαι τίποτε. Γιά νά μὲ ἀποπλανήσῃ θὰ πρέπει νά ὑπάρχω. Ὡμως τὸ cogito ergo sum δὲν πρέπει νά θεωρηθῇ ὡς ἓνας συλλογισμὸς δὲν εἶναι συλλογισμὸς, ἀλλὰ εἶναι μιὰ πρωταρχικὴ αὐτοβεβαίωση. Εἶναι μιὰ αὐτονόηση. Ἄν ἦταν συλλογισμὸς, θὰ ἔπρεπε νά εἶμαι πρῶτα βέβαιος γιά τὴ μερίζονα πρόταση τοῦ συλλογισμοῦ, ὅπως λέμε στὴ λογική. Ἡ πρόταση αὐτὴ θὰ ἔλεγε : ὅ,τι σκέπτεται, ὑπάρχει. Πράγματι ὅμως ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς γνωρίζει, αὐτοβεβαιώνεται γιά τὴν πρόταση αὐτὴν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μέσα του ἡ ὑπαρξὴ του εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴ σκέψη του, τὴ νόηση του. Πρῶτα αὐτοβεβαιώνομαι μέσα μου γιά τὴ συναλληλία τοῦ εἶναι μου μὲ τὴ νόησή μου καί ὕστερα θέτω τὴ μερίζονα πρόταση τοῦ συλλογισμοῦ, ἡ ὁποία ἔχει τὴν ἀκόλουθη διατύπωση : ὅ,τι σκέπτεται, ὑπάρχει. Ὁ λόγος τοῦ Descartes : σκέπτομαι, ἄρα ὑπάρχω, σημαίνει ὑπάρχω νοῶν, ὑπάρχω μὲ τὴ νόηση. Εἶναι καί νοεῖν ἐμφανίζονται ἀχώριστα, δὲν μπορεῖ νά θέσω τὸ ἓνα δίχως τὸ ἄλλο. Εἶμαι ὑπόσταση πού τὸ εἶναι τῆς ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι σκέπτεται, νοεῖ.

Ὁ πανάρχαιος λόγος τοῦ Παρμενίδη «ταυτὸν ἐστὶν νοεῖν τε καὶ εἶναι» ξαναζῆ τώρα ἐδῶ. Ὁ,τι λοιπὸν δὲν δύναται ν' ἀμφισβητηθῆ εἶναι τοῦτο : ὅτι ὑπάρχω μὲ τὴ σκέψη μου, μὲ τὴ νόηση μου. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ μέθοδος αὐτὴ τῆς ἀμφιβολίας γιά ὅλα τὰ ἄλλα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νοῦ μου εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά χωρίσω τὴν ὑπόσταση τοῦ πνεύματός μου καί νά

γνωρίσω τὴ διαφορά τῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Πῶς ; Καθὼς ἐρευνῶ καὶ στοχάζομαι τί εἶμαι, ποιά ὑπόσταση ἔχω ἐγὼ ἀκριβῶς, πού θεωρῶ ὅλα ὅσα διαφέρουν ἀπὸ μένα ὡς ἐσφαλμένα, αὐτοβεβαιώνομαι συνάμα, ὅτι ἡ ὑπόστασή μου, αὐτὸ δηλαδή πού εἶναι ὁ πραγματικός ἐαυτός μου, δὲν ἔχει οὔτε ἔκταση οὔτε σχῆμα οὔτε κίνηση οὔτε τίποτε ἄλλο ἀπ' ὅσα ἀποδίδονται στὸ σῶμα. Αὐτοβεβαιώνομαι ὅτι ὁ ἐαυτός μου ἔχει μόνον νόηση, εἶναι μόνον συνείδηση, καὶ γι' αὐτὸ αὐτὴν ἀκριβῶς γνωρίζω πρὶν ἀπ' ὅλα τὰλλα καὶ τὴν γνωρίζω μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ πολὺ μεγαλύτερη ἐνάργεια παρὰ οἰοδήποτε ὕλικὸ ἀντικείμενο. Εἶμαι λοιπὸν νοῦς, λόγος, ψυχή, εἶμαι μία λογικὴ ἀρχὴ καὶ μονάδα καὶ αὐτοβεβαιώνομαι ὅτι δὲν χρειάζομαι τίς παραστάσεις τῶν αἰσθήσεων γιὰ νὰ φθάσω στὴ γνώση τοῦ ἐαυτοῦ μου. Δὲν ἔχω ἀνάγκη ἀπὸ τίς εἰκόνες, πού μοῦ δίνουν οἱ αἰσθήσεις, γιὰ νὰ αὐτοβεβαιωθῶ ὅτι ὑπάρχω. Τουναντίον αὐτοβεβαιώνομαι ὅτι γιὰ νὰ γνωρίσω τί εἶμαι, δηλαδή τὴν ὑπόσταση τοῦ πνεύματός μου, πρέπει νὰ παραιτηθῶ ἀπ' ὅλα τὰλλα, πρέπει ν' ἀφαιρέσω ἐκεῖνα ἢ ν' ἀφαιρεθῶ ἐγὼ ἀπὸ ὅλα τὰλλα. Ὡστε ὁ νοῦς, τὸ πνεῦμα, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού ἀποχωρίζεται ἀπὸ ὅλα τὰλλα, πού διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰλλα. Συνεπῶς ὁ ἐαυτός μου, τὸ εἶναι μου, ὁ νοῦς μου, ἡ ἀρχὴ καὶ πρωταρχὴ μου, εἶναι διάφορη ἀπ' τὸ σῶμα μου.

Ἡ ἀλήθεια τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἔχει τόση ἐνάργεια, ὥστε οὔτε ὁ σκεπτικισμὸς νὰ δύναται νὰ τὴν ἀρνηθῆ, διότι τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρνηθῆ τὸν ἴδιο τὸν ἐαυτό του, νὰ ἀρνηθῆ τὴν ἀλήθειά του, γιὰ τὸ σκεπτικισμὸς, ἐνῶ ἀμφιβάλλει γιὰ ὅλα τὰλλα πράγματα, ὅμως ὁ ἴδιος παρουσιάζεται ὡς ἀλήθεια. Δὲν ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἀλήθεια του. Οὔτε λοιπὸν ὁ σκεπτικισμὸς δύναται ν' ἀρνηθῆ αὐτὴν τὴν αὐτοβεβαίωση. Ἡ λογικὴ μας ὑπαρξὴ εἶναι συνεπῶς τὸ ἀσφαλέστερο πρᾶγμα, εἶναι ἀσφαλέστερη καὶ γνωριμώτερη ἀπὸ τὸ σῶμα μου. Γιατί ; Διότι, ὅταν κρίνω ἓνα αἰσθητὸ πρᾶγμα καὶ λέγω, πῶς αὐτὸ ὑπάρχει ἐπειδὴ τὸ βλέπω ἢ τὸ ἀκούω, προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονὸς τοῦτο πολὺ ἀσφαλέστερα καὶ ἐναργέστερα ὅτι ἐγὼ ὑπάρχω. Γιατί ; Διότι εἶναι δυνατόν αὐτὸ πού βλέπω ἢ ἀκούω νὰ μὴν εἶναι ὅ,τι ἐγὼ νομίζω. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν ἐγὼ, πού ἔχω τὸ αἰσθητὸ τῆς ὁράσεως ἢ τῆς ἀκοῆς καὶ σκέπτομαι ὅτι τὸ ἔχω, νὰ μὴν ὑπάρχω. Ὡστε μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ ἐνάργεια θὰ ἀμφιβάλω γιὰ ὅλα τὰλλα πράγματα παρὰ γιὰ τὸν ἐαυτό μου. Τὸ cogito, τὸ cogitare, ὅμως τοῦ Καρτεσίου σημαίνει γενικῶς τὸ **συνειδέναί**. Δὲν σημαίνει μόνον τὴ γνώση, τὴν παράσταση, ἀλλὰ καὶ τὸ συναισθάνεσθαι σημαίνει ὅλη τὴν ἐσωτερικὴ αὐτοβεβαίωση καὶ κίνηση τοῦ ἐαυτοῦ μου. Τὸ cogitare δηλώνει ὅ,τι εἶναι μέσα μου συνειδητό, τὸ συνειδέναί γενικῶς.

Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Descartes εἶναι ὅτι τὸ πνεῦμα μου ὑπάρχει, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει κάποιο ἄλλο πού ἢ ὑπαρξὴ του νὰ εἶναι περισσότερο ἀσφαλῆς. Ὁ μόνος ἀσφαλῆς λόγος εἶναι : ἀμφιβάλλω,

σκεπτόμαι, ὑπάρχω ἢ ὑπάρχω σκεπτόμενος ἢ ἔχω αὐτοσυνειδησία. Τὸ ὅτι λοιπὸν ἀμφιβάλλω σημαίνει ὅτι ἐνεργῶ μὲ τὴν σκέψην μου καὶ συνεπῶς ὑπάρχω. Μὲ τὸν λόγον αὐτὸν λέγω ὅλα ὅσα πραγματικῶς γνωρίζω μὲ ἀσφάλεια. Ἐχῶ ἀπόλυτη ἐνάργεια καὶ αὐτοβεβαίωση ὅτι εἶμαι κατὰ πῶς σκέπτεται, διανοεῖται. Τί χρειάζεται λοιπὸν γιὰ νὰ ἔχω βεβαιότητα ὅτι ὑπάρχει κατὰ ; Ἐὰν παρατηρήσω, ἐὰν ἐρευνήσω τὴν πρωταρχικὴ ἐκείνη γνώση, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχω σκεπτόμενος, βλέπω ὅτι εἶναι μία διαυγῆς καὶ ὁρισμένη ἔννοια, μὰ καθαρὴ καὶ συγκεκριμένη παράσταση. Μπορῶ λοιπὸν ὡς γενικὸν κανόνα γιὰ τὴ γνώση μου νὰ θέσω ὅτι : ἀληθινὸ εἶναι ἐκεῖνο πὸν δύναμαι νὰ γνωρίσω μὲ τόση ἐνάργεια καὶ τόση ὁριστικότητι καὶ βεβαιότητα, ὅση ἔχω σ' ἐκείνη τὴν πρωταρχικὴ γνώση. Ἐναργῆς ὅμως εἶναι ἡ γνώση πὸν ἔχει ἀπόλυτη παρουσία μέσα μου, ἐνῶ ὁριστικὴ εἶναι ἐκείνη ἢ ὅποια, ἐπειδὴ εἶναι ἐναργῆς, διαχωρίζεται αὐστηρῶς ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψω μὲ τὸ νοῦ μου μέσα μου, πρέπει νὰ χωρίσω μὲ τὴ γνώση μου πρὸς τὰ μέσα, καὶ νὰ ἐξετάσω ὅλες τὶς ἔννοιες, τὶς παραστάσεις, γιὰ νὰ βεβαιωθῶ ἂν κατὰ, πρὸς τὸ ὅποιον ἀναφέρω τὶς παραστάσεις, εἶναι ἀληθινό.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν πρέπει νὰ χωρίσω τὶς ἔννοιές μου σὲ ὁρισμένες κατηγορίες καὶ νὰ ἰδῶ ποιὲς εἶναι ἀληθινές καὶ ποιὲς ἐσφαλμένες. Καὶ πρῶτα — πρῶτα παρατηρῶ, ὅτι ὁρισμένες ἀπὸ τὶς παραστάσεις μου, καὶ μάλιστα ἓνα ὀλόκληρο σύστημα παραστάσεων, ἐμφανίζονται ὡς εἰκόνες ἀντικειμένων, αἰσθητῶν ἢ ἄλλων ἰδανικῶν ἀντικειμένων. Ἔτσι ἔχω τὴν παράσταση τοῦ οὐρανοῦ, ἔχω τὴν παράσταση ἐνός ἀρχαίου Θεοῦ ἢ ἀκόμη καὶ τὴν παράσταση μιᾶς χίμαιρας. Ὅποτε τὰ ἀντικείμενα τῶν παραστάσεών μου εἶναι ἢ αἰσθητὰ ἢ κατασκευαστὰ, ὅπως ἡ παράσταση μιᾶς χίμαιρας. Τὶς παραστάσεις γενικῶς ὁ Descartes τὶς ὀνομάζει *ιδέες*. Ὁ Πλάτων ὀνόμασε *ιδέες* τὰ αἰώνια πρότυπα τῆς ἀληθείας, τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ Descartes χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τὸν ὄρον *ιδέα* γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ μ' αὐτὸν ὅλες γενικῶς τὶς παραστάσεις. Τοῦτο εἶναι μία κακομεταχείριση ἐνός σοβαροῦ συμβόλου, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἔγινε. Καὶ συνεπῶς ἐμεῖς ἐδῶ θὰ δεχθῶμε τὴν κακομεταχείριση τοῦ ὄρου, γιατί ἄλλοιῶς δὲν θὰ εἴμαστε μέσα στο γράμμα τοῦ φιλοσόφου. Ὅποσοδήποτε ὅμως ὁ ὄρος *ιδέα*, ὅπως τὸν μεταχειρίζεται ὁ Καρτέσιος, δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴν ἀρχαία δόξα καὶ τὸ θεωρητικὸ μεγαλεῖο, πὸν τοῦ ἔδωκε ὁ Πλάτων. Οἱ *ιδέες*, λέγει ὁ Descartes, ὅταν τὶς θεωρῶ χωριστὰ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά τους, δὲν εἶναι ἐσφαλμένες. Κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινές οὔτε ἐσφαλμένες, ὅταν τὶς θεωρῶ χωριστὰ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, ὅπου ἀναφέρονται. Ἔτσι ἡ *ιδέα*, δηλαδὴ ἡ παράσταση, τῆς χίμαιρας, ἢ ἡ *ιδέα* ἐνός ἀρχαίου Θεοῦ, ἐφ' ὅσον τὶς κρατῶ ἀπλῶς στὸν νοῦ μου δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινές οὔτε ἐσφαλμένες. Μόνον ὅταν τὶς ἀναφέρω εἰς ἀντικείμενα τὰ ὅποια συμβολίζουν, τότε γίνονται ἢ ἀληθινές ἢ ἐσφαλμένες. Ἔτσι ἡ *ιδέα* τῆς χίμαιρας, ὅταν τὴν ἀναφέρ-

ρω σὲ ὅ,τι θέλει νὰ συμβολίσῃ, στὸ συγκεκριμένο *ὄν*, πού λέγεται χίμαιρα, γίνεται ἐσφαλμένη, γιατί τὸ ἀντικείμενο τοῦτο δὲν εἶναι ὑπαρκτό, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῆ κατασκευὴ τῆς φαντασίας μου.

Τις ιδέες, τις παραστάσεις γενικῶς, ὁ Καρτέσιος τις χωρίζει σὲ τρεῖς κατηγορίες· ἄλλες εἶναι ἔμφυτες στὸν νοῦ μας, ἄλλες ἐπίκτητες καὶ ἄλλες εἶναι πλασμένες ἀπὸ μένα τὸν ἴδιον. Ὅ,τι ἀφορᾷ ὁμοῦς εἰς τις παραστάσεις τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν εἶναι ὁ νοῦς μου πού μὲ ἀναγκάζει νὰ τις δεχθῶ, ἀλλὰ ἓνα φυσικὸ ἔνστικτο, δηλαδή ἡ ἴδια ἡ αὐτόματη λειτουργία τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ συχνὰ μὲ ἀπατᾷ, δὲν δύναμαι αἰτῆς τις παραστάσεις νὰ τις θεωρήσω ὡς ἀναμφισπῆτητα ἀληθινές, ὡς ἀπόλυτα βέβαιες. Συνεπῶς ὅλες αἰτῆς τις εἰκόνες, πού ἔχω γιὰ τὸν αἰσθητὸ κόσμον, δύναμαι ὁποσδήποτε νὰ τις θεωρήσω ὡς ἀβέβαιες. Ὅταν ὁμοῦς σκεφθῶ ἔτσι, βεβαιώνομαι ὅτι ὡς τώρα ἀκολουθήσα ἓνα τυφλὸ ἔνστικτο καὶ σύμφωνα μ' αὐτὸ παραδέχθηκα πράγματα, ἀντικείμενα χωριστὰ ἀπὸ μένα, τῶν ὁποίων οἱ παραστάσεις μου ἐγεννήθησαν μέσῳ τῶν αἰσθήσεων.

Ἄν τώρα δεχθῶ ὅτι οἱ παραστάσεις, οἱ ιδέες, εἶναι ὀρισμένοι τρόποι, ὀρισμοὶ τοῦ πνεύματός μου, δηλαδή ὀρισμένα μορφώματα τοῦ πνεύματός μου, τότε δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ των· ὅλες ἔχουν γεννηθῆ μετὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅλες εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸ ὅμοιες. Ἐφ' ὅσον ὁμοῦς ἡ κάθε μία ἀπ' αὐτῆς παριστάνει καὶ ἓνα διαφορητικὸ ἀντικείμενον, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται καὶ σ' ἓνα διαφορητικὸ ἀντικείμενον, τότε διαφέρει ἡ κάθε μία ἀπὸ ὅλες τις ἄλλες κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς. Ὁ Καρτέσιος προβαίνει τώρα σὲ ἓναν ἄλλον χωρισμὸ τῶν ιδεῶν· ὅσες ιδέες, λέγει, παριστάνουν *οὐσίες*, ὑποστάσεις, ἀξίζουσι περισσότερον ἀπὸ ὅσες παριστάνουν ἀπλᾶ συμβεβηκότα, ἐπιφαινόμενα τῶν οὐσιῶν, ἰδιότητες αὐτῶν. Ἡ διάκρισις αὐτὴ εἶναι ἀριστοτελική. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ *οὐσία* εἶναι ἐκεῖνο πού ὑπάρχει κατ' ἑξοχὴν. Ἐνῶ ὅσα γίνονται, συμβαίνουν γύρω ἀπὸ τὴν οὐσία, τὰ *συμβεβηκότα*, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔχουν ὑπόθεσιν κατώτερη. Ὁ Σωκράτης π.χ. εἶναι οὐσία. Γύρω στὸν Σωκράτη ὑπάρχουσι διάφορα πράγματα· ὅτι π.χ. ὁ Σωκράτης εἶναι ἄσχημος, ὅτι εἶναι φαλακρός, ὅτι ἡ μύτη του εἶναι σιμὴ. Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ συμβεβηκότα· ἡ οὐσία εἶναι ὁ Σωκράτης. Ὑπάρχει ὁμοῦς μία σχέση μετὰ τῆς οὐσίας καὶ τῶν συμβεβηκότων, γιατί τὰ συμβεβηκότα συμβαίνουν, γίνονται γύρω σ' αὐτὴν τὴν οὐσία. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀριστοτελικὴ ἔννοια τῆς οὐσίας καὶ τῶν συμβεβηκότων. Λέγει λοιπὸν τώρα καὶ ὁ Descartes: ὅ,τι παριστάνει οὐσία ἀξίζει περισσότερον ἀπὸ ὅλα τὰλλα, τὰ ἐπιφαινόμενα. Οἱ παραστάσεις πού ἔχω στὸ νοῦ μου καὶ ἀναφέρονται σὲ *οὐσίες* ἔχουσι μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα, μεγαλύτερη πραγματικότητα. Ὡς ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα ἔννοεῖ ὁ Descartes τὴν οὐσία, τὴν ὑπόστασιν ἑνὸς ὄντος, ἐφ' ὅσον τοῦτο ὑπάρχει μέσα στὴν ἰδέαν του, στὴν παράστασίν του. Ὁ Σωκράτης ὑπάρχει βέβαια μέσα στὴν παράστασίν του, στὴν ἰδέαν πού ἔχω γι' αὐτόν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σχηματίσω μιὰ παράστασιν γιὰ τὸν Σωκράτη

ἀπίθανη, ἀντίθετη μὲ τὴν οὐσία του. Ὑπάρχει συνεπῶς μία σχέση γενεσιουργική μεταξύ τῆς οὐσίας «Σωκράτης» καὶ τῆς ἰδέας πού ἔχω γι' αὐτὴν τὴν οὐσία. Εἶναι ὁμῶς λογικῶς βέβαιο, ὅτι ἀπὸ τὸ τίποτε δὲν γίνεται τίποτε ἐκ τοῦ μηδενὸς δὲν γίνεται τίποτε. Ἐπίσης εἶναι λογικῶς βέβαιο, ὅτι τὸ τέλειο δὲν γίνεται ἀπὸ τὸ ὀλιγώτερο τέλειο. Τὸ τέλειο δὲν δύναται νὰ ἔχη ὡς αἰτία του τὸ ὀλιγώτερο τέλειο. Ὡστε κανένα πρᾶγμα δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη τὸ μηδὲν ὡς αἰτία του, δηλαδή δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη ὡς αἰτία του ἕνα τι πού δὲν ὑπάρχει. Λογικῶς λοιπὸν κάθε πρᾶγμα, κάθε πραγματικότητα περιέχεται μέσα στὴν πραγματικὴ τῆς αἰτία. Ἀπὸ αὐτὸ ἔπεται ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τῶν ἰδεῶν, τῶν παραστάσεων μας, ἀπαιτεῖ μία αἰτία, ὅπου μέσα της νὰ περιέχεται ἐμπράγματα. Ἄν ἀμφισβητήσω τὸ λογικὸ ἀξίωμα, ὅτι ἀπὸ τίποτε δὲν γίνεται τίποτε, τότε θὰ ἀμφισβητήσω συνάμα καὶ τὸ ὅτι ὑπάρχω, γιατί, ὅπως εἶπαμε, ὑπάρχω ἐπειδὴ σκέπτομαι. Ἄν εἰπῶ, ὅτι τὸ τίποτε εἶναι ἡ αἰτία ἄλλου τινός, τότε σ' αὐτὸ τὸ τίποτε θὰ μποροῦσα μὲ τὸ ἴδιο λογικὸ δικαίωμα νὰ δώσω καὶ νόηση, νὰ εἰπῶ γιὰ τὸν ἑαυτό μου ὅτι δὲν ὑπάρχω ἂν καὶ σκέπτομαι. Ἐάν ρίξω τὴν ἀρχὴ αὐτὴ κάτω, τότε πέφτει καὶ ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξή μου, τότε καὶ ἐγὼ δὲν ὑπάρχω. Ἡ ἀρχὴ ὁμῶς αὐτὴ ὅτι τίποτε δὲν γίνεται ἐκ τοῦ μηδενὸς ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἰδέες, γιὰ τὶς παραστάσεις τοῦ νοῦ μου πού ἔχουν ἀντικειμενικότητα. Ὅτι μία ἰδέα, μία παράσταση, ἔχει ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ὠρισμένη ἀντικειμενικότητα καὶ ὄχι ἄλλην, τοῦτο πρέπει νὰ ἔρχεται ἀπὸ μίαν αἰτία, ἢ ὁποία κατ' ἀνάγκην θὰ ἔχη τὴν ἀντικειμενικότητα ὅσην ἔχει καὶ ἡ ἰδέα, ἢ παράστασή της. Εἶναι λοιπὸν λογικῶς ἀναγκαῖο, ὅτι γιὰ κάθε ἰδέα, γιὰ κάθε παράσταση, ἀκόμα καὶ γιὰ κάθε σειρά παραστάσεων, ὅπου ἢ μία γεννᾷ τὴν ἄλλη, πρέπει νὰ φθάσωμε σὲ μίαν αἰτία, ἢ ὁποία εἶναι τὸ ἀρχετύπο, ὅπου μέσα περιέχεται ἡ πραγματικότητα τῆς παραστάσεως αὐτῆς. Ὡστε δὲν εἶναι δυνατόν λογικῶς νὰ ὑπάρξῃ μέσα μου μία παράσταση, μία ἰδέα, ἐνὸς πράγματος, πού τὸ ἀρχετύπο της νὰ μὴν ὑπάρχῃ κάπου εἴτε ἐντός μου, εἴτε ἔξω ἀπὸ μένα.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ προκύπτει, ὅτι, ἂν ἔχω μέσα μου μία παράσταση, μία ἰδέα, ἢ ὁποία νὰ ἔχη τόσο μεγάλη ἀντικειμενικότητα, ὥστε νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ αἰτία της δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος, τότε ἔπεται μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα, ὅτι δὲν εἶμαι, δὲν ὑπάρχω μόνον ἐγὼ στὸν κόσμον, ἀλλὰ ὅτι ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο, πού εἶναι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ἰδέας. Αὐτὸ εἶναι τὸ τρίτο μεγάλο βῆμα πού κάνει ὁ Descartes μὲ τὴ σκέψη του. — Τὸ πρῶτον ἦταν ὅτι πρέπει νὰ ἀμφιβάλλω γιὰ ὅλα, τὸ δεύτερον ἦταν ὅτι μὲ τὴν ἀμφιβολία αὐτὴν αὐτοβεβαιώνομαι γιὰ τὸ εἶναι μου. — Ἄν βέβαια δὲν ὑπάρχει μέσα μου τέτοια ἰδέα, πού νὰ ἔχη τόση μεγάλη ἀντικειμενικότητα ὥστε νὰ μὴν εἶμαι ἐγὼ ὁ αἴτιος της, τότε δὲν θὰ ἔχω τὸ λογικὸ δικαίωμα νὰ δεχθῶ, ὅτι ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο στὸν κόσμον ἐκτὸς ἀπὸ μένα. Ὡστε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσω τὶς παραστάσεις, τὶς ἰδέες, πού ἔχω, γιὰ νὰ ἰδῶ ἂν ὑπάρχει ἰδέα μὲ τόσο μεγάλη ἀντι-

κειμενικότητα, ώστε να μην είμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος ποὺ τὴν δημιουργῶ. Ἄν ἐξετάσω τις ιδέες, τις παραστάσεις; ποὺ ὑπάρχουν μέσα μου, βλέπω ὅτι οἱ παραστάσεις ποὺ παριστάνουν ἄλλους ἀνθρώπους ἢ ζῶα ἢ πλάσματα τῆς φαντασίας μου εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν συντεθῆ ἀπὸ τὴν παράσταση ποὺ ἔχω γιὰ τὸν ἑαυτό μου καὶ γιὰ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, ἔστω καὶ ἂν ἐκτὸς ἀπὸ μένα δὲν ὑπάρχουν οὔτε ἄλλοι ἄνθρωποι, οὔτε ζῶα κ.τ.λ. Ὅ,τι τώρα ἀφορᾷ εἰδικῶς εἰς τις παραστάσεις, τις ιδέες, ποὺ ἔχω γιὰ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα ποὺ ἀναφέρονται σὲ αἰσθητά, αὐτές, ὅπως εἶδαμε πρὶν, ἔχουν μέσα τους τὴν σύγχυση καὶ ἀσάφεια, ὥστε μπορῶ νὰ εἰπῶ ὅτι δὲν ἔχουν ἄλλον δημιουργὸ ἐκτὸς ἀπὸ μένα. Ὅ,τι ὁμως πάλι σ' αὐτές τις παραστάσεις τῶν ὑλικῶν, αἰσθητῶν ἀντικειμένων, ἔχει ἐνάργεια καὶ ὀριστικότητα, τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἠντλήσῃ ἀπὸ τὴν παράσταση, τὴν ιδέα, τοῦ ἑαυτοῦ μου. Ὅ,τι δηλαδὴ ἰσχυρίζομαι μὲ ἐνάργεια καὶ ὀριστικότητα γιὰ τὰλλα, τοῦτο πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐννοια ποὺ ἔχω γιὰ τὸν ἑαυτό μου. Ὅμιλῶ γιὰ τὴν οὐσία, γιὰ τὴ διάρκεια, γιὰ τὰ ποσὰ καὶ τις σχέσεις αὐτῶν ὅταν κρίνω τὰ ἄλλα πράγματα. Ὅλα ὁμως αὐτὰ εἶναι ἐφαρμογὲς ἐννοιῶν ποὺ ἔχω γιὰ τὸν ἑαυτό μου ἐπάνω στὰ ἄλλα πράγματα. Τὰ ἄλλα ὁμως γνωρίσματα τῶν παραστάσεων, λέγει ὁ Descartes, ποὺ γιὰ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, π.χ. τὸ σχῆμα, ἡ ἔκταση, δὲν μποροῦν νὰ περιέχονται μέσα μου, ἐπειδὴ ἐγὼ εἶμαι ἐν τῇ οὐσίᾳ μου νόηση, **νοεῖν**. Ἐπειδὴ ὁμως εἶναι καὶ αὐτὰ ὀρισμοὶ τῆς οὐσίας καὶ ἐπειδὴ ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶμαι ἢ οὐσία προκύπτει ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ περιέχονται καὶ αὐτὰ κατ' ἀρχὴν μέσα μου.

Ἄπ' ὅλες ὁμως τις ιδέες, τις παραστάσεις, ποὺ ἔχω μέσα μου μόνον ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ ξετασθῆ, μήπως αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι κάτι, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἔχω ἐγὼ μόνος μου δημιουργήσῃ. Γιὰ ὅλες τις ἄλλες εἶναι δυνατόν νὰ εἶμαι ἐγὼ ὁ αἴτιος, Θεὸς ὁμως εἶναι ἡ ἀπειρη, αἰώνια **οὐσία**, ὁ ἀνώτατος νοῦς καὶ ἡ ἀνώτατη δύναμις ἀπ' αὐτὴν εἶμαι καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος δημιουργημένος καὶ ὅλα τὰλλα. Τοῦτο εἶναι γιὰ τὸν Descartes ἀναμφισβήτητο. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔχομε μέσα μας τὴν ιδέα τοῦ Θεοῦ, δικαιούμεθα νὰ ἐρωτήσωμε: ποιά εἶναι ἡ αἰτία ἢ δημιουργὸς αὐτῆς τῆς ιδέας Ἡ ιδέα αὐτὴ εἶναι τόσο μεγάλη καὶ τόσο πραγματικὴ, ὥστε εἶναι λογικὸ νὰ δεχθῶμε ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι φυτεμένη μέσα μας μόνον ἀπὸ ἓνα ὄν, ποὺ εἶναι τὸ πλήρωμα ὅλων τῶν τελειοτήτων καὶ ὅλων τῶν οὐσιῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Θεό. Ἄν ἐξετάσω ἀπὸ ποῦ ἔχω τὴ δύναμις νὰ συλλάβω μίαν **οὐσία**, ὄντοτητα, τελειότερη ἀπὸ μένα, θὰ καταλήξω ὁπωσδήποτε, λέγει ὁ Καρτέσιος, στὸ συμπέρασμα, ὅτι τὴ δύναμις αὐτὴν τὴν ἔχω ἀπὸ κάποιον, ποὺ εἶναι πράγματι τελειότερος ἀπὸ μένα. Ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ Θεοῦ, ὅσο τὰ σπουδάζω, δείχνουν ὅτι ἡ ιδέα μου γι' αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γεννημένη ἀπὸ μένα τὸν ἴδιον, ὅπως γίνεται τοῦτο μὲ τὰ γνωρίσματα τῶν παραστάσεων ποὺ ἔχω γιὰ τὰλλα πράγματα. Ἐχω βέβαια τὴν ιδέα τῆς οὐσίας, γιατί εἶμαι καὶ ἐγὼ **οὐσία**, ὁμως δὲν μπορῶ νὰ δεχθῶ, ὅτι μόνος μου

σηματίζω την ιδέα τῆς αἰώνιας οὐσίας, ἀφοῦ ἐγὼ εἶμαι πεπερασμένος. Ἡ ιδέα τῆς ἀπειρης, αἰώνιας, οὐσίας εἶναι δυνατόν, εἶναι λογικὸ νὰ γεννηθῆκε μέσα μου, νὰ φυτεύθῃκε μέσα στὸν νοῦ μου ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀπειρη, τὴν αἰώνια οὐσία. Δὲν εἶναι λογικὸ νὰ δεχθῶ ὅτι τὴν ιδέα τοῦ ἀπείρου τὴν ἐσημάτισα μὲ ἀφαίρεση ἀπὸ τὸ πεπερασμένο, δηλαδὴ μὲ τὸ νὰ ἀρνηθῶ τὰ γνωρίσματα τοῦ πεπερασμένου. Μὲ τὴν ἀρνηση στοιχείων πεπερασμένων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φθάσω στὴ θέση τοῦ ἀπολύτου ἀλλὰ στὴν ἀπλὴ ἀπουσία τοῦ πεπερασμένου. Τὸ αἰώνιο, τὸ ἀπειρο, ἔχει ἐξ ὑπαρχῆς μέσα του πολὺ μεγαλύτερη πραγματικότητα ἀπὸ τὸ πεπερασμένο, ἢ μᾶλλον ἔχει πραγματικότητα ἀσύγκριτη πρὸς τὴν πραγματικότητα τοῦ πεπερασμένου. Δὲν δύναμαι λογικῶς νὰ πάω ἀπὸ τὸ πεπερασμένο πρὸς ἀπειρο, γιατί για νὰ συλλάβω καὶ τὸ πεπερασμένο τὸ ἴδιο πρέπει πρῶτα νὰ ἔχω τὴν ἐννοια τοῦ ἀπείρου. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔχω μέσα μου μιὰ τόσο ἐναργῆ καὶ ὀριστική ιδέα για τὴν ἀπειρη, αἰώνια οὐσία, καὶ αὕτη ἔχει ἀσύγκριτα μεγαλύτερη πραγματικότητα ἀπὸ κάθε ἄλλη, ἔπεται ὅτι γι' αὐτὴν τὴν ιδέα, τὴν παράσταση, ἔχω τὴν ὀλιγότερη ἀμφιβολία ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες. Οὔτε ἀλλάζουν τὰ πράγματα, ἐπειδὴ δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω ἐξ ὀλοκλήρου τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἀναρτίμητα γνωρίσματα τοῦ Θεοῦ, τὰ ὅποια δὲν δύναμαι νὰ τὰ γνωρίσω, καὶ δὲν δύναμαι γιατί εἶναι ἡ οὐσία ἀκριβῶς τοῦ ἀπείρου πού μ' ἐμποδίζει ἐμένα τὸν πεπερασμένον νὰ τὴν συλλάβω στὴν πληρότητά της. Ὡστε δὲν εἶναι λογικῶς δυνατόν ἕνας πεπερασμένος νοῦς νὰ συλλάβῃ στὴν πληρότητά του τὸν αἰώνιο, ἀπειρο Θεό. Τοῦτο ὅμως δὲν μὲ ἐμποδίζει νὰ γνωρίσω καὶ νὰ αὐτοβεβαιώσωμαι για τὴν ὑπαρξή Του. Ἐγγίζω τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ νοῦ μου, ὅπως ἐγγίζω μὲ τὸ χέρι μου καὶ τὸ σημεῖο ἑνὸς βουνοῦ πού δὲν μπορῶ ποτὲ νὰ τὸ ἀγκαλιάσω.

Ἡ ιδέα ὅμως τοῦ ἀπείρου, πού ἔχω μέσα στὸν νοῦ μου, δὲν παριστάνει μόνον ἕνα μέρος αὐτοῦ, γιατί τὸ ἀπειρο καὶ αἰώνιο δὲν μερίζεται, ἀλλὰ παριστάνει, σημαίνει, ὀλόκληρο τὸ ἀπειρο· τὸ παριστάνει ὅμως ἔτσι ὅπως εἶναι δυνατόν νὰ τὸ συλλάβῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἔτσι ὅπως χωραεῖ τοῦτο μέσα στὸν νοῦ μας. Ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἢ μιὰ ἄλλη νοητικὴ οὐσία, ὄντοτητα, τελειότερη ἀπὸ μᾶς, εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ἔχουν πλήρη ιδέα για τὸ εἶναι τους, ὅπως ἐπίσης ὅτι θὰ ἔχουν τελειότερη ιδέα ἀπὸ μᾶς. Ὡστε ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ ἔρχεται κατὰ τὸν Καρτέσιο μέσα στὸν νοῦ μου ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, δὲν τὴν ἔχω ἀντλήσει ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μου, οὔτε ὅμως ἦλθε μέσα μου ἀθέλητα, ὅπως ἔρχονται οἱ παραστάσεις τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Οἱ παραστάσεις για τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα σχηματίζονται, ὅπως εἶδαμε πρίν, μὲ τὴν αὐτόματη λειτουργία τῶν αἰσθήσεων καὶ τὶς ἔχομε εἴτε τὸ θέλομε εἴτε ὄχι. Οὔτε εἶναι τέλος λογικὸ νὰ δεχθῶ, ὅτι ἐπενόησα ἐγὼ ὁ ἴδιος αὐτὴν τὴν ιδέα, γιατί δὲν μπορῶ λογικῶς οὔτε νὰ τῆς ἀφαιρέσω οὔτε νὰ τῆς προσθέσω τίποτε, ὅπως γίνεται μὲ παραστάσεις πού σχηματίζω ἐγὼ ὁ ἴδιος. Ὡστε δὲν μένει ἄλλη λογικὴ δυνατότητα παρὰ ὅτι ἡ ιδέα αὕτη εἶναι μέσα στὸν νοῦ

μου φυτεμένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό. Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀπόδειξι γὰρ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτῆ: ὅτι εὗρισκω μέσα μου τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἡ ἰδέα αὐτὴ πρέπει νὰ ἔχη τὴν δημιουργὸς τῆς αἰτίας. Καὶ αἰτία τῆς εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὁ ἴδιος ὁ Θεός.

Ἀπόλυτη οὐσία εἶναι ἐκεῖνο πού γὰρ νὰ ὑπάρχη δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο. Καὶ πράγματι εἶναι δυνατόν νὰ νοήσωμε μία οὐσία, ἡ ὁποία δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο γὰρ τὸ εἶναι τῆς παρὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς: αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός. Γὰρ ὅλα τὰλλα πράγματα γνωρίζομε ὅτι ὑπάρχουν ὄχι ἀπὸ μόνα τους, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ σχέση ὁμῶς πού ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν σχέση πού ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἰδέας ἑνὸς ἄλλου πράγματος καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ πράγματος. Ἀλλιῶς συνδέομε τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνη ἡ οὐσία, περὶ τῆς ὁποίας γνωρίζομε ὅτι εἶναι ἡ τελειότητα, ὅτι εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλες τις ἄλλες καὶ ὅτι δὲν ἔχει καμμία ἔλλειψη, αὐτὴ εἶναι ὁ Θεός. Αὐτὴ ἡ οὐσία ἔχει τὴν αἰτία μέσα τῆς, εἶναι αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Τοῦτο μποροῦμε νὰ τὸ ἐννοήσωμε πρῶτον ἀρνητικῶς: νὰ εἰποῦμε δηλαδὴ ὁ Θεός δὲν ἔχει καμμία αἰτία. Ἄν ὁμῶς θέσωμε τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία, ὁ λόγος, τῆς οὐσίας Του; τότε πρέπει ν' ἀπαντήσωμε, ὅτι ἡ δυνάμη του εἶναι ἡ αἰτία Του καὶ λέγομε τότε θετικῶς: ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἀπ' ἑαυτοῦ, a se. Οἱ δημιουργημένες οὐσίες, δηλαδὴ τόσο τὰ σώματα ὅσον καὶ ὁ νοῦς, ἡ νοοῦσα οὐσία, γὰρ νὰ ὑπάρξουν χρειάζονται τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Δύο εἶναι τὰ εἶδη τῶν δημιουργημένων οὐσιῶν, τὸ σῶμα καὶ ὁ νοῦς. Τὴν οὐσία πού ἔχει μέσα τῆς τὴν νόησιν τὴν ὀνομάζομε πνεῦμα, νοοῦσα οὐσία, τὴν οὐσία πού ἔχει ὡς γνώρισμα τὴν ἔκτασιν τὴν ὀνομάζομε σῶμα.

Ἀπ' ὅλα αὐτὰ προκύπτει, ὅτι μποροῦμε νὰ ἔχωμε δύο ἐναργεῖς καὶ ὀριστικὲς ἰδέες γὰρ δημιουργημένες οὐσίες: ἡ μία εἶναι ἡ ἰδέα τῆς δημιουργημένης νοητικῆς οὐσίας, ἡ ἄλλη εἶναι ἡ ἰδέα τῆς δημιουργημένης σωματικῆς οὐσίας. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο δημιουργημένων οὐσιῶν ἔχομε πραγματικὴ διαφορὰ, δηλαδὴ μποροῦμε νὰ σκεφθοῦμε τὴν μία μὲ ἐνάργεια καὶ ὀριστικότητι χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐχομε τὴν γνώσιν καὶ τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἡ νοοῦσα οὐσία δύναται καὶ πρέπει νὰ νοηθῆ δίχως τὸ σῶμα. Ἐπίσης ἔχομε τὴν γνώσιν καὶ τὴν ἐπίγνωσιν, ὅτι τὸ σῶμα, ἡ ἐκτατικὴ οὐσία, δύναται καὶ πρέπει νὰ νοηθῆ δίχως τὰ γνωρίσματα τοῦ νοεῖν. Ὡστε οἱ δύο αὐτὲς οὐσίες εἶναι τῶ ὄντι χωριστές. Ἡ οὐσία τοῦ νοῦ ὄχι μόνον γνωρίζεται δίχως τὰ γνωρίσματα τοῦ σώματος, ἀλλὰ **νοῦς** εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀρνησι τῶν γνωρισμάτων τοῦ νοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐννοια αὐτῶν τῶν δύο οὐσιῶν, ὅτι ἡ μία ἀρνεῖται ἀμοιβαίᾳ τὴν ἄλλη, ἡ μία αἶρει τὴν ἄλλη. Ἀλλιῶς δὲν ὑπάρχει. Τρία λοιπὸν εἶναι τὰ εἶδη τῆς **οὐσίας**, ὁ Θεός, ἡ ἀπόλυτη οὐσία, καὶ οἱ δύο δημιουργημένες οὐσίες, ὁ νοῦς καὶ τὸ σῶμα. Ἐπάνω σ' αὐτὴν, τὴν διαίρεσιν στηρίζεται τὸ σύστημα τοῦ Descartes.

Τὸ συμπέρασμα ὄλων αὐτῶν τῶν ἀναλύσεων εἶναι ὅτι, κατὰ τὸν Des

cartes, γιά νά φιλοσοφήσῃ κανείς ὀρθῶς καί ν' ἀποκτήσῃ τή γνώση γιά ὅλα τὰ πράγματα πού εἶναι ἐπιστητά, πρέπει πρώτα ν' ἀπορρίψῃ ὅλες τίς προλήψεις ἀπό τὸ νοῦ του. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νά δέχεται τίποτε προτοῦ τὸ ἐλέγξῃ καί τὸ γνωρίσῃ ὡς στερεὸ καί ἀληθινό. Ὑστερα πρέπει ὁ νοῦς νά στραφῇ πρὸς τίς παραστάσεις, τίς ἰδέες, πού ἔχει μέσα του καί νά ἰδῇ ποιὲς ἔχουν ἐνάργεια καί ὀριστικότητα καί αὐτὲς μόνον νά δεχθῇ ὡς ἀληθινές. Τότε θὰ αὐτοβεβαιωθῇ, ὅτι ἡ πρώτη ἀσφαλὴς γνώση εἶναι ὅτι ὑπάρχομε, μόνον ἐπειδὴ ἡ οὐσία μας εἶναι ἡ νόηση, τὸ νοεῖν. Ἐπειτα θὰ αὐτοβεβαιωθῇ ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεός, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτώμεθα, καί ὅτι μὲ τὴ θεώρηση τῶν ἰδιοτήτων Του εἶναι δυνατὸν νά εὗρωμε καί τὴν ἀλήθεια τῶν ἄλλων πραγμάτων, γιατί αὐτὸς εἶναι ἡ αἰτία τους. Τέλος θὰ αὐτοβεβαιωθῇ, ὅτι, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ ἑαυτοῦ μας καί τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχουν καί ἄλλες ἰδέες μέσα μας. Αὐτὲς εἶναι ἐν συντομίᾳ οἱ οὐσιαστικὲς ἀρχὲς τῆς ἀνθρώπινης ἐπιστήμης. Ἐπάνω στὶς θεωρητικὲς αὐτὲς ἀρχὲς στηρίζεται ὅλη ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου. Ἐπάνω σ' αὐτὲς στηρίζονται καί τὰ ἄλλα μέρη τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Descartes, δηλαδὴ ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, ἡ ἀνθρωπολογία καί ἡ ψυχολογία.

II

Μένει ἀκόμη νά τοποθετήσωμε τὸν φιλόσοφο μέσα στὸν αἰῶνα ὅπου ἔζησε, νά χαρακτηρίσωμε τὸν αἰῶνα του καί ταυτόχρονα ὅλο τὸ ἔργο τοῦ φιλοσόφου μέσα σ' αὐτόν. Ὁ Descartes ἔζησε τὸν δέκατον ἑβδόμον αἰῶνα, ἐγεννήθηκε στὰ 1596 καί ἀπέθανε στὰ 1650, ἔζησε δηλαδὴ μόλις 56 χρόνια. Καί οἱ δύο ἄλλοι φιλόσοφοι τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ, ὁ Πασκάλ καί Σπινόζα, ἔζησαν λίγα χρόνια, ὁ πρῶτος ἔζησε μόλις 40 χρόνια καί ὁ δεύτερος μόλις 45 χρόνια. Ἡ φιλοσοφία ὅμως τοῦ Καρτεσίου καλύπτει ὅλον τὸν δέκατον ἑβδόμον αἰῶνα. Τὸν προηγούμενο αἰῶνα τὸν καλύπτουν δύο μεγάλα πνευματικὰ γεγονότα, ἡ Ἀναγέννηση καί ἡ Μεταρρύθμιση. Αὐτὰ εἶναι τὰ δύο κινήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀποδεσμεύθηκε ἡ νέα ἐποχὴ, ἡ νέα Εὐρώπη ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα, εἶναι τὸ ἀνθρωπιστικὸ κίνημα τῆς Ἀναγεννήσεως καί τὸ θρησκευτικὸ κίνημα τῆς Μεταρρυθμίσεως. Καί τὰ δύο ὅμως εἶναι κατὰ βᾶθος κινήματα ἀνθρωπιστικά· ἓνα κῆμα ἀνθρωπισμοῦ ἀπλώνεται μ' αὐτὰ ἐπάνω στὴν Εὐρώπη. Τὸ ἀπόλυτο κῆρος τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας θραύεται καί τὰ ἔθνη ἀποδεσμεύονται ἀπὸ τὴ μονοθιτικὴ πειθαρχία τοῦ παπισμοῦ· ἐφορτίζουσι τὴν ἐλευθερίαν τους καί συνειδητοποιοῦν τὸ καθένα τὴν προσωπικότητά του. Οἱ δυτικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἀρχίζουν τώρα νά ὁμιλοῦν ὁ καθένας τὴ δική του φωνή, πολιτικὴ, φιλολογικὴ, καλλιτεχνικὴ, ἐπιστημονικὴ, θρησκευτικὴ, φιλοσοφικὴ. Ὑστερα ἀπὸ χιλίων ἐτῶν πειθαρχία κάτω ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ ἐκκλησία οἱ δυτικοὶ λαοὶ προβάλλουσι τὸ πρόσωπό τους, ξυπνοῦσι ὡς ἀνῆυπαρκτοὶ ἱστορικὲς προσωπικότητες. Ὁ δέκατος ἔκτος αἰῶνας εἶναι ὅλος δραματικότητι, εἶναι ἡ

ἐποχή τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν διαιρέσεων, τοῦ διαφορισμοῦ τῶν δυνάμεων τῶν διαφόρων λαῶν. Ὁ λαϊκὸς δυναμισμὸς ἔρχεται τώρα εἰς τὸ φῶς καὶ συγκεντρώνεται στὰ πρόσωπα μεγάλων ἀνθρώπων, καλλιτεχνῶν, πολιτικῶν, ἐπιστημόνων, φιλοσόφων. Μία πνευματικὴ πολυχρωμία ἐμφανίζεται τώρα ἐπάνω στὴ δυτικὴ Εὐρώπη, ἡ ὁποία ἀντικαθιστᾷ τὴ μονοχρωμία τοῦ Μεσαίωνα.

Μιὰν ἄλλην εἰκόνα παρουσιάζει ὁ δέκατος ἔβδομος αἰώνας. Ἡ Ἀντιμεταρρῦθμιση στὸν θρησκευτικὸν τομέα, τὸ συγκεντρωτικόν, ἀπολυταρχικὸν κράτος στὴν πολιτικὴν, ἡ ἀπόλυτη λογοκρατία καὶ συστηματικότητι στὴ φιλοσοφίαν ὅλα αὐτὰ τείνουν νὰ συνδέσουν μὲ ἄλλον καινούργιον τρόπο ὅσα ἐχώρισε ὁ προηγούμενος αἰώνας. Ὑστερα ἀπὸ τὴ διαίρεση ποῦ ἔγινε στὸν προηγούμενον αἰῶνα, ἀκολουθεῖ τώρα ἡ τάσις πρὸς συναίρεση καὶ πρὸς ἔνωσι. Ἡ ἐκκλησία ἐνώνεται τώρα ἐπίσημα μὲ τὸ κράτος, Ἡ πολιτικὴ ἀπολυταρχία ἀποκορυφώνεται σ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν. Ὁ Richelieu κηρύσσει ὅτι «ὁ βασιλεὺς εἶναι τὸ ζωντανὸν ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ». Ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐξουσιῶν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μονάρχου εἶναι τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν δυναστειῶν. Ἡ πολιτεία, τὸ κράτος θεωρεῖται ὡς ζωντανή, ἔμψυχη ὑπαρξις. Τὰ ἄτομα ὑποχωροῦν ἀπέναντί της· τὸ πολιτικὸν δόγμα τῆς ἐποχῆς εἶναι *Salus publica suprema lex*. Τὰ κοσμικὰ καὶ πολιτικὰ πρόσωπα σ' αὐτὸν τὸν αἰῶνα εἶναι κληρονόμοι τῆς Ἀναγεννήσεως ὡς πρὸς τὸ ἰδανικὸν γιὰ τὴ δόξα, τὸ κλέος, ἀλλὰ τὸ ἰδανικὸν αὐτὸ μέσα τους μεταστρέφεται σὲ λατρεία πρὸς τὴ δύναμι, πρὸς τὴν ἀπολυταρχίαν. Μὲ τὸ συγκεντρωτικὸν τῆς σύστημα ἡ Γαλλία γίνεται σ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν αἰῶνα ἡ κλασικὴ πολιτεία τῆς ἀπολυταρχίας. Παντοῦ γίνεται συλλογὴ δυνάμεων, ἡ ζωὴ συλλέγεται τώρα σὲ ἐνότητες, σὲ σωματεία, σὲ συλλογικὰ γενικῶς σώματα. Ἡ ἐπιστήμη συγκεντρώνεται στὶς Ἀκαδημίας, τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους συγκεντρώνεται στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα. Ἰδρῦνται παντοῦ ἑταιρεῖες, μεγάλα μοναχικὰ τάγματα.

Ὑστερα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα ποῦ ἔγινε στὸν προηγούμενον αἰῶνα γιὰ αὐτοτέλεια, παρατηρεῖται τώρα μία βαθύτατη λαχτάρα πρὸς ἔνωσι, πρὸς συλλογὴν καὶ εἰρήνευσι. Αὐστηρὴ πειθαρχία ἐπικρατεῖ παντοῦ· στοὺς χαρακτῆρες, στὴ γλῶσσα, στὴν ἐπιστήμη, στὴν τέχνη, στὴν πολιτικὴν. Ὅλα διευθύνονται ἀπὸ πάνω καὶ ὅλα ἔλκονται πρὸς τὰ πάνω, πρὸς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ κέντρο. Συστηματικὴ τάξις καὶ πειθαρχημένη ἄσκησις σὲ ὅλα· τοῦτο εἶναι τὸ γνώρισμα τῆς ἐποχῆς· αὐτῆς. Τὸ σύστημα ὅμως καὶ ἡ πειθαρχία δὲν εἶναι αὐθαίρετα, ἀλλὰ ἔρχονται ἀπὸ τὴ λογικὴν, ἀπὸ τὸν λόγον Ὁ δέκατος ἔβδομος αἰώνας εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ λόγου, τῆς λογικῆς. Ὅλα ἀναγόνται τώρα εἰς τὴν *ratio, raison*. Πρὸ παντὸς ἡ πολιτεία τείνει νὰ τὰ ἀναγάγῃ ὅλα εἰς τὴν *ratio*. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ὅπου θριαμβεῖ ἡ *ratio status*, ἡ *raison d'état*. Ὁ κόσμος, τὸ σύμπαν, ἡ πολιτεία, ἡ πίστις, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ὅλα στὸν αἰῶνα αὐτὸν λογοκρατοῦνται. Ὅλα θέλουν νὰ δικαιωθοῦν ἀπὸ τὸν λόγον.

Ἀκόμα καὶ ἡ ποίηση θεωρεῖται τώρα διδακτὴ, ἀκόμα καὶ ἡ φαντασία ἀνάγεται σὲ ὄρισμένες ἀρχές. Οἱ ποιηταὶ γίνονται περισσότερο διδακτικοί, καὶ τὰ βιβλία περὶ ποιητικῆς εἶναι στὸν αἰῶνα αὐτὸν περισσότερο ἀπὸ τοὺς ποιητὰς. Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος στὴν ἐπιστήμη ἐπικρατεῖ ἀπόλυτα· τὰ μαθηματικὰ ἐφαρμόζονται τώρα μὲ συνέπεια γιὰ τὴ μηχανικὴ κατάκτηση τοῦ κόσμου. Ἡ προοπτικὴ στὴ ζωγραφικὴ τακτοποιεῖ φαινόμενα, πὸν πρὶν ἔμειναν σκόρπια στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πίνακος. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν μία κοινὴ ρίζα, ὅλα ἔρχονται ἀπὸ τὴν τάση τῆς ἐποχῆς νὰ ἡγεμονεύσῃ τὰ πάντα μὲ τὸ λογικὸ της.

Ἡ ζωὴ καὶ ὁ κόσμος συντάσσονται μνημειακὰ κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν σὲ σύστημα, ὅπου ὅλα ὑποτάσσονται σὲ ἓνα καὶ σταθερὸ στοιχεῖο, στὸν λόγο. Αὐτὸς εἶναι τὸ δυναμικὸ σημεῖο τῆς ἐποχῆς, αὐτὸς ἡ ἀρχουσα σκοπιὰ. Κάτω ἀπὸ τὸ ἓνα τοῦτο καὶ παντοδύναμο στοιχεῖο, κάτω ἀπὸ τὴ μία αὐτὴν καὶ κυρίαρχη δύναμη, ὅλα ἄλλα γίνονται ἀπλᾶ μέσα, ἀπλᾶ φαινόμενα, ἀπλᾶ μέρη ἑνὸς ὅλου. Τὸ ἓνα καὶ γενικὸ ἐπικρατεῖ ὡς Θεός, ὡς βασιλεὺς, ὡς ἐκκλησία, ὡς πολιτεία, ὡς νόμος καὶ τάξη, ὡς μέθοδος καὶ κανόνας, ὡς παράδειγμα καὶ ἰδέα. Εἶναι φανερὸ τώρα ποιὸς θὰ εἶναι ὁ τύπος τοῦ φιλοσόφου, ποιὸς θὰ εἶναι ὁ φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ὁ Καρτέσιος, ὁ πνευματικὸς ἡγεμὼν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, εἶναι ὁ φιλόσοφος τοῦ λόγου καὶ τῆς μεθόδου, ὁ κριτικὸς καὶ συστηματικὸς, ὁ μεγάλος σχεδιαστὴς τῶν ἐννοιῶν, ὁ ἀρχιτέκτων καὶ οἰκοδόμος. Ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Μάγνη, στὴν Ἀγγλία, ὁ σύγχρονος τοῦ Descartes, ὁ Βάκων κατέχειται ἀπὸ τὴ λαχτάρα νὰ κατακτῆσθαι τὸν κόσμο μὲ τὴ νανσιπλοῖα, τὸ ἐμπόριο, μὲ τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν πρακτικὴ ἐπιστήμη. Ὁ Descartes θέλει νὰ κατακτῆσθαι τὸν κόσμο μὲ τὴ θεωρίαν καὶ τὸν καθαρὸν λόγο. Εἶναι ὁ μεγάλος θεωρητικὸς καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς μεθόδου τοῦ λόγου. Ὁ πρακτικὸς Βάκων διατάσσει, ἐνῶ ὁ θεωρητικὸς Descartes ἀποδεικνύει. Ὁ πρῶτος ὁρμάει πρὸς τὴ δύναμη, πρὸς τὴν ὕλικὴν κατάκτηση, ὁ δεῦτερος ἑτάει τὴν ἀπόλυτη σαφήνεια καὶ ἐνάργεια τοῦ λόγου. Καὶ οἱ δύο εἶναι τέκνα τῆς ἐποχῆς τῶν ἄλλὰ στὸν Βάκωνα ἡ ζωὴ ἐξωτερικεύεται, γίνεται δύναμη πὸν θέλει νὰ κατακτῆσθαι ὕλικα τὸν κόσμο, ἐνῶ στὸν Descartes ἡ ζωὴ ἐσωτερικεύεται, συλλέγεται στὴν σκοπιὰ τοῦ λογικοῦ, στὴ γαλήνη τοῦ πνεύματος. Εἶναι ὡσὰν ὁ πρῶτος ν' ἀρπάξῃ τὰ πράγματα μὲ τὰ χεῖρα του, ἐνῶ ὁ δεῦτερος ἀδράχῃ τὰ πράγματα μὲ τὸν νοῦ του. Ὁ Descartes εἶναι νομοθέτης τοῦ λόγου καὶ δημιουργὸς τῆς μεθόδου πρὸς γνωστικὴν, θεωρητικὴν ἐρμηνείαν καὶ σύνταξιν τοῦ κόσμου.

Ὁ Καρτέσιος ἀνοίγει τὴ συγγραφικὴν του δρᾶσιν μὲ τὸ κλασικὸν τοῦ ἔργου «Regulae ad directionem ingenii», «Κανόνες πρὸς καθοδήγησιν τοῦ λογικοῦ» καὶ προχωρεῖ ὕστερα σὸ ὄνομαστό του ἔργον «Discours de la methode», ὁ λόγος περὶ μεθόδου. Ἀργότερα γράφει τὰς Meditationes de prima philosophiae καὶ τὰ Principia philosophiae. Καὶ τὰ τέσσαρα αὐτὰ ἔργα εἶναι συστηματικὰ, θέτουν καὶ ἐρμηνεύουν τὰς ἀρχὰς τοῦ συστήμα-

τός του. Ἐνώ ὁ Βάκων ζητάει τὴ μέθοδο τοῦ ἐφευρίσκειν, *ars inveniendi*, τείνει πρὸς τὴν ὠφελιμότητα, ὁ Descartes θέλει τὴν ἐφεύρεση τῶν νοημάτων καὶ τῆς μεθόδου, δηλαδή τὴν καθαρὴν λογικὴν. Τί ἤθελε ὁ Descartes τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση πού εἶχε ἡ φιλοσοφία του ἐπάνω στὴ σχολὴ τοῦ Port Royal. Ἡ **Λογικὴ** πού ἐπήγασεν ἀπὸ τὴ σχολὴν αὐτὴ ὡς τέχνη τοῦ σκέπτεσθαι εἶναι καρπὸς τοῦ καρτεσιανοῦ πνεύματος. Πέρα ἀπὸ τὴν εἰδίκευση ὁ Καρτέσιος ζητάει μία καθολικὴ ἐπιστήμη καὶ μία καθολικὴ μέθοδο, θεμελιώνει τὴν ἐνότητα τῶν ἐπιστημῶν ἐπάνω εἰς τὸ δυναμικὸ σημεῖο τοῦ συστήματος: *Cogito ergo sum*. Πρότυπο τῆς ἐπιστήμης εἶναι γιὰ τὸν Descartes τὰ μαθηματικά, ἐπειδὴ αὐτὰ ἀκριβῶς ἔχουν ἀπ' ἀρχῆς ὡς τὸ τέλος λογικὴ ἐνότητα, ἐπειδὴ τὰ νοήματά τους εἶναι δεμένα μὲ κανόνες, συλλογισμοὺς καὶ συμπεράσματα. Ἡ ἀλήθεια φανερόνεται μόνον λογικῶς συντεταγμένη, ἀλλιῶς δὲν ὑπάρχει. «Δὲν δέχομαι, λέγει, καμμιά ἀρχὴ στὴ φυσικῇ, ἢ ὁποία νὰ μὴν εἶναι δεκτὴ καὶ στὰ μαθηματικά, καὶ τοῦτο γιὰ νὰ μπορῶ, ὅλα ὅσα θὰ συμπεράνω, νὰ τὰ στηρίξω μὲ ἀποδείξεις». Ἔτσι ὑψώνει τὰ μαθηματικά ἀπὸ ἀπλῆ τυπικὴ ἐπιστήμη πού ἦταν σὲ παγκόσμια ἐπιστήμη, ἢ ὁποία καὶ μόνη καθορίζει καὶ ἐξηγεῖ ὅλα τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἡ μαθηματικὴ ἐξήγηση τῶν φαινομένων ἀξίζει, ἢ ἐμπειρικὴ δὲν ἔχει ἀξία. Ὁ Καρτέσιος εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸ πλατωνικός, γιὰ τὴ θεωρεῖ τὰ μαθηματικά ὡς τὸ πρότυπο τῆς ἐπιστήμης καὶ ὡς γενικὴ ἐπιστήμη, ἢ ὁποία περιλαμβάνει μέσα της τὴν ἀστρονομία, τὴ μηχανικὴ, τὴν ὀπτικὴ καὶ τὴ μουσικὴ.

Τὸ μαθηματικὸ, γενικὸ καὶ συγκεντρωτικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐνσωματώνεται κλασικὰ μέσα στὴ μορφή τοῦ φιλοσόφου. Ἡ αὐστηρὴ συνέπεια, ἢ ἀπαγωγικὴ σκέψη καὶ κατακάνθηρη γλωσσικὴ ἔκφραση εἶναι γνωρίσματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Descartes. Καὶ τὰ τρία ὅμως αὐτὰ γνωρίσματα ὑπάρχουν ἐνῶ στὴν ἐντέλειά των. Τὸ γαλλικὸ πνεῦμα προσωποποιεῖται μέσα στὴν κλασικὴ μορφή τοῦ Descartes. Ὁ Descartes εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς Γαλλίας. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Descartes μὲ τὴν αὐστηρὴ λογικὴ της καὶ μὲ τὴν καθαρωσύνη στὴν ἔκφραση θὰ γίνῃ τὸ μεγάλο σχολεῖο, ὁποῦθε θὰ περῶσιν ὕστερα ὅλοι οἱ ἄνδρες πού θὰ δοξάσουν τὴ Γαλλία στὴν πολιτικὴ, στὴν ἐπιστήμη, στὴ φιλοσοφία, στὴ στρατηγικὴ.

Εἶναι ὅμως δραματικὴ ἢ πάλη τοῦ Descartes γιὰ τὰ φθίαση ὡς τὰ θεμέλια τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας Kuno Fischer ὀνομάζει τὴς *Meditationes* τοῦ Καρτεσιῶνος μονολογικὸν δράμα, δραματικὸ μονόλογο. Πράγματι οἱ *Meditationes* ἐμφανίζουν ἀγωνιστικότητα τοῦ πνεύματος μὲ δραματικὴ ὄντως ἔνταση, ἢ ὁποία ἔχει κατὰ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων, πού εἶναι τὰ αἰώνια δραματικὰ ἀγωνίσματα τοῦ πνεύματος. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους — ἕκτος ἀπὸ ὅλα τὰλλα — εἶναι ὅτι οἱ *Meditationes* εἶναι μονόλογος, Ἄλλὰ ὁ μονόλογος αὐτὸς εἶναι δραματικός, εἶναι μία ἐναγώνια στροφὴ τοῦ πνεύματος πρὸς τὰ μέσα, πρὸς ἐσωτερικὴ εἰρήνευση τοῦ πνεύματος, πρὸς αὐτο-

βεβαίωση τῆς διανοίας γιὰ τὸ εἶναι τῆς καὶ τὸ κῦρος τῆς. Ἀλλὰ μέσα στὸν φιλόσοφο γίνεται ἐντονώτερο ὅ,τι συνέχει τὴν ἐποχὴ. Καταλαβαίνει κανεὶς τὸν φιλόσοφο μόνον ἂν ἰδῇ μέσα του τὸν δραματικὸν ἀγῶνα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς νὰ φθάσῃ πρὸς ἓνα ἀπόλυτο μέτρο γιὰ ὅλα, ἂν ἰδῇ καὶ μέσα σ' αὐτὸν τὴν ἐναγῶνια προσπάθεια τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ νὰ ἐνώσῃ καὶ νὰ συντάξῃ τὴ ζωὴ καὶ τὸν κόσμον σὲ μιὰ δυναμικὴ ἐνότητα, τὴν ὁποίαν θὰ ἐκφράσῃ ἕστερα ὁ Spinoza μὲ σιδερένιο τρόπο. Ἀλλὰ ποτὲ δὲν πρέπει κανεὶς νὰ λησμονῇ ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Descartes εἶναι θεωρητικὴ, ὅτι ὁ Descartes εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸς τοῦ αἰῶνα του. Ὁ θεωρητικὸς ὅμως νοῦς προπορεύεται ἀπὸ ὕλες τὶς ἄλλες καὶ μάλιστα τὶς πρακτικὰς καὶ τεχνικὰς προσπάθειες. Ὁ θεωρητικὸς ἄνθρωπος εἶναι καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν δημιουργικὸς, γιὰτὶ ἡ πράξις εἶναι πάντοτε ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας.

Γιὰ νὰ φθάσῃ, ν' ἀνέβῃ ὅμως ὁ φιλόσοφος στὴν ὑψηλὴ σκοπιὰ, ὅπου θε θὰ μπορέσῃ νὰ ἐποπτεύσῃ θεωρητικῶς τὸν κόσμον, ἀποτραβιέται ἀπὸ τὸ πλημμύρισμα τῆς ζωῆς, ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτόν. Ὁ Descartes κάνει ἀκόμη καὶ κάτι ἄλλο, ἀποτραβιέται ἀπὸ τὸ μεγάλο του ἔθνος, ἀπὸ τὴ Γαλλία, καὶ αὐτοπεριορίζεται στὴ μικρὴ Ὁλλανδία, ὅπου ζῆ ἀπὸ τὰ 1629 — 1649, εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του. Δέκα τορεῖς μικροὺς τόπους ἀλλάζει στὸ διάστημα αὐτὸ μέσα στὴν Ὁλλανδία ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ τὸν ὤθουσε νὰ εἶναι πάντα μόνος, ὀλίτελα κλεισμένος στὸν ἑαυτό του. Στὰ 1649 ἔλαβε πρόσκληση ἀπὸ τὴ βασίλισσα τῆς Σουηδίας Χριστίνα νὰ πάῃ στὴ Στοκχόλμη. Ἐκεῖ ὁ Descartes ἀνέπτυξε τὴ φιλοσοφία του στὴ βασίλισσα. Στὶς 11 ὅμως Φεβρουαρίου τοῦ 1650 ἀπέθανε, γιὰτὶ ὁ λεπτός του ὄργανισμὸς δὲν ἀνθεξε στὸ τραχὺ κλίμα τοῦ Βορρᾶ.

«Μακριὰ, λέγει ἴδιος, στὸ κύριο ἔργο του *Prinzipia philosophiae*, ἀπὸ κάθε περισπασμὸ, ἀπὸ κάθε φροντίδα, μακριὰ ἀπὸ ὅλα τὰ πάθη, κλεισμένος ὅλη τὴν ἡμέρα ἔμεινα μόνος στὸ δωμάτιό μου». Ἔτσι περιγράφει ὁ ἴδιος τὴ μεγάλη ὥρα, τὴν ὥρα ποὺ πρωτογεννήθηκε μέσα στὸ νοῦ του ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας του. Στὶς *Meditationes* πάλι περιγράφει πῶς εἶναι καθισμένος κοντὰ στὴ φωτιά, τυλιγμένος μέσα στὸν χειμωνιάτικο χιτῶνα του καὶ γράφει τὸ ἔργο του. Πόσο διαφορετικὴ εἶναι ἡ ὥρα αὐτὴ τῆς γεννήσεως τῆς νέας εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὶς μεγάλες ὥρες, ὁπότε γεννήθηκε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Στὴν Ἑλλάδα ἡ φιλοσοφία γεννιέται μέσα στὸ ἡλιόλουστο, κατάφωτο πλαστικὸ περιβάλλον ὡς ἐλεύθερος καὶ πραγματικὸς διάλογος. Ἐδῶ ὁ Σωκράτης διαλέγεται καὶ φιλοσοφεῖ μέσα στὶς παλαιστρες, στὰ γυμνάσια καὶ στοὺς ἄλλους ἐλεύθερους χώρους τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Ἀκόμη καὶ ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία εἶναι ἓνας μεγάλος διάλογος. Στὴ δυτικὴ Εὐρώπῃ ὁ φιλοσοφικὸς ἄνθρωπος ἀποτραβιέται ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ κλείνεται στὸ σπυδαστήριό του. Ὁ Κάντιος φιλοσοφεῖ κλεισμένος στὸ δωμάτιό του, καθισμένος κοντὰ στὸ παράθυρο τοῦ γραφείου του τὴν ὥρα ποὺ ἔρχεται τὸ λυκόφως. Ὁ Fichte ἐπίσης συλλαμβάνει τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐγὼ κα-

θισμένος κοντά στη φωτιά μέσα στο δωμάτιό του. Μέσα στην απόλυτη μό-
 νωση αναζητεί και εύρισκει ο Καρτέσιος το αρχιμήδιο σημείο της φιλοσο-
 φίας του, το «*πᾶ σιῶ*», το cogito. Με τη μεθοδική ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὑπαρ-
 ξη ὄλων τῶν ἄλλων καταλήγει ὁ Descartes στὸ σταθερὸ σημείο· στὸ cogito.
 Γιὰ ὅλα μορῶ ν' ἀμφιβάλω, λέγει ὁ Descartes, ὅμως δὲν μορῶ ν' ἀμ-
 φιβάλω ὅτι εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος ποὺ ἀμφιβάλει. "Ὅσο ἄστατα κι' ἂν εἶναι
 ὅλα τᾶλλα γύρω μου καὶ μέσα μου, ὅσο ἀμφίβολα κι' ἂν εἶναι, ὅμως ἐγὼ
 ποὺ ἀμφιβάλω γιὰ ὅλα εἶμαι τὸ σταθερὸ σημείο τοῦ κόσμου, εἶμαι ἡ σκο-
 πιά, ὁποῦθε ἀνοίγεται ἡ προοπτικὴ πρὸς τὸν κόσμον καὶ γίνονται τὰ μεγάλα
 σχεδιάσματα καὶ νομοθετήματα μέσα στὸ χάος τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν φαι-
 νομένων. Με τὴν Ἐναγέννηση εἶχε ἀποκατασταθῆ ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων,
 ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Μεσαίωνα εἶχε ἀρκετὰ συμπεσθῆ. "Ὅμως ἤδη ὁ Γαλι-
 λαῖος καὶ ὁ Κέπλερ ἄρχισαν νὰ ὑπερνικῶν τὴν αἰσθησιαρχία τῆς Ἐναγεννή-
 σεως καὶ προχώρησαν στοὺς νόμους τῶν φαινομένων. "Ὅ,τι ἄρχισε μὲ τὸν
 Γαλιλαῖο καὶ τὸν Κέπλερ ἀποπερατώνεται μὲ τὸν Descartes, ὁ ὁποῖος ζητεῖ ἀπὸ
 τὸν ἄνθρωπον νὰ προχωρήσῃ πέρα ἀπ' τὶς αἰσθήσεις, γιὰ αὐτὲς δίχως τὴ διάνοια
 μᾶς ἀφήνουν στὴν ἀβεβαιότητα, τὴν ἀσάφεια καὶ τὴν ἀγνωσία. Ἡ διάνοια μόνον
 μᾶς δίδει γνώση καὶ ἀσφάλεια. Με τὴ σχεδιά τῆς διανοίας περνοῦμε τὸν ὠκεανὸ
 τῶν ἐντυπώσεων, τὸ ρεῦμα τῶν αἰσθήσεων μὲ τὰ ἀπειρόμορφα βιώματά των.
 Τέλος μὲ τὴ διάνοια ἐπιστρέφομε ὡς τὴν πρώτη ἀρχὴ τοῦ εἶναι μας, ἡ διάνοια
 μᾶς φέρνει κατὰ τὸν Descartes ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὁ πατὴρ τῆς νέας φι-
 λосоφίας, ἐξαρτᾶ ὅλη τὴ βεβαιότητα τοῦ λόγου, ὅλη τὴν ἐσωτερικὴ ἀσφάλεια
 τῆς διανοίας ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Θεό, γιὰ αὐτὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀλήθειας.
 Ἐκ τῆς αὐτοβεβαίωσης ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀλήθειας, *fons veritatis*,
 ἔρχεται τέλος καὶ ἡ πεποίθησις ὅτι καὶ ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων, τῶν σω-
 μάτων καὶ τῶν διαστάσεων, δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀπάτη. Δίχως τὴν πεποίθησις
 ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀληθινός, ὅτι αὐτὸς εἶναι ἡ ἀλήθεια, δὲν μορῶ νὰ ἔχω
 ἐμπιστοσύνη οὔτε στὴ βεβαιότητα τῆς γεωμετρίας.

LA PHILOSOPHIE DE DESCARTES

JEAN THEODORAKOPOULOS

Le postulat philosophique de Descartes est le suivant:

Pour bien raisonner et pour acquérir la connaissance des choses sensibles, il faut contrôler notre raison dès le commencement et rejeter tous les préjugés de notre pensée. Ce contrôle doit atteindre les fondements mêmes de notre raison. Le meilleur principe méthodologique de tout philosophe est de douter de tout ce qui nous paraît sûr et surtout de toutes les acceptions basées sur nos sens. Nous devons étendre notre doute même sur des domaines où tout nous paraît sûr, notamment dans l'arithmétique et la géométrie parce que, même dans ces sciences, plusieurs hommes ont été les victimes des pensées erronées et ont pris pour des vérités indubitables, des idées qui ultérieurement ont été prouvées fausses. Nous devons douter de tout parce que nous ne savons pas si Dieu ne nous a pas créés de façon à ce que nous soyons victimes d'erreurs, même quand nous considérons quelque chose comme absolument sûr.

Mais il y a un point où notre doute même est obligé de s'arrêter. Je ne peux pas douter de mon doute et de ma raison qui doute. Le fait que je doute, prouve que je pense. Et le fait que je pense, confirme mon existence. Voici le premier principe de la philosophie qui ne peut pas être contesté. La parole séculaire de l'ancien Parménide revit avec Descartes: la pensée est identique à l'existence. En partant de ce principe Descartes peut contrôler tout le système des concepts et des représentations et n'accepte comme vrais que ceux qui sont clairs et définitifs. «Ma raison est la cause créatrice de tous les concepts et de toutes les représentations. Seule l'idée de Dieu ne saurait être une création de mon esprit. Cette idée est si grande et si réelle qu'il serait raisonnable d'accepter que c'est Dieu lui-même qui l'a mis dans notre esprit».

Descartes est le philosophe de la méthode de la raison, un esprit critique et en même temps systématique, un grand dessinateur de concepts, un architecte et un bâtisseur de la raison. C'est le créateur de l'esprit français par excellence, l'esprit dominant du 17ème Siècle. Pour les hommes, qui, dans les siècles suivants ont fait la gloire de la France dans les sciences, les arts, la philosophie, la politique et la stratégie, ont passé par l'école de Descartes.

DESCARTES SYSTEM OF PHILOSOPHY

The Cartesian system of Philosophy may be summarised as follows:

In order to philosophise correctly and obtain a knowledge of all tangible things we must primarily criticise our Reason and discard every prejudice from our minds.

It is necessary that this scrupulous criticism should reach even the very root of our own Reason. The best methodical principle of thinking like a philosopher is to doubt and question everything, to have a doubt especially about the postulations that are based on our senses. We should have a doubt even about those domains where things have been admitted as certain. We should have a doubt about problems of Mathematics and Geometry; because it has been often observed that even in the field of this Science there are cases of scientists who had erred in their conceptions of things which they formerly considered as true and as too evident to doubt, and yet they were later proved to be erroneous and false. So, we must have a doubt about every thing; for we do not know if God has not created us in such a way that we may be wrong even when we are admitting something as absolutely certain.

But there is something about which our doubt stops: I cannot question that I doubt, nor can I doubt my being a reasonable existence. The very fact that I doubt proves that I think, and the fact that I think means that I exist. This is the foremost and unquestionable principle of philosophy. The Parmenides' ancient saying that «thinking and existing are identical» survives in Cartesian Philosophy. With this principle as a basis Descartes criticises the whole system of concepts, ideas and representations, and he admits, as true, the ones that have clearness and definiteness.

Our mind is the creative cause of every idea and every signification. The only idea that is impossible to have been created by our mind alone is the idea of God. This idea is so great, so real that we reasonably admit that it has been planted into our mind by God Himself.

Descartes is the philosopher of the Method of Reasoning; he is a critic and a system-maker in philosophy; he is the great designer of concepts and meanings, the great intellectual architect and builder. He is the creator of the intellectual France, and the dominant spiritual leader of the XVIIth Century.

All the great men, all the glories of the France of later generations in sciences, fine arts, philosophy, politics, and strategic arts have studied at the great Cartesian School.

Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Υπό *ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΟΥΣ Γ. ΚΑΛΛΙΑΒΑ*

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ὁ σκοπὸς τῆς μικρᾶς αὐτῆς προσπαθείας εἶναι, ἡ σύντομος ἀνασκόπησις τῶν βασικῶν γνωμῶν τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, κατὰ τὴν περίοδον τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἡ περίοδος αὕτη ἐμφανίζει πολὺ ὑψηλὸν ἐπιστημονικὸν ἐπίπεδον, ἐὰν δὲν ἀποτελεῖ τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς. Ἡ ἄνθησις αὕτη τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης ὀφείλεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτῆς μέρος εἰς τὴν γερμανικὴν ἐπιστήμην.

Τὸ γερμανικὸν πνευματικὸν περιβάλλον καθὼς καὶ τὸ κοινωνικὸν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶχε παρασκευασθῆ διὰ μίαν νέαν κατεύθυνσιν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Αἱ νέαι ἰδέαι τῆς γερμανικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας περὶ τῆς Ἱστορίας, τῆς κοινωνίας, τοῦ κράτους, καὶ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου διὰ τοῦ Θετικοῦ, εἶχον ὡς συνέπειαν τὴν μεγάλην ἐπιστημονικὴν ἐξέλιξιν εἰς ὄλους τοὺς συγγενεῖς πρὸς τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Ἦδη τὸ πρῶτον ἡ Ρομαντικὴ Σχολή, μὲ τὸν Adam Müller, ἀποκρούει τὸ φιλελεύθερον κράτος καὶ τὸ οἰκονομικὸν ἰδεῶδες καὶ ἐφαρμόζει τὴν ὀργανικὴν θεωρίαν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἔρευναν περὶ κοινωνίας καὶ κράτους. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν ὅτι καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη θὰ ἐλάμβανε προώθησιν ἐκ τῆς προόδου αὐτῆς. Πλὴν αὐτοῦ εἶχε λάβει χώραν καὶ γενικὴ ἐπιστημονικὴ ἐξέλιξις, συνέπειά δὲ τῶν τεχνικῶν ἀνακαλύψεων καὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου, τῆς περιόδου αὐτῆς, ἤρχισε νὰ διαμορφοῦται ἡ νέα κοινωνικὴ σύνθεσις ἰδιαίτερος δὲ νὰ ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἐργατικὴ τάξις, ἡ ἡμετέρα. Ἐπισημασθῆ τέλος ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐνεφανίσθη εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στερέωμα μίᾳ πλειάδι ἐπιφανῶν ἐπιστημόνων τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς.

Τὸ ἐπίκεντρον τῆς λαμπρῆς αὐτῆς ἐπιστημονικῆς περιόδου ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἡ Ἱστορικὴ Σχολή καὶ δὴ ἡ νεωτέρα. Ὡς πρὸδρομοὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς δύνανται νὰ θεωρηθοῦν αἱ γνώμαι τινῶν ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστάς τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 19ου αἰῶνος.

Βέβαια ἡ Ἱστορικὴ Σχολή δὲν ἐπέτυχεν νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν σκοπὸν ποῦ εἶχε ἀναγγεῖλει ὡς ἀποστολὴν τῆς, ἤτοι τὴν ἀνανέωσιν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Μὲ τὴν σειρὰν τῆς καὶ αὐτὴ περιέπεσε εἰς τὴν ὑπερβολὴν. Τὸ σφάλμα τῆς ἤτο ὅτι ἐθεώρει ὡς ὀρθὸν πᾶν ὅ,τι ὑπῆρξε καθὼς καὶ ὅτι ἀπέριπτε τὴν θεωρίαν καὶ τὴν σημασίαν αὐτῆς διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐπιστήμης. Ἐπίσης δὲν ἤθελε νὰ

παραδεχθῆ, ὅτι ἡ κυρία μέθοδος τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀπαγωγή καὶ ὅτι ἡ ἀπαγωγή ἀποτελεῖ συμπλήρωσιν τῆς πρώτης. Οὕτω παρημέλησε πλήρως τὴν θεωρίαν καὶ κατέληξεν εἰς ἕνα ἱστορισμὸν. Ἐντούτοις αὕτη ἀποτελεῖ μίαν μεγάλην εἰσφορὰν διὰ τὴν Οἰκονομικὴν ἐπιστήμην.

Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ συνεπλήρωσε τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἐρεύνης διὰ τῆς ἐμπειρικῆς, ἐπλούτισε τὴν ἐπιστήμην μὲ πληθὺν σπουδαίων ἱστορικῶν οἰκονομικῶν περιγραφῶν, διηύρυνε τὴν βάσιν αὐτῆς, καὶ κατέδειξε πλήρως ὅτι αἱ ἀφηρημένα θεωρεῖαι τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ἦσαν ἐντελῶς ξένα πρὸς τὴν πραγματικὴν ζωὴν. Ἐπίσης αὕτη ἐξηνάγκασε τοὺς κλασσικοὺς νὰ ἀναθεωρήσουν τὰς γνώμας των. Ἀκόμη ἴσως σημαντικώτερον εἶναι ὅτι ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ συνεπλήρωσε τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν μὲ τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν καὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ἐθεμελίωσε τὴν ἀρχὴν τοῦ κοινωνικοῦ κράτους. Εἰς τὸν Κρατικὸν Σοσιαλισμὸν ὀφείλεται ἐπίσης ὅτι ἀπεδόθη ἡ ὀρθὴ ἐπιστημονικὴ θέσις εἰς τὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν καὶ ἰδιαιτέρως, ὅτι αὕτη θεωρεῖται ὡς ὄργανον ἐν γένει εἰς χεῖρας τοῦ κράτους, διὰ τὴν ἐπίτευξιν πολλῶν ἀπὸ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ.

Γενικὰ διὰ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ἐδόθη νέα κατεύθυνσις εἰς τὸ ἀδιέξοδον ποῦ εἶχε ὠδηγήσει ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ καὶ ἐτέθη φραγμὸς εἰς τὰ ἐπικίνδυνα κοινωνικὰ πειράματα καὶ ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀπαθλιώσεως τῆς ἐργατικῆς τάξεως τὴν ὁποίαν συνεπήγαγεν ὁ Οἰκονομικὸς Φιλελευθερισμὸς. Τέλος ἐτέθη ἡ βᾶσις ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἀκόμη σήμερον τὸ ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα. Ὁ γράφων ἐλπίζει ὅτι διὰ τῆς συντόμου περιγραφῆς τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημονικῶν γνωμῶν τῆς ἀνωτέρω περιόδου καὶ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν εἰς τὴν ἐξελικτικὴν τῶν σειρᾶν καὶ τὴν ἀλληλοεπίδρασιν αὐτῶν, θὰ συμβῶν ἡ εἰς τὴν κατανόησιν πολλῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων θεμάτων τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νομίζει ὅτι καλύπτει ἕνα μικρὸν κενὸν τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτοῦ θεωρεῖ, ὅτι ἡ παρούσα ἐργασία ἔχει διὰ τοὺς κατωτέρω λόγους, καὶ μίαν ἐπικαιρότητα.

Εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῆ ἰδιαιτέρως ὅτι μεταξὺ τῶν θεμάτων τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης τὴν σπουδαιότεραν θέσιν κατέχει τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα. Ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ἀπετέλει πάντοτε τὸ κύριον περιεχόμενον τῆς ἀποστολῆς τοῦ κράτους. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν ὅτι αὕτη ἀπετέλεσε τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν τῆς ἐποχῆς μὲ τὴν περιγραφὴν τῆς ὁποίας ἀσχολοῦμεθα. Αἱ γνώμαι αἱ ὁποῖαι ἐξηνέχθησαν ἐπ' αὐτοῦ ἀνήκουν εἰς μεγάλους ἐπιστήμονας καὶ ἀνθρώπους μὲ ὕψηλά ἰδεώδη Βεβαίως αἱ κοινωνικαὶ συνθήκαι ἦσαν τότε διάφοροι ἀπὸ τὰς σημερινάς, πάντως ὅμως αὗται ἔχουν *mutatis mutandis* καὶ σήμερον τὴν ἀξίαν των. Ἰδιαιτέρως ἡ περιγραφὴ αὐτῶν εἶναι ὠφέλιμος τῶρα ὅτε τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα εἰσῆλθεν, εἰς τὴν ὄξυτέραν αὐτοῦ φάσιν.

Ὡς γνωστὸν τῶρα δὲν τίθεται πλέον ζήτημα κατὰ πόσον πρέπει ἢ ὄχι νὰ ἐπιδιωχθῆ ἡ πλήρης κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Κατ' ἀρχὴν ἐπικρατεῖ ὁμογνωμία, ἀλλὰ ἀντιθέτως διίστανται ἄκρως ἐπ' αὐτοῦ αἱ γνώμαι, ὡς πρὸς τὰ μέσα, τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν ρυθμὸν μὲ τὸν ὁποῖον θὰ λάβῃ χώραν ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ. Ὅλαι αἱ σχετικαὶ ἐπ' αὐτοῦ γνώμαι δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰς δύο ἀκολούθους.

Ἡ μία εἶναι ἡ ριζικὴ καὶ ἡ διὰ τῆς βίας ἀντικατάστασις τοῦ σημερινοῦ ἔθνικοῦ κράτους διὰ τοῦ διεθνισμοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστώτος διὰ ἀταξικὸν τοιοῦτου, μὲ συγκέντρωσιν εἰς χεῖρας τοῦ κράτους τῆς παραγωγῆς, τῆς διανο-

μῆς καὶ τῆς κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν καὶ μὲ τὴν πλήρη κατάργησιν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς. Αὕτη εἶναι ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Μαρξισμού μὲ τὴν νεωτέραν αὐτοῦ μορφήν, ἢ μᾶλλον τὴν γνωστὴν παραποίησιν αὐτοῦ, τὸν ρωσικὸν σοβιετικὸν κομμουνισμόν. Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ ἐξελεγκτικὴ, βαθμιαία καὶ χωρὶς βίαν ὑπερνίκησις τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ κατάργησις τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ διὰ ἐθνικοποιήσεως τῶν βασικῶν ἐπιχειρήσεων, μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, τὴν αὔξησιν τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας, τὸν ἔλεγχον τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς δράσεως τῶν ἀτόμων καὶ τὴν δικαιότεραν διανομὴν τῶν ὑλικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, ἰδίως βάσει τῆς συμβολῆς ἐκάστου εἰς τὸ κοινωνικὸν προϊόν. Τὰ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τούτου εἶναι πολλὰ καὶ ἀνάγονται εἰς τὴν συνδυασμένην κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν, φορολογικὴν κτλ. πολιτικὴν τοῦ κράτους. Αὐτὸ εἶναι ὁ σοσιαλισμὸς ὑπὸ τὴν περιεκτικὴν ἔννοιαν αὐτοῦ.

Μολονότι τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα ἀνάγεται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ δὲν δύναται συνεπῶς νὰ κριθῆ βάσει μόνον οἰκονομικῶν ἐπιστημονικῶν κριτηρίων, ἡ ἐκλογὴ μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρω κατευθύνσεων δὲν εἶναι δύσκολος. Καὶ τοῦτο ἰδιαιτέρως διότι μεταξὺ τῶν δύο κατευθύνσεων αἱ διαφοραὶ ποῦ ὑφίστανται, ὡς πρὸς τὰ μέσα ποῦ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ καὶ τὰς συνεπείας ποῦ πηγάζουσι ἐξ αὐτοῦ, εἶναι τεράστιαι. Χωρὶς ὑπερβολὴν ἢ πρώτη, ἢ ἐπαναστατικὴ, βασιζεται ἐπὶ τοῦ μίσους καὶ σημαίνει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, κοινωνικὸν χάος, μείωσιν τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου καὶ θυσίαν τῶν κυριωτέρων ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀξιών τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ δευτέρα ἢ ἐξελικτικὴ καλλιιεργεῖ τὴν ἀλληλεγγύην καὶ τὸν ἀνθρωπισμόν, ὁδηγεῖ ἴσως βραδύτερον εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης μὲ μεγαλύτερον ὅμως βεβαιότητα, καὶ χωρὶς καταστροφικὰς ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς ζημίας. Αἱ γνώμαι τῶν συγγραφέων αἱ ὅποιαι περιέχονται εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν εἶναι ἰδιαιτέρως διαφωτιστικαὶ ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ζητημάτων. Ἴδου διατὶ νομίζομεν ὅτι αὕτη ἔχει καὶ μικρὰν ἐπικαιρότητα. Ἐλέχθη, καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὸν Κρατικὸν Σοσιαλισμόν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὀφείλεται ὅτι οὗτος ἀπετέλεσε κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του φραγμὸν εἰς τὰ ἐπικίνδυνα κοινωνικὰ πειράματα. Τὸ ἴδιον δύναται νὰ λεχθῆ καὶ σήμερον διὰ τὸν σοσιαλισμόν.

A. K.

Εἰσαγωγή

Ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐλευθερία, ἰσότης ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ τομέως. Αὕτη διατυπώνει συνεπῶς τοὺς οἰκονομικοὺς κανόνας ὡς φυσικοὺς καὶ ἀναλλοίωτους νόμους, οἱ ὅποιοι ἔχουσι ἐφαρμογὴν παντοῦ καὶ πάντοτε. Εἰδικώτερον ἢ ἀντίληψις αὐτῆς περὶ τῆς οἰκονομίας εἶναι ὅτι δὲν ὑφίσταται Ἐθνικὴ Οἰκονομία, ἀλλὰ αἱ κατ' ἴδιαν οἰκονομικαὶ μονάδες — Ἰδιωτικὴ Οἰκονομία — αἱ ὅποιαι λειτουργοῦν καὶ συνδέονται βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν ἢ μᾶλλον τὴν εὐθύνην παραγωγῆν.

Ίδρυτής τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς εἶναι ὁ Adam Smith, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται, καὶ δικαίως, ὁ πατὴρ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Τὸ περιώνυμον αὐτοῦ ἔργον «An inquire in to the nature, und the causes of the Wealth of the nations» ἐκδόθη ἐν τῷ πρώτῳ τῷ ἔτος 1786, μετεφράσθη ἀμέσως εἰς τὰς κυριώτερας γλώσσας καὶ ἐγένετο ταχέως κτῆμα ὄλων τῶν τότε ἐπιστημόνων τοῦ κόσμου. Ἐπίσης ἡ Κλασσικὴ Σχολή, ἰδίως ὡς συνεπληρώθη καὶ ἐτελειοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ricardo ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ τοῦ Say ἐν Γαλλίᾳ, ἀπέκτησεν ὁπαδούς εἰς ὄλας τὰς προηγμένας χώρας τῆς Εὐρώπης, καὶ ἐπεκράτησεν εἰς αὐτάς ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ Οἰκονομικοῦ Φιλελευθερισμοῦ.

Δὲν ἐβράδυνεν ὁμως καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς κριτικῆς ἐναντίον τῶν ἀρχῶν τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς. Ἐκτὸς τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας συνήντα ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν διὰ τοῦ συναγωνισμοῦ τῆς τεχνικῶς καὶ οἰκονομικῶς προηγμένης ἀγγλικῆς βιομηχανίας, ἐνεφανίζετο ἡ ἀπαθλιώσις τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν παράλληλα μὲ τὴν εὐημερίαν ποῦ ἐσημείωσεν ἡ οἰκονομία. Ἐπίσης ἐνεφανίζοντο αἱ οἰκονομικαὶ κρίσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθοῦν ὑπὸ τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, ἢ μᾶλλον ἠγνοοῦτο πλήρως ὑπ' αὐτῆς, καθ' ὅσον δὲν εἶχον θέσιν εἰς τὸ δόγμα τῆς. Οὕτω ἐκλονίζετο ἡ πίστις εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς.

Ἡ κριτικὴ ἠσκήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων καὶ ἀφεῶρα τοὺς ἀπανθρώπους ὄρους ἐργασίας εἰς τὴν βιομηχανίαν, ἐπειτα ἀπὸ τὰς διαφόρους σοσιαλιστικὰς σχολὰς καὶ διαφόρους ἄλλας κατευθύνσεις. Ἀσφαλῶς ἡ σπουδαιότερα καὶ ἡ πλέον ἐπιστημονικὴ κριτικὴ προήρχετο ἀπὸ τὴν Ἱστορικὴν Σχολήν, αἱ γνῶμαι δὲ αὐτῆς δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς τὸ ἐπίκεντρον ἐν γένει τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν αἱ γνῶμαι τῶν γάλλων σοσιαλιστῶν Saint-Simon καὶ Simonde de Sismondi καὶ τῶν γερμανῶν Friedrich List, Bodbertus καὶ Lassalle.

Δέον νὰ προστεθῇ ὅτι κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξύ Κλασσικῆς καὶ Ἱστορικῆς Σχολῆς εἶχε λάβει χώραν ραγδαία πνευματικὴ, τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταβολή. Ὁ 18ος αἰὼν δύνανται νὰ ὀνομασθῇ ὁ αἰὼν τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου καὶ τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τὸ πρῶτον δὲ ἡμῖς τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ περίοδος τῆς γερμανικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας (τοῦ Fichte, Schelling, Hegel κτλ.) καὶ τοῦ Θετικοῦ Δικαίου. Ἰδιαιτέρως ἐξέλιξεν ἐσημείωσαν αἱ νέαι ἰδέαι περὶ Ἱστορίας, κοινωνίας καὶ κράτους καὶ οἱ συναφεῖς πρὸς αὐτάς ἐπιστημονικοὶ κλάδοι. Γενικὰ δύνανται νὰ λεχθῇ ὅτι ἔκτοτε μέχρι τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος τὴν πνευματικὴν ἠγεσίαν ἀναμβάνει εἰς χεῖρας τῆς ἡ γερμανικῆς ἐπιστήμης. Ἰδιαιτέρως τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς κλάδους τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Ὅμοιως ἐσημειώθη καὶ μεγάλη τεχνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρόοδος καθὼς καὶ μεταβολὴ εἰς τὴν κοινωνικὴν σύνθεσιν διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Ἀκόμη ἐν τῷ μεταξύ εἶχον λάβει χώραν πολλὰ κοινωνικὰ κινήματα καὶ ἐνεφανίζοντο καὶ τὰ πρῶτα ἐργατικὰ κόμματα.

Αὐτὸ εἶναι τὸ πνευματικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς.

Αἱ ἀρχαὶ τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ἐπήγασαν ἀπὸ τὸ Φυσικὸν Δίκαιον ἦσαν λοιπὸν ἀφηρημένα καὶ συχνὰ οἱ κλασσικοὶ ἀνεχώρουν ἀπὸ προϋποθέσεις ποῦ δὲν ὀφίσταντο εἰς τὴν πραγματικότητα, οὕτως αὐταὶ ἦσαν ἐντελῶς ξένα πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, αἱ ὁποῖαι εἶχον προσφέρει τὴν μεγάλην ὑπερεσίαν νὰ καταλύσουν τὸν φεουδαρχισμὸν, δὲν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὴν νέαν ὀργάνωσιν τῆς

κοινωνίας. Ούτε όλοι οι άνθρωποι είναι οικονομικώς ίσοι και ελεύθεροι, ούτε και όλοι αι έθνικαί οικονομίαί εύρίσκονται υπό τας ίδιαις γενικαίς προϋποθέσεις, ώστε να δύναται να λειτουργή με εύεργετικά άποτελέσματα δι' όλους ό διεθνής καταμερισμός της παραγωγής.

Γενικά αι άρχαί της Κλασσικής Σχολής ήρχισαν να μη εμπνέουν έμπιστοσύνην ούτε εις τούς όπαδούς αυτής και έκτοτε εμφανίζονται αι τάσεις προς ένα νεοκλασικισμόν. Έξ αυτών την σπουδαιοτέραν θέσιν κατέχει ό J. St. Mill. Μεταξύ της θεωρίας της Κλασσικής Σχολής και της πραγματικότητας ύφιστατο χάσμα τό όποιον έγίνετο διαρκώς μεγαλύτερον. Τά μέσα προς γεφύρωσιν του χάσματος ήσαν δύο, τό πρώτον ή κατεύθυνσις του Karl Menger, του Walras και άλλων οι όποιοι ήθελον να έναρμονίσουν την θεωρίαν της Κλασσικής προς την πραγματικότητα. Η Ίστορική Σχολή ή όποία αισθάνεται ως άποπνικτικήν της άτμόσφαιραν που διμιουργούν τά άξιώματα της Κλασσικής Σχολής και έπιθυμεί να άποκαταστήση διά της Ιστορίας έπαφήν μεταξύ της ζωής του παρόντος και του παρελθόντος, άκολουθει την δευτέραν. Αύτη είναι ριζική και συνίσταται εις τόν πλήρη παραμερισμόν της θεωρίας και της άφηρημένης μεθόδου και εις την περιγραφήν της πραγματικής ζωής.

Αυτά ως προς την Πολιτικήν Οικονομίαν.

Ός προς την Δημοσίαν Οικονομικήν αύτη δέν έχει θέσιν ως έπιστημονικός κλάδος εις την άτομιστικήν ανταλλακτικήν οικονομίαν της Κλασσικής Σχολής, ή όποία λειτουργεί βάσει της οικονομικής άρχής. Κατ' αύτην ό φόρος είναι αναγκαίον κακόν, έχει ταμειυτικόν μόνον σκοπόν διότι ή ιδιότης αυτού είναι καταναλωτική, και ή δικαιολογία αυτού είναι ή του ανταλλάγματος, ήτοι ή βάσις της Δημοσίας Οικονομίας ήτο πολύ περιωρισμένη. Βεβαίως ό David Hume και ό Adam Smith είχον άνατρέψει την μη εύσταθοῦσαν φυσιοκρατικήν δημοσιονομικήν θεωρίαν της έναίας γεωργικής φορολογίας (impròt unique), και της βάσεως επί της όποιας αύτη έστηρίζετο και είχον επίσης διατυπώσει τούς τέσσαρας δημοσιονομικούς νόμους. Ούτοι όμως άποτελοῦν γενικαίς κατευθύνσεις της φορολογικής πολιτικής όχι και φορολογικόν σύστημα.

Ούτω δύναται να λέχθῃ ότι ίσως υπήρχε Δημοσία Οικονομία (έστω και ανταλλακτική και περιωρισμένη), αλλά Δημοσία Οικονομική, ήτοι ή έπιστήμη αυτής, ήτο άνύπαρκτος και έπρεπε να δημιουργηθῇ.

Αυτή ήτο ή θέσις των δύο οικονομικών έπιστημονικών κλάδων, ήτοι της Πολιτικής Οικονομίας και της Δημοσίας Οικονομικής κατά την περίοδον της έμφανίσεως της Ίστορικής Σχολής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1ον

ΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

α) Γενικαὶ Παρατηρήσεις

Τὰ δύο πρῶτα οἰκονομικὰ συστήματα, ἤτοι ὁ Ἐμποροκρατισμὸς καὶ ὁ Καμεραλισμὸς, ἀπέβλεπον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Οἰκονομίαν καὶ τὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν ὡς ἀποτελούσας ἓνα ἠνωμένον ὄργανισμὸν τοῦ ὁποίου ἡ ῥύθμις καὶ ὁ ἔλεγχος ἦτο ἀπόλυτον δικαίωμα τοῦ κράτους, ἤτοι τοῦ ἡγεμόνος. Τοῦτο ἦτο ἀπόρροια τῆς ἀρχῆς τοῦ τότε κρατοῦντος Δημοσίου Δικαίου, ὅτι ὁ ἀπόλυτος μονάρχης διαθέτει ὄχι μόνον τὸ imperium, ἀλλὰ καὶ τὸ dominium, ἤτοι εἶχε καὶ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν κυριότητα ἐπὶ τοῦ κράτους. Ἡ περαιτέρω συνέπεια αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία καὶ ἡ Δημοσία Οἰκονομικὴ ἀπετέλουν ἓνα ἐπιστημονικὸν κλάδον, εἰς τὸν ὁποῖον τὴν πρωτεύουσαν θέσιν κατεῖχεν ἡ Δημοσία Οἰκονομικὴ καὶ τὴν δευτέραν ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία. Διὰ τὸν ἀνωτέρω λόγον ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη ἀνεπύχθη ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν Ἐμποροκρατισμὸν καὶ τὸν Καμεραλισμὸν, ἢ ὀρθώτερον τὰ συστήματα αὐτὰ ἤσκησαν μικρὰν μόνον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης μας. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον συμβαίνει εἰς τὴν Κλασσικὴν Σχολήν. Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία καλύπτει ὀλόκληρον τὴν οἰκονομικὴν δρασίαν τοῦ λαοῦ. Δι' αὐτὴν ἐν κυριολεξίᾳ δὲν ὑφίσταται Ἐθνικὴ Οἰκονομία, ἀλλὰ μόνον κατ' ἰδίαν οἰκονομίαι—Ἰδιωτικὴ Οἰκονομία—εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχει σχεδὸν θέσις διὰ τὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν. Οὕτω καὶ ἡ Ἐπιστῆμη τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας—ἡ Δημοσία Οἰκονομικὴ—ἀποτελεῖ τὸ πέμπον βιβλίον τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας τοῦ Adam Smith. Ἐπίσης καὶ ἡ δρασία αὐτῆς εἶναι περιορισμένη, ὅπως ἄλλως τε καὶ τοῦ κράτους τὸ ὁποῖον περιορίζεται εἰς τὸ ἐπικαλούμενον κράτος—φρονόρος.

Πράγματι, ἡ ἐξέλιξις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης μέχρι σήμερον ἔχει ὡς ἀρχικὴν πηγὴν τὸ Φυσικὸν Δίκαιον καὶ ἰδιαίτερα τὴν θεωρίαν τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ἢ ὁποία προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ. Ἐκτοτε ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη διεμορφώθη κατὰ ἓνα μέγα μέρος, βαθμιαίως ἀπὸ τὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἤσκησαν ἐναντίον τῆς Κλασσικῆς αἱ διάφοραι οἰκονομικαὶ σχολαὶ καὶ δὴ πρῶτον ἡ ρομαντικὴ Σχολή, ἡ ὁμὰς τῶν διαφόρων σοσιαλιστικῶν σχολῶν, καθὼς καὶ ὁ Friedrich List μὲ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας.

Κυρίως ὅμως ἐκεῖνοι οἵτινες ἀπεκάλυψαν πληρέστερον τὰς πλάνας τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς καὶ διέσπασαν τὰ στενὰ ὄρια τὰ ὁποῖα αὐτὴ ἔθετεν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστῆμην εἶναι ἡ Ἱστορικὴ Σχολή.

Ἡ Ἱστορική Σχολὴ ἤσκησεν ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ἐκυριόωρησε σχεδὸν τοῦ ἐπιστημονικοῦ πεδίου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος αἰῶνος καὶ ἀκόμη καὶ σήμερον, μολονότι αὕτη ἐπεσκιάσθη ἀπὸ τὴν λεγομένην Ψυχολογικὴν Σχολὴν καὶ τὰς ἄλλας νεωτέρας κατὰ ἓνα μέγα μέρος αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς ἀποτελοῦν ἐπιστημονικὰς ἀληθείας. Ἡ Ἱστορική Σχολὴ ἤσκησεν ἄμεσον ἐπίδρασιν α) ἐπὶ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας β) ἐπὶ τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς καὶ γ) ἐπὶ τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς. Θὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ἐπὶ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας.

Ἡ Ἱστορική Σχολὴ ἀνεπτύχθη ἐν Γερμανίᾳ ὅπου κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ἤρχισαν νὰ διαμορφώνωνται αἱ νέαι ἰδέαι περὶ κράτους δικαίου. Κατὰ τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν τὸ κράτος δὲν εἶναι προῖον τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, καθὼς ἐδέχετο τὸ Φυσικὸν Δίκαιον, οὔτε κατὰ αὐθαίρετον πού δύναται νὰ ἐκλείψῃ, ἀλλὰ εἶναι ἱστορικὴ προσωπικότης καὶ ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴν τελειότεραν μορφήν.

Ἡ ἀτομιστικὴ ἀντίληψις τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου καὶ τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς περὶ κράτους καὶ οἰκονομίας ἀρχίζει νὰ ὑποχωρῇ καὶ νὰ δημιουργεῖται ἡ ὀργανικὴ θεωρία περὶ κράτους. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ἡ ἔθνικὴ οἰκονομία ἀποτελεῖται ἀπὸ χωριστὰς κατ' ἰδίαν οἰκονομίας καὶ διέπεται ἀπὸ νόμους ἀναλόγους πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι ἔχουν παντοῦ καὶ πάντοτε ἰσχύν. Διὰ τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ ἐπιτυγχάνεται ἡ εὐδυνωτέρα δυνατὴ κάλυψις τῶν ἀναγκῶν, καὶ τὸ κράτος ὀφείλει νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὴν οἰκονομίαν ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον. Ἀντιθέτως κατὰ τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν δὲν ὑφίστανται γενικοὶ οἰκονομικοὶ κανόνες. Τὸ κράτος δὲ θεωρεῖται ὡς ἓνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς, ὄχι ὡς ἄθροισμα τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ ἀνώτερος τοῦ συνόλου αὐτῶν.

Ἡ Ἱστορική Σχολὴ ἀντικατέστησε τὴν ὀρθολογιστικὴν ἀντίληψιν τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου καὶ τὴν ἀτομιστικὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ κοινωνίας καὶ κράτους διὰ τῆς θεωρίας ὅτι ἡ κοινωνία καὶ τὸ κράτος εἶναι ὀργανικὸν προῖον τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Αὕτη εἰς τὸν ὀρθολογισμὸν τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου ἀντιτάσσει, ὅτι ἡ ὀργανικὴ καὶ αὐτόματος πηγὴ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ κράτους εἶναι ἡ ἱστορία, καὶ συνεπῶς ἡ διαμόρφωσις αὐτοῦ λαμβάνει χώραν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκάστοτε κοινωνικῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν.

Ἐντὶ τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀποτέλεσμα ὀρθολογισμοῦ, ἡ Ἱστορική Σχολὴ δέχεται τὸ Θετικὸν Δίκαιον τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται, εἴτε διὰ νομοθετικῆς ἀποφάσεως, εἴτε διὰ μακρῶς ἀσκήσεως αὐτοῦ δι' ἐθίμου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κατανόησις τοῦ Θετικοῦ Δικαίου εἶναι δυνατὴ, ὄχι διὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Ἡ κοινωνία, τὸ κράτος καὶ τὸ δίκαιον ἀποτελοῦν ἱστορικοὺς παράγοντας οἱ ὅποιοι διαμορφώνουν τὴν οἰκονομίαν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οὔτοι

είναι διάφοροι και ανάλογοι πρὸς τὰς ἐκάστοτε συνθήκας πρὸς ἐπικρατοῦν εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ἡ οἰκονομία ἔχει ἱστορικὴν τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς, ἥτοι αὕτη εἶναι συνάρτησις τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος καὶ συνεπῶς μόνον διὰ τῆς παρακολούθησός τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν πλήρως τοὺς οἰκονομικοὺς κανόνας.

Κατὰ τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν ἢ ἐπιστημονικὴ μέθοδος τῆς Κλασσικῆς βεβαίως συλλαμβάνει τὰς γενικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ κατανοήσῃ τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ. Ἡ ἀδυναμία αὕτη τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἐξετάζει τὴν οἰκονομικὴν δρασίαν τοῦ ἀνθρώπου χωριστὰ ἀπὸ τὸ περιβάλλον εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη λαμβάνει χώραν βάσει γενικῶν συλλογισμῶν. Ἡ ἀπομόνωσις αὕτη εἶναι σφάλμα καθ' ὅσον αἱ οἰκονομικαὶ ἐνέργειαι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰς γεωγραφικὰς, πολιτικὰς, θρησκευτικὰς, πνευματικὰς καὶ λοιπὰς ἄλλας συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας οὗτος ζῆ. Ὑπάρχουν λ.χ. πλούσια χωρὰ καὶ πτωχαῖ, λαοὶ ἀνεπτυγμένοι πνευματικῶς καὶ μὴ, καλὰ ἢ κακὰ κυβερνήσεις κ.ο.κ.

Κατὰ τὸν Roscher (1) ὅπως καὶ τὰ ἄτομα διαφέρουν οὕτω καὶ οἱ λαοὶ εἶναι διάφοροι. Διὰ τοῦτου ἢ κατανόησις τῆς ζωῆς ἐνὸς δεδομένου λαοῦ εἶναι δυνατὴ μὲ τὴν παρακολούθησιν, ἰδιαιτέρως τῶν ἐπὶ ἀκολούθων στοιχείων: γλώσσης, θρησκείας, τέχνης, ἐπιστήμης, δικαίου, κράτους καὶ οἰκονομίας.

Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω τὸ ἔργον τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ τὴν κριτικὴν αὐτῆς ἐναντι τῆς Κλασσικῆς καὶ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς αὐτήν, ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ θετικὴν εἰσφορὰν, ἰδίως δὲ διότι αὕτη διηύρυνε τὸν ὄριζοντα τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης διὰ τῆς προσθήκης καὶ νέων προβλημάτων καὶ κυρίως τῶν κοινωνικῶν, καθὼς καὶ διότι αὕτη ἐπλούτισε τὴν ἐπιστήμην μὲ ὀγκώδη ἀριθμὸν ἔργων εἰς τὰ ὁποῖα περιγράφεται ἡ οἰκονομία τῶν σπουδαιότερων λαῶν τοῦ κόσμου.

β) Ἡ Πρώτη Ἱστορικὴ Σχολὴ καὶ ἡ Νεωτέρα

Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ διακρίνεται εἰς τὴν παλαιὰν καὶ νεωτέραν σχολὴν. Ἡ πρώτη εἶχε ὡς πυρῆνα τὸν Wilhelm Roscher, τὸν Bruno Hildebrand (2) καὶ τὸν Karl Knies. Ὡς ἰδρυτῆς τῆς Σχολῆς πρέπει ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθῇ ὁ Roscher ὁ ὁποῖος μὲ τὸ γνωστὸν σύγγραμμά του System der Volkswirtschaft ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τὸ 1854 ἐσημείωσεν ἕνα ση

1) Οὗτος θὰ ἴδωμεν κατωτέρω εἶναι ὁ ἰδρυτῆς τῆς πρώτης Ἱστορικῆς Σχολῆς. Βλέπε Roscher System der Volkswirtschaft Τόμος I, 22 ἔκδοσις Stuttgart 1897, σελ. 41.

2) Hildebrand Die Nationalökonomie der Gegenwart und der Zukunft.

μαντικὸν σταθμὸν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Ὁ ἴδιος ὁ Roscher χαρακτηρίζει τὸ ἔργον του ὡς εἰσαγωγὴν τῆς μεθόδου τοῦ Savigny εἰς τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν.

Κατὰ τὸν Schmoller (1) ὁ Roscher προσπαθεῖ νὰ συνδέσῃ τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν μὲ τὴν Καμεραλιστικὴν Σχολὴν τῆς ὁποίας, ὡς γνωστὸν, σκοπὸς ἦτο ὅπως παρασκευάσῃ δημοσίους ὑπαλλήλους διὰ τὴν κρατικὴν διοίκησιν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, καὶ εἰδικῶς νὰ προσανατολίσῃ αὐτοὺς μὲ τὸ ἐκάστοτε κοινωνικὸν περιβάλλον τῆς δρασείας τῶν. Ἐπίσης πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ὁ Roscher διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Σχολῆς ἣ ὁποία ἰδρύθη κατὰ τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ 19ου αἰῶνος, εἰς Göttingen τῆς Γερμανίας ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Heeren, Gervinus κλπ. μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀναπτύξῃ τὴν θεωρίαν ὅτι ἡ πολιτικὴ πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς βάσιν τὴν ἱστορίαν. Εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς σχολῆς αὐτῆς ἐπὶ Roscher ὀφείλεται ὅτι οὗτος ἐσπούδασεν ἱστορίαν.

Κατὰ Roscher ὁ σκοπὸς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης θὰ ἐπιτευχθῇ μὲ τὴν σύνδεσιν αὐτῆς πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐθνικὴν ζωὴν τῶν λαῶν καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν, καὶ κυρίως μὲ τὸ δίκαιον, τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ Roscher παρέλαβεν ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴν τῆς Ἱστορικῆς Νομικῆς Σχολῆς περιώνυμον Savigny, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος πού ἐφήρμοσεν εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην τὴν ἱστορικὴν μέθοδον τῆς γλωσσολογίας, καὶ εἰς αὐτὸν ὡς γνωστὸν ὀφείλεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι μεταξὺ Roscher καὶ Savigny ὑφίστανται καὶ τινες μεθοδικαὶ ἀντιγνωμίαι καθ' ὅσον, ὁ πρῶτος θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν ὡς μέσον μᾶλλον περιορισμένον, ἣ ὁποία «ἐὰν δὲν δύναται νὰ ἐξεύρῃ τοὺς κανόνας οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν οἰκονομίαν, τοῦλάχιστον αὕτη μᾶς ἀποκαλύπτει τὰς τάσεις τὰς ὁποίας ἐμφανίζει ἡ ἐξέλιξις τῆς». Ὁ Roscher δηλαδὴ θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν ὡς μέσον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Savigny θέλει διὰ τῆς ἱστορίας νὰ καταπολεμήσῃ τὴν γνώμην, ὅτι τὸ δίκαιον πηγάζει ἀπὸ τὸν ὀρθολογισμὸν καὶ νὰ ἀποδείξῃ δι' αὐτῆς τὴν ὀργανικὴν γένεσιν τοῦ δικαίου ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ. Συνεπῶς, ἐνῶ ὁ Roscher εἶναι, ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν μέθοδον, περισσότερον ἐκλεκτικὸς, ὁ Savigny εἶναι ἀπόλυτος. Πλησιέστερον πρὸς τὸν δεῦτερον εἶναι ὁ ἕτερος τῶν ἰδρυτῶν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς Hildebrand, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὴν ἱστορίαν, ὄχι μόνον ὡς μέσον διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ὑφισταμένην θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ θέλει δι' αὐτῆς νὰ ἀνανεώσῃ ἐκ βάθρου τὴν ἐπιστήμην. Ἀσφαλῶς εἰς τὴν γνώμην αὐτὴν καταλήγει ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πρόοδον πού ἐσημείωσε διὰ τῆς ἱστορικῆς

1) Βλέπε Rist καὶ Gite μετάφρασις Geschichte der Volkswirtschaftlichen Meinungen Jena 1913, σελίς 435.

μεθόδου ή γλωσσολογία. Πάντως δέον νά σημειωθῆ ὅτι καί ὁ Hildebrand ἀκόμη παραδέχεται, τοῦλάχιστον κατά ἓνα μέρος, ὅτι ὑπάρχουν καί ἰσχύουν εἰς τήν οἰκονομίαν οἱ φυσικοὶ κανόνες τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς. Ἀντιθέτως ὁ τρίτος τῶν ἰδρυτῶν τῆς πρώτης Ἱστορικῆς Σχολῆς, ὁ Knies, ἀρνεῖται πλήρως τήν ὑπαρξιν κανόνων εἰς τὸν οἰκονομικὸν βίον τῶν διαφόρων λαῶν, καί ὡς ἐκ τούτου περιπίπτει εἰς τὴν ὑπερβολὴν νά θεωρῆ, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν διαφόρων οἰκονομικῶν θεωριῶν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Κατ' αὐτὸν ὑπάρχουν μόνον ἀναλογίαι εἰς τὴν οἰκονομίαν, ὄχι κανόνες (1).

Μεταξὺ λοιπὸν τῶν μελῶν τῆς πρώτης Ἱστορικῆς Σχολῆς ὑφίστανται καί οὐσιώδεις ἀντιθέσεις ὡς πρὸς τὴν μέθοδον καί τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστήμης. Αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ λόγος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπόδοσις τῆς πρώτης Ἱστορικῆς Σχολῆς ὑπῆρξεν, ἐν συγκρίσει μὲ τὴν δευτέραν, μικρά.

Εἰς τὴν πλήρη πραγματοποίησιν τῶν ἀρχῶν τῆς πρώτης Ἱστορικῆς Σχολῆς ἐχώρησεν ἡ δευτέρα ἡ ὁποία συνεκεντρώθη κατὰ τὸ 1870 περὶ τὸν καθηγ. Gustav Schmoller μὲ μέλη τοὺς Jujo Brentano, K. Bücher, W. Lexis κτλ καί ἐκ τῶν νεωτέρων τὸν Sombart (2). Αὕτη δὲν ἠρκέσθη μόνον εἰς τὸ νά διακηρύξῃ ὅτι πρέπει ἡ ἐπιστήμη νά χρησιμοποιήσῃ τὴν ἱστορικὴν μέθοδον, ἀλλὰ καί ἐπραγματοποίησεν αὐτήν, ἐξήτασε δὲ καί περιέγραψε δι' ἀπείρων ἐργασιῶν τὴν οἰκονομίαν διαφόρων χωρῶν κατὰ διαφόρους περιόδους.

Ἐπίσης αὕτη δὲν περιορίσθη εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ὅπως ἔκανον οἱ νεοκλασσικοί, ἰδίως ὁ Karl Menger, ὁ Walras κλπ., ἀλλὰ ἐθεώρησεν ὡς σκοπὸν τῆς τὸν πλήρη παραμερισμὸν αὐτῆς καί τὴν ἰδρυσιν μιᾶς νέας οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Τέλος ἡ νεωτέρα Ἱστορικὴ Σχολὴ ἔκαμε καί κάτι ἄλλο πολὺ σπουδαῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν, αὕτη ἠσχολήθη καί μὲ τὰ κοινωνικά ζητήματα.

1) Βλέπε ὡς ἀνωτέρω Gite und Rist σελίς 438.

2) Ὁ Werner Sombart, ὁ ὁποῖος ἀπέθανεν ἐσχάτως (τὸ 1941), εἶναι ὁ σπουδαιότερος ἐκ τῶν νεωτέρων ὁπαδῶν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς καί κατέλιπεν τεράστιον ἔργον. Οὗτος ἐχρησιμοποεῖ τὴν ἱστορικὴν μέθοδον χωρὶς νά ἀποκρούῃ καί τὴν ἀπαγωγὴν καί ἀπέβλεπεν εἰς «μίαν ἐξηγοῦσαν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν» (eine verstehende Nationalökonomie) τὴν ὁποίαν ἐστήριζε ἐπὶ ἱστορικῆς καί κοινωνιολογικῆς βάσεως.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΙ Ο AUGUSTE COMTE

Πρὶν εἰσελθόμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀρχῶν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, εἶναι σκόπιμον νὰ ἐξετάσωμεν τὴν συγγένειαν αὐτῆς μὲ τὰς γνώμας τοῦ A. Comte. Γενικὰ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἐνῶ ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ ἀνέπτυξε τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτῆς θεωρίας ὡς δόγματα, νόμους ἀναλλοιώτους μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι οὗτοι ἀπορρέουν ἐκ τῆς φύσεως, καὶ συνεπῶς ἔχουν ἐφαρμογὴν, τοῦλάχιστον διὰ τὴν τότε ἐποχὴν, εἰς ὅλας τὰς πολιτισμένας χώρας. Ἀντιθέτως ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ προεσβεύει ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτοι κανόνες, ἀλλὰ μᾶλλον τάσεις ἐξελίξεως αἱ ὁποῖαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰς ἱστορικὰς προϋποθέσεις.

Κατ' αὐτὴν τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα πρὸ παντός τοῦ ἐκάστοτε κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον πάλιν δὲν εἶναι κάτι σταθερόν, ἀλλὰ εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ διαμόρφωσιν. Ἡ περαιτέρω συνέπεια αὐτοῦ εἶναι ὅτι πρὸς κατανόησιν τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆ ἡ ἱστορία.

Αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς εἶχον ἤδη διατυπωθῆ καθαρὰ ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴν τῆς Κοινωνιολογίας καὶ τοῦ λεγομένου θετικισμοῦ (1) τὸν A. Comte.

Ὡς γνωστὸν ὁ θετικισμὸς (positivismus) τοῦ Comte (2) σημαίνει ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν οὔτε τὴν αἰτίαν ἑνὸς γεγονότος, οὔτε τι εἶναι αὐτό. Τὸ μόνον ποῦ ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς σχέσεως ἑνὸς γεγονότος πρὸς ἄλλα καὶ τοῦτο, εἴτε ὑπὸ μορφήν ὁμοιότητος καὶ τότε ἔχομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ γεγονότος, εἴτε ὑπὸ μορφήν ἀποτελέσματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ κανὼν. Κατ' αὐτὸν ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἐξεύρη τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὰ φαινόμενα, ἵνα οὕτω δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν τὴν ἐπομένην αὐτῶν ἐξέλιξιν (Savoir pour prevoir). Κατὰ τὸν Comte διὰ τὴν θετικὴν κατανόησιν τῆς οἰκονομίας εἶναι ἀπαραίτητος ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνάλυσις τῆς πολιτικῆς τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος. Ἐπίσης οὗτος δέχεται ἴτι διὰ τῆς ἱστορίας θὰ ἀνανεωθῆ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη καθὼς καὶ ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἀνάλυσις δύναται νὰ καθορίσῃ τὸν χαρακτῆρα τῆς θετικῆς πολιτικῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Ingram συνδέει πλήρως τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν μὲ τὸν θετικισμὸν τοῦ Comte.

Ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι μεταξὺ τοῦ Comte καὶ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ὑφίσταται διάφορος ἀντίληψις ὡς πρὸς τὸν τρόπον ποῦ πρέπει νὰ γίνεται ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἱστορικῆς μεθόδου. Εἰδικά, ἐνῶ ὁ Comte

1) Βλέπε ὡς ἀνωτέρω Rist καὶ Gite σελίς 462.

2) A. Comte Cours de philosophie positive Τομ. IV σελ. 198.

προσπαθεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ κανόνας ἐξελίξεως (Entwicklungs Gesetze) τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἀνάλογα πρὸς τοὺς κανόνας ποὺ ἐμφανίζει ἡ ἐξέλιξις τῶν ζώων, ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ δέχεται ὅτι ὑπάρχουν μόνον τάσεις, παραλληλισμοί, μὲ κάποιαν κανονικότητα φαινομένων. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ νεωτέρη Ἱστορικὴ Σχολὴ ἐχωρίσθη τελικὰ ἀπὸ τὸν θετικισμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον

Ἡ ἹΣΤΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΙ Ὁ SISMONDI

Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ ἀνεπτύχθη ἐν Γερμανίᾳ καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς ἐδημιουργήθησαν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὰς γνώμας τοῦ Ἑλβετο-Γάλλου *Simonde de Sismondi*, καθ' ὅσον, ὡς φαίνεται, ἡ πρώτη Ἱστορικὴ Σχολὴ ἠγνόει ἢ πολὺ ὀλίγον ἐγνώρισε τὰς ἐργασίας αὐτοῦ. (1) Ἐν τούτοις λόγῳ τῆς μεγάλης θέσεως ποὺ καταλαμβάνει ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ κυρίως τῆς σχεδὸν πλήρους, συμπλώσεως τῶν ἀρχῶν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς πρὸς ἐκείνας τοῦ *Sismondi*, οὗτος ἐθεωρήθη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὡς πρόδρομος αὐτῆς. Ἴσως εἶναι ὀρθώτερον νὰ λεχθῇ ἡ γνώμη τοῦ *Sismondi*, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη εἶναι ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἐπεκράτησε μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης Ἱστορικῆς Σχολῆς καθὼς καὶ ὅτι ἡ ὀλίγον λησμονηθεῖσα κριτικὴ ποὺ ἤσκησε ὁ *Sismondi* ἐναντίον τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου χάρις εἰς τὴν δευτέραν Ἱστορικὴν Σχολὴν καὶ ἰδίως τὸν *G. Schmoller*, ἐσημείωσεν ἀπὸ τοῦ 1870 καὶ ἐντεῦθεν, τὴν ἀναγέννησιν τῆς καὶ ἔτυχεν τῆς δικαίωσεως ποὺ τῆς ἀξίζει. Ἀκόμη ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὁ *Sismondi* δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς πρόδρομος τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ.

Δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, ὅτε ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ *Sismondi* τὸ 1819 μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον αὐτοῦ *Nouveaux principes d' economie politique*, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ εἰς τὴν *M. Βρεττανίαν* καὶ τὴν *Γαλίαν* ἦτο σχεδὸν ἀπόλυτος. Ὁ ἐπικρατῶν τότε κανὼν ἦτο ὁ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ κατάργησις ὄλων τῶν ἐκ τοῦ νόμου ὑφισταμένων ἐμποδίων εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου. Εἶχε σημειωθῇ ἡ μεγάλη τεχνικὴ πρόοδος καὶ ἡ οἰκονομικὴ εὐημέρια, ἀλλὰ ταυτοχρόνως εἶχον ἐμφανισθῇ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ δύο νέα κοινωνικὰ προβλήματα: Πρῶτον ἡ αὔξησις εἰς τὰ βιομηχανικὰ κέντρα, μῆς νέας πολυπληθοῦς καὶ πτωχῆς τάξεως, τῶν ἐργατῶν, καὶ δεύτερον αἱ οἰκονομικαὶ κρίσεις.

1) Μάλιστα ὁ *Knies*, ὁ εἰς ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς πρώτης Ἱστορικῆς Σχολῆς, κατατάσσει αὐτὸν μετὰ τῶν ἄλλων γάλλων σοσιαλιστῶν μὲ τοὺς ὁποίους, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ *Sismondi* εὐρίσκειται ἐν πολλοῖς εἰς βασικὴν ἀντίθεσιν.

Οἱ φιλόανθρωποι, αἱ σχετικαὶ ἐκθέσεις τῶν ἰατρῶν, καὶ ἰδίως ἡ ἐργασία τοῦ Owens εἶχον ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τῆς κοινῆς γνώμης εἰς τὴν κατάχρησιν τῶν ὥρων ἐργασίας εἰς βάρος τῶν ἐργατῶν ἐκ μέρους τῶν ἐργοδοτῶν. Ἰδιαιτέρως αἱ φριχαστικαὶ περιγραφαὶ καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ ὑπεβάλλοντο κατὰ τὴν βιομηχανικὴν ἐν Ἀγγλίᾳ ἐργασίαν αἱ γυναῖκες καὶ οἱ ἀνήλικοι, εἶχον προκαλέσει, ὄχι μόνον τὸν κλονισμὸν εἰς τὴν ὀρθότητα τῶν δογμάτων τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν συμπάθειαν ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων καὶ τὴν ἀγανάκτησιν ἐναντίον τῶν ἐργοδοτῶν. Μάλιστα ἤδη τὸ 1819 εἶχεν ἤδη ἐπιβληθῆ νομοθετικῶς ὁ περιορισμὸς χρησιμοποίησεως τῶν ἀνηλικῶν εἰς τὴν ὕφαντουργίαν. Παρόμοιαι περιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν ὀλίγον ἄργότερον διὰ τὴν βιομηχανικὴν ἐργασίαν εἰς τὴν Γαλλίαν. Αὗται ἀνεφέροντο εἰς τὸ 1836—1835 ἐδημοσιεύθησαν δὲ τὸ 1840. Ἐξ ἴσου ὄξεια φάσιν ἐνεφάνισε καὶ τὸ δεῦτερον πρόβλημα τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων. Παρὰ τὴν διακηρυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀρχὴν περὶ ἁρμονίας μετὰ τὸν ἀτομικὸν καὶ γενικὸν συμφέροντος καὶ τῆς διακοῦς ἀνόδου τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας, ὁ κόσμος ἔβλεπεν εἰς τὰς βιομηχανικὰς χώρας τὴν ἐργατικὴν ἀπαθλίωσιν. Ὅμοίως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τὰς καταστροφὰς τοῦ ἐθνικοῦ πλοῦτος τοῦ ἐπέφερον αἱ οἰκονομικαὶ κρίσεις καὶ τὴν δυστυχίαν τῶν ἐργατῶν συνεπεῖα τῆς ἀνεργίας ἢ ὁποία ἐπηρεάζοντο.

Μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων οἱ ὅποιοι, χωρὶς νὰ εἶναι σοσιαλισταί, ἔβλεπον τὰ μεγάλα μειονεκτήματα τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ προσεπάθουν νὰ ἐξεύρουν μίαν λύσιν τοῦ θὰ ἐμπόδιζε τὴν κατάχρησιν ἐκ μέρους τῶν ἐργοδοτῶν καὶ ἔδιδεν ἐξήγησιν τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων, ἀσφαλῶς τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ Sismondi. Οὗτος καταπολεμᾷ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν τόσον πολέμιος τῆς μεθόδου καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, ὅσον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν αὐτῆς εἰς τὴν πράξιν. Ἐπίσης οὗτος δὲν εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸν θεσμὸν τῆς ἰδιοκτησίας, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ δικαιολογημένην, ἀλλὰ ἀσκεῖ κριτικὴν ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς ὁργανώσεως. Αἱ ἐρευνᾶ δὲ αὐτοῦ δὲν ἀφοροῦν τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον αὐτῶν εἶναι ἡ διανομὴ τῶν ἀγαθῶν.

Εἰδικότερον ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ὁ Sismondi εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν Adam Smith διὰ τὸν ὅποιον δέχεται ὅτι ἐξετάζει τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα ἐν συναρτήσει πρὸς τὸ περιβάλλον τοῦ ἀνήκουν, ἰδιαιτέρως ὅμως εἶναι πολέμιος τοῦ Ricardo καὶ τοῦ Say, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦν ἀποκλειστικῶς τὴν ἀφηρημένην μέθοδον.

Κατὰ τὸν Sismondi ἡ βᾶσις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἱστορία, ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ παρατήρησις, ὁ χαρακτήρ δὲ αὐτῆς τὴν κίμνει ἠθικὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν ὁποίαν τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα εἶναι σύνθετα καὶ

1) Βλέπε Villermé. Memoires de l' academie de sciences.

συνδεδεμένα με τὰ λοιπὰ κοινωνικά φαινόμενα. Διὰ τοῦτο εἶναι λάθος τῆς Κλασικῆς Σχολῆς ὅτι ἐξετάζει τὰ οικονομικά φαινόμενα, βάσει μόνον τῆς οικονομικῆς ἀρχῆς, καὶ ἡ ὀρθὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἶναι ἐκείνη ποῦ γίνεται ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸ περιβάλλον αὐτῶν.

Ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης ἢ ἀντίθεσίς του πρὸς τοὺς κλασσικοὺς συνίσταται εἰς τὸ ὅτι, ἐνῶ κατ' αὐτοὺς τὸ ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς οικονομίας εἶναι ὁ πλοῦτος, κατὰ τὸν Sismondi αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐξετάξη τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον, ἢ μᾶλλον τὴν φυσικὴν αὐτοῦ εὐδαιμονίαν. Ὁ πλοῦτος δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς ἀλλὰ τὸ μέσον, συνεπῶς πρέπει νὰ μὴ λησμονεῖται ὁ ἄνθρωπος (1).

Κατὰ τὸν Sismondi ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ πρέπει νὰ ἐρευνᾶται ἡ φύσις αὐτῶν, ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας καὶ ἡ τύχη αὐτῆς κατὰ διαφόρους χώρας καὶ διάφορον χρόνον, ἤτοι ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἱστορίαν καὶ νὰ εἶναι οικονομικὴ ἱστορία.

Ἡ περαιτέρω συνέπεια αὐτοῦ εἶναι ὅτι αὕτη πρέπει νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ εἶναι οικονομικὴ ἐπιστήμη, πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν παραγωγὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διανομὴν τῶν ἀγαθῶν, τότε μόνον ἔχει ἀξίαν ὁ πλοῦτος ὅταν διανέμεται δικαίως καὶ ἰδιαίτερος μεταξὺ τῶν ἐργαζομένων, οἱ ὅποιοι εἶναι πολὺ πτωχοὶ καὶ διαθέτουν διὰ τὴν ζωὴν των μόνον τὴν ἐργασίαν των. Μόνον, ὅταν καλυφθοῦν αἱ στοιχειώδεις ἀνάγκαι τοῦ ἐργάτου (ὕγιης κατοικία, διατροφή κλπ.), τότε ἀρχίζουν τὰ δικαιώματα τοῦ πλουσίου. Ὁ Sismondi καταλήγει λέγων ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων καὶ χωρὶς αὐτὸ δὲν ἀξίζει νὰ ὀνομάζεται ἐπιστήμη. Ἴδου ὁ λόγος διὰ τὸν ὅποιον ὁ Sismondi θεωρεῖται δικαίως ὁ ἰδρυτὴς τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς.

Ἐνῶ οἱ φιλελεύθεροι θεωροῦν ἀρκετὸν ὅτι ὁ ἐργάτης συμμετέχει εἰς τὴν τεχνικὴν πρόοδον, ὡς καταναλωτῆς—διὰ μείωσους τῶν τιμῶν—ὁ Sismondi εὐρίσκει δικαίαν καὶ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὴν παραγωγὴν δι' αὐξήσεως τῶν ἡμερομισθίων καὶ καλλιτερεύσεως τῶν ὄρων ἐργασίας. Συχνὰ οἱ δυσμενεῖς ὄροι ἐργασίας ἀποτελοῦν τὴν μόνην πηγὴν κέρδους εἰς τοὺς ἐπιχειρηματίας. Κατ' αὐτὸν παρομοία ἐπιχειρήσεις εἶναι κοινωνικὸν ἀτύχημα.

Αἱ ἐπιστημονικαὶ γνῶμαι αὗται τοῦ Sismondi καὶ ἰδίως ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων, προεκάλεσε τὸν εἰρωνικὸν δι' αὐτὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Say, ὅτι οὕτω μεταβάλλεται ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη εἰς ἓνα διοικητικὸν ἐπιστημονικὸν κλάδον, ὁ ὅποιος θὰ παρέχῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰς ἀπαραιτήτους δι' αὐτὴν γνώσεις καὶ ἱκανότητας, ἵνα αὕτη ἐπιτύχῃ εἰς τὴν ἀποστολήν της, ἢ ὅποια εἶναι ἡ δημιουργία τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐς σημειωθῆ ὅτι δὲν στερεῖται ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς τοῦ Say διὰ τὸν Sismondi παντελῶς βάσεως, διότι οὕτως πράγματι πα

1) Βλέπε Nouveaux principes de l' economie politique 1 σελ. 9.

ρημέλησε τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην πλήρως, ἐνῶ τὸ ὄρθον θὰ ἦτο νὰ τὴν συμπληρώσῃ μὲ τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Sismondí περὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης συμπίπτουν πλήρως μὲ τὸν χριστιανικὸν σοσιαλισμὸν, ὁ ὁποῖος ἐν ὀνόματι τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης, διαμαρτύρεται ὄχι τόσον ἐναντίον τῆς κλασσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἐναντίον τῆς ἀδιαφορίας καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ τῶν ἐργοδοτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιοῦν τὴν ἐπιστήμην ἀποκλειστικὰ διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδίων τῶν συμφερόντων.

Ἐπὶ πλέον τούτου ἡ ἀντίδρασις τοῦ Sismondí στρέφεται καὶ κατὰ τοὺς κράτους καὶ προσπαθεῖ νὰ διανοίξῃ τὴν ὁδὸν ὅπως διὰ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καταπολεμηθῇ ὁ οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς καὶ ἐπιτευχθῇ δικαιοτέρα συμμετοχὴ τῶν ἐργατῶν εἰς τὸν πολιτισμὸν. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Sismondí ἐναντι τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων τῆς τεχνικῆς προόδου οὗτος ἤσκησε κριτικὴν ἢ ὅποια εἶναι ὀρθὴ κατὰ ἓνα μέρος. Ἐπίσης δεόν νὰ προστεθῇ ὅτι καὶ αἱ λοιπαὶ θεωρητικαὶ αὐτοῦ ἀναλύσεις δὲν εἶναι πλήρως ἱκανοποιητικαί. Δικαίως ὅμως οὗτος κατηγορεῖ τοὺς κλασσικοὺς διὰ τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς ἐπεδείκνυνον οὗτοι ἐναντι τῆς τύχης τῶν ἐργατῶν κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον τῆς μηχανικῆς ἐπεκτάσεως, καὶ ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς του ἦτο νὰ μειώσῃ τὰς θυσίας τῶν ἐργατῶν κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν.

Ὅπωςδήποτε ὁ Sismondí εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν του ἐργασιῶν (1) κατέδειξε πληρέστερον τὰ σκιερὰ σημεῖα τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ δὴ:

α) ὅτι δὲν ὑπάρχει ἁρμονία μεταξὺ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ὁλότητος, β) ὅτι ἡ τεχνικὴ πρόοδος καὶ ἡ οἰκονομικὴ εὐημέρια βαίνει παράλληλα μὲ τὴν ἀπαθλίωσιν τῶν ἐργατῶν, γ) ὅτι τὰ εὐνοϊκὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ ἀνακόπτονται συχνὰ ὑπὸ τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ κοινωνικὴν πληγὴν, δ) ὅτι δὲν ὑπάρχει οἰκονομικὴ ἐλευθερία καὶ ἰσότης διὰ τοὺς ἐργάτας καὶ ε) ὅτι τὸ κράτος δὲν μπορεῖ νὰ παραμένῃ ἀπλοῦς θεατὴς εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτὴν ἀναρχίαν καὶ ἡ κοινωνικὴ αὐτοῦ πολιτικὴ ἀποβαίνει ἀναγκαιότης.

Ἐὰν ἡ ἄμεσος ἐπίδρασις τῶν γνωμῶν Sismondí ὑπῆρξε σχετικῶς μικρὰ ἐπὶ τῆς πρώτης Ἱστορικῆς Σχολῆς καὶ ὀλίγον μεγαλύτερα διὰ τὴν δευτέραν, αὕτη ἀντιθέτως ὑπῆρξε σημαντικὴ εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν.

Ἰδιαιτέρως ἐπίδρασιν ἔσχε αὕτη ἐπὶ τῶν γάλλων σοσιαλιστῶν (Louis Blanc κλπ.) καὶ ἐπὶ τοῦ γερμανοῦ Bodbertus ὁ ὁποῖος συχνὰ χρησιμοποιεῖ τὰς γνώμας τοῦ Sismondí χωρὶς νὰ ἀναφέρει τὰ ὄνομα αὐτοῦ, καθὼς καὶ

(1) Nouveaux principes de l' économie politique 1819 καὶ Etudes sur l' économie politique 1837

ἐπὶ τοῦ Karl Marx, ὁ ὁποῖος μάλιστα τὸν ἀναφέρει ὀνομαστικῶς εἰς τὸ κομμουνιστικὸν αὐτοῦ μανιφέστον. Εἰς τὸν Sismondi ἀφείλει ὁ Karl Marx τὰς θεωρίας του περὶ βαθμιαίας συγκεντρώσεως τοῦ πλούτου εἰς χεῖρας τῶν ὀλίγων καὶ μέ τινας παραλλαγὰς τὴν θεωρίαν τῆς ὑπεραξίας. Πράγματι ἡ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ τοῦ Sismondi εἶναι σημαντικὴ καὶ μάλιστα καὶ σήμερον μετὰ ἕνα καὶ ἕμισον αἰῶνα αἱ γινῶμαι αὐτοῦ εὐσταθοῦν πλήρως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4ον

Ο FRIEDRICH LIST

Ἀσφαλῶς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ἤσκησε καὶ ὁ Friedrich List. Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος ἐν Γερμανίᾳ ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἱστορικὰς συγκρίσεις εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Ὡς γνωστὸν τὴν πληρεστέραν του ἐπιτυχίαν ἐσημείωσεν ὁ οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου. Ἡ ὀρθότης τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ἔτυχε γενικῆς ἀναγνωρίσεως. Ἡ Μεγάλῃ Βρετανία, ἡ ὁποία κατεῖχε κυριαρχικὴν θέσιν εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἐξέλιξιν, ἦντλησε μεγάλα ὀφέλη ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου, μερικαὶ ὅμως ἄλλαι χῶραι, ὡς ἡ Γαλλία καὶ Ἡνωμένα Πολιτεῖαι, καὶ ἄλλαι, μὲ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου, ἔβλεπον ὅτι περιήρχοντο εἰς μειονεκτικὴν θέσιν ἔναντι τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας ἀπὸ ἀπόψεως συναγωνισμοῦ. Ἰδιαιτέρως δυσμενὴς ἦτο ἡ θέσις τῆς Γερμανίας εἰς τὴν ὁποίαν ἐπεκράτει, λόγῳ τῆς μεγάλης πολιτικῆς κατατμήσεως, ἔλλειψις οἰκονομικῆς ἐνότητος. Ἡ ὑπερνίκησις τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ ἐμποδίου εἰς τὴν οἰκονομικὴν πρόοδόν της, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν ἐνότητα τῆς Γερμανίας εἶναι ἔργον, σχεδὸν ἀποκλειστικόν, τοῦ Friedrich List. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἡ τελωνειακὴ ἔνωσις τῆς Γερμανίας ἐπετεύχθη ἕξ ὀλοκλήρου καὶ ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1834.

Τότε ὅμως ἀνέκλυψεν ὡς ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας γερμανικῆς βιομηχανίας ὁ συναγωνισμὸς τῆς τεχνικῶς ἐξελιγμένης βρετανικῆς. Ἰδιαιτέρως αἱ μεταλλουργικαὶ καὶ αἱ ὑφαντουργικαὶ βιομηχανίαι ἦσαν ἐκεῖνα ποῦ ἐξήτησαν τὴν δασμολογικὴν προστασίαν των. Ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐξεδόθη τὸ ἔργον τοῦ Ft. List: «Ἐθνικὸν Σύστημα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας», τοῦ ὁποίου τὸ κύριον περιεχόμενον εἶναι εἰσαγωγὴ δασμολογικῆς προστασίας. Καθὼς ἐλέχθη τὸ ἔργον αὐτοῦ τοῦ List εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Γερμανίας ἀπὸ τὸ 1815—1840. Τόσον πλήρως αἱ ἀρχαὶ τοῦ List ἀναποκρίνονται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς γερμανικῆς οἰκονομίας. Ὁ List θεωρεῖ ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι μόνον μία ἠθικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐνότης, ἡ ὁποία εἶναι δημιουργημα τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ μία οἰκονομικὴ κοινότης. Τὸ κράτος ἐνισχύεται πολιτικῶς διὰ τοῦ ὑφισταμένου πολιτικοῦ δεσμοῦ μεταξὺ τῶν πο-

λιτών, διὰ δὲ τοῦ οικονομικοῦ δεσμοῦ αὐξάνει ἡ δύναμις τῆς οικονομίας καὶ ἡ οικονομικὴ εὐημερία ἐκάστου τῶν ἀτόμων.

Ἡ ἀποστολὴ τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐνότης, ἀλλὰ καὶ ἡ διατήρησις καὶ ἐνίσχυσις τῆς οικονομικῆς ἰσότητος. Ὁ List ἀπορρίπτει τὴν γνώμην τοῦ Α. Smith, ὅτι ὑπάρχουν τὰ ἄτομα καὶ ἡ ἀνθρωπότης μόνον, καὶ παρεμβάλλει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τὸ ἔθνος. (1) Αἱ γνώμαι αὐτοῦ βασίζονται ἐπὶ τῶν δύο νέων ἀρχῶν τὰς ὁποίας οὗτος εἰσάγει. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἐννοια τῆς ἐθνικότητος καὶ τῆς ἐθνικῆς οικονομίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν διεθνισμόν καὶ τὸν διεθνή καταμερισμόν τῆς παραγωγῆς, καὶ ἡ δευτέρα ἡ ἐννοια τῆς αὐξήσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μιᾶς χώρας, ἀντὶ αὐξήσεως τοῦ πλοῦτου αὐτῆς. Ὅπως οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ὅλοι ἴσοι οὕτω καὶ τὰ ἔθνη διαφέρουν. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς δὲν εἶναι μόνον νὰ πλουτίσῃ ὁ λαός, ἀλλὰ ἡ ἐκπλήρωσις τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδεωδῶν. Εἰς τοῦτο ἀνταποκρίνεται περισσότερον ἡ ἀνάπτυξις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐνὸς λαοῦ. Εἶναι πολὺ σπουδαιότερον τὸ κράτος νὰ δημιουργῇ παραγωγικὰς δυνάμεις παρὰ πλοῦτον. (2) Ὁ πλοῦτος μιᾶς χώρας δὲν κρίνεται βάσει τοῦ παρόντος, ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος. Ἡ πηγὴ αὐτοῦ δὲν εἶναι ἡ σημερινὴ ἐργασία καὶ ἡ οἰκονομία, ἀλλὰ σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἐξασφάλισις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων διὰ τὸ μέλλον.

Αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις εἶναι κατ' ἐξοχὴν οἱ ἠθικοὶ καὶ πολιτικοὶ θεσμοί, ὡς ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως, τοῦ τύπου, ὁ κοινοβουλευτικὸς ἔλεγχος κτλ. Γενικῶς ὑπάρχει τὸ πνευματικὸν κεφάλαιον καὶ τὸ παραγωγικὸν καὶ διὰ τῶν δύο αὐτῶν προωθείται ἡ ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἀποδοτικὴν ἐργασίαν. Ὁ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς τοῦ πρώτου ἀναφέρεται εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον καὶ πρέπει νὰ θυσιάσῃ τὰ ὕλικά ἀγαθὰ διὰ νὰ ἀποκτήσῃ πνευματικὰ καὶ κοινωνικὰ τοιαῦτα καθὼς καὶ θυσιάσῃ τὰ ἀγαθὰ εἰς τὸ παρὸν διὰ νὰ ἀξασφαλισθῇ καλλίτερον μέλλον.

Ὁ List θεωρεῖ τὴν βιομηχανίαν ὡς τὴν πλέον ἀποδοτικὴν πηγὴν, διότι πρώτην συντελεῖ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ λαοῦ. Αὕτη κυριαρχεῖται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας, τῆς προόδου, τῆς προσπαθείας καὶ ἀμίλλης, ἐνῶ ἡ γεωργία χαρακτηρίζεται μὲ πνευματικὴν στασιμότητα, διέπεται ἀπὸ τὴν συνήθειαν καὶ τὰ ἔθιμα, ἀπὸ ἔλλειψιν μορφώσεως κτλ. Ἡ βιομηχανία ἀποτελεῖ σημαντικὸν στοιχεῖον ἐν γένει τοῦ πολιτισμοῦ, συμβάλλει δὲ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως εἰς τὴν τελικὴν πρόοδον καὶ τῆς γεωργίας.

Ἡ ἀνάπτυξις συνεπῶς αὐτῆς καὶ διὰ δασμολογικῆς προσπάθειας εἶναι ἐπιβεβλημένη, ὁ δασμὸς ὅμως δὲν εἶναι ἓνα γενικὸν θεραπευτικὸν μέσον, ἀλλὰ ἡ ἐφαρμογὴ του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς τέσσαρας ἀκολουθούς προϋποθέσεις :

1) Friedrich List Das Nationalsystem der politischem Ökonomie Cotta 1841.

2) Βλέπε ὡς ἀνωτέρω σελίς 75, σελ. 201, σελ. 272.

1) Ἐπιβάλλεται, ἐὰν συντελεῖ εἰς τὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς χώρας. Ἀποκλείεται δηλαδὴ ἐὰν ἡ χώρα ἔχει περατώσει τὴν διαπαιδαγωγικὴν τῆς περιόδου, ὅπως ἡ Μ Βρεττανία, ἢ ἐὰν ἀποκλείεται ἐν γένει ἡ δυνατότης πρὸς βιομηχανικὴν ἀξιοποίησιν, ὅπως εἶναι αἱ τροπικαὶ χῶραι. 2) Ὁ δασμὸς εἶναι ὀρθός, ἐὰν μία χώρα μὲ χαμηλότερον τεχνικὸν καὶ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον εὐρίσκεται εἰς συναγωνισμὸν μὲ μίαν πού διαθέτει πληρύτερον ὄπλισμόν : τοῦτο ὁμοιάζει μὲ τὸν ἄνισον ἀγῶνα μεταξὺ ἐνὸς ἀηλίκου μὲ ἕνα ὄριμον ἄνδρα. Ἡ περίπτωσις αὕτη ἦτο ἡ τότε σχέσις τῆς γερμανικῆς βιομηχανίας πρὸς τὴν ἀγγλικήν. 3) Ἡ προστασία δικαιολογεῖται μόνον διὰ τὸν χρόνον πού εἶναι ἀπαραίτητος ὅπως ἀνδρωθῆ ἡ ἐγχώριος βιομηχανία καὶ οὕτω παύσῃ νὰ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴν ξένην. 4) Ἡ δασμολογικὴ προστασία ἀποκλείεται διὰ τὴν γεωργίαν. Ἡ τετάρτη αὕτη προϋπόθεσις δικαιολογεῖται κατὰ τὸν List, διότι ἡ γεωργία ἐπωφελεῖται ἐμμέσως ἀπὸ τὴν δασμολογικὴν προστασίαν ὑπὲρ τῆς βιομηχανίας, καὶ διότι ἡ γεωργικὴ παραγωγή λαμβάνει χώραν, βάσει φυσικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους, συνεπῶς ἡ ἐπέμβασις διὰ τῆς προσταθείας εἰδικοῦ δασμοῦ θὰ εἶναι ἐπιβλαβής.

Πλὴν τῆς τετάρτης αὐτῆς προϋποθέσεως, ἡ ὁποία δὲν εὐσταθεῖ καὶ ἡ ὁποία δύναται νὰ χαρακτηρηθῆ ὡς μία ὑποτροπὴ τοῦ List εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου, ἅπασαι αἱ λοιπαὶ γινώμαὶ αὐτοῦ ἔχουν καὶ σήμερον πλήρη τὴν ἀξίαν αὐτῶν.

Ἡ παραχώρησις αὕτη τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ List εἰς τὸ ἐλεύθερον ἐμπόριον, ὅσον ἀφορᾷ τὴν γεωργίαν, ἐξηγεῖται καὶ ἀποδεικνύει ἀκόμη μιά φορά πόσον στενὰ τὸ σύστημα τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας τοῦ List ἦτο προσηροσομένον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς γερμανικῆς οἰκονομίας τῶν ἐτῶν 1830—1850. Πράγματι τότε ἡ γερμανικὴ γεωργία ἦτο ἐξαγωγικὴ καὶ συνήντα διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆ: εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὴν δυσκολίαν τῆς δασμολογικῆς προστασίας τοῦ σίτου ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἄς σημειωθῆ τέλος ὅτι ὁ List εἶναι θανμαστής τοῦ ἐμποροκρατικοῦ συστήματος, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι εὐρίσκεται εἰς συγγένειαν μὲ αὐτό, καθ' ὅσον τὸ σύστημα αὐτοῦ ἀποβλέπει εἰς ἄλλον σκοπόν, ἦτοι τὴν ἐνίσχυσιν τῆς βιομηχανίας καὶ ὄχι τοῦ κινητοῦ πλοῦτου, ὅπως ἔκαμνε ὁ ἐμποροκρατισμός, καὶ εἶναι προῖόν τῆς νεωτέρας περιόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5ον

ΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΛΑΣΣΙΚΗΝ

Ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ πρεσβεύει, ὅτι ἡ οἰκονομία διέτεται ὑπὸ φυσικῶν νόμων, τὸ ἔργον δὲ τῆς ἐπιστήμης συνίσταται μόνον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῶν. Χωρὶς τὴν γνῶσιν τῶν νόμων αὐτῶν δὲν ὑπάρχει οἰκονομικὴ ἐπιστήμη. Οἱ οἰκονομικοὶ οὗτοι νόμοι εἶναι τόσον πλήρως φυσικοί, ὅπως καὶ οἱ

νόμοι τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας. Συνεπῶς στεροῦνται παντελῶς ἄλλης ιδιότητος, ἦτοι οὗτοι δὲν εἶναι οὔτε τελεολογικοί, οὔτε ἠθικοί, καὶ δύνανται νὰ εἶναι ὠφέλιμοι ἢ ἐπιζήμιοι εἰς τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς οὗτος νὰ δύνανται νὰ τοὺς μεταβάλλῃ. Τὸ μόνον πού ἔχει νὰ κάμῃ εἶναι νὰ προσαρμοσθῇ εἰς αὐτούς.

Οἱ νόμοι οὗτοι δὲν ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦναντίον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς, καθ' ὅσον εἶναι φυσικοὶ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως εἶναι ἐλεύθερος, ἐπίσης οἱ οικονομικοὶ νόμοι ἔχουν γενικὴν ἰσχὴν καὶ εἶναι αἰώνιοι, διότι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν παντοῦ τὰς ἰδίας ιδιότητας καὶ στοιχειώδεις ἀνάγκας, συνεπῶς καὶ ἡ οἰκονομικὴ των δρᾶσις διέπεται ἀπὸ τοὺς ἰδίους νόμους.

Ὁ ἀφηρημένος οὗτος τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος στερεῖται ἄλλων ιδιοτήτων, πλὴν τῆς δράσεως διὰ τὸ ἴδιον συμφέρον, ὁ homo economicus, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Αὕτη δὲν ἀρνεῖται μὲν ὅτι ὁ χαρακτῆρ τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλας ιδιότητας δὲν τὰς ἐρευνᾷ ὁμως, διότι ἀποτελοῦν τὰ θέματα ἄλλων ἐπιστημῶν.

Ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ συνῴψισε τὰς ἀρχὰς αὐτῆς εἰς τοὺς ἑπτὰ ἀκολουθίους νόμους : 1) Τὸν νόμον τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος, 2) τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ, 3) τοῦ πληθυσμοῦ, 4) τῆς προσφορᾶς καὶ ζήτησεως, 5) τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας, 6) τοῦ εἰσοδήματος καὶ 7) τὸν νόμον τῆς διεθνοῦς ἀνταλλαγῆς.

Ἡ Ἱστορικὴ λαμβάνει ἀντίθετον θέσιν εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς.

Εἰδικώτερον αὕτη κατηγορεῖ τὴν Κλασσικὴν :

α) Ὅτι αὕτη συνέδεσε τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην πλήρως μὲ τὴν πολιτικὴν τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξε τοῦλάχιστον ἀσύνητον. Πράγματι ἡ πολιτικὴ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ εἶναι ὀρθὴ διὰ τὰς προηγμένας χώρας ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως τῆς παραγωγῆς καὶ προσηρμόζετο τότε πλήρως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀγγλικῆς οἰκονομίας β) Ὅτι ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ δέχεται τὴν γενικότητα εἰς τοὺς οἰκονομικοὺς κανόνας, ἢ ὡς ἐλέχθη, τὸν ἀπολυταρχισμὸν εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ἀντιθέτως εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ οἰκονομικοὶ κανόνες δὲν εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς κανόνας τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας, ἀλλὰ εἶναι μόνον σχετικοὶ καὶ διαφέρουν κατὰ χωρὸν καὶ τόπον. γ) Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ ἐπικρίνει τὴν Κλασσικὴν ὡς ψυχολογικῶς ἀτελεῖ, καθ' ὅσον αὕτη παραδέχεται ὡς μόνον κίνητρον τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τὸν ἐγωϊσμὸν. δ) Ὅτι οἱ κλασσικοὶ χρησιμοποιοῦν ὡς ἐπιστημονικὴν μέθοδον μέχρι καταχρήσεως μόνον τὴν ἀπαγωγὴν.

Ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰς ἐπικρίσεις αὐτὰς ἐναντίον τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς.

α) Ὁ Οἰκονομικὸς Φιλελευθερισμὸς

Ὡς πρὸς τὴν πρώτην κατηγορίαν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ἐναντίον τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, ὅτι ὁ οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς δὲν εἶναι τὸ ὀρθὸν οἰκονομικὸν σύστημα δι' ὅλας τὰς χώρας παρὰ ὑπὸ ὀρισμέναις προϋποθέσεις ἢ Ἱστορικῆ Σχολῆ ἔχει πλήρη δίκαιον. Τοῦτο ἀπέδειξεν ἤδη ὁ Friedrich List, ὥστε νὰ περιτεύῃ ἡ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ ἀνάπτυξις.

β) Ἡ γενικότης τῶν οἰκονομικῶν κανόνων

Δεύτερον ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ δέχεται διὰ τοὺς κανόνας ποὺ διέπουν τὸν οἰκονομικὸν βίον ὅτι εἶναι νόμοι σχεδὸν ἀναλλοίωτοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐφαρμογὴν παντοῦ καὶ πάντοτε. Εἶναι φυσικὰ περιττὸν νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ ἔχει πλήρη δίκαιον ὅτι οἱ οἰκονομία δὲν διέπεται ἀπὸ νόμους ποὺ ἔχουν παντοῦ ἐφαρμογὴν. Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐπίθεσις τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ἐναντίον τῆς Κλασσικῆς, ὅτι αὕτη παρεῖδε πλήρως τὴν σχετικότητα τῶν οἰκονομικῶν κανόνων ἦτο, τοῦλάχιστον ὅταν αὕτη ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκηνῆς, ἐν μέρει μόνος δικαιολογῆ μένη. Ἐπ' αὐτοῦ πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἤδη τὸ 1842 καὶ αὐτὸς ὁ Stuart Mill εἶχεν ἀναγνωρίσει ὅτι οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι δὲν ἐπέχουν θέσιν ἀμεταβλήτων φυσικῶν νόμων, ἀλλὰ ὅτι ὑπόκεινται εἰς μεταβολάς — ὡς ἄλλως τε καὶ αὐτοὶ οἱ φυσικοὶ νόμοι — ὑπὸ τὴν ἐννοίαν, ὅτι εἶναι ἀληθεῖς ὑπὸ ὀρισμέναις προϋποθέσεις καὶ ἐφ' ὅσον δὲν παρεμβαίνουν ἄλλοι ἐνοχλητικοὶ ἔξωθεν παράγοντες.

Οὕτω ὁ Stuart Mill (1) γράφει ὅτι ὁ χαρακτῆρ τῶν οἰκονομικῶν κανόνων συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ παραμονὴ τῶν βασιζέται ἐπὶ ἐνώσεως διαφόρων γεγονότων καὶ ἡ ἀληθὴς ἐννοία αὐτῶν εἶναι ὅτι ἓνα ὀρισμένον αἴτιον θὰ ἔχει ὀρισμένα ἀποτελέσματα, ἐφ' ὅσον τὸ αἴτιον δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπίδρασιν νέου τινος γεγονότος. Συνεπῶς καὶ κατὰ τὸν Stuart Mill, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν ὡς ἓνα ἐπιστημονικὸν κλάδον τῆς Κοινωνιολογίας αὕτη δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ἐπιστῆμη μὲ θετικούς κανόνας, ἀλλὰ ἐπιστῆμη κατευθύνσεων.

γ) Ὁ ἐγωῖσμός τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν οἰκονομίαν

Τρίτον ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν γνώμην τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ὅτι ὁ ἐγωῖσμός δὲν εἶναι τὸ ἀποκλειστικὸν κίνητρον εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα.

Ἀσφαλῶς εἰς τοῦτο ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ ἔχει δίκαιον. Πράγματι ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπακούει μόνον κατὰ τὴν οἰκονομικὴν αὐτοῦ δρασίαν εἰς τὸν ἐγωῖσμόν, ἀλλὰ συχνὰ ὀδηγεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλα κίνητρα, ὡς τὸ αἶσθημα τοῦ κα-

(1) Βλέπε Stuart Mill Logik, γαλλικὴ μετάφρασις τόμος II σελ. 494.

θήκοντος, τὴν φιλαλληλίαν, τὸν ἀνθρωπισμὸν, τὴν κενοδοξίαν, φιλοδοξίαν κλπ. Ἐπίσης εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ παρημέλησε τὴν ἔρευναν ὄλων τῶν αἰτίων αὐτῶν καὶ συγκεντρώνει τὴν προσπάθειάν της μόνον ἐπὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ.

Δὲν εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ τονισθῇ ὅτι κατὰ ἓνα μέρος αἱ ἐπανορθώσεις τῶν ὀπαδῶν τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ὀφείλονται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀνοκηθεῖσαν κριτικὴν ἐκ μέρους τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς.

Ἐνα κατ' ἐξοχὴν παράδειγμα τῆς γνώμης αὐτῆς ἀποτελεῖ ὁ Stuart Mill εἰς τὸν ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἐσημειώθη τὸ ἀπόγειον τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς καὶ ταυτοχρόνως τὸ σημεῖον τῆς ἀποκλίσεως αὐτῆς. Ὁ Stuart Mill ἔδωσε μὲν τὴν ὀριστικὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ἀποκρουστικὰ ἄλλωσιν εἰς τὰ δόγματα αὐτῆς, ἐμφανίζει ὅμως αὕτη καὶ μικρὰ ρήγματα τὰ ὁποῖα εἶναι δηλωτικὰ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Saint Simon καὶ τοῦ A. Comte.

Ἐξ ἄλλου ὅμως πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι εἰς ταυτὴ καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ δίδου ἐπὶ τῆς κριτικῆς αὐτῆς οἱ νεώτεροι ὀπαδοὶ τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς. Οὔτοι δὲν ἀνοῦνται ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἐκτὸς τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ ἄλλα κριτήρια εἰς τὴν οἰκονομικὴν δρᾶσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δυστυχῶς αὐτὰ δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῶν ὡς βάσις δι' ἐπιστημονικὴν ἔρευναν· συνεπῶς χρησιμοποιοῦν τὸν ἐγωϊσμὸν ἐπειδὴ οὔτος ἀποτελεῖ τὸ μόνον δυνατόν κριτήριον, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα διαφεύγουν τῆς χρηματικῆς ἐκφράσεως. Πάντως καθὼς δέχεται καὶ ὁ Adolf Wagner, ὁ ὁποῖος ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω πρόσκειται εἰς τοὺς ἱστορικοὺς, μεταξὺ τῶν ἄλλων οἰκονομικῶν κινήτρων, τὸ ἴδιον συμφέρον εἶναι, τὸ περισσότερον σταθερὸν καὶ γενικόν (*).

Πλὴν αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ κλασσικοὶ δέχονται τὸν ἐγωϊσμὸν ὡς τὸ ἀπόλυτον κίνητρον εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ὁ ἐγωϊσμὸς δὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὸν ἀντιλαμβάνονται οἱ ἱστορικοὶ, ἀλλὰ εἶναι ὀρθότερον νὰ ὀνομάζεται ἴδιον συμφέρον. Κατὰ δὲ τὸν Stuart Mill (†) τὸ καλῶς ἔννοούμενον συμφέρον τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐξ ἴσου ἀπόλυτον, ὅπως ὁ ἐγωϊσμὸς, ἀλλὰ δύναται νὰ συμβαδίζῃ μὲ τὸ γενικὸν συμφέρον καὶ τὴν φιλαλληλίαν. Ὁμοίως καὶ ὁ Marshall (‡) ἀποκηρύσσει τὸν homo economicus καὶ ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη δὲν ἀσχολεῖται μὲ ἓνα ἀφηρημένον ἄνθρωπον, ἀλλὰ μὲ ἓνα ζωντανόν, λέγει δὲ ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ περιορίσωμεν τὸν ἐγωϊσμὸν τὸν ὁποῖον ἐμφανίζει ἡ ἱστορία τῆς φύσεως, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἀντ' αὐτοῦ τὸ καθήκον, τὴν φιλοδοξίαν κλπ. ἀπὸ τὰ ὁποῖα συχνὰ ἐξαρτᾶται ἡ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου.

1) Βλέπε Adolf Wagner Grundlegung παραγραφ. 65.

2) Βλέπε Stuart Mill Logik (Τόμος II σελίς 502).

3) Marshall. Principles economics 4η ἐκδοσις Τόμος I Κεφαλ. 6 παρ. 6

Οἱ ὁπαδοὶ τέλος τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς (1) ὁμιλοῦν ὅτι τὸ ἴδιον συμφέρον εἶναι μία ἀφαίρεσις καὶ ἀπλοποίησις τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ εἶναι μία ἀπαραίτητος ἀφαίρεσις, ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι παράγοντες εἶναι ἀσύλληπτοι εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν.

Ὅπως δὴποτε ὅμως πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν ὅτι αὕτη, ἔστω καὶ διὰ τῶν ἰδίων τῆς ὑπερβολῶν ἐξηνάγκασε τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς νὰ διατυπώσουν καθαρὰ τὰς γνώμας των καὶ πολλοὶ νὰ τὰς ἀναθεωρήσουν.

δ) Ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος

Τέλος ὡς πρὸς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ Κλασσικῶν καὶ Ἱστορικῆς Σχολῆς διὰ τὴν μέθοδον πού πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται ὁ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, ἡ κρατοῦσα περὶ αὐτοῦ σήμερον γνώμη εἶναι, ὅτι ὁ μακρὸς καὶ θεὺς ἀγὼν διὰ τὴν ἀπαγωγικὴν ἢ ἐπαγωγικὴν μέθοδον, ὄχι μόνον ὑπῆρξεν ἀγονος, ἀλλὰ ἦτο καὶ περιττός. Πράγματι καὶ ἡ ἐπαγωγή καὶ ἀπαγωγή εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις.

Ἀρκεῖ ἴσως νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τῆς δευτέρας φάσεως τοῦ ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ἀπεκορυφώθη εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ψυχολογικῆς Σχολῆς καὶ αὐτὸς ὁ Schmoller (ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἱστορικῆς) παρεδέχθη ὅτι καὶ αἱ δύο μέθοδοι εἶναι ἐξ ἴσου ἀπαραίτητοι εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ὅπως ἀπαραίτητα εἶναι εἰς τὸν ἀνθρώπον διὰ τὸ βᾶδισμα καὶ τὰ δύο πόδια. Ἐπ' αὐτοῦ γίνεται λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Ἐπίσης καὶ ὁ Marschall (2) γράφει ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔχει ἀνάγκην ἐργαστῶν μὲ διαφορῶν ἰκανότητας οἱ ὅποιοι ἐπιδιώκουν διαφορῶν σκοποὺς. Ἐξ αὐτῶν οἱ μὲν παρακολουθοῦν τὰ γεγονότα, οἱ δὲ χρησιμοποιοῦν τὴν ἐπιστημονικὴν λογικὴν. Ἄλλως τε, ὡς ὀρθῶς ὑποστηρίζει ὁ Phillipovich εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ ἔρις διὰ τὴν μέθοδον (3) τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης εἰς τὴν οἰκονομίαν, δὲν στρέφεται περὶ τὴν ἔρευναν, ἀλλὰ εἶναι ζήτημα οὐσίας καὶ διὰ τὴν πρόκειται νὰ καθορισθῇ ποῖοι εἶναι οἱ σκοποὶ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Κατὰ τὴν τοποθέτησιν αὐτὴν τοῦ ζητήματος, ἡ ὁποία εἶναι ὀρθή, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης μᾶς εἶναι πρῶτον τὸ γενικὸν τὸ ὁλοῖον εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ χρόνον καὶ τόπον. Αὐτὸ εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἐπιστήμης

1) Ἡ Ψυχολογικὴ Σχολή, ἡ ἄλλως λεγομένη Αὐστριακὴ, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκείνη πού ἐπιδιώκει διὰ τῆς ψυχολογίας τὴν ἀνανέωσιν τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς. Ἐκείθεν καὶ ἡ μεγάλη αὐτῆς ἀντίθεσις πρὸς τὴν Ἱστορικὴν καὶ πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἱστορικῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου. Βλέπε κατωτέρω κεφάλαιον «Ψυχολογικὴ Σχολή».

2) Βλέπε Riste καὶ Gite ὡς ἀνωτέρω σελίς 452.

3) Phillipovich, Grundriss der Politischen Oekonomie Band I ἐκδοσις 1919 σελ. 48.

καί ἡ μέθοδος πού πρέπει νά χρησιμοποιηταί κατά τήν ἔρευναν αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπαγωγή.

Δεύτερον ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης μας εἶναι τὸ εἰδικόν, ἥτοι ἐκεῖνο πού ὑπάρχει συγκεκριμένα, πού εἶναι πραγματικόν καί τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν, ἥτοι τῆς πολιτικῆς. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον, τὴν ἀποστολὴν τῆς ἱστορίας, δηλονότι ἡ μέθοδος πού πρέπει νά χρησιμοποιεῖται εἶναι ἡ ἐπαγωγή.

Τὰ ἀνωτέρω καταδεικνύουν ὅτι δὲν ὑπάρχει θέμα εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἐρεύνης καθ' ὅσον καὶ αἱ δύο εἶναι ἀπαραίτητοι καὶ ἀλληλοσυμπληρῶνται. Ἐξ ἄλλου πρέπει νά τοιμισθῇ ὅτι ἡ κατηγορία τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ἔναντι τῆς Κλασσικῆς, ὅτι ἡ τελευταία κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἀπαγωγικῆς ἀναχωρεῖ ἀπὸ ἀνεπαρκεῖς πρῶλοθέσεις, εὐσταθεῖ

Ἀντιθέτως εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις ἡ ἀπαγωγή εἶναι ὄχι μόνον ἡ καλύτερα μέθοδος, ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη δυνατή. Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως ἀληθές, διότι τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα εἶναι κατὰ κανόνα ἀποτέλεσμα πολυπλόκων αἰτίων ὅποτε μόνον διὰ τῆς ἀφηρημένης ἀπομονώσεως καὶ διὰ τῆς λογικῆς, δυνάμεθα νά προβῶμεν εἰς ἔρευναν. Ἡ ἀπαγωγή εἶναι δικαιολογημένη διότι ὅταν ἀπομονοῦμεν διὰ νά ἐξετάσωμεν ἓνα αἷτιον δὲν πρέπει νά συμπεραίνεται ὅτι ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξίν καὶ ἄλλων αἰτίων. Ἡ παρακολούθησις τῶν αἰτίων αὐτῶν εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἐπαγωγῆς, δηλαδή αὕτη ἀποτελεῖ συμπλήρωσιν τῆς ἀπαγωγῆς. Φυσικὰ ἰσχύει καὶ τὸ ἀντίθετον. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ μὲ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ καὶ τῶν πολλῶν στατιστικῶν δεδομένων πού ἔκαμε, ἥτοι ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐπαγωγῆς, συνέβαλεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν προώθησιν τῆς ἐπιστήμης μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 6ον

ΤΑ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Δὲν ἠδυνήθη ὅμως καὶ ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ νά ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν μοιραν πού διέπει κάθε ἐπιστημονικὴν Σχολήν, ἥτοι αὕτη δὲν ἠδυνήθη νά ὑπερνηκίῃ τὸν χρόνον καὶ κυρίως νά ἀποφύγῃ τὴν ὑπερβολήν. Βέβαια αὕτη ἐπλούτισεν τὴν ἐπιστήμην μας μὲ μεγάλας ἱστορικὰς ἐρεῦνας, διηύρυνε τὴν βίαν καὶ τὸν ὀρίζοντα αὐτῆς δὲν κατόρθωσε ὅμως νά συναγάγῃ ἐκ τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν ἐρευνῶν τὰ ἀπαραίτητα συμπεράσματα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν σύνθεσιν. Ἡ Ἱστορικὴ Σχολή⁽¹⁾ δὲν ἔδωκεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τὰς ἱστο-

1) Ἀπὸ τὴν ὁποίαν προῆλθε καὶ ἡ Ἱστορικὴ Οἰκονομικὴ Σχολή. Βλέπε ἀνωτέρω σελίς 12.

ρικός αξίας αί όποια αποτελοῦν καί δημιουργοῦν τήν ένότητα τῆς ιστορίας, ἦτοι τοὺς κανόνες πού διέπουν τήν ἀνθρωπίνην ιστορίαν, ἀλλά περιορίσθη εἰς τήν περιγραφὴν τῶν γεγονότων. Τό ἴδιον καί ἡ Ἱστορική Οἰκονομική Σχολή, ἐνεφάνισε τήν οἰκονομικήν ἐξέλιξιν κατὰ χρόνον καί τόπον, δέν ἤδυνήθη ὅμως νά ἐξηγήσῃ πλήρως τοὺς νόμους πού διέπουν τήν οἰκονομίαν.

Εἶναι ὀρθόν ὅτι ἡ οἰκονομία δέν ἠμπορεῖ νά κατανοηθῇ παρὰ έντός τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος πού ἀναπτύσσεται. Τό περιβάλλον μεταμορφώνεται ἀναλόγως τῆς ἐκάστοτε κρατικῆς ὀργανώσεως τοῦ δικαίου, τῆς θρησκείας, τῆς πνευματικῆς καί τεχνικῆς ἀναπτύξεως, τῆς πολιτικῆς κτλ. Ἡ περιγραφὴ ὅμως ὅλων αὐτῶν δέν εἶναι παρὰ μόνον τό πρῶτον βῆμα διὰ νά κίωμεν ἐπιστήμην. Ἐχομεν ἀπειρίαν κατ' ἴδιαν φαινομένων, τὰ ὅποια ὅμως δέν αποτελοῦν, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιστήμην. Ἡ ἐπιστήμη δέν εἶναι αἱ λεπτομέρειαι, ἀλλά μία, ἡ γνῶσις τοῦ γενικοῦ, αὕτη δέν εἶναι ἡ περιγραφὴ τῶν φαινομένων, ἀλλά ἡ ἐξηγήσις καί ἡ κατανόησις αὐτῶν. Μόνον διὰ κανόνων δυνάμεθα νά ἐννοήσωμεν τὰ διάφορα φαινόμενα τῆς φύσεως καί τοῦ κοινωνικοῦ βίου καί τὰς σχέσεις πού ὑφίστανται μεταξύ τῶν φαινομένων. Οἱ κανόνες διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νά ἐννοήσωμεν τὰ οἰκονομικά φαινόμενα εἶναι κανόνες τοῦ εἶναι (Sesetze des Seins) καί κανόνες τοῦ τί πρέπει νά εἶναι (Sesetze des Sollens). Ἀκόμη ὑπάρχουν καί αἱ ἀρχαί τῆς ὁμοιότητος (Prinzipien der Gleichheit).

Διὰ τῆς ιστορίας ὅμως δέν δυνάμεθα νά συλλάβωμεν τήν πραγματικὴν εἰκόνα τῶν γεγονότων, διότι πρέπει πρῶτον νά εἴρωμεν τοὺς κανόνες πού διέπουν αὐτήν τήν ἰδίαν. Οἱ ἱστορικοί κανόνες ὅμως εἶναι πολλοὶ καί διάφοροι καί ὄχι ἕνας, καί ἐπὶ τῶν μεθόδων καί τῶν κανόνων ὑπάρχουν πολλαί γνῶμαι.

Δυνάμεθα νά μαντεύσωμεν τήν πιθανὴν ἐξέλιξιν εἰς τό μέλλον τῆς οἰκονομίας, αὐτό ὅμως δέν εἶναι γνῶσις ἀλλά μᾶλλον τάσις' λ.χ. ἡ βιομηχανική ἐξέλιξις εἰς τὰς εὐρωπαϊκάς χώρας κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἐνεφάνισε καί ἀνάλογα κοινωνικά φαινόμενα, αὐτό ὅμως δέν εἶναι κανόν, ἀλλά μόνον παραλληλισμός.

Ὁ Marshall λέγει ὅτι ἡ ιστορία μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι τό τάδε γεγονός ἔλαβε χώραν κατόπιν ἐκείνου ἢ ταυτοχρόνως μέ αὐτό, δέν δύναται ὅμως αὕτη νά ἀποδείξῃ ποῖον ἐκ τῶν δύο γεγονότων ἦτο τό αἷτιον καί ποῖον τό ἀποτέλεσμα (1). Ἡ ιστορία εἶναι δηλαδή ἡ περιγράφουσα ἐπιστήμη καί ὄχι ἡ ἐξηγοῦσα καί τοῦτο, διότι αὕτη στερεῖται κανόνων. Ἐτσι ἐξηγεῖται ὅτι συχνά διὰ τὰ ἱστορικά γεγονότα, ἀκόμη καί σήμερον μετὰ πολλὰ ἔτη ἀπὸ τῆς χρονολογίας των, ἐπικρατεῖ ἕρις ὡς πρὸς τὰ δημιουργικά αὐτῶν αἷτια.

Συνεπῶς ἡ Ἱστορία δέν δύναται νά ἀντικαταστήσῃ τήν Οἰκονομικήν Ἐπιστήμην, καθ' ὅσον αὕτη ἀδυνατεῖ νά ἐξηγήσῃ τοὺς οἰκονομικοὺς κανόν-

1) Βλέπε Marshall Principles Τόμος I Κεφ. IV παρ. 3.

ως καὶ τοῦτο διότι ἡ ἰδίᾳ ἔχει ἀνάγκην νὰ κατανοηθῇ διὰ κανόνων, τῶν ὁποίων ὅμως στερεῖται καὶ τοὺς ὁποίους τοὺς δανεῖζεται ἀπὸ ἄλλας ἐπιστήμας, ὡς τὴν βιολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν κτλ. Μὲ ἄλλους λόγους τὴν ἐξήγησιν δὲν μᾶς τὴν δίδει ἡ ἱστορία, ἀλλὰ ἡ ἐπιστήμη ἡ ὁποία δανεῖζει τοὺς κανόνας (βιολογία). Τότε ὅμως τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἔχουν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῆς οἰκονομίας οἱ δανεικοὶ βιολογικοὶ κανόνες.

Ὅμοιως καὶ ὁ Wagner δέχεται ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐπιστήμην, διότι αὕτη δύναται μὲν νὰ καθορίσῃ τὰς αἰτιώδεις σχέσεις μεταξὺ τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, ἀλλὰ δύσκολα ὅμως νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο, καθ' ἴσον αἱ ἀποδείξεις τῆς ἱστορίας εἶναι μᾶλλον ὑποκειμενικαὶ καὶ ἐξηγήσεις.

Ἐπίσης κατὰ τὸ Wagner (Grundlegung Band I. Κεφ. Σελ. 239) καὶ ἐὰν ὑπάρχουν νόμοι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας, εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῶν διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν κατέχει τὰς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἰκανότητάς. Τοῦτο εἶναι ἴσως ὑπερβολή, ἀλλὰ δεικνύει πόσον προσεκτικοὶ πρέπει νὰ εἴμεθα μὲ τὴν παραδοχὴν κανόνων εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην.

Ἐπὶ τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ ζητήματος τῆς ἐπιστήμης, ἦτοι ἐὰν ἡ ἱστορία διέπεται ἀπὸ κανόνας ἢ ὄχι, εἶναι ἀσφαλῶς ἐνδιαφέρουσα ἡ γνώμη τοῦ μεγάλου γερμανοῦ ἱστορικοῦ Ed. Meyer. (Geschichte des Altertums Einleitung 2 Ausg. Σελίς 114). Κατ' αὐτὸν ὁ σκοπὸς τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῶν κανόνων αὐτῆς, ἀλλὰ ἡ περιγραφὴ καὶ ἡ ἐξήγησις τῶν συγκεκορμένων ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν σχέσεων πού ὑφίστανται μεταξὺ τῶν.

Καὶ διὰ μὲν τὴν περιγραφὴν ἔχομεν τὴν ἱστορικὴν κριτικὴν καὶ διὰ δὲ τὴν ἐξήγησιν τὴν ἀναλογίαν. Ἡ χρῆσις τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς εἶναι εὐκόλος, ἡ χρῆσις ὅμως τῆς ἐξηγήσεως δύσκολος. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἐξήγησις πρέπει νὰ ἐρευνήσῃ καὶ τὰς ἐξωτερικὰς δυνάμεις καὶ τοὺς ψυχολογικοὺς παράγοντας τῶν προσώπων εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλονται τὰ γεγονότα. Αἱ ἐξωτερικαὶ δυνάμεις εἶναι εὐκόλον νὰ καθορισθῶν. Διὰ τοὺς ψυχολογικοὺς ὅμως παράγοντας ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ ἐρευνήσῃ τὴ ψυχὴν τρίτου καὶ τοῦτο εἶναι δυνατόν, φυσικά, μόνον βάσει τῶν πράξεων καὶ κατ' ἀναλογίαν αὐτῶν νὰ σχηματίσῃ μίαν εἰκόνα τῶν ψυχολογικῶν παραγόντων, ἦτοι τῶν αἰτίων εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλονται αἱ πράξεις. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, δὲν χωρεῖ ἐπιστημονικὴ γνῶσις, ἀλλὰ διαίσθησις, ὄχι λογικὴ, ἀλλὰ ψυχολογικὴ κατανόησις. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ ἱστορικοὶ κανόνες δὲν ἔχουν τὴν ἀξίαν πού ἔχουν οἱ φυσικοὶ, δὲν εἶναι ἀπόλυτοι, ἀλλὰ μόνον σχετικοί.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι γίνεται σχεδὸν γενικὰ παραδεκτόν, ὅτι δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν τὸ μέλλον, ἀλλὰ ἡ πρόβλεψις δὲν εἶναι γνῶσις, δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Αὐτὸ ἰσχύει ἐν μέρει καὶ διὰ τοὺς παραλληλι-

σμούς της 'Ιστορικῆς Σχολῆς. Οἱ λαοὶ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ζῶντες ὄργανισμοὶ μὲ κανονικὴν τὴν σειρὰν τῆς νεότητος, τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας καὶ τοῦ γήρατος. Φυσικὰ ὑπάρχει ὁμοιότης εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας· λ.χ. ἡ βιομηχανικὴ ἐξέλιξις τῆς Εὐρώπης ἐμφανίζει ὁμοιότητα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ οἰκονομικὸν κανόνα, ἀλλὰ βεβαίωσιν τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἴδια αἰτία θὰ ἔχει τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα. Ἡ ἱστορία μὲ τὴν περιγραφὴν τῆς πραγματικότητος ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπιστήμη. Ἡ ἱστορικὴ περιγραφὴ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἐν μέρει ἴσως τὰ οἰκονομικὰ γεγονότα, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ τοὺς κανόνας ποὺ διέπουν τὴν ἐξέλιξιν των ὅπως ἐνομιζέτο ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς 'Ιστορικῆς Σχολῆς.

Ἐς σημειωθῆ τέλος ὅτι καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν γίνεται παραδεκτὸν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ μέλλον ἀκριβῶς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρόντος. Οἷτω καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Bergson καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν τὸ μέλλον βάσει τοῦ παρόντος (1).

Ὁμοίως κατὰ τὸν ἐπίσης γάλλον φιλόσοφον Renouvier ἡ παραδοχὴ κανόνος εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ὁμοιάζει μὲ τὸν προφήτην ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ προείπῃ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, βάσει τῆς ἐνοράσεως, τῆς φιλοσοφικῆς του καὶ θρησκευτικῆς του φαντασίας, καὶ ὡς ἐκ τοῦτου καταφεύγει εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ὡς θεὸν ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποῖου ὁμιλεῖ.

Τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν ἀπόδειξιν τῶν λόγων διὰ τοὺς ὁποίους ἡ 'Ιστορικὴ Σχολὴ μολονότι συνέβαλε μεγάλως εἰς τὴν προώθησιν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης δὲν ἐπέτυχε πλήρως εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν ποὺ ἡ ἴδια ἀνέμενε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7ον

Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ καὶ ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ τοῦ Κράτους

Τὰ κύρια μειονεκτήματα τῆς 'Ιστορικῆς Σχολῆς, εἶναι ὅτι εἶχε τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι διὰ τῆς ἱστορίας θὰ ἀντικαθίστα τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, καὶ ὅτι ἀπέδιδεν σημασίαν εἰς πᾶν οἰκονομικὸν γεγονός τὸ ὁποῖον ἐνεφάνιζεν ἡ ἱστορία. Ἐπίσης τῆς ἔλειπαν αἱ συνθετικαὶ ἰδέαι. Τὸ τελευταῖον δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς μομφὴ ἐναντίον της, διότι αἱ μεγάλαι δημιουργικαὶ ἰδέαι εἶναι τὸ προνόμιον τῆς μεγαλοφυΐας. Ἐν τούτοις αὕτη συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ὅλαι δὲ αἱ νεώτεροι σχολαὶ ὑπέστησαν ὑπ' αὐτῆς, κατὰ τὴν μᾶλλον καὶ ἥττον σημαντι-

1) Βλέπε Bergson L' evolution creatrice καθὼς καὶ Renouvier introduction à la philosophie analytique de l' histoire—2 ἔκδοσις Τόμος α' σελίς 121.

κὴν ἐπίδρασιν. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι τότε ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ εἶχε ὀδηγήσει, συνεπεῖα τῆς δογματικῆς θέσεως, τὴν ἐπιστήμην εἰς ἀδιέξοδον.

Ὅπως δὴποτε ὅμως πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν, ὅτι εἰς αὐτὴν ὀφείλεται τὸ ὅτι ἔκτοτε ἐγένετο δεκτόν, ὅτι ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ ἀνήκει μεταξὺ τῶν καθηκόντων τοῦ κράτους.

Ἐκτὸς τῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων μεγάλου ἀριθμοῦ καθηγητῶν, ὁπαδῶν αὐτῆς, τὸ κυρίως πνευματικὸν ὄργανον τῆς σχολῆς ἦτο τὸ γνωστὸν περιοδικόν, «Ἐπετηρὶς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ τῆς Στατιστικῆς» (Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik), τὸ ὁποῖον ἐξεδίδετο ἀνελλιπῶς ἀπὸ τὸ 1863 μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν πρὸ τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Ἰδρυτὴς αὐτοῦ ἦτο ὁ Hildebrand εἰς αὐτὸ δὲ ἀνεπτύχθησαν αἱ γνώμαι τῶν σπουδαιότερων οἰκονομολόγων τοῦ κόσμου ἐφ' ὅλων τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων. Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ συνέβαλεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν κλάδων τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Ὡς πρὸς τὴν Δημοσίαν Οἰκονομικὴν ἢ συμβολὴ αὐτῆς εἶναι οὐσιώδης, ἀλλὰ μᾶλλον ἔμμεσος καθ' ὅσον, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ἐκτὸς ἄλλων συγγραφέων ὁ θεμελιωτὴς τῆς νεωτέρας δημοσιονομικῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ Adolf Wagner, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνήκε μὲν πλήρως εἰς τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν, ἐχρησιμοποιεῖ ὅμως τὴν Ἱστορικὴν μέθοδον.

Ἀκόμη εἰς τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν ὀφείλεται, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος, ἡ ἴδρυσις τοῦ λεγομένου Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ, ἢ ἄλλως τοῦ ἀπὸ Καθέδρου Σοσιαλισμοῦ. Πράγματι ἡ ἴδρυσις αὐτοῦ συνέβαλεν αἰσθητῶς εἰς τὴν αἵξησιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ γοήτρου τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς.

Ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς εἰς τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν δὲν εἶναι μία θεωρητικὴ οἰκονομικὴ σχολή, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν διανομὴν αὐτῶν, με ἄλλους λόγους εἶναι ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν ὁποίαν μᾶς ὀδηγεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν πολιτικὴν. Δέον νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ πολιτικὴ αὕτη δὲν εἶναι ἐφαρμογὴ εἰς τὴν πράξιν μιᾶς οἰκονομικῆς θεωρίας, ἀλλὰ εἰς αὐτὴν συγκλίνουν περισσότεραι, μάλιστα καὶ πέραν αὐτοῦ, τοῦτο εἶναι ἐπίσης ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν πρόβλημα.

Εἰδικώτερον πρόκειται περὶ καθορισμοῦ τῶν ὁρίων ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶναι σκόπιμος ἡ κρατικὴ ἐπέμβασις εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ κοινωνικοῦ εισοδήματος. Ἐπίσης ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἀποβλέπει καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν συσσωρεύσεως μεγάλου πλοῦτου ὑπὸ ὀρισμένων τάξεων.

Τοῦτο χωρὶς νὰ εἶναι καθαρῶς οἰκονομικὸν πρόβλημα, διότι ταυτοχρόνως εἶναι ἠθικόν, ἦτο καὶ εἶναι πάντοτε ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ζητήματα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Τὰ κριτήρια δὲ βάσει τῶν ὁποίων θὰ δοθῇ λύσις εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲν εἶναι μόνον οἰκονομικά, ἀλλὰ ἠθικά, πολιτικά

καὶ κοινωνικά (*). Ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐλέχθη ὑπὸ πολλῶν (Bastiat κ.λ.π.) ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος νὰ μεταφερθῇ τοῦτο εἰς τὸν μεταφυσικὸν πολιτικὸν τομέα. Εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς εἶναι φυγομαχία. Καθὼς λέγει ὁ Othmar Spann, ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη δὲν πρέπει νὰ βλέπῃ μόνον τὴν οἰκονομίαν ἢ ὅποια εἶναι μέσον, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τῆς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν.

Κατὰ πρόωτον ἔχομεν νὰ τονίσωμεν ὅτι μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ὑπῆρξε γενικὴ ἢ πεποιθήσις ὅτι τὸ κράτος δὲν δύναται νὰ ἐξακολουθῇ νὰ τηρῇ παιθητικὴν στάσιν εἰς τὸ κοινωνικὸν ζήτημα, ἀλλὰ ἐπιβάλλεται ὅπως τοῦτο ἀναλάβῃ θετικὴν δρασίαν ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν λύσιν τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ προβλήματος. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἶχε λάβει χώραν εἰς ὅλας τὰς προηγμένας χώρας τῆς Εὐρώπης, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Μεγ. Βρετανίαν καὶ Γερμανίαν, ἐκβιομηχάνισις τῆς οἰκονομίας, ἐφαρμογὴ τοῦ Οἰκονομικοῦ Φιλελευθερισμοῦ καὶ πλήρης μεταβολὴ εἰς τὴν κοινωνικὴν σύνθεσιν. Πρέπει ἐπίσης νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἶχε δημιουργηθῇ μία πολυπληθὴς τάξις ἐργατῶν, οἱ ὅποιοι, μολοντί εἶχε σημειωθῇ μεγάλη οἰκονομικὴ εὐημερία, συνελεία τῶν τεχνικῶν ἀνακαλύψεων, ὅχι μόνον δὲν συμμετεῖχον εἰς τὴν μεγάλην αὔξησιν τοῦ οἰκονομικοῦ πλοῦτου πού ἔλαβε τότε χώραν, ἀλλὰ ἡ θέσις αὐτῶν ἦτο τόσον δυσμενῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς λοιπὰς τάξεις, ὥστε αὕτη ἐξαγορεύετο καὶ δικαίως ὡς ἀπαθλίωσις. Συνέπεια αὐτοῦ ἦτο ὅτι εἶχον ἐμφανισθῇ αἱ διάφοροι σοσιαλιστικαὶ σχολαί, εἶχον λάβει χώραν εἰς πολλὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίαι τοῦ ἔτους 1848, τὸ κομμουνιστικὸν μανιφέστον τοῦ Karl Marx εἶχε γίνεαι σύμβολον μιᾶς ἐπαναστατικῆς κινήσεως διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κράτους, καὶ τέλος, τοῦθ' ὅπερ ἴσως καὶ σπουδαιότερον, εἶχεν ἰδρυσθῇ ἐν Γερμανίᾳ τὸ 1869 ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐργατικῶν ἀρχηγῶν Liebknecht καὶ Bebel, τὸ περιώνυμον ἐργατικὸν κόμμα, τὸ σοσιαλιστικόν—δημοκρατικόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἀριθμητικὴ δύναμις ἔβαινε ὀσημεραι αὐξανομένη.

Περίπου παρᾶλληλος ἐξέλιξις εἶχε λάβει χώραν καὶ εἰς τὴν Γαλίαν, ὅπου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς μοναρχίας τοῦ Ἰουλίου, ἡ ὁποία εἰσήγαγε τὰς συνταγματικὰς ἀρχάς, ἡ ἐπιστημονικὴ τάξις εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ *laissez faire laissez passer* καὶ νὰ ἀναπτύσῃ προσπάθειαν ὅπως ἡ κυβέρνησις ἀναλάβῃ τὴν καταπολέμησιν τοῦ *pauperisme*. Μὲ ἕνα λόγον ἢ κρατικὴ ἐπέμβασις διὰ τὴν ρύθμισιν τῶν ὄρων ἐργασίας ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων εἶχε λάβει χαρακτῆρα κοινωνικοῦ αἰτήματος. Ὡς ἐκ τούτου ἦτο φυσικόν, ἡ Ἱστορικὴ Σχολή, ἡ ὁποία ἦτο ἐκείνη πού εἶχε ἀποκαλύψει τὴν πλάνην τῆς Κλασικῆς Σχολῆς καὶ ἰδιαιτέρως τὰς ἐπιζημίας συνελείας τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως, νὰ ἀναλάβῃ τὸ 1872

1) Βλέπε Gite und Riste σελίς 467.

τὴν πρωτοβουλίαν γιὰ τὴν σύγκλησιν εἰδικοῦ ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου εἰς τὸ Eisenach τῆς Γερμανίας, μὲ θέμα τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

Εἰς τὸ Συνέδριον συμμετέσχον ἐξέχοντες καθηγηταὶ καὶ πολιτικοί, καθὼς καὶ πολλοὶ ἀνώτεροι κρατικοὶ ὑπάλληλοι καὶ πολιτικοὶ τῆς Γερμανίας, ἀπέβη δὲ τοῦτο σημαντικὸς σταθμὸς εἰς τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους καὶ τὴν προστασίαν τῶν ἐργαζομένων (1). Ἡ πρώτη ἀπόφασις αὐτοῦ ἦτο ἡ κήρυξις τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ Οἰκονομικοῦ Φιλελευθερισμοῦ καὶ ἡ διατύπωσις τῆς ἀρχῆς, ὅτι κράτος εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἠθικὸν καὶ ἐκπαιδευτικὸν ἴνστιτουτον τῆς ἀνθρωπότητος καθὼς καὶ ὅτι τὸ ἰδανικὸν ἀπὸ τὸ ὁποῖον τοῦτο διαπνέεται εἶναι ἡ ἐπιδιώξις, ἡ προσπάθεια ὅπως πάντοτε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ λαοῦ συμμετέχει εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ συντάκτης τῆς διακηρύξεως αὐτῆς ἦτο ὁ οἰκονομολόγος καθηγητῆς Schmoller, ὁ ἰδρυτῆς τῆς νεωτέρας Ἱστορικῆς Σχολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 8ον

Ο ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

α) Ἡ ἰδρυσις τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ

Σημαντικὸν εἶναι ὅτι ταυτοχρόνως τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου ἐνεγράφησαν μέλη καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν νέου ἰδρυθέντος σωματείου τοῦ περιονύμου «Συλλόγου διὰ Κοινωνικὴν Πολιτικὴν» (Verein für Sozialpolitik (2)) τοῦ ὁποῖου σκοπὸς ἦτο ἡ συλλογὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔλικου τὸ ὁποῖον θὰ ἐπεδείκνυε ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἀνάληψις ὑπὸ τοῦ κράτους τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ταυτοχρόνως τοῦτο εἶναι καὶ ἡ δημιουργικὴ πράξις τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ, ὅπως εἰρωνικῶς ἀπεκλήθη τότε ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Οἰκονομικοῦ Φιλελευθερισμοῦ, ὁ ἀπὸ καθέδρας Σοσιαλισμός, ἐπειδὴ ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ νέου συλλόγου ἀπετελεῖτο ἀπὸ καθηγητῆς. Μεταξὺ αὐτῶν ἐκτὸς τῶν ἰδρυτῶν τῆς δευτέρας Ἱστορικῆς Σχολῆς, ὁ σπουδαιότερος ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς ὁ Adolf Wagner καθηγητῆς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου. Πράγματι αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Συλλόγου διὰ κοινωνικὴν πολιτικὴν διεμορφώθησαν εὐχερῶς μὲ μικρὰν προώθησιν πρὸς ριζοσπαστισμὸν καὶ συστηματοποίησιν ὑπὸ τοῦ Βάγκερ εἰς τὸν Κρατικὸν Σοσιαλισμὸν.

Οὗτος, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δικαίως θεωρεῖται ὡς ἰδρυτῆς τῆς νεω-

1) Βλέπε Rist καὶ Gite ὡς ἀνωτέρω σελίς 500.

2) Ὁ σύλλογος αὐτὸς ὁποῖος συνεβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη τὴν δρᾶσιν του.

τέρας ἐπιστήμης τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας. Ὁ Wagner εἶχε διατυπώσει τὰς ἀρχὰς τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ἰδιαιτέρως εἰς τὸ περιονημον αὐτοῦ ἔργον «Γενικαὶ Ἀρχαί» (Grundlegung) ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τὸ 1876 καθὼς καὶ εἰς τὸ μνημειῶδες ἔργον αὐτοῦ «Δημοσία Οἰκονομική» (Eiuanzwissenschaft) Μεγάλην ἐπίσης συμβολὴν εἰς τὸν ἀπὸ Καθέδρας Σοσιαλισμὸν ἔχει καὶ ὁ Albert Schaeffle μὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ «Ἀνάπτυξις καὶ ζωὴ τοῦ κοινωνικοῦ σώματος». (Bau und Leben des sozialen Körpers). Οὗτος ὑπῆρξε ταυτοχρόνως τόσον κοινωνιολόγος ὅσον καὶ δημοσιονόμος. Περὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας γίνεται λόγος κατωτέρω.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι, ἐνῶ ὁ Adam Smith εἰς τὰς γνώμας του ὡδηγεῖτο ἀπὸ οἰκονομικὰς σκέψεις, ὁ Bastiat, ὁ ὁποῖος εἰρήσθη ἐν παρόδῳ δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς σημαντικοὺς ὁπαδοὺς τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, μετέφερε τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν πολιτικὴν (*). Κατὰ τὸν Bastiat τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς κυβερνήσεως δὲν εἶναι ἡ ἀντιπροσώπευσις τῶν γενικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι δρᾷ διὰ τῆς βίας.

Ὁ σκοπὸς δὲ τοῦ κράτους εἶναι ἡ τήρησις τῆς ἀσφαλείας καὶ ἡ διοικήσις τῆς κοινῆς ἀσφαλείας. Ἡ δρᾷσις τοῦ κράτους ἐκδηλοῦται ὡς βία, ἐνῶ ἡ δρᾷσις τοῦ ἀτόμου χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας, συνεπῶς κατὰ τὸν Bastiat ἡ δρᾷσις τοῦ ἀτόμου εἶναι ἡ νίκη τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς βίας καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τοῦ κράτους. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἀντίδρασις τῶν προοδευτικῶν στοιχείων δὲν στρέφεται τόσον κατὰ τοῦ Adam Smith ὅσον καὶ κατὰ τοῦ Bastiat.

Πάντως καὶ οἱ ἄλλοι ὁπαδοὶ τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς περιέπεσαν εἰς τὸ λάθος νὰ θεωροῦν, ὅτι ὁ ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ὑπερασπίζῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου καὶ εἶχον τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ κράτος στερεῖται τῆς ἰκανότητος νὰ ὑθμιῶν τὴν οἰκονομίαν. Ἦτο φυσικόν, ἐναντίον τῆς παρεκκλίσεως αὐτῆς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ταπεινωτικῆς ἀντιλήψεως περὶ κράτους ἐν Γαλλίᾳ, νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ἡ ἀντίδρασις ὡς τοῦ Sismondi κτλ. Λόγω ὅμως εἰδικῶν λόγων καὶ κυρίως τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπεκράτουν τότε εἰς αὐτὴν — ἦτο ἡ περίοδος τῆς αὐταρχίας τοῦ Ναπολέοντος τοῦ τρίτου — αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκδηλωθῇ.

Ἀντιθέτως τὸ περιβάλλον ἦτο διὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐναφέραμεν πολὺ εὐνοϊκὸν διὰ τὰς κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις ἐν Γερμανίᾳ. Πλὴν αὐτοῦ ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ εἶχεν ἤδη ἀναλάβει τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐκ μέρους τοῦ κράτους καὶ ἀκριβῶς διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν προέβη εἰς τὴν ἰδρυσιν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ. Συνεπῶς αἱ ἀντιλήψεις περὶ οἰκονο-

1) Βλέπε Bast at Harmonier 10 ἐκδοσις σελ. 552.

μίας τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ εἶναι ἡ ἰδίᾳ μὲ ἐκείνην τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ὅτι ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς, στρέφεται πρῶτον ἐναντίον τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ἰδιαιτέρως δὲ ἐναντίον τῶν ὑπερβολῶν εἰς τὰς ὁποίας περιέπεσαν οἱ κατόπιν ὁπαδοὶ αὐτῆς, ὡς οἱ αἰσιόδοξοι γάλλοι ὑπὸ τὸν Bastiat, καθὼς καὶ ἐναντίον τοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς Μαγχεστριανῆς Σχολῆς τοῦ Cobdens, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ εἰς τὴν πράξιν τοῦ Του νόμου τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, ἤτοι τοῦ νόμου τῆς διεθνoῦς ἀνταλλαγῆς.

β) Ἡ θέσις τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς εἰς τὴν ἐπιστήμην

Ὁ Σύλλογος διὰ τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν λοιπὸν εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸν κέντρον τῆς Ἱστορικῆς Σχολικῆς διὰ τὴν μελέτην, διάδοσιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῆς διὰ τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν. Συνεπῶς ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν μὲ τὴν μικρὰν ὅμως διαφορὰν, ὅτι ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἐμφανίζει ἄλλως πλέον ἔντονον κατεύθυνσιν, ἰδιαιτέρως διὰ τῆς συμπληρώσεως αὐτοῦ μὲ τὰς κρατικὰς ἐπιχειρήσεις. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν πού ἤσκησαν ἐπὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ὁ Wagner καὶ ὁ Schäffle περὶ τῶν ὁποίων γίνεται κατωτέρω λόγος.

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ εἶναι σκόπιμον νὰ καθορίσωμεν τὴν θέσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς.

Ἐν πρώτοις ὡς πρὸς τὸν ὄρον Κοινωνικὴ Πολιτικὴ. Οὗτος εἶναι ἀντίστοιχος πρὸς τὸν γερμανικὸν Sozialpolitik, ὅστις ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ὁ ὁποῖος ὀφείλει τὴν ἐπιχράτησίν του εἰς τὴν ἰδρυσιν τοῦ «Verein für Sozialpolitik» ὑπὸ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς.

Τὸ περιεχόμενον τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς, ὡς ἄλλωτε ἦτο εὐνόητον, ἐσημείωσε κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας σημαντικὴν ἐξέλιξιν καὶ οἱ ὀρισμοὶ πού δίδονται εἰς αὐτὴν εἶναι τόσον πολυάριθμοι καὶ διάφοροι, ὥστε καθὼς λέγει ὁ von Wiese (1) τὸ πλέον σημαντικὸν ἀπὸ τὸν ὀρισμὸν εἶναι ἡ διαπίστωσις ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ μεταβολήν. Πράγματι ἐπὶ τοῦ ὀρισμοῦ αὐτῆς ὑφίστανται πολλὰ διχογνωμίαι.

Ἐπειτα τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Ὑπάρχουν τινὲς καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ γερμανὸς καθ. Max Weber, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει,

1) Ἡ λέξις Sozialpolitik ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ W. H. Riehl ὄχι ὡς ἐπιστημονικὸς ὄρος, ἀλλὰ ὡς ἐκκλησις καὶ ἐργατικὸν πρόγραμμα εἰς τὴν δημοσιογραφίαν. Βλέπε Von Wiese. Handbuch der Staatswiss. Band VII σελ 612.

ὅτι αὕτη στερεῖται τῆς δυνατότητος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης Ἀντιθέτως κατὰ τὸν νομ. Wiese ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ ἐμφανίζει πολλὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς γενικῶς ἀναγνωρισμένας καὶ ἀποτελεῖ ἕνα ἐπιστημονικὸν κλάδον. Αὕτη εἶναι ἡ κρατοῦσα γνώμη.

Εἰδικώτερον εἰς τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν συναντῶνται ἠθικαί, πολιτικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ σκέψεις καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑφίστανται στενοὶ δεσμοὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Οἰκονομικῆς ἐπιστήμης Ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ κατὰ πρῶτον λόγον ἀποτελεῖ ἕνα τμήμα τῆς Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς ἢ ὅποια εἶναι ὡς γνωστὸν ἡ ἐφαρμογὴ τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας. Τὰ θέματα αὐτῆς, ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ διανομὴ εἶναι ἐκεῖνα μὲ τὰ ὅποια ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ εὐρίσκεται εἰς στενὴν ἐπαφὴν. Τὰ κριτήρια συνελπῶς κατὰ τὴν ἐρευνᾶν τῶν θεμάτων αὐτῶν εἶναι οἰκονομικά. Ὁμοίως ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ ἀποτελεῖ καὶ τμήμα τῆς γενικῆς Πολιτικῆς τοῦ Κράτους, εἶναι δηλαδὴ τέχνη καὶ κοσμοθεωρία, καὶ τὰ κριτήρια πού θὰ χρησιμοποιηθοῦν εἶναι ἠθικὰ πολιτικά (*).

Πλὴν αὐτοῦ ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ εἶναι συγγενὴς μὲ τὴν Κοινωνιολογίαν καὶ τοῦτο διότι, καθὼς λέγει ὁ Heyde (**), αὕτη ἔχει ἀντικείμενον τὰς σχέσεις αἱ ὅποια διαμορφοῦνται εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἢ δὲ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ ἐρευνᾷ τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα μὲ τὰ ὅποια τὸ κράτος καὶ ἐν γένει οἱ δημοσίου δικαίου ὀργανισμοὶ ἀσκοῦν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινωνίας. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ ἀποτελεῖ τμήμα τῆς Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς, ὑπερβαίνει ὅμως τὰ ὅρια αὐτῆς, καθ' ὅσον ταῦτο χρόνως ἐπεκτείνεται εἰς ἐπιδιώξιν καὶ ἄλλων σκοπῶν τῆς γενικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους, ὡς μορφωτικούς, ὑγιεινοὺς κ.ο.κ.

Ἀρχικῶς ἡ ἔννοια Κοινωνικὴ Πολιτικὴ ἦτο ταυτόσημος μὲ τὴν ἐργατικὴν πολιτικὴν μὲ τὸν σκοπὸν τὴν καλλιτέρευσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν (*). Ἡ σημερινὴ ὅμως ἔννοια αὐτῆς εἶναι πολὺ εὐρύτερα, καὶ εἶναι ἡ κοινωνιολογική, ἦτοι ὡς δέχονται ὁ Swiedineck καὶ ὁ Amon (**), ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἢ ὅποια τείνει εἰς τὴν διαρκῆ ἐξασφάλισιν τῶν σκοπῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Μὲ ἄλλους λόγους ἢ προσπάθεια διὰ μίαν ἠθικὴν ἐξίσωσιν τῶν αἰτημάτων τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τοὺς ἐργάτας καὶ τοὺς ἐργαζομένους, ἀλλὰ ἐκτείνεται καὶ εἰς ἄλλα κοινωνικὰ στρώματα.

Ἐπίσης ὁ ὅρος Κοινωνικὴ Πολιτικὴ δὲν συμπίπτει ἐντελῶς μὲ τὸν ὅρον Κοινωνικὴ Μεταρρύθμισις (Socialreform), διότι ἡ τελευταία εἶναι ἔννοια στενωτέρα. Ἀλλὰ οὔτε καὶ μὲ τὸν ὅρον Ἐργατικὸν Δίκαιον (Arbeits-

1) Βλέπε ὡς ἀνωτέρω σελίς 618.

2) Βλέπε ὡς ἀνωτέρω σελ. 619.

3) Βλέπε ὡς ἀνωτέρω σελ. 612.

4) Βλέπε ὡς ἀνωτέρω σελ. 615.

recht) τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἓνα τμήμα τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς καὶ δὴ τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει μόνον τὰ ζητήματα αὐτῆς, τὰ ὁποῖα ἔχουν τύχει νομοθετικῆς ρυθμίσεως. Τὸ Ἑργατικὸν Δίκαιον βαθμιαίως περιλαμβάνει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἦτο μέχρι τινὸς ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τὸ ὁποῖον τελικῶς διὰ τῆς νομοθεσίας μετεβλήθη εἰς κανόνα δικαίου.

Τέλος ἐρωτᾶται, ἐὰν ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ εἶναι μόνον πολιτικὴ ἢ καὶ θεωρία. Ὑπάρχουν τινὲς οἱ ὁποῖοι δέχονται ὅτι αὕτη δὲν εἶναι θεωρία, ἀλλὰ μόνον ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὴν πράξιν. Ὁρθότερα ὅμως εἶναι ἡ γνώμη ὅτι αὕτη εἶναι καὶ θεωρία, ἡ ὁποία προέρχεται κατὰ ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν Κοινωνιολογίαν καὶ κατὰ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν Πολιτικὴν (1), τὸ περιγραφικὸν τὸ κριτικὸν καὶ τὸ ἐξηγηματικὸν αὐτῆς μέρος τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ ἐκτενέστερον.

γ) Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ

Οὔτω ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς πρὸςβέβηκε ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ κράτους εἶναι ἡ ἐκπροσώπησις κυρίως τῶν συλλογικῶν συμφερόντων, ὅτι μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν τάξεων ἐνὸς λαοῦ ὑφίστανται, ὅχι μόνον οἰκονομικοὶ δεσμοί, ὡς ἐδέχετο ἡ Κλασσικὴ Σχολή, ἀλλὰ καὶ ἠθικοί, ἱστορικοί, πολιτικοὶ κλπ. Ἡ ἱστορικὴ κοινότης, τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη (2), ἡ γλωσσικὴ, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ ἀλληλεγγύη, εἶναι μάλιστα βαθύτεροι δεσμοὶ ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων. Τὸ ὄργανον τῆς ἐνότητος ἐνὸς λαοῦ δὲν εἶναι ἡ οἰκονομία, ἀλλὰ τὸ κράτος καὶ τὸ κρατικὸν καθῆκον, δὲν εἶναι νὰ παραμένῃ θεατὴς ἔναντι τῆς ἀνίσου κατανομῆς τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων καὶ κοινωνικῶν τάξεων, καὶ ἰδιαιτέρως ἔναντι τῆς ἀπαθλιώσεως μιᾶς ὀρισμένης τάξεως ἐξ αὐτῶν, τῆς ἐργατικῆς. Αὕτη ἀποτελεῖ τὸ σύμπτωμα τῆς τεχνικῆς καὶ οἰκονομικῆς προοόδου, καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι δίκαιον νὰ καταλογισθῇ εἰς τοὺς ἐργάτας ἡ εὐθύνη διὰ τοῦτο, διότι τὸ καθῆκον τοῦ κράτους εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόνοια. Δέον νὰ προστεθῇ ὅτι ὡς πρὸς τὴν δικαιοτέραν κατανομὴν τῶν ἀγαθῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων, αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ συμπίπτουν μὲ τὰς γνώμας καὶ ἄλλων συγγραφέων, κυρίως τοῦ White Dupont καὶ Sismondi (3) τοὺς ὁποῖους ἀναφέραμεν ἀνωτέρω. Οὔτω ὁ W. Dupont ἀντέδρασε κατὰ τῆς ταπεινωτικῆς διὰ τὸ κράτος ἀντιλήψεως, ὅτι δὲν διαθέτει οἰκονομικὰς ἰκανότητας καὶ ἤθελε νὰ τοῦ ἀποδώσῃ τὴν πρέπουσαν θέσιν διὰ ἀναγνωρίσεως εἰς αὐτὸ τῆς ἐπεμβάσεως πρὸς προώθησιν τοῦ συλλογικοῦ συμφέροντος. Ἐπίσης καὶ ὁ Sismondi θεωρεῖ ἀναπότρεπτον ὅτι, μὲ

1) Βλέπε ὡς ἀνωτέρω σελ. 618.

2) Ἡ ἀναγνώρισις αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς βάσεως συνδέει τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν μὲ τὸν F. List.

3) Βλέπε ἀνωτέρω σελίς 15 Κ. Σ.

τὴν ὑφισταμένην ἀνισότητα, ὁ ἰσχυρότερος θὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν του εἰς τὸν ἀσθενέστερον, καὶ κατὰ συνέπειαν ὑφίσταται καθήκον διὰ τὸ κράτος νὰ ἐπέμβῃ ὑπὲρ τοῦ ἀσθενεστεροῦ. Ἀκόμη οὕτως λέγει ὅτι ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπάρχει ἀτομικὸν συμφέρον καὶ συλλογικόν, ἢ ἑναρμόνισις δὲ τῶν δύο ἀποτελεῖ τὴν ἀποστολὴν τοῦ κράτους.

Ὅλοι ὅμως οἱ ἀνωτέρω συγγραφεῖς δέχονται τὴν κρατικὴν ἐπέμβασιν μὲ βίαιον ὅμως τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν, διότι μόνον αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀσφαλὲς καὶ ἀπλοῦν κριτήριον. Κατ' αὐτοὺς ἡ κρατικὴ ἐπέμβασις εἶναι δικαιολογημένη μόνον, ὅταν ἡ ἐπιστήμη ἀποδείξῃ τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ μέσου τὸ ὁποῖον θὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ κράτος. Ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς συμπίπτει ἐπίσης πλήρως μὲ τὰς γνώμας τοῦ Rodbertus καὶ τοῦ Lassalle. Ἦτοι ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς, ὁμοῦ μὲ τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς, δὲν θέλουν νὰ καταργήσουν τὴν ἰδιοκτησίαν, οὔτε καταδικάζουν τὸ κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματίου καὶ τὸν τόκον τοῦ κεφαλαίου καὶ ἐν γένει τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν, ὅπως ἐπιδιώκουν οἱ σοσιαλισταί, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού ἐπιδιώκουν εἶναι ἡ ἑναρμόνισις τοῦ εισοδήματος τῶν ἐργαζομένων πρὸς τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν συμβολὴν των εἰς τὴν παραγωγὴν. Τοῦτο δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ὑπερβολικῶν κερδῶν τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς ἓνα δίκαιον μέτρον, ἵνα οὕτω καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀύξησις τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐργαζομένων μέχρι ἐπιπέδου τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει μίαν ἀξιοπρεπῆ ζωὴν αὐτῶν.

Ἀλλὰ εἰς τὸν Κρατικὸν Σοσιαλισμὸν καταλήγουν ἀκόμη καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν πολεμιῶν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς παραγωγῆς, ἐπειδὴ ἐθεώρουν ἀπαραίτητον καὶ εὑρισκον ὅτι δι' αὐτοῦ δύναται νὰ ἐπέλθῃ ταχέως καλλιτέρευσις εἰς τὴν θέσιν τῶν εργατῶν. Ἡ ἀφρηγία λοιπὸν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ δὲν εἶναι ἡ κριτικὴ καὶ ἡ κατάργησις τῆς ἰδιοκτησίας, τοῦτο εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ οἱ σκοποὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ εἶναι ἠθικοὶ καὶ ἐθνικοί.

Ἐκτὸς τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἕτερον μέσον κατὰ τὸν Κρατικὸν Σοσιαλισμὸν διὰ τὴν δικαιότεραν κατανομήν τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων, εἶναι καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς κρατικῆς δραστηριότητος εἰς τὸν ἰδιωτικὸν τομέα (κρατικαὶ ἐπιχειρήσεις), καθὼς καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας ὡς ὄργανου διὰ τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν. Οὕτω ἐπιτυγχάνεται ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους.

Ἄς σημειωθῇ ἀπὸ τοῦδε, ὅτι ἡ συμπλήρωσις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους διὰ τῆς φορολογίας — αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη κοινωνικοπολιτικὴ ἀποστολὴ τοῦ φόρου — διευτυπώθη πλήρως ὑπὸ τοῦ Wagner. Ἀρχικῶς τὴν ἰδέαν τῆς χρησιμοποίησεως τῆς φορολογίας δι' ἐπίτευξιν δικαιοτέρας συμμετοχῆς εἰς τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα τῶν ἐργαζομένων, ὑπὸ ἄλλην ὁμῶς

μορφὴν διετύπωσε ἤδη τὸ 1847 ὁ γάλλος συγγραφεὺς White — Dupont⁽¹⁾. Οὗτος τάσσειται ὑπὲρ τῆς ἐπιβολῆς εἰδικῆς φορολογίας ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω τάξεων τὸ προϊὸν τῆς ὁποίας θὰ χρησιμοποιεῖται μόνον πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐργαζομένων. Τέλος κατὰ τὸν Lotz⁽²⁾ ἡ ἰδέα τῆς κοινωνικῆς φορολογίας, ἰδίως διὰ εἰσαγωγῆς προοδευτικῆς φορολογίας, ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν γαλλικὴν ἐθνοσυνέλευσιν τοῦ 1792.

Ἀντιθέτως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, πρὸς τὸν Dupont White ὁ Wagner⁽³⁾, χωρὶς νὰ προτείνῃ εἰδικὴν φορολογίαν διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, θεωρεῖ ὡς κρατικὸν καθήκον τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κρατικῶν ἐσόδων πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀσθενεστέρων τάξεων. Ἐπίσης οὗτος διαμορφώνει τὴν φορολογίαν διὰ τῆς προοδευτικῆς φορολογίας τοῦ ἀφορολογήτου ἐλαχίστου ὁρίου συντηρήσεως κτλ. πλήρως ἐπὶ κοινωνικοπολιτικῶν βάσεων. Γενικῶς ὁ Wagner θεωρεῖ ὡς σκοπὸν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ τὴν ἀνύψωσιν τῶν κατωτέρων τάξεων εἰς βίαιον τῶν ἀνωτέρων (εὐπόρων) τάξεων καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς συσσώρευσεως ὑπερβολικοῦ πλοῦτου εἰς ὀλίγους ἰδιοκτητίας.

Κατὰ τὸν Κρατικὸν Σοσιαλισμὸν συνεπῶς τὸ κράτος δὲν ἔχει μόνον καθήκον νὰ προστατεύῃ τὸν λαὸν καὶ τὸ ἄτομον ἀπὸ ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἐπίθεσιν, ἀλλὰ καθήκον αὐτοῦ εἶναι νὰ ἀναπτύξῃ τὰ ἐθνικὰ καὶ ἰδεώδη, τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει καὶ τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην.

Ὅρθῶς ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς τονίζει ὅτι οἱ φιλελεύθεροι συγγέουν τὸν ἐλεύθερον συναγωνισμὸν μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν, καθ' ὅσον ὑπάρχουν ἄτομα δρωῦντα εἰς τὴν οἰκονομίαν, τὰ ὁποῖα εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀσθενῆ. Εἰς τὸν ἄνισον αὐτὸν οἰκονομικὸν ἀγῶνα τὸ καθήκον τοῦ κράτους εἶναι νὰ ἐνισχύῃ τὰ ἀσθενῆ ἄτομα ἔναντι τῶν ἰσχυρῶν.

Κατὰ ταῦτα ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν Σοσιαλισμὸν διότι δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ εἰς τὸ εἰσόδημα χωρὶς ἐργασίαν, διότι ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ εἶναι κυρίως ἠθικὸς ἐθνικὸς, διότι οὗτος διὰ τῆς κρατικῆς ἐπιχειρήσεως θέλει νὰ περιορίσῃ τὸν ἀτομικὸν ἐγωῖσμὸν καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἠθικὴν ἀλληλεγγύην καὶ διότι νομίζει ὅτι τὸ κράτος τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς κυρίαν ἀποστολὴν τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος θὰ ἀναπτύξῃ αὐτὴν διὰ τῆς δικαιότερας κατανομῆς τῶν παραγομένων ἀγαθῶν⁽⁴⁾ καὶ ἐξυψώσεως τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Τέλος ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἀποβλέπει ὅπως διὰ τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς μειώσῃ τὸν κίνδυνον τῶν κοινωνικῶν κινήματων. Ἰδιαιτέρως τὴν ἀπειλήν αὐτὴν ἔβλεπε πολὺ σαφῆ ὁ ἰδρυτὴς αὐτοῦ G. Schmoller.

Ὁ χαρακτὴρ αὐτὸς τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ δίδει ἀφορμὴν εἰς

1) Βλέπε Dupont — White. Kapital et travail σελίς 398.

2) Walter Lotz Finanzwissenschaft Tübingen σελίς 398.

3) Adolf Wagner Finanzwissenschaft und Staatssozialismus σελίς 718.

4) Βλέπε Gite και Riste σελίς 508.

την δικαίαν ἐναντίον του κρατικῆν, ὅτι αἱ ἀρχαὶ δὲν εἶναι ἀκριβεῖς, ἀλλὰ εἶναι διάφοροι ἀναλόγως τῶν γενικῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν ἐκάστοτε. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐλέχθη ὅτι οὗτος εἶναι τὸ σημεῖον συναντήσεως τοῦ χριστιανικοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ φωτισμένου συντηρητισμοῦ, τῆς προοδευτικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ μετριοπαθοῦς σοσιαλισμοῦ (opportuniste). Ἰδιαιτέρως δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς εἶναι σύμφωνος α) πρὸς τοὺς προοδευτικοὺς φιλελευθέρους οἱ ὅποιοι ἀρνοῦνται ὡς ἀλήθειαν ἀνταπόδεικτον τὴν ἀρχὴν τοῦ *laissez faire laissez passer* τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, καὶ β) πρὸς τοὺς σοσιαλιστὰς οἱ ὅποιοι, μολονότι διακρίνεται ἐχθρικῶς πρὸς τὸν θεσμόν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὴν οικονομικὴν ἐλευθερίαν, θέλουν ἐν τούτοις νὰ ἐπιδιώξουν διὰ τοῦ κράτους τὴν μείωσιν τῆς ἀθλιότητος τῶν ἐργατῶν. Ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἐνώνει καὶ τὰς δύο αὐτὰς ἀρχὰς καὶ ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζεται μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην πού τρέφει εἰς τὸ ὑψηλὸν ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπίπεδον τοῦ Κράτους.

Ἐπίσης, κατὰ ἓνα μέγα μέρος, ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς συμπίπτει μὲ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Saint-Simon, ὅχι ὅμως μὲ τὸν Saint-Simonistes καὶ μὲ τὸν Proudhon, καὶ ἐν γένει μὲ τοὺς λεγομένους ἰδεαλιστὰς σοσιαλιστὰς. Ὡς γνωστὸν ὁ σκοπὸς αὐτῶν δὲν ἦτο ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ ἤθελαν νὰ ἐκθέσουν τὰς σκέψεις των ὡς ἀπλῶς ἰδεώδη ὀργάνωσιν (*). Ἀντιθέτως οὗτος εὑρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον πρὸς τὸν ἐπαναστατικὸν σοσιαλισμὸν καὶ τὸν κομμουνισμὸν τοῦ Karl Marx, τὸν καλούμενον Ἐπιστημονικὸν Σοσιαλισμὸν. Οὗτος, ὅπως λέγει ὁ Antoine Labriola (**), εἶναι ἐπιστημονικὸς διότι δὲν ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ καταρτίσῃ ἓνα νέον σχέδιον, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύπτῃ ἐπιστημονικῶς τὴν γραμμὴν τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ ἀστικὴ κοινωνία. Ἐπίσης ἀποκαλύπτει τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον διέπει τὴν ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία προωθεῖ τὴν κοινωνίαν καθὼς καὶ τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη κατευθύνεται. Ὡς γνωστὸν ὁ Μαρξισμὸς εἶναι ἐπαναστατικὸς, διεθνῆς, ἀποβλέπει εἰς τὴν δικτατορίαν τῆς ἐργατικῆς τάξεως, τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιοκτησίας, κοινωνικοποίησιν τῆς παραγωγῆς, θεωρεῖ μόνον τὴν ἐργασίαν ὡς παραγωγικὴν κ. ο. κ.

Ὅρθῶς θέτει τὸ ζήτημα ὁ Proudhon εἰς μίαν ἐπιστολὴν του ὡς ἀπάντησιν τῆς γνώμης τοῦ Karl Marx ὅτι ἡ κοινωνικὴ μεταβολὴ πρέπει νὰ ἐπιδοχθῆ δι' ἐπαναστάσεως.

Ὡς γνωστὸν μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν συγγραφέων, οἱ ὅποιοι ἤσκησαν μεγάλην ἐπίδρασιν κατὰ τὴν περίοδον περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος, (φυσικὰ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μαρξισμοῦ εἶναι ἀπείρως μεγαλύτερα), ἐπικρατεῖ πλήρως ἀντίθεσις. Ὁ Karl Marx εἶναι ὁ θεωρητικὸς τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς πλήρους ἀντικαταστάσεως τῆς ἰδιοκτησίας διὰ κοινοκτημοσύνης, καὶ ὁ θεωρητικὸς τοῦ

1) Βλέπε Ξεν. Ζολότα. Κοινωνικὴ Πολιτικὴ. Ἀθῆναι 1942. σελὶς 152.

2) Βλέπε Ant. Labriola. La conception materialiste de l'histoire σελ. 24.

ταξικού αγώνος. Ἀντιθέτως ὁ Proudhon εἶναι ὁπαδὸς τῆς εἰρηνικῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως, τῆς περιορισμένης καὶ τεμαχισμένης ἰδιοκτησίας, καὶ τῆς λαϊκῆς ἐνότητος. Εἶναι συνεπῶς εὐνόητον ὅτι ὁ Karl Marx ὀνομάζει τὸν Proudhon μικροαστόν.

Ὁ Proudhon ἀπαντᾷ ὅτι δὲν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἐπαναστατικὴ δρᾶσις διὰ τὴν κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν. Δι' ἑνὸς οικονομικοῦ συνδυασμοῦ δύναται νὰ ἀποδοθῇ ὁ πλοῦτος εἰς τὴν κοινωνίαν, ὅπως ἀκριβῶς δι' ἄλλου, τῆς ἔχει ἀφαιρεθῆ. Ἀντιθέτως ἡ ἐπανάστασις εἶναι μία ἔκκλησις εἰς τὴν βίαν καὶ συνεπῶς μία ἀντίφασις. Ἀκόμη σημαντικώτερον εἶναι, ὅπως οὗτος γράφει εἰς τὸ δημοσίευμα αὐτοῦ Confessions d' un revolutionnaire, τὴν ἀκόλουθον φράσιν: «Μία ἐπανάστασις εἶναι μία ἔκρηξις μιᾶς ὀργανικῆς δυνάμεως, μία ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω, αὕτη δικαιολογεῖται μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι εἰρηνικὴ καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν παράδοσιν καὶ θέλησιν τοῦ λαοῦ. Ἡ βία πρὸς ἐπιβολὴν τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς ἐξελίξεως εἶναι ὁμοία μὲ τὴν τυραννίαν, ἡ ὁποία θέλει νὰ τὴν ἐμποδίσῃ».

Δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι καὶ σήμερον ἡ γνώμη αὕτη ἔχει σχεδὸν πλήρη τὴν ἀξίαν της. Ἀντιθέτως ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς εὐρίσκεται εἰς στενὴν σχέσιν, καὶ ἴσως ὑπέστη καὶ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Rodbertus καὶ Lassalle, τῶν ὁποίων ἡ κατευθυντηρία γραμμὴ εἶναι ὅτι τὸ κράτος δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς μέσον, ἵνα μεταβληθῇ ἡ σημερινὴ μειονεκτικὴ διὰ τοὺς ἐργαζομένους σύνθεσις τῆς κοινωνίας, εἰς μίαν δικαιότεραν τοιαύτην. Εἶναι συνεπῶς σκόπιμον νὰ δώσωμεν μίαν σύντομον εἰκόνα τῶν ἰδεῶν τῶν δύο αὐτῶν γερμανῶν σοσιαλιστῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 9ον

R O D B E R T U S

Ὁ Rodbertus ὑπῆρξεν ἕνας βαθύτατος θεωρητικὸς καὶ λαμπρὸς συγγραφεύς. Ἀντιθέτως ὁ Lassalle διεκρίνετο διὰ τὴν μεγάλην δραστηριότητά του καὶ ἰκανότητά δι' ὁμιλίαν καὶ προπαγάνδαν, χάρις δὲ εἰς τὰς ἰδιότητας αὐτὰς συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἐργατικῆς κινήσεως ἐν Γερμανίᾳ καὶ τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς.

Χωρὶς ἀμφιβολίαν ὁ γαλλικὸς σοσιαλισμὸς ἐχρησίμευσε ὡς ὁ πρόδρομος εἰς τὸν Rodbertus, ὁ ἀκριβὴς ὅμως καθορισμὸς τῆς ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν γάλλων σοσιαλιστῶν ἐμφανίζει μερικὰς δυσκολίας. Πάντως εἶναι φανερὰ ἡ πνευματικὴ συγγένεια τοῦ Rodbertus ἰδιαιτέρως μὲ τὸν Sismondi καὶ κατὰ ἕνα μικρὸν μέρος καὶ μὲ τὸν Saint-Simon. Ἡ συγγένεια ὅμως αὕτη ἰδεῶν τοῦ Rodbertus ὑφίσταται μὲ τὴν ἀρχικὴν ἰδεολογικὴν μορφήν τῶν σοσιαλιστῶν Γάλλων, δηλαδὴ χωρὶς τὴν ἀντίδρασιν ποὺ ἐνεφανίσθη

έναντίον των κατόπιν, συνεπέα των επαναστατικῶν κινημάτων τοῦ 1848, τὰ ὅποια εἶχον τὴν πηγὴν των εἰς τὸν γαλλικὸν σοσιαλισμὸν.

Καθὼς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω ὁ Sismondi συνεπλήρωσε τὴν οικονομικὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν ἢ θέσις του εἶναι ἑναντίον αὐτῆς, ἀντιθέτως θεωρεῖ τὸν θεσμόν τῆς ἰδιοκτησίας ὡς δικαιολογημένον καὶ ἀπαραίτητον. Ὁ Rodbertus εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν Sismondi ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἀνάγκην μεταβολῆς εἰς τὴν διανομὴν τῶν ἀγαθῶν. Ἀντιθέτως διαφωνεῖ ὅμως μὲ αὐτὸν ὡς πρὸς τὸν θεσμόν τῆς ἰδιοκτησίας τὸν ὅποιον θεωρεῖ κακόν, ἀλλὰ ἀκόμη ἀναγκαῖον. Περισσότερον σύμφωνος εἶναι ὁ Rodbertus μὲ τὸν Saint Simon ὁ ὁποῖος κηρύσσεται πολέμιος τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ἐξετάζον τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἐξέλιξιν καὶ τὴν ἐπίδρασιν πού ἄσκει οὗτος ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος πρέπει νὰ καταργηθῆ. Μὲ τὰς ἰδέας αὐτὰς περὶ ἰδιοκτησίας εἶναι σύμφωνος ὁ Rodbertus ἔχει ὅμως ἑνδοιασμοὺς ὡς πρὸς τὴν κατάργησιν ἀμέσως τῆς ἰδιοκτησίας.

Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Rodbertus ἔγκειται ὀλιγώτερον εἰς τὴν πρωτοτυπίαν καὶ ἐκτιμᾶται τοῦτο περισσότερο, διότι ἀποτελεῖ μᾶλλον μεταφορὰν τῶν σοσιαλιστικῶν ἀρχῶν τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὰς τελευταίας δεκαετηρίδος. Ἐπίσης πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι αἱ κοινωνικαὶ ἰδέαι τοῦ Rodbertus ἀρχικῶς ἐπέρασαν σχεδὸν ἀπαρατήρητοι καὶ ἡ διάδοσις αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὸν Lassalle καὶ εἰς τὸν A. Wagner.

Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν ἀνέφερε τὸν Rodbertus εἰς τοὺς λόγους του ὑπὲρ τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ὡς τὸν μεγαλύτερον οικονομολόγον τῆς περιόδου του. Πλήρως ἀποδίδει τὰς ἰδέας τοῦ Rodbertus ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Wagner, ὅτι οὗτος εἶναι ὁ Ricardo τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστόν, ἐσυστηματοποίησε καὶ διέδωκε τὰς γνώμας τοῦ Adam Smith. Πράγματι ὁ Rodbertus διὰ τῆς ἰσχυρᾶς λογικῆς του καὶ μεθοδικότητος συνέβαλε εἰς τὴν διάδοσιν τῶν σοσιαλιστικῶν γνωμῶν τῆς προηγηθείσης αὐτοῦ περιόδου.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὰς γνώμας αὐτοῦ πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι αὐταὶ δὲν διατυπῶνται ἐλακτιβῶς καὶ ἐμφανίζον μικρὰν ρευστότητα. Πάντως ὁ Rodbertus εἶναι ἀντίθετος κάθε ριζοσπαστισμοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὴν οικονομίαν καθὼς καὶ τὴν ἔνωσιν των, ἰδιαίτερος δὲ φυσικὰ πρὸς τὸν Karl Marx, διὰ τὸν ὅποιον ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ἡ ἐπανάστασις καθὼς καὶ ἡ οικονομικὴ θεωρία καὶ ἡ πολιτικὴ δράσις εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένα.

Μὲ τὸν Sismondi εἶναι σύμφωνος ὅτι ἡ σπουδαιότερα ἀποστολὴ τοῦ κράτους εἶναι ἡ καταπολέμησις τοῦ pauperisme. Εἶναι δὲ σύμφωνος μὲ τὸν Saint Simon, διότι δέχεται καὶ αὐτὸς ὡς μόνον πηγὴν τῆς παραγωγῆς τὴν ἐργασίαν. Ἐν τούτοις ὁ Rodbertus δειλεῖα πρὸ τῆς καταργήσεως τῆς ἰδιοκτησίας, διότι ἡ κοινωνία δὲν εἶναι πρὸς τοῦτο ἀκόμη ὥριμος καὶ κά-

μνει τὴν συγκατάβασιν, ὅτι ἡ ἀδικία εἰς τὴν κατανομήν τῶν ἀγαθῶν, πού γίνεται εἰς τοὺς ἐργάτας, πρέπει νὰ διορθωθῇ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους Πάντως οὗτος καταδικάζει πλήρως τὴν ιδιοκτησίαν.

Χαρακτηριστικὸν τῶν ἰδεῶν τοῦ Rodbertus εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἀποτελεῖ ἡ σύνθεσις πού ἔδωκεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν κατεύθυνσίν του, ἤτοι ὅτι εἶναι μοναρχικός, ἐθνικός καὶ σοσιαλιστής. Ἐπίσης ἄλλοτε ἐδήλωσεν ὅτι μετὴν καρδιά του ἀνήκει εἰς τὸ σοσιαλιστικὸ—δημοκρατικὸν κόμμα, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐπιδιώκει μόνον οἰκονομικοὺς καὶ ὄχι πολιτικοὺς σκοπούς.

Τέλος ἔχομεν εἰκόνα τῶν γνωμῶν του μετὰ τὸ γεγονός ὅτι οὗτος ἠρνήθη νὰ ἐγγραφῇ μέλος τοῦ συλλόγου τοῦ Eisenach τὸν ὁποῖον ὠνόμασε τέλμα, διότι ἐθεώρει τὰς ἰδέας τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ νεφελώδεις καὶ πολὺ συντηρητικὰς καὶ ἰδιαιτέρως διότι οὗτος δὲν καταδικάζει τὴν ιδιοκτησίαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ Rodbertus χωρὶς τὴν θέλησίν του ἤσκησεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ. Ὡς ἐξήγησιν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν πρῶτον διότι ὁ Rodbertus διαχωρίζει πλήρως τὸν σοσιαλισμὸν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴν δρᾶσιν καὶ δεύτερον, διότι ἡ ὄργανικὴ θεωρία αὐτοῦ περὶ τῆς κοινωνίας εἶναι ἐκείνη πού δέχεται καὶ ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμός. Κατ' αὐτὸν ἡ παραγωγή καὶ ἡ κατανομή τῶν ἀγαθῶν ἐπέχουν θέσιν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, αἱ ὁποῖαι διαφεύγουν πλήρως τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀτόμων, διὰ τοῦτο τὸ κράτος πρέπει νὰ ἀναλάβῃ εἰς χεῖρας του τὴν γενικὴν κατεύθυνσιν τῆς παραγωγῆς καὶ διανομῆς τῶν ἀγαθῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 10ον

Ο LASSALLE

Καθὼς ἀναφέραμεν ἀνωτέρω ὁ Lassalle εἶναι ὀλίγον θεωρητικός, εἶναι ὅμως ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν δημοσίαν αὐτοῦ μεγάλην δρᾶσιν συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάδοσιν τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως τῆς ἐποχῆς του. Τὸν Lassalle κρίνει ὀρθῶς ὁ Rodbertus ὅταν λέγει, ὅτι πρέπει νὰ ξεχωρίσωμεν ἓνα ἐσωτερικὸν θεωρητικὸν καὶ ἓνα ἐξωτερικὸν πολιτικὸν Lassalle, ἓνα θεωρητικὸν τοῦ ἐπιστημονικοῦ γραφείου καὶ ἓνα πολιτικὸν, πού ὀμιλεῖ καὶ συγκινεῖ τὸν λαόν. Ὡς θεωρητικὸς εἶχε σημαντικὴν πρωτοτυπίαν καὶ ὑπῆρξε σοσιαλιστής σχεδὸν ὅσον καὶ ὁ Karl Marx.

Ὁ Lassalle θεωρεῖ τὸν θεσμὸν τῆς ιδιοκτησίας ὅτι εἶναι καταργητέος· τοῦτο ὅμως δέον νὰ συντελεσθῇ βαθμηδὸν ἐντὸς μιᾶς ἢ δύο ἑκατονταετηρίδων. Πάντως εἰς αὐτὸν ἐπεκράτησε ἀντὶ τῆς θεωρίας ἡ πολιτικὴ δρᾶσις καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκάζεται νὰ κάμνῃ πολλὰς παραχωρήσεις.

Εἰς τὸν Lassalle πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι εἶναι μεταξὺ τῶν πρώτων, οἱ ὁποῖοι ἐκήρυξαν τὴν ἀνάγκην τοῦ παρεμβατισμοῦ τοῦ κράτους καὶ τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ *laissez faire laisser passer* (1).

Ὁ κρατικὸς παρεμβατισμὸς εἶναι ἡ κυριώτερα αὐτοῦ ἰδέα καὶ ὁ ἴδιος δὲ τὴν θεωρεῖ ὡς τὸ κεντρικὸν σημεῖον τοῦ προγράμματός του. Κατ' αὐτὸν ὑπάρχουν δύο ἀντιλήψεις περὶ κράτους, πρῶτον ἡ ἀστική ἢ ὁποῖα θεωρεῖ ὡς σκοπὸν τοῦ κράτους τὴν ἐγγύησιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, δεύτερον ἡ ἐργατικὴ ἀντίληψις τοῦ κράτους τὴν ὁποῖαν ἀναπτύσσει ὡς ἀκολούθως.

Ἡ ἀστική ἔννοια τοῦ κράτους θὰ ἦτο λέγει ὀρθῆ ἐὰν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἐξ ἴσου ἰσχυροὶ, εὐφρεῖς, μορφωμένοι καὶ εὐποροὶ, ἐπειδὴ τοῦτο δὲν εἶναι ἡ πραγματικότης γιὰ αὐτὸ καὶ ἡ ἀστικὴ ἀντίληψις περὶ κράτους δὲν εἶναι ὀρθή. Πρὸς ἐπίλυσιν τῆς ἐργατικῆς ἔννοιαις τοῦ κράτους ὁ Lassalle μεταφέρει τὴν ἔννοιαν τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου εἰς τὸ μεταφυσικὸν — πολιτικὸν καὶ λέγει, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ κράτους εἶναι ὁ ἀγὼν νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐλευθερίαν ἐναντι τῆς φύσεως καὶ ἐναντι ὅλων τῶν ἄλλων ἐμποδίων τὰ ὁποῖα συναντᾷ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εἶναι ἡ πτώχεια, ἡ ἀθλιότης, ἡ φυσικὴ ἀδυναμία, ἡ ἔλλειψις μορφώσεως κ.τ.λ.

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος μόνος του δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὑπερικήσῃ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐμπόδια πραγματοποιεῖ τὴν ἔνωσίν του μετ' ἄλλους, τελικῶς δὲ δημιουργεῖται τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ἡ ἀποστολὴ εἶναι νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐξέλιξίν του. Σκοπὸς συνεπῶς τοῦ κράτους εἶναι νὰ διαπαιδαγωγήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Καθὼς ἀναφέραμεν ἄνωτέρω ἡ ἰδέα τοῦ παρεμβατισμοῦ τοῦ κράτους συμπίπτει μετ' τὴν ἔννοιαν τοῦ Hegel περὶ κράτους(2). Ἀκόμη ἦτο σημαντικὸν ὅτι καὶ ὁ Rodbertus καὶ ὁ Lassalle συνέβαλον διὰ τῶν προσωπικῶν τῶν σχέσεων εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων εἰς τὴν Γερμανίαν. Οὗτοι ἤσκησαν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ Adolf Wagner, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀρχικαγκελαρίου Βίσμαρκ.

Πράγματι ὁ Rodbertus διετήρει στενὰς σχέσεις μετ' τὸν Wagner ὁ ὁποῖος συχνὰ εἶχε δημοσίᾳ ἀναγνωρίσει τὴν συγγένειαν τῶν ἰδεῶν του πρὸς ἐκεῖνας τοῦ Rodbertus. Ὁμοίως ὁ Rodbertus εἶχε ἐπαφὴν μετ' τὸν Βίσμαρκ πιστεύεται μάλιστα ὅτι ὁ τελευταῖος διετήρει μυστηριώδη ἐπαφὴν καὶ μετ' τὸν Lassalle ἀκόμη καὶ ὅταν οὗτος εἶχε ἀναπτύξει ἐπαναστατικὴν προπαγάνδαν.

Ὅπως δὴποτε εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ εἰσαγωγή ὑπὸ τοῦ Βίσμαρκ τῶν πρώτων κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων ὀφείλεται εἰς τὰς σχέσεις του μετ' τὸν Wagner, τὸν ὁποῖον οὗτος ἐξέτιμα καὶ συχνὰ ἐκάλει εἰς ἀνταλλαγὴν γνωμῶν ἐπὶ

1) Βλέπε Rist und Gite ὡς ἄνωτέρω σελίς 498.

2) Βλέπε κατωτέρω σελίς 165.

οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων. Φυσικὰ μὲ αὐτὰ δὲν θέλομεν νὰ μειώσωμεν τὴν σημασίαν τῆς πρωτοβουλίας καὶ τὴν πολιτικὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Βίσμαρκ εἰς τὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι προεῖδε καὶ τὴν κοινωνικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 11ον

ΟΙ ΟΡΟΙ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΕΙΣ

α) Γενικαὶ παρατηρήσεις

Τὸ κυριώτερον μέσον τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην καθὼς καὶ ἡ σπουδαιότερα ἀρχὴ αὐτοῦ, ἥτις ἐσημείωσε καὶ νέαν περίοδον εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ ἀποστολὴν τοῦ κράτους, εἶναι ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους εἰς τὴν ῥύθμισιν τῆς ἐργασίας καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις. Δέον νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ λεγομένου κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ δὲν εἶναι πρωτοτυπία τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ διευτυπώθη ἤδη ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους καὶ δὴ αὕτη συμπίπτει μὲ τὴν φιλοσοφικὴν ἀντίληψιν τοῦ Hegel καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Fichte.

Κατὰ τὸν Hegel τὸ κράτος εἶναι μία προσωπικότης, συνειδητὴ ἠθικὴ οὐσία, ἡ θέλησις τοῦ θεοῦ, ἡ ὀργάνωσις δὲ αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῆς λογικῆς. Τὸ κράτος κατὰ τὸν Hegel ἀποτελεῖ τὴν συνειδητὴν πραγματοποιήσιν τοῦ πνεύματος ἐνῶ ἡ φύσις εἶναι ἡ πραγματοποιήσις τοῦ λανθάνοντος πνεύματος.

Ὁ ἄνθρωπος διεξάγει διαρκῶς ἀγῶνα ὅπως ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ πού τοῦ ἐπιβάλλει ἡ φύσις καὶ ἀπὸ τὰς πιέσεις τῆς δυστυχίας κ.τ.λ. Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του ὁ κατὰ μόναν ἄνθρωπος εἶναι ἀνίκανος νὰ κατισχύσῃ καὶ ὡς ἐκ τούτου δημιουργεῖται τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ πραγματοποιήσις διὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐλευθερίας, ἵνα οὗτος ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Ἐάν ὁ ἄνθρωπος ἐκπληρώσῃ πραγματικῶς αὐτήν, τότε ὁ θάνατος τὸς του δὲν εἶναι ἀπώλεια, ἔστω καὶ ἂν οὗτος εἶναι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ Καῖσαρ ἢ ὁ Ναπολέων.

Μεγαλυτέραν συγγένειαν ἔχει ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Fichte ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «τὸ κλειστὸν ἐμπορικὸν κράτος» τοῦ 1800, λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τὸ κράτος κάμνει κακὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας, μὴ ἠθικὴν καὶ καταπιέζει τοὺς ἄλλους, ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀπαραίτητον τὸ κράτος καὶ τὸ δίκαιον. Ὅμοίως τὸ κράτος δὲν δύναται

1) Hegel Philosophie der Geschichte. σελὶς 44.

2) Βλέπε 3ον τόμον ἅπαντα Fichte Βερολῖνον 1845 σελὶς 407.

νά περιορίζεται εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ ἔχει ὡς ἀποστολὴν νὰ ἐγκαταστήσῃ ἕκαστον ἄτομον εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν του καὶ ἔπειτα νὰ τὸ ὑπερασπίσῃ. Ἵνα τὸ κράτος ἐπιτύχῃ εἰς τοῦτο πρέπει νὰ φροντίξῃ, ὅπως μὴ ὑπάρχουν οὔτε ἀνεργοί, οὔτε μὴ ἐργαζόμενοι καὶ ὅπως ἕκαστος ἔχει τὰ πρὸς τὸ ζῆν, καθ' ὅσον ὅλοι εἰς τοὺς ὁποίους ἡ φύσις ἔδωκε τὴν ζωὴν ἔχουν τὸ ἴδιον δικαίωμα. Ἐφ' ὅσον δὲν ἐπιτυγχίνεται τοῦτο δὲν πρέπει τὸ κράτος νὰ ἐπιτρέπει τὴν πολυτέλειαν, καθ' ὅσον δὲν εἶναι ὀρθὸν ὁ ἕνας νὰ μὴ δύναται νὰ προμηθευθῇ τὸ ἀπαραίτητον, ἐνῶ ὁ ἄλλος μορεῖ νὰ ζῆ πολυτελῶς.

Πρὸς πραγματοποιήσιν αὐτοῦ τὸ κράτος δύναται νὰ προβῆ εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου καὶ τῆς ἐλευθέρως μετακινήσεως. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ von Aster (1), ἕνα σοσιαλιστικὸν κρατικὸν ἰδεῶδες, ὄχι ὅμως κομμουνιστικὸν κράτος. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Fichte δύναται νὰ ἀποκλήθῃ ἢ διακήρυξις τοῦ δικαιώματος τῆς ὑπάρξεως. Εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀντίληψις τοῦ Fichte ἔχει μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν.

Ὀλίγον διάφορος εἶναι ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Kant. Οὗτος ἀντι-κρούων τὴν γνώμην τοῦ Christian Wolf, ὅτι ὁ ἡγεμὼν δύναται νὰ περιορίσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου χάριν τοῦ κοινοῦ καλοῦ, εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους, «Polizeistaat», λέγει ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ κράτους εἶναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἀσκησις ὑπ' αὐτοῦ βίας ἐπιτρέπεται μόνον ὡς ὑπηρεσία δικαίου, ἤτοι πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

β) Ἡ ἐφαρμογὴ εἰς τὴν πρᾶξιν κοινωνικῆς πολιτικῆς ὑπὸ τοῦ κράτους

Ἀρχικῶς ἡ ἐφαρμογὴ τῶν θεωριῶν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλιστοῦ εἰς τὴν πρᾶξιν, τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν συστηματικὴν αὐτῶν μορφήν, ἔλαβε χώραν εἰς τὴν Γερμανίαν, ἀνεφέρετο δὲ ὄχι, ὡς θὰ ἦτο φυσικόν, μετὰ τὴν ρύθμισιν τῶν ὄρων ἐργασίας ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων, ἀλλὰ τὸ πρῶτον μετὰ τὰς κοινωνικὰς ἀσφαλίσεις, ἤτοι ἀσθενείας, ἀτυχημάτων, ἀνικανότητος καὶ γήρατος. Τοῦτο προκαλεῖ ὀλίγην ἐκπλήξιν καθ' ὅσον ἐκεῖνο πού διήγειρε τὸ πρῶτον τὴν συμπάθειαν τῶν φιλανθρώπων καὶ τῆς προοδευτικῆς ἐν γένει ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων καὶ ἐκλόνησε τὴν πίστιν εἰς τὰ δόγματα τοῦ οικονομικοῦ φιλευθερισμοῦ, ἦσαν ἡ ἀπαθλίωσις τῶν ὄρων τῆς ζωῆς τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν καὶ οἱ ἀπάνθρωποι ὄροι πού ἐπεκράτουν εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἐργασίαν. Ἰδιαίτερος δὲ ἡ χρησιμοποίησις εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν γυναικῶν καθὼς καὶ ἡ ὑπερμέτρως μακρὰ διάρκεια τῆς ἐργασίας. Ὁμοίως τὴν ἀπαθλίωσιν τῶν ἐργατῶν εἶχον ὡς ἀφετηρίαν χρησιμοποίησις καὶ ἡ κριτικὴ τῶν διαφόρων σοσιαλιστικῶν σχολῶν καὶ οἱ ἀγῶνες

1) Βλέπε Ernst von Aster, Geschichte der Philosophie 2 ἐκδοσις σελίς 307.

αὐτῶν πρὸς μεταβολὴν τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Συνέπεια αὐτοῦ ἦτο ὅτι εἰς τινὰς χώρας, ὡς εἰς τὴν Μ.Βρετανίαν, εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναφαίνεται σποραδικῶς δειλὴ ἢ κρατικὴ προσπάθεια πρὸς νομοθετικὴν ρύθμισιν τῶν ὄρων ἐργασίας. Εἰς τὴν Γερμανίαν αἱ προϋποθέσεις ἦσαν ὀλίγον διάφοροι, ἰδιαιτέρως δὲ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων ὠφείλετο εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ καὶ καγκελαρίου Βίσμαρκ καὶ ἐγκαινιάζετο διὰ τοῦ καίσεριου διαγγέλματος τοῦ 1881. Οὗτος εἰς προηγουμένην εὐκαιρίαν εἶχε δηλώσει εἰς τὸ Ραίσιχταγ: α) ὅτι θεωρεῖ τὴν κοινωνικὴν ἀσφάλισιν ὡς καθῆκον κάθε κράτους διότι τὰ θεμέλια αὐτοῦ ἀποτελοῦν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ καὶ β) ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα εἰς τὸ ἄτομον δι' ἐργασίαν ὄχι διότι εἶναι σοσιαλιστής, ἀλλὰ διότι τοῦτο εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸν πρῶσικόν καταστατικὸν νόμον τοῦ 1794 «ὅτι ὑπὸ τοῦ κράτους πρέπει νὰ ἐκτελοῦνται ἔργα ὅσῳκις τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον ἵνα δημιουργηθῇ εὐκαιρία νὰ κερδίσουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐκεῖνοι ποὶ στεροῦνται αὐτῶν» (1).

Τοῦτο παρέχει καὶ τὴν ἐξήγησιν ὅτι ἕνα μέρος τῶν δαπανῶν διὰ τὰς κρατικὰς ἀσφαλίσεις (τὸ 1/3) ἀπετέλει εἰσφορὰν τοῦ κράτους, ἥτοι αἱ δαπάναι δὲν ἐκαλύπτοντο, ὅπως εἶναι κανὼν σήμερον, διὰ εἰσφορῶν ἐκ μέρους τῶν ἀσφαλιζομένων καὶ τῶν ἐργοδοτῶν.

Ἐπιθέτως δὲν ἐφαίνετο ἀκόμη εἰς τὸν Βίσμαρκ ὥριμος ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν ὄρων ἐργασίας. Πράγματι ἡ διάρκεια ἐργασίας, ἡ κυριακὴ ἀργία, ἡ ὑγιεινὴ τῶν ἐργοστασίων κ.ο.κ., ἐθεσπίσθη ἐν Γερμανίᾳ ἀργότερον καὶ δὴ διὰ τοῦ διαγγέλματος τοῦ νέου τότε γερμανοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου τοῦ 2ου, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ἐγκαινιάσῃ τὴν ἀνάρρησίν του εἰς τὸν θρόνον μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν εὐρείας κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ὅπωςδήποτε ἡ Γερμανία ὑπῆρξεν ἡ πρωτοπόρος εἰς τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν καὶ ἡ σχετικὴ νομοθεσία αὐτῆς συμπληρουμένη διαρκῶς μέχρι τῆς κωδικοποιήσεως αὐτῆς τοῦ ἔτους 1912 ἀπέβη τὸ πρότυπον τὸ ὁποῖον ἠκολούθησε καὶ ἡ νομοθεσία τῶν λοιπῶν προηγμένων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐν Γερμανίᾳ καὶ εἰς τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς εἰς τὰς λοιπὰς χώρας συνέβαλον σημαντικὰ καὶ τὰ διάφορα ἐργατικά κόμματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐν τῷ μεταξύ ἐμφανισθεῖ εἰς πολλὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινοβουλίων.

Εἶναι ἴσως ἀκόμη σκόπιμον νὰ προσεθῇ ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ ἐν τῇ πράξει τῶν ἀρχῶν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ἐν Γερμανίᾳ παρὰ τοῦ Βίσμαρκ καὶ τοῦ Γουλιέλμου τοῦ 2ου ὀφείλεται κατὰ πρῶτον εἰς τὸ αἶσθημα αὐτῶν δικαιοσύνης καὶ συμπαιθείας πρὸς τὴν δυσμενῆ θέσιν τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν δευδέρκειαν. Διότι πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἤδη ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ εἶχε συνειδητοποιηθῇ ἐν Γερμανίᾳ ἀπαραίτητον κοι-

1) Βλέπε Rist καὶ Gite ὡς ἀνωτέρω σελ. 505.

γωνικόν αίτημα ὑπὸ τῆς ἐπιτυχούς προλαγάνδας ὑπὲρ αὐτῆς διὰ τῶν σοσιαλιστικῶν ιδεῶν τοῦ Robertus καὶ τοῦ Lassalle. Ἀκόμη σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι, καθὼς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, ἤδη εἶχε ἰδρυθῆ τὸ γνωστὸν γερμανικὸν ἐργατικὸν κόμμα — ἡ σοσιαλδημοκρατία — τῆς ὁποίας ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ἐργατῶν καὶ ἡ ἰσχὺς εἰς τὸ Ράϊχσταγ ἔβαινε διαρκῶς αὐξανομένη.

Ἀποκαλυπτικὸν τῶν σκέψεων ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ Βίσμαρκ ὠδηγεῖτο εἰς τὴν ἐγκαινίασιν τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ εἰς τὸ Ράϊχσταγ τῆς 18 Μαρτίου 1889 (1). Οὗτος λέγει ὅτι ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς κοινωνικὰς ἀσφαλίσεις καθ' ὅσον αὐταὶ εἶναι ἡ ἄμυνα ἐναντίον τῶν σοσιαλιστικῶν ἐπιθέσεων καὶ προσθέτει ὅτι εἶναι πολὺ πλεονεκτικὸν ἀναφορικῶς πρὸς τοῦτο, ὅτι δι' αὐτῶν δημιουργοῦνται περὶ τοὺς 700 χιλ. εἰσοδηματιῶν οἱ ὅποιοι λαμβάνουν ἀπὸ τὸ Ράϊχ ἔστω καὶ 115—200 μάρκα ἑτησίως. Καὶ τὸ μικρὸν αὐτὸ ποσὸν θὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἠθικὸν των ἀρκετὰ ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἀνθέξουν εἰς τὰς ἀνατριπτικὰς ιδέας τῶν σοσιαλιστῶν (2).

Καθὼς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς δὲν εἶναι μόνον οἰκονομικὴ θεωρία, ἀλλὰ στηρίζεται περισσότερον ἐπὶ ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς βάσεως καθ' ὅσον οὗτος προϋποθέτει ἐπικράτησιν τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ δικαίου καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ διότι δέχεται ὡς σκοπὸν τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας τὴν μεγαλυτέραν συμμετοχὴν τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ ὕλικά καὶ πολιτιστικὰ ἀγαθὰ.

Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ διαφέρουν δηλαδὴ οὐσιωδῶς καὶ ἀπὸ τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν τοῦ Schultze Delitisch, ἡ ὁποία ἀντὶ τῆς κρατικῆς βοηθείας, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτοβοηθείας (Selbsthilfe). Αὐτὸ φυσικὰ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ μία ἀρχὴ ἀποκλείει τὴν ἄλλην, τοῦναντίον αὐταὶ διατελοῦν εἰς σχέσιν ἀλληλοσυμπληρώσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 12ον

ΚΡΑΤΙΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

α) Γενικαὶ παρατηρήσεις

Τὸν δεύτερον σημαντικὸν τομέα τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ μετὰ τὴν οὐσίαν τῶν ὄρων ἐργασίας καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων ἀποτελεῖ ἡ ἰδρυσις εὐαγῶν ἰδρυμάτων καὶ προνοίας, ἰδιαιτέρως ἡ ἐπέκτασις τῆς κρατικῆς δραστηριότητος εἰς τὸν ἰδιωτικὸν τομέα δι' ἐκτελέσεως ἔργων τὰ ὁποία φέρουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κοινωνικὸν χαρακτῆρα. Μεταξὺ αὐτῶν τῆν

1) Βλέπε Rist καὶ Gite ὡς ἀνωτέρω σελὶς 509.

2) Ἄλλοτε φέρεται εἰπὼν ὅτι χωρὶς τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν τοῦ Ράϊχ ὑπάρχει πιθανότης νὰ ἰδωμεν τὴν θριαμβευτικὴν εἰσοδὸν τοῦ Lassalle εἰς τὸ Βερολίνον.

πρώτην θέσιν κατεῖχον τότε αἱ ἐπιχειρήσεις φωτισμοῦ, κινήσεως, ὑδρεύσεως κτλ. αἱ ὁποῖαι τώρα ὑπάγονται ὑπὸ τὴν μὴ πλήρως ἀκριβῆ κατηγορίαν ἐπιχειρήσεων κοινῆς ὠφελείας. Λέον νὰ τονισθῇ ὅτι ὑπὸ τὴν πρόοδον ποῦ ἐσημείωσε ἡ βιομηχανία καὶ τὴν συνεπείᾳ αὐτῆς συγκέντρωσιν μεγάλου πληθυσμοῦ εἰς τὰς πόλεις ἐδημιουργήθησαν νέα προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ζωὴν, εἰς τὴν υγείαν καὶ εἰς τὴν ψυχαγωγίαν αὐτοῦ. Εἰς τὴν κατεύθυνσιν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν νέων αὐτῶν κοινωνικῶν ζητημάτων ὁδηγὸς ὑπῆρξε πάλιν ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς.

Ἡ ἴδρυσις ὀργανισμῶν προνοίας καὶ ἐνισχύσεως τῶν ἀπόρων ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν δήμων καὶ κατόπιν ὑπὸ τοῦ κράτους ὑπῆρξεν ἀναγκαιότης καὶ εἶχε ὡς σκοπὸν νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν διασπασθεῖσαν παράδοσιν καὶ ἀλληλεγγύην, ἡ ὁποία ἐπεκράτει μέχρι τινὸς εἰς τὸν στενὸν κύκλον τῆς κοινότητος ἢ τῆς μεγαλυτέρας διοικητικῆς περιφερείας. Οὕτω βαθμιαίως ἐδημιουργεῖτο ἡ κατεβάλλετο προσπάθεια πρὸς δημιουργίαν τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἀμοιβαιότητος τῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων τάξεων, ὅχι μόνον μεταξὺ τῶν μεγάλων πόλεων, ἀλλὰ τελικῶς ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν ποῦ λαμβάνει εἰδικῶς ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἔναντι τοῦ σοβαροῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ αὐτοῦ θέματος δύναται νὰ τονισθοῦν τὰ ἀκόλουθα.

Εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἐνότητα ποῦ ἀποτελεῖ ἓνα λαὸν ὑπάρχουν ἀτομικαὶ ἀνάγκαι τὰς ὁποίας βεβαίως πρέπει νὰ καλύπτουν τὰ ἴδια τὰ ἄτομα, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ συλλογικαὶ καθ' ὅσον ἡ σημερινὴ ὀργάνωσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου δὲν εἶναι πρωτόγονος, ἀλλὰ ὑφίστανται πολλοὶ κοινωνικοὶ θεσμοὶ τὸ ἐπιστέγασμα δὲ αὐτῶν εἶναι τὸ κράτος. Τὸ σημερινὸν κράτος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ἄθροισμα τοῦ συνόλου τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ εἶναι ἔννοια ἠθικὴ καὶ ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ πολλαπλοὺς καὶ ὑψηλοὺς σκοπούς. Αἱ συλλογικαὶ αὗται ἀνάγκαι εἶναι, εἴτε ἀνάγκαι τῶν ὁποίων ἡ κάλυψις εἶναι στοιχειῶδες καθήκον τοῦ κράτους, εἴτε ἀνάγκαι αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὰ πολιτιστικὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν τελευταίων ἀνήκουν καὶ τὰ λεγόμενα κοινωνικὰ καθήκοντα τοῦ κράτους. Πάντως ἡ κάλυψις τῶν συλλογικῶν ἀναγκῶν ἐνὸς λαοῦ εἶναι ἔργον τοῦ κράτους ἐμφανίζον δὲ αὗται μὲ τὴν ἐξέλιξιν διαρκῶς αὔξουσιν, ἡ ὁποία τείνει νὰ λάβῃ χαρακτηριστὸν νόμον.

Εἰς τὸν Κρατικὸν Σοσιαλισμὸν ὀφείλεται ὅτι οὗτος ἀπέδειξεν, πρῶτον ὅτι ὁ Οἰκονομικὸς Φιλελευθερισμὸς συνεπάγεται πολλὰ κοινωνικὰ μειονεκτήματα, τὰ ὁποῖα νὰ πρόβῃ νὰ ἀρθῶν διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ κύκλου τῶν κρατικῶν καθηκόντων ἰδιαιτέρως δι' ἀσκήσεως ἐκ μέρους τοῦ κράτους κοινωνικῆς πολιτικῆς. Δεύτερον ὅτι εἰς τὴν σημερινὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας ὑπάρχουν ἀνάγκαι, αἱ ὁποῖαι δὲν καλύπτονται, εἴτε δὲν καλύπτονται ἐπαρκῶς, εἴτε τέλος ὅτι καλύπτονται κατὰ ἐπιζήμιον τρόπον διὰ τὸ σύνολον. Τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι αἱ ἀνάγκαι αὗται ἔχουν βασικὴν σημασίαν διὰ τὸ σύνολον.

Ειδικώτερον αὶ τελευταῖαι συλλογικαὶ αὐταὶ ἀνάγκαι φέρουν ἔντονον τὸν κοινωνικὸν χαρακτήρα καὶ ἡ κάλυψις αὐτῶν προϋποθέτει τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπέκτασιν τοῦ κράτους εἰς τὸν τομέα τῆς ἰδιωτικῆς δραστηριότητος.

Ὡς γνωστὸν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ ἐπέκτασως τῶν κρατικῶν καθηκόντων εἰς τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν εἶναι ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων καθῶς καὶ τῶν ἀσθενεστέρων: α) διότι τὰ κοινωνικά ζητήματα ἀποτελοῦν σύμπτωμα τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ βίου συνεπῶς δὲν ὀφείλεται ἡ μειονεκτικὴ θέσις τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν ἰδίαν τὴν ὑπαιτιότητα, β) διότι οὗτοι εἰς τὸν ἐλεύθερον συναγωνισμὸν διεξάγουσιν ἄνισον ἀγῶνα καὶ γ) διότι ἡ ἐνίσχυσις αὐτῶν εἶναι ἀπαραίτητος καὶ σκόπιμος ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης, ἀνθρωπισμοῦ καὶ κοινωνικῆς εἰρήνης, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικῆς σκοπιμότητος.

Ἀκριβῶς διὰ τοὺς ἰδίους λόγους πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ κράτος ὀφείλει, τοῦλάχιστον ὑπὸ ὀρισμένης προϋποθέσεως, νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν τομέα τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας.

Σήμερον γίνεται γενικὰ παραδεκτὸν ὅτι κατ' ἀρχὴν εἶναι καθήκον τοῦ κράτος ν' ἀναλαμβάνῃ εἰς χεῖρας του, εἴτε καθαρῶς κρατικὰς ἐπιχειρήσεις, εἴτε ὑπὸ τὸν τύπον τῶν παραχωρησιούχων ἐπιχειρήσεων, ὀρισμένην κατηγορίαν τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, αἱ ὁποῖα μάλιστα ὑπήχθησαν καὶ ὑπὸ ἰδίαν ὀνομασίαν, τὴν τῶν ἐπιχειρήσεων κοινῆς ὀφελείας. Συνεπῶς δὲν τίθεται ζήτημα ἐὰν τὸ κράτος ὀφείλῃ ἢ ὄχι νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰδιωτικὴν Οἰκονομίαν. Ἐρωτᾶται ὁμως πρῶτον ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις τὸ κράτος πρέπει ν' ἀναλάβῃ παρόμοια καθήκοντα, δεύτερον ποῖα εἶναι τὰ ὄρια μεταξὺ ἰδιωτικῆς καὶ κρατικῆς ἐπιχειρήσεως. Οὕτω ἐτέθη τὸ ζήτημα καὶ ὑπὸ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ.

Ἀκριβῶς μία τῶν ἀντιθέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν Οἰκονομικὸν Φιλελευθερισμὸν εἶναι ὅτι ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς πιστεύει ὅτι τὸ κράτος, μολονότι ἔχει συκοφαντηθεῖ ἀπὸ τοὺς φιλελευθέρους, δὲν στερεῖται ἐντελῶς οἰκονομικῶν ἱκανοτήτων καθῶς καὶ ὅτι ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ἀνήκει μεταξὺ τῶν κρατικῶν καθηκόντων. Ἡ ἐφαρμογὴ εἰς τὴν πράξιν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν θὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους εἰς τὴν διανομὴν τῶν ἀγαθῶν, ἤτοι τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐπέκτασως τῆς ἰδιωτικῆς αὐτοῦ δραστηριότητος, ἤτοι διὰ τῶν κρατικῶν ἐπιχειρήσεων. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω τὴν συμπλήρωσιν αὐτῶν ἀποτελεῖ ἡ χρησιμοποίησις τῆς γενικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους καθῶς καὶ τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας ὡς ὄργανου τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους. Ἡ τελευταία εἶναι ἡ λεγομένη κοινωνικο-πολιτικὴ ἀποστολὴ τῆς φορολογίας.

β) Ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς καὶ αἱ κρατικαὶ ἐπιχειρήσεις

Ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς θεωρεῖ ὅτι τὸ κράτος ὀφείλει νὰ ἀσκήσῃ κοινωνικὴν πολιτικὴν καὶ δύναται νὰ ἀναπτύξῃ ἰδιωτικὴν δραστηριότητα, προσπαθεῖ δὲ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ κοινοῦ πρὸς τὸ κράτος διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς. Ἄς ἐξετάσωμεν εἰδικώτερον τὴν θέσιν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ἔναντι τῶν κρατικῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἡ κάλυψις τῶν ἀναγκῶν μιᾶς λαϊκῆς ἐνότητος θὰ κατανεμηθῶν μεταξύ τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ κράτους, εἴτε ὑπὸ μορφὴν καθηκόντων αὐτοῦ (κάλυψιν τῶν συλλογικῶν ἀναγκῶν), εἴτε κρατικῶν ἐπιχειρήσεων.

Εἶναι περιτὸν νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ οἰκονομία εἶναι ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν εἰς μίαν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς σημερινῆς ἀναπτύξεως. Ἐπίσης εἶναι κανὼν ὅτι διαρκῶς ἡ ἰδιωτικὴ οἰκονομία βαίνει περιοριζομένη ὑπὸ τοῦ κράτους.

Εἶναι ἴσως σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν πρῶτον τὴν γνώμην ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ τοῦ Stuart Mill ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ἔδωκε τὴν πληρεστέραν συστηματοποίησιν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς καὶ ὁ ὁποῖος, ἐν τούτοις, εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀνεγνώρισεν, ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς δὲν εἶναι δόγματα καὶ νόμοι ἀναλλοίωτοι, ἀλλὰ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐξαρτᾶται καὶ κατὰ μέρος ἀπὸ τὰς ἐκάστοτε κοινωνικὰς προϋποθέσεις. Οὗτος δέχεται κατ' ἀρχὴν τὴν ἐπεμβασιν τοῦ κράτους εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ὑπάρχουν, τοῦλάχιστον εἰς τὸν τομέα τῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν, νόμοι οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνθρώπινον δημιούρημα.

Κατὰ τὸν Stuart Mill πιθανὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ μεταβάλλῃ τοὺς νόμους οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν οἰκονομικὴν παραγωγὴν, εἶναι ὅμως ἱκανὸς νὰ κάμῃ τοῦτο εἰς τοὺς νόμους τῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν. Συνεπῶς οἱ μισθοί, τὰ ἡμερομίσθια, τὰ ἐπιχειρηματικὰ κέρδη, τὸ εἰσόδημα τῆς γῆς δὲν ἀποτελοῦν ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ ἐπιτρέπουν τὴν κρατικὴν ἐπέμβασιν διὰ μίαν δικαιοτέραν κατανομὴν μεταξύ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων. Ἀντιθέτως οὗτος παραμένει ὁπαδὸς τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ καὶ ἀποκρούει τὸν περιορισμὸν αὐτοῦ, μολονότι δέχεται ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ὑπὸ ὀλίγων ἐκλεκτῶν ἀνθρώπων, ὅχι ὅμως τοῦ συνόλου. Εἰς τὸ μέλλον ἴσως τοῦτο καταστῇ δυνατόν, πρέπει ὅμως προηγουμένως διὰ τῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς νὰ μεταβληθῶν τὰ αἰσθηματὰ τοῦ ἀνθρώπου οὕτως ὥστε νὰ ἐργάζεται ὑπὲρ τοῦ συνόλου, ὅπως τῶρα προσφέρει τὴν ζωὴν του διὰ τὴν πατρίδα.

Ἐτι μεγαλυτέραν σημασίαν ἐπ' αὐτοῦ ἔχει ἡ γνώμη τοῦ Adolf Wagner περὶ τοῦ ὁποῖου γίνεται λόγος εὐρύτερος κατωτέρω. Ἐνῶ κατὰ τὸν Stuart Mill ὁ ῥόλος τοῦ κράτους εἶναι ἀρνητικὸς καὶ περιορισμένος, κατὰ

1) Βλέπε J. S. Mill Principles B, II Κεφ. 1.

τὸν Wagner εἶναι θετικὸς καὶ εἶναι εὐχταῖον νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν εὐρύτερος. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν διανομὴν τῶν ἀγαθῶν διὰ τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν διὰ τῶν κρατικῶν ἐπιχειρήσεων.

Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὰς κρατικὰς ἐπιχειρήσεις ὁ Wagner λέγει ὅτι ἐπ' αὐτοῦ δὲν ἰσχύει ἕνας ἀπόλυτος κανὼν, ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἕνα ζήτημα τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν πολιτικὴν ἥτις θὰ κρίνῃ κατὰ πόσον συντρέχουν αἱ ἀπαραίτητοι πρὸς τοῦτο προϋποθέσεις. Ἡ βασικὴ ἀρχὴ κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ Ἰδιωτικὴ Οἰκονομία, τὸ κράτος δὲ δὲν πρέπει μὲ τὴν ἀνάμιξιν του εἰς τὴν οἰκονομίαν νὰ ὑπερβαῖν τὸ σημεῖον ὅπου ἀρχίζει νὰ καταστρέφεται ἡ ἀτομικότης, διότι αὕτη εἶναι ἡ ζωὴ : (weil der individualismus ist das Leben) (1).

Ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντικατασταθῇ τὸ δημιουργικὸν κίνητρον τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος διὰ τοῦ κοινωνικοῦ, ὅπως νομίζουν οἱ σοσιαλισταί· τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν μόνον ἐὰν προηγουμένως ἐπέλθῃ ριζικὴ μεταβολὴ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχολογίαν. Συνεπῶς καὶ αὐτὸς ὁ Wagner, κατ' ἀρχὴν εἶναι ἀτομικιστής, μολονότι οὗτος θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν θετικὴν προσπάθειαν τοῦ κράτους ὅπως διὰ τῆς ἐπεμβάσεώς του ἐπιτευχθῇ ἡ μεγαλύτερα καὶ δικαιοτέρα συμμετοχὴ εἰς τὰ ὕλικὰ καὶ πολιτικὰ ἀγαθὰ τῆς λαϊκῆς μάξης.

Κατὰ τὸν Wagner ἡ κρατικὴ ἐπιχείρησις ἐνδείκνυται ὑπὸ τὰς ἀκολουθούς προϋποθέσεις : α) Ἐὰν ἡ ἐπιχείρησις ἔχει ἰδιαίτερος σταθερὸν χαρακτῆρα κατὰ χρόνον καὶ τόπον, β) ἐὰν αὕτη ἀπαιτῇ ὁμοιόμορφον ἢ ἐνιαίαν διοίκησιν καὶ κινδυνεύῃ εἰς χειρὰς ἰδιωτῶν νὰ λάβῃ μορφήν μονοπωλίου, γ) ἐὰν καλύπτῃ γενικὴν ἀνάγκην, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογισθῇ ἡ ὠφέλεια τὴν ὁποίαν ἀποκομίζει ἕνας ἕκαστος τῶν καταναλωτῶν ἐκ τῶν προϋόντων τῆς ἐπιχειρήσεως, δ) ἐὰν αἱ ἐπιχειρήσεις, μολονότι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ, ἢ δὲν ἰδρύνονται, διότι δὲν εἶναι συμφέρονσαι εἰς τὴν ἐπιχείρησιν, ἢ δὲν ἀναπτύσσονται ἐπαρκῶς ὑπ' αὐτήν. Ἰδιαίτερος κατ' αὐτὸν ἐνδείκνυται ἡ κρατικοποίησις τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ὁδοὺς, τὰς διώρυγας, τοὺς σιδηροδρόμους, τὴν ὑδρευσιν, τὸν φωτισμόν, τὰ δάση, τὰς ἐκδοτικὰς τραπέζας κτλ. Αὕτη εἶναι περίπου καὶ ἡ κρατοῦσα σήμερον γνώμη περὶ κρατικῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἐν συμπεράσματι δυνάμεθα νὰ τονίσωμεν, ὅτι αἱ κρατικαὶ ἐπιχειρήσεις ἀποτελοῦν σπουδαῖον θέμα τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς ταυτοχρόνως καὶ τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς, ἦτο δὲ παλαιότερον ἕνα ἀξαιρετικὰ ἐπίμαχον ζήτημα. Σήμερον δὲν ἐμφανίζει τὴν ἀρχικὴν δεξυτέτα αὐτοῦ καὶ ἡ Δημοσία Οἰκονομική, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ εἰδικὸν θέμα, καθορίζει λεπτομερῶς τὰς προϋποθέσεις (πολλῶν καὶ διαφόρων κατηγοριῶν), αἱ ὁποῖαι ἐξασφαλίζουν τὴν

1) Βλέπε Adolf Wagner. Grundlegung, σελ. 887.

ἐπιτυχῇ αὐτῶν λειτουργίαν. Γίνεται γενικὰ σχεδὸν παραδεκτὸν ὅτι κατ' ἀρχὴν εἶναι σκόπιμον ὅπως τὸ κράτος κατέρχεται καὶ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν τομέα ἀρκεῖ νὰ συντρέχουν αἱ ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ὅμως αἱ κρατικά ἐπιχειρήσεις προεκάλουν τὴν ἀντίθεσιν καὶ ὡς ἀρχή, ἥτοι ὄχι μόνον διότι τὸ κράτος δὲν ἐθεωρεῖτο ἱκανὸν νὰ ἀναλάβῃ εἰς χεῖρας τὰς ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ διότι οἱ σκοποὶ τῶν δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν κύκλον τῶν κρατικῶν καθηκόντων.

Ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς μὲ τὴν ὀρθὴν θέσιν του ἔναντι τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ ζητήματος συνέβαλεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 13ον

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Εἶναι κατὰ ἓνα μέρος ἀληθές, ὅτι οἱ ὅπαδοι τοῦ κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ δὲν ἐμφανίζουσι μεταξύ των πλήρη συνεκτικότητά ἰδεῶν καὶ μάλιστα συχνὰ ἀντιπροσωπεύουσι διαφόρους γνώμας. Πάντως τὸ κοινὸν σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον συναντῶνται ὅλοι εἶναι ἡ ἀντίθεσις των πρὸς τὴν Κλασσικὴν Σχολήν, τὸ μαρξικὸν δόγμα καὶ τὸν ριζοσπαστισμὸν τοῦ σοσιαλιστικοῦ-δημοκρατικοῦ κόμματος. Ἐναντι τῶν θεωριῶν τῶν ἀνωτέρω κατευθύνσεων ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἀντιτάσσει τὴν βαθμιαίαν κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν διὰ νομοθετικῶν μέτρων καὶ διοικητικῶν καθὼς καὶ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς κρατικῆς δραστηριότητος εἰς τὸν ἰδιωτικὸν τομέα.

Διὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ἐξεκαθαρίσθη τὸ χάος τὸ ὁποῖον εἶχον δημιουργήσει αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίας τῶν προηγουμένων δεκαετηρίδων, ἐπῆλθεν ἡ ἁρμονία μεταξύ τῶν διαφόρων τάξεων καὶ ἐτέθη ἡ κοινωνικὴ βάσις διὰ τὴν μεγάλην οἰκονομικὴν εὐημερίαν ποὺ ἐπηκολούθησε μέχρι τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Ἴδου ἡ μεγάλη ὑπηρεσία ποὺ προσέφερον εἰς τὸ κράτος καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς.

Καθὼς ἐλέχθη, ὅπως ὁ οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας παρεσκεύασε καὶ ὑπεβοήθησε τὴν τεχνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν τῶν πρώτων δεκαετηρίδων, οὕτω καὶ ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, κατώρθωσε νὰ ἀνακόψῃ τὴν κοινωνικὴν ἀπαθλίωσιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως καὶ νὰ προλάβῃ τὰς πολιτικὰς ἀνατροπὰς. Ἡ ἐπιτυχία του αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ἀντεπεκρίνοντο πλήρως εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 19ου αἰῶνος.

Πράγματι ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς βαθμιαίως συνεκέντρωσεν ὑπὸ τὴν

σημαίαν του όλα τὰ προοδευτικά στοιχεία, τὰ ὁποῖα ἔβλεπον, ὅτι μὲ τὴν ἀποδοχὴν τῆς πλήρους οἰκονομικῆς ἐλευθερίας ἐδημιουργεῖτο ἀνυπόφορος ἀντίθεσις μεταξὺ τεχνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀνόδου ἀφ' ἑνός, καὶ στασιμότητος ἢ καὶ ἀπαθλιώσεως τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἀφ' ἑτέρου. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀπέβη ἔξαιρετικά ὠφέλιμον: α) διότι οὗτος διὰ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ὕλικου ποῦ συνέλεξεν, ἤσκησε γόνιμον σπείρα ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης μὲ τὴν διευρύνειν τοῦ ὁρίζοντος καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς, β) διὰ τῆς προσθήκης τῶν νέων προβλημάτων τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς διοικήσεως, γ) διότι διὰ τῶν μελετῶν του καὶ ὁμιλιῶν συνέβαλεν εἰς τὴν κατανόησιν ὑπὸ εὐρύτερον κύκλων ὅτι αἱ κοινωνικαὶ μεταρρυθμίσεις εἶναι δίκαιαι, ἀνθρωπιστικαί, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶς σκόπιμοι.

Ἐξ ἄλλου δέον νὰ τονισθῇ ὅτι ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς, ὅπως καὶ ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν προῆλθεν ἔφερε μονομερῆ ἱστορικὸν χαρακτηριστῆρα (1) καὶ ἐν μέρει ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν καὶ ἐπεδόθη μὲ ζέσιν εἰς τὰς ἱστορικὰς μελέτας καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν καὶ οὕτω δὲν προώθησε τὴν θεωρίαν, τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Οὗτος ἐδείκνυε μικρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν θεωρίαν, τοῦ ἔλειπε δὲ ἐν μέρει καὶ ἡ ἀκρίβεια εἰς αὐτὴν καὶ ἐνότης τῶν γνωμῶν. Τοῦτο εἶναι εὐνόητον κατ' ὅσον εἰς τὸν Κρατικὸν Σοσιαλισμὸν τὰ κριτήρια εἶναι μᾶλλον ἠθικὰ πολιτικὰ παρὰ οἰκονομικά· συνεπῶς εἶναι περισσότερον ὑποκειμενικὰ παρὰ ἐπισημονικὰ οἰκονομικά. Ὁμοίως οὗτος ἐμφανίζει τὸ μειονέκτημα ὅτι ναι μὲν διετύπωσε μὲ πληρότητα τὰ πρακτικὰ αὐτοῦ αἰτήματα, τὴν πραγματοποιήσιν ὅμως αὐτῶν ἐξήγησεν ἀπὸ ὀρισμένας κοινωνικὰς προϋποθέσεις. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ὅτι ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς δὲν συνήντησε λαμπρὰν ὑποδοχὴν ἐκ μέρους τῶν θεωρητικῶν καὶ ὅτι ἀντιθέτως ἔτυχεν ἐνθουσιώδους τοιαύτης ἀπὸ τὰ προοδευτικά στοιχεία καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς πράξεως.

Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν ὅτι δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ἡ κριτικὴ ἐναντίον τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ. Αὕτη προήρχετο : α) ἀπὸ τοὺς ἀπολύτους φιλελευθέρους ἐναντίον τῶν ὁποίων οὗτος κυρίως ἐστρέφετο καὶ ὁ λόγος εἶναι εὐνόητος, β) ἀπὸ τοὺς καθαρῶς θεωρητικούς ἐπιστήμονας διὰ τὴν μονομέρειαν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς καὶ τὴν παραμέλησιν ὑπ' αὐτοῦ τῆς θεωρίας, γ) ἀπὸ μερικὰ οὐδέτερα μέλη τῆς κοινωνίας καὶ πολλοὺς τῶν παραγωγῶν οἱ ὅποιοι προσέβλεπαν κατ' ἀρχὴν μὲ δυσπιστίαν εἰς τὴν διαρκῶς αἰξουσαν κρατικὴν ἐπέμβασιν εἰς τὴν ῥύθμισιν τῆς ἐργασίας, δ) κατεκρίθη ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς, καὶ ἴσως δικαίως, ὑπὸ τῶν προοδευτικῶν στοιχείων ὡς μὴ ἀνταποκρινόμενος, οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν, οὔτε ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν καθὼς καὶ τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον

1) Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐλέχθη ὅτι ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ τελικῶς μετεβλήθη εἰς ἱστορισμὸν. Πάντως ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἦτο ὀλιγώτερον ἱστορικὸς ἀπὸ τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν.

διαβίωσης τῶν ἐργαζομένων καὶ ε) τέλος τὰ προστατευτικά ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν μέτρα κατεπολεμήθησαν καὶ ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὰς διανοουμένους, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀναλάβει τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν προστασίαν καθὼς καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ συνδικαλισμοῦ.

Μεταξὺ αὐτῶν ἀσφαλῶς ὁ σπουδαιότερος εἶναι ὁ γάλλος Sorel, ὁ ὅποιος εἶναι καὶ ὁ πλέον ἀπόλυτος πολέμιος τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ. Κατ' αὐτὸν ὁ σοσιαλισμὸς ἔχει προλεταριακὸν χαρακτῆρα καὶ ἀποκλείει κάθε συνεννόησιν μεταξὺ ἐργατῶν καὶ κεφαλαίου. Ἐπίσης ὁ ἐπαναστατικὸς συνδικαλισμὸς εἶναι ἡ μεγαλυτέρα διαπαιδαγωγικὴ ἐνότης πού ἔχει ἡ σημερινὴ κοινωνία, διότι αὕτη ἀναπτύσσει τὴν ἐργατικὴν συνείδησιν καὶ διότι χωρὶς θεωρητικὰς γνώμας φροντίζει καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν ἐπιδίωξιν τῶν ἰδίων συμφερόντων. Ὁ Sorel ἀποκρούει κάθε συνεννόησιν μὲ τοὺς ἐπιστήμονας καὶ τοὺς πολιτικούς καὶ τρέφει ἀπόλυτον δυσπιστίαν πρὸς τὴν κοινωνικὴν εἰρήνην καὶ τὸ κράτος. Εἶναι πολέμιος κάθε προσπαθείας νὰ γίνῃ ὁ σοσιαλισμὸς ἐπιστήμη καὶ ἀποδίδει σημασίαν μόνον εἰς τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Οὗτος φθάνει μέχρι λυρισμοῦ εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς ἠθικῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ, τὸ ὅποιον θεωρεῖ ὡς τὴν ἀληθῆ πηγὴν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ὑπερηφανείας καθὼς καὶ ὡς τὴν πρόοδον ἔναντι τῆς κοινωνικῆς ἀποτελεματώσεως. Ὁ Sorel εἶναι φυσικὰ ἀντίθετος πρὸς τὴν ἠθικὴν τοῦ εἰσοδήματος καὶ τοῦ καταναλωτοῦ καὶ τέλος ἀποκρούει κάθε ἐπέμβασιν ἐκ μέρους τοῦ κράτους, κάθε κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν καὶ ἀντιτάσσει εἰς αὐτὴν τὸν ταξικὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἐπανάστασιν (action directe).

Ἡ κριτικὴ αὕτη ἔναντιον τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ ἀυστηρὰ καὶ οὐδόλως μειώνει, καθὼς ἀνεφέραμεν ἄνωτέρω, τὴν μεγάλην ὑπηρεσίαν πού προσέφεραν οὗτος εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κοινωνικὴν πρόοδον. Πλὴν αὐτοῦ ἄς σημειωθῇ, ὅτι οὗτος διεμόρφωσε, ἰδίως διὰ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτοῦ τοῦ Adolf Wagner, καὶ τὸ θεωρητικὸν οἰκοδόμημα καὶ τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῆς παρούσης μελέτης.

---

1) Sorel. *Decomposition du marxisme* σελὶς 60. Sorel. *Reflexions sur la violence* 1909 σελὶς 244.

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ

α) *Αἱ ἀρχαὶ τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς*

Ἡ κρίσις διὰ τὴν ἐπίδρασιν ποὺ ἤσκησεν ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης δὲν θὰ εἶναι ἀκριβῆς, ἐὰν δὲν παρακολουθήσωμε σύντομα τὰς ἀρχὰς τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς ἢ ὅποια εἶναι ἀκριβῶς ἢ ἀντίρροπος αὐτῆς ἐπιστημονικὴ σχολή. Τὸ οἰκοδόμημα τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς, μετὰ τὰς ἐπιθέσεις ποὺ ἔλαβον χώραν ἐναντίον τῆς ἐκ μέρους τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἄλλων κατευθύνσεων, παρουσίαζεν ἑτοιμόροπον ὄψιν. Τὴν ἀνακαίτισιν αὐτοῦ, μετὰ τὸν Stuart Mill καὶ τὸν Marshall ἀνέλαβεν ἡ Ψυχολογικὴ Σχολή. Αὕτη ἐπανασύνδετα μὲ τὴν θεωρίαν εἰς τὸ σημεῖον ποὺ τὴν ἐγκατέλειψεν ἡ Ἱστορικὴ Σχολή καὶ ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς καὶ θέλει νὰ εἶναι καθαρὰ οἰκονομικὴ θεωρία μὲ τὸν homo economicus. Οὕτω καλύπτεται καὶ τὸ κενὸν τὸ ὅποιον εἶχε δημιουργηθῆ εἰς τὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν μονόπλευρον κατεύθυνσιν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς. Τὸ Κεντρικὸν σημεῖον τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς εἶναι ἡ ὄριακὴ χρησιμότης (*). Αὕτη εἶναι ἡ ἀναβάπτισις τῆς ἐννοίας τῆς ἀξίας διὰ τὴν χρῆσιν τῶν Κλασσικῶν τὴν ὁποίαν οὗτοι ἄφησαν ἀχρησιμοποίητον, εἶναι δὲ ἡ ἰκανότης ἐνὸς ἀγαθοῦ πρὸς κάλυψιν μιᾶς ἀνάγκης. Ἡ ἀνάγκη αὕτη δύναται νὰ εἶναι ὀφέλιμος, ἐπιζημία, ἢ ἐγκληματικὴ κτλ., τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον διὰ τὴν ἔρευναν, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἔχη ἰκανότητα πρὸς κάλυψιν τῆς ἀνάγκης.

Ἡ ἐννοία ὄριακὴ χρησιμότης εἶναι ἐπίσης εἰδική, ἥτοι δὲν ἀναφέρεται γενικὰ εἰς ἓνα ἀγαθόν, ὡς λ.χ. τὴν χρησιμότητα τοῦ ἄρτου διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ ἀναφέρεται εἰδικὰ εἰς ἓνα ὀρισμένον ποσὸν ἄρτου ποὺ χρειάζεται ἓνα ὀρισμένον ἄτομον. Μὲ ἄλλους λόγους, ἐνῶ οἱ κλασσικοὶ ἠσχολήθησαν μὲ τὴν μελέτην τῶν ἀντικειμενικῶν οἰκονομικῶν παραγόντων καὶ οἱ ἱστορικοὶ μὲ τοὺς ἠθικοὺς κοινωνικοὺς, ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ περιορίζεται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ὑποκειμενικῶν παραγόντων.

Ἡ ὄριακὴ χρησιμότης εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μεταξὺ τοῦ εὐχαρίστου αἰσθήματος διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἐνὸς ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δυσαρέστου αἰσθήματος ποὺ προκαλεῖται εἰς τὸν ἀγοραστὴν ἀπὸ τὴν καταβολὴν χρήματος δι' ἀγοράν αὐτοῦ. Βασίζεται ὅπως λέγει ὁ Jevons ἐπὶ τῆς ἡδονῆς, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς φύσεως. Ἦτοι ὁ ἀγοραστὴς χρησιμοποιεῖ τὴν οἰκονομικὴν ἀρχήν, μὲ τὴν μικροτέραν θυσίαν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ὀφέ-

1) Τὸ ὄνομα τῆς ὄριακῆς χρησιμότητος εἶναι διάφορον ἀναλόγως πρὸς τοὺς διαφόρους συγγραφεῖς καὶ πρὸς τὰς διαφόρους χώρας. Οὕτω οἱ Γερμανοὶ λέγουσιν Grenznutzen καὶ Hedonismus (ἐκ τοῦ ἡδονῆ), ὁ Walras rareté, ὁ Jevons final degree of utility, οἱ Ἀμερικάνοι marginal utility κ.ο.κ.

λειαν. Ἡ βάσις τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς εἶναι ὅτι διὰ τῆς τιμῆς πρέπει νὰ ἐπέλθῃ ἑξίσωσις μεταξὺ προσφορᾶς καὶ ζητήσεως καθὼς καὶ ὅτι ἐπειδὴ τὸ ἄτομον ἐπιδιώκει τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν του μὲ τὴν μικροτέραν δυνατὴν θυσίαν, ἡ τιμὴ θὰ εἶναι ἡ σημασία πού ἀποδίδει τοῦτο εἰς τὴν τελευταίαν προσφερομένην ποσότητα τοῦ ἀγαθοῦ, ἀπαραίτητον διὰ τὴν κάλυψιν τῆς ἀνάγκης του. Ἀπὸ μίαν σειρὰν δὲ ἀγαθῶν πού προσφέρονται εἰς τὸν ἀγοραστὴν τὸ ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου μὲ διαφόρους τιμὰς, καὶ ὅλα κατὰλληλα διὰ τὴν κάλυψιν τῆς ἀνάγκης αὐτοῦ, φυσικὰ ὁ ἀγοραστὴς θὰ προτιμήσῃ ἐκεῖνο μὲ τὴν μικροτέραν τιμὴν. Συνεπῶς κανένα ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ μεγαλυτέραν τιμὴν ἀπὸ ἐκεῖνο μὲ τὴν μικροτέραν. Ἡ τιμὴ λοιπὸν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ὀριακὴν χρησιμότητα, ἥτοι τὴν τιμὴν τοῦ προϊόντος πέραν τοῦ ὁποίου δὲν ἐνδιαφέρεται ὁ ἀγοραστὴς.

Πρὸ τῆς ἐκλογῆς τῆς μικροτέρας τιμῆς ἕκαστον ἄτομον προβαίνει εἰς μίαν διαβάθμισιν τῶν ἀναγκῶν του ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος ἐκάστης αὐτῶν, διότι οὕτω ἐπιτυγχάνει τὴν οἰκονομικὴν ἀρχήν. Ἡ χρησιμότης ἐκάστου ἀγαθοῦ ἐμφανίζεται ὡς λειτουργία τῆς ποσότητος καὶ ὁ βαθμὸς τῆς χρησιμότητος εἶναι ἐκεῖνο πού ὀνομάζομεν ἀξίαν (1). Ἡ τιμὴ, ἡ ζήτησις καὶ ἡ προσφορὰ εἶναι τρία μέρη τοῦ ἰδίου μηχανισμοῦ πολὺ συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα. Ἡ παράστασις αὐτῶν λαμβάνει χώραν διὰ τῆς καμπύλης.

Ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν τιμὴν (ἀξίαν) τῶν ἀγαθῶν, ἰσχύει καὶ διὰ τὸν μισθόν, τὸ ἡμερομίσθιον, τὸ κεφάλαιον κτλ., ἥτοι καὶ αὐτὰ διέπονται ὑπὸ τοῦ κανόνος τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος. Γενικῶς αὕτη διέπει τὴν παραγωγὴν, τὴν διανομὴν καὶ τὴν κατανάλωσιν. Ἡ Ψυχολογικὴ λοιπὸν Σχολὴ προσπαθεῖ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ψυχολογίας νὰ περιγράψῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ ὁλόκληρον τὸν οἰκονομικὸν μηχανισμόν καὶ τὴν ἰσορροπίαν εἰς τὴν οἰκονομίαν.

β) Αἱ διάφοροι Κατεύθυνσεις τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς

Οἱ κυριώτεροι ἴδρυται αὐτῆς εἶναι οἱ αὐστριακοί, ὁ Karl Menger, ὁ von Wieser, ὁ Böhm Bawerk, ὁ Emil Sax κτλ., οἵτινες ἀποτελοῦν τὴν πρώτην κατεύθυνσιν (2).

Ἡ δευτέρα κατεύθυνσις εἶναι ἡ Σχολὴ τῆς Λωζάννης μὲ τὸν L. Walras καὶ V. Pareto ἡ ὁποία, ἐκτὸς μερικῶν παραλλαγῶν πρὸς τὴν Αὐστριακὴν Σχολήν, λ.χ. ὡς πρὸς τὴν ἀνάλωσιν τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος, διαφέρει ἀπὸ αὐτὴν, διότι ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας καὶ κάμνει εὐρεῖαν χρῆσιν μαθηματικῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἔρευναν. Ὡς ἐκ τούτου ἀπεκλήθη καὶ ἡ Μαθηματικὴ Σχολή. Ἡ τρίτη κατεύθυνσις τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς εἶναι ἡ Ἀγγλοαμερικανικὴ ὑπὸ τὸν ἄγγλον Jevons μὲ

1) Βλέπε Handbuch : der Staatswissenschaften Τόμος IV σελίς 1191.

2) Βλέπε Ε. Ζολώτα : Κοινωνικὴ Οἰκονομία, σελ. 168 κ.έ.

αμερικανούς εκπροσώπους τὸν F. C. Walker καὶ J. B. Clark, Ὁ Jevons εἰσάγει νέας ἰδέας εἰς τὴν ὀριακὴν χρησιμότητα καὶ θεωρεῖ ὅτι ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη διὰ νὰ εἶναι ἐπιστήμη πρέπει νὰ εἶναι μαθηματική. Οἱ Ἄμερικανοὶ δὲν κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἄποψιν τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς ἰδιαίτερος, διότι οὗτοι εἰσάγουν εἰς τὴν ἔρευναν τὸ κοινωνικὸν στοιχεῖον. Οὕτω ὁ Clark θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία εἶναι κοινωνικὴ, διότι πηγάζει ἀπὸ τὴν κοινωνίαν νοουμένην ὡς ἐνιαῖον σύνολον καὶ ὄχι ὡς ἄτομον (1). Ἄς σημειωθῇ τέλος ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ νεωτέρα σχολὴ τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος.

Μία ἄλλη κατεύθυνσις ἀπομακρυνθεῖσα ἀπὸ τὴν Ψυχολογικὴν Σχολὴν εἶναι ἐκεῖνη πού ἀποβλέπει εἰς τὰ οικονομικὰ φαινόμενα ὡς ἀποτελέσματα τῶν ἀντιδράσεων τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ ἔνστικτα καὶ εἰς τὰς κοινωνικὰς συνηθείας, ἥτοι εἰς αὐτὴν ἡ οικονομικὴ ἔρευνα εἶναι κοινωνιολογικὴ καὶ φυσιολογικὴ. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ οικονομικὴ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μόνον λογικῆς ὡς homo economicus, ἀλλὰ αὕτη ἐπηροάζεται ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον τῆς συνηθείας. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἀποδίδει σημασίαν καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν πλευρὰν τῆς οἰκονομίας καὶ ἐν γένει θεωρεῖ τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς ὡς δείγματα τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς. Αὕτη εἶναι ἡ οικονομικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου, behavior, ἡ δὲ Σχολὴ Institutional School ἢ ὅπως καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ζολώτα Θεσμολογικὴ (2). Αὕτη ἀπὸ ἀπόψεως μεθόδου ὅσον καὶ κατευθύνσεως ὁμοιάζει τόσον πολὺ πρὸς τὴν παλαιότεραν Ἱστορικὴν Σχολὴν. Τοῦτο ἰσχύει ἰδιαίτερος διὰ τὴν δευτέραν ὁμάδα τῆς Θεσμολογικῆς Σχολῆς ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τὴν στατιστικὴν κατεύθυνσιν καὶ ἥτις εὐρίσκειται ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ W. C. Mitchell. Αὕτη ἀποβλέπει εἰς τὴν ποσοτικὴν ἐξέτασιν τῶν οικονομικῶν ζητημάτων βάσει τῶν στατιστικῶν παρατηρήσεων καὶ αἱ ἐργασίαι τῆς ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μὴ ἰσορροπουμένων οικονομικῶν σχέσεων καὶ τῶν οικονομικῶν διακυμάνσεων. Αὕτη εἶναι ἡ δημιουργὸς τῶν οικονομικῶν βαρομέτρων.

Γενικὰ ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ ἔχει ὁπαδοὺς εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ εἰς αὐτὴν ἀνήκουν σήμερον τὸ πλεῖστον τῶν οικονομολόγων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ὁ Schumpeter ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ὀριακὴ χρησιμότης δὲν εἶναι μία οικονομικὴ θεωρία, ἀλλὰ εἶναι ἡ μόνη (3).

Ὁ Karl Menger λέγει ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς εἶναι νὰ δημιουργήσῃ τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν περιγραφικὴν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, ὡς καθαρὰν καὶ ἀκριβῆ οἰκονομίαν. Αἱ θεωρίαι τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος καὶ τῆς ἰσορροπίας εἰς τὴν οἰκονομίαν δὲν ἔχουν ὡς σκοπὸν νὰ συνεχίσουν ὀλόκληρον τὸ ἔργον τῆς Κλασικῆς

1) Βλέπε Ζολώτα ὡς ἀνωτέρω σελίς 176 καὶ ἐξῆς :

2) Βλέπε Ξεν. Ζολώτα, Οἰκονομικὴ Θεωρητικὴ, σελ. 205 καὶ ἐξῆς.

3) Βλέπε Handbuch der Staatsw. Τόμος IV σελ. 1213.

Σχολής, αλλά μόνον τὸ ὀρθόν. Ἐπίσης κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῆς τὸ ἔργον τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς δὲν εἶναι νὰ δικαιολογήσουν τὴν σημερινὴν διανομὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων τοῦ κοινωνικοῦ εισοδήματος, ἀλλὰ μόνον νὰ τὴν ἐξηγήσουν. Ἐὰν εἶναι αὕτη δικαία ἢ ὄχι εἶναι διὰ τοὺς ὠφελιμιστὰς ἀδιάφορον καὶ ξένον πρὸς αὐτούς· τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν.

Ἐπίσης ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ λέγει, καὶ τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀντικειμενικὴ ἐπιστήμη χωρὶς τὴν ἀπαγωγικὴν μέθοδον. Αὕτη ἔχει τὸ δικαίωμα κατὰ τὴν ἔρευναν νὰ ἐξετάζη τὸν παράγοντα πού θέλει καὶ νὰ ἀποκλείσῃ τοὺς ἄλλους οἱ ὁποῖοι θὰ ἐξετάζονται ἀπὸ τοὺς οἰκειοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους.

Ὡς ἦτο φυσικὸν αἱ ἀρχαὶ αὗται τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς ἀπετέλουν τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς καὶ ἐπροκάλεσαν τὴν μακρὰν ἔριδα μεταξὺ τῶν δύο κυριωτέρων ἐκπροσώπων τῶν δύο σχολῶν, ἦτοι τοῦ G. Schmoller καὶ Karl Menger.

γ) Αἱ ἀντιρρήσεις ἐναντίον τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς

Αἱ ἀντιρρήσεις πρὸς τὴν ὀριακὴν χρησιμότητα καὶ τὴν ἰσορροπίαν τῆς οἰκονομίας δὲν προέρχονται μόνον ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλας κατευθύνσεις, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκουν αὐτὰς τοῦλάχιστον μονομερεῖς. Δέον νὰ σημειωθῇ ἀπὸ τώρα ὅτι αἱ ἀντιρρήσεις αὗται εἶναι κατὰ ἓνα μόνον μέρος δικαιολογημέναι, πάντως αὗται ἠνάγκασαν τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς νὰ ἀναθεωρήσουν τὴν ἀπόλυτον ἐφαρμογὴν καὶ ἀξίαν πού ἀπέδιδαν εἰς τὴν θεωρίαν των καί, τὸ σπουδαιότερον, νὰ συμπληρώσουν οἱ ἴδιοι τὴν θεωρίαν τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς (1). Γενικὰ ἐναντίον τῆς θεωρίας τῆς χρησιμότητος ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα.

Μεταξὺ τῶν ἀντιρρήσεων ἐναντίον τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς ἡ σπουδαιότερα εἶναι ἡ τοῦ ἀτομικισμοῦ, δηλαδὴ ἡ ὀριακὴ χρησιμότης. Ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, ἓνα τέχνασμα καθ' ὅσον κατὰ τὴν ἔρευναν ἀποσπᾷ τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τὴν συνάρτησιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ καθορίζει τὴν ἀξίαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν ὑπὸ ἐκάστου ἀτόμου βάσει τοῦ μεγέθους εὐχαρίστου ἢ δυσαρέστου αἰσθήματος. Πλὴν αὐτοῦ, ὁ ὑπολογισμὸς τῆς ἀξίας ἀπὸ ἓνα ἕκαστον τῶν ἀγοραστῶν στηρίζεται ἐπὶ ψυχολογικῆς βάσεως καὶ μάλιστα τῆς ἀπείρου ἀτομικῆς· εἶναι συνεπῶς καθαρὰ ὑποκειμενικὸς καὶ διὰ τοῦτο ἀσύλληπτος καὶ ἀχρησιμοποίητος διὰ τὴν κατανόησιν οἰκονομικῶν φαινομένων. Ἦτοι ἀντιτίθεται ὅτι ὑπὸ τῶν ὠφελιμιστῶν γίνεται σύγχυσις μεταξὺ ψυχολογίας καὶ οἰκονομίας.

Ἀκόμη ἡ ψυχολογία εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ ὄχι κοινωνικὴ. Αὕτη ἐξηγεῖ μόνον τὴν ὠφέλειαν καὶ ὄχι τὰς παραγωγικὰς δαπάνας. Ἀναχωρεῖ μόνον ἀπὸ

1) Βλέπε. Handbuch der Staatswiss. Τόμος IV, σελίς 1212.

τὸν καταναλωτὴν καὶ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸν παραγωγόν. Τὰ άτομα δὲν εἶναι αὐτάρκη, αὐτοδύναμα, ἀλλὰ ἡ κοινωνία καὶ τὸ περιβάλλον ἐπιβάλλεται καὶ ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν οικονομικῶν πράξεων τοῦ ατόμου. Τοῦτο εἶναι περίπου καὶ ἡ κατεύθυνσις τοῦ Behaviorisme, ποῦ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω.

Πράγματι καμμία ἀνταλλαγὴ δὲν λαμβάνει χώραν μεμονωμένως· δὲν εἶναι ἀτομικὴ, ἀλλὰ πάντοτε δι' αὐτῆς ἐπέρχεται μεταβολὴ εἰς τὴν συνάρτησιν τῆς οικονομικῆς ζωῆς, ἥτοι ἡ ἀνταλλαγὴ εἶναι ἀντικειμενικὴ ὀργανικὴ.

Τὴν ἀτομικὴν αὐτὴν ἀνταλλαγὴν ἀνατρέπει πλήρως ὁ Othmar Spann (1). Οὗτος εἰς τὴν ἀτομικὴν οἰκονομίαν καὶ ἀνταλλαγὴν ἀντιτάσσει τὴν ὀργανικὴν οἰκουμηνιστικὴν (universalistischen) κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχουν ἀτομικὰ γεγονότα, ἀλλὰ μεταβολαὶ - ἐκδηλώσεις εἰς τὸν οἰκονομικὸν ὀργανισμόν, ἥτοι καὶ μία ἀπλὴ ἀτομικὴ ἀνταλλαγὴ - ἀγορὰ καὶ πώλησις συνεπάγει μεταβολὴν εἰς τὴν ὀργανικὴν σύνθεσιν τῆς οἰκονομίας. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἀγορὰ δὲν εἶναι ἕνας οὐδέτερος παθητικὸς τομεύς, ἀλλὰ, χάρις εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς, κατὶ ἀνεξάρτητον, δημιουργικόν, αὐτοδύναμον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ «κεφάλαιον ἀνωτέρας τάξεως».

Πράγματι εἶναι ἀληθές, ὡς ἀπαντοῦν οἱ ὠφελιμισταί, ὅτι αὐτοὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι, πλὴν τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ψυχολογικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι ἐπιδροῦν ἐπὶ τοῦ ἀγοραστοῦ τοὺς ὁποίους ὁμως δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν, ἢ ἀνήκουν εἰς ἄλλους ἐπιστημονικοὺς κλάδους, γιὰ αὐτὸ περιορίζονται εἰς τὸν ἐγωϊσμόν. Ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτοῦ — οὗτοι δὲν ἔχουν ἀντίρρησης νὰ ἀντικατασταθῇ ὁ ἐγωϊσμός, λ.χ. διὰ τοῦ ἀλτροῦτισμοῦ — τὸ συμπέρασμα εἶναι τὸ ἴδιον καὶ ἡ ἀλγεβρικὴ ἐξίσωσις δὲν ἀλλάζει.

Εἰς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ κατὶ ἀκατόρθωτον, ἥτοι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀπάντησις τῶν ὠφελιμιστῶν εἶναι, ὅτι αὕτη δὲν διατείνεται ὅτι τὸ ἄτομον πρέπει νὰ ἀγοράσῃ τὸ τάδε ἀγαθόν, ἀλλὰ ὅτι, ἐὰν ἀποφασίσῃ νὰ ἀγοράσῃ κατὶ, θὰ τὸ πραγματοποιήσῃ βάσει τῆς οικονομικῆς ἀρχῆς. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Walras εἰδικῶς λέγει ὅτι δὲν προσπαθοῦμεν νὰ καθορίσωμεν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ἀλλὰ μόνον νὰ παραστήσωμεν μαθηματικῶς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ μαθηματικὴ οἰκονομία ἀποβλέπει εἰς ποσοτικόν καθορισμὸν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου — πράγμα ἀδύνατον — διότι αὕτη δὲν

1) Βλέπε Othmar Spann. Tote und lebendige Wissenschaft. Ἐκδοσις τετάρτη Jena 1935 σελίς 47 κ. ἑ. Ὁ Spann ἀναφέρει ὡς παράδειγμα μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὸ ἀκόλουθον. Μία πώλησις ἐνός μεταλλεῖου σιδήρου τῆς Στουρίας ἀπὸ τὸν Gastigli-
 onί εἰς τὸν Stinnes. — πρόκειται περὶ δύο διαβοητῶν μεγαλο-ἐπιχειρηματιῶν τῆς με-
 σοπολεμικῆς περιόδου, εἶναι βέβαια μία ἀτομικὴ ἀνταλλαγὴ. Ἐὰν ὁμως ἔχωμεν ὑπ'
 ὄψιν ὅτι ὁ Stinnes, ὁ ὁποῖος εἶναι ταυτοχρόνως καὶ κάτοχος τῶν ἀνθρακορυχείων
 τῆς Βεσφαλίας, θὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἀνθρακα εἰς τὸ ἀνωτέρω μεταλλεῖον σιδήρου,
 τότε ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ μίαν σημαντικὴν ὀργανικὴν μεταβολὴν. Βλέπε σελίδα 45
 ὡς ἀνωτέρω.

χορησιμοποιεῖ ἀριθμούς, ἀλλὰ ἀλγεβρικούς τύπους, συνεπῶς δὲν εἶναι αὕτη ποσοτική. Ὡς πρὸς τὴν μορφήν ὅτι ὁ ἀγοραστής προβαίνει εἰς τὸν ὑπολογισμόν τῆς ὠφελείας βάσει τῆς κοινωνικῆς τιμῆς ἢ ὁποία ἔχει ἤδη διαμορφωθῆ ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς παράγοντας, οἱ ὠφελιμισταὶ δὲν ἀρνούνται τοῦτο καὶ παραδέχονται τὴν διάκρισιν μεταξύ ὑποκειμενικῆς ἀξίας καὶ ἀνταλλακτικῆς δυνάμεως τῶν προϊόντων, ἤτοι τῆς τιμῆς. Ἄλλὰ ἐπ' αὐτοῦ ἀπαντοῦν ὅτι καὶ τοὺς ἀντικειμενικοὺς οικονομικοὺς παράγοντας μόνον μὲ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀξίαν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν.

Τέλος εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι οἱ οικονομικοὶ τῶν κανόνες δὲν εἶναι νέα ἀνακάλυψις, οἱ ὠφελιμισταὶ ἀπαντοῦν ὅτι οὗτοι τοὺς ἀποδεικνύουν ὑπῆρχον πρὶν οἱ κανόνες εἰς τοὺς κλασσικούς, ἀλλὰ ὡς εἰκασίαι, τώρα ὁμως ἔγιναν ἀλήθειαι.

Ἐπὶ τοῦ τελευταίου ὁμως ἰσχύει τὸ λεχθὲν ὅτι καὶ μὲν οἱ κανόνες τῆς καθαρᾶς οικονομίας εἶναι ἀληθεῖς, ἀλλὰ πρέπει νὰ γίνη τὸ θαῦμα νὰ πραγματοποιηθοῦν ὅλαι αἱ προϋποθέσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας οὗτοι ἐξαρτῶνται. Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι ἡ Μαθηματικὴ Σχολὴ παρομοιάζεται μὲ ἓνα μῦλον ὁ ὁποῖος φυσικὰ δίδει ἄλευρον ἀνάλογον μὲ τὸ εἶδος τοῦ δημοτριακοῦ τὸ ὁποῖον ἀλέθεται. Ἐρωτᾶται τότε ὁμως τί εἶδος εἶναι αὐτό, διότι ἐὰν εἶναι χαλασμένον φυσικὰ τὸ ἄλευρον δὲν θὰ εἶναι κατάλληλον διὰ τροφήν (*). Τέλος πλήρως χαρακτηρίζει ἴσως τὴν Μαθηματικὴν Σχολὴν ὁ Marshall (Distribution and Exchange. Economic Journal Μάρτιος 1898), ὅταν λέγει ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μαθηματικῆς θεωρίας εἶναι ἐπιτυχής, ὅταν εἶναι σύντομος καὶ ἀπλὴ καὶ ὅταν ἔχη ὡς σκοπὸν νὰ φωτίσῃ ἓνα οἰονδήποτε σημεῖον τοῦ πολυπλόκου οικονομικοῦ βίου, χωρὶς νὰ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ αὐτὸν ἐφ' ὅλοκλήρου. Ἐν συμπεράσματι δυνάμεθα νὰ τονίσωμεν τὰ ἑξῆς :

Ἡ σημερινὴ ἐπιστῆμη δὲν εἶναι βέβαια μονομερῶς περιγραφικὴ, ὅπως ἐνόμιζεν ἡ Ἱστορικὴ Σχολή. Δὲν εἶναι ἴσως καὶ καθαρὰ οἰκονομία, ὑποκειμενικὴ, ὅπως ὑπεστήριζε ἡ Ψυχολογικὴ Σχολή. Αὕτη εἶναι θεωρία καὶ πρᾶξις καὶ εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ, ἐπιστημονικὴ δὲ μέθοδός της εἶναι καὶ ἡ ἀπαγωγὴ καὶ ἡ ἐπαγωγὴ. Τέλος ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη ἐξελίσσεται διαρκῶς ἀνάλογα πρὸς τὴν νεωτέραν σύνθεσιν τῆς κοινωνίας.

Ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ δικαιούται νὰ ζητῆ δι' ἑαυτὴν τὴν ἀναγνώρισιν ὅτι ἐπανάφερε τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστῆμην εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδόν, τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας καὶ τὴν ὀρθὴν μέθοδον ἐρεύνης, τῆς ἀπαγωγῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκτραπῆ αὕτη διὰ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς μὲ τὴν μονομερῆ ἀποσχόλησιν αὐτῆς μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν πολιτικὴν.

Ἐξ' ἄλλου ὁμως καὶ ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ εἶναι πολὺ φιλόδοξος μὲ τὴν ὀριακὴν χρησιμότητα, ὅταν διατείνεται, ὅτι καὶ μὲν ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ διετύπωσε τοὺς κανόνας ποὺ διέπουν τὴν οἰκονομίαν, ἡ ἀπόδειξις ὁμως αὐ-

1) Βλέπε. Gite καὶ Rist. σελίς 618.

τῶν εἶναι ἰδικόν της ἔργον. Πολλοὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Μαθηματικῆς Σχολῆς παραβάλλουν τὴν σημασίαν τῆς θεωρίας των μετὰ τὴν μεταβολὴν ποῦ ἐπέφερε τὸ σύστημα τοῦ Κοπερνίκου εἰς τὸ Πτολεμαϊκόν.

Αὐτὸ εἶναι ἀσφαλῶς δογματισμός. Ἡ ὄριακὴ χρησιμότης καὶ ἡ ἰσορροπία εἰς τὴν οἰκονομίαν εἶναι μία πνευματώδης ἀρχή, ἡ ὁποία παρέχει πολλὰ πλεονεκτήματα καὶ γίνεται διαρκῶς πλέον γόνιμος, δὲν συλλαμβάνει ὅμως ὅλας τὰς ἀπείρους καὶ πολυπλόκους ἐκδηλώσεις τῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ συγκεντρώνει τὴν ἔρευνάν της εἰς ὀλίγας καὶ ἀπλᾶς.

Διὰ αὐτὸ ὀρθὸν εἶναι νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ δὲν ἀποδεικνύει τοὺς οἰκονομικοὺς κανόνας, ἀλλὰ δίδει μίαν ἐξήγησιν αὐτῶν. Οἱ ὠφελιμισταὶ ἀπέχουν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ τὸ γνωρίζουν καὶ οἱ ἴδιοι.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται ὅτι ἡ Ψυχολογικὴ Σχολὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ ἀπολύτους λύσεις εἰς τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα. Πάντως αὕτη ἐξελίσσειται διαρκῶς καὶ μετὰ τὰς διαφόρους νεωτέρας κατευθύνσεις της, αἱ ὁποῖαι ἀλληλοσυμπληροῦνται, ἀπεμακρύνθη τόσον τῆς καθαρᾶς οἰκονομίας ὥστε ὑπὸ πολλῶν ἢ ὑποκειμενικῆ ψυχολογικῆ μεθόδου νὰ θεωρεῖται ὡς βοηθητικὸν μέσον.

Ἰδιαιτέρως αἱ ἐμβολαὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐξελιγμένων κατευθύνσεων ἀναμεταξύ των καὶ πρὸς τοὺς νεοκλασσικοὺς καὶ τὰς νέας κατευθύνσεις εἶναι τόσον πολλαὶ ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῆ ἡ θέσις πολλῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς οἰκονομολόγους. Καθὼς γράφει ὁ καθ. Ζολώτας (Θεωρητικὴ Οἰκονομικὴ σελίς 186): «ἡ κοινωνικὴ οἰκονομία εὐρίσκεται εἰς διηνεκὴ ἐξέλιξιν, ὁμοίως καὶ ἡ Θεωρητικὴ Οἰκονομικὴ. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τάσεις ἀλληλοσυμπληρουμένας, αἱ ὁποῖαι στρέφονται πρὸς ὅλας τὰς πλευράς τοῦ οἰκονομικοῦ βίου. Ἐξ ἄλλου αἱ νεωτέρας κατευθύνσεις τείνουν πρὸς προσέγγισιν διὰ τοῦτο εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτα ὅρια μεταξὺ τῶν σχολῶν τῆς νεωτέρας οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ὡς αὐταὶ ἐμφανίζονται κυρίως ἐν Ἐυρώπῃ. Οὕτως αἱ διδασκαλίαι τῆς νεωτέρας σχολῆς τῆς ὄριακῆς χρησιμότητος, τῶν ὁπαδῶν τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς νεοκλασσικῆς τείνουν νὰ συναντηθοῦν».

Ἐς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ ὁπαδοὶ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, καθὼς καὶ ἄλλοι πολλοὶ οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦν νὰ ἰδρῦσουν ἰδίαις σχολαίς. Οὕτω ἔχομεν μίαν εἰκόνα πόσον διάφορος εἶναι σήμερον ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς.

Τ Ε Λ Ι Κ Ο Ν Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α

Ἡ Ἱστορική Σχολή δὲν ἐπέτυχε πλήρως τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ της, ἤτοι δὲν κατώρθωσε, ὡς ἤλπιζε, νὰ ἀνανεώσῃ τὴν Οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, καὶ τοῦτο διότι ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἀποκλειστικὰ τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον.

Ἐν τούτοις αὕτη ἀπετέλεσε ἓνα σημαντικὸν σταθμὸν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Ἐν πρώτοις διότι ἀπεκάλυψε τὸν δογματικὸν χαρακτῆρα τῶν κανόνων τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς. Ἡ Ἱστορική Σχολή δὲν προσέφερε μόνον τὴν ἀρνητικὴν αὐτὴν ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ ὑπῆρξε καὶ θετικὰ δημιουργική. Αὕτη μὲ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον συνεπλήρωσε τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ ἐπλούτισε τὴν ἐπιστήμην μὲ μεγάλον ἀριθμὸν σπουδαίων ἱστορικῶν μελετῶν, προσέθεσε δὲ εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Πολιτικὴν ὡς νέον αὐτῆς τμῆμα τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν. Τέλος ἡ Ἱστορική Σχολή μὲ τὴν ὀργανικὴν αὐτῆς θεωρίαν περὶ κράτους ἔθεσε τὴν βᾶσιν τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς ἐπὶ τῆς ὁποίας αὕτη στηρίζεται καὶ σήμερον ἀκόμη.

Οὕτω ἡ Ἱστορική Σχολή ἐξήγαγε τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὅποιον τὴν εἶχεν ὀδηγήσῃ ἡ Κλασσικὴ Σχολή. Ὁμοίως διὰ τῆς συνθέσεως τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων, ἤτοι τοῦ ἀπολύτου ἀτομισμού ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ριζοσπαστισμοῦ ἐφ' ἑτέρου, ἐξησφάλισε τὴν κοινωνικὴν εἰρήνην χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεφεύχθη τὸ χάος καὶ κατέστη δυνατόν νὰ φθάσῃ ὁ πολιτισμὸς μέχρι τοῦ σημερινοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου.

Βεβαίως ἡ κοινωνικὴ πρόοδος ὑστέρησε τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας πού ἐσημειοῦτο ἔκτοτε καὶ ἡ κατανομή τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων ἀπέειχε πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι δίκαια. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ ἐξησφάλισαν πρόνοιαν εἰς ὀλιγωτέρους ἀνθρώπους καὶ εἰς μικρότερον μέτρον ἀπὸ ὅσον ὑπῆρχεν ἀνάγκη. Πάντως ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἀπετέλεσε διὰ τὴν ἐποχὴν του μίαν θαρραλέαν καὶ ὑψηλόφρονα σύλληψιν καὶ μίαν κοινωνικὴν ἀφετηρίαν.

Ὁ σημερινὸς κοινωνικὸς βίος ἐδημιούργησεν ἀκόμη δυσκολώτερα προβλήματα πρὸς λύσιν, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν τὴν λήψιν πλέον ριζικῶν μέτρων, ὁ κίνδυνος δὲ ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ χάους πού μᾶς ἀπειλεῖ τῶρα, εἶναι πολὺ μεγαλύτερος, παρὰ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Κρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ. Φυσικὰ ἡ πραγματοποίησις τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης προϋποθέτει τὴν αὐξήσιν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος ἢ ὁποῖα κατὰ ἓνα μέγα μέρος συνδέεται μὲ τὸν θεσμὸν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας. Ἐξ' ἄλλου ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖται ὅτι οὔτε ἡ ἰδιοκτησία, οὔτε ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία, καὶ κατὰ ἓνα μέρος, οὔτε ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία εἶναι αὐτοσκοποί, ἀλλὰ μέσα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὴν κοινωνικὴν τῶν λειτουργίαν. Ὁ Κρατικὸς Σοσιαλισμὸς ἔχει σήμερον μόνον ἱστορικὴν σημασίαν, μᾶς δίδει ὅμως τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ μέτρον διὰ τὴν νέαν κοινωνικὴν σύνθεσιν.

Ἴδου διατὶ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ εἰσφορά τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην ὑπῆρξε σημαντικὴ.

L' INFLUENCE DE L' ECOLE HISTORIQUE SUR LA SCIENCE ÉCONOMIQUE

Par AR. KALLIAVAS

L' Ecole classique avec son fondateur Adam Smith a développé ses théories économiques à base du Droit physique et a formulé ses règles en des lois physiques et par conséquent inaltérables, qui sont en vigueur partout et pour toujours. Cette Ecole a remporté un rapide et plein succès pendant les premières dizaines d' années du 19ème siècle dans tous les pays avancés civilement. Mais l' application des principes de l' Ecole Classique ne tarda pas à démontrer ses imperfections et la confiance en la vérité de ses dogmes a été tout particulièrement ébranlée par l' apparition du phénomène de la misère de la classe ouvrière, qui était diamétralement opposée à l' opulence économique qui a été remarquée pendant cette période, ainsi que les premières crises économiques apparues, et pour lesquelles la théorie économique fut dans l' impossibilité de donner une explication quelconque. Les premiers qui se sont ouvertement déclarés contre les principes de l' Ecole Classique furent les philanthropes, l' Ecole romantique et les différentes tendances socialistes de la première moitié du 19ème siècle : C' est l' Ecole historique qui leur a fait une guerre plus systématique. Cette dernière a développé la nouvelle théorie organique sur l' Etat et l' Economie à base du Droit positif. Il est vrai que l' Ecole historique n' a pas complètement réussi à réaliser son ambition de renouveler la science économique. De même, le blâme lancé contre elle que, par l' emploi partiel de la méthode historique a négligé le développement de la théorie économique, est sans fondement.

Mais on doit d' autre part lui reconnaître qu' elle a enrichi la science du grand nombre de ses études historiques et qu' elle a ouvert une nouvelle issue à l' impasse où avait conduit le dogme «laisser faire—laisser passer» de l' Ecole Classique. C' est aussi à elle qu' on doit le fait que, par la fondation du socialisme d' état il a été admis que dans les devoirs de l' État doit aussi être comprise la politique sociale. C' est ainsi qu' à l' Economie sociale a été aussi annexée la Politique sociale et, en outre, elle a été aussi créée l' Economie Publique, qui ne tenait presque aucune place dans l' Economie individualiste de l' Ecole Classique, comme une branche indépendante et dans le sens qu' elle constitue aux mains de l' État un organe pour sa politique générale.

Le vide que celle ci a laissé dans la théorie économique s' est chargée à remplir l' Ecole psychologique avec sa pure économie et tout spécialement l' utilité et l' équilibre limite dans l' économie. Les diverses nouvelles Ecoles économiques, développées ultérieurement, subissent directement ou indirectement l' influence de l' Ecole Historique et le l' Ecole psychologique. C' est ainsi que s' évolue la science économique, en s' efforçant de donner une plus ample explication aux problèmes nouveaux que présente la composition sociale d' aujourd' hui. De même, depuis le Socialisme d' Etat jusqu' aujourd' hui un changement considérable a eu lieu dans les principes du socialisme et dans les buts du syndicalisme international et en général à la conception sur la justice sociale avec une tendance à une nouvelle composition de l' individualisme et du socialisme.

THE INFLUENCE OF THE HISTORIC SCHOOL ON THE ECONOMIC SCIENCE

By AR. CALLIAVAS

Adam Smith founded the classical School of Economics and developed its theories based on «Natural Law» whose rules he explained in terms of the laws of Nature and hence as unchangeable in place and time.

During the first decades of the 19th century, the said school of economic doctrines has had rapid and a successful development in the advanced countries of Europe.

Not long after the application of the principles of the Classical School its defects were quite obvious. The misfortunes and wretchedness into which the working classes were thrown, as well as the first economic crisis of the period were the main factors that made people lose their faith in the truth of the Doctrine, no explanation whatever being given by the advocates of the theory about this issue.

The philanthropists, the Romantic School, as well as the advocates of diverse socialistic tendencies of the first half of the 19th century declared themselves against the principles of the Classical School.

A more systematic campaign was waged then against these theories by the Historic School which developed the new «Organic Theory» about state and finance based on Positive Law.

As a matter of fact the Historic School failed to achieve its ambition, which was to give a new life to the science of economics. Moreover, it is not an altogether groundless accusation against the Doctrine that it has neglected the growth of the economic theory by the one-sided application of the Historic Method alone.

On the other hand, one should admit that the Historic School greatly enriched the science of economics with numerous works it published on the subject. It opened new paths for its development, finding an issue to the deadlock created by the «Laissez Faire—Laissez Passer» policy of the classical School.

Furthermore, it has been an achievement of the Historic School that, by founding The System of State Socialism, it contributed to the general recognition of the Doctrine that, Social Policy is one of the important duties of State Policy.

In this way Social Policy has been added to Social Economics and along with it there has been created the Science of State Finance which, under the Individualistic economy had almost no place for existence as a separate branch of Science and in the sense that it is an instrument for the State to apply its general government policy.

The Psychologists' School with its pure economy, especially with its definite utility, as well as equilibrium in economy undertook the task of filling up the gap that existed in the economy of the Historic School.

The diverse more recent Economic Doctrines, such as were developed later on, have been directly or indirectly influenced by the principles of the Psychologists School.

Along with its steady development Economic Science has been endeavoring to give fuller explanations to the new problems created by our up-to-date social systems.

Similarly, since the period of State Socialism, considerable changes have happened in the political dogmas of Socialism as well as in the aims of International Syndicalistic move, and in the notions about Social Justice at large, with a trend that a new form should be given to Individualism and Socialism.

ΟΙ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ - ΤΑ ΙΣΝΑΦΙΑ (*)

Υπό ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ

Από μίαν ατέλειωτη μακριά άλυσίδα, που έχει τις ρίζες της και πέρα από την ιστορική περιοχή, από μιá ανεξάντλητη συνέχεια μορφές και εξέλιξεις βγαίνουν οι φημισμένοι συνεταιρισμοί, συνεργατισμοί και συντεχνίες, τα κοινωνικά και επαγγελματικά σωματεία, που κατ' έσοχην άνθισαν στον έλληνικό κόσμο. Γνωστές περισσότερο οι συντεχνίες κατά την τουρκοκρατία με τις άραβικές, περσικές και τούρκικες όνομασίες, *ισνάφ* ή *εσνάφ* ή *ένσάφ* (1) και τις άραβικές *ρουφές* ή *ροφές* (2), είναι λιγώτερο γνωρίμες με τα βυζαντινά τους όνόματα τα *συστήματα* ή τα *σώματα* ή τα *συνέδρια* ή τα *συνεργεία* ή οι *συντεχνίες*.

Στους χρόνους του Όδυσσέα, μέσα στο γένος και τη φατρία συναντάμε στα μέλη τους την ίδια μπορούμε να πούμε σχέση που βρίσκομε να ένώνει ανάμεσά τους, τα μέλη - μαστόρους των Ισναφιών, ενώ ο τεχνίτης, ο *δημιουργός*, στέκει άπόμακρα δουλεύοντας μόνος του και έξωρα όχι σά μέλος μιανής συντεχνίας, αλλά σά μέλος του γένους ή της φατρίας, που αυτή είναι ό συνεταιρικός σχηματισμός του. Και σά μέλος της φατρίας φεύγει για μακρινές χώρες να πολεμήσει τον Πρίαμο ή να φέρει από τον Εύξεινο Πόντο τό στάρι.

Αργότερα στις θρησκευτικές εταιρίες των Όργεώνων βλέπομε συσσωματωμένα μέλη για τη μυστική λατρεία μιανής παλις Θεότητας. Ένα τέτοιο παρόμοιο πνεύμα μυστικισμού βρίσκομε λίγο πιό ύστερα στις φιλοσοφικές σχολές του Πυθαγόρα, που με τα μέλη τους δεμένα στο πνεύμα του Σωματείου, στις κοινές Όδέες, στην άλληλοβοήθεια, τον αυστηρό έσωτερικό κανονισμό, διαμορφώνουν κοινωνία όλόκληρη και άναδείχνουν ιδανικά πρότυπα έταίρων, την Τιτυμάχεια, τό Δάμοντα, τό Φιντία, που θεωρούν τιμή και εύτυχία

*) Διάλεξη που γίνηκε στη Σχολή στις 28 Μαρτίου 1950 από έκπλουμένη έργασία περί των συντεχνιών κατά την τουρκοκρατία.

1) *Εσνάφ* πληθυντικός του *σινίφ* που έπέχει θέση ένικού αριθμού = κλάση ανθρώπων, τάξη, φράτρα.

2) *Ρουφές* από τό άραβικό *ούρφές*, που σημαίνει τέχνη άσκουμένη χάριν κέρδους. Δέν έχει καμμία σχέση με τό γνωστό ρουσαφέτι που κι αυτό παράγεται από τό άραβικό ρισβέτ = δωροδοκία.

τους να πεθάνουν για τὸ καλὸ τῆς ὀλότητος μὴ προδίδοντας τὰ μυστικά τους.

Ἄλλ' ἐπανάσταση στὴν ἱστορία τῶν σωματείων ἀποτελεῖ ὁ νόμος τοῦ Σόλωνα, γιατί ὡς τότε τὸ προνόμιο τῶν ὀργανώσεων ἀνήκε μόνο στοὺς ἀριστοκράτες. Για πρώτη φορὰ μπορεῖ ὁ καθένας νάχει τὸ δικαίωμα νὰ συσσωματοῦται, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναγνωρίζεται τὸ σωματεῖο του.

Στὴν ἐποχὴ τοῦ Περικλῆ πού συναντᾶμε σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα πολιτικούς ἀριστοκρατικούς συλλόγους, τὶς Ἑταιρεῖες, Λέσχες, καθὼς καὶ τὶς καινούριες θρησκευτικὲς Ἑταιρεῖες τῶν Θιασωτῶν καὶ Ἑραριστῶν, ξεπροβάλλει πρὸ ἔντονα τὸ μυστικὸ πνεῦμα τῶν ὀργανώσεων, πού στηρίζεται πάνω στὰ πρότυπα τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, στρατηγῶν, ἀρχόντων, ἡλιαστῶν, γερουσιαστῶν. Μέσα σὲ αὐτὲς τὶς καινούριες μορφές, τῶν μελῶν - ὀμάδων, γεννιοῦνται οἱ κανόνες δίκαιου, ἠθικῆς καὶ ἐθιμοτυπίας, πού ἀποτελοῦν ἀργότερα τὸ Δίκαιο τῆς πόλεως.

Καὶ πρέπει νάρθει ἡ μεγάλη καταστροφὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου γιὰ νὰ ξεπνήσει στὸν Ἑλληνα τὸ δαιμόνιο τῆς ἐμπορικῆς ἐπιτυχίας καὶ νὰ δημιουργήσει αὐτὴ τὴ φορὰ συνεταιρισμούς καὶ μὲ κερδοσκοπικὸ πνεῦμα. Ἔτσι, ὅταν ἀργότερα στοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους χιλαρώνεται ἡ κρατικὴ ἀντίληψη καὶ μέριμνα βρίσκομε στὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα (Λῆλο, Ρόδο, Ἀθήνα, Μικρασιατικὰ λιμάνια) τὶς πρῶτες συντεχνίες ἀποτελούμενες κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ ὀμόθησκους ἐμπόρους. Στὶς ἀρχές οἱ συνεταιριζόμενοι εἶναι Φοίνικες «ἐγδοχεῖς καὶ ναύκληροι Δαοδικεῖας», σιγά-σιγά ὅμως τραβοῦν καὶ ὅλο τὸν ἐμπορικὸ κόσμο τῆς Ἑλλάδας.

Τώρα, πού δὲν ὑπάρχει πιά κανένας περιορισμὸς στὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις κι' εἶναι ἐλεύθερος ὁ καθένας νὰ προσκολληθῆ κατὰ τὴν ἀρέσκεία του σ' ὀποιαδήποτε ὀμάδα, πληθαίνουν οἱ συνεταιρισμοὶ τῶν ὀμοτέχνων, πού ἔχουν περίπου τοὺς ἰδίους σκοπούς, πού ξαναβρίσκομε στὰ ρουφέτια καὶ στὰ ἰσνάφια καὶ πού εἶναι οἱ πρόδρομοι τῶν ρωμαϊκῶν **Κολλεγίων**.

Στὸν Α' π. Χ. αἰῶνα, ἰδίως στὴ Μικρασία, βρίσκονται πλῆθος ἀπὸ συντεχνίες, ὅπως οἱ **βυρσεῖς τῶν Θυατείρων** (βυρσοδέφνες), οἱ **λανάριοι τῆς Ἐφέσου** (κεῖνοι πού κατεργάζονταν τὰ μαλλιά, στὰ λανάρια), οἱ **λενύφοι** τῶν Τράλλεων (κεῖνοι πού ὕφαιναν τὸ λινάρι), οἱ **πορφυροβάφοι** τῆς Θεσσαλονίκης, κλπ. Ἀλλὰ καὶ γενικὰ σὲ ὅλες τὶς πόλεις, καὶ στὴν Ἀθήνα, συναντᾶμε διάφορες συντεχνίες, ὅπως π.χ. χρυσοπωλῶν, ζυθοπωλῶν λαχανοπωλῶν κλπ. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε καὶ τὸν περβολάρη τοῦ Λουκιανοῦ, πού ἦταν, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, **συνεργὸς** (συνεταῖρος) κηπουρῶν, ὅπως καὶ τὰ «συστήματα Ἀντιοχέων».

Στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, τὰ κολλέγια, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ συνέχεια τῶν συντεχνιῶν τῆς ἑλληνιστικῆς Μικρασίας. Καὶ πασίγνωστοι εἶναι

οὐ καυγάδες τῶν συντεχνιῶν τῶν φουρνάρηδων καὶ σουμαράδων (κείνων ποὺ πουλοῦσαν σουμάδα).

Στὰ πρωτοβυζαντινὰ χρόνια, μὲ τὴν κληρονομιά τοῦ ρωμαϊκοῦ συγκεντρωτισμοῦ, τὸ κράτος ὀργανώνει καὶ πολλαπλασιάζει τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα στὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα τοῦ Βυζαντίου (Πόλη, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη, Τραπεζοῦντα, Κριμαία, λιμάνια Εὔξεινου Πόντου κλπ.), τόσο γιὰ νὰ προασπίζει τὰ συμφέροντα τῶν πολιτῶν, ὅσο καὶ γιὰ νὰ ἐλέγχει τὰ κέρδη τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ παρακολουθεῖ καὶ κατευθύνει τὰ δικά του οἰκονομικὰ συμφέροντα, τὸ τεράστιο παγκόσμιον ἐμπόριο, ποὺ διεξάγονταν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον διὰ μέσου τοῦ Βυζαντίου. Ἔτσι, ὁ σκοπὸς τους ξεφεύγει ἀπὸ τὸ παλιὸ μυστικὸ συνεταιρικὸ πνεῦμα καὶ γίνεται ἀποκλειστικὰ ἐμπορικὸς.

Στὸ Χριστιανισμὸ ὁμοῦ κληροδοτεῖται ἀτόφιον τὸ μυστικὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ συνεταιρισμοῦ, ποὺ τὸ νόθεψε ἡ Ρώμη. Οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Βασίλειος, Γρηγόριος, Χρυσόστομος, ἐξαγγέλλουν τὰ φωτεινὰ συνθήματα τῆς καλῆς χρήσης τοῦ πλοῦτου, διαθέτοντας τὶς τεράστιες περιουσίες τους καὶ τὶς περιουσίες τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν γιὰ νὰ ἰδρῦνουν φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, νοσοκομεῖα, γηροκομεῖα, ὄρφανοτροφεῖα λεπροκομεῖα. Ὁραματίζονται τὸν κοινὸν καταμερισμὸν τῶν ἀγαθῶν, πλαταίνουν τὴν κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ὀργανώνουν τὴν Διακονία καὶ τὸ κοινοβιακὸ σύστημα. Ἔτσι σιγὰ - σιγὰ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον ἡ Ἐκκλησία ἀσκεῖ πᾶν τὴν κοινωφελῆ δράση τοῦ συνεταιρισμοῦ, ποὺ τὴ βρῖσκομε στὴ συγκεκριμένη του μορφή στὴν ἐκκλησιαστικὴ εὐποιία μὲ τοὺς διακόνους καὶ τοὺς καλόγηρους στὰ μοναστήρια καὶ ἄλλου. Αὐτοὶ ἰδρῦνουν τὶς **Ἀδελφότητες**, ποὺ ἦταν προσκολλημένες στὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καὶ τὰ **Ἀδελφάτα**, ποὺ συντηροῦσαν καὶ ὀργάνωναν τὸν καθόλου θρησκευτικὸν καὶ φιλανθρωπικὸν κύκλον, καὶ ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατία συνεργαζόμενα μὲ τὰ ἰσνάφια.

Στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἀργότερα πολὺν, τὸ **Ἐπαρχικὸ βιβλίον τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ**, ποὺ δίνει τόσες πληροφορίες γιὰ τὶς συντεχνίες καὶ τὸ τυπικὸν τους, ἀλλὰ ποὺ δὲ μιλάει καθόλου γιὰ μιὰ ἐνεργητικὴ κοινωνικὴ τους δράση, φανερῶνει κι' αὐτὸ, πὼς ὁ σκοπὸς τους ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι, ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη περίοδο, καθαρὰ ἐμπορικὸς καὶ ἐπαγγελματικὸς. Ἀναφέρει ὁμοῦς ἀρκετὰς συντεχνίας¹⁾, ποὺ πολλὰς ἀπ' αὐτὰς ἐξακολουθοῦσαν νὰ

1) Τῶν *ταβουλαρίων* (ἀρχαιοφυλάκων), τῶν *τραπεζιτῶν*, τῶν *σαράφηδων*, τῶν *ἐργολάβων*, τῶν *βεστιοπρατῶν* (ἐμπόρων ποὺ πουλοῦσαν ἑτοιμα φορέματα), τῶν *σαλδαμαρίων* (μπακάληδων), τῶν *ἰχθυοπρατῶν*, τῶν *σαπωνοπρατῶν*, τῶν *μακελαρίων* (χασάπηδων). Ὑπῆρχαν ὁμοῦς καὶ πολλὰ ἄλλα σωματεῖα γνωστὰ μερικὰ ἀπὸ διάφορες ἄλλες πηγὰς, ὅπως τῶν *μαγκίπων* (ψωμάδων), τῶν *ναυκλήρων*, τῶν *πενήτων*, τῶν *Ἰουδαίων*, τῶν *χαλκαίων*, τῶν *χρυσοχόων*, τῶν *καπήλων*, τῶν *γυναι-*

συνεχίζονται καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ὀργανωμένες σὲ μεγάλα ἰσνάφια, σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας καὶ μάλιστα στὴν Πόλη. Ἀρκετὲς κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο ἦταν καὶ ἀσύδοτες, χωρὶς ν' ἀποτελοῦν σωματεῖα, ὅπως τῶν *κογχυλευτῶν* (αὐτῶν ποὺ βγάζανε τὰ κογχύλια γιὰ τὴν πορφύρα) κ.ἄ. Ἄλλες πάλι, ὅπως τῶν βαφέων, τῶν λινουργῶν, τῶν χρυσοχόων, τῶν σιρκαριῶν (ἐκείνων ποὺ κατασκεύαζαν τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα) καὶ ὅλων ὅσων καταγίνονταν μὲ ἐπαγγέλματα ποὺ ἀνάγονταν στὰ πολυτελῆ ὑφάσματα γιὰ τὴν ἐπένδυση καὶ γιὰ τὰ εἶδη στολισμοῦ (χρυσοκεντήματα, κοσμήματα) τῶν βασιλέων, αὐλικῶν πλουσιῶν, εἶχαν τὰ καταστήματά τους μέσα στὸν ἀνακτορικὸ περίβολο, τὰ *γυναικεῖα*, ὅπως λέγονταν καὶ ὑπάγονταν στὴ διαχείριση καὶ τὸν ἔλεγχο, τοῦ *κουράτωρα*, τοῦ αὐτοκρατορικοῦ βεστιαρίου, δηλ. τοῦ οικονομικοῦ ὑπαλλήλου τῆς Αἰλῆς.

Ἀπὸ τὸν *Πτωχοπρόδρομο*, ποὺ παραπονιέται γιὰ τὸ γονεῖς του τὸν μάθανε γραμίματα.... τάχα γὰ ζεῖ ἀπὸ κείνα!.... ἀντὶ νὰ τὸν βάλουν νὰ μάθει μὰ τέχνη γιὰ νὰ μὴν ἀποζητᾷ καὶ τὸ ψομί, μαθαίνομε καὶ μερικά ἄλλα ἐπαγγέλματα: Τοῦ *χρυσορράπη*, τοῦ *καταβλατᾷ* (βαφέα), τοῦ *κεντήκλα* (ἀπὸ τὸ κέντουκλον = χοντρὸ ὀλόμαλλο ὑφασμα τῆς νεροτριβιᾶς σὰν τὸ σαγιάκι ἢ τὸν ἀμπᾶ χρήσιμο γιὰ ἐπενδυτές. Ὁ κεντήκλας θὰ ἦτο ὁ κατασκευαστὴς του, ὁ ἀνυφαντῆς), τοῦ *τσαγκάρη*, τοῦ *κλαποτῆ* (σιδερά), τοῦ *κοσκινᾷ* (κείνου ποὺ κατασκεύαζει κόσκινα), τοῦ *δξυγαλατᾷ* (γιαουρατᾷ), τοῦ *μαγκίπου* (ψομᾷ), τοῦ *χαβιαροπούλη*, τοῦ *πιπεροτριφτη* (κείνου ποὺ κατασκεύαζει μύλους γιὰ τὸ πιπέρι καὶ τ' ἄλλα μπαχαρικά), τοῦ *παστελοπούλη* (τοῦ κατασκευαστῆ καὶ πωλητῆ παστελιῶν), τοῦ *καρυδᾷ* (κατασκευαστῆ τῶν καρυδάτων), τοῦ *σηκωτῆ* (ἀχθοφόρου) κλπ. (1).

Ἡ κάθε συντεχνία εἶχε γιὰ προστάτη τῆς ἓνα Ἅγιο, ποὺ κατὰ τὴν παράδοση εἶχε ἐξασκῆσει τὸ ἐπάγγελμα τῶν τεχνιτῶν τῆς συντεχνίας, συνήθεια ποὺ ἐξακολούθησαν καὶ ὅλα τὰ ἰσνάφια τῆς Ἑλλάδας στὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο. Δὲν ἀναφέρεται ὁμως, ἂν κάθε σωματεῖο εἶχε καὶ τὴ δική του ἐκκλησιά. Γνωστὴ ὁμως εἶναι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστιανοῦ, ἡ Παναγία τῶν Χαλκέων, ποὺ ὀλόγυρά της, τὰ μαγαζιά—ἀργαστήρια, μὲ τὰ μεταλλουργικὰ κατασκευάσματα ἐπιαναν ὀλόκληρους δρόμους, ὅπως περίπου καὶ σήμερα ἀκόμη. Γνωστὸ εἶναι ἐπίσης, πὼς στὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τοῦ Φόρου ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδόνας εἶπε: «*Ἰδρῶ τὴν ἐκκλησίαν ἵνα οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ σύστημα τῶν γουναράδων καὶ κηρουλαριῶν (κεράδων), ὡς ἂν ἔχοιεν οἱ πραγματευόμενοι οἶκον προσευχῆς*».

κειριῶν (τῶν ἀνυφαντῶν πολυτελῶν ὑφασμάτων), τῶν *νυκτοσαριῶν* (νυκτοτελάληδων), τῶν *ἀπορρουχοσυνάκτων* (αὐτῶν ποὺ μάζευαν παλιὰ ρούχα) κλπ. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ὑπῆρχαν ἀκόμη τελευταῖα ὀργανωμένα σὲ ἰσνάφια, καὶ μάλιστα στὴν Πόλη.

1) Βλ. καὶ *Φαίδωνος Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, τομ. Β' I. Ἀθῆναι 1948: Ἐπαγγέλματα καὶ μικροεμπόριον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους σελ. 179—258.

Κάθε σύστημα είχε στην πολιτεία του, τὸ μονοπώλιο γιὰ τὸ ἰδιαίτερό του ἐπάγγελμα. Ἄλλὰ καὶ τὸ κάθε ἐπάγγελμα εἶχε καὶ διάφορους κλάδους ειδικότητος, πού ἢ κάθε μιὰ ἀποτελοῦσε ἰδιαίτερη συντεχνία, διαχωρισμὸς πού συνεχίστηκε κι' ἀργότερα σὲ ἀρκετὰ ἰσνάφια κατὰ τὴν Τουρκοκρατία. Στὸν κλάδο π.χ. ἐκείνων πού κατασκευάζαν τὰ ὑφάσματα, τὰ διάφορα χαλιά, τὰ σκεπάσματα κλπ. ἀνῆκαν οἱ **ἐριοπλύται** (αὐτοὶ πού ἔπλεναν τὰ μαλλιά), οἱ **γναφεῖς** (ἐκεῖνοι πού ξένανε τὰ μαλλιά ἢ τὰ λινάρια, καὶ πού τὰ λεύκαιναν), οἱ **λανάριοι** ἢ **οἱ λινουργοὶ** ἢ **οἱ λινύφοι** (ἐκεῖνοι πού κατεργάζονταν ἢ ὑφαίναν τὸ λινάρι), οἱ βαφεῖς κλ. Ὁ καθένας τους, σύμφωνα μὲ τὴν ειδικότητά του, εἶχε καὶ τὸ ἰδιαίτερό του σωματεῖο.

Κάθε σύστημα εἶχε τὴ διοίκησή του. Ὁ πρόεδρος του ἔπαιρνε, ἀνάλογα μὲ τὸ σωματεῖο, διάφορες ὀνομασίες. Ὁ πρόεδρος, ὁ πρωτομάστορας π.χ. τῶν **ταβουλαρίων** (ἀρχαιοφυλάκων) λέγονταν, **πρημικήριος**, ὅπως ἐκεῖνος πού βάδιζε μπροστὰ ἀπὸ τὸν πατριάρχη καὶ κρατοῦσε τὸ κερί. Σὲ ἄλλα συστήματα πάλι λεγότανε **ἔξαρχος**, σὲ ἄλλα **σύνδικος** ἢ **προεστὸς** ἢ **ἀρχων** ἢ **ιστάμενος** ἢ **πρῶτος τῶν μαϊστόρων**, ἢ **πρωτομαῖστορας** ἢ **πρωτομάστορω**, ἢ **μαγίστωρ** ἢ **μαγίστρος** (1). Μερικοὺς Προέδρους διέλεξαν τὰ σωματεῖα, ὅπως ἴσαμε τὸν 12ο αἰ. τὸν πρημικήριο, πού ἀπὸ τότε καὶ πέρα τὸν διόριζε πιά ὁ αὐτοκράτορας. Ὅλους τοὺς ἄλλους ὅμως τοὺς διόριζε ὁ Ἐπαρχος, γιατί θεωροῦνταν ὡς ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους, μεσάζοντες μεταξὺ κράτους καὶ σωματείων, ὅπως ἀργότερα οἱ πρωτομάστοροι ἰσναφιῶν ἦσαν οἱ μεσάζοντες μεταξὺ τῶν ἀφεντιάδων Τούρκων καὶ τῶν ραγιαδῶν Ἑλλήνων. Μά, ἐνῶ ὁ βυζαντινὸς ὀλοκληρωτισμὸς δέσμευε καὶ κατεύθυνε ἄμεσα τὴν δράση τῶν συντεχνιῶν, στὴν τουρκοκρατία τὰ ἰσνάφια εἶχαν κάθε ἐλευθερία δράσεως καὶ διέλεξαν μόνα τους τὴ διοίκησή τους καὶ τυπικὰ μονάχα ἐπεκύρωνε τὴν ἐκλογή της ὁ τούρκος μουφτεῖς ἢ κατῆς.

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, μόλις τὸ οἰκονομικὸ σύστημα ἀρχίζει νὰ χαλαρώνεται καὶ νὰ ἐξασθενεῖ σημαντικὰ ἡ κρατικὴ ἐξουσία, ἀποκοτῶν οἱ συντεχνίες πρωτοβουλία καὶ δύναμη. Δὲν ὑπάρχουν πιά ἀποκλειστικὰ στὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ Κράτους ἀλλὰ στὰ ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἐργαζόμενων τάξεων. Στὴ Θεσσαλονίκη μάλιστα οἱ συντεχνίες παίζουν ἀπὸ τὸν 14 αἰ. ἕνα ρόλο ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς. Ἔτσι π.χ. ἡ συντεχνία τῶν ναυτικῶν στέκεται ἐπικεφαλῆς τοῦ Λαοῦ, γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ κατὰ τὴν ἐπανάσταση ἢ δημοκρατικὴ παρτάξη τῶν Ζηλωτῶν καὶ νὰ διωχοῦν οἱ ἄρχοντες. Καὶ τὸ 1349 γίνεται στὴ Θεσσαλονικὴ Ἄρχων καὶ ἀρχηγὸς τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος, ὁ πρωτομάστορας Προέεδρος τῆς

1) **Μαγίστρο** καλοῦσαν στὰ βυζαντινὰ χρόνια ὅποιον ἔφερε τὸ ἀξίωμα τοῦ σημερινοῦ περίπου ἀρχηγοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ Οἴκου τοῦ Βασιλῆα ἢ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Βρίσκεται γραφόμενος καὶ **Μαῖστρος** καὶ **Μαῖστωρ**. Τῆς ἰδίας ὀνομασίας ἔδιναν καὶ στοὺς Προέδρους τῶν συντεχνιῶν.

συντεχνίας τῶν ναυτῶν, *Ἄνδρέας Παλαιολόγος*, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Κατακουζηνός. Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη ὑπάγεται τότε σὲ δυὸ Ἄρχοντες ποὺ διευθύνουν τὰ κοινά. Ὁ ἓνας ἐκλέγεται ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ ὁ ἄλλος εἶναι ὁ αὐτοκρατορικὸς διοικητής. Γιὰ τὴν παλιότερα οἱ βυζαντινοὶ νόμοι ἀπαγόρευαν στοὺς δημόσιους λειτουργοὺς νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἐμποροβιοτεχνῶν. Παύει δηλαδὴ νὰ τηρεῖται ἀπὸ τὸν 14—15 αἰ. ὁ κανόνας αὐτὸς ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς ζωηρότερους ὑποστηρικτὲς τοῦ νόμου καὶ τῆς παράδοσης, ποὺ δέχονται πιά τὴ δημιουργία ἀρχόντων ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ἐμπορευομένων ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ μὴν ἀσχοῦν τὸ ἐπάγγελμά τους κατὰ τὸ διάστημα τῆς λειτουργίας τῶν καθηκόντων τους. Τὸ ἴδιο καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατία οἱ περισσότεροι προεστοὶ καὶ δημογέροντες προέρχονται ἀπὸ τὴν τάξη τῶν βιοτεχνῶν ἀπὸ τοὺς προέδρους τῶν ἰσναφιῶν, πρωτομαστόρους καὶ μεγάλους *ἰσναφλῆδες*.

Αὐτὴ εἶναι, ἐντελῶς συνοπτικὰ καὶ σὲ πολὺ γενικὲς γραμμές, ἡ εἰκόνα τῶν συντεχνιῶν κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ποὺ πιθανώτατα πάνω σὲ αὐτὲς στηρίχτηκαν καὶ οἱ συντεχνίες τῆς Λύσης, ποὺ ἡ ὀργάνωσή τους, οἱ νόμοι καὶ οἱ διατάξεις εἶναι οἱ περισσότερες σχεδὸν ἀπαράλλακτες.

Πάνω στοὺς ἴδιους σχεδὸν κανόνες τῶν βυζαντινῶν, συνεχίζονται καὶ τὰ ἰσνάφια τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ σὲ πολλὰ μέρη ἐξακολουθοῦν νὰ τὰ ὀνομάζουν καὶ *συστήματα*, ὅπως καὶ τὰ τελευταῖα ἀκόμη χρόνια τὰ ἀποκαλεῖ καὶ ὁ Βηλαρᾶς. Γερὰ θεμελιωμένα, ὅπως ἦσαν ὀργανωτικὰ, ἀγκαλιάζουν παράλληλα μὲ τὰ ἐπαγγελματικὰ τους συμφέροντα μιὰ εὐρύτερη κοινωνικὴ δράση καὶ προάγουν τὴ συνεργατικὴ Ἴδέα ὑψηλότερας καὶ τὸν κοινωνικὸ τομέα συμφωνοῦν μὲ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀδελφάτων, ποὺ καὶ αὐτὰ συνεχίζουν ἀδιάπτωτα τὴ δράση τους. Ἔτσι γίνεται μιὰ στενωτάτη συνεργασία ἀνάμεσα στὰ ἰσνάφια, ποῦναι κυρίως τεχνικοὶ καὶ οικονομικοὶ ὀργανισμοί, ἀλλὰ ριζωμένοι ὡστόσο καὶ στοὺς θρησκευτικὸς κανόνες καὶ στὰ Ἀδελφάτα. Στὰ τελευταῖα μποροῦσε ἐλεύθερα νὰ γραφεῖ μέλος κάθε ὀρθόδοξος ἀπὸ ὀποιαδήποτε κοινωνικὴ τάξη καὶ βαθμὸ ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμά του, ἐπιστήμονας, δάσκαλος, τεχνίτης, ἔμπορος, νέος, γέρος. Ἡ δράση τῶν Ἀδελφάτων συνεχίστηκε σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, ἴσαμε τὰ τελευταῖα χρόνια, μὲ τὰ πλοκάμια τῆς ριζωμένα βαθεῖα μέσα στὶς συντεχνίες.

Οἱ συντεχνίες λοιπὸν μαζί μὲ τ' Ἀδελφάτα, ποὺ ὀργανώνουν σιγὰ-σιγὰ τὴν κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ξαπλώνουν ἐνεργὰ τὴ φιλανθρωπικὴ καὶ φιλεκπαιδευτικὴ τους δράση ἐκπροσωποῦν τὴν καθόλου κοινωνικὴ μας ζωὴ καὶ ἔθνωφελὴ κίνηση μετὰ τὴν Ἄλωση. Ἀπὸ τὴ συνεταιρικὴ Ἴδέα βγαίνουν καὶ οἱ ἄρματωτικοὶ ἐκεῖνοι συνεταιρισμοί, ποὺ τὸν 14ο αἰ. ἀνάλαβαν σὴν κοινὴ διαμαρτυρία νὰ προφυλάξουν μόνοι τους τὰ κοινὰ συμφέροντα τῆς κάθε περιοχῆς τους ἐνάντια στοὺς Ἀρβανίτες, ποὺ εἶχαν φτάσει ἴσαμε τὸν

Κορινθιακό κόλπο. Κατόρθωσαν να τους διώξουν πέρα από τον Ἄωο ποταμό και ν' απαλλάξουν τὸν πληθυσμὸ ἀπὸ τὴν ὀργή τους.

Ἀναδημιουργημένα λοιπὸν τὰ ἰσνάφια πάνω στὶς καινούριες συνθήκες και πραγματικότητες και στερεὰ σφιχτοδεμένα ἀνάμισά του, σὺν ἔφτασε ἡ τούρκικη κατάκτηση, δίνουν τὴν πολυτιμότερη ἐνίσχυση στὴ σκλαβωμένη χώρα και μετέχουν ἐνεργὰ και κατ' ἔξοχὴν πατριωτικὰ στὶς βαρυσήμαντες στιγμὲς τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Μέσα ἀπὸ τὰ ἰσνάφια, πὸν ἱερός μυστικὸς σκοπὸς τους ἦταν, «**Ἐνας**», τὸ πῶς **«θὰ ἐλευθερωθεῖ τὸ Ἔθνος ἀπὸ τὸν τοῦρκο»** βγαίνουν και συνωμοτικοὶ συνεταιρισμοὶ μὲ τοὺς ἀρματωμένους, ἰδρύνονται μυστικὲς ἑταιρεῖες μὲ προεστούς, κληρικούς, ἀρματολούς, πὸν ὀρκίζονται ἀμοιβαία πίστη, ἀμοιβαία ἀλληλοβοήθεια στὴ βία και στοὺς διωγμοὺς νὰ θυσιάσουν τὰ πάντα **«στὴ Λευθεριά»**. Τὸν **«ὄρκο γιὰ τὴ Λευθεριά»** τὸν κληροδοτοῦσαν και στὰ παιδιὰ τους οἱ μαστόροι, ὡς τὴν Ἀπολευθέρωση. Πάνω στὶς ἴδιες μυστικὲς ἑταιρεῖες και πάνω στ' Ἀδελφάτα και στὶς συνεχνίες στηρίζεται και ὀρνεῖ τὸν πρῶτο μεγάλο σπῆρο ὁ Ἰσαπόστολος Κοσμῆς ὁ Αἰτωλός, πὸν τὸν γονιμοποιεῖ ὁ Ρήγας ὁ Φεραῖος, γιὰ νὰ φωντῶσει τὸ 1814 σ' ἕνα γιορτάσι μεγάλου Ἐθνικοῦ μυστικοῦ συναγεροῦ, τὴ Φιλικὴ ἑταιρεία. Συνεταιρικὰ διαθέτουν στὸ βωμὸ τῆς Λευθεριάς, περιουσία, τιμὴ και ζωή, μικρότεροι και μεγαλύτεροι ἐμποροβιοτέχνες - ἰσαναφλῆδες, πρωτομαστόροι, μαζί μὲ τοὺς λογάδες τοῦ Γένους. Ὁργανώνουν μὲ πρῶτιστους ἀρχηγούς τοὺς μεγάλους γονναράδες και ραφτάδες ἐμποροβιοτέχνες, Ἀθανάσιο Τσακάλωφ και Νικόλαο Σκουφῆ, τὴ Φιλικὴ ἑταιρεία, πάνω στὸ βασικὸ θεμέλιο τῶν ἰσαναφῶν, **«στὸ ψηλότερο τῶν νόμων τους»**, **«στὸ λόγο τοῦ μαστορα»**, **«στὴν τιμὴ του»**, πὸν ἀπόκλειε και τὴν πιὸ ἀσήμαντη ἀπάτη και ἀσυνέπεια. Καὶ ἂν θυσίαζαν τὰ πάντα και τὴν ἴδια τους ἀκόμη ζωή, κανεὶς δὲ σκέφτηκε νάχει και τὴν ἐλάχιστη ἀνταμοιβή, στὶς τόσες θυσίες του, ἀλλὰ και ὅσοι κινδύνευσαν προτίμησαν νὰ χαθοῦν μαζί μὲ αὐτοὺς πὸν ἀρμάτωναν. Ξαναζωντανεύοντας πολλοὶ τους τὴν Τιτυμάχεια και τὸν Φιντία γιὰ νὰ μὴν ὁμολογήσουν τὰ μυστικὰ τῆς ἑταιρείας ἔγιναν τὰ μεγάλα σύμβολα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνα πὸν ἐγκαινίασε τὴν Ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας.

Παντοῦ σὲ ὅλα τὰ ἑλληνικὰ μέρη ὑπῆρχαν συνεργατισμοὶ και ἰσνάφια, μὲ διάφορες φυσικὰ και ποικίλες μορφές, σὲ ἄλλα μικρότερα, και ἄλλοῦ μεγαλύτερα. Ἡ Ἑλλάδα, και πρὸ παντός ἡ βόρεια, Ἡπειρος και δυτικὴ Μακεδονία εἶχαν μεταβληθεῖ σὲ ἀπέραντο βιοτεχνικὸ ἐργαστήρι, πὸν τὸ προωθοῦσαν οἱ καινούριες συνθήκες τῆς τουρκοκρατούμενης χώρας. Τὰ μεγάλα ἰσνάφια ἀνθίσαν κυρίως στὶς πόλεις, πὸν ἦσαν ὄχι μόνο διοικητικά, ἀλλὰ και ἐπαγγελματικὰ κέντρα, κόμποι συγκοινωνιῶν, πὸν μποροῦσαν νὰ συγκεντρώνουν ὅλα τὰ βιοτεχνικὰ προϊόντα τῆς περιφερείας τους και

ιδιαίτερα τὰ προϊόντα τῆς οἰκιακῆς ἐπαγγελματικῆς τέχνης. Ἡ οἰκιακὴ τέχνη βρισκότανε τότε πάνω στὴν ἀνάπτυξή της, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀτομικὴ χροῖση, ἀλλὰ καὶ σὰν ἐπάγγελμα. Ἡ χωρικὴ μάλιστα οἰκιακὴ τέχνη εἶναι κείνη ποὺ τροφοδοτοῦσε κυρίως τοὺς ἰσναφλῆδες τῶν πόλεων.

Μεγάλα ὀργανωμένα ἰσνάφια βρῖσκομε νὰ κυβερνοῦνται δημοκρατικὰ γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ καὶ τῆς πολιτείας : στὴν Πόλη, στὰ Γιάννινα, στὴν Ἄρτα, στὸ Ἀργυροκάστρο, Μοσχόπολη, Κορυτσά, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Ἐδεσσα, Κοζάνη, Μοναστήρι, Νέβεσκα, Νιγρίτα, Καστοριά, Κρούσοβο, Μελένικο, Λιδιμότειχο, Ἀνδριανούπολη, Φιλιππούπολη, Σαράντα Ἐκκλησιές, Αἶνο, Χίο, Μυτιλήνη, Κρήτη, Κύπρο, Λάρισα, Ἐλασσόνα, Λειβαδιά, Γαλαξίδι, Ἀθήνα, Τρίπολη, Στεμνίτσα, Δαρδανέλια, Σαφράμπολη, Σμύρνη, Καισάρεια, Προῦσα, Κιουτάχεια, Μαγνησία, Πέργαμο, Κασταμονή, Ἀγκυρα, Ἰζόνιο, Ἀττάλεια, κλπ. Ἀκόμη καὶ σὲ περιοχὲς ποὺ δὲν ἦταν ἀστικά κέντρα, παρὰ ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπὸ χωριὰ ἢ κομποπόλεις, οἱ συντεχνίες γνώρισαν μεγάλη ἀκμὴ. Παράδειγμα ἔχομε τὶς συντεχνίες τῆς Χίου γιὰ τὴν παραγωγὴ τοῦ μεταξιοῦ, ποὺ οἱ μαστόροι — μέλη — τῶν ἰσναφῶν φαίνεται πὼς ἐργάζονταν συνεταιρικὰ. Ἐπίσης καὶ στὸ Ἀγκίρι, βορειοανατολικὰ στὶς Σαράντα Ἐκκλησιές, ποὺ ἀφοῦ καταστράφηκε μετονομάστηκε Βαφειοχώρι (Μπογιατζίκιοι) καὶ οἱ κάτοικοι του ἐγκαταστάθηκαν γύρω στὸ Βόσπορο, ἄκμασε ἡ βιοτεχνία τῆς νηματουργίας καὶ τῆς βαφικῆς ὅπως παρόμοια ἀναπτύχθηκε καὶ στὰ Κοῦλα, χωριὸ 35 χιλμ. μακριὰ ἀπὸ τὴν Φιλαδέλφεια. Γνωστότατα ὅμως ἔχουν γίνει τὰ περίφημα Ἀμπελάκια, χάρις στὰ καταστατικὰ τους καὶ ποὺ γι' αὐτὰ τόσα πολλὰ ἔχουν γραφεῖ πάνω στὸν τρόπο ποῦταν ὀργανωμένες οἱ ἐπιχειρήσεις τῆς νηματουργίας καὶ τῆς βαφικῆς. Ἀλλὰ γιὰ τ' Ἀμπελάκια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλεκταθοῦμε στὴ σύντομη αὐτὴ διάλεξη. Ἰδιαίτερη ἐργασία μας στηριγμένη πάνω στὶς συνθήκες ποὺ ἀναπτύχθηκαν ἡ βιοτεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ τους ὀργάνωση καὶ κατ' ἐξοχὴν στὸν τρόπο ποὺ ἦσαν ὀργανωμένα ὀρισμένα ἰσνάφια λεγόμενα, **ἰσνάφια γιὰ τὴ δουλειά**, ἢ **παρέες ἢ συντροφιές γιὰ τὴ δουλειά**, καὶ ποὺ καθὼς φαίνεται ἦταν παρόμοια ὀργανωμένες καὶ οἱ συντροφιές τῶν Ἀμπελακίων, θὰ μπορούσε νομίζομε νὰ διαφωτίσει ἢ τουλάχιστο νὰ βοηθήσει τὸ ζήτημα ἂν στ' Ἀμπελάκια ὑπῆρξε συνεργασία κεφαλαίου καὶ ἐργασίας ἢ Ἐταιρεία ὑπὸ τὴ σημερινή τους μορφή καὶ ἔννοια (!).

Τὰ περισσότερα καὶ μεγαλύτερα ρουφέτια ὑπῆρχαν στὴν Πόλη, ὅπου τὸ 1750 ἀνθοῦσαν 148 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1862 περίπου 100. Ξέρομε ἐπίσης πὼς στὴν Ἀθήνα λειτουργοῦσαν 12 ρουφέτια γύρω ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης. Στὰ Γιάννινα ὅπου ἀναφρίνονταν ἑκατὸ περίπου ἐπαγγέλ-

1) Βλ. *Γιάννη Κορδάτου* καὶ *Κων. Κουρκίδου*, ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων, Νέας Οἰκονομίας τευχ. 11 χρ. Β', 1948, τευχ. 2 χρ. Γ' 1949, τευχ. 4 χρ. Γ' 1949, τευχ. 5, 5 χρ. Δ', 1950.

ματα, εὐδοκιμοῦσαν 40 μεγάλα ρουφέτια γνωστά πιά μὲ τὰ ὀνόματά τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μικρότερα. Πάνω ἀπὸ 40 μεγάλα ἰσνάφια ἀνθοῦσαν στὴ Θεσσαλονίκη γνωστά κι' αὐτὰ μὲ τὶς ὀνομασίες τους. Στὴ Μοσχόπολη βρίσκουμε 17. Στὴ Ζάκυνθο ἀξιολογώτατους κανονισμοὺς καὶ ἔγγραφα 20 συντεχνιῶν πού ἀπ' αὐτοὺς ὁ ἀρχαιότερος χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1537. Στὴν Ὑδρα ποῦταν μεγάλο κέντρο ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας φανερόντο γιὰ τὴν ὥρα μόνο 8 μεγάλα ἰσνάφια μὲ τὶς διατάξεις τους. Κανονισμοὺς περιφημοὺς βρίσκομε σὲ συντεχνίες τῆς Θράκης, τῶν **ἀμπατζήδων** καὶ τῶν **δουλγέρηδων** ἀνάμεσα στὰ 50 ἰσνάφια πού εὐδοκιμοῦσαν στὴ Φιλίππουπολη.

Ἄλλὰ ἡ ἰδιότυπη μορφή τοῦ συνεταιρισμοῦ προχωρεῖ καὶ σὲ συστήματα πῶ σύνθετα δίδοντας τὸν τύπο τῆς ὁμοσπονδίας πού ἀποδείχνει πόσο δημιουργικὸ ἦταν τὸ Ἑλληνικὸ συνεταιριστικὸ πνεῦμα, ἔστω καὶ μὲ διαφορετικὴ μορφή ἀπὸ τὴ σημερινή, τόσο πού νὰ θυμίζει τὶς ἀρχαῖες συντέλειες, τὶς συμπολιτείες καὶ ἀμφικτυονίες. Παραδείγματα ἔχομε τὴ συμπολιτεία τοῦ Σουλίου, πού ἰδρύθηκε γύρω στὰ 1860, τὰ 40 χωριά τοῦ Ζαγορίου τῆς Ἡπείρου πού αὐτοδιοικοῦνταν καὶ ποτὲ Τούρκος δὲν πάτησε τὸ πόδι του. Τὰ 24 τοῦ Πηλίου, τὰ 5 χωριά τῆς περιφερείας τοῦ Μετσόβου καὶ ἄλλα κουτσοβλάχικα χωριά τῆς Πίνδου πού ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν ἡ Ἀβδέλλα, τὸ Μαισιούκι, τὸ Συρράκο, οἱ Καλαρρύτες. Καὶ στὴ Χαλκιδικὴ ἀνθίσανε δυὸ γερὰ ὁμοσπονδίες, τὰ Χάσια καὶ τὰ Μαδεμοχώρια, πού διοικοῦσαν 360 χωριά ὅπως κι' ἡ Κοινότητα τοῦ Ἄθω, πού μολονοῦ τὰ μοναστήρια τους δὲν ἦταν ὅλα ἑλληνικά, τὰ διοικοῦσε ὡστόσο ἓνα κοινὸ συμβούλιο.

Μιὰ ἀπὸ τὶς ἀνώτατες μορφές πού ἔφτασε τὸ συνεταιριστικὸ σύστημα στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα ἦταν π. χ. τὸ περίφημο «**Κοινὸ**» τοῦ Μελένικου, βυζαντινὸ ἐμπορικὸ καὶ βιοτεχνικὸ κέντρο ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τῆς Βαλκανικῆς. Τὸ Κοινὸ αὐτὸ πού θυμίζει τὰ συστήματα τῶν Δήμων, ἰδρύθηκε στὰ 1813. Βασιζόμενο ὄχι μόνο στὰ κοινὰ συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ σὲ βαθύτερες κοινωνικὲς ἀρχές, θεμέλιωσε ἓνα καθεστῶς πλατειᾶς φιλανθρωπικῆς δράσης μὲ τὴν Ἀδελφότητα πού διαχειριζότανε τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ σχολικὴ περιουσία καὶ πού ἡ δράση του θυμίζει τὰ «**Ελέη**» τῶν Γιαννίνων δηλ. τὸ σύνολο τῶν Κληροδοτημάτων πού ἀνήκαν στὴν κοινότητα τῶν Γιαννίνων καὶ πού τὰ διαχειρίζονταν ἡ γνωστὴ Ἐφοροεπιτροπεία.

Μά, ἂν σὲ τόσο σύνθετες καὶ ὀλοκληρωμένες μορφές ἔφτασε τὸ ἑλληνικὸ συνεταιριστικὸ πνεῦμα, παράλληλα λειτούργησαν καὶ κατώτερες μορφές του, πρωτόγονες, πού ἀπὸ ὅσα ξέρομε, ἀναφέρομε μερικὲς τὶς πῶ χαρακτηριστικές.

Στὸ τσελιγκάτο τῆς νομαδικῆς καὶ ἡμινομαδικῆς κτηνοτροφίας βρίσκομε ἀποκρυσταλλωμένο συνεταιρικὸ σχηματισμὸ στὴν πρωτόγονη μορφή του. Τὸ τσελιγκάτο παρουσιάζει πολλὰ πρακτικὰ ὄψεις. Οἱ κτηνοτρόφοι,

πὸν στὴν περίπτωση ἰσχύει, **σμίχτες**, σχηματίζουν μιὰ ἔνωση βάζοντας ὁ καθένας γιὰ κεφάλαιο τὸ κοπάδι του καὶ τὴν προσωπικὴ του δουλιὰ. Ὁ πλουσιώτερος καὶ ἰκανώτερος ἀπ' αὐτούς, ὁ ἀρχιπέλιγκας, ἀναλαμβάνει τὴ διοίκηση καὶ τὴ διαχείριση. Αὐτὸς φροντίζει καὶ νοικιάζει τὰ βοσκοτόπια αὐτὸς χωρίζει καὶ διευθύνει τὶς ἐργασίες μέσα στὴ στάνη, αὐτὸς ἐνεργεῖ τὶς πληρωμὲς καὶ ἀνοίγει πίστωση σὲ κάθε τσοπάνη γιὰ τὴ συντήρηση τῆς οἰκογένειάς του. Ὑστερα ἀπὸ τὸ πούλημα τῶν προϊόντων, (τὸ μαλλί, τὸ γάλα, τὸ τυρὶ), γίνεται ὁ λογαριασμὸς καὶ κάθε σμίχτης παίρνει τὸ μερικὸ του ἀπὸ τὸ συνολικὸ κέρδος, σύμφωνα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων πὸν ἔχει καὶ τὴν ἐργασία του.

Πρωτόγονους ἐπίσης κτηνοτροφικοὺς συνεταιρισμοὺς βρῖσκομε σὲ πολλὰ χωριά τῆς Ἑλλάδος, μὲ τοὺς σμίχτες γιὰ τὸ νοίκιασμα τῶν λειβαδιῶν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι τύποι κτηνοτροφικῶν συνεταιρισμῶν, ὅπως οἱ λεγόμενοι **σεμπριῆς** στὴν Ἀκαρνανία, τὰ **μιτᾶτα**, τὰ **παραδιάρικα** καὶ τὰ **κοινᾶτα** στὴν Κρήτη κλπ. Δὲν πρέπει νὰ παραλείψουμε τὶς συνεργατικὲς τῶν ψαράδων, πὸν εὐδοκίμησαν στὶς πολιτείες τῆς Μαύρης Θάλασσας (Μεσημβρία, Ἀγχιάλος, Σωζόπολη, Πύργος κλπ.), ὅπως καὶ τὶς συνεργατικὲς τῶν σφουγγαράδων, πὸν λειτούργησαν καὶ λειτουργοῦν ἀκόμη στὰ Λωδεκάνησα, στὴν Αἴγινα, στὴν Ὑδρα.

Ἀξιοσημείωτες ἦταν οἱ συνεργατικὲς πολλῶν χωριῶν, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἠπείρου, ὅπως τῶν χωριῶν τῆς Κόνιτσας, πὸν ὀνομάστηκαν καὶ **μαστοροχώρια** καὶ χωριῶν στὰ Τζουμέρκα. Ἐπίσης καὶ ὀρισμένων χωριῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀνασελίτσας, τοῦ Κρούσοβου, τοῦ Μοναστηριοῦ κλπ. Αὐτὲς ὅμως δὲν ἀποτελοῦσαν ὀργανωμένους ἐπαγγελματικοὺς σχηματισμοὺς, σὰ σωματεία ἦταν συνεργατισμοὶ γιὰ τὴ δουλιὰ, **συνάφια τῆς δουλιᾶς**, ὅπως τὰ λέγανε, ἢ μιὰ **φамиλια** γιὰ τὴ **δουλιὰ**, δηλ. μικρότερες ἢ μεγαλύτερες ὀμάδες, ἀπὸ τεχνίτες - συντρόφους, πὸν ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν τὴν ἴδια εἰδικότητα καὶ ἄλλοι συναφῆ ἐπαγγέλματα, **μπουλούκια** ἢ **νταϊφάδες** ἢ **τσούρμα** ἢ **παρέες** ἢ **συντροφιές**, πὸν δούλευαν μαζί κάτω ἀπὸ ἓνα μάστορα ἢ πρωτομάστορα, πὸν ἦταν καὶ ἐργολάβος καὶ ἐργοδότης καὶ συνεταιρὸς πολλὲς φορὲς. Ὁ πρωτομάστορας φρόντιζε νὰ βρῖσκει τὶς δουλιὲς καὶ νὰ διαχειρίζεται κάθε ζήτημα καὶ κάθε χρηματικὴ καὶ ἐμπορικὴ συναλλαγὴ τοῦ συνεργατισμοῦ. Βέβαιο, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ, πὸς πολλὰ ἀπὸ τὰ **μπουλούκια** αὐτὰ τῆς δουλιᾶς, ζοῦσαν κοινωβιακά, τρώγανε ἀπὸ ἓνα κοινὸ συσσίτιο καὶ μοιράζονταν τὰ κέρδη ἀνάλογα μὲ τὴν προσωπικὴ τους ἰκανότητα καὶ εἰσφορά στὴν ἐργασία, μὲ τρόπο συνεταιριστικό. Μόνον στὰ παιδιὰ, στὰ τσιράκια ἢ στὰ **μαστορόπουλα** ἔδιναν μεροκάματο ἢ μηνιαίκο.

Ἡ συνεταιρικὴ αὐτὴ μορφή εἶχε καὶ μικρότερους σχηματισμοὺς πὸν ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἓνα μάστορα καὶ δύο - τρεῖς συντρόφους, συνεταιρὸς ἢ ἀπὸ ἓνα μόνον μάστορα κανένα κάλφα καὶ τσιράκι. Ὅλοι ὅμως, μικροὶ καὶ μεγάλοι, σχηματισμοὶ τῆς δουλιᾶς, εἶχαν μιὰ ὀρισμένη ἐλαστικότητα στοὺς

κανόνες τῆς ἐργασίας τους. Ἀνάλογα μὲ τὴν κάθε περίπτωση ἄλλαζαν οἱ λεπτομέρειες καὶ οἱ ὅροι τῆς συμφωνίας ἀνάμεσα στοὺς συντεταίρους, σύμφωνα βέβαια μὲ τὶς συνθήκες τῆς κάθε ἐργασίας. Ἀλλὰ γι' αὐτὰ χρειάζεται τὴν πλατύτερη ἀνάλυση, πὺν ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπει.

Ἀπλούστερη ἀπ' ὅλες, μορφή συνεργατισμοῦ, συναντιέται στοὺς **πλανόδιους** λεγομένους τεχνίτες, πὺν περιάδευαν — γκεξφοῦσαν — ὄχι μόνο στὴν Ἠπειρο, ἀλλὰ καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, τὴ Βαλκανικὴ καὶ τὴ Μικρασία καὶ σὲ παραμικρότερο ἀπόκεντρο χωριό, φτάνοντας ἴσαμε τὰ ψηλὰ βουνά, σὰ κονάκια τῶν νομάδων βοσκῶν. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ περισσότεροι ἦταν ἠπειρωῶτες, πὺν ἐγκαταστοῦσαν τὰ πρόχειρα ἐργαστήριά τους γιὰ λίγο χρονικὸ διάστημα σὲ κοινοπόλεις καὶ χωριὰ κι ἂν εὔρισκαν δουλιὰ, ἔμεναν γιὰ πάντα. Ὅρισμένοι ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν τακτικὸ σχέδιο περιουδείας, πὺν τὸ ἐπαναλάβαιναν κάθε χρόνο τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἔτσι πὺν οἱ πελάτες τους ἤξεραν πότε θὰ περάσει ὁ εἰδικὸς τεχνίτης καὶ ἀνάλογα προετοιμαζόνταν γιὰ τὶς σχετικὲς ἀγορές, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ ἐπιδιόρθωση τῶν ἀντικειμένων πὺν τοὺς χρειάζονταν. Οἱ πλανόδιοι αὐτοὶ τεχνίτες, πὺν ξεκινούσαν ἀπὸ τὰ χωριά τους μὲ τὸν τουρβά στὸν ὄμο, δυὸ - δυὸ ἢ καὶ τρεῖς μαζί καὶ μὲ κανένα παιδί τοιράκι γιὰ βοηθὸ καὶ σπανιώτατα μόνοι τους, ἦταν: ραφτάδες καὶ χρυσοκεντητάδες, τερζῆδες καὶ συρμακέσηδες καὶ χρυσοὶ - ἀσημιτζῆδες ἄλλοι ἦταν βαϊνάδες (βαρελοποιοὶ), ἄλλοι χιλκιάδες καὶ στατηράδες (μπρονετζάδες), ἄλλοι γανοτζῆδες καὶ καζάζηδες, ἄλλοι χιενάδες (πὺν ποιλοῦσαν χτένια κι ἐξαρτήματα τοῦ ἀργαλιοῦ) πολλοὶ σιδεράδες, γύφτοι καὶ ἀρκετοὶ κομπογιανίτες (ἐμπειρικοὶ γιανοὶ) καί, φυσικά, πάρα πολλοὶ χιτσιτάδες - κουδαράιοι καὶ ξυλογλύπτες καὶ ζωγράφοι πὺν πήγαιναν μόνοι τους ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ νὰ βροῦν δουλιὰ. Ὅλοι τους μεταχειρίζονταν τὶς δικές τους συνθηματικὲς ἐπαγγελματικὲς γλῶσσες, ἐξωριστὲς συχνὰ ὄχι μοναχὰ γιὰ κάθε εἰδικότητα ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε περιοχὴ. Ὅπως π.χ. ἐξωριστὴ ἦταν ἡ κρυφὴ γλῶσσα τῶν χρυσοκῶν τῆς Ἠπειροῦ, Καλαρυτινῶν καὶ Μετσοβιτῶν καὶ ἐξωριστὴ ἦταν στὴν Πελοπόννησο τῶν χρυσοκῶν τῆς Στεμνίτσας, ἰδιαίτερη πάλι γλῶσσα εἶχαν οἱ ραφτάδες κλ., ἄλλη οἱ κουδαράιοι, κλπ. Τὶς γλῶσσες αὐτὲς τὶς μιλοῦσαν ἀναμεταξύ τους γιὰ τὰ ἐπαγγελματικὰ τους συμφέροντα καὶ προσπαθοῦσαν νὰ τὶς τηροῦν μυστικὲς, ἔτσι πὺν νὰ συνεννοοῦνται χωρὶς νὰ τοὺς καταλαβαίνουν οἱ πελάτες τους. Στους πλανόδιους αὐτοὺς τεχνίτες, πὺν καθαυτὸ πατρίδα τους πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ Ἠπειρος κι ἔπειτα ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, χωριστιέται μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ διάδοση καὶ διατήρηση τῆς τέχνης σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ συνεργατικοὶ σχηματισμοὶ ἀπὸ τὰ χωριά δὲν μπορούσαν διὰ διαφόρους λόγους, πὺν δὲν εἶναι δυνατὸ αὐτὴ τὴ στιγμή νὰ ἐπεξηγήσομε, ν' ἀποτελέσουν ἰδιαίτερη συντεχνία, σὲ κάθε χωριό, γιὰτὶ οἱ συντεχνίες σχηματίζονταν ὅπως καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἀπὸ μαστόρους ἢ βιοτέχνες - ἐμπόρους, πὺν εἶχαν τὰ μαγαζιά τους στὶς πόλεις καὶ σύγχρονα μέσα

σὲ αὐτὰ τὰ ἴδια καὶ τὰ ἐργαστήριά τους. Ἔτσι, πολλοὶ μαστόροι ἀπὸ τὰ χωριά γίνονταν μέλη στὰ ἱσνάφια πού ὑπῆρχαν στὶς πόλεις καὶ πού ὅλα ἀποτελοῦνταν μόνον ἀπὸ μαστόρους. Σὲ ὀρισμένες ὅμως πόλεις, ὑπῆρχαν καὶ ἰδιαίτερα ἱσνάφια γιὰ τοὺς καλφάδες.

Ρουφῆτια, πού ν' ἀποτελοῦνταν κι ἀπὸ μαστόρους ἀπὸ τὰ χωριά, ἦταν στὰ Γιάννινα κυρίως τὸ ἱσνάφι τῶν χτιστάδων οἰκοδόμων, τῶν ραφτάδων, τῶν χρουσικῶν, τῶν χαντζήδων (ξενοδόχων) κλπ. Ἀπὸ τὰ ἱσνάφια αὐτά, πολλὰ εἶχαν καὶ μορφὴ πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν.

Ἄλλα τὰ ἱσνάφια πού λειτουργοῦσαν στὴν Ἑλλάδα διευθύνονταν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον ἀπὸ Ἕλληνες. Αὐτὰ ἔδιναν τὶς γενικὲς ἐμπορικὲς κατευθύνσεις σὲ κάθε περιοχὴ. Ἐπαιρναν ἀπὸ τὴν Κων]πόλη καὶ τὰ Πατριαρχεῖα τὴν γενικὴ καθοδήγηση, ἔχοντας καὶ γιὰ πρότυπα τὰ μεγάλα ρουφῆτια τῆς Πόλης. Εἶχαν θεσμούς, πού ἐπέτρεπαν καὶ σ' αὐτά, ὅπως καὶ στὶς κοινότητες, νὰ αὐτοδιοικοῦνται κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Πατριάρχου, πού ἀπὸ τοὺς Τούρκους εἶχε, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ, καὶ πολιτικὰ καὶ διοικητικὰ δικαιώματα. Ὅλα αὐτὰ τὰ μεταβίβαζε στοὺς Μητροπολίτες, ἐπισκόπους, ἐξάρχους, ἱερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν. Ἔτσι σιγά - σιγά δημιουργήθηκε ἕνα σύστημα αὐτοδιοίκησης, στὸ ὁποῖο δὲν ἀνακατόνωνταν οἱ Τούρκοι. Μικρές, σὰ νὰ ποῦμε, δημοκρατίες, μὲ αὐτόνομο διοικητικὸ καθεστῶς. Γνωστὸ εἶναι πὼς σὲ ὅλη περίπου τὴν Ἑλλάδα διοργανώθηκε ἡ κοινοτικὴ ζωὴ μὲ τὴ δημογεροντία καὶ τοὺς προεστοὺς καὶ τὸ Ὄθωμανικὸ κράτος τὴν εὐνόησε γιατί ἔτσι ἦταν ἀπαλλαγμένο ἀπ' ὅλα τὰ διοικητικὰ βάρη, τὶς φροντίδες τῶν φόρων καὶ μάλιστα τοῦ κεφαλικοῦ. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ ἱσνάφια ἦταν γι' αὐτοὺς μιὰ διοικητικὴ ἀπλοποίηση, μιὰ εὐκολία, ἀφοῦ ὁ προϊστάμενός τους εἶχε καὶ τὴν εὐθύνη ἀπέναντι τῶν Τούρκων γιὰ ὀλόκληρη τὴ δράση τῆς συντεχνίας καὶ τὴν ἀτομικὴ εἰσφορὰ τοῦ κάθε τεχνίτη. Τοὺς ἄρρεσε οἱ συντεχνίες νὰ εἶναι ὁργανωμένες γιὰ νὰ τὶς διοικοῦν εὐκολότερα καὶ νὰ συνεννοοῦνται ἀποτελεσματικότερα γιὰ κάθε ζήτημα μὲ τοὺς ὑπεύθυνους ἀρχηγούς τους καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν πρωτομάστορα, πού πίστευαν πὼς ποτὲ δὲν θὰ τοὺς γελάσει. Ἡ εὐνοια μάλιστα αὐτὴ πολλές φορὲς προχωροῦσε ἴσαμε τὴν ὑποστήριξη καὶ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἱσναφιῶν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ μαστόροι προσπαθοῦσαν πάντοτε, γιὰ τὸ συμφέρον τῆς δουλειᾶς τους, νὰ κρατοῦν ἀμείωτη τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν Τούρκων. Ἡ διαχείριση ὅλη ἦταν ἔργο τῶν μαστόρων, σὲ τρόπο ὥστε οἱ Τούρκοι νὰ μὴ γνωρίζουν ποτὲ τὴν ἀληθινὴν περιουσίαν τῶν ἱσναφιῶν. Μόνα τους τὰ ἱσνάφια εἴσπρατταν τοὺς φόρους, πού τοὺς πλήρωναν ὅλους μαζί στὸν Τούρκο Μουφτὴ ἢ Κατὴ. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ σποραδικότατες ἐξαιρέσεις, ὅλες οἱ ἔσωτερικὲς διαφορὲς βρισκανε τὴ λύση τους μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἱσναφιοῦ.

Ἔτσι, πιθανότατα χάρις στὴν αὐτοδιοίκηση πού ἀπολάμβαναν, ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα καὶ τὰ ἱσνάφια, μπόρεσαν ν' ἀναπτυχθοῦν οἱ τέχνες, ἡ βιοτεχνία

οἱ πολλαπλοὶ συνεταιρισμοὶ - συνεργατισμοὶ καὶ τὸ ἐμπόριο. Κατὰ τὴ γνώμη μάλιστα ὀρισμένων συγγραφέων, στὴν αὐτοδιοίκηση αὐτὴ χρωστίεται σὲ μεγάλο μέρος καὶ ἡ διατήρηση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, πού οὐσιαστικά ἀγνόησε τοὺς λαοὺς πού κατέκτησε, καὶ ἐνδιαφέρονταν μονάχα γιὰ ἐκείνους πού ἦταν πιστοὶ στὸ Κοράνι.

Τὰ ἰσνάφια ἔγιναν τὰ φωτεινότερα σημεῖα, οἱ μεγαλύτεροι σπινθήρες τοῦ τουρκοκρατούμενου ἑλληνισμοῦ, γιατί κρατήσανε στὰ χέρια τους, σὰ συνέχεια τῶν βυζαντινῶν χρόνων, μὲ τὸ δικό τους, βέβαια, ἀναδημιουργημένο σύστημα, ὅλες τὶς τέχνες καὶ τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο τῶν προϊόντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Στὴν ἀνάπτυξή τους, σημαντικὸ ρόλο ἐπαιξαν καὶ τὰ πανηγύρια, πού ἂν καὶ εἶχαν χαρακτῆρα θρησκευτικὸ κι' ἐορταστικὸ, ἀποτελοῦσαν τὴ μεγαλύτερη εὐκαιρία γιὰ τὴ γνωριμία τῶν μικροβιοτεχνῶν καὶ γιὰ τὴν κατανάλωση τῶν προϊόντων τοῦ κάθε τόπου. Στὰ μεγάλα ἐμποροπανηγύρια πού συγκροτοῦνταν στὰ γνωστά συγκοινωνιακὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ἀνατολῆς, σὲ καθορισμένα χρονικὰ διαστήματα καὶ ἡμερομηνίες, καὶ πού πολλὰ ἀπ' αὐτὰ διαρχοῦσαν ὀχτῶ, δεκαπέντε καὶ εἴκοσι μέρες, διασταυροῦνταν ἐμποροὶ καὶ προμάτεις ἀπ' ὅλη τὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια. Ἔτσι, τὰ ρουφέτια εἶχαν ξεπλώσει τὰ δίκτυα τους ὄχι μόνο στὰ κέντρα τῆς Ἀνατολῆς ἴσαμε τὴν Ἀραβία, τὴν Ἀβησσυνία, τὶς Ἰνδίες, τὴν Κίνα καὶ στὶς συγκροτούμενες ἐμποροπανηγύρεις, ἀλλ' εἶχαν καὶ κατ' ἐξοχὴν καλλιεργήσει σχέσεις μὲ ὅλες τὶς ἀγορὰς τῆς Εὐρώπης, ἀναπτύσσοντας τὸ ἐξαγωγικὸ καὶ εἰσαγωγικὸ ἐμπόριο μὲ ὅλα τὰ λιμάνια καὶ τὶς ἐμπορικὰς πόλεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ φθάσανε στὸ σημεῖο νὰ ἰδρῦουν σὲ ὀρισμένες πόλεις τῆς Εὐρώπης χρηματιστήρια γιὰ τὸ μαλλί, τὸ μπαμπάκι, τὸ μεταξι, τὸ προνοκόκι (εἶδος βαφεικοῦ λειχίνα), τὶς κάπες κλπ.

Οἱ ζωηρὲς καὶ σπουδαιότατες ἐμπορικὰς αὐτὲς συναλλαγὰς ἀνάδειξαν τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ μάλιστα τοὺς Ἠπειρωτὲς, μεταξὺ τῶν πρώτων μεγαλεμπόρων στὴ διεθνή ἀγορά Σ' αὐτὸ συνέτελεσε βέβαια καὶ ἡ φύση τοῦ Τούρκου, πού ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι μονάχα, εἴτε στρατιωτικὸς εἴτε στρατοκρατικὸς παράγοντας, εἴτε ἀπλὸς καλλιεργητὴς καὶ μικροδουλευτῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ ἐπιτηδεύματα, τὸ μεγάλο ἐμπόριο κι οἱ συναλλαγὰς ἔμειναν ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῶν Ἑλλήνων. Ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, κανέναν Τούρκο δὲ βλέπομε μεγαλέμπορο ἢ τραπεζίτη, μεγάλο βιοτέχνη μὲ μαγαζὶ καὶ ἐργαστήρι, οἰκοδόμο - λαϊκὸ ἀρχιτέκτονα ἢ γούναρη ἢ ράφτη ἢ χρυσοκὸ ἢ ξυλογλύπτη. Ἐλάχιστα ἦταν τὰ ἐπαγγέλματα πού ἀσχολοῦνταν καὶ Τούρκοι, ὅπως τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ταμπάκη (βυρσοδέψη), ἂν κι αὐτὸ σὲ πολλὰ κέντρα, ὅπως στὰ Γιάννινα, στὴν Ἀθήνα κλπ., ἔμεινε ἀποκλειστικὰ στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ στὴν Πόλη καὶ στὴ Θεσσαλονίκη δούλευαν καὶ Τούρκοι σὰν τεχνίτες, σὲ ἑλληνικὰ ὁμως ἐργαστήρια. Χαρακτηριστικὰ τούρκικα ἐπαγγέλματα ἦταν: ἡ **χαρακτικὴ** μὲ τ' ἀραβουργή-

ματα σὲ χάλκινα καὶ μπρούντζινα σκεύη, τὸ *σφραγισμα* (δηλ. τὸ λεπτὸ μαντάρισμα τῶν ὑφασμάτων καὶ κεντημάτων), ἡ *σφραγιδογλυπτική* γιὰ τὶς σφραγίδες ποὺ ἐπαιρναν θέση ἰδιόχειρης ὑπογραφῆς, ποὺ τόσο συνηθίζονταν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἀγράμματους, ἡ *καλλιγραφία* γιὰ τὰ ρητὰ τοῦ κορανοῦ, γιὰ τὰ φιομάνια, γιὰ τοὺς τοίχους τῶν τζαμιῶν κλπ.

Ἡ ὀργάνωση, οἱ νόμοι καὶ οἱ κανόνες τῶν ἑλληνικῶν ἱσναφιῶν, ποὺ ἄν διατηροῦνταν ἀκμαῖοι θὰ τοὺς ζήλευαν ἴσως καὶ σήμερα πολλὰ πολιτισμένα κράτη, ἀπ' ὅσα ξέρομε ἀπὸ τὰ ἔγγραφα καὶ τὶς διατάξεις ποὺ διασώθηκαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ προφορική παράδοση, ἀποδείχνουν πὼς κύριο μέλημα εἶχε κάθε ἱσναφι τὴ φροντίδα καὶ τὴν περιφρούρηση τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων καθὼς καὶ τὴν ἐνότητα τῶν παραγωγικῶν τάξεων. Παράλληλα ἐξασφάλιζε στοὺς ἐργαζομένους ἐνιαία, γοήγορη καὶ συμφέρουσα προμήθεια τῶν ἀναγκαίων εἰδῶν ἀπὸ τοὺς τόπους τῆς παραγωγῆς τους. Σύγχρονα ὅμως μεριμνοῦσε καὶ γιὰ τὴ δίκαιη κατανομή τῶν πρώτων ὕλων, ὥστε ὅλοι νὰ βρίσκονται στὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο τῆς παραγωγικῆς τους ἐργασίας καὶ νὰ ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγικὴ ἱκανότητα καὶ τὸ παραγωγικὸ ἐπίπεδο καὶ τοῦ πιὸ φτωχοῦ μάλιστα.

Ἄλλες βασικὲς ἀρχὲς τῶν ἱσναφιῶν ἦταν ἡ προάσπιση τῆς συνεχιατικῆς ἐλευθερίας τῶν μαστόρων, ἡ διατήρηση τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τους, τὸ αὐθυπεύθυνον καὶ ἀλληλεύθινον. Ἡ συσσωματωμένη κοινωνία τους ἀπομάκρυνε κάθε ἐγωϊστικὸ συμφέρον καὶ εἶχε γι' ἀξίωμα τὴν ὑποταγὴ τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος στὸ συνολικόν. «Ὁ καθένας ἐργαζόταν γιὰ ὅλους καὶ συνεργάζονταν ὅλοι γιὰ τὸν ἕναν». Δὲ θυσιάσαν βέβαια στὸ συνεργατισμὸ τὴν προσωπικὴ τους ἐλευθερία, τὶς ψυχοπνευματικὲς καὶ ἠθικὲς τους δυνάμεις, ἀλλὰ μὲ κάθε τρόπο ἀπομάκρυναν κάθε ἐγωϊστικὸ συμφέρον γιὰ νὰ ἐκδηλώνονται ἐνεργέστερα καὶ ἀποτελεσματικώτερα μὲ ἄλλες μορφὲς πρὸς μιὰ ἀνθρωπιστικὴ κατεύθυνση καὶ σὲ ἀνώτερους ἠθικοκοινωνικοὺς σκοπούς.

Ὄργανα ἀποκλειστικὰ τῆς ἐργασίας ἀλλὰ καὶ ὄργανα τῆς ἀγάπης γιὰ τὸν ἄνθρωπο, φρόντιζαν ν' ἀποφεύγονται οἱ ἀταξίες, τὰ ἀθέμιτα κέρδη, οἱ κερδοσκοπίες στὸν κάθε κλάδο, ν' ἀποκλείονται οἱ ἐκμεταλλεύσεις στὴν παραγωγή καὶ στὴ διάθεση καὶ νὰ περιορίζεται σὲ λογικὰ ὅρια τὸ ἐμπορικὸ κέρδος. Οἱ ἀρχὲς τους βασίζονταν στὸ νὰ θεραπεύουν ὄχι μόνον οἰκονομικὰ τὸν κάθε ἐργάτη, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν τονώνουν ἰδεολογικὰ καὶ νὰ τὸν ἀνυψώνουν κοινωνικὰ. Γι' αὐτὸ οἱ νόμοι τῆς δουλιᾶς τῶν μελῶν τῶν ἱσναφιῶν στηρίζονταν πάντα σὲ μιὰ συνεταιρικὴ Ἰδέα, ποὺ περιορίζε τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἐργάτη ἀπὸ τὸν ἐργοδότη, τοῦ παραγωγοῦ ἀπὸ τοὺς μεσάζοντες. Ἔτσι ὁ ἴδιος ὁ παραγωγὸς ἢ ὁ κατασκευαστὴς ἦταν καὶ ἐμπορεούμενος ἢ ἔρχονταν σὲ ἄμεση ἐπαφὴ εἴτε μὲ τὸν ἔμπορα εἴτε μὲ τὸν καταναλωτὴ.

Πάμπολλα εἶναι τὰ παραδείγματα ποὺ ἀποδείχνουν ὅτι τὰ ρουφέτια

είχαν τὴν πρώτη θέση στὴ διοίκηση ὄχι μόνο τῆς κάθε κοινότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς κάθε πολιτείας καὶ σ' αὐτὴν τὴν Κων/πολη. Γι' αὐτὸ μνημονεύονταν καὶ στὶς ἐκκλησιᾶς καὶ σ' αὐτῆς ἀκόμη τῆς Πόλης «τῶν εὐλογημένων ρουφετιῶν, **καζαντζήδων, ἀμπατζήδων, γουναράδων, μπογιατζήδων, μοντάφηδων** (σακοποιῶν), **πρωτομαϊστόρων, μαϊστόρων, καλφάδων καὶ τσιρακίων**. Ἐκαστὸν ἐξ αὐτῶν, γράφει ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος, ἔχει τὰς ἰδιαιτέρας διατάξεις του τὰς ὁποίας οὐδεὶς τῶν ἐταίρων παραβαίνει ἀτιμωρητῆ· διότι ὄχι μόνον γίνεται ἀποσυνάγωγος καὶ ἐκπίπτει τοῦ Ἰσναφιῶν, ἀλλ' ἕνα καιρὸν ἐκτὸς τοῦ προστίμου εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεχρεοῦτο ἔτρωγε καὶ ἱκανὰς διὰ τοῦ πηγῆος κατὰ νότων ὑπὸ τοῦ Πρωτομαγίστου (οὐστά - μπαση). Ὅλοι ἔχουσι τὴν ἱεραρχίαν, τὰς συνελύσεις (λόντζας) τὴν **κάσσαν**, των (ἐν ἣ συνάζονται παρ' ἐκτὸς τῆς τεταγμένης συνεισφορᾶς καὶ τὰ ἐπιβαλλόμενα πρόστιμα). Σχηματίζουσιν ἀδελφάτα, ὁμάδας τῶ ὄντι εὐλογημένας· ἔχουσι τὰς ἰδιαιτέρας πανηγύρεις των (Τεφερίκ)¹, τοὺς ἰδιαιτέρους πάτρωνας αὐτῶν Ἅγίους· οἱ παντοπῶλαι τὸν ἅγιον Νικόλαον διὰ τὸ γνωστὸν **λαδικόν** του· οἱ **γουναραῖοι** τὸν προφήτην Ἡλίαν, διὰ τὴν μηλωτὴν του· οἱ **κουρεῖς**, ὡς οἱ ἱατροπορευόμενοι, τὸν ἅγιον Παντελεήμονα· οἱ **ὕδροφόροι** τοὺς Ἅγίους Τεσσαράκοντα μάρτυρας κλπ.»

Ἔτσι, ἔφτασαν καὶ στὰ ἀνώτερα ἀξιώματα οἱ πρωτομαστροὶ τῶν Ἰσναφιῶν σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, τόσο πού στὴν Πόλη εἶχαν καὶ ψήφο ἰσχυρὴν στὰ πράγματα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Θρόνου. Ἦταν ὄχι μόνο μέλη τοῦ Πατριαρχικοῦ δικαστηρίου, ἀλλὰ εἶχαν καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριαρχῆ μαζὶ μὲ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο καὶ τοὺς Φαναριώτες προεστούς. Ἐπίσης στὴ δωδεκαμελῆ ἐπιτροπῆ, πού τῆς ἐμπιστεύθηκε ὁ Πατριαρχῆς τὸ «Ταμεῖο τῆς Ἐκκλησίας», οἱ τέσσερες ἦταν ἀντιπρόσωποι τῶν Ἰσναφιῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ γενικὲς συνελύσεις πού συγκαλοῦνταν στὰ Πατριαρχεῖα γιὰ τὶς κοινὲς ὑποθέσεις, ἀποτελοῦνταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ περισσότερο ἀπὸ μέλη τῶν Ἰσναφιῶν. Τὰ Ἰσνάφια ἐμπιστεύονταν πρῶτιστα οἱ κληρικοὶ καὶ τὰ παρακαλοῦσαν τρία, τέσσερα ἢ πέντε μαζὶ ἢ καὶ ἕνα μοναχό του — τῶν γουναράδων — νὰ ἔχουν τὴν ἐποπτεία καὶ τὴ διοίκηση τῶν ναῶν, τῶν νοσοκομείων, τῶν σχολείων.

Δυστυχῶς, ἀργότερα (ἀπὸ τὸ 1862 καὶ ὕστερα), ὁ ρόλος τῶν Ἰσναφιῶν στὶς κοινὲς ὑποθέσεις περιορίστηκε στὴν Πόλη καὶ τὰ Ἰσνάφια πού ἀντιπροσωπεύονταν στὴν ἐκλογὴ τοῦ Πατριαρχῆ ἀπὸ ἐνενήντα — ἑκατὸ πρωτομαγίστορες περιορίστηκαν μόνο στὰ δέκα. Καὶ γενικώτερα μειώθηκε καὶ ἐξυτελίστηκε ἡ τιμὴ πρὸς τὶς συντεχνίες, ἀφοῦ στὸ τέλος κρίθηκε καὶ περιττὴ ἡ συμμετοχὴ τους στὴν παλαιότατη «Ἐπιτροπὴ τοῦ Κοινοῦ». Κρίθησαν καὶ περιττὲς οἱ γενικὲς συνελύσεις πού θεωροῦνταν σὰ μιὰ μεγάλη βουλή γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ γένος καὶ ὅπου οἱ συντεχνίες, «τὰ εὐλογημένα ρουφετῆα», πρωτο-

1) Tefferüc=ἐκδρομή, περίπατος, ταξιδάκι.

στατουσαν. Ὡστόσο, ἀπέναντι στὶς τουρκικὲς ἀρχές, τὰ ἰσνάφια ἐξακολούθησαν νὰ διατηροῦν τὴν προηγούμενη ἰσχύ τους, ὥστε νὰ γίνονται δεχτὲς ἀπὸ τὸ Σουλτάνο σφραγισμένες ἀναφορὲς ἐβδομηῆντα καὶ ὀγδόντα συντεχνιῶν σχετικὲς μὲ τὰ ἀφαιρούμενα ἢ ἀμφισβητούμενα δικαιώματά τους, πὺν ὅπως γράφει, ὁ Γεδεών, οἱ περιφημοὶ ἐθνοσωτήριοι ἢ μᾶλλον ἐθνολέτορες κανονισμοί, τοὺς τὰ ἀφήρσαν.

Δὲν ἀνατρέχομε σὲ ἄλλα παραδείγματα, ὅπου παντοῦ ἀναφαίνονται τὰ ἰσνάφια σὰν ἐκλογικὸς παράγοντας μὲ συμβουλευτικὴ ψήφο σὲ ὅλες τὶς σπουδαῖες ὑποθέσεις τῆς πολιτείας. Αὐτὰ μᾶζι μὲ τὸν κλῆρο καὶ τοὺς κλογάδες τοῦ Γένους», διᾶλεξαν τοὺς δημογέροντες κι αὐτὰ εἶχαν τὸ μερτικὸ τῆς εὐθύνης γιὰ κάθε βλάβη καὶ ζημία πὺν γινότανε στὸ διάστημα τῆς διαχείρισης τοῦ δημογέροντα. Καὶ τὴν εὐθύνη αὐτὴ τὴν ἀναλάβαιναν τὰ ἰσνάφια, γιὰτὶ ἡ Μητρόπολη τοὺς γνωστοποιοῦσε ἀπὸ προτιήτερα τοὺς ὑποψήφιους δημογέροντες γιὰ νὰ σκεφθοῦν καλὰ τὸν ἄνθρωπο πὺν θὰ διᾶλεξαν. Ὁ πρωτομάστορας, ἀντιπροσωπεύοντας τὸ ἰσνάφι του, ψήφιζε μὲ τὴν ἔγκριση τῆς ὀλομέλειας τῆς κάθε συντεχνίας. Ὅποτε διᾶλεγονταν νέοι προεστοί, παρουσιάζονταν στὶς τουρκικὲς ἀρχές, οἱ προεστοί, μᾶζι μὲ τοὺς πρωτομαστόρους τῶν συναφιῶν γιὰ νὰ ἐπικυρωθεῖ ἡ ἐκλογή τους, καὶ κεῖ, στὸ ἔγγραφο τῆς ἀναγνώρισης, ἀναλάμβαναν οἱ προεστοὶ τὴν εὐθύνη νὰ διοικήσουν νόμιμα ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποχρέωση νὰ συμβουλεύονται «τοὺς ἀπ' ἔξω τίμιους ἀνθρώπους καὶ τὰ ἰσνάφια, σὲ κάθε ἀναγκαία ὑπόθεση».

Παράλληλα μὲ τὸν κοινωνικὸ αὐτὸ ρόλο τῶν ἰσναφιῶν, ἡ μορφωτικὴ, ἐνεργητικὴ καὶ ἐθνικὴ δράση τους δὲν στάθηκε λιγότερο ἀξιοσημείωτη. Ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῶν συντεχνιῶν, τὸν κορβανᾶ, συντηροῦσαν γιαιτρούς, φαρμακεία, βοηθοῦσαν ἀσθενεῖς συντεχνῖτες, γέροντες. Εἶχαν ταμεῖο προνοίας γιὰ νὰ περιθάλπουν μὲ τὴν ἴδια στοργὴ χριστιανούς, χῆρες, ὀρφανὰ, τοῦρκους, ἔβραίους. Δάνειζαν χρήματα μὲ τόκο μετριώτατο ἢ καὶ ἄτοκα, πὺν χρησιμοποιεῖαν, ὡς σουρμεγιά¹ σὲ ὅσους γιὰ πρώτη φορὰ ἀναλάβαιναν τὴ θέση τοῦ μάστορα. Ἔδιναν μηνιαῖα χρηματικὰ βοηθήματα σὲ κείνους πὺν δὲν εἶχαν δουλιὰ, φρόντιζαν ὅσους ἀτυχοῦσαν, προικοδοτοῦσαν καὶ πάντρευαν κορίτσια, μεριμνοῦσαν γιὰ τὰ νόθα, ἔκαναν κηδεῖες καὶ μνημόσυνα φτωχῶν συντεχνιῶν τους. Ἐλευθέρωναν ἀπὸ τὶς φυλακὲς ὅσους κρατοῦνταν γιὰ χρῆση ἢ καὶ παραπτώματα, προμήθευαν κατάλληλα ρούχα στοὺς φτωχοὺς, ἔτρεφαν καὶ ἔντυναν τοὺς φυλακισμένους. Χτίζανε καὶ συντηροῦσαν σχολεῖα καὶ τύπωναν βιβλία, χτίζανε καὶ διόρθωναν ἐκκλησιές, νοσοκομεῖα καὶ κάθε εἶδος εὐαγῆ καθιδρύματα. Σπουδαζαν παιδιά, τὰ ἔστελναν σὲ οἰκοτροφεῖα ἢ ὑπότροφους σὲ ἀνώτερες σχολὲς καὶ σὲ πανεπιστήμια στὴν Εὐρώπη.

Τὰ χρήματα πὺν εἶχε κάθε ἰσνάφι προέρχονταν ἀπὸ τὶς μηνιαῖες καὶ ἐτήσιες συνεισφορὲς τῶν μελῶν του, τὶς δωρεὲς καὶ τὰ κληροδοτήματα, τὸ

1) Σουρμεγιά=κεφάλαιο.

δασμό, τὸ *νδιστούρ*¹ ἢ τὴ *μαστοριά*, πὸν πλήρωνε κάθε μάστορας σάν ἄνοιγε μαγαζί, τὰ ποσὰ πὸν ἔδιναν τὸ μῆνα οἱ καλφάδες, τὰ τοιράκια στὸ μάστορά τους γιὰ ἐθνικούς καὶ φιλανθρωπικούς σκοπούς. Ἐπίσης ἀπὸ τοὺς ἐράνους πὸν ἔκαναν γιὰ κάποια ἐπείγουσα ἀνάγκη, ὅπως σὲ περίπτωση πυρκαγιᾶς, πὸν τὴν ἄλλη μέρα ἀμέσως οἱ ταμίες τῶν Ἰσαφιῶν ἔτρεχαν καὶ μοίραζαν στὰ θύματα χρήματα, ροῦχα, τρόφιμα. Τὸ ἴδιο γίνονταν σὰ φυλάκιζαν ὁμαδικὰ πολλοὺς μαζί οἱ Τοῦρκοι, πὸν καὶ γιὰ μῆνες ὀλόκληρους τοὺς ἔντυναν καὶ τοὺς ἔτρεφαν τὰ Ἰσνάφια. Ἀλλὰ σὰ γίνονταν καὶ κανένας γάμος, πᾶσι τοὺς φυλακισμένους σκέπτονταν καὶ σὲ αὐτοὺς ἔστελναν οἱ συγγενεῖς τῶν νιόπαντρων φαγιά καὶ γλυκά. Τὸ ἴδιο σάν πέθαινε στενὸς συγγενὴς πλούσιον μάστορα ὑποχρεωμένη ἦταν ἡ οἰκογένειά του νὰ τρέφει γιὰ πολλὰς μέρες ἓνα ὀλόκληρο κελλὶ ἀπὸ φυλακισμένους. Ἐδιναν φιλοδωρήματα σὲ τοῦρκους διοικητικούς ὑπαλλήλους καὶ ἔξαγόραζαν χριστιανούς πὸν σκλάβωναν οἱ Τοῦρκοι καὶ τελικὰ ξάπλωναν σὲ κάθε τομέα τῆ φιλανθρωπική τους δράση.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ κέντρα, ὅπου τὰ Ἰσνάφια ἀνάπτυσαν πυκνὴ εὐρωπετικὴ πρωτοβουλία εἶναι καὶ τὰ Γιάννινα. Οἱ Ἠπειρωῶτες, προικισμένοι μ' ἐμπορικὸ καὶ ὀργανωτικὸ ἀνεῦμα, μπόρεσαν καὶ σ' αὐτὲς ἀκόμη τίς δυσχερέστερες μέρες τῆς σκλαβιάς, ὄχι μόνο ν' ἀποζήσουν ἀπὸ τὸ ἐμπόριο καὶ τίς τέχνες καὶ νὰ εἰσημερήσουν, ἀλλὰ καὶ νὰ συνάξουν μεγάλα πλούτη. Οἱ γιαννιώτικες συντεχνίες εἶχαν ἀποκτήσει ἐξαιρετικὰ οἰκονομικὰ μέσα. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς προσόδους πὸν προαναφέραμε καὶ τὴν ἐτήσια συνδρομὴ πὸν ἔδινε ὁ κάθε μάστορας στὸ Ἰσνάφι του, καὶ πὸν αὐτὴ ποίκιλλε κατὰ τὴν δύναμή του καὶ τὴν τάξη του ἀπὸ εἴκοσι ὡς πενήντα γρόσια τὸ χρόνο, ἔδινε τὸ μῆνα καὶ γιὰ ἐθνικούς σκοπούς πέντε ὡς δέκα περίπου γρόσια. Οἱ μάστοροι ἦταν ὑποχρεωμένοι ν' ἀφήνουν ἀπαράβαρα σάν πέθαιναν στίς συντεχνίες τους δωρεὰς καὶ κληροδοτήματα καὶ μάλιστα οἱ πλούσιοι Ἰσαφληδες· γουναράδες, οἱ ταμπάκοι (δεροματέμποροι), οἱ ραφτιάδες, οἱ σαράτσηδες ἢ τσαρουχάδες, οἱ τζαοτζίηδες (ὑφασματέμποροι) κλπ. Ἄλλη εἰσπραξὴ τοῦ ταμείου ἦταν οἱ τόκοι πὸν ἔπαιρναν ἀπὸ τοὺς ἐμποροβιοτέχνες ὅταν ἡ συντεχνία τοὺς δάνειζε χρήματα γιὰ ν' ἀγοράσουν ὑλικά, δέρματα, ὑφάσματα, ἀλεύρια, κρασιά. Οἱ τόκοι πὸν ἔπαιρναν ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῶν Ἐλεῶν «σάν τὰ Ἰσνάφια δάνειζαν τὰ Ἐλεῶν».

Ἄλλη πρόσδος ἦταν τὰ πρόστιμα πὸν πλήρωναν —δέκα ὡς δεκαπέντε γρόσια— ὅσοι μάστοροι δὲν πῆγαιναν δικαιολογημένα στίς κηδεῖες τῶν συντεχνιῶν, ἀπαράλλαχτα ὅπως στὰ βυζαντινὰ χρόνια. Ἄλλα τόσα πλήρωναν ὅσοι δὲν πῆγαιναν στὴ γενικὴ συνέλευση. **στὴ σύναξη**, ὅπως καὶ ἀρκετὰ ποσὰ ἔδιναν ὅσοι δὲν συμμορφοῦνταν μὲ τὴν τάξη καὶ τίς διαταγὰς τῆς συν-

1) Νδιστούρ=κώδικας, φόρμουλα.

τεχνίας. Ἐπίσης μικροποσά μάζευαν με διάφορους τρόπους, π.χ. ἀπὸ τὸ μί-
σθωμα ποῦ εἴσπρατταν ἀπ' ὅσους δανείζονταν τὰ ἐπιτραπέζια σκεύη, ποῦ
δὲ λείπανε ἀπὸ κανένα ἰσνάφι, γιὰ γιορταστικὲς περιστάσεις. Ἄλλὰ τοὺς
ἔκτακτους ἔρανοὺς ποῦ ἔκαναν τὰ ἰσνάφια, λάβαιναν μέρος ὄχι μόνο οἱ μα-
στόροὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ **μαϊστόρισσες**, ποῦ πήγαιναν στὰ σπίτια καὶ μάζευαν
λίρες, ἀσήμια, γρόσια, δίγροσα, μεζίτια καὶ συχνὰ διάφορα ρούχα καὶ
τροφήμια. Καὶ στὶς μεγάλες γιορτές, τὰ Χριστούγεννα, τὸ Πάσχα, μόνες τοὺς
οἱ μαϊστόρισσες καὶ οἱ πρωτομαϊστόρισσες ἐτοίμαζαν τὰ πιὸ πλούσια φαγιά,
ποῦ μαζί με τὶς ψυχοκόρες τοὺς, τὰ πήγαιναν στὶς φυλακές.

Ἔτσι βλέπομε τὰ Ἑλέη με τὰ ἰσνάφια νὰ δανείζονται τὸ 1840 χρήματα
ἀπὸ πλούσιους Γιαννιῶτες καὶ νὰ κάνουν συμφωνία οἱ δανειστὲς γιὰ νὰ τὰ
πάρουν ὕστερα ἀπὸ τὰ Ἑλέη. Καὶ ὅταν τὸ 1878 στὸ Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο
οἱ Τοῦρκοὶ αἰχμαλώτησαν στὸ Βουθροτὸ 500 Ἕλληνες ἀντάρτες καὶ τοὺς
ρίζανε στὰ μουντρούμια τοῦ Ἀλήπασα ὅλα τὰ ἰσνάφια καὶ τὰ Ἑλέη τοὺς
συντηροῦσαν γιὰ ἔξη μῆνες, ὥσπου τέλειωσε ὁ πόλεμος. Κάνανε ἐπιτροπὴ
ποῦ τὴ χρηματοδοτοῦσαν γιὰ νὰ στέλνει καθεμέρα καζάνια με φαῖ, ψωμί,
κρασί καὶ νὰ φροντίζει γιὰ ρούχα, παπλώματα, φάρμακα

Παλιότερα πάλι βρίσκομε 37 πρωτομαϊστορες νὰ ἐκλέγουν μαζί με τοὺς
πρόκριτους τῶν Γιαννίνων καὶ τοὺς δασκάλους τῆς ἑλληνικῆς Σχολῆς—Ζω-
σιμαίας—τοὺς ἐπίτροπους τῶν ἐκκλησιῶν καὶ νὰ ὑπογράφουν τοὺς διορι-
σμούς τοὺς ὡς ἐκπρόσωποι τῶν πολιτῶν. Σὲ ἄλλο πάλι ἔγγραφο τῆς ἴδιας
ἐποχῆς βλέπομε ἄλλους πρωτομαϊστορες ἰσναφιῶν, ποῦ τοὺς ἀναφέρουν καὶ
ὡς ἀντιπρόσωπους, **βεκίληδες**, νὰ ἐνώνονται μαζί με τοὺς πρόκριτους καὶ
τὸ λαὸ καὶ νὰ κινοῦνται ἐνάντια σὲ κακὸ προεστώτα καὶ σὲ ἀνεπιθύμητους
ἐπιτρόπους τῶν Ἑλέων, γιὰ νὰ πετύχουν διαιτησία, ποῦ εἶχε ὡς μέλη βεκίλη-
δες—πρωτομάστορες αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν ἰσναφιῶν (καὶ φυσικὰ καὶ ἀντίθε-
τους ἀπὸ τοὺς ἐναγόμενους) τὴν ἀντικατάσταση τοῦ προεστώτα καὶ τῶν κα-
κῶν του συμβούλων με τιμιώτερους καὶ καλύτερους.

Τὰ ἰσνάφια λοιπὸν τῶν Γιαννίνων, μεγάλα καὶ μικρά, ποῦ ὁ χρόνος
δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μ' αὐτὰ, εἶναι οἱ κατ' ἐξοχὴν
ἐννοητὲς τῆς βιοτεχνικῆς, οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης ὁλόκληρης
τῆς Ἠπειροῦ καὶ τοῦ παραμικρότερου χωριοῦ. Μὰ καὶ κάτι περισσότερο.
Αὐτὰ τὰ ἰσνάφια ἀνάδειξαν τὰ Γιάννινα, ὕστερα ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ μαζί
με ὀρισμένα ἄλλα κέντρα τῆς τουρκοκρατούμενης Ἑλλάδας καὶ κέντρα τῆς Μι-
κρασίας, σὰν τὰ μεγαλύτερα κέντρα ἐμπορίου, βασιμμένα στὴν οἰκιακὴ, ἐπαγ-
γελματικὴ καὶ ἐργαστηριακὴ χειροτεχνία, ποῦ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου ἴσαμε
τὰ μέσα περίπου τοῦ 19ου συγκέντρωναν ὅλες τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς.

Σὲ ὅλα τὰ ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδας καὶ στὰ ξένα ἰδρύθηκαν ἀπὸ
Ἠπειρωτὲς μεγάλοι ἐμπορικοὶ οἴκοι οἱ γνωστὲς καὶ περίφημες **ἐμπορικὲς**
κομπανίες, ὅπως στὴν Καστοριά, στὴν Κοζάνη, στὰ Μπιτώλια, στὴ Θεσσα-
λονίκη, στὶς Σέρρες, στὴν Πόλη, στὴ Σκόδρα, σὲ ὅλες τὶς πόλεις τῆς Ἀρβα-

νιῶν, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Βλαχίας, στή Βιέννη, σὸ Πόξεν καὶ σὸ Πότσνταμ τῆς Πολωνίας, σὸ Ἀμστερδὰμ κλπ. ὅπου ὑπῆρχαν ἐμπορικοὶ οἴκοι, ἰδιαίτερα Μετσοβιτῶν. πού παραλάμβαναν κάθε εἶδος παραγόμενο στὴ Μοσχόπολη, σὸ Μέτσοβο, σὸ Σερράκο. Ἐπίσης γνωστοὶ ἡπειρωτικοὶ ἐμπορικοὶ οἴκοι, ὑπῆρχαν στὴν Ὀνιέσσα, στὴ Μόσχα, στὴ Νεάπολη, στὴν Τεργέστη, στὴ Βενετία, στὴ Μασσαλία, σὸ Μάντσεστερ, στὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴν Τύνιδα κλπ. Αὐτοὶ οἱ οἴκοι ἀνάπτυξαν πλουδαιότατες ἐμπορικὲς σχέσεις τοποθετώντας στὶς ξένες ἀγορὰς τὴν πολύμορφη ἑλληνικὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή, πού ἡ ἐργαστηριακὴ τῆς ἀνάπτυξη ἔφτασε κατ' ἐξοχὴν στὴν Ἡπειρο σὲ σημεῖο πού νὰ μὴ διαφέρει ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ.

Ἐργαστήρια ἔτσι σημαντικὰ πού νὰ συγκεντρώνουν σ' ἓνα τόπο τόση ποικιλία χειροτεχνικῶν εἰδῶν, μὲ τεχνικὴ καὶ διακοσμητικὴ τελειότητα, δὲν ὑπῆρχαν σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Σ' αὐτὸ βοήθησε καὶ ἡ ἑδαφικὴ διαμόρφωση τῆς Ἡπείρου, πού ἀνάγκαζε τοὺς κάτοικους ἀπὸ τὰ ὄρεινά χωριά νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ χειροτεχνία καὶ προπαντὸς σὸ διάστημα τοῦ χειμῶνα. Συντέλεσε ὅμως καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀναπτυγμένο αἶσθημα τῶν Ἡπειρωτῶν καὶ πρὸ παντὸς τῶν κατοίκων τῆς Πίνδου, γιὰ τὶς χειροτεχνικὲς καὶ διακοσμητικὲς τέχνες. Οἱ κάτοικοι μάλιστα ὀρισμένων περὶ τῶν χωρῶν καὶ χωριῶν τῆς Ἡπείρου εἶχαν ἀποκτήσει ὄχι μόνον εἰδικότητα ἀλλὰ καὶ ἀποκλειστικότητα στὴν κατασκευὴ ἔργων ὀρισμένου κλάδου τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἔτσι πού ἡ Ἡπειρος ν' ἀναδειχθεῖ ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν βιοτεχνικὴ χώρα.

Ὁ Σπὸν (1666) καὶ ὁ Γκαρνιέ (1702), ἐγκωμιάζοντας τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα τῶν Γιαννίνων, πού συγκεντρῶνε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μεγάλες ἀποθηκὲς ἀπὸ ἐμπορεύματα, τὴ συγκρίνουν μὲ τὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῆς Μασσαλίας. Μέσα στὰ πλαίσια λοιπὸν τῆς ἐμπορικῆς αὐτῆς δραστηριότητος οἱ μεγάλοι ἐμποροβιοτέχνες διέθεταν τὰ πλοῦτή τους γιὰ τοὺς εὐγενέστερους καὶ πατριωτικώτερος σκοπούς. Ὅχι μόνον γιὰ τὸ καλὸ τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρου τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρὶν ἀπὸ ἑβδομήντα περίπου χρόνια εἶχαν τὰ Γιάννινα, χάρις στὶς εὐεργεσίες τῶν μεγάλων ἐμποροβιοτεχνῶν γιὰ τὶς σχολές, τὰ εὐαγῆ καθιδρύματα τοὺς γιὰ φτωχοὺς, τὶς ἐκκλησιῆς κλπ. 1.100.000 ρούβλια τοποθετημένα στὴ Ρωσσία, 145.000 φιορίνια στὴ Βιέννη, 510.000 φράγκα στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ ἡ Πάρις, ἡ Σμύρνη, ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀποδείχνουν τὶς μεγάλες ὑπηρεσίες τους. Πάνω ἀπ' ὅλες ὅμως στέκουν οἱ ὑπηρεσίες πού προσφέρουν ἰδίως στὴν πρωτεύουσα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, μὲ τὰ κληροδοτήματα, τὰ μεγάλα μορφωτικὰ καὶ δημόσια ἰδρύματα, οἱ μεγάλοι καὶ ἔθνικοι αὐτοὶ Ἐνεργετές.

Μὲ λίγα ἐντελῶς λόγια καὶ παραλείποντας πολλὰ καὶ οὐσιώδη, δώσαμε τὴ συνοπτικὴ εἰκόνα τοῦ συνεργατικοῦ θεσμοῦ, ἔτσι ὅπως ἀναπτύχθηκε καὶ ἔδρασε στὴν Ἑλλάδα, κάτω ἀπὸ τὶς πρὸ δυσμενεῖς ἱστορικὲς συνθήκες. Οἱ

διάφορες μορφές του, οι τρόποι των οργανώσεών του, ή πολυσχιδής του δράση, ή τεράστια βιοτεχνική και έμπορική του εξάπλωση, αποτελούν ένα εύρυστο και γόνιμο έδαφος για πολλούς ειδικούς μελετητές. Ίδιαιτέρες έρευνες θα μπορούσαν και πρέπει σε κάθε κλάδο και τομέα να προσφέρουν διδακτικώτατες μελέτες. Να φέρουν στο φως μιά από τις πιό χαρακτηριστικές κοινωνικές εκδηλώσεις του υπόδουλου Έλληνισμού, που ή μελέτη της βρίσκειται ολότελα στην άρχή. Βέβαια, δέν είναι καθόλου εύκολο έργο, αφού πολυ λίγες γραφτές μαρτυρίες έχομε πάνω στο θέμα τοϋτο, και ιδικά πάνω στα Ισνάφια, που ήσο κι αν άλλαξαν οι κοινωνικές συνθήκες θα μένουν φωτεινά παραδείγματα εργατικής και επαγγελματικής οργάνωσης, υπό δείγματα συνεργατικής αλληλεγγύης, συντροφικής εργασίας, δίκαιου καταμερισμού τής δουλιās και του κέρδους. Μοναδικά πρότυπα κανονισμών επαγγελματικής συμπεριφορής και πειθαρχίας, ελεύθερα αποδεκτής, ήθικοκοινωνικού και εθνικού προορισμού, που πάνω στις γραμμές του αναμφίβολα θα στηρίχτηκαν πολλές συνδικαλιστικές άρχές του νέου κόσμου.

LES CORPORATIONS (ISNAFS) EN GRECE

Par ANGÉLE HAGIMIHALI

L'esprit de collaboration et le penchant naturel de l'homme d'entreprendre en commun toute action difficile et compliquée, dont l'exécution comporte l'union de forces et le concours mutuel, est le mobile qui, dans une longue chaîne d'évolutions sociales, occasionna l'association professionnelle. partant, la fondation des Corporations.

Deja à l'époque Homérique et plus tard dans l'antiquité classique, nous remarquons l'esprit de coopération reigning dans la tribu et donnant lieu à la formation de sociétés religieuses ou profanes, répandues sur le littoral de l'Asie Mineure, des Iles de l'Archipel et la Grèce continentale.

Le Christianisme en hérita les tendances, mais sous une forme plutôt ecclésiastique, au début. La fondation de grandes Institutions philanthropiques aineé que celle des ordres monastiques et des sociétés religieuses en est la plus flagrante manifestation. L'évolution subséquente, bien naturelle, fut l'organisation hierarchique des participants au Commerce et aux Art et Métiers dans un sens methodiquement articulé et proprement discipliné.

A Byzance, telle étroite collaboration des masses, se basant sur le concours commun et la fraternité coréligionnaire, employée pour servir à un but propre à plusieurs, fit naître l'esprit de corps, partant, la coopération solidaire des classes sociales et professionnelles, notamment dans le négoce, et l'artisanat, qui imbus des principes séculaires du secours mutuel et de

l'affinité religieuse, finit par ébaucher la Corporation disciplinaire sous une forme ou autre.

La domination Turque, loin de mettre fin à l'existence et à l'énergie de ces institutions, d'un autre côté la tolérance et le respect, dont elle fit preuve à l'égard de l'Organisation ecclésiastique et sociale du Grand Empire, permirent à l'Hellenisme post-byzantin de s'adonner plus particulièrement aux occupations individuelles, savoir le Commerce, et les arts et métiers, sous une forme méthodiquement organisée au point de vue de rapports entre Capital et Travail, et de paisible coopération des facteurs intéressés, conformément aux principes de l'équité démocratique, ainsi que d'une classification rationnelle entre Patrons, maîtres, ouvriers et apprentis.

Telle constitution sociale et professionnelle, assura au négoce, et à la production un développement admirable dans toute la Région grecque asiatique, insulaire et celle de la Grèce proprement dite, l'Épire, la Macédoine et la Thessalie). Les corporations qui en constituaient l'essence, conservatrices de l'esprit nationaliste et religieux de l'Hellenisme, ainsi que des traditions de sa double floraison, atteignirent pendant ce temps là, l'apogée d'une organisation et d'une activité sans précédent. Elles ne se bornèrent point à la seule poursuite de l'intérêt matériel et de l'enrichissement individuel, mais faisant usage de leur organisation interne, du prestige et de l'ascendant dont elles s'étaient revêtues, elles déployèrent, parallèlement, une sérieuse activité sociale et philanthropique, moralement éducatrice et pratiquement bienfaisante.

Tel actif moral et matériel, mis à la disposition de la Nation subjuguée avec un désintéressement et un patriotisme propres aux Grecs contribua, avec d'autres facteurs, à l'amour de la liberté, l'héroïsme, et à l'affranchissement de l'Hellade contemporaine.

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΠΡΟΣΘΕΤΟΥ ΚΑΛΑΜΟΣΑΚΧΑΡΟΥ ΕΙΣ ΟΠΟΥΣ ΕΣΠΕΡΙΔΟΕΙΔΩΝ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΩΤΕΡΟΝ ΠΟΡΤΟΚΑΛΛΙΩΝ

ὑπὸ ΕΛΕΥΘ. Ε. ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ

I. ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Ὁ ὀπὸς τῶν πορτοκαλλίων, προσφάτως ἐκπιεζόμενος, περιέχει κατ' ἴσας περίπου ποσότητας ἰνβερτοσάκχαρον καὶ καλαμοσάκχαρον.

Ἐπὶ γενομένων παρ' ἡμῶν ἀναλύσεων ἐπὶ διαφόρων προελεύσεων ὀπῶν πορτοκαλλίων ὠρίμων, κατεδείχθη κατὰ μέσον ὄρον περιεκτικότης τούτων εἰς τὰ ἄνω συστατικά ὡς κάτωθι :

1) Ἰνβερτοσάκχαρον	5,03 %
2) Καλαμοσάκχαρον	5,65 %

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω προκύπτει σύνολον σακχάρων, ὡς ἰνβερτοσάκχαρον λογιζομένων (μετὰ τὴν ἰνβερτοποίησιν τοῦ ὀποῦ = 10,98 %), ὡς καλαμοσάκχαρον δὲ ὑπολογιζόμενον ὁ ὀπὸς οὗτος θέλει ἔχει περιεκτικότητα εἰς τοιοῦτον = 10,43 %.

Πλὴν ὅμως κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ ὀποῦ ἔνεκεν τῆς παρουσίας τῶν ὀργανικῶν ὀξέων, ἐπιτελεῖται μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἰνβερτοποίησις τοῦ καλαμοσακχάρου, ὡς τοῦτο διεπιστώθη ἐπὶ τῶν παρασκευασθέντων ὀπῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔξετασθέντων.

Πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ προσθέτου καλαμοσακχάρου (σακχάρους κοινῆς) εἰς τὸν ὀπὸν, δεόν ὅπως προσδιορίζεται κατόπιν ἰνβερτοποίησεως ἢ περιεκτικότης τοῦ ὀποῦ εἰς ἰνβερτοσάκχαρον, ὅπερ πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ 0,95 μᾶς δίδει τὴν περιεκτικότητα τοῦ ὀποῦ εἰς σάκχαρα ἐκλεφρασμένα εἰς καλαμοσάκχαρον.

Ἐκ τοῦ οὕτως εἴρεθέντος ποσοστοῦ καλαμοσακχάρου ἀφαιροῦμεν τὴν κατὰ μέσον ὄρον περιεκτικότητα τοῦ φυσικῶς εἰς τὸν ὀπὸν ἐνεχομένου ποσοῦ ἰνβερτοσακχάρου καὶ καλαμοσακχάρου, ὡς καλαμοσάκχαρον ὑπολογισθέντα (ἐν προκειμένῳ 10 %), καὶ ὅπερ ποσοστὸν ὁμοῦ μεταβάλλεται ἀναλόγως τοῦ ποσοῦ τοῦ εἰς τὸν ὀπὸν περιεχομένου προσθέτου καλαμοσακχάρου ἢτοι θὰ εἶναι (10—X),

Τὴν τιμὴν τοῦ (10—X)=f ἔξευρίσκομεν ὡς κατωτέρω ἀναγράφομεν.

Τὸ εὐρεθὲν τέλος ποσὸν προσθέτον καλαμοσακχάρου, ἀνάγομεν εἰς σάκχαριν κοινήν, ἔχοντες ἔπ' ἄρει ὅτι ὁ βαθμῶς καθαρότητος τῆς σακχάρου τοῦ ἔμπορίου εἶναι 99 % περίπου.

Εἶναι ὅμως δυνατόν ἀντὶ τῆς ἐξ ὀλοκλήρου προσθήκης καλαμοσακχάρου (σακχάρου) μέρος τοῦτου νὰ ὑποκατασταθῇ δι' ἀμυλοσιροπίου, διὰ διαφόρους λόγους.

Συνεπῶς δεόν νὰ γίνῃ καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ποσοῦ τοῦ ἐνεχομένου ἀμυλοσιροπίου κατὰ τὴν κίτῳθι πορείαν ἐργασίας.

II. ΠΟΡΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ οὔτως ἔσακχαρωμένου ὁποῦ ἐργαζόμεθα ὡς ἐξῆς: Ἐπιτελοῦμεν ποιοτικὴν δοκιμασίαν δεξτρινῶν (παρουσία ἀμυλοσιροπίου) κατὰ Fische, ὅτε θὰ ἔχωμεν τὰς ἐξῆς περιπτώσεις.

- A) Ἀπουσία δεξτρινῶν (ἦτοι ἀμυλοσιροπίου)
 B) Παρουσία » (* * *)
 καὶ ἐργαζόμεθα ἀναλόγως ὡς ἐξῆς:

A' Ἀπουσία Δεξτρινῶν

Ἰνβεροτοποιῶμεν ὡς κατωτέρω ἀναγράφομεν καὶ προσδιορίζομεν τὰ σάκχαρα ὡς Ἰνβεροσάκχαρον.

Τότε τὸ ποσὸν τῆς προσθέτου σακχάρου εὐρίσκεται διὰ τοῦ τύπου:

$$\Sigma = [(I \times 0,95) - f] \cdot 1,01 \quad (a)$$

Ἐνθα

Σ = ζητούμενον ποσὸν σακχάρου

I = εὐρεθὲν % σύνολον Ἰνβεροσακχάρου

f = συντελεστὴς ἀντιστοιχῶν εἰς τὴν περιεκτικότητα τοῦ ἔσακχαρωμένου ὁποῦ, εἰς καλαμοσάκχαρον καὶ Ἰνβεροσάκχαρον φυσικῶς ἐνεχομένων (10 % ὡς καλαμοσάκχαρον ὑπολογισθέντων)

1,01 = συντελεστὴς μετατροπῆς τοῦ εὐρεθέντος καλαμοσακχάρου εἰς σάκχαριν κοινήν.

B' Παρουσία Δεξτρινῶν (ἀμυλοσιροπίου)

Εἰς τὸν τοιοῦτον ὁπὸν εἰς ὃν τυχὸν θὰ ἔχη προστεθῇ καὶ ἀμυλοσιροπίον θὰ ἔχωμεν τὸ ἐξῆς σύστημα σακχάρων.

$$O = K^o + K^{\pi} + g + J^o + J^{\pi} + \Delta \quad (1)$$

Ἐνθα

O = ὀπὸς

K^o = Τὸ φυσικῶς εἰς τὸν ὁπὸν ἐνεχόμενον καλαμοσάκχαρον

K^{π} = Τὸ προστεθὲν καλαμοσάκχαρον (σάκχαρις)

$g =$ Τὸ ποσὸν τῆς d γλυκόζης τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς προσθήκης τοῦ ἀμυλοσιροπίου

$J^o =$ Τὸ φυσικῶς εἰς τὸν ὀπὸν ἐνεχόμενον ἰνβερτοσάκχαρον (ἐπὶ φυσικοῦ ὀποῦ εὐρέθῃ τοῦτο $= 5,05 \%$)

$J^n =$ Τὸ πρόσθετον ἰνβερτοσάκχαρον τὸ προερχόμενον ἐξ ἰνβερτοποίησης κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ προθέτου καλαμοσακχάρου

$\Delta =$ Δεξιτρίναι προερχόμεναι ἐκ τῆς προσθήκης τοῦ ἀμυλοσιροπίου.

Πρὸς προσδιορισμὸν νῦν τοῦ προσθέτου καλαμοσακχάρου εἰς τὸν ὀπὸν ἐργαζόμεθα ὡς ἑξῆς.

α) Προσδιορίζομεν εἰς τὸν ὀπὸν (σχέσις 1) τὰ ἀνάγοντα σάκχαρα (ἄνευ ἰνβερτοποίησεως), ὅτε τὸ εὐρεθὲν ποσὸν σακχάρου (A) ὡς ἰνβερτοσάκχαρον ὑπολογισθὲν θὰ ἐκφράζῃ τὴν περιεκτικότητά τοῦ ὀποῦ εἰς τὰ κάτωθι σάκχαρα.

$$A = J^o + J^n + g$$

β) Ἰνβερτοποιοῦμεν κατὰ τὴν κατωτέρω ἀναγραφομένην μέθοδον, ὅπως μὴ ὑδρολυθῶσιν αἱ δεξιτρίναι, ὅτε τὸ εὐρεθὲν σάκχαρον ὡς ἰνβερτοσάκχαρον πάλιν ὑπολογισθὲν εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐν τῷ ὀπῷ σακχάρων.

$$\text{ἦτοι} \quad B = K^o + K^n + g + J^n + J^o$$

Νῦν ἀφαιροῦμεν τὸ A ἀπὸ τοῦ B ὅτε ἔχομεν

$$B - A = K^o + K^n$$

Ἐκ τοῦ ἀθροίσματος ($K^o + K^n$) ἀφαιροῦμεν τὸ K^o ὑπολογισθέντος τοῦ ὄγκου, ὅτε ἔχομεν

$$(K^o + K^n) - K^o = K^n \quad (1)$$

Πλὴν ὅμως τὸ K^n τῆς σχέσεως (1) δὲν εἶναι τὸ πραγματικῶς πρόσθετον καλαμοσάκχαρον διότι μέρος τούτου ἐνυπάρχει ἰνβερτοποιημένον καὶ ἐμετρήθη εἰς τὴν σχέσιν

$$A = (J^o + J^n + g) \quad (2)$$

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διαχωρίζονται ἡ γλυκόζη καὶ τὸ ἰνβερτοσάκχαρον διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ἰωδίου (J. M. Kolthoff), ἔστω δὲ ἡ εὐρεθεισα γλυκόζη τῆς σχέσεως (2) $= \gamma$, ὅτε θὰ ἔχωμεν

$$A - \gamma = J^o + J^n$$

Τὸ J^o μᾶς εἶναι γνωστόν, ὅτε ἔχομεν

$$(J^o + J^n) - J^o = J^n$$

Τὸ J^n πολλαπλασιάζομεν ἐπὶ 0,95, ἵνα τὸ μετατρέψωμεν εἰς καλαμοσάκχαρον ὅπερ ἔστω K^n ὅτε θὰ ἔχωμεν

$$(K^n + K^n) \cdot 1,01 = \Sigma$$

Ἐνθα Σ θὰ παριστᾷ τὸ ποσὸν τοῦ προστεθέντος καλαμοσακχάρου (σακχάρως).

III. ΕΚΤΕΛΕΣΙΣ

1) Ποιοτική δοκιμασία κατά Fiehe

10 κ. έ. του ὄπου ἀραιοῦνται δι' ἴσου ποσοῦ ὕδατος καὶ 5 σταγόνων διαλύματος ὀξαλικοῦ ἀμμωνίου, βράζονται, προστίθεται ὀλίγος ζωϊκὸς ἀνθραξ, βράζονται ἐκ νέου καὶ διηθοῦνται.

Εἰς 2 κ. έ. του διαγοῦς τούτου διηθήματος, προστίθενται 2 σταγόνες ὕδροχλωρικοῦ ὀξέος (Εἰδ. Βάρ. 1,10) καὶ 20 κ. έ. ἀλκοόλης (94%).

Καθαρὸς ὁπὸς δὲν παρέχει θάλασμα, ἐνῶ ἀντιθέτως μικρὰ προσθήκη ἀμυλοσιροπίου προκαλεῖ τοιοῦτον.

Α' Ἀπουσία Δεξτρινῶν

10 γρ. ὄπου φέρονται εἰς ὀγκομετρικὴν φιάλην τῶν 200 κ.έ. προστίθενται περὶ τὰ 50 κ. έ. ὕδατος, ἐξουδετεροῦνται διὰ σταγόνων τινῶν διαλύματος ἀνθρακικοῦ νατρίου, προστίθενται 2 κ.έ. βασικοῦ ὀξικοῦ μολύβδου (20%), ἀναταράσσεται τὸ μίγμα καὶ ἀφίεται ἐπὶ τινα λεπτὰ πρὸς καθίζησιν, ὅποτε ἐὰν τὸ ὑπεράνω τοῦ ἰζήματος ὕγρον εἶναι ἄχρουν, ὡς συνήθως συμβαίνει, προστίθενται 2—3 κ. έ. κεκορεσμένου διαλύματος ἀνθρακικοῦ νατρίου, συμπληροῦται ὁ ὄγκος δι' ὕδατος μέχρι τῶν 200 κ.έ., ἀναταράσσεται καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἰζήματος, διηθεῖται διὰ διπλοῦ ἡθμοῦ ἐντὸς ξηρᾶς φιάλης (διάλυμα Α) ἕκαστον κ. έ. ἀντιστοιχεῖ πρὸς 0,05 ὄπου, ἧτοι 5%.

Ἰνβερτοποίησης 50 κ.έ. ἐκ τοῦ ὡς ἄνω διαναγασθέντος σακχαρούχου διαλύματος (Α) φέρονται εἰς ὀγκομετρικὴν φιάλην τῶν 250 κ.έ. προστίθενται 5 κ.έ. ὕδροχλωρικοῦ ὀξέος (E.B. 1,85) καὶ βυθίζεται ἡ ὀγκομετρικὴ φιάλη, ἀνακινουμένη συχνάκις, ἐν βράζοντι ὕδρολούτρῳ καὶ τοιουτοτρόπως ὥστε ἡ θερμοκρασία ἡ ἀναγινωσκομένη ἐπὶ θερμομέτρου ἐμβεβαπτισμένου ἐντὸς αὐτῆς, νὰ εἶναι ἐπὶ 2—3 λεπτὰ 67°—69° K.

Εἰς τὴν θερμοκρασίαν αὐτὴν διατηρεῖται τὸ μίγμα δι' ἀπομακρύνσεως καὶ ἐκ νέου τοποθετήσεως ἐπὶ τοῦ ὕδρολούτρου, ἐπὶ 5', μεθ' ὃ ψύχεται ἀμέσως εἰς 20°, ἐξουδετεροῦται μέχρις ἀσθενοῦς ἀλκαλικῆς ἀντιδράσεως διὰ καυστικοῦ νατρίου, (7,5—8 κ.έ. NaOH 33° Be) καὶ συμπληροῦται ὁ ὄγκος δι' ὕδατος εἰς τὰ 250 κ.έ. (περιεκτικότης διαλύματος εἰς ἀρχικὸν ὄπον 1% (διάλυμα Β).

Ἐπὶ τοῦ διαλύματος (Β) προσδιορίζομεν τὴν περιεκτικότητα τοῦ σακχαροῦ εἰς Ἰνβερτοσάκχαρον ὑπολογιζόμενον, διὰ φελλιγγίου ὕγρου καὶ ἐκ τοῦ τύπου (α) ἐξευρίσκομεν τὴν πρόσθετον σάκχαριν.

Β' Παρουσία Δεξτρινῶν

α) Ἐπὶ τοῦ διαλύματος (Α) προσδιορίζομεν τὰ ἀνάγοντα σάκχαρα διὰ

φελιγγείου υγρού ὡς λιβεροσάκχαρον ὑπολογιζόμενα καὶ ὄπερ ποσὸν τοιούτων σακχάρων (Α) ἔσεται $A = j^o + j^π + g$

β) Ἐπὶ τοῦ διαλύματος (B) προσδιορίζομεν ὡς ἄνω τὰ σάκχαρα ὡς λιβεροσάκχαρον, ὄπερ ποσὸν ἔστω (B) καὶ ὄπερ θὰ ἰσοῦται

$$B = K^o + K^π + g + j^o + j^π$$

καὶ περαιτέρω ἐργαζόμεθα ὡς ἀνωτέρω (πορεία ἐργασίας)

Ἐπολογισμὸς τοῦ f

Πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ f ἐργαζόμεθα ὡς ἑξῆς:

Προσδιορίζομεν τὸ ξηρὸν ὑπόλειμμα τοῦ ὑπὸ κρίσιν ὀποῦ.

Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου τοῦ ξηροῦ ὑπολείμματος (B) ἀφαιροῦμεν τὸ εὐρεθὲν ποσὸν τῶν σακχάρων Α, ὡς καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ ἀμυλοσιροπίου τὸ ποσὸν τῶν δεξτρινῶν (Α') ὄπερ προσδιορίζομεν κατὰ μίαν τῶν ἐν χρήσει μεθόδων

$$\text{ὄτε ἡ σχέσηις} \quad B - (A + A') = \Xi$$

θὰ παριστᾷ τὴν περιεκτικότητα τοῦ ὀποῦ εἰς ξηρὸν ὑπόλειμμα ἄνευ σακχάρου καὶ ἤτις περιεκτικότης ἔστω 1,8%. — Σκεπτόμεθα ὅθεν ὡς ἑξῆς.

Κατόπιν ἔξετάσεων ἔχομεν εὖρει ὅτι ὁ φυσικὸς ὀπὸς περιέχει 2% ξηρὸν ὑπόλειμμα ἐλεύθερον σακχάρου ὅτε εἶναι 100% ὀπὸς ὅταν εὐρεθῇ 1,8 τοῦτο $X\%$ εἶναι ὀπὸς; καὶ $X = 90$

ὥστε τὸ ζαχαροῦχον διάλυμά μας ἐνέχει 90% ὀποῦ.

Νῦν σκεπτόμεθα ὡς ἑξῆς:

Τὰ 100 κ.ε. ἀρχικοῦ ὀποῦ ἐνέχουν 5% καλαμοσάκχαρον

τὰ 90 ἔσακχαρωμένον X »

$$\text{καὶ } X = 4,50$$

ἢ τὰ 100 ἀρχ. ὀποῦ ἐνέχουν 10,5 (ἄθροισμα λιβεροτ. + καλαμοσάκχαρον)

$$\frac{\text{τὰ } 90 \quad X}{X = 9,45}$$

ὥστε ἐν προκειμένῳ τὸ f ἰσοῦται πρὸς 4,50 ἢ 9,45 ἔνεκα τῆς μεταβολῆς τοῦ ὄγκου ὃν ὑπέστη ὁ ὀπὸς διὰ τῆς προσθήκης σακχάρου καὶ ἀμυλοσιροπίου.

IV. ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῶν πρόσθεν ἐκτιθεμένων καὶ ὑπολογισμῶν τῶν εἰς τὸν ὀπὸν πορτοκαλλίων ἐνεχομένων σακχάρων, ἔξετελέσθησαν τὰ ἑξῆς πειράματα.

α) παρεσκευάσθη παρ' ἡμῶν ὀπὸς δι' ἐκθλίψεως πορτοκαλλίων Κρήτης
β) ἔξητάσθη καὶ δείγμα ὀποῦ ἐκ Κρήτης ἀπὸ μακροῦ παραμείνας, εἰς ὃν εἶχε προστεθῆ σάκχαρις.

Ἐγένετο κατόπιν προσδιορισμὸς τῶν σακχάρων.

1) 'Επί τοῦ παρ' ἡμῶν παρασκευασθέντος ὀποῦ εἶχομεν τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα.

Ἰνβερτοσάκχαρον . . . . . = 5,03 %

Καλαμοσάκχαρον . . . . . = 5,65 %

Ἰνβερτοσάκχαρον (μετὰ τὴν Ἰνβερτοποίησην) . . . . . = 10,98 %

2) Εὐπὶ τοῦ ὑπὸ κρίσιν ὀποῦ, δι' οὗ εἶχομεν τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα.

Εἰδικὸν βάρος (15° K) . . . . . = 1,0 555

Ἄξυτης εἰς βαθμοὺς πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ SO₂ 23,7

Ἄξυτης εἰς βαθμ. μετὰ τὴν ἀφαίρεσ. τοῦ SO₂ 21,5

Ἄξυτης εἰς κεντρικὸν ὄξυ 15,05

Ἰνβερτοσάκχαρον 9,75

Καλαμοσάκχαρον . . . . . Θ

Ἐκ τῶν σταθερῶν τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ εἰς τὸν ὀπὸν (2) φυσικῶς ἐνεχόμενον καλαμοσάκχαρον λόγῳ τῆς παρουσίας τῶν ὀργανικῶν ὀξέων καὶ τῆς μακρᾶς τούτου παραμονῆς, εἶχε πλήρως Ἰνβερτοποιηθῆ.

Περαιτέρω προέβημεν ἐκ τοῦ ἑσακχαρωμένου ὀποῦ (2) εἰς τὴν παρασκευὴν τῶν ἑξῆς παρασκευασμάτων.

Νο 1. Ἐνέχον 20 % ζάκχαριν (ἐντὸς 100 κ.έ. προϊόντος προσετέθησαν 20 γο. ζακχάρεως).

Νο 2) Ἐνέχον 10 % ζάκχαριν καὶ 19 % ἀμυλοσιρόπιον.

Νο 3 Ἐκ παραλλήλου ἐπρομηθεύθημεν καὶ ὀπὸν ἐκ τοῦ εἰς τὴν ἀγορὰν φερομένου ἐτοιμοῦ τοιοῦτου, ὃν ἐπίσης ὑπεβάλομεν εἰς χημικὴν ἀνάλυσιν.

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν σακχάρων, ἐπετελέσαμεν ἐφ' ἀπάντων τῶν ὡς ἄνω ὑπ' ἀριθ. 1,2 καὶ 3 παρασκευασμάτων τὴν ἀντίδρασιν Fische, ἔσχομεν δὲ ταύτην ὡς ἑξῆς :

Νο 1 Ἀντίδρασις Fische ἀρνητικὴ

Νο 2 » » ἐντόνως θετικὴ

Νο 3 » » ἀρνητικὴ

Εἶτα προέβημεν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν σακχάρων εἰς ἕκαστον εἶδος ἔσχομεν δὲ τὰ ἑξῆς :

Νο 1 (20 % Καλαμοσάκχαρον)

α) Ἰνβερτοσάκχαρον πρὸ Ἰνβερτοποίησης 8,91 %

β) » μετὰ τὴν Ἰνβερτοποίησην 29,71 %

Ἦτοι ἐφαρμόζοντες τὸν τύπον $\Sigma = ((I \cdot 0,95) - f) \cdot 1,01$

ἔχομεν $\Sigma = (29,71 \cdot 0,95) - f) \cdot 1,01$

δι' ὑπολογισμοῦ τὸ $f = 8,46$

ὅτε ἔχομεν $\Sigma = (28,22 - 8,46) \cdot 1,01 = 19,95 %$

ἦτοι ποσὸν τοῦ προσθέτου καλαμοσακχάρου (κοινῆς σακχάρεως) εὐρέθη

19,95 % ἀναλυτικῶς, ἀντὶ τοῦ περίπου 20 % προστεθέντος.

Νο 2 (10 % σάκχαρις + 10 % ἀμυλοσιρόπιον)

Ἐπὶ τούτου ἔσχομεν τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα

$$B = 28,70 \%$$

$$\text{καὶ } B - A = 15,09 \%$$

$$A = 13,61 \%$$

καὶ

$$15,09 - 4,75 = 10,34$$

$$(4,75 = K^{\circ})$$

(Ἐνταῦθα K° δὲν ὑπάρχει, διότι ἰνβεροποίησης τῆς ζακχάρεως δὲν ἐγένετο. καθότι ὁ ὀπὸς δὲν παρέμεινε ἐπὶ μακρόν).

καὶ

$$10,34 \times 0,95 = 9,82$$

$$9,82 \times 1,01 = 9,91$$

Ἦτοι ἀνευρέθη σάκχαρις 9,91 %.

Νο 3 Πωλούμενος ἔτοιμος ὀπὸς

Ἐφ' ὅσον ἡ ἀντίδρασις Fische ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω δείγματος ὀποῦ ἀπέβη ἀρνητική, προέβην εἰς τὸν προσδιορισμὸν σακχάρων πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἰνβεροποίησησιν, ἔσχον δὲ τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα.

$$\text{Ἰνβεροσάκχαρον ὡς ἔχει} = 24,51 \%$$

$$\text{» μετὰ τὴν ἰνβεροποίησησιν} = 47,60 \%$$

Ἐφαρμόζοντες τὸν τύπον ἔχομεν

$$\Sigma = [(1 \cdot 0,95)] - f) \cdot 1,01$$

$$\Sigma = [(46,60 \cdot 0,95)] - 7,64) \cdot 1,01$$

Σημ. Ἐνταῦθα ὁ f εὐρέθη ἴσος μὲ 7,64 %

$$\Sigma = (45,22 - 7,64) \cdot 1,01$$

$$\Sigma = 37,95 \%$$

Σημ. Κατὰ τὰς πληροφορίας ἡμῶν εἰς τὸν τοιοῦτον συντετηρημένον ὀπὸν πορτοκαλλίων, προστίθεται ἐν ψυχρῷ σάκχαρις 35 - 40 %.

R É S U M É

DOSAGE DU SUCRE ADDITIONNEL DANS LE JUS D'ORANGES

Le dosage s'effectue dans les cas suivants :

A) En absence de dextrines. — Par inversion et dosage des sucres comme sucre interverti,

On calcule la quantité du sucre additionnel à l'aide de la formule :

$$S = [(I \times 0,95) - f] \times 1,01$$

si l'on met S = Quantité du sucre additionnel à trouver. — I = Total du sucre, interverti pour cent (trouvé). f = Coefficient correspondant à la teneur du jus sucré en sucre et sucre interverti naturellement contenus (60 % par moyenne calculés comme sucre).

B) En Présence de dextrines. — Dans de jus; auquel on a ajou-

té du sirop d'amidon, il y aura le système suivant des sucres :

$$O = K^o + K^n + G + J^o + J^n + D \quad (I)$$

Ou O = Jus. K^o = Le sucre naturellement contenu dans le jus.—
 K^n = Le sucre ajouté (additionnel). G = La quantité de d Glycose provenant de l'addition du sirop d'amidon.— J^o = Le sucre interverti contenu naturellement dans le jus. (pour le jus naturel on a trouve 5,05%).
 J^n = Le sucre interverti additionnel provenant par inversion causée par le sucre additionnel. D = Des dextrines par l'addition du sirop d'amidon. Par le dosage dans le jus des sucres reducteurs (I) sans inversion (A) on reçoit:

$$A = J^o + J^n + G$$

et par inversion speciale afin d'éviter l'hydrolyse des dextrines, on dose les sucres come sucre interverti et l'on a $B = K^o + K^n + g + J^o + J^n$
 et en soustrayant $B - A = K^o + K^n$

De ($K^o + K$) on soustrait K^o ayant calculé le volume, ainsi que la somme de K^n ayant subi l'inversion

S U M M A R Y

DETERMINATION OF ADDITIONAL CANE SUGAR IN ORANGE JUICE

The determination takes place in the following cases:

A) In Absence of dextrins: By inversion and determination of sugars as invert sugar.

The amount of additional cane sugar is calculated by the help of the formula:

$$S = [(I \times 0,95) - f] \times 1,01$$

Where: S = Wanted amount of additional cane sugar (sugar). I = Total invert sugar in percent. F = a coefficient corresponding to the containing of sugared juice in cane sugar and invert natural by contained (60% average calculated as cane sugar).

B) In Presence of Dextrins. In juice to which starck sirup is added, the following system of sugars exists:

$$O = K^o + K^n + G + J^o + J^n + D \quad (I)$$

Where: O = Juice. K^o = The cane sugar naturally contained in the juice K^n = The added cane sugar (additional) G = The amount of d—Clycose deriving of the addition of starck sirup— J^o = The invert sugar naturally contained in the juice (on natural juice is found 5.05%). —

J^n = The additional invert sugar deriving from inversion during the stand—ing of additiond cane sugar. D = Dextrins deriving from the addition of starck sirup.

By determination of reducing sugars (I) in the juice without inversion (A) when:

$$A = J^o + J^n + G$$

and with special inversion, to avoid hydrolysis of dextrins, determination of sugars (B) as invert sugar when: $B = K^o + K^n + G + J^n + J^o$ and abstracting $B - A = K^o + K^n$

From $K^o + K^n$ we abstract K^o having calculated the volume as well as a K^n percentage which has been inverted.

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟΝ ΜΑΡΣΑΛ

ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΟΡΘΩΣΕΩΣ

Υπό ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ι. ΑΓΑΠΗΤΙΑΗ

Ι. Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗΝ

Μία ἐκ τῶν κυριωτέρων μεταβολῶν, αἱ ὁποῖαι συνετελέσθησαν εἰς τὸν κόσμον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, εἶναι ἡ πλήρης ἐγκατάλειψις ἐκ μέρους τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς τῆς πολιτικῆς τῆς μὴ ἀναμίξεως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ὑποθέσεις. Τὸ ἀπομονωτικὸν δόγμα τοῦ Μονρόε, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη τὴν βάσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς μεγάλης Ἀμερικανικῆς Δημοκρατίας, ὑπεχώρησε πρὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων. Τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων κατέστησαν ἐκδηλον ὅτι αἱ πολιτικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ διαταραχαὶ τῆς Εὐρώπης προκαλοῦν ἰσχυροὺς ἀντικτύπους καὶ πέραν τοῦ ὠκεανοῦ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐκρίθη σκόπιμον νὰ λαμβάνωνται προληπτικὰ καὶ κατασταλτικὰ μέτρα ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α.

Ἡ ἀνάμιξις τῶν Η.Π.Α. εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα, ἡ ὁποία ὑπῆρξε κατὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισίν της περιορισμένη καὶ μεταβατικὴ, ἐγένετο ἀπὸ τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου εὐρεῖα καὶ ὀριστικὴ. Ἡ συμβολὴ των εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ἀξονος ἤρχισε καὶ πρὸ τῆς ἐξόδου των ἀπὸ τῆς οὐδετερότητος διὰ τοῦ γνωστοῦ νόμου περὶ ἐκμισθώσεως καὶ δανεισμοῦ, ἡ δὲ συνδρομὴ των πρὸς τοὺς ἐλευθέρους λαοὺς ἐσυνεχίσθη ἀδιαλείπτως μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου, ἀναπτυχθεῖσα εἰδικώτερον ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου. Αἱ Η.Π.Α., ἀναλαβοῦσαι τὸ βάρος καὶ τὴν ἠγεσίαν τῆς οἰκονομικῆς ἀνορθώσεως, ἔδωσαν νέαν μορφήν εἰς τὴν ἐν γένει ἐξωτερικὴν οἰκονομικὴν πολιτικήν, ἀφοῦ αὕτη δὲν ἐντοπίζεται πλέον εἰς τὰ πλαίσια τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς νέα ἀντικείμενα, ὡς εἶναι τὸ νόμισμα, αἱ ἐπενδύσεις, ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις κλπ. Θέματα, θεωρούμενα ἄλλοτε ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν τομέα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τῶν κρατῶν, κατέστησαν σήμερον ἀντικείμενον τῆς διεθνoῦς συνεργασίας (1).

1) Συμφώνως πρὸς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπιτροπῆς Taylor, αἱ Η.Π.Α. ἀπὸ τοῦ 1914 μέχρι τοῦ 1948 εἶχον συνολικὸν πλεόνασμα εἰς τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν των ἐξ 101 δισεκ. δολλαρίων, παρεχώρησαν δὲ ὑπὸ διαφόρους μορφάς (σχεδὸν τὸ 1/2 ὑπὸ

Τὸ μεταπολεμικὸν ἐνδιαφέρον τῶν Η.Π.Α. διὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν οἰκονομίαν ἐξεδηλώθη, ἀρχικῶς μὲν διὰ παροχῆς δωρεῶν συνδρομῆς πρὸς τὰς ἔξιντλημένας λόγω τοῦ πολέμου χώρας καὶ ἐν μέρει διὰ χορηγήσεως δανείων πρὸς τὰς κυβερνήσεις εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ 1948 διὰ συστηματικῆς μερίμνης πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς οἰκονομίας των μὲ τὸ γνωστὸν Εὐρωπαϊκὸν Πρόγραμμα Ἀνορθώσεως (Σχέδιον Μάρσαλ).

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας μορφῆς ἐνισχύσεως εἶναι σαφής, διότι ἡ βοήθεια τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ ἀποβλέπει ὄχι ἀπλῶς εἰς τὴν συντήρησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἐντὸς ὀρισμένου χρόνου οἰκονομικῆς σταθερότητος καὶ βιωσιμότητος βάσει προγραμμάτων ἀνορθώσεως, ἐγκρινομένων, χρηματοδοτούμενων καὶ παρακολουθούμενων κατὰ τὴν ἐκτέλεσίν των ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Η.Π.Α. δι' εἰδικῶν πρὸς τοῦτο ὀργάνων, τῆς Διοικήσεως Οἰκονομικῆς Συνεργασίας (Δ.Ο.Σ.).

Τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων τὸ Εὐρωπαϊκὸν Πρόγραμμα Ἀνορθώσεως (ΕΠΑ) ζητεῖ νὰ καταστήσῃ τὰς βοηθουμένας χώρας ἀνεξαρτήτους πάσης ἐκτάκτου ἑξωτερικῆς οἰκονομικῆς ἀρωγῆς, εἶναι : α) ἡ προώθησις τῆς βιομηχανικῆς καὶ τῆς γεωργικῆς τῶν παραγωγῆς, ἡ αὔξησις τῆς παραγωγικότητος καὶ ἡ ἐπίτευξις τοῦ μεγίστου δυνατοῦ βαθμοῦ ἀπασχολήσεως, β) ἡ ἀποκατάστασις ἢ ἡ διατήρησις τῆς σταθερότητος τῶν νομισμάτων, τῶν προϋπολογισμῶν καὶ τῆς ἐν γένει οἰκονομίας τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ γ) ἡ διευκόλυνσις καὶ προώθησις τῶν διεθνῶν ἐμπορικῶν σχέσεων τῶν συνεργαζομένων χωρῶν, μεταξὺ των καὶ μετ' ἄλλων χωρῶν, διὰ τῆς λήψεως τῶν καταλλήλων μέτρων, συμπεριλαμβανομένης τῆς μειώσεως τῶν τελωνειακῶν καὶ ἄλλων φραγμῶν, οἱ ὁποῖοι παρεμποδίζουν τὰς τοιαύτας σχέσεις.

Διηρωτήθησαν πολλοὶ ἂν ἡ χρηματοδοτοῦσα χώρα ἀποβλέπη διὰ τοῦ προγράμματος τούτου καὶ εἰς σκοποὺς πέραν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐμπνέονται ἀπὸ αἰσθήματα ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγύης. Ὑπεστηρίχθη ὅτι τὸ ΕΠΑ, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλε σημαντικὰς θυσίας εἰς τὸν Ἀμερικανικὸν λαὸν (παραχωρεῖται τὸ 20ο περίπου τοῦ συνολικοῦ ἐθνικοῦ του εἰσοδήματος) δὲν εἶναι, οὐδὲ δύναται νὰ εἶναι ξένον πρὸς πολιτικοοικονομικοὺς σκοποὺς ἀμερικανικοῦ ἐνδιαφέροντος. Συγκεκριμένως, ἡ μὲν παροχὴ τῶν ἐφοδίων τῆς βοήθειας πρὸς τὴν Εὐρώπην ἐλέχθη ὅτι συμβάλλει εἰς τὴν διατήρησιν ὑψηλῆς στάθμης

τύπου δωρεῶν) τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς τὰς χώρας μὲ παθητικὸν ἔναντι αὐτῶν ἰσοζύγιον, Ἡ βάσει τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ δοθεῖσα βοήθεια ἀνῆλθε κατὰ μὲν τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 3/4/1948 μέχρι 30/6/1949 εἰς 5941,6 ἑκ. δολλ. κατὰ δὲ τὸ διάστημα ἀπὸ 1/7/1949 μέχρι 30/6/1950 εἰς 3776,5 ἑκατ. δολλ. Ἐπὶ πλέον ἐδόθησαν εἰς τὰς χώρας τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ καὶ ἄλλαι χορηγήσεις, ὡς π. χ. διὰ τεχνικὴν βοήθειαν. Διὰ τὸ τρίτον ἔτος τῆς βοήθειας 1950/51 ἐψηφίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανικοῦ Κογκρέσσου (Νόμος 535 τοῦ 1950) κονδύλιον ἐκ 2850 ἑκατ. δολλαρίων.

παραγωγῆς καὶ ἀπασχολήσεως εἰς τὰς Η. Π. Α., ἡ δὲ ἐπιδιωκομένη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν βοηθουμένων χωρῶν, ὅτι θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διεύρυνσιν καὶ τῆς ἀγοραστικῆς τῶν ἱκανότητος ὡς πελατῶν τῆς ἀμερικανικῆς παραγωγῆς. Ἐλέχθη ἀκόμη, ὅτι ἡ διὰ τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ συντελουμένη μεταβίβασις ἀγοραστικῆς δυνάμεως ἀποτελεῖ νέον τύπον ἱμπεριαλισμοῦ. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων, βέβαιοι εἶναι ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν ἀμερικανικὴν οἰκονομικὴν ἄποψιν ἢ ἀνορθωτικὴ βοήθειά των θὰ εὐρύνη τὰ παραγωγικὰ πλαίσια τῶν ἐξαγωγικῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης με συνέπειαν τὴν αὐξήσιν τῆς ἀγοραστικῆς τῶν ἱκανότητος, ἡ δὲ οἰκονομικὴ εὐδξία τῶν Ἑν. Πολιτειῶν ἐξαρτάται ἐν μέρει ἐκ τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῶν λοιπῶν χωρῶν. Ἡ προσπάθεια διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνορθωσιν τῶν πασχόντων εὐρωπαϊκῶν λαῶν κρίνεται σκόπιμος, διότι ἐμφανίζεται ὡς ἐνέργεια εὐθηνότερα καὶ προτιμότερα ἀπὸ τὴν καταπολέμησιν ἀνεπιθυμητῶν ἐξελίξεων, συνεπειῶν τῆς ἐνδείας καὶ τῆς ἀπογοητεύσεως, αἵτινες ἀποτελοῦν ἀπειλήν ἐναντίον τῆς δημιουργίας διασχοῦς εἰρήνης καὶ ἐναντίον τῆς γενικῆς εὐημερίας καὶ τοῦ συμφέροντος τῶν Η.Π.Α. (προοίμιον ἀμερικανικοῦ νόμου 472]1948). Ἦδη τὸ 1947, ὁ κ. Α. Χάρριμαν — ὁ κατόπιν εἰδικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς ΛΟΣ εἰς Εὐρώπην — ὡς πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς διὰ τὴν μελέτην τῆς ἐξωτερικῆς βοηθείας, ἔγραψεν εἰς τὴν ἐκθεσίᾳ του ὅτι αἱ Η. Π. Α. ἔχουν ζωτικὸν συμφέρον — ἀνθρωπιστικόν, οἰκονομικόν, στρατηγικὸν καὶ πολιτικόν — νὰ βοηθήσουν τὰς χώρας αὐτάς. Παρατηρεῖται οὕτω γενικώτερον ὅτι, ἐνῶ τὸ διεθνὲς ἰδιωτικὸν κεφάλαιον, ὡς εἶναι φυσικόν, κατευθύνεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν ὄροι ἀσφαλείας, ἡ ἐξωτερικὴ δημοσία βοήθεια κινεῖται πρὸς σκοποὺς κοινωνικοοικονομικοὺς καὶ πρὸς δημιουργίαν ἢ ἐμπέδωσιν ὄρων ἀσφαλείας.

Ταῦτοχρόνως ὁμως λαμβάνονται μέτρα προστασίας τῆς οἰκονομίας τῶν ΗΠΑ. Οὕτω, ὑπὸ τοῦ ἀμερικανικοῦ νόμου 472]1948 «περὶ οἰκονομικῆς συνεργασίας», λαμβάνεται μέριμνα: α) διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν μεταφορὰν τῶν ἀμερικανικῶν ἐφοδίων τῆς βοηθείας διὰ πλοίων φερόντων σημαίαν τῶν Η.Π.Α. κατ' ἀναλογίαν τοῦλάχιστον 50ο]ο τοῦ μικτοῦ βάρους τῶν εἰδῶν τούτων, β) διὰ τὴν ἀποφυγὴν δυσμενῶν ἀντικτύπων ἐκ τῶν προμηθειῶν τῆς βοηθείας ἐπὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ καὶ τῆς οἰκονομίας ἐν γένει τῶν ΗΠΑ (μὴ ἀποστολὴ εἰς Εὐρώπην σπανιζόντων ἀγαθῶν) καὶ γ) διὰ τὴν παροχὴν ἀναγκαιούτων εἰς τὰς ΗΠΑ εὐρωπαϊκῶν ὑλικῶν.

Τὴν πολιτικὴν ταύτην αἱ ΗΠΑ προτίθενται ἤδη νὰ ἐφαρμόσουν καὶ ἐναντι ἄλλων, ἐξευρωπαϊκῶν, χωρῶν. Τὸ περυσινὸν μήνυμα τοῦ προέδρου Τρούμαν πρὸς τὸ Κογκρέσσον (1-7-49) ἀναφέρει εἰς τὸ σημεῖον 4 ὅτι αἱ ΗΠΑ δέον νὰ ἀναλάβουν τὴν οἰκονομικὴν καὶ τεχνικὴν ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν, διὰ νὰ καταστήσουν αὐτὰς ἱκανὰς νὰ συνεργάζωνται

οικονομικῶς μὲ τὰς ἀνεπτυγμέναις βιομηχανικῶς χώραις (*). Τὸ ἔργον τοῦτο οὔτε δυνατὸν οὔτε σκόπιμον εἶναι νὰ ἀποτελέσῃ πρωτοβουλίαν ἰδιωτικὴν, δεδομένου ὅτι οἱ ἐπιχειρηματία ἀγονταί μόνον ἀπὸ ἰδιοτελῆ κοιτῆρια καὶ ἀποβλέπουν εἰς ἐπενδύσεις ἀποδοτικάς. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀντιθέτως, πρέπει νὰ κυριαρχῇ τὸ διεθνὲς κοινωνικὸν συμφέρον καὶ νὰ τίθεται ὡς κοιτῆριον ἢ παραγωγικότης, ἢ ὅποια ὅμως πρέπει νὰ ἐξασφαλίζεται μὲ ἀδιάπτωτον παρακολούθησιν. Ἐξ ἄλλου ὅμως, ἐπειδὴ ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι οὐσιαστικοὶ (κίνδυνος ἔλλειμμάτων) καὶ ψυχολογικοὶ (ἀνοχὴ φορολογουμένων), ἢ Ἀμερικανικὴ Κυβέρνησις μεριμνᾷ διὰ τὴν προώθησιν τῆς τοποθετήσεως ἰδιωτικῶν κεφαλαίων εἰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν στερουμένων μέσων ἀναπτύξεως χωρῶν, παρέχουσα ἐγγυήσεις εἰς τοὺς κατόχους τῶν κεφαλαίων αὐτῶν (**), παραλλήλως πρὸς τὰς ἠϋξημένας ἐγγυήσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ χορηγήσῃ ἢ ἐνισχυομένη χώρα.

Πλὴν ὅμως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, καὶ αὐτὰ αἱ σήμερον βοηθούμεναι εὐρωπαϊκαὶ χώραι τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ἔχουν ἀνάγκην βοηθείας καὶ μετὰ τὸ 1952, διότι θὰ ἔχουν σοβαρὰ εἰς δολλάρια ἔλλειμματα καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ΕΠΑ. Τὸ συνολικὸν ἔλλειμμα τῶν χωρῶν τούτων, ἐκτιμηθὲν κατὰ τὸ 1947 εἰς 7,5 περίπου δισεκατομμύρια δολλάρια, ὑπολογίζεται ὅτι θὰ ἀνέρχεται εἰς τὸ τέλος τῆς τετραετίας (1952) εἰς 2 τοὐλάχιστον δισεκατομμύρια δολλάρια. Προβλέπεται δηλ. ὅτι τὴν 30ὴν Ἰουνίου 1952 δὲν θὰ ἔχουν ἐκκληρωθῆ οἱ βασικοὶ σκοποὶ τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ (βιωσιμότης Εὐρώπης ἀνευ ἐκτάκτου ἐξωτερικῆς βοηθείας) καὶ ἐκφράζεται ὁ φόβος ὅτι ἡ ἀπότομος διακοπὴ τῆς βοηθείας θὰ ἐπιφέρῃ οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν διαταραχὴν ἐν Εὐρώπῃ μὲ συνεπείας, αἱ ὁποῖαι ἴσως θὰ κλονίσουν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὅλης προσπάθειας τῶν Η. Π. Α. Διὰ τοῦτο ἤρχισε νὰ μελετᾶται ἀπὸ τοῦδε ἡ ἀντιμετώπισις τῆς καταστάσεως ὅπως διαγράφεται αὕτη μετὰ τὴν λῆξιν τῆς βοηθείας τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἵνα συνδυασθῇ ἐνδεχομένως μὲ τὸ πρόγραμμα στρατιωτικῆς βοηθείας πρὸς τὴν Εὐρώπην.

Ὁ πρόεδρος Τρούμαν, εἰς τὸν λόγον του τῆς 9ης Ἰουνίου 1950, ὑπέδειξε τὴν συνέχισιν τῆς ἀμερικανικῆς ἐξωτερικῆς βοηθείας μετὰ τὸ 1952, γίνεται δὲ ἤδη λόγος περὶ ἐκπονήσεως νέου σχεδίου. Εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. G. Gray ἐπεφορτίσθη νὰ κάμῃ σχετικὰς ὑποδείξεις δι' ἐκθέσεώς της πρὸς τὸν Πρόεδρον τῶν Η. Π. Α., ἐνῶ παραλλήλως ὁ Ο. Ε. Ο. Σ. ἐξετάζει τὰς ἀνάγκας τῶν συνεργαζομένων χωρῶν κατὰ τὴν τριετίαν 1952 — 1955. Ὡς κατάλληλον μέσον λύσεως τοῦ προβλήματος θεωρεῖται ἡ

1) Ἢδη, διὰ τὸ ἔτος 1950/51, τὸ Κογκρέσσον ἐψήφισεν ὑπὲρ τῶν καθυστερημένων χωρῶν κονδύλιον ἐκ 35 ἐκατ. δολλ. (τεχνικὴ βοήθεια).

2) Αἱ παρυσθεθεῖσαι κρατικαὶ ἐγγυήσεις διὰ τῶν ἀμερικανικῶν νόμων 472 τοῦ 1948 καὶ 47 τοῦ 1949 διηυρύνθησαν διὰ τοῦ νόμου 535 τοῦ 1950.

μείωσις τῶν ἀμερικανικῶν ἐξαγωγῶν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν εἰσαγωγῶν τῶν Η.Π.Α. ἐξ Εὐρώπης (').

Ὡς ἀναγνωρίζεται εἰς τὴν δευτέραν ἐτησίαν ἔκθεσιν τοῦ Ο.Ε.Ο.Σ., δύο σοβαραὶ δυσκολίαι δυσχεραίνουν τὴν λύσιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος: α) τὸ ὑψηλὸν εἰς δολλάρια ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου (') καὶ β) ἡ κακὴ ὀργάνωσις τῶν ἐνδοευρωπαϊκῶν συναλλαγῶν καὶ πληρωμῶν.

Τὰ μέγροι σήμερον ληφθέντα μέτρα πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν τῶν συνεργαζομένων χωρῶν εἶναι :

α) ἡ διάθεσις ὀλονὲν μεγαλύτερων ποσοστῶν τῶν πόρων τῶν χωρῶν τοῦ Ε.Π.Α. εἰς παραγωγικὰς ἐπενδύσεις, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπιταχυνθῇ ὁ ρυθμὸς τῆς παραγωγῆς καὶ νὰ αὐξηθῇ ἡ ἐξ ἔγχωριῶν πηγῶν καλυπτομένη ἀναλογία τῶν ἐπιτοπίων ἀναγκῶν.

β) ἡ ὑποτίμησις τῶν ἐθνικῶν νομισμάτων, ἡ γενομένη κατὰ Σεπτέμβριον 1949. Αὕτη ἤμβλυεν ἡ ἐξηφάνισε τὰς ἀνισοτιμίας ἐν σχέσει πρὸς τὸ δολλάριον, αἱ ὁποῖαι παρεκώλυον τὰς ἐξαγωγὰς τῶν ἐλλειμματικῶν χωρῶν πρὸς τὰς Η.Π.Α.

γ) ἡ ἐνίσχυσις τῶν ἐνδοευρωπαϊκῶν συναλλαγῶν διὰ τῶν περιφερειακῶν οἰκονομικῶν ἐνώσεων, τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν εἰσαγωγῶν, τῆς μείωσεως τῶν δασμῶν καὶ δι' ἄλλων τύπων εὐρωπαϊκῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἀμέσως κατωτέρω.

Παραθέτομεν τρεῖς πίνακας, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τὴν χορηγηθεῖσαν ἄμεσον καὶ ἔμμεσον βοήθειαν εἰς τὰ Κράτη τοῦ Ε.Π.Α. κατὰ τὸ ἔτος 1948)1949, ὀδεύτερος τὴν εἰς αὐτὰς παρασχεθεῖσαν ἄμεσον καὶ τὴν ἀοριστῶς ἐγκριθεῖσαν ἔμμεσον βοήθειαν διμερῶς καὶ πολυμερῶς κατὰ τὸ ἔτος 1949)50, ὁ δὲ τρίτος τὰ κατὰ χώρας ποσὰ τῆς Ἀμερικανικῆς βοήθειας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων καταρτίσθησαν τὰ προσωρινὰ προγράμματα τῶν ἐτῶν 1950)51 καὶ 1951)52.

1) Ἡδη αἱ Η.Π.Α., αἱ ὁποῖαι συμμετεῖχον εἰς τὰς παγκοσμίους ἐξαγωγὰς τὸ μὲν 1937 κατὰ 160)ο, τὸ δὲ 1947 κατὰ 370)ο, καλύπτουν σήμερον ποσοστὸν κυμαινόμενον περὶ τὰ 250)ο. Περαιτέρω μείωσις τῶν ἐξαγωγῶν τῶν Η.Π.Α. τονίζεται ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπέλθῃ ἀποτομῶς, διότι ἐνδέχεται νὰ προκαλέσῃ διαταραχὰς εἰς τὴν ἐν γένει οἰκονομικὴν τῶν δραστηριότητα.

2) Τὸ 1951/52 ὑπολογίζεται ὅτι αἱ πρὸς τὰς Η.Π.Α. ἐξαγωγαὶ τῶν συνεργαζομένων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν θὰ ἀποτελοῦν εἰς ἀξίαν τὰ 50)ο τῶν εἰσαγωγῶν τῶν ἐξ Η.Π.Α. (ἐναντι 25)ο τοῦ 1949/50) καὶ συνεπῶς αἱ εἰσαγωγαὶ θὰ χρηματοδοτοῦνται ἀκόμη κατὰ σημαντικὸν ποσοστὸν διὰ τῶν κεφαλαίων τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας.

Είς έκατομύρια δολλαρίων

Μετέχουσαι Χώραι	Χορηγηθέντα σε αμερικανικά Dollars	%	Εμμεσος βοήθεια				Λογισκόν Ποσόν Ποσότηας	%
			Αναφέεισα	Δοθείσα	Διαφορά	5		
1	2	3	4	5	2 + 5			
Ήνωμένον Βασίλειον	1.619,7	27,26	30,0	334,0	—	304,0	22,14	
Γαλλία	1.313,4	22,11	309,6	9,7	+	299,9	27,15	
Ιταλία	668,0	11,24	27,0	47,3	—	20,3	10,90	
Δυτική Γερμανία	607,6	10,23	114,2	97,4	+	16,8	10,51	
Κάτω Χώραι	571,1	9,61	83,0	11,3	+	71,7	10,82	
Αυστρία	274,5	4,62	63,8	3,1	+	60,7	5,64	
Βέλγον - Λουξεμβούργον	261,4	4,40	11,0	218,5	—	207,5	0,91	
Ελλάς	191,7	3,23	80,1	—	+	80,1	4,57	
Δανία	126,2	2,12	11,9	5,1	+	6,8	2,24	
Νορβηγία	101,1	1,70	48,3	16,5	+	31,8	2,24	
Ιρλανδία	86,3	1,46	—	—	—	—	1,45	
Τουρκία	49,0	0,82	16,8	27,8	—	11,0	0,64	
Σουηδία	45,4	0,76	9,8	34,8	—	25,0	0,35	
Πορτογαλία	—	—	—	—	—	—	—	
Τσεχία	17,9	0,30	—	—	—	—	0,30	
Ισπανία	8,3	0,14	—	—	—	—	0,14	
Ελβετία	—	—	—	—	—	—	—	
Απόθεμα	—	—	—	—	—	—	—	
Σύνολον	5.941,6	100	805,5	805,5	0	5.941,6	100	

ΕΙΣ ΕΚΑΤΟΜΥΡΙΑ ΔΟΛΛΑΡΩΝ

Μετέχουσαι Χώραι	Εγχοφείσα έμμεσος βοήθεια	%	Διδομένη διμερῶς	Λαμβανομένη διμερῶς	Εγχοφείσα έμμεσος βοήθεια	Λαμβανομένη πολύμερῶς
Ἡνωμένων Βασιλείων	919,8	24,36	128,2	29,0	—	45,0
Γαλλία	673,1	17,82	27,3	156,3	—	80,3
Ἰταλία	389,1	10,30	18,4	—	—	—
Δυτικὴ Γερμανία	332,9	8,82	122,9	—	—	—
Βέλγιον — Λουξεμβούργον	312,5	8,27	150,0	—	—	—
Κάτω Χώραι	295,6	7,83	16,0	52,1	—	66,4
Αἰστανία	166,4	4,41	2,0	64,3	—	21,4
Ἑλλάς	156,3	4,14	—	80,5	—	26,8
Νορβηγία	90,0	2,38	3,8	57,6	—	19,2
Δανία	87,0	2,30	5,8	16,9	—	5,7
Τουρκία	59,0	1,56	6,0	40,0	—	13,3
Σουηδία	48,0	1,27	36,0	—	—	—
Ἰσλανδία	44,9	1,19	—	—	—	—
Πορτογαλία	31,5	0,83	0,7	20,4	—	6,8
Τσεχία	13,4	0,36	—	—	—	—
Ἰσλανδία	7,0	0,19	—	—	—	—
Ἑλβετία	—	—	—	—	—	—
Ἀπόθεμα	150,0	3,97	—	—	—	—
Σύνολον	3.776,5	100,00	517,1	517,1	—	284,9

1) Εἰς τὴν συμφωνίαν τῆς 7ης Σεπτεμβρίου 1949 καθορίσθη ὅτι, ἐκ τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῆς ἐμμέσου βοήθειας τοῦ ἔτους 1949/50, 517,1 ἑκατομ. δολάρια χορηγούνται διμερῶς καὶ 284,9 πολυμερῶς. Τὰ τελευταῖα δὲν ἦτο γνοστὸν ἐπὶ πᾶσι τοῖς χώροις θὰ κατεβάλλοντο. Οὗτω, ἡ κατάρτισις πίνακος συνολικῆς βοήθειας εἶναι δυνατὴ μόνον ἀπολογιστικῶς, ὅτε δέον νὰ ληφθῇ ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ χορηγούμενα συμπληρωματικὴ ἐμμεσος βοήθεια.

ΠΟΣΑ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΕΛΗΦΘΗΣΑΝ
ΠΡΟΣΩΡΙΝΩΣ ΥΠ' ΟΨΙΝ ΔΙΑ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙ-
ΣΜΟΝ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1950/51 καὶ 1951/52

Χ Ω Ρ Α Ι	I 1950)51		II 1951)52	
	έκατομμύρια δολλαρίων	%	έκατομμύρια δολλαρίων	%
Ἑνωμένον Βασίλειον	721,5	23,5	480,95	23,3
Γερμανία	580,6	18,0	387,0	18,8
Γαλλία	528,0	17,2	352,0	17,1
Ἰταλία	305,2	9,9	203,45	9,9
Ὀλλανδία	202,5	6,6	135,0	6,5
Ἑλλάς	156,3	5,1	117,2	5,7
Βέλγιον - Λουξεμβούργον	150,0	4,9	100,0	4,9
Αὐστρία	130,6	4,3	87,0	4,2
Νορβηγία	70,5	2,3	47,0	2,3
Δανία	68,3	2,2	45,52	2,2
Τουρκία	46,3	1,5	30,86	1,5
Σουηδία	36,0	1,2	24,0	1,2
Ἴρλανδία	35,2	1,1	23,5	1,1
Πορτογαλία	24,7	0,8	16,46	0,8
Τεργέστη	10,5	0,3	7,0	0,3
Ἴσλανδία	5,5	0,2	3,66	0,2
Ἑλβετία	—	—	—	—
Σύνολον	3.071,7	100,0	2.060,6	100,0

Σημείωσις: Ὡς φαίνεται ἡ μερίς τῆς Ἑλλάδος τηρεῖται εἰς ἀναλογικῶς ὑψηλότερα ἐπίπεδα ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας χώρας τοῦ Εἴπα. Αἱ παρουσιάζόμεναι μικραὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ποσοστῶν τῆς στήλης I καὶ τῶν ποσοστῶν τῆς στήλης II ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι τὸ μερίδιον τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς βοήθειας Εἴπα τοῦ 1951/1952 εἶναι ἐν ἀναλογίᾳ μεγαλύτερον ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ 1950/51 (3/4 τῆς μερίδος τῆς τοῦ 1950/51, ἐνῶ διὰ τὰς ἄλλας χώρας τὰ προσωρινὰ ποσὰ τῆς ἀμέσου βοήθειας τοῦ 1951/52 ἀνέρχονται εἰς τὰ 2/3 τῶν ποσῶν τοῦ ἔτους 1950/51).

II. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Συμφώνως πρὸς τὸν ἀμερικανικὸν νόμον 472 τοῦ 1948, ἡ χορηγομένη ἐκ μέρους τῶν ΗΠΑ βοήθεια πρὸς τὴν Εὐρώπην ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσουν αἱ βοηθούμεναι εὐρωπαϊκαὶ χῶραι ἐσωτερικὴν οἰκονομικὴν σταθερότητα καὶ νὰ καταστοῦν βιώσιμοι εἰς τὸ τέλος τῆς τετραετίας τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀνάγκην ἐκτάκτου ἐξωτερικῆς βοήθειας. Ὡς ἀπαραίτητα μέσα τῆς οὕτω σκοπομένης ἀνορθώσεως ἐθεωρήθησαν ἡ κατάρτισις καταλλήλων προγραμμάτων καὶ ἡ ἐπίτευξις τῆς οἰκονομικῆς ἐνώσεως τῆς Εὐρώπης.

Αἱ βοηθούμεναι χῶραι, ἀποτελοῦσαι 18 ἀνεξάρτητα κράτη (1), δὲν εἶχον μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προγράμματος ἐσωτερικὴν τινα οἰκονομικὴν συνοχὴν. Οὔτε αἱ παραγωγικαὶ τῶν ἰκανότητες, οὔτε αἱ συναλλακτικαὶ τῶν σχέσεις ἦσαν συνδυασμένα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται τις νὰ ὀμιλήσῃ περὶ ἀλληλοσυμπληρουμένων οἰκονομιῶν. Τὸ ΕΠΑ ἀποβλέπει ἀκριβῶς εἰς τὸν σκοπὸν αὐτόν· τὴν διαμόρφωσιν δηλαδὴ μιᾶς συνθέτου καὶ ὑγιοῦς οἰκονομίας ἐντὸς τοῦ ὅλου χώρου τῶν συνεργαζομένων κρατῶν. Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τοῦ Ὁργανισμοῦ Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας, τὰ περιεχόμενα εἰς τὴν δευτέραν ἐτησίαν αὐτοῦ ἔκθεσιν τοῦ 1950, ὅσον εὐρυτέρα εἶναι ἡ ἐνδοεὐρωπαϊκὴ ἀγορά, τόσον μεγαλύτεραι θὰ εἶναι αἱ δυνατότητες εἰδικεύσεως καὶ ἀνταγωνισμοῦ διὰ τὰς συνεργαζόμενας χῶρας. Ἡ ἐπίδοξις τοῦ σκοποῦ τούτου φαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς :

Ἡδὴ εἰς τὸ πρόσκλητήριόν του ἄγγελμα τῆς 5ης Ἰουνίου 1947 ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν ΗΠΑ στρατηγὸς Μάρσαλ ἐτόνισεν ὅτι ἡ χώρα του, ἐπιθυμοῦσα τὴν στερέωσιν τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Εἰρήνης, θὰ ἀνελάμβανε νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἐξησθενημένης Εὐρώπης, ἐφ' ὅσον τὰ καθ' ἕκαστα κράτη, ἐντεινόντα τὰς προσπάθειάς των, θὰ συνειργάζοντο καὶ θὰ ἀλληλεβοηθοῦντο. Ἡ ἀμερικανικὴ αὕτη ἐπαγγελία ἔλαβε συντόμως νομοθετικὴν ἐκδήλωσιν διὰ τοῦ νόμου 472 τῆς 3ης Ἀπριλίου 1948 «περὶ οἰκονομικῆς συνεργασίας». Τὰ ἀποδεχθέντα τὴν πρόσκλησιν κράτη συν-

1) Τὰ συμμετέχοντα τοῦ ΕΠΑ κράτη εἶναι τὰ ἑξῆς : Αὐστρία, Βέλγιον, Γαλλία, Γερμανία (Δυτικὴ), Δανία, Ἑλβετία, Ἑλλάς, Ἡνωμένον Βασίλειον, Ἰρλανδία, Ἰσλανδία, Ἰταλία, Λουξεμβούργον, Νορβηγία, Ὀλλανδία, Πορτογαλία, Σουηδία, Τερνέστη, Τουρκία. Ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῶν ἀνέρχεται εἰς 275 ἑκατ. περίπου. Ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς τῶν συμμετεχουσῶν χωρῶν ἀνῆλθε κατὰ τὸ 1949 εἰς 160 δισεκ. δολλ. ἐναντι παραγωγῆς τῶν ΗΠΑ ἀξίας 270 δισεκ. δολλ. (πληθυσμὸς 150 ἑκατ.). Κατὰ κεφαλὴν δηλ. εὐρωπαϊκὴ παραγωγή τὸ 1/3 περίπου τῆς ἀμερικανικῆς.

Αἱ μὴ δεχθεῖσαι νὰ συνεργασθοῦν εἰς τὸ ΕΠΑ χῶραι τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, μετ' ἐπικεφαλῆς τὴν Σοβιετικὴν Ῥωσίαν, Ἴδρυσαν εἰς Μόσχαν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1949 τὸ «Οἰκονομικὸν Συμβούλιον Ἀμοιβαίας Βοηθείας», μετ' σκοπὸν τὴν ἐπίδοξιν στενωτάτων οἰκονομικῶν σχέσεων μεταξύ των καὶ τὸν συντονισμόν τῆς χρησιμοποιοῦσας τῶν πόρων τῶν χωρῶν τούτων.

έστησαν άρχικώς μίαν Έπιτροπήν, διά τής οποίας υπέβαλον προς την Κυβέρνησιν των ΗΠΑ μακροσκελή έκθεσιν επί των άναγκών και των δυνατοτήτων των υπό ήμερομηνίαν 22 Σεπτεμβρίου 1947. Λιά ταύτης έξητούντο από την Κυβέρνησιν των ΗΠΑ 22,4 δισεκ. δολάρια διά την τετραετίαν 1948 — 1951 (1). Βραδύτερον τά Εύρωπαϊκά Κράτη ίδρυσαν, διά τής συμφωνίας τής 16ης Άπριλίου 1948, κυρωθείσης παρ' ήμιν διά τοῦ Α. Ν. 890)1949, κοινόν αὐτῶν ὄργανον, τόν 'Οργανισμόν Εύρωπαϊκῆς Οίκονομικῆς Συνεργασίας τῶν Παρισίων (ΟΕΟΣ), διά τοῦ ὁποίου ἐπεδιώχθη ὁ συντονισμός τῶν ηῤῥημένων προσπαθειῶν τῶν συνεργαζομένων κρατῶν προς έξασφάλισιν τῆς ἀποτελεσματικῆς χρησιμοποίησεως τόσον τῆς έξωτερικῆς βοηθείας ὅσον και τῶν ἐγχωρίων πόρων.

Εἰς τόν 'Οργανισμόν τοῦτον ὑποβάλλονται τά ἔθνικα προγράμματα τῶν χωρῶν (μακροχρόνια, ἐτήσια, προσωρινά και ἀναθεωρημένα), συζητεῖται και κρίνεται τὸ περιεχόμενόν των και κατόπιν παραπέμπονται ταῦτα ὡς σύνολον εἰς τήν κεντρικήν Λοίκοσιν Οίκονομικῆς Συνεργασίας τῆς Οὐάσιγκτων (ΔΟΣ) προς τελικήν ἔγκρισιν. Μὲ ἐκάστην τῶν συνεργαζομένων χωρῶν αἱ ΗΠΑ ἔχουν ὑπογράψει διμερῆ σύμβασιν ρυθμιζούσαν τοὺς ὅρους τῆς παροχῆς τῆς βοηθείας. Κατὰ τὸν ἐνεργούμενον ἔλεγχον, ὅστις περιλαμβάνει και τά εἰδικά σχέδα ἐκτελέσεως τῶν μεγάλων ἔργων, ἡ ΔΟΣ προσπαθεῖ νὰ ἀποφευχθῆ ἡ ἀντιοικονομικὴ ἀνάπτυξις ἐντὸς τοῦ ὅλου εὐρωπαϊκοῦ χώρου ἀνταγωνιστικῶν μονάδων και νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ προώθησις τῶν δυναμένων νὰ παράγουν μὲ χαμηλὸν κόστος εἶδη χρήσιμα ἐπιτοπίως, ἐνδοευρωπαϊκῶς ἢ προς έξαγωγήν.

Ἄλλη ἐκδήλωσις τῆς οίκονομικῆς συνεργασίας τῶν συμμετεχουσῶν χωρῶν εἰς τὸ ΕΠΑ εἶναι ἡ καθιέρωσις διά τῆς συμφωνίας τῆς 16ης 'Οκτωβρίου 1948, κυρωθείσης παρ' ήμιν διά τοῦ Α. Ν. 923)1949, ὑποχρεωτικῆς βοηθείας μεταξύ των. Κατ' αὐτήν ἡ Χώρα ἡ ἔχουσα ἔλλειμμα εἰς τὰς δοσοληψίας της μὲ ἄλλας συνεργαζομένας χώρας ἀποκτᾷ αὐτοδικαίως τραβηκτικὰ δικαιώματα ἰσάζια προς τὸ ἔλλειμμα τοῦτο, πραγματοποιούμενα δι' εἰσαγωγῆς εἰδῶν ἐκ τοῦ ἔχοντος τὸ ἐνεργητικὸν κράτους. Τοῦτο ἔχει ἤδη καλύψει τὰς ἀνάγκας του διά τῆς ἀμέσου εἰς δολάρια (ἀμερικανικὰ ἐφόδια) βοηθείας, τμῆμα τῆς οποίας τοῦ ἐδόθη ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ὡς ἄνω ἀντιστοίχου ὑποχρεώσεως, δηλαδὴ τῆς χορηγήσεως τραβηκτικῶν δικαιωμάτων εἰς τὰς ἔλλειμματικὰς χώρας (ἔμμεσος ἢ ἐνδοευρωπαϊκὴ βοήθεια). Δὲν προκύπτει συνεπὶς ζημία τις διά τὸ Κράτος τὸ χορηγοῦν τὴν παροχὴν ταύτην. Ἐντιθέτως μάλιστα, ὅταν ἡ μὲν ἄμεσος συνίσταται, ὡς συνήθως, εἰς κεφαλαιουχικὰ μέσα ἢ πρώτας ὕλας, ἢ δὲ ἔμμεσος εἰς ἔτοιμα βιομηχανικὰ προϊόντα, ἢ παρῆ-

1) Ἡ Ἐπιτροπὴ, τὴν ὁποίαν συνέστησεν ὁ Πρόεδρος Τρούμαν ὑπὸ τὸν κ. Χάρριμαν, ἐξετίμησε τὰς ἀνάγκας τῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν τετραετίαν ταύτην εἰς 12 - 17 δισεκ. δολάρια.

χουσα ενδοευρωπαϊκήν βοήθειαν χώρα ωφελείται εκ τῆς ἐπιτοπίου ἀναπτύξεως δραστηριότητος. Ἡ βοήθεια αὕτη τείνει συνεχῶς νὰ ἀναπτυχθῆ, μειουμένης ἀντιστοίχως τῆς ἀμέσου, γεγονὸς ἐνδεικτικὸν τῆς ἐπιδιωκομένης εὐρυτέρας ἀλληλοσυμπληρώσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν οἰκονομιῶν. Ἡ ἀλληλοσυμπλήρωσις αὕτη μάλιστα ἀποβάλλει βαθμηδὸν τὸν ἀρχικὸν διμερῆ της χαρακτήρα, ἀφοῦ ἤδη κατὰ τὸ δεῦτερον ἔτος παρεσχέθη, διὰ τῆς συμφωνίας τῆς 7ης Σεπτεμβρίου 1949, τὸ δικαίωμα μεταφορᾶς τοῦ 25% τῶν τραβηκτικῶν δικαιωμάτων εἰς ἄλλην χώραν, ἣτις ἐμφανίζει τυχὸν εὐνοϊκωτέρους ὅρους παροχῆς τῶν ἐλλειπόντων εἰδῶν. Πράγματι, σὺν τῇ αὐξήσει τῆς παραγωγῆς, ἐκρίθη ἀσύμφορον νὰ προμηθεύωνται αἱ διάφοροι χώραι τὰ ἐλλείποντα εἰς αὐτὰς εἶδη ἀπὸ εἰδικῶς καθωρισμένην ἀγοράν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ εὐχέρεια ἐκλογῆς τῆς ἀγορᾶς δημιουργεῖ ἐπωφελεῆ ἀνταγωνισμόν μεταξὺ τῶν κρατῶν τῶν ἐχόντων ὁμοίαν παραγωγὴν.

Ἐκδηλον στροφὴν πρὸς τὴν στενὴν συνεργασίαν τῶν συμμετεχουσῶν χωρῶν ἀποτελεῖ καὶ ἡ, βάσει τῆς προτάσεως τοῦ διαχειριστοῦ τῆς ΔΟΣ κ. Hoffman, συμφωνηθεῖσα τὴν 31ην Ὀκτωβρίου 1949 ἀπελευθέρωσις τοῦ 50% τῶν ἐνδοευρωπαϊκῶν εἰσαγωγῶν εἰς εἶδη διατροφῆς, πρώτας ὕλας καὶ ἔτοιμα βιομηχανικὰ προϊόντα, εἰσαγόμενα ὑπὸ ἰδιωτῶν. Τὸ ποσοστὸν μάλιστα τοῦτο προβλέπεται ὅτι θὰ αὐξηθῆ συντόμως εἰς 60% καὶ βραδύτερον εἰς 75% (1), τὰ δὲ ἐλευθερούμενα ἀγαθὰ θὰ εἶναι τὰ αὐτὰ δι' ὕλας τὰς συνεργαζομένας χώρας. Ζητεῖται δηλαδὴ οὐσιαστικῶς ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸ πρὸ 50 ἐτῶν καθεστῶς τῆς ἐλευθερίας τῶν συναλλαγῶν καὶ τῆς ἐνιαίας ἀγορᾶς, ὑπὸ τὸ ὅποιον ἐγνώρισεν ἡ Εὐρώπη τὴν ἀκμὴν της. Ἐὰν εἰς τοῦτο προσθῶμεν ὅτι ἐσχάτως ἤρχισεν ἡ ἐφαρμογὴ τῶν συμφωνιῶν περὶ μειώσεως τῶν δασμῶν (2), ὅτι ἀπελευθεροῦνται ἤδη αἱ πληρωμαὶ αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν ἀδήλων συναλλαγῶν καὶ ὅτι ἀπεφασίσθη ἡ ἴδρυσις Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως Πληρωμῶν, ἐννοεῖ τις εὐκόλως ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἔνωσις τῆς Εὐρώπης ἐσημείωσε βήματα πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως.

Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσις Πληρωμῶν, ἰδρυθεῖσα διὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου τοῦ ΟΕΟΣ τῆς 7ης Ἰουλίου 1950, βασίζεται εἰς τὰς πολυμερεῖς συναλλαγὰς καὶ καταλήγει τελικῶς εἰς μετατρεψιμότητα τῶν εὐρωπαϊκῶν νομισμάτων μεταξὺ των. Κατ' οὐσίαν ἡ Ἐνωσις αὕτη θὰ ἀποτελῆ ἓν εἶδος

1) Ἐννοεῖται ὅτι τὸ περαιτέρω τοῦτο στάδιον τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν εἰσαγωγῶν εἶναι δυσχερέστερον, διότι κατ' ἀνάγκην θὰ περιληφθοῦν καὶ εἶδη εὐρυτέρας ἀνάγκης ἢ παραγόμενα ἐπιτοπίως.

2) Αἱ συμφωνίαι αὗται δὲν ἀφοροῦν μόνον τὰς συνεργαζομένας χώρας. Εἰδικώτερον ὅμως διὰ τὰς χώρας τοῦ ΕΠΑ ὑπεβλήθη σχέδιον ἀπὸ τὸν Ἴταλὸν οἰκονομολόγον Pella περὶ βαθμιαίας καταργήσεως τῶν δασμῶν. Τὸ σχέδιον Pella εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ ὑποβληθέντα σχέδια οἰκονομικῆς ὁλοκληρώσεως τῆς Εὐρώπης. Ἄλλα συναφῆ εἶναι τὸ σχέδιον Stikker (ἴδρυσις Ταμείου εὐρωπαϊκῆς ὁλοκληρώσεως) καὶ τὸ σχέδιον Petsche (ἴδρυσις εὐρωπαϊκῆς Τραπεζῆς ἐπενδύσεων).

Γραφείου συμψηφισμῶν, χρηματοδοτουμένου ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ κεφάλαια τῆς βοήθειάς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ συμμετοχῆν τῶν χωρῶν, καθορισθεῖσαν εἰς τὸ 15% τοῦ συνόλου τῶν συναλλαγῶν ἐκάστης κατὰ τὸ 1949. Τὸ οὕτω προκύπτον σύνολον ἐκ 3950 ἑκατ.δολλαρίων ἀναλύεται εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα. Τὰ παρατιθέμενα ποσοστὰ εἰς τὴν τελευταίαν στήλην δεικνύουν τὴν ἑκατοστιαίαν συμμετοχῆν ἐκάστης χώρας εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς Εὐρωπ. Ἐνώσεως Πληρωμῶν καὶ ταυτοχρόνως τὴν συμβολὴν ἐκάστου Κράτους εἰς τὸ σύνολον τῶν συναλλαγῶν τῶν συνεργαζομένων κρατῶν κατὰ τὸ 1949.

ΠΙΝΑΞ IV

ΧΩΡΑΙ — ΜΕΛΗ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως Πληρωμῶν	Συμμετοχὴ εἰς ἑκατομμ. δολλάρια	% ἐπὶ τοῦ συνόλου
Ἡνωμένον Βασίλειον καὶ Ἰρλανδία	1060	26,9
Γαλλία	520	13,2
Βέλγιον — Λουξεμβούργον	360	9,1
Ὀλλανδία	330	8,3
Δυτικὴ Γερμανία	320	8,1
Σουηδία	260	6,6
Ἑλβετία	250	6,3
Ἰταλία	205	5,2
Νορβηγία	200	5,0
Δανία	195	4,9
Πορτογαλία	70	1,8
Αὐστρία	70	1,8
Τουρκία	50	1,3
Ἑλλάς	45	1,1
Ἰσλανδία	15	0,4
	3950	100,0

Ἐκάστη χώρα θὰ δύναται νὰ ἀγοράζη ἀγαθὰ ἀπὸ ἄλλην καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν διαθέτῃ συνάλλαγμα τῆς πωλητρίας χώρας. Ἐὰν παρουσιασθῇ διὰ μίαν χώραν χρεωστικὸν ὑπόλοιπον, ἦτοι ἔλλειμμα ἔναντι ὄλων τῶν ἄλλων χωρῶν λαμβανομένων ὡς σύνολον, τοῦτο καλύπτεται κατὰ ἓν μέρος διὰ πιστώσεως τῆς Ἐνώσεως, κατὰ δὲ τὸ ὑπόλοιπον διὰ καταβολῆς χρυσοῦ, δολλαρίων κλπ. Ἡ πίστισις φθάνει εἰς τὰ 60% τῆς συμμετοχῆς τῆς οἰκείας χώρας. Ὁ μηχανισμὸς οὗτος ὠθεῖ τὰς μὲν ὀφειλέτιδας χώρας νὰ μειώσουν τὸ ἔλλειμμά των (ἄλλως πληρωμὴ ἐξ ἰδίων εἰς χρυσὸν κλπ.), τὰς δὲ πισωτρίας νὰ μειώσουν τὸ πλεόνασμά των (ἄλλως παροχὴ πιστώσεων πρὸς τὰς ὀφειλέτιδας). Ἀπὸ τῆς καθιερωθεῖσης ἀρχῆς τῆς μὴ διακρίσεως ὡς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπελευθερώσεως δύναται νὰ γίνῃ παρέκκλισις μόνον ἑξαιρετικῶς καὶ μὲ ἴσην μεταχείρισιν ἔναντι ὄλων τῶν χωρῶν.

Ἡ συμβολὴ τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐνώ-

σεως συνίσταται κυρίως εἰς τὴν χορήγησιν ἑνὸς ἀρχικοῦ κεφαλαίου κινήσεως (350—400 ἑκατ. δολλ.) καὶ τὴν παροχὴν ἐνισχύσεως (394—324 ἑκατ. δολ-
λαρίων) ὑπὲρ ὠρισμένων χωρῶν, αἵτινες ἐχαρκτηρίσθησαν ὡς ἔχουσαι μό-
νιμα διαθροστικά ἑλλείμματα. Αἱ «ἀρχικαὶ» αὐταὶ πιστώσεις ἐδόθησαν δι'
ὠρισμένας μὲν χώρας (Αὐστρίαν, Ἑλλάδα, Ἰσλανδίαν καὶ Ὀλλανδίαν) ὑπὸ
τύπον δωρεᾶς, διὰ τὴν Νορβηγίαν ἕν μέρει ὡς δωρεὰ καὶ ἕν μέρει ὡς δά-
νειον καὶ διὰ τὴν Τουρκίαν ὑπὸ μορφήν δανείου. Οὕτω, διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ
ἐνίσχυσις αὐτῆ ὠρίσθη διὰ τὸ ἔτος 1950/51 εἰς 115 ἑκατ. δολλαρίων, τὰ
ὅποια δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἀπόκτησιν εἰδῶν παρὰ τῆς χώρας
τῆς ἐμφανιζούσης καλλιτέρους ὄρους. Τὸ ποσοστὸν τοῦτο εἶναι πολὺ ὑπέρε-
τρον ἐκείνου, τὸ ὅποιον κατὰ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Ἐνώσεως θὰ ἐδικαιούτο
νὰ λάβῃ ἡ Ἑλλάς καὶ δὴ ὑπὸ τύπον δανείου (60%) τῆς ἐκ 45 ἑκατ. δολλα-
ρίων μερίδος τῆς, ἤτοι 27 ἑκατ. δολλ.).

Αἱ ἀναληφθεῖσαι ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν ἀπεφασίσθη νὰ ἰσχύσουν
ἐπὶ διετίαν, ἀλλ' ἡ ἔναρξις λειτουργίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως Πληρω-
μῶν δὲν ὠρίσθη μέχρι σήμερον. Ἀπεφασίσθη πάντως ὅτι, 15 ἡμέρας μετὰ
τὴν θέσιν εἰς λειτουργίαν τῆς Ἐνώσεως, ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν εἰσαγωγῶν
εἰς τὸ ἐνδοευρωπαϊκὸν ἐμπόριον θὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ 60% τοῦ συνολικοῦ των
ὄγκου.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐνδοευρωπαϊκῶν σχέσεων ἐσημειώθη καὶ εἰς τὸν το-
μέα τῆς παροχῆς τεχνικῆς βοήθειας. Ἡ τεχνικὴ βοήθεια, ἀποτελοῦσα ἑτέραν
μορφήν συμβολῆς τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς οἰκο-
νομίας τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἐπεξετάθη ἤδη διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς 4ης
Μαΐου 1950 τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Παρισίων καὶ ἐνδοευρωπαϊκῶς πρὸς τὸν
σκοπὸν, ὅπως αἱ περισσότερον ἐξελιγμένα τεχνικῶς χῶραι συντελέσουν εἰς
τὴν τεχνικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὀλιγώτερον προωθευμένων χωρῶν τῆς Εὐρώπης.

Τέλος, ἡ στενὴ συνεργασία τῶν συμμετεχουσῶν χωρῶν ἐκδηλοῦται καὶ
μὲ τὴν υἱοθέτησιν κοινῶν προγραμμάτων δράσεως. Τοιοῦτο εἶναι π.χ. τὸ
ὑπὸ συζήτησιν σχέδιον Σουμάν, τὸ ὅποιον ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐνοποίησιν
τῶν ἐπιχειρήσεων ἀνθρακὸς καὶ χάλυβος τῆς Εὐρώπης. Οὕτω, ὑποστηρίζε-
ται, θὰ ἀποφευχθοῦν αἱ ὀλέθριοι συνέπειαι τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ θὰ συν-
τελεσθῇ δι' αὐτοῦ πρόοδος καὶ ἐξίσωσις εἰς τὸν κοινωνικὸν τομέα¹⁾. Πρό-
γραμμα κοινῆς δράσεως ἐπίσης ἀποτελεῖ καὶ ἡ ὑπὸ συζήτησιν ἑλληνοτουρκι-

1) Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Γαλλικοῦ Συνδικαλισμοῦ κ. L. JOURNAL, ὁμιλῶν
τὴν 19ην Ἰουνίου 1950 πρὸ τῆς 33ης Διεθνoῦς Συνδιασκέψεως τῆς Ἐργασίας (Γενεύη),
ἐχαρκτηρίσθη τὸ Σχέδιον Σουμάν ὡς ὄργανον κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Ἐπὶ πλέον,
οἱ κλάδοι οὗτοι (χάλυψ, ἀνθραξ), οἱ ὅποιοι ἄλλοτε εἰργάζοντο διὰ τὴν παραγωγὴν
μέσων ἀλληλοεξοντώσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ δὴ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερ-
μανίας, προβλέπεται ὅτι θὰ καταστοῦν διὰ τῆς κοινοπρακτικῆς ἐκμεταλλεύσεώς των
ὄργανα συνεργασίας καὶ εἰρηνικῆς διαβιώσεως.

κή συνεργασία διὰ τὴν κατασκευὴν ἀντιπλημμυρικών καὶ ἐγγειοβελτιω-
τικών ἔργων ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ "Εβρου.

Τὴν 16ην Ἀπριλίου 1950, δευτέραν ἐπέτειον τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ὄρ-
γανισμοῦ Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας, ὁ Γεν. Γραμματεὺς αὐτοῦ
κ. M a r j o l i n, ὁμιλῶν, ἐτόνισεν ὅτι «ὁ Ὄργανισμὸς εἶναι ἡ ζωντανὴ
θέλησις τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης νὰ ἐργασθοῦν ἀπὸ κοινοῦ διὰ τὴν λύσιν
τῶν προβλημάτων των» καὶ ὅτι «κατὰ τὰ διαρροῦσαντα δύο ἔτη οὗτος ἀπέβη
τὸ κέντρον ἑνὸς νέου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι εὐρωπαϊκοῦ. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ
τὸ νέον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον προσετέθη εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν τρόπον ζωῆς».

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ΗΠΑ διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐνοποίησην τῆς Εὐρώ-
πης εἶναι μέγιστον. Ὁ διαχειριστὴς τῆς βοηθείας κ. P. Hoffman, εἰς τὸν
λόγον του τῆς 27ης Ἀπριλίου 1950, ἔθεσε τὴν ἐνοποίησην ὡς προϋπόθεσιν
ἀναγκαίαν διὰ μίαν ἰσχυράν εὐρωπαϊκὴν οἰκονομίαν καὶ ἐξήτησεν ἐπιτάχυν-
σιν τοῦ ρυθμοῦ τῆς πραγματοποιήσεώς της.

Τὴν συντελουμένην πρόοδον εἰς τὰς βοηθουμένας χώρας παρακολουθοῦν
εἰδικὰ ὄργανα τοῦ ΟΕΟΣ, διαπιστοῦντα κατὰ διαστήματα καὶ τὸν βαθμὸν
τῆς ἐσωτερικῆς οἰκονομικῆς σταθερότητος τῶν Κρατῶν, ἡ ἐν Παρισίοις
ἀντιπροσωπεῖα τῆς ΑΟΣ καὶ αἱ κατὰ χώρας Ἀποστολαὶ της (ΑΔΟΣ). Εἰς
ταύτην ὑποβάλλονται ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων τῶν βοηθουμένων κρατῶν τρι-
μηνιαῖαι ἐκθέσεις ἐπὶ τῆς πορείας τῆς ἀνορθώσεως τῶν χωρῶν των. Εἰς τὰ
ἀνωτέρω στοιχεῖα βασίζονται αἱ συγκεντρωτικαὶ ἐκθέσεις, τὰς ὁποίας ὁ δια-
χειριστὴς τῆς βοηθείας ὑποβάλλει κατὰ καιροῦς εἰς τὸν Πρόεδρον καὶ τὸ
Κογκρέσσον τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν.

Ἀπὸ τὰς τελευταίας ἐκθέσεις τοῦ διαχειριστοῦ προκύπτει ὅτι, χάρις
εἰς τὴν ἀμερικανικὴν βοήθειαν, ἐσημειώθη ἀνάρρωσις τῶν εὐρωπαϊκῶν οἰκο-
νομῶν μὲ ρυθμὸν ταχύτερον παρὰ μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον.
Ἐνῶ τότε ἐχρειάσθησαν ἑπτὰ ἔτη διὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰ ἐπίπεδα τοῦ 1913,
μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1939-1945 ἐντὸς πέντε ἐτῶν ἐσημειώθη, χάρις ἰδίως
εἰς τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος, ὑπέρβασις τῶν ἐπιπέδων τοῦ 1938.
Τὰ ἀποτελέσματα τῆς βοηθείας ὑπῆρξαν ἀνώτερα τῶν προσδοκιῶν. Εἰδικώ-
τερον ἡ βιομηχανικὴ παραγωγή, ἐνταθεῖσα κατὰ τὴν τελευταίαν διετίαν, ὑπερέ-
βη αἰσθητῶς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1949 τὴν στάθμην τοῦ 1938. Ἡ γεωργικὴ
παραγωγή προσήγγισε τὸ προπολεμικόν της ἐπίπεδον. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἐν
τῷ μεταξύ ὁ πληθυσμὸς ἠῤῥῆθη κατὰ 10%, χρειάζεται μεγαλύτερον ὕψος
γεωργικῆς παραγωγῆς οἰὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἐπίπεδον διατροφῆς ἴσον πρὸς τὸ
προπολεμικόν. Αἱ ἐξαγωγαὶ ἠῤῥῆθησαν κατὰ 50%. Τὰ ἰσοζύγια μὲ τὰς ἐκτὸς
τῆς περιοχῆς δολλαρίου χώρας ἔχουν ἰσοσκελισθῆ. Καὶ τὸ εἰς δολλάρια ἔλ-
λειμμα ὅμως ἐμειώθη κατὰ 45% ἀπὸ τοῦ 1947 (ἀπὸ 7,4 εἰς 4 δισεκ. δολλά-
ρια). Παρὰ τὴν νομισματικὴν ὑποτίμησιν τοῦ Σεπτεμβρίου 1949 αἱ τιμαὶ

ἑσταθεροποιήθησαν¹⁾, ὁ πληθωρισμὸς ὑπεχώρησε, φαινόμενα μαζικῆς ἀνεργίας δὲν σημειοῦνται εἰς εὐρωπ. ἔκτασιν, αὐξάνεται δὲ συνεχῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖα ἐξησφάλισαν ἐσωτερικὴν οἰκονομικὴν σταθερότητα εἰς ἱκανοποιητικὸν βαθμὸν. Ἡ διανομὴ τοῦ εἰσοδήματος σημειώνει εἰς τὰς συνεργαζομένας εὐρωπαϊκὰς χώρας μεταβολὴν ἐπ' ὠφελεία τῶν ἀσθενεστέρων τάξεων, ἡ δὲ διάθεσίς του πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων ἐνεργεῖται κατὰ ποσοστὸν μεγαλύτερον ἢ προπολεμικῶς.

Εἰς τὸ τέλος τῆς τετραετίας αἱ συνθήκαι ἀσφαλῶς θὰ βελτιωθοῦν ἔτι περισσότερο. Ἐν τούτοις, κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκθεσιν τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ ΟΕΟΣ, «τὸ βιωτικὸν ἐπίπεδον θὰ εἶναι κατὰ τὸ 1952 ἀκόμη χαμηλὸν εἰς πολλὰς χώρας τῆς Εὐρώπης. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ὅπου θὰ ἔχουν ἀποκατασταθῆ αἱ προπολεμικαὶ συνθήκαι διαβιώσεως, αὐταὶ δὲν θὰ ἀνταποκρίνονται πλέον πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνέμενον». Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐκλήθησαν ὑπὸ τοῦ ΟΕΟΣ τὰ συνεργαζόμενα Κράτη νὰ ὑποβάλουν ἐκθέσεις ἐπὶ τῆς προβλεπομένης καταστάσεως διὰ τὰ ἔτη 1952—1955. Συγκεκριμένως, ἔν ὄψει νέου προγραμματισμοῦ, ἐζητήθησαν ἀπαντήσεις ἐπὶ ἐρωτημάτων ἀναφερομένων εἰς τὸ ἀκαθάριστον ἐθνικὸν προϊὸν καὶ τὴν διάθεσίν του, τὰς ἐπενδύσεις καὶ τὴν χρηματοδότησίν των, τὸ ἰσοζύγιον τῶν πληρωμῶν, τὴν ἀπασχόλησιν κλπ.

III. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΟΡΘΩΣΕΩΣ. ΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΟΥ.

Ἡ Ἑλλὰς ἐμφανίζει ἐντελῶς ἰδιαίτουσαν περίπτωσιν μεταξὺ τῶν 18 συνεργαζομένων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν εἰς τὸ Σχέδιον Μάρσαλ. Ἦδη προπολεμικῶς, διεπιστοῦτο ἐν Ἑλλάδι ἔντονος ἀνισορροπία μεταξὺ πληθυσμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐδάφους καὶ παραγωγικοῦ ἐξοπλισμοῦ ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ἀνισορροπία αὕτη εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διαμόρφωσιν λίαν χαμηλοῦ εἰσοδήματος — μικροτέρου ἀπὸ ὅλας τὰς συνεργαζόμενας χώρας — ἀνεπαρκῶς καὶ δι' αὐτὴν τὴν στοιχειώδη συντήρησιν τοῦ λαοῦ. Παρὰ τὰς καταβληθείσας ἀξιολόγους προσπαθείας ἐκ μέρους τοῦ Κράτους καὶ ἐκ μέρους τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν παντοειδῆ ἐξωτερικὴν ἐνίσχυσιν (ἑλληνικοὶ πόροι ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, διεθνή δάνεια), ἡ Ἑλλὰς δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ οἰκονομικὴν καὶ δημοσιονομικὴν ἰσορροπίαν μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ὅστις τῆς ἐπεφύλασσε τρομακτικὰς καταστροφάς. Ὁ ἰσχνὸς οἰκονομικὸς τῆς ἐξοπλισμὸς ὑπέστη κατὰ τὸν πόλεμον αὐτόν, συμφώνως πρὸς τὰς διεθνεῖς στατιστικὰς, τὰς μεγαλύτερας ἀναλογικῶς ζημίας ἐξ ὅλων τῶν συνεργαζομένων χωρῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἠττηθεισῶν. Ὡς νὰ μὴ

1) Μόνον κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας ἐσημειώθη ἀνοδος τῶν τιμῶν, ἀλλὰ τοῦτο κατ' ἀντίκτυπον τῶν ἀνωμάλων διεθνῶν ἐξελίξεων (πόλεμος Κορέας).

ήρκει όμως τούτο, αί καταστροφάί έσυννεχίσθησαν καί μεταπολεμικῶς (1946 — 1949).

Λόγω τῆς καταστάσεώς της ταύτης ἡ Ἑλλάς ἔλαβε σημαντικὴν βοήθειαν καί ἰδίως ἐκ μέρους τῶν ΗΠΑ (1). Αἱ ἀμερικανικαὶ ἐνισχύσεις ὅμως, μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ΕΠΑ, ἀπέβλεπον κυρίως εἰς σκοποὺς συντηρήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καί προασπίσεως τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς χώρας, δευτερευόντως δὲ εἰς σκοποὺς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Αἱ πολεμικαὶ καταστροφάί εἶχον ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτὴν τὴν δυνατότητα ἐξασφαλίσεως διὰ τῶν ἐγγωρίων μέσων καί τῆς πλέον στοιχειώδους διαβιώσεως τοῦ λαοῦ καί διὰ τούτο ἡ Ἑλλάς ἀπ' ἑνὸς ἔλαβεν ἀναλογικῶς μεγαλύτεραν βοήθειαν ἐκ μέρους τῆς Οὔνρα καί ἀπ' ἑτέρου περιελήφθη εἰς τὰ προγράμματα τῆς μεταουνεικῆς καί τῆς ἐνδιαμέσου βοηθείας. Ἡ ἀπειλή, ἐξ ἄλλου, κατὰ τῆς ἀκεραιότητος τῶν χωρῶν τῆς λεκάνης τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἔδωσε λαβὴν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ δόγματος Τρούμαν (συμφωνία 20ῆς Ἰουνίου 1947, κυρωθεῖσα διὰ τοῦ νόμου 763/1948), συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἐνδείκνυται ἡ στρατιωτικὴ καί ἡ γενικωτέρα βοήθεια χωρῶν, ὡς ἡ Ἑλλάς καί ἡ Τουρκία, ἵνα δυνηθῶν νὰ ἀποκρούσων τὴν ἐνδεχομένην ξένην ἢ ξενοκίνητον ἐπίθεσιν, ἣτις ἀπειλεῖ τὰς ἐλευθερίας των, διότι ἄλλως ἢ ὑποταγῆ των δύναται νὰ ἐχθρὸν δυσμενῆ ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς ἀσφαλείας καί ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ τῶν Η.Π.Α.

Ἡ Ἑλλάς ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀρκεσθῆ εἰς τὴν κάλυψιν τῶν καταναλωτικῶν καί τῶν στρατιωτικῶν της ἀναγκῶν διὰ τῆς ξένης βοηθείας. Ἦθελε προπαντὸς νὰ εὔρη τὰ μέσα ἀξιοποιήσεως τῶν πλουτοπαραγωγικῶν της πηγῶν διὰ νὰ βελτιώσῃ σταθερῶς τὴν στάθμην ζωῆς τοῦ πληθυσμοῦ της. Διὰ τούτο δέ, μὲ ἰδιαίτεραν προθυμίαν ἔσπευσε νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὸ ΕΠΑ. Ἡ σχετικὴ συμφωνία μετὰ τῶν ΗΠΑ ὑπεγράφη τὴν 2αν Ἰουλίου 1948, κυρωθεῖσα διὰ τοῦ νόμου 722/1948. Καί πρὸ τῆς ὑπογραφῆς ὅμως τῆς συμβάσεως ταύτης, αἱ ΗΠΑ ἐχορήγησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, λόγῳ ἐπείγουσῶν ἀναγκῶν της, βοήθειαν κατὰ τὸ τρίμηνον 1 Ἀπριλίου—30 Ἰουνίου 1948, εἰς τρόπον ὥστε τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βοηθείας τοῦ ΕΠΑ περιλαμβάνει διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὡς καί διὰ μερικὰς ἄλλας χώρας, 15μηνον χρονικὸν διάστημα (1 Ἀπριλίου 1948 — 30 Ἰουνίου 1949).

Ἡ συσταθεῖσα τὸ θέρος τοῦ 1947 Ἐπιτροπὴ Σχεδίου Μάρσαλ, ἀναποκρινόμενη εἰς τὸ σχετικὸν ἐρώτημα τῆς Ἐπιτροπῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας τῶν Παρισίων, ἐξετίμησε τὰς ἀνάγκας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τετραετίαν 1948—1951 εἰς 1467 ἑκατ. δολλάρια, ἐξ ὧν τὸ ἡμισυ περίπου δι' ἀγαθὰ τροχούσης φύσεως καί τὸ ἕτερον ἡμισυ δι' ἐφόδια ἀνασχυροτήσεως. Βρα

1) Τὸ σύνολον τῆς δοθείσης πρὸς τὴν Ἑλλάδα βοηθείας, ἀπὸ τοῦ 1945 μέχρι τῆς 30 Ἰουνίου 1950, ὑπερβαίνει τὰ 2000 ἑκατ. δολλ. Ἐκ τούτων 700 ἑκατομμύρια δολλ. περίπου ἀφοροῦν εἰς στρατιωτικούς σκοποὺς.

δύτερον ὅμως τὸ ἴδρυθὲν διὰ τοῦ Ν. Δ. 675/1948 Ἀνώτατον Συμβούλιον Ἀνασυγκροτήσεως (Α.Σ.Α.) — τὸ ἀντικαταστήσαν τὸ Ἀνώτατον Οἰκονομικὸν Συμβούλιον, τὸν Ὄργανισμὸν Ἀνασυγκροτήσεως καὶ τὴν Ἐπιτροπὴν Σχεδίου Μάρσαλ — παρεσκεύασε, βάσει κατευθύνσεων δοθεισῶν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, συστηματικώτερον πρόγραμμα, ὀνομασθὲν Προσωρινὸν Μακροχρόνιον Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀνορθώσεως, τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθη εἰς τὸν Ο.Ε.Ο.Σ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1948 (1). Τὸ πρόγραμμα τοῦτο, καίτοι αἰσιόδοξον ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν ἀνορθώσεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, δὲν κατέληγε κατὰ τὸ τέλος τῆς 4ετίας εἰς ἰσοσκελισμένον ἰσοζύγιον πληρωμῶν, ἀφοῦ αἱ προβλέψεις διὰ τὸ 1952)53 ἄφιναν ἀνοιγμα 25 % (ἔξ 95.000 δολλαρίων), ἔναντι προπολεμικοῦ ἐλλείμματος τοῦ ἰσοζυγίου 4 %, καλυπτομένου ἀπὸ τὴν κίνησιν τῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων.

Ἡ πορεία ὅμως τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προγράμματος καὶ ἡ σχετικὴ στενότης τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν πόρων τοῦ Ε.Π.Α. ἔδειξαν ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἐκ τῶν πραγμάτων δυνατὴ ἡ ἐπίτευξις τῶν προβλεφθέντων ἐντὸς τῆς 4ετραετίας. Λιὰ τὸν λόγον τοῦτον, κατὰ τὴν γενομένην εἰς τὸ τέλος τοῦ 1949 ἀναθεώρησιν τοῦ μακροχρόνιου προγράμματος, πλὴν τῆς μεταβολῆς τοῦ ποσοῦ τῶν ἐπενδύσεων εἰς διαφόρους τομεῖς (2), προεβλέφθη ὅτι κατὰ τὴν 4ετίαν 1948)1952 θὰ ἐκτελεσθῇ τμῆμα μόνον τοῦ ὅλου μακροχρόνιου Προγράμματος. Συγκεκριμένως, τὰ μὲν ποσὰ τοῦ μακροχρόνιου Προγράμματος ἠξήθησαν εἰς 592,2 ἑκατομμύρια δολλ. (ἀντὶ τῶν ἀρχικῶν 572,8) καὶ 6.988,6 δισεκ. δραχμῶν (ἀντὶ τῶν ἀρχικῶν 6.138,5 δισεκ. δραχ.), ὑπελογίσθη δὲ ὅτι μέχρι τοῦ 1952 θὰ ἐκτελεστοῦν τὰ 63 % περίπου εἰς ἀξίαν τοῦ ὅλου προγράμματος, ἦτοι ἔργα ἀξίας 374,7 ἑκατομμυρίων δολλ. καὶ 4.332,1 δισεκ. δραχ. (3). Ἴσοζύγιον εἰς τὴν πλάστιγγα τοῦ λογαριασμοῦ τῆς χώρας δὲν θὰ ἔχη βεβαίως πραγματοποιηθῆ, προβλέπεται δὲ ὅτι εἰς τὸ 1952 θὰ ὑπάρχη ἔχι βεβαίως ἀκόμη ἔλλειμμα ἐκ 44 %. Τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ μακροχρόνιου προγράμματος δὲν καθωρτίσθη εἰς πόσον χρόνον θὰ ἐκτελεσθῇ, καθόσον ἐξέρεται τῶν χρονικῶν ὁρίων τοῦ Ε.Π.Α.

1) Προεργασία σχετικὴ μὲ τὴν ἀνασυγκρότησιν ὑπῆρχεν ἐν πολλοῖς ἀξιόλογοι, γενομένη παρὰ τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ὁμοσπονδίας Τεχνικῶν Ἐπιστημόνων καὶ Εἰδικῶν, τῆς Ὁμάδος Ἐπιστημόνων τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, τῆς Ἐπιτροπῆς ἀξιοποιήσεως πλουτοπαραγωγικῶν πόρων Ἑλλάδος τῆς Ἀποστολῆς τῆς Οὐνρεα, τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἀνασυγκροτήσεως κ.λ.π.

2) Ἐνισχύθησαν τὰ προγράμματα βιομηχανίας καὶ ἐνεργείας, προεβλέφθη ἡ ἀποκατάστασις τῶν ζημιῶν τοῦ πολέμου 1946—1949 κλπ. Ἀντιθέτως ἐμειώθησαν τὰ κονδύλια ἀποκαταστάσεως ἀναρτοπλήκτων, λόγῳ τῆς λήξεως τοῦ πολέμου, καὶ τῶν λιγνιτικῶν ἔργων.

3) Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν παρετιθεμένων πινάκων, αἱ μεγαλύτεραι περικοπαὶ ἐγένοντο εἰς τοὺς τομεῖς τῆς δημοσίας ὑγείας, τῶν ὑδρεύσεων, τῶν σιδηροδρόμων, τοῦ οἰκισμοῦ, τῆς ἀκτοπλοίας, τῆς γεωργίας, τῶν ὑδροηλεκτρικῶν ἔργων καὶ τῶν μεταλλείων.

Υπελογίσθη ειδικώτερον ὅτι εἰς τὸ τέλος τῆς τετραετίας οἱ διαθέσιμοι πόροι θὰ ἀυξηθοῦν κατὰ 36 % ἢτοι θὰ ἔχουν ὑπερβῆ ἑλαφρῶς τὴν στάθμην τοῦ 1938. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πληθυσμοῦ θὰ εἶναι μεγαλύτερα (+ 15 %), ἡ κατὰ κεφαλὴν στάθμη ζωῆς μὲ βάσιν τοὺς ἑλληνοικὸς πόρους θὰ εἶναι χαμηλοτέρα τῆς προπολεμικῆς. Πάντως εἰς τὴν βελτιωμένην διατροφήν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸ 1952 (2605 θερμίδες ἔναντι 2519 κατ' ἄτομον ἡμερησίως σήμερον) ἡ ἐγχώριος παραγωγή θὰ συμβάλῃ κατὰ 72% (ἔναντι τοῦ 70 % κατὰ τὸ 1930 καὶ 64 % τὸ 1948). Οἱ δεῖκται ἀξίας τῆς γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς ἀναμένεται ὅτι θὰ φθάσουν κατὰ τὸ ἔτος 1951]52 ἀντιστοίχως εἰς 103,9 καὶ 117,9 (1938=100), θὰ σημειωθῇ δὲ πρόσθετος ἀπασχόλησις 184.120 ἀτόμων. Τὸ ἔλλειμμα κατὰ τὸ 1951]52 θὰ μειωθῇ εἰς τὸ 70 % τοῦ ἔτους 1949]50 (ἢτοι εἰς 117,9 ἑκατομμύρια δολ. διὰ τρεχούσας ἀνάγκας καὶ 70,7 δι' ἀνασυγκρότησιν). Ἡδὴ ὅμως παρασκευάζεται ἀναθεώρησις τῶν προγραμμάτων 1950]51 καὶ 1951]52 ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ζητηθείσας προβλέψεις διὰ τὴν τριετίαν 1952—55.

Ἡ βοήθεια περιλαμβάνει τὴν ἀξίαν τῶν παρεχομένων ἐφοδίων, συναφῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τεχνικῆς συνδρομῆς. Τὰ εἰσαγόμενα ἐφόδια παράγουν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ἀξίαν των ποσὸν δραχμῶν, πιστουμένου σχετικοῦ λογαριαμοῦ. Ἐκ τούτων τὰ ἀγαθὰ τὰ εἰσαγόμενα πρὸς κατανάλωσιν γίνονται ἀφορμὴ δημιουργίας δραχμῶν, ἐξ ὧν χρηματοδοτεῖται ἡ ἀνασυγκρότησις διὰ τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς δαπάνας. Ὁ σχετικὸς λογαριασμὸς κινεῖται διὰ κοινῶν ἀποφάσεων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς ΑΔΟΣ. Ποσοστὸν 5 % τοῦ εἰς δραχμὰς κεφαλαίου διατίθεται, κατὰ τὴν συμφωνίαν, διὰ τὰς δαπάνας τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἀποστολῆς τῆς ΔΟΣ (ΑΔΟΣ) καὶ τὴν προμήθειαν ὑλικῶν ἀναγκασιούτων εἰς τὰς ΗΠΑ.

Πλὴν τῆς παροχῆς εἰδῶν καταναλώσεως καὶ ἀνασυγκροτήσεως, ἡ Ἑλλάς—ὡς καὶ αἱ ἄλλαι συμμετέχουσαι χώραι—λαμβάνει καὶ τεχνικὴν συνδρομήν. Αὕτη εἶχεν ἐγκαινιασθῆ κατὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Λόγματος Τροῦμαν (AMAG), συνίστατο δὲ εἰς παροχὴν ὑπηρεσιῶν ὑπὸ ἀμερικανῶν εἰδικῶν. Ἡ τεχνικὴ βοήθεια ἔλαβεν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ. Τὴν 24ην Ἰουνίου 1949 ὑπεγράφη ἡ σχετικὴ προγραμματικὴ σύμβασις, ἣτις περιέλαβε, πλὴν τῆς μεταλλήσεως ξένων εἰδικῶν, καὶ τὴν ἀποστολὴν ἐλλήνων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν πρὸς μετεκπαίδευσιν, εἰδίκευσιν ἢ τελειοποίησιν εἰς διαφόρους κλάδους.

Φορεῖς τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προγράμματος εἶναι ἀφ' ἑνὸς κρατικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ δημόσιοι ὀργανισμοὶ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἰδιῶται ἐπιχειρηματῆαι. Μὲ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν προγραμμάτων ἐπεφορτίσθη διὰ τοῦ Α.Ν. 761]1948 εἰδικὴ Ὑπηρεσία, ἡ Ὑπηρεσία Συντονισμοῦ Ἐφαρμογῆς Σχεδίου Ἀνασυγκροτήσεως (ΥΣΕΣΑ) (1).

1) Ἡδὴ διὰ τοῦ νόμου 1439]1950 ἡ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ,

Ὁ κρατικὸς τομεὺς περιλαμβάνει τὰ ἔργα ὁδοποιίας, τὰ λιμενικά, τὰ ἐν γένει συγκοινωνιακά, τὰ ἐγγειοβελτιωτικά, τὰ ὑδροηλεκτρικά, τὰ οἰκιστικά καὶ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν δημοσίαν ὑγείαν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ταῦτα ἐκτελοῦνται, βάσει συμβάσεων συναπτομένων μεταξὺ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ΑΔΟΣ Ἑλλάδος, διὰ τῶν ἁρμοδίων Ὑπουργείων καὶ Ἰδρυμάτων, συσταθεισῶν παρ' αὐτοῖς εἰδικῶν Ὑπηρεσιῶν Προμηθειῶν Ἀνασυγκροτήσεως. Πρὸς διευκόλυνσιν τῶν σχετικῶν ἐπενδύσεων ἐθεσπίσθησαν διὰ τοῦ Α.Ν.782)1948 φορολογικαὶ ἀπαλλαγαὶ ἐπὶ τῶν εἰδῶν τῶν ἀγοραζομένων ὑπὸ τοῦ Δημοσίου διὰ χρημάτων τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας. Εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν ὑπάγονται κατ' ἀρχὴν τὰ ἔργα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν βιομηχανίαν, τὰ μεταλλεῖα, τὴν ἀλιείαν, τὸν τουρισμὸν καὶ τὰς ἐπιχειρήσεις κοινῆς ὠφελείας.

Οἱ ἰδιώται ἐπιχειρηματῆται δύνανται νὰ ἐνισχυθοῦν διὰ δανείου ἀνασυγκροτήσεως ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς βοήθειας, ἐφόσον: α) τὸ αἰτήμα των ἀφορᾷ ἔργον περιλαμβανόμενον εἰς τὸ ὑπὸ ἐκτέλεσιν πρόγραμμα ἀνασυγκροτήσεως. Ἐὰν ἐν ἔργον δὲν περιλαμβάνεται, δύναται νὰ ἐνταχθῇ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων. β) Τοῦτο εἰς τὸ ὑπὸ ἐκτέλεσιν πρόγραμμα διὰ προσηκούσης μεταβολῆς αὐτοῦ. γ) Τοῦτο ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου ὄργανου, τὸ ὁποῖον, πλὴν τοῦ ἀνωτέρω, ἐρευνᾷ τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν φερεγγυότητα τοῦ αἰτούντος ὡς καὶ τὸν βαθμὸν τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὰς δαπάνας ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου.

Τὸ ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου παρέχονται τὰ δάνεια ἀνασυγκροτήσεως εἰς τοὺς ἰδιώτας, εἶναι ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Δανείων (ΚΕΔ), ἣτις ἰδρύθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 91 συμβάσεως μεταξὺ ΑΔΟΣ καὶ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τῆς 12ης Νοεμβρίου 1948. Ἡ ΚΕΔ ἀποτελεῖται ἀπὸ 4 μέλη, αἱ δὲ ἀποφάσεις της λαμβάνονται διὰ πλειοψηφίας, εἰς τὴν ὁποίαν πάντως πρέπει νὰ περιλαμβάνεται καὶ ἡ γνώμη τοῦ ἐν αὐτῇ ἐκπροσώπου τῆς ΑΔΟΣ.

Πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου τῆς ἡ ΚΕΔ συνέστησε, διὰ τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 10 Μαΐου 1949 πράξεώς της, 7 Ὑποεπιτροπὰς (Γεωργίας, Ἀλιείας, Μεταλλείων, Βιομηχανίας, Συγκοινωνίας, Κοινῆς Ὀφελείας καὶ Τουρισμοῦ), εἰς τὰς ὁποίας ἀνετέθη τὸ προκριματικὸν στάδιον τοῦ ἔργου τῆς ΚΕΔ. Ἡ χρηματοδότησις γίνεται διὰ μέσου Τραπεζιτικῶν Ἰδρυμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ὑποβάλλονται αἱ αἰτήσεις καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν εὐθύνην τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων. Ἡ χρηματοδότησις ἐνεργεῖται εἰς συνάλλαγμα μὲν προκειμένου περὶ εἰσαγωγῆς ἐφοδίων ἐκ τοῦ Ἐξωτερικοῦ, εἰς δραχμὰς δὲ προκειμένου περὶ ἐσωτερικῶν δαπανῶν καὶ πραγματοποιεῖται ἀναλόγως τῆς πορείας τοῦ ἔργου. Ἡ προθεσμία τοῦ δανείου ὁρίζεται εἰς 20-30 ἔτη, τὸ δὲ ἐπιτόκιον εἶναι μέχρις 8 ο/ο, ἀλλ' ὁ δανειζόμενος ἐπιβαρύνεται ἐπὶ πλέον μὲ διάφορα τέλη ἀσφάλιστρα, κλπ. Αἱ συμμετέχουσαι Τράπεζαι λαμβάνουν

τὸ Α.Σ.Α., ἡ Ὑ.Σ.Ε.Σ.Α. καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι Ὑπηρεσίαι, αἱ ἐξαρτώμεναι ἐκ τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ, συνεχωνεύθησαν εἰς ἑνιαίαν Ὑπηρεσίαν.

Εις Ισότιμα εκατομμυρίων δολλαρίων

ΠΙΝΑΞ IV

ΤΟΜΕΥΣ	Αναθεωρ. Μακροπρόσθ. Πρόσθαι.	Τετραμ. Πρόσθαι.	% επί τοσ. Αναθεωρ. Μακροπρόσθ.	1948/49	% επί τοσ. Τετραμ. Πρόσθαι.	1949/50	% επί τοσ. Τετραμ. Πρόσθαι.	1950/51	% επί τοσ. Τετραμ. Πρόσθαι.	1951/52	% επί τοσ. Τετραμ. Πρόσθαι.
1. Έργοβελτιωτικά έργα	13,1	11,3	80,7	3,8	33,6	2,0	17,7	2,5	22,1	3,0	26,6
2. Ύδρονλεκτρική ενέργεια	67,0	37,8	56,5	0,3	0,8	5,5	14,5	14,0	37,1	18,0	47,6
3. Θερμολεκτρική ενέργεια	35,0	28,8	82,5	5,6	19,4	6,7	23,3	8,5	29,5	8,0	27,8
4. Γεωργία	90,3	49,6	55,0	7,6	15,3	13,0	26,2	14,0	28,2	15,0	30,3
5. Άλιευτα	4,5	2,9	64,5	0,7	24,1	0,9	31,0	0,7	24,1	0,6	20,8
6. Άποκαταστάσις προσφύγων	22,6	14,7	65,0	4,5	30,6	5,4	36,7	3,8	25,9	1,0	6,8
7. Άλλοι	0,5	0,4	80,0	0,1	25,0	0,1	25,0	0,1	25,0	0,1	25,0
8. Λιγνίτις	3,9	3,9	100,0	0,1	2,6	0,6	15,4	1,6	41,0	1,6	41,0
9. Μεταλλεία	10,5	7,1	68,0	1,2	16,8	1,3	18,4	2,3	32,4	2,3	32,4
10. Βιομηχανία	120,3	88,8	74,0	5,3	6,0	17,5	19,6	43,0	48,5	23,0	25,9
11. Νάυασις	3,5	3,5	100,0	0,5	14,3	2,0	57,2	1,0	28,5	—	—
12. Τουρισμός	5,0	3,2	64,0	0,6	18,8	0,6	18,8	1,0	31,2	1,0	31,2
13. Όδοι	12,1	10,4	86,0	7,8	75,0	1,3	12,5	0,8	7,7	0,5	4,8
14. Σιδηρόδρομοι	66,2	34,0	51,5	7,3	21,5	10,7	31,5	9,0	26,5	7,0	20,5
15. Λιμένες	8,2	5,5	67,0	3,2	58,2	1,1	20,0	0,7	12,7	0,5	9,1
16. Άεροπολία	28,0	15,1	54,0	0,7	4,6	4,4	29,2	5,5	36,4	4,5	29,8
17. Πολιτική Άεροπορία	8,4	8,4	100,0	0,9	10,7	2,7	32,1	2,6	31,0	2,2	26,2
18. Τηλεπικοινωνία	10,0	7,3	73,0	1,5	20,6	1,6	21,9	2,3	31,5	1,9	26,0
19. Οικισμός	26,5	14,2	53,5	3,2	22,6	4,5	31,7	4,0	28,2	2,5	17,5
20. Έπιχειρηματιοί (συμπλήκτων	3,9	3,9	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—
21. Δημοσία Ύγεια	28,4	10,0	35,0	3,7	37,0	2,5	25,0	2,0	20,0	1,8	18,0
22. Ύδρευσις και Ύγιεινή	13,4	8,1	60,5	2,5	30,9	2,4	29,6	1,9	23,5	1,3	16,0
23. Έκπαίδευσις, Αναδιοργάνω- σις Δημοσίων Ύπηρεσιών	10,9	5,8	53,0	1,7	29,3	1,4	24,1	1,5	25,9	1,2	20,7
Σύνολον	592,2	374,7	63,2	62,8	16,8	89,9	24,0	125,0	33,4	97,0	25,8

ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΙΣ — Δαπάναι εἰς Δραχμας
 Εἰς Δισεκατομύρια Δραχμῶν

ΤΟΜΕΥΣ	1948/49		1949/50		1950/51		1951/52				
	Μακροσφ. Προγρμμ.	Τετραμμ. Προγρμμ.	Μακροσφ. Προγρμμ.	Τετραμμ. Προγρμμ.	Μακροσφ. Προγρμμ.	Τετραμμ. Προγρμμ.	Μακροσφ. Προγρμμ.	Τετραμμ. Προγρμμ.			
1. Έργεοβελτιωτικά ἔργα	574,79	508,06	89,6	63,06	12,4	135,00	26,5	150,00	29,5	160,00	31,6
2. Ὑδροηλεκτρικὴ ἐνέργεια	784,80	342,20	43,6	—	—	30,00	8,6	97,20	28,4	215,00	63,0
3. Θερμοηλεκτρικὴ ἐνέργεια	116,05	78,20	66,5	—	—	15,00	19,5	37,20	48,2	25,00	32,3
4. Γεώργια	728,53	495,73	68,0	75,93	15,2	109,00	22,0	137,80	27,8	173,00	35,0
5. Ἄλιεα	35,88	26,80	75,0	0,60	2,5	7,20	27,3	9,50	36,0	9,00	34,2
6. Ἀποκατάστασις προσφόνων	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7. Ἄλυσαι	5,30	3,80	71,7	0,20	5,2	0,60	15,8	1,50	39,5	1,50	39,5
8. Λιγνίτης	35,00	13,71	39,0	0,31	2,4	3,40	24,7	4,00	29,2	6,00	43,7
9. Μεταλλεα	56,50	27,82	49,0	0,32	1,2	6,00	21,6	12,00	43,2	9,50	34,0
10. Βιομηχανία	555,58	390,20	70,2	11,20	2,6	40,00	10,2	217,00	55,8	122,00	31,4
11. Νάυαα	10,50	10,50	100,0	—	—	7,50	71,4	3,00	29,6	—	—
12. Τουρισμός	219,48	115,25	52,5	5,25	4,6	40,00	34,6	40,00	34,6	30,00	26,2
13. Ὅδοι	862,89	504,23	58,5	150,23	29,8	144,00	28,6	120,00	23,8	90,00	17,8
14. Σιδηρόδρομοι	264,06	222,30	84,2	71,30	32,2	54,00	24,4	53,30	24,0	43,70	19,4
15. Λιμένες	328,83	192,57	58,5	46,57	24,2	63,00	32,7	48,00	24,9	35,00	18,2
16. Ἀεροπλοῖα	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17. Πολιτικὴ Ἀεροπορία	212,33	173,00	81,5	—	—	36,00	20,8	88,70	51,3	48,30	27,9
18. Τηλεπικοινωνία	60,00	31,55	52,5	1,55	4,9	9,00	28,5	12,00	38,1	9,00	28,5
19. Οἰκισμός	1375,00	766,00	55,8	223,50	29,2	192,50	25,1	200,00	26,1	150,00	19,6
20. Ἐπιανετισμός συμπληρότων	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21. Δημοσία Ὑγεια	386,08	204,24	53,0	28,94	14,2	70,30	34,5	56,30	27,5	48,70	23,8
22. Ὑδρευσις καὶ Ὑγιεινὴ	175,00	63,50	36,2	9,40	14,8	16,50	26,0	20,60	32,4	17,00	26,8
23. Ἐκπαίδευσις, Ἀναδιοργάνωσις Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν	202,00	163,94	81,2	11,74	7,2	53,00	32,3	52,80	32,3	46,40	28,2
Σύνολον	6988,60	4332,10	62,0	700,10	16,1	1032,00	23,8	1360,90	31,5	1239,10	28,6

βάνουν ὡς προμήθειαν διὰ τὴν μεσολάβησιν των ποσοστὸν 20%. Τὸ χρεωστικὸν συμβόλαιον ἀναγράφει τὸ ποσὸν τῆς ὀφειλῆς εἰς δολλάρια, ἡ δὲ καταβολὴ τῶν τοκοχρεωλυτικῶν δόσεων ἐνεργεῖται εἰς δραχμὰς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τιμῆς τοῦ δολλαρίου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταβολῆς. Ὁ λαμβάνων δάνειον δέον ἀφ' ἑνὸς νὰ παράσχη ἔγγυθσεις (ὑποθήκη κλπ.) καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ συμμετάσχη εἰς τὰς δαπάνας ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου κατὰ 30% ἐπὶ τῆς συνολικῆς του ἀξίας. Προκειμένου περὶ γεωργικῶν καὶ ἀλιευτικῶν δανείων, τὸ ποσοστὸν τῆς συμμετοχῆς μειοῦται εἰς 25%, εἰδικώτερον δὲ ἐπὶ συνεταιρισμῶν τὸ ποσοστὸν συμμετοχῆς δύναται, κατὰ τὰς περιστάσεις, νὰ ὑποβιβασθῇ πολὺ κάτω τοῦ ἐπιπέδου τούτου.

Ἡ διαδικασία τῆς χορηγήσεως τῶν δανείων εἶναι μᾶλλον βραδεία, ἀφοῦ δι' ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς αἰτήσεις δέον νὰ ἀποφανθῇ τελικῶς ἡ ΚΕΔ, εἰς τὸ γραφειοκρατικὸν δὲ τοῦτο σύστημα ἀσφαλῶς ὀφείλεται ἐν πολλοῖς ἢ μικρὰ σχετικῶς κινήσεις τῶν δανείων ἀνασυγκροτήσεως. Διὰ τοῦτο ἐσχάτως καταβάλλεται προσπάθεια ἀπλουστεύσεως τῆς διαδικασίας καὶ προσδόσεως ταχύτερου ρυθμοῦ εἰς τὴν διὰ δανείων χρηματοδότησιν τῆς ἀνασυγκροτήσεως.

IV. ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Τὸ ἑλληνικὸν πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἀνορθώσεως ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, τὴν μείωσιν τῆς ὑποαπασχολήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς συνθέσεως τοῦ ἰσοζυγίου τῶν λογαριασμῶν τῆς χώρας.

Ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τοῦ πληθυσμοῦ ἐσχεδιάσθη νὰ ἐπιδιωχθῇ διὰ τῆς δημιουργίας νέων πηγῶν παραγωγῆς εἰσοδήματος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι μόνον ὅταν ὁ ρυθμὸς τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος εἶναι ταχύτερος τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι δυνατὴ ἡ αὐξήσις τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος.

Ἡ μείωσις τῆς ὑποαπασχολήσεως τοῦ πληθυσμοῦ θὰ εἶναι ἐπακόλουθον τῆς δημιουργίας νέων παραγωγικῶν ἀπασχολήσεων, χάρις εἰς τὰς ὁποίας ἀφ' ἑνὸς θὰ ἀπορροφηθοῦν ἄνεργοι καὶ ἀφ' ἑτέρου θὰ καταστοῦν πλήρως παραγωγικοὶ οἱ σήμερον μερικῶς ἀπασχολούμενοι καὶ οἱ ἐπιδιδόμενοι εἰς παραιοτικά ἐπαγγέλματα.

Τέλος, ἡ ἔντονος παθητικότης καὶ ἡ ἐλαττωματικὴ διάρθρωσις τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν τῆς χώρας θὰ ἀμβλυνθοῦν διὰ τῆς ἐπιτοπίου ἐξασφαλίσεως τῆς παραγωγῆς μεγαλυτέρου τμήματος τῶν καταναλισκομένων εἰδῶν καὶ τῆς διευρύνσεως τῶν ἐξαγωγῶν μας.

Οἱ ἀνωτέρω σκοποὶ ἐκρίθη ὅτι θὰ ἐξυπηρετηθοῦν διὰ τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἐντιάσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, κυρίως ὅμως διὰ τῆς ἐκβιομηχάν-

νίσεως τῆς χώρας. Παράλληλως πρὸς τὴν τόνωσιν τῶν δύο τούτων κλάδων προεβλέφθη ἡ ἀνάπτυξις τοῦ συγκοινωνιακοῦ καὶ τηλεπικοινωνιακοῦ δικτύου, ἡ προώθησις τοῦ τουρισμοῦ καὶ ἡ βελτίωσις τῶν συνθηκῶν διαβίωσης διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἔργων οἰκισμοῦ, δημοσίας ὑγείας κ.λ.π. Ὡς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνωτέρω τομέων ἐτέθησαν ἡ ἐκτέλεσις ἐγχειροβελτιωτικῶν καὶ ἐνεργειακῶν ἔργων, ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἐπιπέδου τῆς τεχνικῆς μορφώσεως καὶ ἡ διοικητικὴ ἀναδιοργάνωσις τῆς χώρας ὡς γενικὸν δὲ οἰκονομικὸν ὑπόβαθρον, ἡ σταθεροποίησις τοῦ νομίματος, ἡ ἐξυγίανσις τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν καὶ τῆς πίστεως καὶ ἡ βελτίωσις τῶν ἐν γένει συνθηκῶν τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας.

Αἱ κύριαι διαφοραί, αἱ ὁποῖαι διαστέλλουν τὸ ἐλληνικὸν πρόγραμμα ἀπὸ τὰ προγράμματα τῶν περισσοτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, εἶναι αἱ ἑξῆς :

α) Μέγα τμῆμα τοῦ ἐλληνικοῦ προγράμματος διατίθεται διὰ τὴν κάλυψιν κατανάλωτικῶν ἀναγκῶν, δεδομένου ὅτι τὸ ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον τῆς χώρας εἶναι ἐντόνως παθητικόν, αἱ δὲ εἰσαγωγαὶ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀναφέρονται εἰς εἶδη πρώτης ἀνάγκης διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ πληθυσμοῦ. β) Μέγα μέρος τοῦ ὑπολοίπου ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγὴν ἐφοδίων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν διεύρυνσιν τῶν παραγωγικῶν δυνατοτήτων τῆς χώρας καὶ τὸν τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν αὐτῆς, ἐνῶ αἱ πλεῖσται τῶν λοιπῶν χωρῶν, εὐρισκόμεναι εἰς ἀνώτερον βαθμὸν οἰκονομικῆς ἐξελίξεως (1), ἐνδιαφέρονται κυρίως νὰ ἐνισχυθοῦν διὰ πρώτων ὑλῶν πρὸς κινητοποίησιν τοῦ ὑφισταμένου καὶ ἐν μέρει ἐπεκτεινομένου παραγωγικοῦ τῶν μηχανισμοῦ. γ) Ἀντιθέτως πρὸς τὰς λοιπὰς χώρας, ἡ Ἑλλάς, πλὴν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν τεραστίων ὑλικῶν ζημιῶν τῶν προξενηθειῶν κατὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον, τῶν ὁποίων δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις κατὰ τὰ τρία πρώτα ἔτη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας, εἶχε νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν νέων καταστροφῶν τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ὁ ἐσωτερικὸς πόλεμος τῆς περιόδου 1946—49. Οὗτος, ἐπὶ πλεόν, ἠμπόδισεν εἰς σημαντικὸν βαθμὸν τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων ἀνασυγχροτήσεως καὶ ἀπερρόφησε, λόγω τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων συνεπειῶν του, σοβαρὰ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ὑπὸ κανονικὰς συνθήκας θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἀνορθωτικοῦ προγράμματος.

Οἱ λόγοι οὗτοι ὑπηγόρευσαν καὶ τὴν δωρεὰν παροχὴν τῆς ἀμερικανικῆς βοηθείας πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας χώρας διὰ τὰς ὁποίας τὸ σύνολον ἢ τμῆμα τῆς βοηθείας χορηγεῖται ἐπὶ δανεισμῶ. Αἱ ἐξαιρητικαὶ συνθήκαι τῆς Ἑλλάδος ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν καὶ περαιτέρω ὑπὸ τοῦ ΟΕΟΣ καὶ τῆς ΔΟΣ καὶ τῆς ἐπεφυλάχθη ἐσχάτως ἰδιαίτερα μεταχείρισις, συνισταμένη εἰς τὴν χορήγησιν ἀναλογικῶς μεγαλυτέρας ἐμμέσου καὶ ἀμέσου

1) Ἡ σχέσις τῆς γεωργίας πρὸς τὴν βιομηχανίαν εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἀντίστροφος (70 : 30) τῆς σχέσεως τῶν δύο τούτων κλάδων εἰς τὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης (10—30 : 90—70).

βοηθείας ὡς καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν εἰδικῆς θέσεως εἰς τὰ θέματα τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν συναλλαγῶν, τῆς ὀργανώσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν πληρωμῶν καὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν ἐπενδύσεων. Τέλος διεπιστώθη ἡ ἀνάγκη τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα συνεχίσεως τῆς βοηθείας μετὰ τὸ 1952, καθόσον ἡ χώρα δὲν θὰ ἔχη ἀποκτήσει μέχρι τότε τὴν σκοπούμενην βιωσιμότητα.

Οἱ τομεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐγέννησαν τὰ περισσότερα ζητήματα, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδόθη ἡ μεγαλύτερα βαρῦτης κατὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ προγράμματος : ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐνέργεια. Τὸ σύνολον τῶν εἰς συνάλλαγμα κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα προβλέπονται διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας καὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἐνεργειακῶν ἔργων, ἀνέρχεται εἰς τὸ 40% τοῦ συνόλου τῶν προβλεπομένων ἐπενδύσεων.

Εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα προεβλέφθη ἀφ' ἐνὸς ἡ ἀποκατάστασις τῶν βιομηχανιῶν, αἵτινες ἐπλήγησαν ὑπὸ τοῦ ἀνταρτοπολέμου καὶ ἡ ἀνάπτυξις ὄρισμένων ἐκ τῶν ὑφισταμένων κλάδων, οἱ ὁποῖοι προσιδιάζουσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν (γεωργικαὶ βιομηχανία, μηχανολογικαί, χημικαί, τοιμέτου κ.λ.π.) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἰδρυσις ὄρισμένων βασικῶν βιομηχανιῶν, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ μὰ χώρα ὡς βιομηχανική. Αἱ βασικαὶ αὗται βιομηχανίαι εἶναι αἱ ἑξῆς ὀκτώ : ἡ βιομηχανία ἐξευγενισμοῦ τοῦ λιγνίτου, ἡ σιδηρομεταλλουργία, ἡ βιομηχανία ἀζώτου, ἡ βιομηχανία καυστικῆς καὶ ἀνθρακικῆς σόδας, ἡ βιομηχανία ἀργιλίας, ἡ βιομηχανία μαγνησίου, τὰ διυλιστήρια πετρελαίου καὶ τὰ διυλιστήρια ζαχαρώσεως.

Ἡ ἀνάπτυξις βασικῶν βιομηχανιῶν ἐν Ἑλλάδι ἐκρίθη ὅτι θὰ ἰποβῆ ἐπωφελῆς τόσον διὰ τὰς ὑφισταμένας βιομηχανίας ἐπεξεργασίας λόγῳ τῆς ἐξασφαλίσεως ἐπιτοπίως εὐθηνότερων πρώτων ὑλῶν, ὅσον καὶ διὰ τὴν γεωργίαν, ἣτις θὰ δύναται νὰ ἐφοδιάζεται τοῦ λοιποῦ εἰς μηχανήματα, λιπάσματα κ.λ. ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν παραγωγὴν. Γενικώτερον ὅμως αἱ ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι συνέπειαι τῆς ἀποκτήσεως βασικῶν βιομηχανιῶν εἶναι τοιαῦται, ὥστε συμφέρει εἰς τὴν χώραν ἡ ἀπόκτησις τῶν ἔστω καὶ ἂν ἔχουν κόστος παραγωγῆς κατὰ τι ὑψηλότερον τοῦ μέσου διεθνoῦς.

Εἰς τὰς ἐπιδιώξεις ταύτας ἀντιτάχθη ἐκ μέρους τῶν βιομηχανικῶς προηγμένων χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ὅτι ἐντὸς τῆς ὑπὸ ἐνοποίησιν εὐρωπαϊκῆς οἰκονομίας δὲν ὑπάρχει λόγος ἰδρύσεως τῶν βιομηχανιῶν τούτων, ἀφοῦ ἡ παραγωγή τῶν ὑφισταμένων εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ χώρου δύναται νὰ καλύψῃ πάσας τὰς ἀνάγκας τῶν πληθυσμῶν. Ἡ Ἑλλὰς ἀντέστη βεβαίως ζωηρῶς κατὰ τῆς ἐπιχειρηματολογίας ταύτης ὑποστηρίξασα ὅτι αἱ προγραμματισθεῖσαι βιομηχανίαι δὲν πρόκειται νὰ εἶναι ἐξαγωγικαί, ἀλλὰ θὰ παράγουν κατὰ κύριον λόγον εἶδη καταναλισκόμενα εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀπασχολοῦσαι τμήμα τῆς ἀφθονούσης ἐργασίας καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγχωροῖς πρώτας ὑλίας, γεωργικάς, μεταλλευτικάς κ.ἄ. Τοιοῦτοτρόπως, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀπορρόφησιν ἀγοῦντος ἢ ὑποαπασχολομένου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, θὰ κατορθωθῇ νὰ ἐξοικονομηθῇ συνάλλαγμα ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κόστος τῆς ἐπε-

εργασίας τῶν ὑλῶν κλπ. Δὲν πρέπει, ἐξ ἄλλου, νὰ λησμονηθῇ ὅτι αἱ ὑφιστάμενα ἀνάλογοι βιομηχανίαί τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐνισχύονται διὰ τῶν κεφαλαίων τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας, διευρύνουσαι οὕτω τὰς ἐξαγωγικάς τῶν δυνατότητας, ἐνῶ θὰ ἦτο λογικώτερον μέρος τῶν κεφαλαίων νὰ διατεθῇ διὰ τὴν μείωσιν ἀναγκῶν εἰς εἰσαγωγὰς ὑπὲρ ἄλλων Κρατῶν, ὡς ἡ Ἑλλάς. Πρὸς στιγμὴν ἐνομίσθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι αἱ ἀπόψεις τῶν βιομηχανικῶν Κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐπηρέασαν καὶ τοὺς Ἀμερικανοὺς ὡς καὶ αὐτὴν τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἀποστολὴν τῆς ΔΟΣ. Πρὸς διασκέδασιν τῆς διαδόσεως ταύτης ἐξεδόθη εἰδικὸν ἀνακοινωθὲν, ὡς πόρισμα συσκέψεως τῶν ὑπευθύνων Ἑλλήνων καὶ Ἀμερικανῶν, ὅπου ἐδηλώθη ἡ πλήρης συμφωνία ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ἐκβιομηχανίσεως τῆς χώρας καὶ ἀπεφασίσθη ὅπως καταβληθῇ σχετικῶς ἡ μεγίστη δυνατὴ προσπάθεια. Ὅπως δὲποτε, παραμένουν ἀνοικτὰ δύο ζητήματα ἀφορῶντα τὰς βασικὰς βιομηχανίας: α) ὅτι οὐδεμία τῶν ἀνωτέρω βιομηχανιῶν εἰσῆλθε μέχρι σήμερον εἰς τὸ στάδιον τῆς πραγματοποιήσεως, λόγῳ τοῦ μεσολαβήσαντος ἐσωτερικοῦ πολέμου καὶ τῆς μὴ ἐγκαίρου καταρτίσεως τῶν σχετικῶν μελετῶν καὶ β) ὅτι ἡ προσχώρησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς συμφωνίας τοῦ A n n e c y καὶ ἡ συναφὴς ὑποχρέωσις τῆς νὰ παγιοποιήσῃ τοὺς σημερινούς χαμηλοὺς σχετικῶς συντελεστὰς τοῦ δασμολογίου τῆς (225 πλάσιον ἔναντι τιμαοῖθιμον 370) ὡς καὶ ἡ ὁλονὲν ἐπεκτεινόμενῃ ἀπελευθέρωσις τῶν εἰσαγωγῶν, ἡ ὅποια συνεπάγεται κατάργησιν τῶν περιορισμῶν τῶν ἐνισχυσάντων προπολεμικῶς τὴν ἑλληνικὴν βιομηχανίαν, δημιουργοῦν ἀσφαλῶς σημαντικὰς δυσχερείας εἰς τὰς ὑφισταμένας βιομηχανίας, δεδομένου τοῦ ὑψηλοῦ κόστους παραγωγῆς ἐν Ἑλλάδι.

Αἱ μελέται διὰ τὴν ἴδρυσιν ὠρισμένων βασικῶν βιομηχανιῶν, ἀνατεθεῖσαι τὸ φθινόπωρον τοῦ 1949 εἰς τὸ Α Σ. Α., εὐρίσκονται ἤδη εἰς προχωρημένον στάδιον. Οὕτω:

α) ὡς πρὸς τὴν *ἀργίλιαν*: Ἡ μελέτη ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐλβετικοῦ οἴκου «Société Anonyme pour L' Industrie de l' Aluminium» καὶ τελεῖ ὑπὸ ἐξέτασιν παρ' ἀρμοδίων ἑλλήνων.

β) ὡς πρὸς τὸν *λιγνίτην*: Ἡ μελέτη τῆς παραγωγῆς μεταλλουργικοῦ κῶκ ἐκ λιγνίτου ἀνετέθη εἰς τὸν γαλλικὸν οἶκον «Compagnie Paneeuropeenne d' installations ét d' équipements industriels» (Dr Baum), ὅστις ἐπεράτωσεν ἤδη τὸ πρῶτον μέρος τῆς σχετικῆς ἐργασίας. Παράλλῃως ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ οἴκου Powell Duffryn Technical Services Ltd ἡ μηχανικὴ ἐκμετάλλευσις καὶ ἐπεξεργασία τῶν λιγνιτῶν Πτολεμαίδος.

γ) ὡς πρὸς τὴν *σιδηρομεταλλουργίαν*: Ἡ μελέτη, γενομένη ὑπὸ τοῦ βρετανικοῦ οἴκου Mackenzie Engineering Ltd, ἐκρίθη ὑπὸ ἀρμοδίας ἐξ Ἑλλήνων εἰδικῶν ἐπιτροπῆς ἱκανοποιητικῇ.

δ) ὡς πρὸς τὸ *ἄζωτον καὶ τὴν σόδα*: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Χημικῶν Προϊόντων καὶ Λιπασμάτων, ἀναθέσασα τὴν σχετικὴν ἐργασίαν εἰς τὸν γερμανικὸν οἶκον Lurgi, παρουσίασε μελέτας ἐπὶ τοῦ ἄζωτου καὶ τῆς σό-

βοηθείας ὡς καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν εἰδικῆς θέσεως εἰς τὰ θέματα τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν συναλλαγῶν, τῆς ὀργανώσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν πληρωμῶν καὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν ἐπενδύσεων. Τέλος διεπιστώθη ἡ ἀνάγκη τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα συνεχίσεως τῆς βοηθείας μετὰ τὸ 1952, καθόσον ἡ χώρα δὲν θὰ ἔχη ἀποκτήσει μέχρι τότε τὴν σκοπούμενην βιωσιμότητα.

Οἱ τομεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐγέννησαν τὰ περισσότερα ζητήματα, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδόθη ἡ μεγαλύτερα βαρῦτης κατὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ προγράμματος : ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐνέργεια. Τὸ σύνολον τῶν εἰς συνάλλαγμα κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα προβλέπονται διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας καὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἐνεργειακῶν ἔργων, ἀνέρχεται εἰς τὸ 40% τοῦ συνόλου τῶν προβλεπομένων ἐπενδύσεων.

Εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα προεβλέφθη ἀφ' ἐνὸς ἡ ἀποκατάστασις τῶν βιομηχανιῶν, αἵτινες ἐπλήγησαν ὑπὸ τοῦ ἀνταρτοπολέμου καὶ ἡ ἀνάπτυξις ὄρισμένων ἐκ τῶν ὑφισταμένων κλάδων, οἱ ὁποῖοι προσιδιάζουσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν (γεωργικαὶ βιομηχανία, μηχανολογικαί, χημικαί, τοιμέντου κ.λ.π.) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἰδρυσις ὄρισμένων βασικῶν βιομηχανιῶν, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ μιὰ χώρα ὡς βιομηχανική. Αἱ βασικαὶ αὗται βιομηχανία εἶναι αἱ ἑξῆς ὀκτώ : ἡ βιομηχανία ἐξευγενισμοῦ τοῦ λιγνίτου, ἡ σιδηρομεταλλουργία, ἡ βιομηχανία ἀξώτου, ἡ βιομηχανία καυστικῆς καὶ ἀνθρακικῆς σόδας, ἡ βιομηχανία ἀργιλίας, ἡ βιομηχανία μαγνησίου, τὰ διυλιστήρια πετρελαίου καὶ τὰ διυλιστήρια ζαχαρώδους.

Ἡ ἀνάπτυξις βασικῶν βιομηχανιῶν ἐν Ἑλλάδι ἐκρίθη ὅτι θὰ ἀποβῇ ἐπωφελῆς τόσον διὰ τὰς ὑφισταμένας βιομηχανίας ἐπεξεργασίας λόγῳ τῆς ἐξασφαλίσεως ἐπιτοπίως εὐθηνότερων πρώτων ὑλῶν, ὅσον καὶ διὰ τὴν γεωργίαν, ἣτις θὰ δύναται νὰ ἐφοδιάζεται τοῦ λοιποῦ εἰς μηχανήματα, λιπάσματα κ.λ. ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν παραγωγὴν. Γενικώτερον ὅμως αἱ ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι συνέπειαι τῆς ἀποκτήσεως βασικῶν βιομηχανιῶν εἶναι τοιαῦται, ὥστε συμφέρει εἰς τὴν χώραν ἡ ἀπόκτησις τῶν ἔστω καὶ ἂν ἔχουν κόστος παραγωγῆς κατὰ τι ὑψηλότερον τοῦ μέσου διεθνoῦς.

Εἰς τὰς ἐπιδιώξεις ταύτας ἀντετάχθη ἐκ μέρους τῶν βιομηχανικῶς προηγμένων χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ὅτι ἐντὸς τῆς ὑπὸ ἐνοποίησιν εὐρωπαϊκῆς οἰκονομίας δὲν ὑπάρχει λόγος ἰδρύσεως τῶν βιομηχανιῶν τούτων, ἀφοῦ ἡ παραγωγή τῶν ὑφισταμένων εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ χώρου δύναται νὰ καλύψῃ πάσας τὰς ἀνάγκας τῶν πληθυσμῶν. Ἡ Ἑλλὰς ἀντέστη βεβαίως ζωηρῶς κατὰ τῆς ἐπιχειρηματολογίας ταύτης ὑποστηρίξασα ὅτι αἱ προγραμματισθεῖσαι βιομηχανία δὲν πρόκειται νὰ εἶναι ἐξαγωγικαί, ἀλλὰ θὰ παράγουν κατὰ κύριον λόγον εἶδη καταναλισκόμενα εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀπασχολοῦσαι τμήμα τῆς ἀφθονούσης ἐργασίας καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγχωρίους πρώτας ὕλας, γεωργικὰς, μεταλλευτικὰς κ.ἄ. Τοιοῦτοτρόπως, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀπορρόφησιν ἀργουόντος ἢ ὑποαπασχολουμένου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, θὰ κατορθωθῇ νὰ ἐξοικονομηθῇ συνάλλαγμα ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κόστος τῆς ἐπεξ-

εργασίας τῶν ὑλῶν κλπ. Δὲν πρέπει, ἐξ ἄλλου, νὰ λησμονηθῆ ὅτι αἱ ὑφιστάμενα ἀνάλογοι βιομηχανίαί τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐνισχύονται διὰ τῶν κεφαλαίων τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας, διευρύνουσαι οὕτω τὰς ἐξαγωγικάς τῶν δυνατότητας, ἐνῶ θὰ ἦτο λογικώτερον μέρος τῶν κεφαλαίων νὰ διατεθῆ διὰ τὴν μείωσιν ἀναγκῶν εἰς εἰσαγωγὰς ὑπὲρ ἄλλων Κρατῶν, ὡς ἡ Ἑλλάς. Πρὸς στιγμὴν ἐνομίσθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι αἱ ἀπόψεις τῶν βιομηχανικῶν Κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐπηρέασαν καὶ τοὺς Ἀμερικανοὺς ὡς καὶ αὐτὴν τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἀποστολὴν τῆς ΔΟΣ. Πρὸς διασκέδασιν τῆς διαδόσεως ταύτης ἐξεδόθη εἰδικὸν ἀνακρινωθὲν, ὡς πόρισμα συσκέψεως τῶν ὑπευθύνων Ἑλλήνων καὶ Ἀμερικανῶν, ὅπου ἐδηλώθη ἡ πλήρης συμφωνία ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ἐκβιομηχανίσεως τῆς χώρας καὶ ἀπεφασίσθη ὅπως καταβληθῆ σχετικῶς ἡ μεγίστη δυνατὴ προσπάθεια. Ὅπωςδὴποτε, παραμένουν ἀνοικτὰ δύο ζητήματα ἀφορῶντα τὰς βασικὰς βιομηχανίας: α) ὅτι οὐδεμία τῶν ἀνωτέρω βιομηχανιῶν εἰσῆλθε μέχρι σήμερον εἰς τὸ στάδιον τῆς πραγματοποιήσεως, λόγῳ τοῦ μεσολαβήσαντος ἐσωτερικοῦ πολέμου καὶ τῆς μὴ ἐγκαίρου καταρτίσεως τῶν σχετικῶν μελετῶν καὶ β) ὅτι ἡ προσχώρησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς συμφωνίας τοῦ A n n e c y καὶ ἡ συναφὴς ὑποχρέωσις τῆς νὰ παγιοποιήσῃ τοὺς σημερινοὺς χαμηλοὺς σχετικῶς συντελεστὰς τοῦ δασμολογίου τῆς (225 πλάσιον ἔναντι τιμαοῖθιμου 370) ὡς καὶ ἡ ὁλονὲν ἐπεκτεινωμένη ἀπελευθέρωσις τῶν εἰσαγωγῶν, ἡ ὁποία συνεπάγεται κατάργησιν τῶν περιορισμῶν τῶν ἐνισχυσάντων προπολεμικῶς τὴν ἑλληνικὴν βιομηχανίαν, δημιουργοῦν ἀσφαλῶς σημαντικὰς δυσχερείας εἰς τὰς ὑφισταμένας βιομηχανίας, δεδομένου τοῦ ὑψηλοῦ κόστους παραγωγῆς ἐν Ἑλλάδι.

Αἱ μελέται διὰ τὴν ἴδρυσιν ὀρισμένων βασικῶν βιομηχανιῶν, ἀνατεθεῖσαι τὸ φθινόπωρον τοῦ 1949 εἰς τὸ Α Σ. Α., εὐρίσκονται ἤδη εἰς προχωρημένον στάδιον. Οὕτω:

α) ὡς πρὸς τὴν ἀργιλίαν: Ἡ μελέτη ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐλβετικοῦ οἴκου «Société Anonyme pour L' Industrie de l' Aluminium» καὶ τελεῖ ὑπὸ ἐξέτασιν παρ' ἀρμοδίων ἑλλήνων.

β) ὡς πρὸς τὸν λιγνίτην: Ἡ μελέτη τῆς παραγωγῆς μεταλλουργικοῦ κῶκ ἐκ λιγνίτου ἀνετέθη εἰς τὸν γαλλικὸν οἶκον «Compagnie Parneuropéenne d' installations ét d' équipements industriels» (Dr Baum), ὅστις ἐπεράτωσεν ἤδη τὸ πρῶτον μέρος τῆς σχετικῆς ἐργασίας. Παράλληλως ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ οἴκου Powell Duffryn Technical Services Ltd ἡ μηχανικὴ ἐκμετάλλεσις καὶ ἐπεξεργασία τῶν λιγνιτῶν Πτολεμαΐδος.

γ) ὡς πρὸς τὴν σιδηρομεταλλουργίαν: Ἡ μελέτη, γενομένη ὑπὸ τοῦ βρετανικοῦ οἴκου Mackenzie Engineering Ltd, ἐκρίθη ὑπὸ ἀρμοδίας ἐξ Ἑλλήνων εἰδικῶν ἐπιτροπῆς ἱκανοποιητικῆ.

δ) ὡς πρὸς τὸ ἄζωτον καὶ τὴν σόδα: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Χημικῶν Προϊόντων καὶ Λιπασμάτων, ἀναθέασα τὴν σχετικὴν ἐργασίαν εἰς τὸν γερμανικὸν οἶκον Lurgi, παρουσίασε μελέτας ἐπὶ τοῦ ἄζωτου καὶ τῆς σό-

δας. Ἀμφότεραι ὅμως δὲν ἐκρίθησαν ἱκανοποιητικαὶ καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἔταιρεία αὐτὴ τὴν μὲν μελέτην τοῦ ἀζώτου συνεπλήρωσεν ἐσχάτως, ἀνέθεσε δὲ τὴν ἐκπόνησιν νέας μελέτης τῆς πόδας εἰς τὸν ἀμερικανικὸν οἶκον «The H.E. Ferguson Company, New York».

Ἡδὴ καταβάλλονται προσπάθειαι ἐκ μέρους τοῦ κράτους διὰ τὴν ἀνάθεσιν εἰς ἀμερικανικὸν οἶκον τῆς ἐκπονήσεως μελετῶν διὰ τὸ μεταλλικὸν μαγνήσιον καὶ τὰ προϊόντα τοῦ μαγνησίτου.

Διὰ τοῦ ἐνεργειακοῦ προγράμματος ἀποσκοπεῖται ἡ ἐξασφάλις ἀφθόου καὶ εὐθηνῆς κινητηρίου δυνάμεως διὰ τὴν βιομηχανίαν καὶ εἰδικώτερον τοὺς ὑπὸ ἴδρυσιν βασικοὺς βιομηχανικοὺς κλάδους, παραλλήλως δὲ ἡ προώθησις τῶν ἄλλων παραγωγικῶν κλάδων ὡς καὶ ἡ τόνωσις τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἡ σχετικὴ ἔλλειψις ἀπετέλεσε μέγχοι τοῦδε ἀφ' ἑνὸς ἀνασταλτικὸν παράγοντα τῆς ἐν γένει οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀφ' ἑτέρου αἰτίαν σοβαρῆς συναλλαγματικῆς ἀφαιμάξεως (εἰσαγωγῶν καυσίμων).

Ἡδὴ ἐγένετο ἡ γενικὴ μελέτη ὑπὸ τῆς εἰδικῆς μετακληθείσης ἀποστολῆς τῆς Ἀμερικανικῆς ἔταιρείας EBASCO, ἣτις καὶ θὰ εἶναι ὁ τεχνικὸς σύμβουλος τῆς ἰδρυθείσης δημοσίας ἐπιχειρήσεως ἠλεκτρισμοῦ, τοῦ φορέως δηλ. τῶν ἔργων. Κύριος σκοπὸς τῆς ἐγκριθείσης πρώτης φάσεως τοῦ ἐνεργειακοῦ προγράμματος εἶναι ἡ ἐκτέλεσις τεσσάρων ἐνεργειακῶν ἔργων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τρία ὑδροηλεκτρικὰ (τῶν ποταμῶν Λούρου, Λάδωνος καὶ Βόδα) καὶ ἓνα θερμικὸν παρὰ τὴν Χαλκίδα, μετὰ τῶν γραμμῶν μεταφορᾶς ὑψηλῆς τάσεως 150 K.V. καὶ τῶν δικτύων διανομῆς τάσεως 15 K.V. Τὰ ἔργα ταῦτα, τῶν ὁποίων τὰ ἐγκαίνια ἐγένοντο τὴν 17ην Αὐγούστου 1950, ὑπολογίζεται ὅτι θὰ τριπλασιάσουν σχεδὸν τὴν σήμερον διατιθεμένην εἰς τὴν χώραν ποσότητα ἐνεργείας. Παραλλήλως θὰ ἀρχίσῃ ἡ ἀξιοποίησις τῆς λεκάνης τῆς Πτολεμαίδος, ὅπου ἡ κυρία προσπάθεια θὰ γίνῃ κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ ἐνεργειακοῦ προγράμματος. Ἡ δαπάνη τῶν ἔργων ὑπελογίσθη εἰς 83,3 ἑκατ. δολλάρια, προεβλέφθη δὲ συμβολὴ τῆς ἀμερικανικῆς βοηθείας καὶ τῶν πόρων τῆς ἐλληνοϊταλικῆς συμφωνίας οἰκονομικῆς συνεργασίας (ἐπανορθώσεις) (1). Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀνέλαβε νὰ διαθέσῃ τὰ εἰς δραχμὰς κονδύλια τῆς ἀνωτέρω δαπάνης.

1) Εἰς τὴν συμφωνίαν οἰκονομικῆς συνεργασίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας προβλέπεται ἡ διάθεσις ἐντὸς μιᾶς πενταετίας ποσοῦ 20—35 ἑκατ. δολλαρίων διὰ τὴν μελέτην καὶ τὰ ἐφόδια ἐκτελέσεως τῶν ὑδροηλεκτρικῶν ἔργων (Λάδωνος καὶ Βόδα).

Υ. Η ΕΚΤΕΛΕΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Τὰ χορηγηθέντα ποσὰ διὰ τὴν χρηματοδότησιν τοῦ ἑλληνικοῦ προγράμματος ἀνορθώσεως ἀνῆλθον κατὰ τὴν διετίαν 1948]50 εἰς 552,2 ἑκατομ. δολλαρίων, μὲ τὴν κάτωθι ἀνάλυσιν:

	1]4]1948—30]6]1949	1]7]1949—30]6]1950	Σύνολον
	ἑκατ. δολλάρια		
* Ἀμεσος βοήθεια	191,7	156,3	348,0
* Ἐμμεσος βοήθεια	80,1	124,1 (1)	204,2
Σύνολον	271,8	280,4	552,2

Αἱ κύριαι διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἔτους εἰς τὴν σχέσιν ἀμέσου καὶ ἐμμέσου βοηθείας συνίστανται εἰς τὰ ἑξῆς: α) Ἡ ἀναλογία μεταξὺ ἀμέσου καὶ ἐμμέσου βοηθείας μετεβλήθη (71 : 29 κατὰ τὸ 1948]49 καὶ 56 : 44 κατὰ τὸ 1949]50). β) Ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀμέσου βοηθείας κατὰ τὸ 1949]50 καθυστέρησε λόγῳ τῆς βραδύτητος τῆς ἐγκρίσεως καὶ ἄλλων δυσχερειῶν, ἐνῶ ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐμμέσου, ἀντιθέτως πρὸς τὸ 1948]49, ἐβάδισε γοργῶς, λόγῳ τῆς ὑποτιμῆσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν νομισμάτων, τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ 50 % τῶν εισαγωγῶν καὶ τῶν δυσκολιῶν τῆς ἀμέσου βοηθείας.

Τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῶν ἀνωτέρω ποσῶν διετέθη δι' ἀγαθὰ τρεχουσῶν ἀναγκῶν. Δι' ἐφόδια ἀνασυγκροτήσεως ἐχρησιμοποιήθησαν ἐν συνόλῳ 130 ἑκατ. δολλάρια περίπου, ἕξ ὧν 44 ἑκατ. κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος καὶ 86 ἑκατ. κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος.

Πλὴν τῶν 130 ἑκατ. δολλαρίων, τῶν χρησιμοποιηθέντων κατὰ τὴν διετίαν 1948]50 ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς ΕΠΑ διετέθησαν, κατὰ τὴν αὐτὴν περιόδον, διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν ἕτερα 3 ἑκατ. δολλάρια ἐκ τοῦ παλαιότερου προγράμματος τῆς Α.Μ.Α.Γ. Πρόκειται περὶ τοῦ ἐκτελεσθέντος κατὰ τὴν διετίαν 1948]50 ἔργου ἐκ κεφαλαίων τῆς δοθείσης βοηθείας κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ δόγματος Τρούμαν. Ἡ βοήθεια αὕτη, κατὰ βάσιν στρατιωτικὴ καὶ συντηρήσεως, περιεῖχε καὶ κονδύλια δι' οἰκονομικὴν ἀποκατάστασιν καὶ ἀνάπτωξιν. Συνεπῶς, ἀπερροφήθη ἐκ τοῦ συνολικοῦ ὕψους τοῦ προγράμματος ἀνασυγκροτήσεως τῆς διετίας 1948]50 (152,7 ἑκατ.) τὸ 87,4 % (133 ἑκατ.).

Ἐπὶ πλεόν τῶν ὡς ἄνω ἀνοικεισῶν πιστώσεων, ἀνελήφθησαν ὑποχρεώσεις διὰ πληρωμὴν γενομένων παραγγελιῶν ἕξ 1,843 ἑκατ. δολλ. Ἐπι-

1) Ἀρχικῶς κατελογίσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα 107,3 ἑκατ. δολλ. ἕξ ἐμμέσου βοηθείας. Εἰς τὸ ποσὸν ὅμως τοῦτο προσετέθησαν 16,8 ἑκατ. (8 ἑκατ. ἐκ πολυμερῶν, 7,5 ἀπὸ τὸ Ἦνωμ. Βασιλεῖον, 1 ἀπὸ Γαλλίαν καὶ 0,250 ἀπὸ Αὐστρίαν). Ἐπὶ πλεόν πιστεύεται ὅτι θὰ προσεθῆ 1 ἑκατ. εἰς βάρος τῆς Δυτ. Γερμανίας, ὥστε ἡ ἔμμεσος βοήθεια θὰ ἀνέλθῃ τελικῶς εἰς 125,1 ἑκατ. καὶ ἡ συνολικὴ βοήθεια εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1949/50 εἰς 281,4 ἑκατ. δολλ. Ἐκ τῶν 125,1 τῆς ἐμμέσου βοηθείας 90,3 ἐλήφθησαν διμερῶς καὶ 34,8 πολυμερῶς.

προσθέτως είχε συμπληρωθῆ ἡ διαδικασία διὰ τὴν διάθεσιν 14,466 ἑκατ. δολλ., ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἐξεδόθησαν ἐξουσιοδοτήσεις προμηθείας διὰ τὸ πρόγραμμα ἐνεργείας ἴηφους 10,955 ἑκατ. δολλαρίων. Μεταξὺ τῶν διαφόρων τομέων ὑπάρχει μεγάλη ἀνισότης εἰς τὴν ἀπορρόφησιν. Ὁρισμένοι τομεῖς, ὡς ὁ οἰκισμὸς καὶ οἱ σιδηρόδρομοι, ὑπερέβησαν σημαντικῶς τὸ δι' αὐτοὺς ἀναγραφόμενον κονδύλιον εἰς τὸ πρόγραμμα· ἄλλοι τομεῖς, ὡς οἱ λιμένες καὶ ἡ δημοσία υγεία, ἀπερρόφησαν περίπου ὅσα ποσὰ ἐπρογραμματίσθησαν δι' αὐτοὺς, ἐνῶ ἕτεροι τομεῖς, ὡς ἡ ὑδροηλεκτρικὴ ἐνεργεια καὶ τὰ μεταλλεῖα, ἀπερρόφησαν μικρὸν τμήμα τῶν προγραμματισθέντων ποσῶν. Ὁ ἰδιωτικὸς τομεὺς (δάνεια ἀνασυγκροτήσεως πρὸς ἐπιχειρήσεις) ἀπερρόφησε κατὰ τὴν διετίαν 25 περίπου ἑκατ. δολλάρια, ἦτοι τὰ 19% τοῦ συνόλου.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀπορρόφησις αὕτη δὲν σημαίνει καὶ πραγματικὴν χρησιμοποίησιν τῶν περὶ ὧν πρόκειται ἐφοδίων ἀνασυγκροτήσεως, δεδομένου ὅτι ἀπαιτεῖται συνήθως διάστημα τοῦλάχιστον ἔτους, μετὰ τὸ ἀνοίγμα τῆς σχετικῆς πιστώσεως, διὰ τὴν ἀφίξιν τῶν παραγγελιομένων εἰδῶν. Οὔτω ἐκ τῶν παραγγελθέντων ἐφοδίων κατὰ τὴν διετίαν 1948]50 ἔφθασαν εἰς τὴν χώραν μέχρι τῆς 30 Ἰουνίου 1950 εἶδη ἀξίας 33 ἑκατ. δολλαρίων, ἦτοι τὸ 25,4%.

Παραλλήλως ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὀλόκληρον τὸ ποσὸν τὸ συμφωνηθὲν νὰ ἀπορροφηθῆ κατὰ τὸ 1949]50 ἐκ τῶν ἰταλικῶν ἐπανορθώσεων.

Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς τεχνικῆς βοηθείας, τὰ ὁποῖα διετέθησαν μέχρι τῆς 15 Μαΐου 1950 εἰς τὰ Κράτη τοῦ ΕΠΑ, ἐχορηγήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ μεγαλύτερα μερὶς (3.450.622 δολλ.). Τὰ ποσὰ ταῦτα ἐδαπανήθησαν διὰ μελέτας ἔργων ὑπὸ ξένων, ἀμοιβάς ἀμερικανῶν εἰδικῶν, ἐκπαίδευσιν ἑλλήνων εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν κ.λ.π.

Ἀπὸ ἀπόψεως δραχμῶν, παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος παρήχθησαν 1.433 δισεκατομμύρια κατὰ δὲ τὸ δεύτερον 3.643 δισεκατομμύρια. Τμήμα τοῦ εἰς δραχμὰς ἀντισταθμίσεως τῆς βοηθείας ἐδεσμεύθη ὑπὲρ τοῦ προϋπολογισμοῦ, τοῦ ὁποῖου ἐκάλυψεν οὐσιαστικῶς τὰ ἐλλείμματα (823,9 διὰ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1948]49 καὶ 1.650 διὰ τὸ ἔτος 1949]50). Ἡ διάθεσις τόσον μεγάλων ποσῶν ἐκ τῶν δραχμῶν τῆς βοηθείας διὰ δημοσιονομικοὺς σκοποὺς (περίπου 50%), ἀπετέλει μὲν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην λόγῳ τῶν μεγάλων ἐκτάκτων δαπανῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ δὲν εὐρίσκετο ὁμως ἔξω τῶν σχολῶν τοῦ ΕΠΑ, ἀφοῦ ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἀξιοποίησις τῆς βοηθείας.

Διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν, αἱ ἐξουσιοδοτηθεῖσαι ἀναλήψεις ἐκάλυψαν κατὰ τὴν διετίαν συνολικὸν ποσὸν 1.350 δισεκ. δραχμῶν καὶ εἰδικώτερον κατὰ μὲν τὸ ἔτος 1948]49 ἐν συνόλῳ 536,5 δισεκ. δρχ. διὰ δὲ τὸ 1949]50 813,5 δισεκ. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῶν τὰ ἑξῆς:

α) Συνολικῶς κατὰ τὰ δύο ἔτη τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προγράμματος ἀνορθώσεως ἐν Ἑλλάδι ἐξετελέσθησαν ἔργα ἀξίας 1.212 δισεκ.

δραχμῶν, καλύψαντα τὸ 28% τοῦ συνολικοῦ ὕψους δραχμῶν τοῦ τετραετοῦς προγράμματος. Ὡς φαίνεται εἰς τὸν παρατιθέμενον πίνακα VIII, εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς τοῦ προγράμματος παρατηρήθη ἄνισος ἐξέλιξις. Οἱ τομεῖς τῆς ἐνεργείας, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν μεταλλείων ἐπραγματοποίησαν κατὰ τὴν διετίαν 1948]50 μικρὸν τμῆμα τοῦ προγραμματισθέντος ἔργου. Ἀντιθέτως, οἱ τομεῖς τῆς στεγάζσεως καὶ τῶν συγκοινωνιῶν καὶ ἐν μέρει οἱ τῆς πρωτογενοῦς παραγωγῆς, ἐσημείωσαν ἀρκετὴν πρόοδον. Ἡ δοθεῖσα προτίμησις εἰς τοὺς τομεῖς τούτους ὑπῆρξε τρόπον τινὰ ὑποχρεωτική, ἅψ' ἐνὸς διότι ὑπῆρχεν ἀδυναμία ἐκτελέσεως ἔργων εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς ἐξ αἰτίας τοῦ πολέμου καὶ ἅψ' ἑτέρου διότι ἡ ἐκτέλεσις οἰκιστικῶν καὶ συγκοινωνιακῶν ἔργων ἐπαιγουσῆς φύσεως ἀπετέλει βασικὴν προϋπόθεσιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ὡς πρὸς τινὰ δὲ ἔργα καὶ ἀνάγκην ἐθνικὴν (π.χ. ὁδοὶ διὰ στρατιωτικῶν σκοποῦς καὶ οἰκισμοὶ διὰ πρόσφυγας).

β) Αἱ ἀρχικαὶ προβλέψεις ἀπορροφῆσεως δραχμῶν διὰ τὰς ἐσωτερικὰς δαπάνας τῆς ἀνασυγκροτήσεως ἦσαν σημαντικῶς μεγαλύτεραι καὶ συγκεκριμένως 1.003 δισεκ. διὰ τὸ 1948]49 καὶ 1.032 διὰ τὸ 1949]50. Ἡ ἐπὶ ἔλαττον διαφορὰ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν περικοπὴν τῶν διαθέσιμων δραχμῶν λόγῳ τῆς χρησιμοποίησεώς των δι' ἄλλους σκοποῦς. Τὰ ἐκάστοτε παραμένοντα ὑπόλοιπα (π.χ. 125,7 δισεκ. τὴν 30]6]1950) ἀποτελοῦν ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις διὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἔργων.

γ) Ὁ ρυθμὸς τῆς ἀπορροφῆσεως τῶν δραχμῶν ἐπεταχύνθη σημαντικῶς κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 1949]50, ἐν συγκρίσει πρὸς οἰανδήποτε προηγουμένην περιόδον, τριπλασιασθεὶς σχεδὸν τὸν Ἰούνιον 1950 ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν μέσον μηνιαῖον ὄρον τῶν πρώτων 18 μηνῶν τοῦ προγράμματος. Διὰ πολλοὺς μάλιστα τομεῖς, ὡς τὸν οἰκισμὸν καὶ τὴν συγκοινωνίαν, θὰ ἦτο ἐφικτὴ ἡ χρησιμοποίησις πολὺ μεγαλυτέρου ποσοῦ δραχμῶν, ἂν ὑπῆρχον διαθέσιμοι.

δ) Πλὴν τῶν κεφαλαίων τοῦ ΕΠΑ ἐχρησιμοποιήθησαν δι' ἐσωτερικὰς δαπάνας τῆς ἀνασυγκροτήσεως καὶ κεφάλαια τῆς Α.Μ.Α.Γ. (βοήθεια δόγματος Τρούμαν) καὶ δὴ 170 δισεκ. κατὰ τὸ 1948]49 καὶ 29,9 δισεκ. κατὰ τὸ 1949]50. Τοιοῦτοτρόπως τὸ σύνολον τῶν διατεθεισῶν δραχμῶν δι' ἐκτέλεσιν ἔργων ἀνῆλθεν εἰς 694,2 δισεκ. κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος καὶ 717,7 κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος.

ε) Ἡ χρηματοδότησις τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων μὲ δάνεια ἀνασυγκροτήσεως ἐνεφάνισεν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, καθυστέρησιν λόγῳ τῆς βραδείας τῆς ἐγκρίσεως τοῦ προγράμματος, τῆς γραφειοκρατικῆς διαδικασίας, ὡς καὶ τῆς σχετικῆς ἀπροθυμίας τῶν ἰδιωτῶν πρὸς σύναψιν δανείων κατὰ τὴν διάρκειαν ἰδίως τῆς πολεμικῆς περιόδου. Ἡ παροχὴ δανείων ἀνασυγκροτήσεως διὰ κεφαλαίων τῆς ΕΠΑ ἤρχισε κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1948]49. Μέχρι τέλους Ἰουνίου 1950 ἐχορηγήθησαν ἐν συνόλῳ 45.162 ἑκατ. δραχμῶν

ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πλεῖστον ἀφορᾷ γεωργικὰ (15,9 δισεκ.) καὶ βιομηχανικὰ (15,8 δισεκ.) δάνεια. Ἦτοι ἐπὶ συνόλου δαπανηθέντων κατὰ τὴν διετίαν κεφαλαίων ΕΠΑ ἐκ 1.212 δισεκ. δραχμῶν μόνον τὸ 3,7% ἐχορηγήθη εἰς τὸν ἰδιωτικὸν τομέα. Ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς Α.Μ.Α.Γ. ἐχορηγήθησαν δάνεια συνολικοῦ ποσοῦ 19.628 ἑκατομ. δραχμῶν μέχρι τῆς 30-6-1950. Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας ἐσημειώθη μεγάλη ζήτησις ἰδιωτικῶν δανείων ἀνασυγκροτήσεως. Παραλλήλως ὁ ρυθμὸς τῆς χορηγήσεως δανείων ἐπεταχύνθη διὰ τοῦτο δὲ τὰ ἐγκριθέντα δάνεια καλύπτουν ποσὰ πολὺ μεγαλύτερα τῶν προγραμματισθέντων. Ἡ συμβολὴ πάντως τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν εἶναι μεγαλύτερα ἐκείνης, ἣτις φαίνεται ἐκ τῶν χορηγηθέντων ποσῶν, καθόσον οἱ δανεισθέντες συνέβαλον καὶ δι' ἰδίας συμμετοχῆς, ἣτις κατὰ κατώτατον ὄριον εἶναι 25-30%.

Ἡ μέχρι σήμερον πρόοδος τῆς ἀνασυγκροτήσεως κατὰ τομεῖς εἶναι ἡ ἀκόλουθος :

Εἰς τὸν τομέα **τῆς Γεωργίας καὶ τῆς Ἀλιείας** ἐγένοντο :

α) αἰσθηταὶ βελτιώσεις τῶν μεθόδων καλλιέργειας, προώθησις τῆς μηχανικῆς καλλιέργειας, τεχνικὸς ἐξοπλισμὸς τῶν ἰδρυμάτων γεωργικῆς ἐρεῦνης καὶ ἐκπαιδεύσεως, λειτουργία μεταβατικῶν γεωργικῶν σχολῶν, ἐντατικοτέρα καταπολέμησις τῶν ἀσθενειῶν, ἐπιτόπιος κατασκευὴ γεωργικῶν μηχανημάτων καὶ ἐργαλείων, ἐνίσχυσις τῆς σποροπαραγωγῆς καὶ τῆς δεινροκομίας, ἀξιοποίησις ἀλατούχων ἔδαφῶν, τόνωσις τῶν γεωργικῶν βιομηχανιῶν διὰ παροχῆς δανείων ἀνασυγκροτήσεως κλπ.

β) πρόοδος εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κτηνοτροφικοῦ κεφαλαίου, ὀργανωσις κτηνοτροφικῶν ἰδρυμάτων ἐρεῦνης καὶ κτηνιατρειῶν, ἐφαρμογὴ τελειοποιημένων μεθόδων ἀναπαραγωγῆς καὶ διατροφῆς τῶν ζώων, πρόγραμμα τεχνητῆς γονιμοποιήσεως κλπ.

γ) διάφορα δασικὰ ἔργα, φυτώρια δασικῶν δενδρουλλίων, ἔργα ἀναδασώσεως πρὸς ἀποφυγὴν ἰδίᾳ τῶν διαβρώσεων.

δ) ἀποκατάστασις τῶν ἀγροτῶν προσφύγων τοῦ ἀνταρτοπολέμου διὰ παροχῆς εἰς αὐτοὺς ἐργαλείων, ζώων, σπόρων κλπ.

ε) ἐκτέλεσις ὑδραυλικῶν καὶ ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων (ἀποξηραντικῶν, ἀποστραγγιστικῶν, ἀρδευτικῶν κλπ.) εἰς τὰς πεδιάδας Δράμας, Σερρῶν Θεσσαλονίκης, Ἄρτης, Θεσσαλίας κλπ. καὶ ἀντιπλημμυρικῶν ἔργων τῶν ποταμῶν Πηνειοῦ, Παμίσου, Μόρνου, Ἀχελώου, ὡς καὶ ἔργων ὑδρεύσεως εἰς τὴν περιοχὴν Πρωτευούσης.

στ) τόνωσις τῆς ἀλιείας διὰ παροχῆς δανείων ἀνασυγκροτήσεως εἰς τὰς ἀλιευτικὰς ἐπιχειρήσεις, χάρις εἰς τὰ ὁποῖα ἐβελτιώθη ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς ὁ ἀλιευτικὸς στόλος, ἐφωδιασθῆ με ψνκτικὰς ἐγκαταστάσεις. Παραλλήλως δὲ ἐμπλουτισμὸς τῶν λιμνῶν, μελέται ἀνεγέρσεως ἰχθυοσκαλῶν, ἑναρξίς ἐρευνῶν τοῦ ἑλληνικοῦ θαλασσίου πλοῦτου κλπ.

Εἰς τοὺς τομεῖς **τῶν μεταλλείων καὶ ἀλυκῶν** ἐγένοντο :

α) γεωφυσικαὶ καὶ γεωλογικαὶ ἔρευναι πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ ὑπογείου πλούτου εἰς χρῶμιον, μόλυβδον, ἄργυρον, λευκόλιθον, μαγγάνιον, βωξίτην, σιδηροπυρίτην κλπ.

β) μελέται λιγνιτοφόρων περιοχῶν Πτολεμαΐδος, Κύμης, Ἀλιβερίου, Σερρών, Ξυλοκάστρου, Ὀλυμπίας κλπ. καὶ ἔρευναι τῶν δυνατοτήτων ἐξευγενισμού τοῦ λιγνίτου διὰ κοκκοποιήσεως, πλινθοποιήσεως κλπ.

γ) δάνεια διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ ὑπογείου πλούτου, ὡς τοῦ σιδηροπυρίτου, τοῦ μολύβδου, τοῦ χρωμίου, τοῦ λευκόλιθου κλπ.

δ) μελέται τῶν ἀλυκῶν τῆς χώρας πρὸς ἐξοπλισμὸν τινῶν ἐξ αὐτῶν διὰ συγχρονισμένων ἐγκαταστάσεων καὶ ἐφαρμογὴν τῶν καλλιτέρων μεθόδων ἐκμεταλλεύσεως.

Εἰς τὸν τομέα **τῆς ἐνεργείας** ἐγένοντο :

α) ἐνίσχυσις τῶν ἐγκαταστάσεων ἠλεκτρικῶν ἐπιχειρήσεων διὰ χορηγήσεως δανείων.

β) μελέται διὰ τὴν κατάρτισιν προγραμμάτος ἐνισχύσεως τῶν ἐπαρχιακῶν ἠλεκτρικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ

γ) μελέται διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὑδροηλεκτρικῶν καὶ θερμοηλεκτρικῶν ἔργων.

Εἰς τὸν τομέα **τῆς βιομηχανίας** ἐγένοντο :

α) μελέται ἐπὶ τῆς σιδηρομεταλλουργίας, τῆς ναυτικῆς σιδηροβιομηχανίας κλπ., ὡς ἐλέχθη εἰς τὸ κεφάλαιον IV.

β) ἀποκατάστασις τῶν καταστροφέντων κατὰ τὸν ἀνταρτοπόλεμον ἐργοστασίων τῆς Ναούσης καὶ ἄλλων πόλεων.

γ) δάνεια εἰς ἰδιώτας ἐπιχειρηματίας πρὸς ἴδρυσιν ἢ ἐπέκτασιν τῶν ἐργοστασίων των (κυρίως χημικῆς, μεταλλουργικῆς, μηχανολογικῆς, οἰκοδομικῆς βιομηχανίας κ.λ.π.).

δ) μετάκλησις ομίδος βρετανῶν λογιστῶν διὰ τὴν παροχὴν συμβουλῶν καὶ τὴν ἄσκησιν οἰκονομολογιστικοῦ ἐλέγχου κατὰ τὴν χορήγησιν δανείων ἀνασυγκροτήσεως εἰς ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις.

Εἰς τὸν τομέα **τοῦ τουρισμοῦ** ἐγένοντο :

Ἔργα ἐπισκευῶν καὶ ἐξωραϊσμοῦ εἰς ξενοδοχεῖα, τουριστικὰ περίπτερα, μουσεῖα καὶ ἀρχαιολογικοὺς τόπους.

Εἰς τὸν τομέα **τῶν συγκοινωνιῶν** ἐγένοντο :

α) ἀνακαίνισις μεγάλου τμήματος τοῦ ὁδικοῦ δικτύου (ἐθνικῶν ἐπαρχιακῶν καὶ κοινοτικῶν ὁδῶν, μήκους 8.100 χιλμ.) καὶ ἀνέγερσις ἢ ἐπισκευὴ γεφυρῶν. Ἀρχικῶς ἐξετέλεσαν τὰ ἔργα ὁδοποιίας, ὡς καὶ ἄλλα δημόσια ἔργα, ἀμερικανικαὶ ἐργοληπτικαὶ εἰταιρεῖαι, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Σώματος τῶν Ἀμερικανῶν Μηχανικῶν, ἀπὸ τοῦ 1949 ὅμως ἐκτελοῦνται ὑπὸ τῶν ἐλλήνων ἐργολάβων ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων ἔργων.

β) ἀποκατάστασις τοῦ συνόλου σχεδὸν τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου,

ΕΚΤΕΛΕΣΙΣ ΤΟΥ ΕΙΣ ΔΡΑΧΜΑ Σ

α)ὰ	ΤΟΜΕΙΣ	Πρόγραμμα τετραετίας 48 52	Πρόγραμμα διετίας 48 50	Προβλέψεις διετίας 48 50	Ἀξία ἔκτε διετίας 1) 1948 - 49
1.	Ἐγγειοβελτιωτικά	508.060	198.060	164.636	45.024
2.	Ἐνέργεια	419.400	45.000	5.000	—
3.	Γεωργία, Κτηνοτροφία, Δάση, Θήρα, ἐπεξεργ. Γεωφ. προϊόντ.	495.730	184.930	123.667	25.176
4.	Ἀλιεία	26.300	7.800	11.100	—
5.	Μεταλλεία, Ἄλυκαί	31.620	7.120	2.310	241
6.	Λιγνιτωρυχεία	13.710	3.710	—	—
7.	Βιομηχανία	400.700	58.700	19.000	500
8.	Τουρισμός	115.250	45.250	15.250	3.185
9.	Ὅδοι	504.230	294.230	235.790	110.207
10.	Σιδηρόδρομοι	222.300	125.300	101.322	52.527
11.	Λιμένες	192.570	109.570	72.252	32.551
12.	Ἀεροπορία	173.000	36.000	11.630	—
13.	Τηλεπικοινωνία	31.550	10.550	8.000	—
14.	Ὀικισμός καὶ ἄστικά ὕδραυ- λικά ἔργα	829.500	441.900	395.800	227.700
15.	Ὑγεία	2.14.240	99.240	61.600	6.015
16.	Ἐκπαίδευσις κλπ.	163.940	64.740	40.913,5	5.651
17.	Πρόνοια	—	—	—	—
18.	Διάφορα	—	—	22.696,5	1.105
19.	Τεχνικὴ βοήθεια	—	—	57.026	14.310
20.	Δαπάναι δι' ἄνοιγμα πιστώ- σεων	—	—	12.000	—
		4.332.100	1.732.100	1.349.993	524.192

ΠΙΝΑΞ VII

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Είς εκατομμύρια δραχμών

λεσθέντων 1948/50	ἔργων Σύνολον	% ἐπὶ τοῦ τετραετοῦς Προγράμματος	% ἐπὶ τοῦ διετοῦς Προγράμματος	% ἐπὶ τῶν γεννημένων Προβλέψεων	Ἔργων ΑΜΑΓ 1948/50	Γενικὸν Σύνολον Ἔργου 1948/50
2) 1949/50						
103.576	148.600	29,2	75,0	90,2	16.878	165.478
4.400	4.400	1,0	9,8	88,0	—	4.400
9.608	114.784	23,1	62,1	92,8	41.377	156.161
7.653	7.653	29,1	98,1	68,9	2.200	9.853
1.477	1.718	5,4	24,1	74,4	2.000	3.718
—	—	—	—	—	—	—
15.828	16.328	4,1	27,8	85,9	8.496	24.824
9.497	12.682	11,0	28,0	83,2	—	12.682
101.808	212.015	42,0	72,0	89,9	43.695	255.710
47.915	100.442	45,2	80,1	99,1	23.639	124.081
30.590	63.141	32,8	57,6	87,4	2.151	65.292
5.578	5.578	3,2	15,5	48,0	2.809	8.387
4.991	4.991	15,8	47,3	62,4	1.548	6.539
140.264	367.964	44,3	83,3	92,9	13.000	380.964
39.719	45.734	22,4	46,0	74,2	22.663	68.387
28.194	33.845	20,6	52,3	82,7	2.340	36.185
20.334	21.439	—	—	94,5	17.000	21.534
24.361	38.671	—	—	82,2	95	38.671
12.000	12.000	—	—	100,0	—	12.000
687.793	1.211.985	28%	70%	89,8	199.891	1.411.876

ΚΡΟΤΗΣΙΣ
ΕΙΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ ΕΚ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ
& Α.Μ.Α.Γ.

ΠΙΝΑΞ VIII

& ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ ΕΙΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ					ΔΙΑΘΕΣΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	
ΙΔΙΩΤΙΚΑ						
1948 — 49 (μέχρι 30-6-49)	1949 — 50 (από 1-7-49 έως 30-6-50)	1948 — 50 7 + 8	Σύνολον 1948—50 6 + 9	% 10 : 3	Κεφάλαια διατεθέντα παρά ΑΜΑΓ	Κεφάλαια διατεθέντα παρά ΕΠΑ
7	8	9	10	11	12	13
—	—	—	6.108,1	105,31	—	6.108,1
—	—	—	437,7	7,55	—	437,7
3.841,8	2.123,2	5.965,0	5.965,0	48,50	—	5.965,0
578,7	1.357,6	1.936,3	18.703,4	90,79	289,2	18.414,2
61,6	679,9	741,5	943,1	58,94	10,9	932,2
—	—	—	7.377,9	74,52	—	7.377,9
—	—	—	107,1	53,55	—	107,1
—	—	—	—	—	—	—
129,5	541,3	670,8	690,0	27,60	163,3	526,7
2.830,1	11.284,3	14.114,4	14.744,4	58,27	372,7	14.371,7
—	179,2	179,2	771,3	64,27	—	771,3
—	—	—	8.814,5	6,86	1.073,0	7.741,5
—	2.599,9	2.599,9	28.131,9	156,29	70,0	28.061,9
—	—	—	4.514,8	105,00	230,0	4.234,8
—	—	—	1.213,0	33,69	—	1.213,0
—	—	—	1.213,0	33,69	—	2.659,7
—	—	—	2.659,7	85,80	—	2.659,7
—	—	—	12.839,6	166,75	101,0	12.758,6
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	6.486,7	104,62	607,5	5.879,2
—	—	—	4.754,8	97,04	—	4.754,8
—	—	—	3.094,0	99,81	—	3.094,0
7.441,7	18.207,1	26.207,1	133.414,0	87,38	2.967,6	130.446,4
—	—	—	18,4	0,01	—	18,4
—	—	—	133.432,4	87,39	—	130.464,8

ἐν οἷς τῆς γραμμῆς Ἀθηνῶν-Θεσσαλονίκης, τῆς ὁποίας ἐγένοντο τὰ ἐγκαί-
νια τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1949, ἐφοδιασμός εἰς τροχαῖον ὑλικόν, ἀνασυγκρό-
τησις κτιρίων, σταθμῶν, μηχανοστασίων, ὑδατοδεξαμενῶν, στρώσις βοηθη-
τικῶν γραμμῶν, ἀποκατάστασις σηραγγῶν κλπ.

γ) ἐφοδιασμός τῆς χώρας εἰς αὐτοκίνητα πάσης φύσεως.

δ) ἀποκατάστασις τῶν καταστραφέντων λιμένων, λιμενοβοραχιόνων, προ-
κυμαιῶν, κυματοθραυστῶν, καὶ ἐφοδιασμός εἰς ρυμουλκία, βυθοκόρους καὶ
λοιπὸν συγχρονισμένον μηχανικὸν ἐξοπλισμὸν.

ε) μέρηματα διὰ τὴν ἀπόκτησιν συγχρονισμένων ἀκτοπλοϊκῶν σκαφῶν
διὰ παραγγελίας ναυπηγήσεως εἰς Ἰταλίαν, ἐκ τῶν κεφαλαίων τῶν Ἰταλικῶν
ἐπανορθώσεων, ἔξ πλοίων προοριζομένων διὰ μεσογειακὰς καὶ ἀκτοπλοϊκὰς
γραμμάς.

στ) κατασκευὴ νέων ἀεροδρομιῶν καὶ ἐπισκευὴ παλαιῶν, ἀνασυγκρό-
τησις μετεωρολογικῶν σταθμῶν καὶ τηλεπικοινωνιακῶν ἐγκαταστάσεων εἰς
τὰ ἀεροδρόμια κλπ.

ζ) ὀργάνωσις τῆς τηλεπικοινωνιακῆς ὑπηρεσίας τοῦ κράτους καὶ ἀπο-
κατάστασις ὡς καὶ ἐπέκτασις τῶν τηλεπικοινωνιακῶν ἐγκαταστάσεων, σύστα-
σις τοῦ Ὁργανισμοῦ Τηλεπικοινωνιῶν κλπ.

Εἰς τὸν τομέα τοῦ **οἰκισμού** ἐγένοντο :

α) 1332 ἀστικά οἰκήματα.

β) ἐπισκευὴ ἀγροτικῶν κατοικιῶν καὶ ἴδρυσις 6.620 πυρήνων ἀγροτι-
κῶν κατοικιῶν.

γ) χορήγησις ὑλικῶν διὰ στέγασιν. Αὐτοστέγασις 38.087 οἰκογενειῶν.

δ) στεγαστικὴ βοήθεια εἰς τοὺς ἐπαναπατριζομένους ἀναρτοπλήκτους.

ε) ἔργα ἀποκαταστάσεως τοῦ δικτύου ὑδρεύσεως καὶ ἀποχετεύσεως
Πρωτευούσης.

στ) ἐπισκευή, κατασκευὴ καὶ ἐξοπλισμός σχολικῶν κτιρίων.

Εἰς τὸν τομέα **τῆς δημοσίας ὑγείας** ἐγένοντο :

α) ἴδρυσις νοσοκομείων, σανατορίων, ὑγειονομικῶν κέντρων, σχολῶν
ἀδελφῶν νοσοκόμων καὶ συγχρονισμένων ἀποθηκῶν ὑγειονομικοῦ ὑλικοῦ.

β) ἐντατικὴ καταπολέμησις τῆς ἐλονοσίας καὶ τῆς φυματιώσεως.

γ) βελτίωσις τῶν κοινοτικῶν ὑδρεύσεων καὶ ἀποχετεύσεων.

ε) συνδρομὴ πρὸς τοὺς ἀναπήρους διὰ τὴν ἀποκατάστασίν των.

Εἰς τὸν τομέα τέλος **τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως** ἐγένοντο
ἔργα ἀνασυγκροτήσεως πολλῶν ἐπαγγελματικῶν Σχολῶν.

Ἡ γενικὴ ἐνημέρωσις ἐπὶ τῆς προόδου τῆς ἀνορθώσεως γίνεται δι'
ἀνακοινώσεων τοῦ Ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, διὰ τοῦ ἐβδομαδιαίου περιοδι-
κοῦ τοῦ ἐκδιδομένου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον
«Ἄγων Ἐπιβιώσεως», διὰ δημοσιῶν ἐκθέσεων, καὶ διὰ τῶν τριμηνιαίων

ἐκθέσεων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν ΔΟΣ, αἱ ὁποῖαι, μετὰ τὴν ὑποβολὴν των, δημοσιεύονται καὶ κυκλοφοροῦν εὐρύτατα ὡς παράρτημα τοῦ ἑβδομαδιαίου περιοδικοῦ. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι, συμφώνως πρὸς ρητὴν διάταξιν τοῦ νέου νόμου 1439]1950 περὶ ὀργανώσεως τοῦ Ἑπουργείου Συντονισμοῦ, ὁ Ἑπουργὸς «ἀναφέρει εἰς τὴν Βουλὴν ἀνὰ τρίμηνον δι' ἐκτέλεσώς του περὶ τοῦ προγράμματος ἀνασυγκροτήσεως καὶ τῆς προόδου τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ» Ἡδη, ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τοῦ τρίτου ἔτους (Ἰούλιος 1950), κατετέθη εἰς τὴν Βουλὴν ἐκθέσεις τοῦ Ἑπουργοῦ, περιλαμβάνουσα ἀπολογισμὸν τῆς προσπάθειάς πρὸς ἀνόρθωσιν κατὰ τὴν διετίαν 1948]50.

Λιὰ τὴν ἀμεσωτέραν ἀντίληψιν τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν ὀργανώθησαν Περιφερειακὰ Συνέδρια Ἀνορθώσεως, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐπιτυχίαν τόσον ἀπὸ οὐσιαστικῆς ὅσον καὶ ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως. Μέχρι τέλους Αὐγούστου 1950 ἔλαβον χώραν πέντε τοιαῦτα Περιφερειακὰ Συνέδρια Ἀνορθώσεως, ἦτοι εἰς τὴν Κεντρικὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην, τὴν Ἡπειρον, τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν.

ΥΙ. Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία ἤδη καὶ προπολεμικῶς δὲν ἐνεφάνιζεν ὄψιν ὑγινοῦς καὶ ἰσορροπικοῦ οἰκονομίας, πάσχουσα ἀπὸ ἑλλειψιν κεφαλαιουχικοῦ ἐξοπλισμοῦ, κακὴν διάρθρωσιν τοῦ ἰσοζυγίου λογαριασμῶν, μόνιμον ὑποπασχόλησιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ χαμηλὴν στάθμην διαβιώσεως αὐτοῦ. Ὁ πόλεμος, ἡ κατοχὴ καὶ αἱ μεταπολεμικαὶ περιπέτειαι ὥξυναν τὸ μόνιμον οἰκονομικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, μὲ συνέπειαν τὴν διεύρυνσιν τῆς δυσαναλογίας πόρων καὶ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἔτι μεγαλυτέραν πῶσιν τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τοῦ λαοῦ. Ἡ ἐπιδεινώσις ἐξεδηλώθη μὲ ἔντονον νομισματικὸν πληθωρισμὸν, ταχὺν ρυθμὸν ὑψώσεως τῶν τιμῶν, μεγάλα ἑλλείμματα εἰς τὸν προὔπολογισμὸν, χειροτέρευσιν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἰσοζυγίου λογαριασμῶν κ.λ.π.

Ἀπὸ ἐνὸς ὅμως ἔτους ὠρισμέναι ἐκδηλώσεις τῆς ἐπιδεινώσεως τείνουσιν ἀμβλυνοῦν. Τοῦτο ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν οὐσιαστικὴν λήξιν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἐκ ταύτης βελτίωσιν τῶν γενικῶν συνθηκῶν ὡς καὶ εἰς τὸν ὀμαλώτερον ἐφοδιασμὸν τῆς καταναλώσεως διὰ μεγαλυτέρας ἐγχωρίου παραγωγῆς καὶ δι' εἰσαγωγῶν χρηματοδοτουμένων ὑπὸ τῆς ξένης βοήθειας. Ἐν τούτοις, δὲν εἶναι μικρὰ καὶ ἡ συμβολὴ τῶν ἐκτελεσθέντων ἔργων καὶ διὰ τῶν ἔργων ἀποκαταστάσεως τοῦ συγκοινωνιακοῦ συστήματος, τὰ ὁποῖα κατέστησαν δυνατὰ καὶ σχετικῶς εὐθηνὰς τὰς μεταφορὰς ἀγαθῶν ἐντὸς τῆς χώρας.

Ἡ σημειωθείσα βελτίωσις ἐκδηλοῦται κυρίως εἰς τὴν συγκράτησιν τῆς

έσωτερικῆς καὶ ἔξωτερικῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος.

Ὁ τιμάρριθμος κόστους ζωῆς διетηρήθη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1949 σχεδὸν σταθερός, σημειώσας ἑλαφρὰς μόνον διακυμάνσεις (1) παρὰ τὴν αὔξησιν τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας ἐντὸς τοῦ 1949 κατὰ 50%. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς παραγωγῆς καὶ αἱ μεγαλύτεραι εἰσαγωγαὶ ἀγαθῶν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀπορρόφησιν τῶν ἠϋξημένων μέσων πληρωμῆς. Ἐξ ἄλλου, παρὰ τὴν ὑποτίμησιν τῆς δραχμῆς ἔναντι τοῦ δολλαρίου (κατὰ 33%) ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1949 (2) δὲν ὑψώθησαν αἱ τιμαὶ τῶν εἰσαγομένων εἰδῶν, λόγω τῆς πτώσεως τῶν διεθνῶν τιμῶν. Ἡ τιμὴ τῆς χρυσῆς λίρας, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε μεταπολεμικῶς τὸ κυριώτερον μέσον ἀποθησαυριστικῆς ἀποταμιεύσεως, ἐσταθεροποιήθη περὶ τὸ ἐπίπεδον τῶν 225 χιλ. δραχ. Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας μάλιστα (πρὸ τοῦ πολέμου τῆς Κορέας) ἐσημείωσε πτωτικὴν πορείαν, κυμανθεῖσα εἰς τὰς 200 - 225 χιλ. δραχ. Οἱ λόγοι τῆς ὑποτιμήσεως καὶ τῆς σταθεροποιήσεως δὲν εἶναι μόνον διεθνεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικοὶ καὶ κυρίως ἡ ρευστοποίησις ἀποθησαυρισμένου χρυσοῦ πρὸς παραγωγικὴν χρησιμοποίησιν καὶ ἡ αὔξησις τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸ ἔθνικόν νόμισμα τῆς χώρας. Ἡ ἠϋξημένη αὐτῆ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν δραχμὴν ἐξεδηλώθη καὶ διὰ τῆς μείωσης τῆς ταχύτητος τῆς κυκλοφορίας, ὡς καὶ διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν τραπεζικῶν καταθέσεων, αἵτινες ἐδιπλασιάσθησαν ἐντὸς τῶν τελευταίων 18 μηνῶν.

Ἡ παραγωγικὴ δραστηριότης ἠϋξήθη σημαντικῶς, πλησιάζουσα τὰ προπολεμικὰ ἐπίπεδα. Ἡ βιομηχανικὴ παραγωγή ὑπερέβη ἤδη τὴν προπολεμικὴν τῆς στάθμην, ἡ δὲ γεωργικὴ εὐρίσκεται εἰς τὰ 90% αὐτῆς. Ὁρισμένοι τομεῖς τῆς παραγωγῆς μάλιστα παρούσασαν ὄγκον αἰσθητῶς μεγαλύτερον τοῦ μέσου προπολεμικοῦ (ἐλαιώδη, γεώμηλα, προϊόντα δενδροκομίας, ἀλεία, ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια, οἰκοδομαί, σιγαρέττα κλπ.). Ὁ ρυθμὸς τῆς προόδου εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος ὑπῆρξε μᾶλλον ἱκανοποιητικὸς, ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ ἐσωτερικαὶ συνθήκαι καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν ἐφεκτικότης τῶν ἐπιχειρηματιῶν μέχρι τοῦ 1949.

Παράλληλως πρὸς τὰς εὐμενεῖς ταύτας ὄψεις τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας

1) Οὕτως ὁ τιμάρριθμος κόστους ζωῆς Ἀθηνῶν τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος ἐκυμάνθη κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1949 μέχρι 30 Ἰουνίου 1950 μεταξύ 277 καὶ 303 (1938=1), ἐνῶ κατὰ τὰ πρῶτα μεταπελευθερωτικὰ ἔτη αἱ διακυμάνσεις (ὑψωτικὴ πορεία) ἦσαν λίαν ἔντονοι. Ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1950 ὅμως ἐσημειώθη ἀξιόλογος ἀνοδος τοῦ τιμαρίθμου, λόγω κυρίως τῆς διεθνούς καταστάσεως.

2) Πρόκειται περὶ τῆς πέμπτης κατὰ σειράν μεταπολεμικῆς ἀναπροσαρμογῆς τῆς νέας ἐλληνικῆς δραχμῆς, ἣτις οὕτως ἀπώλεσεν ἐπίσημως τὰ 99% τῆς εἰς δολάρια ἀρχικῆς ἀξίας της (Νοέμβριος 1944 δολλ. 1=150 δραχ. Σεπ. 1949 δολλ. 1=15.000 δραχ.). Εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀγορὰν ἡ μείωσις τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς εἶναι μεγαλύτερα, ἀφοῦ τὸ δολλᾶριον ἔχει τιμὴν κατὰ 15 - 20% ὑψηλοτέραν τῆς ἐπίσημου.

ύφίστανται, ἐν πολλοῖς μάλιστα ἐπιβεβαρυνέμενοι, αἱ μόνιμοι ἀσθενεῖς τῆς πλευραί. Αἱ κυριώτεραι ἐκδηλώσεις τούτων εἶναι αἱ ἑξῆς :

α) τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα, τὸ ὁποῖον καὶ προπολεμικῶς ἦτο τὸ χαμηλότερον ἐξ ὅλων τῶν συνεργαζομένων χωρῶν (80 δολλάρια κατὰ κεφαλὴν), εὐρίσκειται εἰς ἐπίπεδον σημαντικῶς κατώτερον τοῦ 1938. Τὸ ἀπόλυτον μέγεθός του κατὰ τὸ 1949 ἰσοῦτο μὲ τὸ 80% τοῦ προπολεμικοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, τὸ δὲ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα ἀνήρχετο εἰς τὰ 72% τοῦ ἔτους 1938. Οὐδεμίαν ἄλλην τῶν συνεργαζομένων χωρῶν ἐμφανίζει τοιοῦτο ὑστέρημα εἰσοδήματος ἔναντι τῆς προπολεμικῆς στάθμης. Πολλοὶ μάλιστα χῶροι ὑπερέβησαν αὐτὴν ἀπὸ τινος χρόνου, χάρις ἰδίως εἰς τὴν ἔντονον βιομηχανικὴν δραστηριότητά των. Παρὰ τὴν μεταπολεμικὴν ἐπιτάχυνσιν τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τῆς ἐθνικῆς τῆς παραγωγῆς, ἢ συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν συνολικὸν ὄγκον τῆς παραγωγῆς τῶν συνεργαζομένων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν εἶναι σήμερον μικροτέρα ἢ προπολεμικῶς, γεγονόςδες ἐνδεικτικὸν τῆς ταχύτερας ἀναρρώσεως τῆς οἰκονομίας τῶν ἄλλων χωρῶν. Ἡ ξένη βοήθεια, ἣτις καλύπτει μεταπολεμικῶς μέγα μέρος τῶν ἐλλειπόντων πόρων μας, ἀπ' ἐνὸς ἐνισχύει τὰ καταναλωτικὰ διαθέσιμα τῆς χώρας καὶ ἀπ' ἑτέρου ἐπιτρέπει τὴν διενέργειαν ἐπενδύσεων, αἵτινες ἀνέρχονται εἰς τὰ 15% περίπου τοῦ συνόλου τῶν πόρων τῆς χώρας.

β) Τὸ τεράστιον ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν τῆς χώρας, προσεγγίζον τὰ 300 ἑκατ. δολλάρια, δὲν σημειώνει τάσιν συστολῆς. Ἐνῶ ἡ οἰκονομία ἔχει ἀναπότρεπτον ἀνάγκην ἠδξημένων εἰσαγωγῶν — μεγαλυτέρων τῶν προπολεμικῶν — διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν καταναλώσεως καὶ ἀνασυγκροτήσεως, οἱ ἐνεργητικοὶ πόροι τοῦ ἰσοζυγίου δὲν δεικνύουν σοβαρὰν ἀναπτύξιν. Τὸ συνάλλαγμα ἐκ τῶν ἐξαγωγῶν κυμαίνεται εἰς τὰ 80 · 90 ἑκατομ. δολλαρίων, πρᾶγμα πού ἰσοδυναμεῖ πρὸς 20 - 25% τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγωγῶν καὶ εἰς ὀλιγώτερον τοῦ 1/2 τῆς ἀξίας τῶν προπολεμικῶν ἐξαγωγῶν. Κατὰ τὸ τελευταῖον μάλιστα ἔτος, παρὰ τὴν ὑποτίμησιν τῆς δραχμῆς, αἱ ἔξαγωγαὶ δὲν φαίνεται νὰ ὑπερέβησαν τὰ 75 ἑκατομ. δολλάρια. Ἡ ἀσθενὴς αὕτη πλευρὰ ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ἀπώλειαν πολλῶν προπολεμικῶν ἀγορῶν καὶ δὴ τῆς γερμανικῆς καὶ εἰς τὸ ὑψηλὸν κόστος τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων, τῶν ὁποίων αἱ διεθνεῖς τιμαὶ εἶναι εἰς λίαν χαμηλὰ ἐπίπεδα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ εἰσαγόμενα εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶδη (*). Ἐξ ἄλλου, οἱ ἀδελοὶ πόροι, ὑστεροῦντες σοβαρῶς ἔναντι τοῦ προπολεμικοῦ ἐπιπέδου των, μικρὰν μᾶλλον αὐξήσιν ἐσημείωσαν λόγῳ τῆς συναλλαγματικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ Σεπτεμβρίου 1949. Τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου μας καλύπτεται κατὰ τὸ μέγιστόν του τμῆμα ὑπὸ τῆς ξένης βοηθείας, γεγονόςδες λίαν ἀνησυχητικὸν διὰ τὴν περίοδον, ἣτις θὰ διαδεχθῆ τὸ σχέδιον Μάρσαλ, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἡ

3) Ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν εἰσαγωγῶν δὲν εὐνοεῖ τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον, διότι δὲν συντελεῖ εἰς τὴν αὐξήσιν ζήτησεως τῶν εἰδῶν του.

συμμετοχή τῶν ἐξ Ἀμερικῆς ἑλληνικῶν εἰσαγωγῶν ἀνῆλθεν εἰς 45 % τοῦ συνόλου, ἔναντι 10 % προπολεμικῶς.

γ) Ἡ δυσμενὴς δημοσιονομικὴ κατάστασις. Οἱ προϋπολογισμοὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν ἐνεφάνισαν σημαντικώτατα ἑλλείμματα, διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ὁποίων ἀφ' ἐνὸς ἐξεδόθη χαρτονόμισμα καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐχρησιμοποιήθη σοβαρὸν τμῆμα τῶν εἰς δραχμὰς ἀντισταθμισμάτων τῶν εἰδῶν τῆς ξένης βοήθειας. Ἡ ἔντονος παθητικότης τοῦ προϋπολογισμοῦ ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν πόλεμον. Διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ καλύπτονται αἱ εἰς δραχμὰς δαπάναι τοῦ στρατοῦ καὶ αἱ τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων συνεπειῶν τοῦ πολέμου, αἵτινες ἀνέρχονται εἰς τὸ ἡμισυ σχεδὸν τοῦ συνόλου. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ κράτος εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τὴν περίθαλψιν 700 χιλιάδων περίπου ἀνταρτοπλήκτων. Ἡδὴ ἄμως, μὲ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, τὴν σχετικὴν μείωσιν τῆς δυνάμεως τοῦ στρατοῦ καὶ τὸν ἐπαναπατρισμὸν τῶν ἀνταρτοπλήκτων, αἱ ἔκτακτοι δαπάναι τοῦ προϋπολογισμοῦ ἠλαττώθησαν καὶ οὕτω τὸ ἔλλειμμα τὸ καλυπτόμενον ἀπὸ τὰς δραχμὰς τῆς ξένης βοήθειας ἀπὸ 1650 δισεκατομμύρια κατὰ τὸ ἔτος 1949/50 ἐμειώθη εἰς 400 περίπου κατὰ τὸ νέον οικονομικὸν ἔτος 1950/51. Τὰ ἑλληνικὰ δημόσια οικονομικὰ ἐμφανίζουσι ὅμως καὶ ἄλλας ἀδυναμίας. Διὰ τὴν πριωριοθετομένην εἰς τὰς κυριώτερας, ἀναφέρομεν τὴν ἔλλειψιν πιστώσεων διὰ δημοσίας ἐπενδύσεις, τὴν χαμηλὴν στάθμην τῶν μισθῶν τῶν δημοσίων υπαλλήλων, τὴν ὑψηλὴν ἐκ φορολογιῶν ἐπιβάρυνσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος (25 - 30 %) καὶ τὴν στήριξιν τῶν φορολογικῶν ἐσόδων εἰς τοὺς ἐμμέσους φόρους κατὰ ποσοστὸν 70 - 75 %, γεγονός ὃπερ ἐπιβαρύνει τὴν ἐπιβάρυνσιν τῶν ἀσθενεστέρων οικονομικῶς τάξεων τοῦ λαοῦ.

δ) Ἡ συνεχῶς ὀγκουμένη ἀνεργία. Παραλλήλως πρὸς τὴν αὔξησιν τῶν ἀπασχολουμένων λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος τῆς χώρας, σημειοῦται αὔξεις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνέργων λόγῳ τῆς προϊούσης πυκνώσεως τῶν παραγωγικῶν ἡλικιῶν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς βαθμιαίας ἀπολύσεως τῶν στρατευθέντων (*). Ὑπὲρ τούτων ὑπάρχει σχετικὴ προστατευτικὴ νομοθεσία, ἀλλ' αὕτη οὔτε ὅλους τοὺς ἐνδιαφερομένους ἱκανοποιεῖ, οὔτε συνεδράσθη μὲ τὴν δημιουργίαν προσθέτου παραγωγικῆς ἀπασχολήσεως. Μία ἀπὸ τὰς ὀλίγας εἰδικὰς προσπαθείας, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο μὲ σκοπὸν τὴν αὔξησιν τῆς ἀπασχολήσεως, εἶναι ἡ ἐκτέλεσις μικρῶν κοινωφελῶν ἔργων τοπικῆς σημασίας (δόδοποιΐας, ὑδρεύσεως, ἐγγειοβελτιωτικῶν, λιμενικῶν, κ.λ.π.) δι' εἰδικοῦ κεφαλαίου τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Πρόνοια διὰ τῆς Ἑργασίας», τροφοδοτουμένου ἐκ τῶν χρημάτων τῆς ξένης βοή-

4) Οὕτω μεταξὺ 31 Δεκεμβρίου 1948 καὶ 31 Δεκεμβρίου 1949 ἐσημειώθη αὔξησις τῆς ἀπασχολήσεως κατὰ 9,5 % (ἀπὸ 486.189 εἰς 532.449), τοῦ δὲ ἀριθμοῦ τῶν ἀνέργων κατὰ 47,5 % (ἀπὸ 76.003 εἰς 112.140). Τὴν 31ην Μαΐου 1950 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνέργων εἶχεν ἀνέλθῃ εἰς 132.060.

θείας. Εἰς τὰ ἔργα ταῦτα ἀπασχολοῦνται 25 000 περίπου ἄτομα, προερχόμενα ἐκ τῆς κατηγορίας τῶν ἀναρτοπλήκτων. Διὰ τὸ ἔτος 1950/51 προβλέπεται ἡ διάθεσις 53 δισεκ διὰ τὸν σκοπὸν τούτων.

Μακροπροθέσμως ἡ αὔξησις τῆς ἀπασχολήσεως μόνον ἀπὸ τὴν ἐκβιομηχανίαν τῆς χώρας δύναται νὰ ἀναμένεται ἀμέσως καὶ ἐμμέσως, ὅπως δῆποτε ὅμως τμήμα τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ δέον νὰ διοχετευθῆ προσηκόντως εἰς ἄλλας χώρας, χωρὶς βεβαίως ζημίαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας (5).

ε) Τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον τοῦ τόκου καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιβαρύνσεις τῆς παραγωγῆς. Ὁ ἐπίσημος τραπεζιτικὸς τόκος ἀνέρχεται εἰς 16% κατ' ἐλάχιστον ὄριον. Δεδομένου ὅμως ὅτι αἱ τραπεζιτικαὶ πιστώσεις εἶναι ἀνεπαρκεῖς διὰ τὴν χρηματοδότησιν τῆς οἰκονομίας (6), οἱ περισσότεροι ἐπιχειρηματίαι καταφεύγουν εἰς τὸν ἑξωτραπεζιτικὸν δανεισμόν, ἐπιβαρυνόμενοι μὲ τὸν διπλάσιον ἢ καὶ τριπλάσιον τοῦ ἐπισημοῦ. Διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως προτείνεται ἡ διεύρυνσις τῆς παραγωγικῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς, ἡ χρησιμοποίησις μέρους τῶν εἰς δραχμὰς κεφαλαίων τῆς βοηθείας διὰ τὴν παροχὴν δανείων κινήσεως τῶν ἐπιχειρήσεων, προσδοκᾶται δὲ καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀποθησαυρισθειῶν χρυσῶν λιρῶν ὡς καὶ ἡ προσέλευσις κεφαλαίων ἐκ τοῦ ἑξωτερικοῦ, διὰ τῆς βελτιώσεως τῶν γενικῶν συνθηκῶν τῆς χώρας καὶ τῆς παροχῆς ἑγγυήσεων καὶ διευκολύνσεων. Δὲν εἶναι ὅμως μικρὰ ἡ πίεσις ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, τῆς μὲν γεωργικῆς ἐκ τοῦ ἠϋξημένου κόστους τοῦ προκαλουμένου ἐκ τῆς ὑποαπασχολήσεως τῆς ἀγροτικῆς οἰκογενείας, τῆς δὲ βιομηχανικῆς ἐκ τῶν πολλαπλῶν ἐπιβαρύνσεων τῆς παραγωγῆς. Αἱ διαμορφούμεναι οὕτως ὑψηλαὶ τιμαὶ ἀποτελοῦν ἀνασχετικὸν παράγοντα εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς παραγωγῆς, τῆς ἐξαγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως.

Συνδυάζων τὰς εὐμενεῖς καὶ τὰς δυσμενεῖς πλευρὰς τῆς σημερινῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ ΟΕΟΣ διετύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία εὐρίσκεται σήμερον εἰς τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκοντο αἱ λοιπαὶ γῶραι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου Μάρσαλ, δηλ. ὅτι ἐδημιουργήθησαν αἱ συνθήκαι καταβολῆς ἀποτελεσματικῆς προσπάθειας πρὸς οἰκονομικὴν ἀνορθώσιν. Ἡ προσ-

5) Κατὰ τὴν προκαταρκτικὴν Συνδιάσκεψιν τῆς μεταναστευτικῆς πολιτικῆς, ἥτις ἔλαβε χώραν εἰς Γενεύην κατὰ τὰ τέλη Ἀπριλίου ἕως ἀρχῆς Μαΐου 1950, ἡ Ἑλληνικὴ Ἀντιπροσωπεῖα ἐδήλωσεν ὅτι ἡ χώρα μας δύναται νὰ διαθέσῃ 30.000 ἄτομα ἐτησίως πρὸς μετανάστευσιν ὑπὸ ὠρισμένου ὄρους.

6) Εἶναι πολὺ κάτω τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν προπολεμικῶν πιστοχορηγιῶσεων, προσέχονται δὲ κατὰ τὰ $\frac{2}{3}$ περίπου ἐκ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. Αἱ καταθέσεις τῆς Τραπεζῆς, παρὰ τὴν αὐξησίαν των κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας, ὑπολείπονται τοῦ ὄγκου τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας, ἐνῶ προπολεμικῶς ἦσαν ὑπερτριπλάσια αὐτοῦ.

πάθεια αυτή προϋποθέτει εξυγιάνειν δημοσιονομικήν και πιστωτικήν, αύξησιν τῆς παραγωγικότητος και μείωσιν τοῦ κόστους παραγωγῆς, ἀμβλύνειν τῶν ὑφισταμένων ἀρρυθμιῶν κλπ.

ΥΠ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα ὀδηγοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα πορίσματα : Αἱ ΗΠΑ ἐπεδίωξαν διὰ τοῦ ΕΠΑ νὰ ἀνορθώσουν τὴν οἰκονομίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μὲ κίνητρον τὴν διεθνή κοινωνικήν ἀλληλεγγύην και τὸ ἴδιον αὐτῶν πολιτικοοικονομικὸν συμφέρον. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας; πρὸς τὴν Εὐρώπην ἐγένετο κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐπιβληθῇ οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς εἰς τὰς καθ' ἑκάστην χώρας και εἰς τὰ συναρξαζόμενα κράτη ὡς σύνολον. Ὁ γενικώτερος ὁμως οὗτος εὐρωπαϊκὸς προγραμματισμὸς ὀδηγεῖ, διὰ πολλῶν ὁδῶν, εἰς τὴν ἐνοποίησην τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκονομίας, ἣτις, μὲ τὴν ἀποφασισθεῖσαν ἤδη Εὐρωπαϊκὴν Ἐνωσιν Πληρωμῶν, πραγματοποιεῖ σημαντικὸν βῆμα προόδου.

Τὸ μέχρι σήμερον ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα εἶναι ἀρκούντως ἱκανοποιητικόν, ἀφοῦ ὑπερπηδήθη ὁ κίνδυνος τῆς οἰκονομικῆς ἐξαθλιώσεως και ἐστὶ μειώθη προσέγγισις ἢ και ὑπέρβασις τῶν προπολεμικῶν ἐπιπέδων παραγωγῆς και εἰσοδήματος. Τὸ ὑπολειπόμενον ἐν τούτοις διετὲς χρονικὸν διάστημα μέχρι λήξεως τοῦ σχεδίου Μάρσαλ δὲν φαίνεται ἐπαρκὲς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς σκοπομένης βιωσιμότητος τῶν βοηθουμένων χωρῶν ἀνευ ἐξωτερικῆς βοήθειας, διὰ τοῦτο τόσον ἀπὸ εὐρωπαϊκῆς ὅσον και ἀπὸ ἀμερικανικῆς πλευρᾶς σημειοῦται κινήσις διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως μετὰ τὸ 1952.

Ἡ Ἑλλὰς ἐξήρτησε τὴν ἀνόρθωσίν της, περισσώτερον ἀπὸ τὰς ἄλλας χώρας, ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῆς ΕΠΑ, καθόσον ἦτο ἀνεπαρκῶς ἐφωδιασμένη εἰς κεφαλαιουχικὸν ἐξοπλισμὸν και εἶχεν ἀναλογικῶς μεγαλύτερας καταστροφάς, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν πρώτην μεταπολεμικὴν περίοδον ἀντὶ νὰ ἀποκατασταθῶν ἐσυνεχίσθησαν λόγω τοῦ ἐσωτερικοῦ πολέμου. Περαιτέρω ὁ πόλεμος οὗτος δὲν ἐπέτρεψε τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν προγραμματισθέντων ἔργων και ἔνεκα τῶν ἐξ αὐτοῦ φυσικῶν ἐμποδίων και ἔνεκα τῆς ἀπορροφῆσεως μεγάλου μέρους τοῦ κεφαλαίου δραζμῶν διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀμέσων και ἐμμέσων πολεμικῶν δαπανῶν. Οὐχὶ ὁμως ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπιβράδυνσιν ἢ καθυστέρησις τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἐτησίων προγραμμάτων, ἢ πολὺπλοκος διαδικασία τῆς ἀξιοποιήσεώς των και ἡ ἔλλειψις τῆς ἀπαραιτήτου προεργασίας εἰς ὄρισμένους τομεῖς. Διὰ τοὺς λόγους τούτους τὸ ἐκτελεσθὲν ἔργον εἶναι κυρίως ἔργον ἀποκαταστάσεως και ἀναφέρεται περισσώτερον εἰς τοὺς τομεῖς τῆς κυκλοφορίας (συγκοινωνίαί πάσης φύσεως) και τῆς διαβιώσεως (οἰκισμὸς, δημοσία υγεία). Καίτοι δὲ δὲν εἶναι μικρὰ και τὰ συντελεσθέντα εἰς μερικὸς παραγωγικοὺς κλάδους (γεωργία,

άλιεία), δύναται τις ὅμως νὰ εἶπη ὅτι δὲν ἤρχισεν ἀκόμη ἡ σκοπούμενη ἀναδιάρθρωσις τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

Εἰς τὸ τρίτον ἔτος τῆς βοηθείας ἡ Ἑλλάς εἰσέρχεται μὲ προϋποθέσεις πολὺ καλυτέρας Ἡ πολεμικὴ ἐπιβουλὴ, ἀντιμετωπισθεῖσα νικηφόρος, δὲν τὴν πιέζει κατὰ τὸν μέγρι τοῦ 1949 ἰδιάζοντα τρόπον, αἱ κοινωνικαὶ συνέπειαι τῆς ἀφρονται βαθμιαίως διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐπαναπατρισθέντων ἀνταρτοπλήκτων, ἐξησφαλίσθησαν δὲ ἀπὸ πέρσι σταθερώτεραι πὼς οἰκονομικαὶ συνιῆται (+). Ἐξ ἄλλου, ἐγένετο ἐν τῷ μεταξὺ εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν σοβαρῶν ἐνεργειακῶν καὶ βιομηχανικῶν ἔργων, τὰ ὅποια προορίζονται νὰ συμβάλουν εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς οἰκονομικῆς διαρθρώσεως τῆς χώρας, ἐνῶ παραλλήλως οἱ ἀρμόδιοι τῶν ΗΠΑ καὶ τοῦ ΟΕΟΣ κατενόησαν τὴν ἰδιαίτερον θέσιν τῆς Ἑλλάδος, ὥστε καὶ ἡ βοήθεια τῆς ἀπομενούσης διετίας 1950-52 νὰ μὴ εἶναι περικκομμένη ὅσον ὡς πρὸς τὰ ἄλλα κράτη καὶ νὰ προβάλληται ἡ χώρα ὡς τυπικὸν παράδειγμα διὰ τὴν ἀνάγκην συνεχίσεως τῆς βοηθείας μετὰ τὸ 1952.

Ἀποτέλεσμα τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν ἦτο καὶ ἡ πρὸ τινος ἀναγνωρισθεῖσα εἰδικὴ δωρεὰν ἐνίσχυσις τῆς Ἑλλάδος διὰ τὰς ἐνδοευρωπαϊκὰς συναλλαγὰς τῆς διὰ ποσοῦ (115.000.000 δολ.) πολὺ ἀνωτέρου ἀπὸ τὸ δοθὲν εἰς οἰανδήποτε ἄλλην χώραν ἐμφανίζουσιν μόνιμα διαρθρωτικὰ ἑλλείμματα. Ἐλπίζεται ὅτι καὶ ἡ ἄμεσος εἰς ἀμερικανικὰ ἐφόδια βοήθεια θὰ εἶναι ἐπαρκής, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς ὑψωτικῆς κινήσεως τῶν διεθνῶν τιμῶν κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας.

Αἱ ὄργανικαὶ ὅμως ἀδυναμίαι τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας (δυσαναλογία χώρου καὶ πληθυσμοῦ, μεγάλα διαρθρωτικὰ ἑλλείμματα ἰσοζυγίου πληρωμῶν) δέξινθεῖσαι κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἐκ λόγων πολεμικῶν καὶ ἄλλων (ὡς ἡ ἀτελευθέρωσις τῶν εἰσαγωγῶν καὶ ἡ κρίσις τῶν ἑλληνικῶν ἔξαγωγῶν) εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν μόνον διὰ μακρᾶς, συνεχοῦς ἐντατικῆς προσπάθειας. Αὕτη δέον νὰ βασίζεται εἰς μακροετῆς πρόγραμμα ἀναπτύξεως μὲ ὑγιᾶ οἰκονομικὴν θεμελίωσιν καὶ νὰ τείνῃ εἰς ριζικὴν μεταβολὴν τῆς διαρθρώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, μὲ σκοπὸν τὴν ἐξυγίανσιν τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῆς ὑποαπασχολήσεως καὶ τὴν ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τῆς ζωῆς.

Πηγὴ χρηματοδοτήσεως τοῦ προγράμματος τούτου δέον νὰ εἶναι ἡ ξένη βοήθεια, ἄλλα κεφάλαια τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ οἱ ἐγχώριοι πόροι. Ἐπὶ τῆς ἐξένης βοηθείας μετὰ τὸ 1952 ἡ Ἑλλάς δικαιούται νὰ ὑπολογίῃ εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ αἱ ἄλλαι συνεραζόμεναι χώραι λόγῳ τῶν εἰδικῶν συν-

1) Ἀπὸ ἀπόψεως διαθέσεως δραχμῶν διὰ τὰς ἐσωτερικὰς δαπάνας τῆς ἀνασυγκροτήσεως προβλέφθη ὅτι θὰ δαπανηθοῦν, κατὰ τὸ 1950/51, 1.760 δισεκατ., ἦτοι ποσοῦν κατὰ πολὺ μεγαλύτερον ὄχι μόνον τοῦ διατεθέντος κατὰ τὰ προηγούμενα δύο ἔτη, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀναγραφόμενου εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ ἔτους τούτου (1360 δισ.).

θηκῶν αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι τῆς ἐπιτρέπουν, ἴσως, νὰ ἐπικαλεσθῆ καὶ τὴν βοήθειαν τοῦ τετάρτου σημείου τῆς περυσινῆς διακοινώσεως τοῦ Προέδρου Τρούμαν περὶ ἀρωγῆς πρὸς τὰς μὴ ἀνεπτυγμένας χώρας. Ἔτερα κεφάλαια δύναται ἡ χώρα νὰ ἀντλήσῃ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, ἐφ' ὅσον αἱ μὲν γενικώτερα συνθῆκαι τῆς βελτιοῦνται, προσφέρει δὲ εἰς αὐτὴν ἠϋξημένας ἐγγυήσεις, ὡς πράττει ὁ ὑπὸ ψήφισιν εἰδικὸς νόμος. Οἱ ἐγγώριοι πόροι (ἰδιωτικοὶ καὶ δημόσιοι) τέλος θὰ καταλαμβάνουν σὺν τῇ προόδῳ τῆς οἰκονομίας ὄλον ἐν μεγαλύτεραν ἀναλογίαν εἰς τὸ πρόγραμμα.

Ἡ θέσις τῶν σκοπῶν καὶ ἡ ἐξέυρεσις τῶν πόρων δεόν νὰ συνοδευθοῦν ἀπὸ θετικὰ μέτρα, τείνοντα εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς διοικήσεως, τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος, τὴν ἐνθάρρυνσιν τῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, τὴν προώθησιν τῶν διαφόρων κλάδων οἰκονομικῆς δραστηριότητος μὲ βάσιν τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος καὶ τὴν συναφῆ μείωσιν τοῦ κόστους, τὴν ἐξυγιάνσιν τῶν νομισματικῶν καὶ πιστωτικῶν συνθηκῶν, τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς κρίσεως τῶν ἐξαγωγῶν κλπ.

LE PLAN MARSHALL, ET LE PROGRAMME HELLÉNIQUE DE RELEVEMENT ECONOMIQUE

R E S U M É

Les États Unis d'Amérique se sont efforcés au moyen du Programme de relèvement Européen à restaurer l'économie des États de l'Europe, fait qui avait pour mobile la solidarité sociale internationale aussi bien que leur propre intérêt politique et économique. L'organisation de l'assistance américaine envers l'Europe a été faite de manière à imposer l'établissement d'un programme économique. Celui-ci mène par plusieurs voies à l'unification de l'économie européenne qui a déjà accompli d'importants progrès par l'Union Européenne des Paiements qui vient d'être fondée.

Le résultat obtenu jusqu'à ce jour est assez satisfaisant. Cependant la période de deux ans qui reste encore à parcourir ne paraît pas suffisante pour acquérir la viabilité à laquelle on visait. On constate, par conséquent, qu'un mouvement se dessine, tant du côté européen que du côté américain, pour faire face à la situation qui sera créée après 1952.

Plus que tout autre pays, la Grèce a fait dépendre son relèvement de l'assistance accordée par les États Unis d'Amérique, étant donné qu'elle était insuffisamment pourvue d'équipement de fonds et qu'elle avait subi, relativement aux autres pays, de plus grandes destructions. Celles-ci au lieu d'être réparées au cours de la première période d'après guerre, furent encore aggravées par suite de la rébellion qui sévit. En outre la guerre contre le banditisme n'a pas permis l'achèvement des œuvres du Programme. L'ouvrage accompli se rapporte principalement à des travaux de rétablissement concernant le secteur des communications et le niveau de la vie. Bien que la tâche accomplie par rapport à certaines branches de la production (agriculture-pêche)

ne soit pas négligeable, on peut affirmer que l'on n'a pu encore commencer la réorganisation de l'économie grecque.

La Grèce entre dans la troisième année du Programme d'Assistance sous des auspices beaucoup plus favorables qu'auparavant. D'autre part, les préparatifs en vue de l'exécution de travaux importants concernant l'énergie électrique et l'industrie ont été commencés, tandis que, en même temps, les cercles compétents des États Unis et de l'OECE se sont rendu compte de la situation particulière dans laquelle se trouve la Grèce de sorte que le montant de l'aide accordée n'a pas été diminué au même degré que celle des autres États et notre pays est cité comme un exemple typique de la nécessité de continuer l'assistance à l'Europe après l'année 1952.

Cependant les faiblesses organiques de l'économie grecque (disproportion entre l'espace vital et la population, déficits importants dans la structure de l'équilibre du budget) furent encore aggravées au cours de la dernière période de dix ans par suite de la guerre et d'autres raisons, comme, par exemple, la libération des importations et la crise des exportations nationales, dont on ne pourra remédier que par un long effort, poursuivi d'une manière continue et intensive. Cet effort doit se baser sur un programme d'expansion à long terme avec des fondements économiques solides et doit tendre à une modification radicale de la structure de l'économie grecque ayant pour but l'amélioration de l'état de la balance des paiements, la solution du problème du sous-emploi et le relèvement du niveau de la vie.

THE MARSHALL PLAN AND THE GREEK ECONOMIC RECOVERY PROGRAM

S U M M A R Y

The U.S.A. have made efforts through E.R.P. to complete the recovery of European countries' economy, with the incentive of international social solidarity as well as the country's own political and economic interests. The organization of American aid to Europa has been made in such a way as to impose the scheduling of an Economic Program. This method leads through many channels to the unification of European economy, which by the European Payments Union already established, is making considerable progress.

The results obtained to date are fairly satisfactory, but the remaining period of two years does not seem sufficient in order to attain the desired viability. Action is therefore being taken both on the European as well as the American side to face the situation after 1952.

Far more than other countries, Greece has made her recovery dependent on E.R.P. aid, because she was inadequately supplied with capital equipment and had, in proportion, suffered far greater damages, which instead of being repaired during the first post-war period, were further aggravated by the guerilla war. Furthermore, this guerilla warfare did not permit the completion of the programmed works. Work completed chiefly concerns reconstruction and is more closely connected with communications and living conditions. Although the work accomplished in a few productive branches such as, for instance, agriculture and fisheries, is by no means unimpor-

tant, it should be emphasized, however, that the intended reorganization of Greek economy has not yet begun.

Greece enters the third year of the Aid Program with far better prospects than hitherto. All preparatory work for the execution of important Power and Industrial projects has to a great extent been carried out, whilst the U.S.A. and O.E.E.C. officials have appreciated the particular position Greece is in. As a result, assistance to be granted to Greece during the remaining two years 1950-1952, will not be cut as much as that to other countries, and Greece is being presented as a typical example of the need for continuing aid to Europe after 1952.

The physical weaknesses in Greece's economy (disproportion of vital space and population-great deficits in the structure of the balance of payments), which became still more acute during the last ten years owing to war and other reasons (such as liberalization of imports and the crisis of Greek export) can only be met through long and intensive effort. This effort should be based on the long-term program of expansion on a sound economic foundation, and should aim at radical changes in the structure of Greek economy with the object of improving the balance of payments, of facing the problem of under-employment and of increasing the standard of living.

νάμεθα ἐκάστοτε νὰ γνωρίζωμεν ποῖοι εἶναι οἱ πολυποίκιλοι παράγοντες οἱ προσδιορίζοντες τὰ τυχαῖα ταῦτα γεγονότα. Ὡς στατιστικός λ.χ. οὐδέποτε θὰ ἠσυχολούμην μὲ τὸ νὰ ῥίπτω ἀπὸ ὄρισμένου ὕψους σῶμα τι εἰς τὸ ἔδαφος καὶ νὰ καταγράψω πόσας φορὰς τὸ σῶμα τοῦτο θὰ πέσῃ εἰς τὸ ἔδαφος διὰ νὰ ἐπαληθεύσω τὸν νόμον τῆς βαρύτητος! Ἀντιθέτως ὅμως θὰ ἠσυχολούμην εὐχαρίστως μὲ φαινόμενα, τῶν ὁποίων τὴν ἔκβασιν καὶ διαμόρφωσιν δὲν δυνάμεθα νὰ προβλέψωμεν μὲ τόσῃν ἀκρίβειαν καὶ βεβαιότητα (καὶ τοιαῦτα εἶναι κυρίως τὰ φαινόμενα τοῦ κοινωνικοῦ βίου).

Ἐναντίον τῆς τοιαύτης γνωσιολογικῆς τοποθετήσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς στατιστικῆς θὰ ἠδύναντο νὰ προέλθουν ἀντιρροήσεις ἀπὸ δύο πλευρῶν,

α) ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἀπόψεως κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ φυσικοὶ νόμοι ἐν γένει ἔχουν στατιστικὴν βάσιν, δηλ. ἡ ἰσχὺς αὐτῶν στηρίζεται εἰς τὴν μικροτέραν ἢ μεγαλυτέραν πιθανότητα, τὴν ὁποίαν σχηματίζομεν καὶ ἀποκτῶμεν περὶ τῆς πορείας τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παρατηρήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν γίνεαι ἐπ' αὐτῶν (λ.χ. καὶ αὐτὸς ὁ νόμος τῆς βαρύτητος ἔχει ἰσχύν, διότι εἶναι τόσον μέγας ὁ ἀριθμὸς τῶν παρατηρήσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται, ὥστε ἡ πιθανότης περὶ τῆς ἰσχύος του νὰ τεῖνῃ νὰ προσεγγίσῃ πρὸς τὴν βεβαιότητα). Τοιαύτη ἀποψις ὄντως ἀνεπιτήχθη καὶ δὲν εἶναι ἄλλωστε τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ πλήρης καὶ συνεπὴς ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας τοῦ **ἐμπειρισμοῦ**, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ λεγόμενοι φυσικοὶ νόμοι καὶ ἐν γένει αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστήμαι ἀντλοῦν τὴν ἰσχύν των **ἀποκλειστικῶς** ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν, τὴν κοινωνικὴν καὶ γενικώτερον τὴν **ἀνθρωπίνην** πείραν. Ἡ ἀποψις ὅμως αὕτη δέον ἀδιστάκτως νὰ ἀπορριφθῆ, διότι ἀφαιρεῖ ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν γνῶσιν ἐν γένει καθε βαθέτερον καὶ ἐσώτερον νόημα καὶ καταλίγει διὰ τῆς πλήρους **ταυτίσεως** τοῦ ὑποτιθεμένου νοήματος τῆς γνώσεως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν εἰς τὸν ἀνθρωπολογισμὸν καὶ τὸν σκεπτικὸν σχετικισμὸν, τοῦ ὁποίου ἡ ἀναίρεσις εἶναι ἄλλωστε εὐχερεστάτη. Ἡ σχέσις τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως πρὸς τὸ νόημα, εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη ἀναφέρεται, δὲν δύναται ποτὲ νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε αὐτὸ τοῦτο τὸ νόημα νὰ **κονιορτοποιηταί** ἐν αὐτῇ. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς διότι ἡ σχέσις αὕτη δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ **ἀναφορὰ** πρὸς κάποιον νόημα (πρὸς τὸ νόημα ἐν γένει),

β) ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἀπόψεως κατὰ τὴν ὁποίαν φυσικοὶ τινες ἢ βιολογικοὶ νόμοι ἔχουν στατιστικὴν βάσιν ὑπὸ ἔννοιαν ὅμως τελείως διάφορον τῆς προηγουμένης ἀναφερθείσης. Τοιοῦτοι νόμοι εἶναι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν κινητικὴν θεωρίαν τῶν ἀερίων καὶ οἱ νόμοι τῆς κληρονομικότητος τοῦ Mendel. Ἡ κινητικὴ θεωρία τῶν ἀερίων καὶ οἱ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμενοι φυσικοὶ νόμοι βασιζονται εἰς τὸ γεγονὸς, ὅτι τὰ ἀέρια συνδυάζονται μεταξὺ τῶν διὰ νὰ σχηματίσουν νέα σώματα κατὰ σταθερὰν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν.

τέρω γενομένην γνωσιολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς στατιστικῆς ὡς συνόλου τυχαίων γεγονότων (δηλ. φαινομένων ὑποκειμένων εἰς πολὺπλοκὸν καὶ ἄγνωστον σύνολον αἰτίων); Ἀσφαλῶς ὄχι. Εἶναι μάλιστα προφανές ὅτι ἡ ὑπαρξίς τοιαύτης νομοτελείας, ὅχι μόνον δὲν ἀνατρέπει τὴν γνωσιολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς στατιστικῆς, ἀλλὰ καὶ ἔν τινι μέτρῳ **προ-υποθέτει** ταύτην ὡς ἀναγκαίαν συνθήκην (*sine qua non*).

LA STATISTIQUE COMME SCIENCE

A. SAOUNATSOS

La statistique comme science ne s'occupe pas, ainsi que le font les sciences naturelles et les sciences à contenu théorique en général, de faits obéissant à de lois strictement définies (et au sujet desquels de prévisions exactes sont possibles). Elle s'occupe plutôt de faits accidentels c.à.d. obéissant à un ensemble complexe et inconnu de causes (et au sujet desquels de prévisions exactes ne sauraient être faites).

À ce point de vue on peut opposer, d'une part, l'objection que la base même des lois naturelles est statistique, c.à.d. que leur validité repose essentiellement sur la probabilité concernant la marche des phénomènes de la nature et provenant du grand nombre des observations qui en ont été faites. Cette objection, qui n'est au fond que la conséquence de l'empirisme et qui mène en dernière analyse à l'anthropologisme et au relativisme sceptique, doit être absolument rejetée, parce que notre connaissance se rapporte toujours à un sens — toujours un et identique —, sens qui ne peut être réduit en poussière en elle et en raison même de la manière de sa formation.

On peut, d'autre part, faire valoir que la base de certaines lois naturelles, et notamment celle des lois se rapportant à la théorie cinétique des gaz, ainsi que celle des lois de l'hérédité de Mendel, est statistique dans un sens, il est vrai, totalement différent de celui mentionné plus haut. Mais cette affirmation concernant non pas la forme des lois naturelles en général (comme la précédente), mais seulement le contenu de certaines lois naturelles, n'infirme pas du tout le point de vue développé ci-dessus, en ce qui concerne l'objet de la statistique comme science.

Ce point de vue n'est pas non plus infirmé par le fait que, en dépit de la définition donnée de son objet, un certain déterminisme réapparaît dans la statistique sous la forme de la loi des grands nombres. Tout au contraire la forme même de ce déterminisme présuppose cette définition comme une condition *sine qua non*.

STATISTICS AS A SCIENCE

As a science statistics are not concerned, as are physical sciences and sciences with theoretical contents in general, with facts responding to laws strictly defined (and regarding which facts precise prognostications can be

made). They are rather concerned with accidental facts, that is, with facts responding to a complex and unknown entirety of causes (and regarding which facts precise prognostications could not be made).

This point of view could be contended, on the one hand, by the objection that the basis itself of physical laws is statistical, that is to say, that their validity is essentially supported by the probability concerning the process of nature's phenomena and deriving from the great number of the observations taken. This objection, which is after all but the result of empiricism and leads, after complete examination, to anthropologism and to sceptical relativism, must be absolutely rejected, because our knowledge always relates to a meaning — which is always unique and identical —, a meaning which can not be reduced into dust within this knowledge owing to the actual form of its structure.

On the other hand, it could be asserted that the basis of certain laws of nature, and particularly that of the laws relating to the kinetic theory of gases, as well as of Mendel's laws of heredity, is statistical in a meaning. It is true, entirely different to that mentioned above. This assertion, which does not concern the structure of physical laws in general (as that cited further up), but only concerns the contents of certain physical laws, does not, however, invalidate at all the point of view developed above as regards the object of statistics as a science.

This point of view is also not invalidated by the fact that, in spite of the definition given to their object, a certain determinism reappears in statistics in the form of the law of the great numbers. Much to the contrary, the form itself of this determinism makes of this definition a *sine qua non* condition.

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΝ

ὑπό Ε. Δ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ

1. Εἰς στατιστικὰς ἐρεῦνας ἀφορώσας εἰς ζητήματα γενικοῦ ἐνδιαφέροντος ἢ μέθοδος τῶν «**δειγμάτων**» ἐφαρμόζεται εἰς εὐρείαν ἔκτασιν.

Ὅταν ὁ ἐρευνητὴς θέλει νὰ ἀποκαλύψῃ χαρακτηριστικὰς ἰδιότητας ἐνὸς **συνόλου** ἀτόμων, τῶν ὁποίων ἢ ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ γίνῃ, λόγῳ τοῦ μεγάλου, τοῦ ἀπεράντου σχεδὸν πλήθους αὐτῶν, μία πρώτη σκέψις ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν. Μήπως ἢ ἐξέτασις ἐνὸς μέρους τοῦ συνόλου, ἐνὸς ποσοστοῦ αὐτοῦ ἢ καλύτερον ἐνὸς **δείγματος**, δύναται, ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις, νὰ εἴψῃ φῶς εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ συνόλου τούτου; Εἰς μίαν ὁμάδα 1000 παιδιῶν τὰ ὁποῖα ἐξετάζει τις π.χ. ἀνευρίσκει 50 παιδιὰ ἀριστερόχειρα. Εἶναι ὀρθὸν νὰ συμπεράνῃ κανεὶς ὅτι τὸ 5 οὐο τῶν παιδιῶν ὅλου τοῦ κόσμου εἶναι ἀριστερόχειρα; Ὅσον καὶ ἂν ὁ προσεκτικὸς ἐρευνητὴς εἶναι ἐπιφυλακτικὸς εἰς τοιαύτας γενικεύσεις ἢ ἐντύψεις ἐν τούτοις ὅτι μία πληροφορία, ἢ ὁποία ἐπετεύχθη ἀπὸ ἓνα σχετικῶς μικρὸν ἀριθμὸν περιπτώσεων τὰς ὁποίας ἐξητάσαμεν, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ διὰ νὰ εἴψῃ φῶς εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς ἀπεράντου συνόλου, εἶναι μία ἐντύπσις πρὸς τὴν ὁποίαν ἐξοικειοῦται ὁ ἄνθρωπος βαθμιαίως.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ «**δειγματοληψία**», ὑπὸ στατιστικὴν ἔννοιαν, ὄχι μόνον παρέχει ἓνα κατὰ προσέγγισιν ὑπολογισμὸν ἀγνώστου χαρακτηριστικῆς ἰδιότητος ἐνὸς συνόλου, ἀλλὰ, τὸ ἀκόμη σημαντικώτερον, παρέχει ἐπίσης καὶ τὸ μέτρον τῆς ἀξιοπιστίας ἐνὸς τοιούτου ὑπολογισμοῦ, ἤτοι τὸν βαθμὸν τῆς παρεκκλίσεως ἢ τοῦ σφάλματος, εἰς τὸ ὁποῖον κινδυνεύει τις νὰ ὑποπέσῃ. Ἐντεῦθεν ἢ μεγάλη σημασία τῆς μεθόδου τῶν δειγμάτων ἐν τῇ στατιστικῇ (Echantillonnage — Sampling).

2. Παρ' ὅλον ὅτι φαίνεται ἀτελὴς ἐκ πρώτης ὄψεως ἢ μέθοδος τῆς ἐξετάσεως ἐνὸς δείγματος ἐν τούτοις καθίσταται ἀναγκαία ἢ ἐφαρμογὴ τῆς εἰς ὅλα τὰ στατιστικῶς ἐξεταζόμενα φαινόμενα διὰ τοὺς κάτωθι λόγους:

Εἶναι φυσικῶς καὶ λογικῶς ἀδύνατον νὰ περιλάβῃ τις εἰς τὴν ἐρευνᾶν τοῦ συνόλου τῶν περιπτώσεων, λόγῳ τοῦ ἀπείρου πλήθους αὐτῶν.

Μερικά σύνολα είναι αδύνατον να απαριθμηθοῦν, ἔστω καὶ ἂν εἶναι πεπερασμένα. Ἐὰς θεωρήσωμεν ἐπὶ παραδείγματι τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἐρευνηθῆς τις ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ποσοστοῦ τῶν παιδιῶν, τῶν ἐχόντων ἡλικίαν κάτω τῶν 10 ἐτῶν, τὰ ὅποια εἶναι ἀριστερόχειρα ἢ ἀριστεροὶ τὴν ἔρευνάν του ἀκόμη καὶ εἰς τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας του δὲν δύνανται νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι τὸ ἐξαγόμενον συμπέρασμα εἶναι ἀδιάσειστον καὶ **στατιστικῶς σημαντικόν**. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἔρευνάν του καὶ ἐπὶ τῶν παιδιῶν τῆς αὐτῆς ἡλικίας ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ πάλιν ὅμως θὰ ἦτο ἀτελής ἡ δειγματοληψία αὕτη, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ ἐξετασθὲν σύνολον δὲν περιλαμβάνονται τὰ παιδιά τῶν παρελθουσῶν γενεῶν ὡς καὶ τῶν μελλοντικῶν τοιούτων. Μολονότι ἐν τοιούτῳ σύνολον δὲν εἶναι ὑπὸ μαθηματικὴν ἔποψιν **ἄπειρον**, εἶναι ἐν τούτοις αδύνατον νὰ ἀριθμηθῆ, εἶναι οὕτως εἰπεῖν **ἀπροσπέλαστον**.

Εἰς ὁρισμένας εἰδικὰς ἐρεῦνας (ψυχολογικὰς, οἰκονομικὰς κ.λ.π.) εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβεβλημένη ἡ δειγματοληψία καὶ μάλιστα λίαν περιορισμένης κατὰ κανόνα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξεταζομένων περιπτώσεων. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, κατὰ τὰς ὁποίας παρουσιάζεται ἡλαττωμένος ἔξ ἀνάγκης ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξεταζομένων ἀτόμων, αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰτουμένων πληροφοριῶν, οὕτως ὥστε τὸ δεῖγμα νὰ δώσῃ πιστοτέραν εἰκόνα τῶν χαρακτηριστικῶν ἰδιοτήτων τοῦ συνόλου.

Ἄλλοτε πάλιν ἡ μέθοδος τῆς δειγματοληψίας ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐξεταζομένου δείγματος. Τοῦτο συμβαίνει πάντοτε κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἀντοχῆς τῶν ὑλικῶν.

Διὰ νὰ μετρηθῆ π.χ. ἡ ἀνθεκτικὴ δύναμις ἐνὸς ὑφάσματος, πρέπει νὰ καταστραφῆ τὸ ὑφάσμα. Διὰ νὰ δοκιμασθῆ ἡ ἀντοχὴ τοῦ χάλυβος πρέπει ὁ δοκιμαζόμενος χάλυψ νὰ συντριβῆ.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι εἰς πολλὰς βιομηχανικὰς ἐρεῦνας ἡ ἐκτεταμένη λήψις δειγμάτων εἶναι ἀσύμφορος καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπαγορεύεται. Ἡ σκέψις λοιπὸν τῆς ἐξέταστος ἐνὸς ὁλοκλήρου συνόλου καταντᾷ οὐτοπιστικῆ.

3. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν δείγματος ἔξ ἐνὸς συνόλου βιωματικὴ προϋπόθεσις εἶναι ἡ **τυχαία ἐπιλογή** τοῦ δείγματος. Τότε καὶ μόνον δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὴν ὁμάδα τοῦ συνόλου, ὁμάδα τῆς ὁποίας αἱ ἐξεταζόμεναι χαρακτηριστικαὶ ἰδιότητες δύνανται νὰ ἐπεκταθοῦν ἀκινδύνως ἐπὶ τοῦ συνόλου.

Ἄλλὰ ποῖον τὸ κριτήριον τῆς τυχαίας ἐπιλογῆς; Τοῦτο εἶναι ὅτι ἕκαστος «ἄτομον» τοῦ συνόλου θὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν πιθανότητα νὰ ἐκλεγῆ κατὰ τὴν λήψιν τοῦ δείγματος. Καὶ τοῦτο θὰ συμβῆ ὅταν αἱ ἐπιλογαὶ τῶν διαφορῶν ἀτόμων εἶναι ὑπὸ στατιστικὴν ἔννοιαν ἀνεξάρτητοι, τοιούστιν ἡ πιθανότης ἐκλογῆς τοῦ ἀτόμου Α εἶναι ἀνεξάρτητος, τῆς πιθανότητος ἐκλογῆς τοῦ ἀτόμου Β καὶ ἀντιστρόφως. Τυπικὸν παράδειγμα ἡ κληρωτὶς ἀπὸ τῆς ὁποίας μὲ κλειστὰ μάτια ἐξάγει τις τὰ σφαιρίδια, τὰ ὅποια ἐπαναορίζεται εἰς

αυτήν. Κάθε τοιαύτη έξαγωγή μαύρου ή λευκού σφαιριδίου δύναται νά θεωρηθῆ ανεξάρτητος. **Ἡ κάλλη μέ τὰ σφαιρίδια δέν ἔχει οὔτε μνήμη οὔτε συνειδησιν**, λέγει ὁ μέγας Ροίτσαρτ:

Ὁ καλύτερος τρόπος νά διασφαλισθῆ ἡ **τυχαία ἐπιλογή δείγματος** (Random sampling) εἶναι ἡ χρησιμοποίησις κάποιας μηχανικῆς ἐφευρέσεως διὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν περιπτώσεων. Εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας καθίσταται ἀπαραίτητος ἡ χρησιμοποίησις ἑνὸς ἢ περισσοτέρων προσώπων διὰ τὴν δειγματοληψίαν, πρέπει νά ληφθοῦν ὅλαι αἱ προφυλάξεις, αἱ ἀποκλείουσαι κατὰ τινά τρόπον μίαν συνειδητὴν ἐπιλογὴν δείγματος. Λίαν διαδεδομένη μέθοδος τυχαίας λήψεως δείγματος εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τῶν τυχαίως λαμβανομένων ἀριθμῶν ἐξ εἰδικῶς κατασκευασμένου πίνακος.

Ἡ μέθοδος αὕτη συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς: Ὅρίζομεν ἓνα καὶ μόνον ἀριθμὸν δι' ἕκαστον «ἄτομον» ἢ στοιχεῖον τοῦ ἐρευνωμένου συνόλου ἢ πληθυσμοῦ, οὕτως ὥστε τὸ ἄτομον τοῦτο νά ἐπιλέγηται εὐθὺς ὡς ἐπιλεγῆ ὁ ἀντιπροσωπεύων αὐτὸ ἀριθμὸς. Εἰς τοὺς Στατιστικὸς πίνακας, διὰ βιολογικάς, γεωργικάς καὶ ἰατρικάς ἐρεῦνας τῶν R. A. Fisher καὶ F. Yates περιέχεται καὶ ὁ εἰδικὸς οὗτος πίναξ «**τυχαίως λαμβανομένων ἀριθμῶν**», ὅστις περιλαμβάνει 300 ἐν ὅλῳ συμπλέγματα ἀριθμῶν ἀνάλογα πρὸς τὰ κάτωθι:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	03	47	43	73	86	36	96	47	36	61
2	97	74	24	67	62	42	81	14	57	20
3	16	76	62	27	66	57	60	26	71	07
4	12	56	85	99	26	96	99	68	27	31
5	55	59	56	35	64	38	54	82	46	21
6	16	22	77	94	39	49	54	43	54	82
7	84	42	17	53	31	57	24	55	06	88
8	63	01	63	78	59	16	95	55	57	19
9	33	21	12	34	29	78	64	56	07	82
10	57	60	86	32	44	09	47	27	96	54

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ πίνακος ἄρχεται τυχαίως ἀπὸ οἰοδήποτε σημεῖον μιᾶς σελίδος καὶ γίνεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ἢ ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά ἢ διαγωνίως ὑπὸ προσώπου μὴ ἐπηρεαζομένου ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νά περιλάβῃ ἢ νά ἀποκλείσῃ ἐν ὄρισμένον ἄτομον, τὸ ὅποιον ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἀντίστοιχον ἀριθμὸν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ἂν π.χ. μέ κλειστά μάτια καθορίσωμεν διὰ καρφίδος τὸ τυχὸν σημεῖον τοῦ πίνακος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου θὰ ἀρχίσῃ ἡ ἀνάγνωσις. Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι θέλομεν νά ἐπιλέξωμεν τυχαίως 6 μαθητὰς ἀπὸ μίαν ὁμάδα 60 τοιούτων. Ἐκαστος ἐκ τῶν 60 μα

παρέχη ἡμῖν τὴν εἰκόνα δειγματος κατὰ τύχην λαμβανομένου δυνάμεθα μετὰ πεποιθήσεως νὰ δεχθῶμεν τὸ δείγμα τοῦτο ὡς ἀντιπροσωπευτικὸν τοῦ συνόλου καὶ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν χαρακτηριστικῶν ἰδιοτήτων μόνον τῶν ἀτόμων ἢ στοιχείων τοῦ δειγματος τοῦτου.

4. Ἐνίοτε ὁ ἔρευνητὴς εἴτε γνωρίζει εἴτε εἰκάζει ὅτι τὸ «σύνολον» ἢ ὁ «πληθυσμὸς» τὸν ὁποῖον θέλει νὰ ἐξετάσῃ διὰ δειγματοληψίας, δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς πλῆθος ομάδων ἐκάστη τῶν ὁποίων εἶναι σχετικῶς ὁμοιογενὴς ἔν σχέσει πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον διὰ τῆς δειγματοληψίας χαρακτηριστικὸν καὶ ὅτι εἴτε ἡ συχνότης εἴτε τὸ μέγεθος τοῦ χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ ποικίλλει σημαντικῶς ἀπὸ ομάδος εἰς ομάδα. Παράδειγμα ὁ τιμάρριθμος ἀκριβείας βίου ὁ ὁποῖος ποικίλλει ἀπὸ τῆς μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως εἰς τὴν ἄλλην καὶ ἐπομένως χρεάζεται εἰδικὴ ἔρευνα εἰς διαφόρους τυπικὰς οἰκογενείας πρὸς συναγωγὴν χραισίων καὶ στατιστικῶς σημαντικῶν συμπερασμάτων. Τὸ αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ καὶ προκειμένου περὶ στατιστικῆς ἐρεύνης ἀφορώσης εἰς τὰς συνθήκας στεγασεως τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας ἢ μιᾶς πόλεως.

Ὅμοίως ἐὰν πρόκειται νὰ γίνῃ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ ἀπασχολουμένου εἰς τὴν βιομηχανίαν ἐπὶ παραδείγματι εἶναι προτιμότερον νὰ μὴ θεωρήσωμεν τὸ σύνολον τῶν ἀπασχολουμένων ἀτόμων καὶ ἐξ αὐτοῦ νὰ λάβωμεν ἓν τυχαῖον δῆγμα, ἀλλὰ νὰ ὑποδιαιρέσωμεν τὸ σύνολον τοῦτο εἰς ομάδας παρουσιαζούσας ὁμοιογένειαν ὑπὸ ἔποιν ἀμοιβῆς καὶ συνθηκῶν ἀπασχολήσεως.

Τὸ αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ προκειμένου περὶ σπουδῆς τῆς θνησιμότητος τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας, ὅποτε εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ὑποδιαίρεσις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς ομάδας ἢ στρώματα καθίσταται ἀναγκαία, διότι ἄλλως κινδυνεύομεν νὰ ὑποπέσωμεν εἰς χονδροειδῆ σφάλματα.

Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω μνημονευόμενας περιπτώσεις καὶ εἰς πλῆθος ἄλλων ἀκόμη ὁ ἔρευνητὴς θὰ πρέπει νὰ διαρῆσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀτόμων τὰ ὁποῖα κρίνει ἀπαραίτητον νὰ περιληφθοῦν εἰς τὸ δῆγμα εἰς τόσας ὑποομάδας, ὅσαι ὑποδιαιρέσεις ἢ στρώματα ὑπάρχουν εἰς τὸ σύνολον. Καὶ ὅχι μόνον τοῦτο ἀλλὰ εἰς ἕκαστον τῶν ὑποομάδων **δειγμάτων** τούτων δεόν νὰ δώσῃ βεβαιότητα ἀνάλογον πρὸς τὸ στρώμα ἢ τὴν ὑποδιαίρεσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται. Εἶναι βεβαίως περιττὸν νὰ τονισθῆ ὅτι καὶ δι' ἐκάστην λῆψιν ὑποομάδας **δειγματος** ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ συνόλου δεόν νὰ τηρηθῆ ἡ διαδικασία τῆς τυχαίας ἐπιλογῆς, ἡ ἀναπτυχθεῖσα εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον.

Ἐπὶ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἡ μέθοδος τῆς κατὰ ὑποδιαίρεσεις ἢ στρώματα δειγματοληψίας (stratification) θὰ μᾶς παράσχῃ στατιστικὰς μὲ μεγάλην σημασίαν διὰ τὸ ἀντίστοιχον σύνολον καὶ αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ὀλιγωτέρας διακυμάνσεις ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν ἐξακολουθητικῶς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς μεθόδου τῆς δειγματοληψίας.

Διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ὅμως ἐφαρμογὴν τῆς μεθόδου ταύτης εἶνε ἀπαραίτητοι μερικαὶ προϋποθέσεις, ὡς αἱ ἀκόλουθοι :

τοιαύτας. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πολλαὶ ἀπὸ τὰς ἀντινομίας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται εἰς τὰ συμπεράσματα τῶν παιδαγωγικῶν ἰδίως ἔρευνῶν, προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴν ἐμπιστοσύνην τὴν ὁποῖαν ἀποδίδομεν εἰς τὰ λαμβανόμενα δείγματα καὶ τὴν τάσιν πρὸς γενίκευσιν τῶν χαρακτηριστικῶν, ἅτινα ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν στατιστικὴν ἔρευναν τῶν δειγμάτων τούτων. *Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς στατιστικὰς ἐρεῦνας ἐπὶ οικονομικῶν φαινομένων.* Θὰ ἦτο ἐπὶ παραδείγματι ἄτοπον ἐκ περιωρισμένου ἀριθμοῦ βεβαιώσεων φόρου εἰσοδήματος νὰ συναχθοῦν συμπεράσματα διὰ τὸ μέσον κατ' ἄτομον εἰσόδημα καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ τὸ ὕψος τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος μιᾶς χώρας.

6. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπὸ ἀριθμὸν τινα μαθητῶν τοῦ Ἄμερικανικοῦ Κολλεγίου Ψυχικοῦ, τοὺς ὁποίους ὠρίσαμεν διὰ τυχαίας ἐπιλογῆς ζητοῦμεν νὰ μᾶς συμπληρώσουν δηλώσεις, εἰς τὰς ὁποίας οὐσιώδης πληροφορία θὰ εἶναι πόσους ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς ἔχει καθείς.

Εἰς τὴν ἔρευναν αὐτὴν ὑπάρχοντες πολλαὶ αἰτίαι μεροληπτικῆς ἐπιλογῆς δειγμάτων. Πρώτη αἰτία εἶναι ἡ μεγαλύτερα πιθανότης ἐπιλογῆς ἐνὸς σπουδαστοῦ ἐκ πολυμελοῦς οἰκογενείας παρὰ ἐξ ὀλιγομελοῦς. Δευτέρα αἰτία εἶναι τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι τινὲς τῶν οἰκογενειῶν δὲν ἔχουν ὀριστικὴν ἀκόμη σύνθεσιν, δὲν ἔχουν ὀλοκληρωθῆ. Μία ἄλλη ἀκόμη πηγὴ μεροληπτικῆς ἐκλογῆς δείγματος συνίσταται εἰς τὸ γνωστότατον γεγονός ὅτι αἱ οἰκογένειαι ὑψηλοτέρας κοινωνικῆς καταστάσεως προτιμοῦν νὰ στέλλουν τὰ τέκνα τῶν εἰς τὸ Κολλέγιον καὶ ταυτοχρόνως ἔχουν χαμηλότερον μέσον ὄρον γονιμότητος. Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ὅτι τὰ πορίσματα τῆς εἰδικῆς ταύτης ἐρεύνης ἐπὶ τῆς οἰκογενειακῆς συνθέσεως οὐδόπως δύναται νὰ τύχουν γενικεύσεως καὶ νὰ δώσουν πιστὴν εἰκόνα τῆς συνθέσεως ταύτης δι' ὀλόκληρον τὸν πληθυσμὸν.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὑπείσρχονται *συντελεστικαὶ μεροληπτικῆς λήψεως δείγματος*, ἧτοι εἰς μίαν ἢ περισσοτέρας κατηγορίας ἀτόμων ἐξ ἐνὸς συνόλου δίδεται συνειδητῶς μεγαλύτερα εὐκαιρία νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὸ ἐπιλεγόμενον δῆγμα ἢ εἰς ἄλλας κατηγορίας.

Παρομοία περίπτωσις παρουσιάζεται καὶ κατὰ τὰς παιδομετρικὰς ἐρεῦνας τοῦ Ἐργαστηρίου Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου. Ἐὰν ἐπρόκειτο ἐπὶ παραδείγματι νὰ ἐρευνηθῆ ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀναστήματος καὶ τοῦ βάρους τῶν ἑλληνοπαίδων συναρτήσεως τῆς ἡλικίας αὐτῶν θὰ ἦτο *μεροληπτικὴ, ὑπὸ στατιστικὴν ἔννοιαν βεβαίως*, ἡ ἔρευνα μόνον ἐπὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου ἢ τοῦ Ἄμερικανικοῦ Κολλεγίου Ψυχικοῦ ἢ τῆς Βαρβακείου Προτύπου Σχολῆς λόγῳ τῆς εἰδικῆς εὐνοϊκῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν σχολείων τούτων διὰ τὴν σκοπομένην ἔρευναν. Θὰ ἦτο ἀκόμη μεροληπτικὴ ἂν ἡ ἔρευνα ἐπεξετείνετο ἐπὶ ὠρισμένων μόνον συνοικιῶν. Ἐὰν ὅμως ἡ ἔρευνα ἐπεκταθῆ ἐπὶ τῶν μαθητῶν ὅλων τῶν σχολείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν συνοικισμῶν τότε τὰ ἐξαγόμενα

πορίσματα θὰ ἠδύναντο νὰ γενικευθοῦν καὶ ἐπὶ ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Πᾶς πεπειραμένος ἐρευνητὴς δύναται—εἰς τὸ πεδῖον τῆς ἐρεῦνης του— νὰ ἀναγνωρίζῃ τὰς πηγὰς μεροληψίας αἱ ὁποῖαι ἐνυπάρχουν κατὰ τὴν ἐπιλογὴν δειγμάτων καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι φανεραὶ διὰ τοὺς ὀλιγώτερον ἐξοικειωμένους εἰς τὸν εἰδικὸν αὐτὸν τομέα. Μία ἀπὸ τὰς πρώτας εὐθύνας ἑνὸς προσώπου, τὸ ὁποῖον ἀποσκοπεῖ νὰ διενεργήσῃ μίαν ἔρευναν μετὰ τὴν μέθόδον τῆς δειγματοληψίας εἶναι ἡ ἐμβριθία περὶ τὸ θέμα του. Ἡ ἰδιότης τοῦ νὰ εἶναι ἐμβριθὴς περὶ τὸ ἴδιον ἐξετάζει καὶ ὀξυδεορκῆς εἰς τὸ σχεδίασμα τῆς τεχνικῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ἀποτελοῦν ἀσφαλεῖς βήματα διὰ νὰ ἐξελίξη ὅλας τὰς σημαντικὰς πηγὰς μεροληπτικῆς ἐπιλογῆς δειγμάτων.

II ΕΛΕΓΧΟΣ ΣΦΑΛΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΝ

7. Τὸ πρῶτον συνήθως βῆμα πάσης στατιστικῆς ἐρεῦνης εἶναι ἡ λεγομένη *κατανομὴ συχνότητων*. Αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι στατιστικαὶ εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ἐκτιμήσεις ἢ ὑπολογισμοὺς τῶν *παραμέτρων* τῆς καμπύλης συχνότητος ἑνὸς συνόλου, ὑποτιθεμένου ὁμογενοῦς πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον δείγμα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ *ἐμπειρικὸν δεδομένον* καὶ τοῦ ὁποῖου τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα δύνανται, ὑπὸ ὀρισμένας προϋποθέσεις, νὰ ἐπεκτείνωνται ἐπὶ τοῦ συνόλου. Δέον νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιλεγέντος δείγματος δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἔνδειξις τῆς ἀντιπροσωπευτικότητός του. Πρέπει νὰ ἐξετάζεται πάντοτε καὶ ὁ συντελεστὴς μεταβλητικότητος ἀπὸ τοῦ ἑνὸς δείγματος εἰς τὸ ἄλλο.

Ὁ R. A. Fisher συνετέλεσε σπουδαίως εἰς τὴν πρόοδον τῆς θεωρίας τῆς ἐκτιμήσεως διὰ τῆς μεθόδου τῶν δειγμάτων καὶ ἐπεσήμανε τὰς ἀναγκαίαις προϋποθέσεις διὰ μίαν καλὴν ἐκτίμησιν, ὑποδείξας καὶ ἓνα γενικὸν τρόπον ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου.

Αἱ παράμετροι, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος, εἶναι ἡ μέση τιμὴ m καὶ ὁ συντελεστὴς μεταβλητικότητος v . Ἐκ τούτων ἡ μέση τιμὴ δίδεται, ὡς γνω-

$$m = \frac{\sum_{i=1}^N f_i x_i}{\sum_{i=1}^N f_i}$$

στόν, ὑπὸ τοῦ τύπου

ἔνθα $x_1, x_2, \dots, x_N$ αἱ N τιμαὶ μιᾶς μεταβλητῆς, μετρούσης μίαν χαρακτηριστικὴν ἰδιότητα τῶν N στοιχείων ἑνὸς δείγματος ἐκ τυχαίας ἐπιλογῆς καὶ $f_1, f_2, \dots, f_N$ αἱ ἀντίστοιχοι συχνότητες καὶ ὁ συντελεστὴς μεταβλητικότητος διὰ τοῦ τύπου

$$v = \frac{\sum (x - m)^2}{N - 1}$$

Ἐντὶ τοῦ συντελεστοῦ μεταβλητικότητος ἐξετάζεται συνήθως ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τούτου $\sigma = \sqrt{v}$, ἡ ὁποία καλεῖται μέση **τετραγωνικὴ ἀπόκλισις** ἢ **τυπικὴ ἀπόκλισις** ἢ **μέσον σφάλμα τετραγώνου** (écart type). Κατὰ κανόνα αἱ τρεῖς αὗται παράμετροι ὅταν ἀφοροῦν εἰς ἐμπειρικά δεδομένα, δηλ. εἰς μετρήσεις ἐπὶ δειγμάτων σημειοῦνται μὲ τὰ σύμβολα: $\bar{m}$, $\bar{v}$, $\bar{\sigma}$ πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως πρὸς τὰς θεωρητικὰς αὐτῶν τιμὰς m, v, σ τὰς ἀφορώσας εἰς τὸ σύνολον. Ὅταν ὅμως τοιαύτη σύγχυσις ἀποκλείεται λαμβάνονται ἀνεξαρτήτως ἄνευ γραμμῆς διὰ νὰ μὴ καθίσταται ὁ συμβολισμὸς δυσχερής.

Διὰ τοῦ μετασχηματισμοῦ

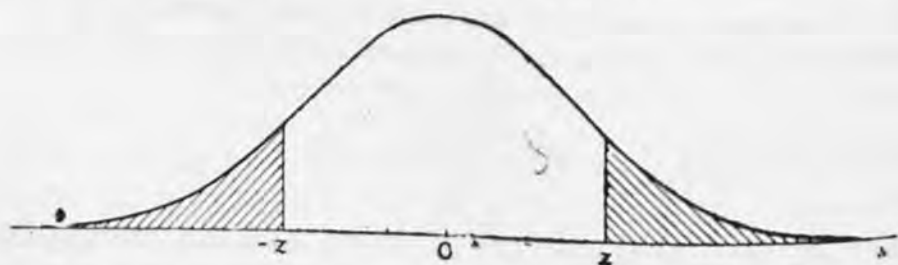
$$z = \frac{x - m}{\sigma}$$

ἐπιτυγχάνομεν τὴν ἀναγωγὴν τῆς ἀρχικῆς μεταβλητῆς μας εἰς ἄλλην μὲ μέσην τιμὴν **μηδὲν** καὶ τυπικὴν ἀπόκλισιν ἴσην πρὸς τὴν μονάδα προκειμένου βεβαίως περὶ κατανομῆς ὁμαλῆς, ὑπεικούσης εἰς τὸν νόμον τοῦ Gauss

Θεωρητικῶς m καὶ σ εἶναι ἡ μέση τιμὴ καὶ ἡ τυπικὴ ἀπόκλισις τοῦ ὁμοιογενοῦς συνόλου ἐξ οὗ ἐλήφθη τὸ δεῖγμα. Πρακτικῶς ὅμως δὲν γνωρίζομεν τὴν ἀκριβῆ τιμὴν τῶν ἀλλὰ τὰς ἐκτιμήσεις τούτων $\bar{m}$ καὶ $\bar{\sigma}$ ἐκ τοῦ δείγματος τῆς τυχαίας ἐπιλογῆς.

Ἡ ἀναγωγὴ αὕτη τῆς μεταβλητῆς ἐπιβάλλεται ὅταν θέλομεν νὰ συγκρίνωμεν, δι' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ στοιχεῖον, τὰς τιμὰς δύο μεταβλητῶν συνδεομένων πρὸς τὸ στοιχεῖον τοῦτο. Ἡ ἀναγωγὴ τῆς βαθμολογίας ἐπὶ παραδείγματι εἶναι χρήσιμος ὅταν θέλωμεν νὰ συγκρίνωμεν τοὺς βαθμοὺς ἑνὸς ὑποψηφίου εἰς δύο διάφορα tests ἢ δύο διάφορα μαθήματα, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐκ τῶν προτέρων ἔχομεν συμφωνήσει νὰ δώσωμεν διάφορον συντελεστήν.

Ἐπὶ τῆς ἀριθμητικῆς πίναξ ὅστις παρέχει τὸ ἐμβαδὸν τὸ περιεχόμενον μεταξὺ τῆς καμπύλης, τοῦ ἄξονος τῶν Z καὶ τὸ ὁποῖον κεῖται ἐξωτερικῶς τῆς ζώνης συχνότητος τῆς κειμένης μεταξὺ τῶν δύο τεταγμένων μὲ τετιμημέναν z καὶ $-z$, ὡς ἐν τῷ κατωτέρῳ σχήματι φαίνεται.

Τὸ ἐμβαδὸν τοῦτο δίδεται μὲ 3 δεκαδικὰ ψηφία δι' ὅλας τὰς τιμὰς τῆς z ἴσας πρὸς ἀκέραιόν τινα ἀριθμὸν ἑκατοστῶν μέχρι $z = 3,00$.

Διὰ $z = 1,00$ ἐπὶ παραδείγματι ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν ἀκόλουθον

πίνακα I τὸν ἀριθμὸν 0,317. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἐμβαδὸν τὸ κείμενον ἔξω τῆς ζώνης τῆς ὀριζομένης ἀπὸ τὰς τεταγμένας τῶν σημείων στρέψεως τῆς καμπύλης συχνότητος εἶναι τὰ 317 χιλιοστὰ τοῦ ὀλικοῦ ἐμβαδοῦ. Τουτέστι, ἂν ἐξαγάγωμεν ἐν στοιχείον τοῦ συνόλου κατὰ τύχην, ὑπάρχει πιθανότης 317 τοῖς χιλίοις διὰ νὰ ἀντιστοιχῇ τοῦτο εἰς μίαν τιμὴν τοῦ z ἀνωτέραν τῆς μονάδος.

Ἀντιστρόφως, ἂν ζητήσωμεν τὴν τιμὴν τοῦ z διὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐμβαδὸν νὰ εἶναι 0,503 π.χ., θὰ εὑρωμεν $z=0,67$. Χαρακτηριστικαὶ τιμαὶ τοῦ πίνακος τούτου εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Διὰ $z = 1,96$ τὸ ἐμβαδὸν εἶναι .050 καὶ διὰ $z = 2,28$ τὸ ἐμβαδὸν εἶναι .010. Τοῦτο σημαίνει ὅτι 5 τοῖς ἑκατὸν τῶν στοιχείων ἔχουν $|z| > 1,96$ καὶ 1 τοῖς ἑκατὸν $|z| > 2,58$. Ἡ τιμὴ τοῦ z ἵνα τὸ ἐμβαδὸν ἰσοῦται μὲ 0,500 εὑρίσκεται διὰ παρεμβολῆς ἐκ τοῦ πίνακος καὶ εἶναι $z = 0,674 470$. (βλ. ἐν σελ. 13).

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἐν δείγμα τυχαίως ἐπιλεγέν ἐπιτρέπει νὰ ἐπιτύχωμεν πληροφορίας ἐπὶ τοῦ ἀπειροπλήθοῦς συνόλου εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκει διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν παραμέτρων τοῦ δείγματος. Ἄς ὑποθέσωμεν αἴφνης ὅτι μετροῦμεν τὸ ἀνάστημα 50 μαθητῶν τῆς αὐτῆς ἡλικίας εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐξαγόμεν ἓνα μέσον ὄρον ἀναστήματος. Ἄν σχηματίσωμεν 100 ὁμοίας ομάδας μαθητῶν καὶ μετρήσωμεν τὰ ἀναστήματά των εἶναι λογικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν θὰ συμπέτουν καὶ αἱ 100 μέσαι τιμαὶ ἀναστήματος. Θεωροῦμεν ἐνταῦθα 100 δείγματα ἐκ 50 στοιχείων ἑκάστον. Εἰς ἑκάστον τῶν δειγμάτων ἀντιστοιχεῖ μία *ἐκτίμησις* $\bar{a}$ τῆς παραμέτρου a (ἐνταῦθα τοῦ μέσου ἀναστήματος). Ποία ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς ἐκτιμήσεως; Δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν ἐν ἀνώτερον ὄριον ἀποκλίσεως $[\bar{a} - a]$ μεταξὺ τῆς ἀμετῆς τιμῆς τῆς παραμέτρου a καὶ τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῆς $\bar{a}$, τῆς προκυπούσης ἐκ τοῦ δείγματος; Ἐπιβάλλεται ἀπαραιτήτως νὰ σπουδασθῇ ἡ κατανομὴ τῶν τιμῶν $\bar{a}$ δι' ὅλα τὰ δείγματα. Ἐὰν τὸ πλῆθος τῶν ἐξεταζομένων δειγμάτων N εἶναι μέγα, ἡ κατανομὴ τῶν τιμῶν $\bar{a}$ δύναται νὰ θεωρηθῇ

$$\varphi = \frac{\bar{a} - a}{E}$$

κανονικῆ (δμαλῆ) καὶ ἡ μεταβλητὴ φ ἐνθα E τὸ τυπικὸν σφάλμα (erreur type), ἀκολουθεῖ τὸν νόμον τοῦ Gauss, καὶ ἐκ τοῦ σχετικοῦ πίνακος I δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τὴν ἀναλογίαν τῶν δειγμάτων διὰ τὴν ὁποίαν ἡ ποσότης $\left| \frac{\bar{a} - a}{E} \right|$ εἶναι ἀνωτέρα δοθέντος ἀριθμοῦ.

Διὰ νὰ εἶναι ἐπὶ παραδείγματι $\left| \frac{\bar{a} - a}{E} \right| > 1$ ἢ $|\bar{a} - a| > E$ ὑπάρχει πιθανότης 317 δειγμάτων ἐπὶ 1000. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ κατ' ἀπόλυτον τιμὴν διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐμπειρικῆς μέσης τιμῆς καὶ τῆς θεωρητικῆς παραμέτρου a εἶναι ἀνωτέρα τῆς τυπικῆς ἀποκλίσεως E . Ἐὰν

δηλ. θεωρήσωμεν τὸ διάστημα $(\bar{a} - E, \bar{a} + E)$, ὑπάρχει πιθανότης 317 τοῖς χιλίοις ἵνα τὸ διάστημα τοῦτο μὴ περιέχῃ τὴν παράμετρον α καὶ 683 τοῖς χιλίοις νὰ περιέχῃ αὐτήν. Ὅμοίως ἐκ τοῦ πίνακος I εὐρίσκωμεν ὅτι ὑπάρχουν 5 περιπτώσεις ἐπὶ 100 διὰ τὰς ὁποίας ἡ διαφορὰ $|\bar{a} - \alpha|$ εἶναι ἀνωτέρα τῆς ποσότητος 1,96 E. Ἐὰν δηλ. θεωρήσωμεν τὸ διάστημα $(\bar{a} - 1,96 E, \bar{a} + 1,96 E)$, ὑπάρχουν 95 περιπτώσεις ἐπὶ 100, διὰ τὰς ὁποίας τὸ διάστημα περιέχει τὴν παράμετρον α . Τὰ ἄκρα $\bar{a} - 1,96 E$ καὶ $\bar{a} + 1,96 E$ τοῦ διαστήματος τοῦτου καλοῦνται **ὄρια ἀξιοπιστίας ἢ ἐμπιστοσύνης** περὶ τὴν πιθανότητα $P = 0,05$ καὶ τὸ διάστημα καλεῖται κατ' ἀναλογίαν διάστημα ἀξιοπιστίας.

Οἱ τύποι οἱ παρέχοντες τὴν ποσότητα E (τυπικὸν σφάλμα — erreur type) εἰς μίαν κατανομὴν μέσων τιμῶν ἢ μέσων ἀποκλίσεων ἢ συχνοτήτων (πιθανοτήτων ἐμφανίσεως ἐνὸς χαρακτηῆρος A εἰς τὸ δείγμα) εἶναι:

$$E = \frac{\sigma}{\sqrt{N}}, \quad E = \frac{\sigma}{\sqrt{2N}} \quad \text{καὶ} \quad E = \sqrt{\frac{pq}{N}}.$$

Ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος ἰσχύει ὅταν τὸ p δὲν προσεγγίζει πολὺ τὰς τιμὰς 0 καὶ 1.

Διὰ τὸν πρακτικὸν ὑπολογισμὸν τῶν E εἶναι προφανές ὅτι θὰ χρησιμοποιηθοῦν αἱ ποσότητες $\bar{\sigma}$, f καὶ $1 - f$ ἀντὶ τῆς παραμέτρου σ καὶ τῶν θεωρητικῶν πιθανοτήτων p, q.

Ὁ τύπος τοῦ τυπικοῦ σφάλματος τοῦ μέσου συμβολίζεται συνήθως καὶ ὡς ἐξῆς:

$$\sigma_{\bar{x}} = \frac{\sigma}{\sqrt{N}}$$

Ἐνθα N πάντοτε ὁ ἀριθμὸς τῶν δειγμάτων.

Ἐφαρμογή. Ἐὰς ὑποθετῆ ὅτι $N = 126$, $\bar{m} = 32,77$ καὶ $\bar{\sigma} = 9,60$ τὸ τυπικὸν σφάλμα τοῦ μέσου εἶναι $E = \frac{\bar{\sigma}}{\sqrt{N}} = 0,85$. Τὰ ὄρια ἐμπιστοσύνης διὰ $P = 0,05$ λαμβάνονται δι' ὑπολογισμοῦ τῆς ποσότητος: $1,96 \frac{\bar{\sigma}}{\sqrt{N}}$

$= 1,96 \times 0,85 = 1,67$ ὅτε ἔχομεν: $32,77 - 1,67 = 34,44$ καὶ $32,77 + 1,67 = 34,44$. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὑπάρχει πιθανότης 95% ἡ τιμὴ τῆς θεωρητικῆς παραμέτρου m διὰ τὸ σύνολον τῶν περιπτώσεων νὰ περιέχεται εἰς τὸ διάστημα 34,44 — 34,44.

Διὰ τὰς περιπτώσεις δειγμάτων ὀλιγαριθμῶν ($N < 50$) οἱ τύποι δὲν δύναται νὰ θεωρηθοῦν ἰσχύοντες πάντοτε διότι ἡ μεταβλητὴ $\frac{|\bar{a} - \alpha|}{E}$ δὲν παρουσιάζει ὁμαλὴν κατανομὴν. Ἐξ ἄλλου δὲν δυνάμεθα πάντοτε νὰ ἀντικαθιστῶμεν τὰς παραμέτρους m καὶ σ μὲ τὰς τιμὰς αὐτῶν τὰς λαμβανομένας ἐκ τῶν δειγμάτων.

8. Πολλάκις παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσωμεν ἐν στατιστικῶν κριτήριον ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ μιᾶς παραμέτρου ὑπολογισθείσης ἐπὶ δει-

γματος ἐκ τυχαίας ἐπιλογῆς καὶ μιᾶς δοθείσης *a priori* τιμῆς.

*Αξιόλογον παράδειγμα μιᾶς παρέχει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ J. M. FAVERGE εἰς τὸ περίφημον βιβλίον του «Introduction aux méthodes Statistiques en psychologie appliquée».

*Ὡς ὑποθέσωμεν ὅτι ἄτομόν τι γράφει τόξον 20° διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ ὅτι ἐπαναλαμβάνει τὴν κίνησιν αὐτὴν 30 φορὰς μὲ κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πειράματος ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Τόξα εἰς μοίρας (γραφόμενα):....	17	18	19	20	21	22
*Ἀριθμὸς περιπτώσεων:....	2	5	8	7	7	1

*Ἡ μέση τιμὴ $\bar{m} = 19,50$, ὁ συντελεστὴς μεταβλητικότητος (variance)

$v = 1,707$ καὶ ἡ μέση ἀπόκλισις τετραγώνου $\bar{\sigma} = 1,306$.

Δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὸ ἐξῆς ἐρώτημα. Τὸ ἐν λόγῳ ἄτομον ἔχει τάσιν νὰ ἀναπαράγῃ, ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις, τόξα μικρότερα ἢ μεγαλύτερα τοῦ τόξου τῶν 20° προσεγγίζοντα ἀρκούντως αὐτό; Μὲ ἄλλους λόγους: *Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ μέση τιμὴ m τοῦ συνόλου τῶν παραγομένων τόξων ἀνέρχεται εἰς 20° εἶναι ψευδής: *Ἡ ὑπόθεσις αὕτη χαρακτηρίζεται εἰς τὴν στατιστικὴν ὡς **ὑπόθεσις μηδέν**. *Υπὸ γενικωτέραν ἔννοιαν, ἡ ὑπόθεσις μηδέν εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς ἰσότητος μεταξὺ μιᾶς παραμέτρου a καὶ μιᾶς τιμῆς A δεδομένης *a priori*. *Ὅταν ἐργαζώμεθα ἐπὶ ἑνὸς δειγματος (ὡς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰς στατιστικὰς ἐρεῦνας), εἶναι ἀπαραίτητον νὰ καθορίσωμεν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς **μέσης τιμῆς** τούτου καὶ τῆς ἀντιστοίχου τιμῆς τοῦ ὁμογενοῦς συνόλου, ἐξ οὗ θεωροῦμεν τὸ δεῖγμα ὡς τυχαίως ἐπιλεγέν (τῆς δευτέρας ταύτης οὔσης θεωρητικῆς ἢ πραγματικῆς) καὶ κατοπιν νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν πιθανότητα ἵνα ἡ διαφορὰ αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς τυχαίας διακυμάνσεως τῶν δεδομένων τῆς παρατηρήσεως ἢ ὀφείλεται εἰς ἄλλην πραγματικὴν αἰτίαν.

*Ἐὰν τὸ **δειγμα** ἔχει ληφθῆ τυχαίως ἐκ τοῦ ὑπο ἐξέτασιν **συνόλου** ἡ διαφορὰ τῶν δύο μέσων τιμῶν ὀφείλει νὰ εἶναι μηδέν (**ὑπόθεσις μηδέν**). *Ὡς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα. Διὰ νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα δεόν νὰ προσφύγωμεν εἰς τὴν κατανομὴν μιᾶς νέας μεταβλητῆς τὴν ὁποίαν ἐμελέτησεν ὁ Student: (*).

$$t = \frac{\bar{m} - m}{\sigma / \sqrt{N}} \quad \text{ἢ} \quad t = \frac{(\bar{m} - m) \sqrt{N}}{\sigma}$$

διὰ τὰς διαφόρους τιμὰς τοῦ $v = N - 1$ ἔνθα v εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν βαθμῶν ἐλευθερίας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει θεμελιωθῆ ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ σ , ἥτοι ὁ ἀριθμὸς διὰ τοῦ ὁποίου διαιροῦμεν τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων διὰ νὰ λάβωμεν τὴν τιμὴν τοῦ v (συντελεστῆς μεταβλητικότητος).

*Ὁ πίναξ τοῦ Student δίδει διὰ τὰς διαφόρους τιμὰς τοῦ v τὴν τιμὴν τῆς ποσότητος.

$$|t| = \frac{|\bar{m} - m| \sqrt{N}}{\sigma}$$

1) Ψευδώνυμον τοῦ W. S. Gosset (1876—1937).

Εἰς τὸ παράδειγμά μας ὑποθέτομεν $m = 20^{\circ}$ καὶ ὑπολογίζομεν τὴν τιμὴν τοῦ t ἣτις εἶναι :

$$[t] = \frac{[19,50 - 20]}{1,306 \sqrt{30}} = 2,10.$$

Εἰς τὸν πίνακα II τὸν παρέχοντα τὰς τιμὰς τοῦ t τοῦ Student διὰ $v = 29$ καὶ $P = 0,05$ εὐρίσκομεν $t = 2,04$ Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις μηδὲν εἶναι

ΠΙΝΑΞ II

Τιμαὶ τοῦ $[t]$

v	P	.10	.05	.02	.01
1		6,34	12,71	31,82	63,66
2		2,92	4,30	6,96	9,92
3		2,35	3,18	4,54	5,84
4		2,13	2,78	3,75	4,60
5		2,02	2,57	3,36	4,03
6		1,94	2,45	3,14	3,71
7		1,90	2,36	3,00	3,50
8		1,86	2,31	2,90	3,36
9		1,83	2,26	2,82	3,25
10		1,81	2,23	2,76	3,17
11		1,80	2,20	2,72	3,11
12		1,78	2,18	2,68	3,06
13		1,77	2,16	2,65	3,01
14		1,76	2,14	2,62	2,98
15		1,75	2,13	2,60	2,95
16		1,75	2,12	2,58	2,92
17		1,74	2,11	2,57	2,90
18		1,73	2,10	2,55	2,88
19		1,73	2,09	2,54	2,86
20		1,72	2,09	2,53	2,84
21		1,72	2,08	2,52	2,83
22		1,72	2,07	2,52	2,82
23		1,71	2,07	2,51	2,81
24		1,71	2,06	2,50	2,81
25		1,71	2,06	2,49	2,80
26		1,71	2,06	2,49	2,80
27		1,70	2,05	2,48	2,79
28		1,70	2,05	2,48	2,79
29		1,70	2,04	2,48	2,78
30		1,70	2,04	2,47	2,78
35		1,69	2,03	2,47	2,77
40		1,68	2,02	2,47	2,76
45		1,68	2,02	2,46	2,76
50		1,68	2,01	2,46	2,75
60		1,67	2,00	2,46	2,72
∞		1,64	1,96	2,44	2,72
				2,42	2,71
				2,41	2,71
				2,40	2,69
				2,39	2,68
				2,33	2,68
					2,66
					2,58

ἀληθής, θὰ εὐρωμεν 5 φορές ἐπὶ 100 τὸ $[t] > 2,04$. Τοῦτο καὶ συμβαίνει εἰς τὸ παράδειγμά μας.

9. Ἄλλοτε πάλιν ἔχομεν νὰ συγκρίνωμεν παρατηρηθεῖσαν εἰς ἓν δείγμα συχνότητα πρὸς δεδομένην ἐκ τῶν προτέρων θεωρητικὴν πιθανότητα.

Παράδειγμα τοιαύτης συγκρίσεως ἔστω τὸ ἀκόλουθον: Κατὰ μίαν στατιστικὴν λαθῶν εἰς ἓν ταμεῖον παρατηρήθησαν 60 λάθη ἐπὶ πλέον καὶ 140 ἐπὶ ἔλαττον. Ἡ συχνότης f τῶν λαθῶν ἐπὶ πλέον εἶναι:

$$f = \frac{60}{200} = 0,30$$

Ἔχομεν διὰ τὴν τυπικὴν ἀπόκλισιν ἐπὶ τῆς συχνότητος, συμφώνως

τῷ τύπῳ $E = \frac{\sqrt{f(1-f)}}{N}$, τὴν τιμὴν:

$$E = \sqrt{\frac{0,30(1-0,30)}{200}} = 0,03 \text{ (κατὰ προσέγγισιν)}$$

ὅτε τὰ ὅρια τῆς ἐμπιστοσύνης ἢ ἀξιοπιστίας, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, εἶναι:

$$0,30 + 1,96 \times 0,03 = 0,33 + 0,06 = 0,36$$

$$\text{καὶ } 0,30 - 1,96 \times 0,03 = 0,30 - 0,06 = 0,24$$

ὥστε τὸ διάστημα ἀξιοπιστίας εἶναι (0,28, 0,36).

Ἐρωτᾶται ἤδη ἐὰν οἱ δοθέντες εἰς τὸ παράδειγμα ἀριθμοὶ συμβιβάζονται πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἴσης πιθανότητος πρὸς τὰ λάθη ἐπὶ πλέον καὶ τὰ τοιαῦτα ἐπὶ ἔλαττον. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, ἡ συχνότης τῶν σφαλμάτων ἐπὶ πλέον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἴση πρὸς 0,50; Ἡ ἀπάντησις ἐδῶ εἶναι ἀρνητικὴ διότι τὸ 0,50 κεῖται ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω διαστήματος ἀξιοπιστίας (0,24 - 0,36).

Ἐὰν εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα τὰ λάθη ἐπὶ πλέον ἦσαν 480 καὶ τὰ λάθη ἐπὶ ἔλαττον 520 θὰ ἔχωμεν $f = 0,48$ καὶ $1-f = 0,48 = 0,52$. Τὸ τυπικὸν σφάλμα ἐπὶ συχνότητος ὑπολογιζόμενον ὡς ἀνωτέρω εἶναι $E = 0,16$, ὁπότε τὰ ὅρια ἐμπιστοσύνης μετὰ πιθανότητος $P = 0,05$ θὰ εἶναι:

$$0,48 - 0,03 = 0,45 \text{ καὶ } 0,48 + 0,03 = 0,51.$$

Ἡ θεωρητικὴ ὁμοῦ πιθανότης 0,50 περιέχεται εἰς τὸ διάστημα ἐμπιστοσύνης. Τὰ δύο ἐξαγόμενα διαφέρουν οὐσιωδῶς. Διότι εἰς τὸ πρῶτον παράδειγμα εἶναι λογικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀπόκλισις ἐφείλεται εἰς συστηματικὸν τι σφάλμα ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον ὀφείλεται εἰς τὴν τύχην. Τὸ ἐφαρμοζόμενον ὅθεν στατιστικὸν κριτήριον εἶναι σημαντικόν.

Διὰ τὴν γενικὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος θεωρεῖται ἡ ὑπόθεσις μηδὲν ὡς ἀληθής. Ἐὰν f ἢ παρατηρηθεῖσα εἰς τὸ δείγμα συχνότης καὶ p_0 ἢ δοθεῖσα ἐκ τῶν προτέρων θεωρητικὴ πιθανότης ἢ

$$\chi = \frac{f - p_0}{\sqrt{\frac{p_0 q_0}{N}}}$$

ὑπακούει εἰς τὸν ἀνηγμένον νόμον τῆς ὁμαλῆς κατανομῆς (loi réduite).

Ἐὰν λάβωμεν τὸ τετράγωνον τῆς ποσότητος χ ἔχομεν:

$$\chi^2 = \frac{N(f - p_0)^2}{p_0} + \frac{N|(1-f) - (1-p_0)|^2}{q_0}$$

Ἐάν δὲ θέσωμεν :

$n_1 = fN$, ἔνθα n_1 παριστᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν λαθῶν ἐπὶ πλέον

$n_2 = (1 - f)N$, ἔνθα n_2 παριστᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν λαθῶν ἐπὶ ἔλαττον

$n'_1 = p_0 N$ (θεωρητικὸς ἀριθμὸς τῶν λαθῶν ἐπὶ πλέον)

$n'_2 = q_0 N$ (» » » » » ἔλαττον),

$$\theta\acute{\alpha} \acute{\epsilon}\chi\omega\mu\epsilon\upsilon\upsilon\acute{\nu} : \quad \chi^2 = \frac{(n'_1 - m'_1)^2}{n'_1} + \frac{(n_2 - n'_2)^2}{n'_2}$$

Ἐκ τοῦ κατωτέρω εἰδικοῦ πίνακος III τοῦ παρέχοντος τὰς τιμὰς τοῦ χ^2 , ἄνω τῶν ὁποίων ἡ διαφορὰ $f - p_0$ εἶναι σημαντικὴ, προκύπτει ὅτι διὰ $v = 1$ ἔχομεν τὰς τιμὰς 2,71 διὰ $P = 0,05$ καὶ 6,64 διὰ $P = 0,01$. Εἰς τὸ παράδειγμά μας εὐρίσκομεν $\chi^2 = 57$. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν εἶναι λίαν σημαντικὴ καὶ ἐπιβεβαίωσι τὸ προηγουμένως ἐξαχθὲν συμπεράσμα ὅτι ἡ παρατηρουμένη συχνότης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἴση πρὸς 0,50. Μὲ ἄλλους λόγους ἡ σημειουμένη ἀπόκλισις ὀφείλεται εἰς ἄλλα αἷτια. Τὸ κριτήριον χ^2 , ὅπερ ἐφαρμόζεται κατὰ τὴν σύγκρισιν δύο ἢ περισσοτέρων μεταβλητῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ t τοῦ Student, οὕτινος ἡ ἀξία περιορίζεται εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς διαφορᾶς, τῆς λαμβανομένης ἐπὶ μιᾶς μόνον μεταβλητῆς ἔχει μεγίστην σημασίαν εἰς τὸς ἐφαρμογὰς ἐπὶ φαινομένων τῆς βιολογίας καὶ Ἰατρικῆς.

$$\Gamma\epsilon\upsilon\kappa\iota\kappa\omega\varsigma \acute{\epsilon}\alpha\upsilon\tau\acute{\epsilon} \acute{\epsilon}\chi\omega\mu\epsilon\upsilon\upsilon\acute{\nu} k \acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{o}\upsilon\varsigma \tilde{n}_1, n_2, n_3 \dots n_k \acute{\epsilon}\phi\alpha\rho\mu\acute{o}\zeta\epsilon\tau\alpha\iota \acute{o} \tau\acute{\upsilon}\pi\omicron\varsigma$$

$$\chi^2 = \frac{(n_1 - n'_1)^2}{n'_1} + \frac{(n_2 - n'_2)^2}{n'_2} + \dots + \frac{(n_k - n'_k)^2}{n'_k}$$

καὶ ἐκ τοῦ πίνακος τῶν τιμῶν τοῦ χ^2 θὰ ληφθῇ ἡ τιμὴ διὰ $v = K - 1$ (βαθμοὺς ἐλευθερίας).

10. Εἰς πλείστας περιπτώσεις ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἐλέγξωμεν διὰ κατάλληλον στατιστικὸν κριτήριον τὴν σημαντικότητα τῆς διαφορᾶς μεταξὺ δύο μέσων τιμῶν. Ὁ ἔλεγχος τοῦ σημαντικοῦ τῆς διαφορᾶς δύο μέσων τιμῶν μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ἐξακριβωσιν τῆς ὑποθέσεως ἂν τὰ δύο δείγματα, ἐλήφθησαν κατὰ τὴν ἐξ ἑνὸς ὁμοιογενοῦς συνόλου, ἐκ τοῦ ἰδίου πληθυσμοῦ (ὁ ὅρος οὗτος πληθυσμὸς λαμβάνεται ὑπὸ ἔννοιαν στατιστικῆν).

Ἐνταῦθα δέον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ διαχωρισθῶν δύο περιπτώσεις, ἥτοι ἡ περίπτωσις καθ' ἣν τὰ δύο δείγματα εἶναι ἀνεξάρτητα μεταξὺ των καὶ ἡ τοιαύτη καθ' ἣν δὲν εἶναι ἀνεξάρτητα.

I, **Δείγματα ἀνεξάρτητα.** Ἐάν κατὰ τὴν δειγματοληψίαν ἐν οἰοδηγοτε στοιχείον τοῦ πρώτου δείγματος οὐδεμίαν ἐπίδρασιν ἔχει ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν στοιχείων τοῦ δευτέρου, χαρακτηρίζομεν τὰ δύο ταῦτα δείγματα ὡς ἀνεξάρτητα. Ἐάν n_1 εἶναι τὰ στοιχεῖα τοῦ πρώτου δείγματος καὶ n_2 τὰ τοιαῦτα τοῦ δευτέρου, $\overline{m}_1$ καὶ $\overline{m}_2$ αἱ ἀντίστοιχοι μέσαι ἀριθμητικαὶ τιμαὶ καὶ v ὁ συντελεστὴς μεταβλητικότητος καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν

συνόλου, υπολογίζομεν πρώτον τὴν τιμὴν τοῦ v_e ἣτις παρέχεται ὑπὸ τοῦ τύπου:

$$\overline{v_e} = \frac{\Sigma_1 (x - m_1)^2 + \Sigma_2 (x - m_2)^2}{n_1 + n_2 - 2}$$

καὶ ἀκολουθῶς τὴν ποσότητα

$$|t| = \frac{|m_1 - m_2|}{\sqrt{\overline{v_e} \left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} \right)}}$$

τῆς ὁποίας τὸ τετράγωνον ἰσοῦται μὲ τὸν λόγον τοῦ Snédcor :

$$F = \frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2} \cdot \frac{(m_1 - m_2)^2}{v_e}$$

Ἐὰν ἡ τιμὴ τοῦ $|t|$ ἢ λαμβανομένη ἐκ τῶν δειγμάτων εἶναι μεγαλύτερα τῆς τιμῆς t τῶν πινάκων ἢ διαφορά τῶν μέσων εἶναι σημαντικὴ. Ἐν ἐναντίῳ περιπτώσει ἢ διαφορά αὕτη **δὲν εἶναι σημαντικὴ** καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν τυχαίαν διακύμανσιν τῶν παρατηρήσεων.

Πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ t ἐκ τοῦ πίνακος τοῦ Student λαμβάνομεν ὡς ἀριθμὸν βαθμῶν ἐλευθερίας τὸν παρονομαστήν τοῦ κλάσματος, ὅπερ παρέχει τὸ v_e , ἥτοι τὸν ἀριθμὸν $n_1 + n_2 - 2$.

II. Δείγματα μὴ ἀνεξάρτητα. Ἐὰν τὰ στοιχεῖα τοῦ ἑνὸς δείγματος ἀντιστοιχοῦν κατὰ τινα τρόπον εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ δευτέρου ἔχομεν τὴν περίπτωσιν δειγμάτων μὴ ἀνεξαρτήτων. Ἐπὶ παραδείγματι, ἂν θέλωμεν νὰ συγκρίνωμεν δύο παιδαγωγικὰς μεθόδους δημιουργοῦμεν δύο τάξεις ἐχούσας τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν μαθητῶν καὶ τοιαύτας ὥστε εἰς ἕκαστον μαθητὴν τῆς μιᾶς τάξεως νὰ ἀντιστοιχῇ εἰς μαθητῆς τῆς ἑτέρας παρουσιάζων τὴν αὐτὴν πνευματικὴν στάθμην. Ἐὰν τότε ἐκλεγῇ κατὰ τύχην εἰς μαθητῆς διὰ τὴν πρώτην τάξιν, ὑπάρχει εἰς μαθητῆς τῆς δευτέρας τάξεως ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ἐκλεγῇ κατὰ τύχην ἐκ τοῦ συνόλου ἀλλὰ ἐκ μιᾶς ὑπο-ὀμάδος ἀπαριζομένης ὑπὸ μαθητῶν τῆς αὐτῆς πνευματικῆς στάθμης πρὸς τὸν ἤδη ἐπιλεγέντα διὰ τὴν πρώτην τάξιν μαθητῆν.

Ἡ ἐφαρμοσθεῖσα προηγουμένως μέθοδος διὰ τὴν περίπτωσιν τῶν ἀνεξαρτήτων δειγμάτων δὲν ἰσχύει.

Ἐὰν x_i εἶναι μία τιμὴ τῆς μεταβλητῆς εἰς τὸ πρῶτον δεῖγμα καὶ x'_i ἢ συνδεδεμένη τιμὴ εἰς τὸ δεύτερον δεῖγμα θέτομεν :

$$d_i = x'_i - x_i$$

καὶ

$$\Sigma d_i = \Sigma x'_i - \Sigma x_i$$

Διαιροῦντες δὲ διὰ n λαμβάνομεν :

$$\overline{m_d} = \overline{m_{x'}} - \overline{m_x}$$

Καὶ ἐφαρμοζόμεν τὴν προηγουμένην πλέον μέθοδον, ἔνθα ἡ ὑπόθεσις μηδὲν ἐξετάζεται διὰ $\overline{m_d} = 0$.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ κάτωθι παράδειγμα, ὅπερ ὀφείλεται καὶ πᾶ-

λιν εἰς τὰ J. M. FAVERGE, ἐντεταλμένον καθηγητὴν εἰς τὸ Ἰνστιτούτον
Ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων.

Ἐπὶ τῷ σκοπῷ αὐξήσεως τῆς ἀποδόσεως ἐν τῇ ἐργασίᾳ των μετέβαλον
τὸν τρόπον ἀμοιβῆς τῶν γυναικῶν χειριστριῶν τῶν διατηρητικῶν μηχανῶν
ἐνὸς ἐργοστασίου. Ὁ μέσος ἀριθμὸς τῶν ὑφισταμένων διάρτησιν καρτελλῶν
καθ' ὥραν ὑπὸ 14 χειριστριῶν, πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ συστήματος
ἀμοιβῆς, παρέχεται ὑπὸ τοῦ ἀκολουθοῦ πίνακος :

Μετὰ x'_i	πρὸ x_i	δ_i
255	272	-17
226	222	+ 4
254	246	+ 8
246	221	+25
296	287	+ 9
222	224	- 2
293	275	+18
247	246	+ 1
240	246	- 6
258	269	-11
236	216	+20
199	297	+ 2
256	271	-15
220	203	+17
	ὄλικόν (T)	+53

*Υπολογίζομεν :

$$t = \frac{\overline{m\delta_i}}{\sigma / \sqrt{N}}$$

*Ἐχομεν :

$$\overline{m\delta_i} = \frac{53}{14} \quad \sigma^2 = \frac{\sum \delta_i^2 - \frac{T^2}{14}}{13} = 175,26$$

καὶ $t = 1,08$

Ἐκ δὲ τῶν πινάκων τοῦ [t] μὲ 13 βαθμοὺς ἐλευθερίας, [t] = 2,16.
Ἦτοι ἢ ἐκ τῶν δειγμάτων προκύπτουσα τιμὴ τοῦ t εἶναι μικροτέρα τῆς
θεωρητικῆς τῶν πινάκων καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν ἀπεδείχθη τὸ ἐσφαλ-
μένον τῆς ὑποθέσεως μηδέν. Δὲν δυνάμεθα δηλ νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἡ
τροποποίησις τοῦ συστήματος ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας ἠὔξησε τὴν ἀπόδοσιν.

11. Ὁ ἔλεγχος τῆς σημαντικότητος τῆς διαφορᾶς μεταξὺ δύο συνη-
των ἢ ποσοστῶν δείγματος εἶναι χρησιμώτατος εἰς ποικίλας ἐφαρμογὰς. Ἡ
ἀκολουθητέα μέθοδος φαίνεται ἐκ τοῦ κατωτέρω ἐξεταζομένου παραδείγματος,
ἐνθα τὰ δείγματα εἶναι ἀνεξάρτητα.

Εἰς ἓν ἐργοστάσιον, ἀντεκατέστησαν δι' αὐτομάτου χειρισμοῦ τὴν χρη-
σιμοποίησιν ὤρισμένων μηχανημάτων (πιεστηρίων). Θέλομεν νὰ ἴδωμεν ἂν ἡ

μεταβολή αὕτη ἔχει ἐπίδρασιν τινα ἐπὶ τοῦ ἀριθ. τῶν ἐργατικῶν ἀτυχημάτων. Ἀπαριθμοῦν τὰ ἀτυχήματα τὰ ὅποια ἔλαβον χώραν εἰς ὀρισμένην περίοδον καὶ τὰ ταξινομοῦν εἰς δύο κατηγορίας I καὶ II ἐξ ὧν ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὸν ἀριθμὸν ἀτυχημάτων τῶν ἐπισυμβάντων ὅταν τὰ μηχανήματα ἦσαν χειροκίνητα καὶ ἡ δευτέρα τὸν ἀριθμὸν ἀτυχημάτων ὅταν ταῦτα ἐκινουῦντο αὐτομάτως. Καταρτίζεται οὕτω ὁ ἀκόλουθος πίναξ.

	I	II	
Ἐποστάντες ἀτύχημα	$n_1 = 25$	$n_2 = 23$	Ἰσλικὸν $48 = n_1 + n_2$
Μὴ ἔποστάντες ἀτύχημα	$n_3 = 183$	$n_4 = 112$	$295 = n_3 + n_4$

Ἰσλικὸν $208 = n_1 + n_3$ $135 = n_2 + n_4$ $343 = n_1 + n_2 + n_3 + n_4$

Ζητεῖται νὰ διαπιστώσωμεν ἐνταῦθα ἂν ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὰ δύο δείγματα (n_1, n_3) (n_2, n_4) προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὁμοιογενοῦς πληθυσμοῦ δέον νὰ γίνῃ παραδεκτὴ.

Δεχόμενοι κατ' ἀρχὴν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην δὲν γνωρίζομεν τι περὶ τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπολογίζομεν πρῶτον τὸ ποσοστὸν τῶν ἀτυχημάτων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐργαζομένων : 343. Ὁ ὑπολογισμὸς δίδει :

$$\frac{n_1 + n_2}{n_1 + n_2 + n_3 + n_4} = \frac{48}{343}$$

Ὁ θεωρητικὸς ἀριθμὸς ὁ ἀντιστοιχῶν εἰς τὸ n_1 εἶναι :

$$n'_1 = \frac{(n_1 + n_2)(n_1 + n_3)}{n_1 + n_2 + n_3 + n_4} = \frac{208 \times 48}{343} = 29,108$$

Ἐργαζόμενοι ὁμοίως διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν λοιπῶν θεωρητικῶν τιμῶν λαμβάνομεν :

$$n'_2 = \frac{(n_1 + n_2)(n_2 + n_4)}{n_1 + n_2 + n_3 + n_4} = \frac{48 \cdot 135}{343} = 18,892$$

$$n'_3 = \frac{(n_3 + n_4)(n_1 + n_3)}{n_1 + n_2 + n_3 + n_4} = \frac{295 \cdot 208}{343} = 178,812$$

$$n'_4 = \frac{(n_3 + n_4)(n_2 + n_4)}{n_1 + n_2 + n_3 + n_4} = \frac{295 \cdot 135}{343} = 116,196$$

Ἐχομεν οὕτω τὸν πίνακα θεωρητικῶν τιμῶν:

$n'_1 = 29,108$	$n'_2 = 18,892$
$n'_3 = 178,812$	$n'_4 = 116,196$

Ἐπολογίζομεν ἤδη τὴν ποσότητα χ^2 κατὰ τὰ γνωστὰ ὅτε λαμβάνομεν:

$$\chi^2 = \frac{(n_1 - n'_1)^2}{n'_1} + \frac{(n_2 - n'_2)^2}{n'_2} + \frac{(n_3 - n'_3)^2}{n'_3} + \frac{(n_4 - n'_4)^2}{n'_4} = 1,71.$$

Καταφεύγουμεν ειτα εις τὸν πίνακα III τῶν τιμῶν τοῦ χ^2 διὰ $\nu = 1$ (βαθμοὶ ἐλευθερίας). Εὐρίσκομεν $\chi^2 = 3.84$ ἀντιστοιχοῦσαν εἰς $P = 0,05$. Ἡ διαφορὰ ὄθεν δὲν εἶναι σημαντικὴ ἐφ' ὅσον ἡ τιμὴ τοῦ χ^2 ἐκ τῶν δειγμάτων εἶναι μικροτέρα τῆς θεωρητικῆς τοιαύτης. Συνάγεται ἐκ τούτου τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἐργασία μὲ αὐτόματον χειρισμὸν ἠὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀτυχημάτων.

Δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὴν περίπτωσιν δειγμάτων μὴ ἀνεξαρτήτων. Ἐὰν θέλωμεν νὰ συγκρίνωμεν ἐπὶ παραδείγματι τὸν βαθμὸν τῆς δυσκολίας δύο ζητημάτων εἰς ἓν test, θὰ ἀριθμήσωμεν τὰς ἐπιτυχίας καὶ ἀποτυχίας καὶ ἐργαζόμενοι κατ' ἀνάλογον, πρὸς τὸν προηγούμενον τρόπον, θὰ ὀδηγηθῶμεν εἰς τὸ κατάλληλον συμπέρασμα.

Αἱ ἀνωτέρω μέθοδοι ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν k δειγμάτων. 12. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ἡ μεγάλη χρησιμότης τοῦ ἐλέγχου διὰ τῶν στατιστικῶν κριτηρίων. Ἡ μέθοδος αὕτη τοῦ ἐλέγχου εἶναι σήμερον εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς ὅλας τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῶν παρατηρήσεων καὶ λογισμῶν τοῦ εἰδικοῦ ἐπιστήμονος. Μὲ τὸν ἀπλοῦν καὶ εὐκόλον στατιστικὸν τοῦτον ἔλεγχον δύναται ὁ ἐπιστήμων νὰ σταθμίσῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μὲ ἀκρίβειαν τὴν ἀξίαν τῶν ἀριθμητικῶν ἐξαγομμένων τῆς ἐρεύνης του. Τοῦτο γίνεται εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως.

Εἰς τὴν Ἰατρικὴν, τὴν Βιολογίαν, τὴν Χημείαν, τὴν Ἀστρονομίαν καὶ τὴν Φυσικὴν ἡ ἐπιτυχία τῆς στατιστικῆς ταύτης μεθόδου εἶναι ἀναντίρρητος. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα, ὅπου ἐν τούτοις ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζει τὸν μηχανισμὸν τῆς ἐμφάνισεώς των, ἡ συμβολὴ τῆς στατιστικῆς μεθόδου εἶναι ἀξιόλογος.

Ἡ θεωρία τῶν δειγμάτων εἶναι ἰδίως ἀπαραίτητος διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς παραλαβῆς προϊόντων ἐν σειρᾷ παραγομένων πρὸς διαπίστωσιν τηρήσεως τῆς ὁμοιογενείας αὐτῶν.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΙΙΙ

Τιμαὶ τοῦ χ^2

ν	P	.10	.05	.01
1		2,71	3,84	6,64
2		4,60	5,99	9,21
3		6,25	7,82	11,34
4		7,78	9,49	13,28
5		9,24	11,07	15,09
6		10,64	12,59	16,81
7		12,02	14,07	18,48
8		13,36	15,51	20,09
9		14,68	16,92	21,67
10		15,99	18,31	23,21
11		17,28	19,68	24,72
12		18,55	21,03	26,22
13		19,81	22,36	27,69
14		21,06	23,68	29,14
15		22,31	25,00	30,58
16		23,54	26,30	32,00
17		24,77	27,59	33,41
18		25,99	28,87	34,80
19		27,20	30,14	36,19
20		28,41	31,41	37,57
21		29,62	32,67	38,93
22		30,81	33,92	40,29
23		32,01	35,17	41,64
24		33,20	36,42	42,98
25		34,38	37,65	44,31
26		35,56	38,88	45,64
27		36,74	40,11	46,96
28		37,92	41,34	48,28
29		39,09	42,56	49,59
30		40,26	43,77	50,89

LA MÉTHODE DE L'ÉCHANTILLONNAGE EN STATISTIQUE

Par E. D. Margaritis

Dans la première partie de son étude l'auteur examine les conditions indispensables pour une application heureuse de la méthode d'échantillons dans les diverses recherches statistiques. L'auteur exige comme condition préalable le choix fortuit de l'échantillon, obtenu par un mode mécanique et automatique sans influences individuelles.

L'auteur expose aussi en détail la méthode du choix d'un échantillon au moyen de nombres pris au hasard de tableaux spéciaux de R. A. Fisher et F. Yates. Ensuite l'auteur décrit de façon explicite la méthode de stratification dont il fixe les conditions préalables nécessaires. Après cela l'auteur expose les imperfections de l'échantillonnage dit judicieux dont l'emploi doit être très restreint.

Dans la deuxième partie de son étude l'auteur s'occupe du contrôle des erreurs dans l'échantillonnage et les épreuves de signification employées à cet effet.

THE METHOD OF SAMPLING IN STATISTICS

By E. D. Margaritis

In the first part of this treatise the author points out the indispensable conditions that should be fulfilled for a statistician to employ the method of sampling in statistical research, with satisfactory results.

The basic principle for the success of the method is to choose the sample at random; and this can be achieved through a mechanical way doing the job automatically, free from any personal prejudice and influence of the sampler. In this connection the author goes into minute explanatory details in describing the method of sampling through the figures taken at random from the specific statistical tables and charts prepared by R. A. Fisher and F. Gates.

Then follows a full description of the method of «Stratification», for the correct application of which the author puts forward the conditions that should be fulfilled. Later the author describes the drawback of the so called «Positive Sampling» and suggests that very rare use of this method should be made.

In Part II the author considers both the subject of controlling the errors in sampling as well as the statistical criteria resorted to for this purpose.

Η "ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΙΣ,"

Υπό ΧΡΙΣΤΟΥ Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1. Εἰς τὴν καπιταλιστικὴν οἰκονομίαν εἶναι σήμερον κατὰ κανόνα ἔλευθερία ἢ ἐπιλογή τῆς βιοποριστικῆς δράσεως ἐκάστου ἀτόμου. Πᾶς τις δύναται ν' ἀσκήσῃ, τοῦλάχιστον θεωρητικῶς, οἰονδήποτε ἐπάγγελμα ἐπιθυμεῖ. Πολλάκις ὅμως συμβαίνει νὰ ὑπάρχουν περισσότεροι ἀσχοῦντες τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες θὰ ἔδει ν' ἀσχοῦν τοῦτο, ὁπότε καὶ δὲν ἐξασφαλίζεται ἱκανοποιητικὴ ἐξ αὐτοῦ πρόσσδος. Διὰ τοῦτο καταφεύγουν χρησιμοποιῶντες παλαιὰν μέθοδον (1) εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοιαύτης προσόδου διὰ τῆς συνενώσεως ἢ τοῦ περιορισμοῦ τῶν προσφερομένων ἀγαθῶν, εἴτε ταῦτα ἐνσωματοῦνται εἰς ὑλικά, εἴτε εἶναι αὐτὰ (προσωπικὴ ἐργασία) οὕτως ὥστε νὰ μὴ ὑφίσταται ἡ ἀσύνδετος προσφορὰ ἀγαθῶν ἢ ἐργασίας καὶ νὰ προλαμβάνεται ὁ συναγωνισμός. Οὕτως καθίσταται καὶ ἡ ἐργασία γνήσιον ἀγαθόν, δηλαδὴ «ἐμπόρευμα» ὑπὸ τὴν ἀληθῆ τοῦ ὄρου ἔννοιαν (2) τοῦ ὁποίου δηλ. ἐξασφαλίζεται μιὰ «τιμὴ» ἀνταποκρινομένη εἰς τὰς ὁμαλίας, τὰς πραγματικὰς συνθήκας, σπάνιος.

Ἡ μέθοδος αὕτη, ὡς γνωστόν, ἔχει προκαλέσει πολλὰς συζητήσεις ἐν τῇ θεωρίᾳ. Εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς μορφήν συναντῶμεν τὰ τράστ, τὰ καρτέλ κλπ. καὶ τῶν ὁποίων ἔχουν διαφωτισθῆ τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ μειονεκτήματα καὶ περὶ τῆς ὁποίας δὲν πρόκειται ἐνταῦθα ν' ἀπασχοληθῶμεν. Ὑπὸ τὴν δευτέραν τῆς μορφήν ἐμφανίζονται τὰ σωματεῖα, αἱ ἐπαγγελματικαὶ δηλ. ὀργανώσεις τῶν ἐργαζομένων με νομικὸν μέσον εἰς τὴν ἐξελιγμένην τῶν φάσιν τὰς «συλλογικὰς συμβάσεις» με τὸ πολλαπλοῦν σύστημα κωρῶσεων, ὅπερ συνεπάγεται ἡ παραβάσις τῶν. Οὕτω δημιουργεῖται καὶ ἐνταῦθα μονοπώλιον προσφορᾶς ἐργασίας ὅπερ ἀντικαθιστᾷ ὡς εἶπομεν τὴν ἀσύνδετον (3) καὶ ἄνευ γενικῆς ἐπισκοπῆσεως προσφορὰν ἐργασίας. Πλὴν ὅμως τὸ μονοπώλιον τοῦτο δὲν εἶναι ἀπόλυτον, διότι παραμένουν ἱκαναὶ ἀσθενεῖς πλευραὶ αἰτινες κεῖνται ἔξω τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ, κινούμεναι κατ' ἀντίθετον πρὸς τοῦτο φοράν. Οὕτω τὸ μέγεθος τῆς προσφερομένης ἐργα-

1) Τοιαύτην μέθοδον ἐχρησιμοποιοῦν καὶ αἱ μεσαιωνικαὶ συντεχνίαι. Πρβλ. ἀντὶ ἄλλων Piaggio. Corso di diritto del lavoro τ. 1, σελ. 108 ἐπ.

2) Πρβλ. Brentano, ἐν Handwört. der Staatswissenschaften, ἐκδ. γ', τόμ. IV, σελ. 1115, ἐνθα καὶ σχετικαὶ κριτικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Briefs.

3) Πρβλ. γενικώτερον ἐπὶ τοῦ θέματος Fr. Antolini. Sindacati e «concorrenza monopolistica» ἐν Critica Economica (Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1948), σελ. 23 ἐπ.

τικῆς δυνάμεως δὲν ἐπάγεται πάντοτε εἰς συνειδητὴν σωματικὴν ὀδύμειν, ὡς εἶναι ἡ πληθυσμιακὴ κίνησις, αἱ τεχνικαὶ πρόοδοι, ἡ κυκλικὴ κρίσις κ.λ.π. Διὰ τοῦτο οἱ ἐργαζόμενοι, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τοῦτο, ἐπιδιώκουν, καὶ τὸ ἐπιτυγχάνουν ἰδίᾳ εἰς περιόδους ἐπαγγελματικῆς κρίσεως, νὰ ἐπιβάλλουν περιορισμοὺς εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀσκήσιν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ νὰ φθάσουν μέχρι καὶ τοῦ καθορισμοῦ ὀρισμένου ἀριθμοῦ προσώπων, ἅτινα δύνανται ν' ἀσχοληθοῦν εἰς τὸ ἐπάγγελμα. Ἔχομεν οὕτω τὸ φαινόμενον τοῦ «κλειστοῦ ἐπαγγέλματος» ἢ τῆς λεγομένης «ἐπαγγελματικῆς κατοχυρώσεως» (4).

2. Ὁ περιορισμὸς τῶν ἀσκούντων ἐπάγγελμά τι δύνανται νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ διαφόρους τρόπους, ἀπὸ τοῦ χαλαρότερου μέχρι τοῦ αὐστηροτέρου. Ὁ χαλαρότερος περιορισμὸς εἶναι ἡ διαπίστωσις ὑπάρξεως ὀρισμένων γνώσεων, διπλωμάτων, πείρας, ἡλικίας ἢ καὶ εἰδικῆς ἀδείας. Ὁ περιορισμὸς οὗτος εἶναι αὐστηρότερος, ὅταν συνδέεται μὲ περιορισμὸν σπουδαζόντων ἐπιστήμην ἢ τέχνην τινα, εἴτε διὰ καθορισμοῦ ἀριθμοῦ, εἴτε δι' ὑπερβαλόντως αὐστηρῶν ἐξετάσεων. Πᾶς ὅστις πληροῖ τὰς προϋποθέσεις ταύτας, δύνανται ν' ἀσκήσῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο. Παράλληλως ὁμοῦς πρὸς τοὺς περιορισμοὺς τῆς εἰσόδου, ὑπάρχουν καὶ ὑποχρεώσεις ἐξόδου, ὡς π.χ. ἅμα τῇ συμπληρώσει ὀρισμένης ἡλικίας ἢ χαλαρότερον, ὅταν ἡ ἔξοδος συνδέεται μὲ ὀρισμένα οἰκονομικὰ ὀφέλη, π.χ. παροχὴν ἀποζημιώσεων, συντάξεων κ.λ.π.

Μία ἰδιαιτέρα μορφή περιορισμοῦ εἶναι ἡ ἐξασφάλισις ὀρισμένων ἐργασιῶν ἢ ἡ δημιουργία ἀκόμη ὀρισμένων ἐργασιῶν ὑπὲρ ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν, ἧτις δύνανται νὰ συνδέεται καὶ μὲ τὴν ἐξασφάλισιν ὀρισμένων ἐγγύσεων διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην, ὡς π.χ. ὁ ὑποχρεωτικὸς ἔλεγχος τῶν τίτλων ὑπὸ δικηγόρου ἐπὶ μεταβιβάσεως ἀκινήτων, ἢ ὑποχρεωτικὴ παράστασις δικηγόρου εἰς ὀρισμένας ὑποθέσεις, πρόσληψις χημικῶν εἰς βιομηχανίας τινας, ἢ ἐκτέλεσις ἐνίων φορτοεκφορτωτικῶν ἐργασιῶν ἐφ' ὀρισμένων ἐργασιῶν, ἢ παρέμβασις μεσίτου εἰς συναλλακτικὰς τινὰς πράξεις κ.λ.π.

Τέλος ὡς μία ἀτελεστέρα μορφή περιορισμοῦ εἶναι ἡ θέσπισις φόρων ὑπὲρ τᾶξεως τινος, ὡς π.χ. ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων ξυριστικῶν μηχανῶν, ὑπὲρ τῶν κουρέων ἢ ἡ ἐνίσχυσις τῶν μικροπωλητῶν δι' ἐλαφροτέρας φορολογίας κ.ο.κ. Δι' ὅλων τῶν μέσων τούτων ἐπέρχεται μία ἀντικειμενικὴ διόγκωσις ἢ σμίκρυνσις τοῦ πεδίου τῆς ἐπαγγελματικῆς δράσεως ὀρισμένων κατηγοριῶν προσώπων.

Ἡ πληρεστέρα ὁμοῦς μορφή κατοχυρώσεως εἶναι ὁ καθορισμὸς ὀρι-

4) Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι διάφορον τοῦ Closed Shop, καθ' ὃ ὁ ἐργοδότης δέον νὰ προσλαμβάνῃ μισθωτοὺς μόνον ἀπὸ ὀρισμένην ἐπαγγελματικὴν ὀργάνωσιν, ἧτις δύνανται νὰ ἔχῃ ἀπεριόριστον ἀριθμὸν μελῶν. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἐπιδιώκεται ἕτερος σκοπός, ὅστις ἐμμέσως τείνει καὶ εἰς τὴν σωματικὴν μισθολογικὴν πολιτικὴν.

σμένου ἀριθμοῦ προσώπων δυναμένων ν' ἀσκήσῃ ἐν ἐπάγγελμα, ὅτε ἂν δὲν ὑπάρχῃ κενὴ θέσις εἰς αὐτό, δὲν δύναται τις νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἐπάγγελμα.

3. Οἱ περιορισμοὶ δύνανται νὰ ἀποβλέπουν εἰς διαφόρους σκοπούς. Ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν τὸν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἐπαρκoῦς εἰσοδήματος ἀποβλέποντα, ἂν καὶ σπανίως τίθεται οὕτως καθαρὰ τὸ ζήτημα. Ἐμφανίζεται μᾶλλον ὡς μέτρον **ἀντιανεργατικὸν** πρὸς περιστολὴν δηλ. τῆς ἀνεργίας κατ' ἀρχὴν⁵⁾, τελικῶς ὁμως καταλήγει εἰς αὐξήσιν τοῦ εἰσοδήματος. Δύνανται νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι σκοποὶ. Οὔτω λόγοι κοινωνικοὶ διὰ τὸν περιορισμὸν τῶν λεγομένων «παρασιτικῶν» ἐπαγγελλμάτων, ἐκείνων δηλ. ἅτινα δὲν συμβάλλουν ἀμέσως εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ κυκλοφορίαν τῶν ἀγαθῶν καὶ δὲν ἱκανοποιοῦν ἀνάγκην ὑπολογίσιμον, ἢ ἀντιθέτως διὰ τὴν ἐνίσχυσιν ἐπαγγελλμάτων κοινωνικῶς χρησίμων, ὡς π.χ. τῶν φαρμακοποιῶν ἢ τὴν προώθησιν ἄλλων πρὸς κοινωνικῶς ὑγιεστεράς κατευθύνσεις, ὡς π.χ. ὁ περιορισμὸς τῶν ἰατρῶν εἰς τὰς πόλεις διὰ νὰ μεταβαίνουν εἰς τὰ χωρία ἢ διὰ τὴν ἀποφυγὴν χρησιμοποίησεως μὴ ἐντίμων μεθόδων κατὰ τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἐπαγγέλματος, ὡς π.χ. ὁ περιορισμὸς τῶν μεσιτῶν. Ἀκόμη διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ὄρισμένου ἐπαγγέλματος εἰς ὄρισμένας κατηγορίας, ὧν κοινωνικῶς ἐνδείκνυται ἢ προνομακὴ μεταχειρίσις, π.χ. ἐξασφάλισις εἰς ἀναπήρους περιπτέρων ἢ τοῦ μονοπωλίου λιανικῆς πωλήσεως καπνῶν κλπ.

4. Ἡ κατοχύρωσις τοῦ ἐπαγγέλματος δύναται νὰ εἶναι, εἴτε αὐτοτελής, εἴτε παρεπομένη, νὰ συνδέεται δηλ. μὲ τὴν συμμετοχὴν εἰς σωματεῖον, ὅτε συνδέεται μὲ τὴν συνδικαλιστικὴν ἐλευθερίαν. Τότε δὲν δύναται τις ν' ἀσκήῃ ὄρισμένον ἐπάγγελμα, χωρὶς νὰ εἶναι ἐγγεγραμμένος εἰς τὸ οἰκεῖον σωματεῖον. Δύνανται δὲ νὰ ἐπιβάλλεται, μόνον ἐκ διατάξεως νόμου⁶⁾, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκ συλλογικῆς συμβάσεως. Δύνανται ἀκόμη νὰ ἔχῃ καὶ τὴν μορφήν ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ἐν συνδυασμῶ μὲ ὄρισμένα πλεονεκτήματα, τῶν ὁποίων δὲν ἀπολαύει ἄλλος ἀσκῶν τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα, ὡς συμβαίνει π.χ. μὲ τοὺς δημοσιογράφους, μέλη τῆς ἐνώσεως συντακτῶν, τοὺς φορτοεφορτωτάς μέλη τῶν εἰδικῶν συνεταιρισμῶν κλπ. Ἡ κατοχύρωσις ἔχει τὴν μορφήν περι-

5) Πρὸβλ. π.χ. αἰτιολ. ἐκθέσιν ἐπὶ τοῦ Α. Ν. 1931)1949 «περὶ κατοχυρώσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ τυπογράφου». «Εἰς τὴν ἀπόφασιν γράφει, ὅπως προτεινομεν τὴν λήψιν τοιοῦτου μέτρου, προηλθόμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀνεργία, ἣτις παρετηρήθη τελευταίως εἰς τὴν τάξιν τῶν τυπογράφων ἔχει λάβῃ μεγάλην ἔκτασιν καὶ παγίαν μορφήν».

6) Οὔτω π.χ. Διάταγμα τῆς 16|21 Νοεμβρίου 1933 «περὶ ἐφοδιασμοῦ τῶν ἀρτεργατῶν διὰ βιβλιοθηκῶν ἐπαγγελματικῆς ταυτότητος» (ἀρθ. 2 στοιχ. α'), ν. 4434 τῆς 26 Αὐγούστου 1929 «περὶ ταμείου ἀσφαλίσεως τάξεων τινῶν ἐργαζομένων (ἐφημεριδοπωλῶν, μυλεργατῶν καὶ ἀρτεργατῶν) διὰ τοὺς μυλεργάτας, Α. Ν. 1931 τῆς 30 Αὐγούστου 1930 «περὶ κατοχυρώσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ τυπογράφου», Διάταγμα τῆς 4 Μαρτίου 1932 «περὶ ρυθμίσεως τῶν εἰς τοὺς λιμένας φορτοεφορτωτικῶν ἐργασιῶν» (ἀρθ. 3) Ν. 5736 τῆς 14 Φεβρουαρίου 1933 «περὶ ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ἠθοποιοῦ» Δ. τῆς 3 Ἀπριλίου 1937 «περὶ χορηγήσεως ἐπαγγελλμα-

ορισμῶν δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου καὶ συνδέεται μὲ ὀρισμένως συνεπείας ποινικὰς ἢ ἀστικὰς ἢ καὶ ἀμφοτέρως καὶ δημιουργεῖται οὕτως ἐν ἀληθῆς δικαίωμα ἐπὶ τῆς θέσεως.

Τίλος μία ἰδιότυπος μορφή κατοχυρώσεως εἶναι ἡ διατήρησις ὀρισμένων ἐπαγγελματικῶν μυστικῶν μεταξὺ τῶν μελῶν ὀρισμένων οἰκογενειῶν, ὡς π.χ. κατασκευαστῶν ὑψηλῶν κατνοδόχων.

5. Ἐν Ἑλλάδι ἡ πρώτη ἐπαγγελματικὴ κατοχύρωσις εἶναι ἡ εἰσαχθεῖσα εἰς τὸ φαρμακευτικὸν ἐπάγγελμα καὶ τὸ συμβολαιογραφικόν, ἥτις βραδύτερον ἐπεξετάθη εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα, κυρίως φορτοεφορτωτὰς καμπνεργάτας, ἰατρούς, δικηγόρους, δημοσιογράφους κλπ., ἐκηρύχθησαν δὲ κεκορησμένα καὶ διάφορα ἀνεξάρτητα ἐπαγγέλματα, ὡς τὸ τῶν ἀρτοποιῶν. Γενικὸς νόμος προβλέπων εἶναι ὁ ἀναγκ. νόμος 759 τῆς 6 Ἰουλίου 1937 «περὶ προστασίας ἐπαγγελμάτων τινῶν καὶ τροποποιήσεως διατάξεόν τινων ἐργατικῶν τινῶν νόμων», ὅστις εἰς τὴν εἰσηγητικὴν του ἐκθεσιν ἀναφέρει, ὅτι «ἐνδείκνυται ἐκ τῆς ὑφισταμένης οικονομικῆς δυσπραγίας καὶ πρὸς ἀποφυγὴν χρονοτριβῆς πρὸς λήψιν μέτρων προστασίας τῶν θιγομένων ἐκ τῆς κρίσεως ἐπαγγελμάτων». Συνεπῶς ἰσχύει παρ' ἡμῖν, οὐ μόνον διὰ μισθωτοὺς ἀλλὰ καὶ δι' ἐλευθέρους ἐπαγγελματίας.

6. Διὰ τῆς ἐπαγγελματικῆς κατοχυρώσεως ἐξασφαλίζεται ἐν μονοπώλιον προσφορᾶς ἐργασίας πολὺ ἰσχυρότερον ἐκείνου ὅπερ δημιουργεῖ τὸ समाτεῖον(1), δημιουργεῖται δὲ οὕτω μία ἀνελαστικότης τῆς προσφορᾶς ἐργασίας. Χάρις εἰς τὸ μονοπώλιον τοῦτο ἀπομακρύνεται ἡ «ὀριακὴ» προσφορὰ, συνενώ-

τικῶν βιβλιοθῆκων εἰς τὸ προσωπικὸν τῶν Ξενοδοχείων», κ.λ.π. Σημειωτέον ὅτι παρ' ἡμῖν ἀμφισβητεῖται ἡ συνταγματικότης τῶν διατάξεων, δι ὧν κατοχυροῦνται διάφορα ἐπαγγέλματα, ὡς ἀντιβαινοῦσιν εἰς τὸ ἐκ τῶν ἀρθρῶν 3 καὶ 4 τοῦ συντάγματος τοῦ 1911 καθιερούμενον ἀραραβίαστον τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, ἐν τῇ εὐρύτερᾳ ἐννοίᾳ τῆς ὁποίας περιέχεται καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐργασίας, δηλ. τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃ τις τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ. Ἐξαιρέσεις ἀπὸ τούτου ἐπιτρέπονται μόνον, ἐφ' ὅσον δικαιολογοῦνται ἐξ ἀποχρώντων λόγων γενικωτέρου δημοσίου ἢ κοινωνικοῦ συμφέροντος καὶ ἐφ' ὅσον ὀρίζονται ἐξ ἀντικειμένου καὶ κατασυντρέχοντα διὰ τὸ Ν. Α. 1254|1949 (ἀρθρ. 1 παρ. 1 καὶ 2), δι' οὗ εἰσήχθη περιορισμὸς εἰς μονοπώλιον πάσης φορτοεφορτωτῶν ἤερᾶς κατ' ἀποκλεισμὸν παντὸς ριστικῆς ταυτότητος ἐφωδιασμένων φορτοεφορτωτῶν ἤερᾶς κατ' ἀποκλεισμὸν παντὸς ἑτέρου προσώπου δημιουργοῦν οὕτως οἰκονομικὰ προνόμια ὑπὲρ ὀρισμένης μόνον τάξεως. (Πλημμ. Καλαμῶν 206|1950, ἐν ἐπιθ. ἐργ. δ. τ. 9 σελ. 752 ἐπ.).

7) Ζολώτα. Πολ. Οἰκονομία, σελ. 466 ἐπ., ὅστις θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὸν ἐπέμβασιν τῆς ἐργατ. ὀργανώσεως «χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς κανονικῆς λειτουργίας τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας. Περιορίζει ὁμως τὴν δράσιν τοῦ σωματείου εἰς τὸ νὰ ὠθήσῃ τὸν μισθὸν εἰς τὸ ὄριον ἰσορροπίας, ἐκείνο δηλ. μὲ τὸ ὅποιον ἐξασφαλίζεται ἡ ἀπασχόλησις ὁλοκλήρου τῆς ἐργατ. δυνάμεως καὶ ὅπερ ὁ μεμονωμένος ἐργάτης εἶναι ὑπόχρεος νὰ ἐπιτύχῃ, ὡς μὴ ἔχων δὲ ἄλλον πόρον ζωῆς καὶ ἐπαρκῆ γνῶσιν τῶν συνθηκῶν δύναται νὰ δεχθῇ μισθὸν σημαντικῶς κατώτερον τοῦ ὁρίου ἰσορροπίας.

νεται στενῶς ἢ προσφορά ἐργασίας καὶ δημιουργεῖται μία πραγματικὴ «ἀνωτέρα» μορφή τεχνικῆς μονοπωλίσεως τῆς ἐργασίας. Οὕτω κατορθώνεται νὰ ὑπερβληθῇ ἡ ἀξία τοῦ μέσου ὀριακοῦ προϊόντος—ἡ ἰσορροπία—καὶ τοῦτο πολ- λάκις εἰς βάρους ἄλλων κατηγοριῶν καὶ κυρίως τῶν συνεργαζομένων ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιχειρήσει, οἵτινες δὲν εἶναι «κατοχυρωμένοι», δηλαδὴ ὑπερακοντίζεται ὁ σκοπός, ὃν ἐπιδιώκει ἡ συνένωσις τῆς προσφορᾶς ἐργασίας, νὰ δώσῃ δηλ. εἰς τὴν ἐργασίαν τὸν χαρακτηρισμὸν ἀληθοῦς ἀγαθοῦ ὡς εἶπομεν ἐν ἀρχῇ διὰ τῆς διορθώσεως τῆς ἐλαστικότητος τῆς προσφορᾶς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς «τιμῆς» αὐτῆς ἐντὸς τῶν οἰκονομικῶν νόμων, οἵτινες διέ- πουν τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀξίας ἢ τῆς τιμῆς ἢ τὴν διανομὴν. Παύει ὁ μισθὸς ν' ἀσκή τὴν λειτουργίαν τῆς αὐτομίτου ἐξισορροπήσεως προσφορᾶς καὶ ζητήσεως ἐργασίας. Δημιουργεῖται ἐν σχεδὸν ἀμετάβλητον σύνολον προσφο- ρᾶς ἐργασίας, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι πάντοτε ἐξησφαλισμένη καὶ ἡ οἰκονομικὴ τοῦ ἀξία, ἣτις ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ὑφίσταται ἡ εὐχέρεια τῆς ἐπιλογῆς τῶν καλύτερων καὶ οὕτως ἡ μεγαλύτερα παραγωγικότης ἐν τῇ ἐργασίᾳ. Πολλὰ ἱκανὰ δυνάμεις ἀποκλείονται πολλάκις ἐκ λόγων τυχαίων ἢ κριτηρίων πολ- λάκις ἀσχετῶν πρὸς τὰς ἱκανότητας αἵτινες ἀπαιτοῦνται διὰ τὸ ἀσκηθῆσομε- νον ἐπάγγελμα, διότι «ἐκλείσθη» τὸ ἐπάγγελμα. Ὅταν δὲ μάλιστα δὲν γί- νεται ἡ ἀνανέωσις, τότε τὸ κακὸν εἶναι πολὺ μεγαλύτερον, διότι ἔλλείπει ἡ ἀμίλλα καὶ ἡ ὑψηλότερα ἀπόδοσις. Βαθμηδὸν δὲ αἱ «κε- κλεισμένα» δυνάμεις ἐξασθενίζουσι, καθίστανται ἀνίκανοι διὰ τὸ ἐπάγγελμα, ἐν τούτοις παραμένον μετὰ τὴν μειωμένην ἀπόδοσιν καὶ τὸ ὑψηλὸν ἡμερομί- σθιον. Ἐχει δημιουργηθῆ ἐν «δικαίωμα ἐπὶ τῆς θέσεως», τὸ ὁποῖον δύνα- ται ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἐνοχικῆς σχέσεως, ὡς π.χ. ἀγοραπωλησίας, συστάσεως προικὸς κλπ. ἢ ἀκόμη—ὅπερ καὶ τὸ παράδοξον—ν' ἀσκηθῇ καὶ διὰ τρίτου προσώπου. Ἡ ἑλληνικὴ πρακτικὴ εἶναι πλουσία εἰς τοιαῦτα παραδείγματα (*).

Οὕτως κατορθώνουσι διὰ τῆς χρήσεως τῆς μονοπωλιακῆς τῶν δυνάμεως πρὸς κανονισμὸν τοῦ μισθοῦ νὰ ὑπερβῶν τὴν οἰκονομικὴν νομοτέλειαν καὶ νὰ ἐπιτύχουσι τὴν αἵξησιν τοῦ μισθοῦ καὶ πέραν τοῦ ὀρίου ἰσορροπίας. Ἐχει παρατηρηθῆ ὅτι αἱ συνέπειαι αἵται δὲν δύναται ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διορθωθοῦν ἐν τῇ οἰκονομικῇ διαδικασίᾳ διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ συνδυασμοῦ τῶν συντελεστικῶν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀνακατανομῆς τῶν παραγωγικῶν μέσων, ὥστε νὰ κατέρχεται ὁ μισθὸς πάλιν εἰς τὸ ὀριακὸν ποσόν. Οὕτως πλέον καθίσταται ὁ θεσμὸς ἐπιβλαβής, ὑπερβαίνων τὴν σκό- πιμον ὀργάνωσιν τῆς ἀγορᾶς, ὅχι μόνον δηλ. διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν ἐκ

*) Παραδείγματα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πρακτικῆς: λινοῦπαι ἡμερομ. 80.000 Ἐφημεριδοπῶλαι, ἡμερ. κέρδος 82.873, ἀρτεργάται 40.000. Φορτοεκφορ- τωταί, μέλη τῶν συνεταιρισμῶν 120.000, ἔναντι ἐνὸς μέσου γενικοῦ ἡμερομ. σθίου 20—25.000.

τῆς ἀσυνδέτου προσφορᾶς συναγωνισμόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς δυναμικῆς πολιτικῆς νὰ παρεμβάλλῃ ἐμπόδια εἰς τὴν ἐλευθέραν κινητικότητα τῶν μισθωτῶν (*). Μόνον παραμένει ἡ κατὰ διαπραγματεύσεις κατὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ μισθοῦ ἐπιδεικνυμένη κατανόησις καὶ ἡ εὐρεία ἀντίληψις τῶν προσφερόντων περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνώσεως, ὡς πέραν τοῦ ὅλου τῶν ἀπλῶν πωλητῶν ἐργασίας, ἀσκούντων ἐν μονοπώλιον καὶ μὴ ἐμπνεομένων μόνον ὑπὸ χρηματικῶν σκέψεων. Αἱ σκέψεις δικαιοσύνης καὶ ἰσότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος εἶναι δυνατόν νὰ παίξουν ἕνα ὄλον κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις. Τοιοῦτο ὅμως πνεῦμα εἰς πολὺ ὀλίγας περιστάσεις ἐσημειώθη παρ' ἡμῶν.

Ὑγιῶς ὀργανωμένοι ὀργανώσεις πρέπει νὰ ἐκπροσωποῦν ἰσορρόπους τάσεις καὶ δὲν πρέπει ἀπλῶς νὰ περιορίζονται εἰς τὴν μετάθεσιν ἐνὸς τμήματος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ἀπὸ τῆς μιᾶς κατηγορίας ἐργαζομένων εἰς τὴν ἄλλην ἢ ἀκόμη νὰ τὸ μεταθέτουν ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς παραγωγῆς εἰς τὴν σφαῖραν τῆς καταναλώσεως, χωρὶς νὰ ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ αὐξήσις τῆς γενικῆς παραγωγικότητος.

Τὸ πρόβλημα ἀποκτᾷ σημασίαν καὶ ἀπὸ μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς, ἥτις εἶναι ἡδη ἀντικείμενον μεγάλης ἐπιστημονικῆς συζητήσεως εἰς τὴν ἀγγλοσαξωνικὴν φιλολογίαν, κατὰ πόσον εἶναι δυνατόν νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς **πλήρους ἀπασχολήσεως**. Δύο σημεῖα εἶναι ὑπὸ ἐξέτασιν : α) οἱ ὑψηλοὶ μισθοί, οἱ ἐπιτυγχάνομενοι διὰ τῆς κατοχυρώσεως καὶ β) ἡ πρόοδος ὠρισμένων κατηγοριῶν εἰς ἐν ἐπάγγελμα καὶ ὁ ἀποκλεισμός πάντων τῶν ἄλλων, ὁ περιορισμός δηλ. τῆς κινητικότητος τῶν μισθωτῶν. Ὡς γνωστὸν δὲν ἐθεωρήθησαν ὡς ἀντιφατικοὶ σκοποὶ, ἢ πλήρης ἀπασχόλησις καὶ οἱ ὑψηλοὶ μισθοί. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐπέσυρεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν ἡ ἔκθεσις Beveridge, ἥτις ἀνεγνώρισε, ὅτι εἶναι δύσκολον, ἀλλὰ καὶ πολὺ σοβαρὸν νὰ γνωρίζῃ τις, πῶς δεόν νὰ καθορισθοῦν οἱ μισθοὶ ὑπὸ τὸ καθιστῶς πλήρους ἀπασχολήσεως. Ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ ὑψοσις τῶν μισθῶν δὲν ἐπηρεάζει τὴν πλήρη ἀπασχόλησιν, δηλ. οἱ σκοποὶ οὗτοι δὲν εἶναι ἀντισυμβατικά μέτρα καὶ ἐφαρμόζονται ἢ ἐνδεδειγμένη γενικὴ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πολιτικῆ. Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ταύτας εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ἢ πλήρης ἀπασχόλησις, ἄνευ πληθωρισμοῦ. Σημειωτέον ὅτι τὰ ἐνδεικνύμενα ριζικὰ νομισματικά καὶ δημοσιονομικά μέτρα δυσκόλως δύναται νὰ ληφθοῦν εἰς οἰκονομίαν, ἥτις στηρίζεται εὐρέως ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἐπενδύσεων καὶ ἥτις ἐπιθυμεῖ νὰ διαφυλάξῃ κατὰ κανόνα εἰς πάντα τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ προσφέρῃ ἢ ν' ἀρνεῖται τὰς ὑπηρεσίας ὅταν βεβαίως ἀφοροῦν εὐρεῖς κλάδους τῆς οἰκονομίας (**).

9) H a l m. Monopolistische Bestrebungen in der Gegenwart, ἐν Handwört der Staatswissenschaften, ἔκδ. γ' Ergänzungsband σελ. 693.

10) Salaire. Ἐκδ. Διεθνoῦς Γραφείου Ἐργασίας, 1948, σελ. 85 ἐπέμ. 95.

Αί συλλογικά διαπραγματεύσεις, αἱ γινόμεναι κατὰ οικονομικοὺς κλάδους, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τῶν κατοχυρωμένων ἐπαγγελμάτων καὶ διεξαγόμεναι κατὰ τρόπον ἄκαμπτον, δύνανται νὰ ὀδηγήσουν εἰς πληθωρικά φαινόμενα.

Σοβαρὰ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα πλευρὰ, τῆς ἐλλείψεως κινητικότητος. Ἡ ὑπαρξὶς κινητικότητος καὶ εὐχεροῦς μετατολίσεως τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων ἀποτελεῖ ἐν ἑκ τῶν σοβαρῶν ἀντιανεργικῶν μέτρων, ἅτινα σπυδαίως παρακωλύει ἡ ὑπαρξὶς στεγανῶν διαμερισμάτων ἐν τῇ οἰκονομίᾳ. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἰδιαιτέρως ἐφιστοῦν τὴν προσοχὴν πᾶσαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐργασίας καὶ τὸν ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν μελέται(1).

7. Κατόπιν τούτου δὲν δύναται τις παρὰ νὰ **καταδικάσῃ** τὸ σύστημα τῶν κλειστῶν ἐπαγγελμάτων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ὑπάρχουν μόνον διὰ τὰ ἐπαγγέλματα ἑκείνα τὰ ὁποῖα φθίνουσι καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἔναντι τοῦ μονοπωλίου τῆς προσφορᾶς δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἕκ τῆς προοιούσης μειώσεως ἐλαστικότητος τῆς ζήτησεως καὶ ὑφίσταται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ δυνατότης τοῦ σχηματισμοῦ τῆς «τιμῆς» τῆς ἐργασίας ἔντος τῶν κανονικῶν ὁρίων. Ἀκόμη θὰ ἠδύνατό τις νὰ δεχθῆ τὴν θέσπισιν κλειστῶν ἐπαγγελμάτων εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ταῦτα ὄντα κοινωνικῶς χρήσιμα προσελκύουν ὑπερβάλλοντα ἀριθμὸν προσώπων, ἅτινα οὕτως δὲν ἀμείβονται ἱκανοποιητικῶς καὶ ὑπάρχει κίνδυνος ἐκπύσεως τῆς ποιότητος τῶν παρ' αὐτῶν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐνδείκνυται ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ, ὡς ἑνὸς μέσου δικαίας ἀποζημιώσεως. Εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν θέσπισις περιορισμένου ἀριθμοῦ ἀποτελεῖ προῖξιν κοινωνικῶς καὶ οικονομικῶς καταδικαστέαν.

Τὰ ἀνωτέρω δὲν σημαίνουν, ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀσκεῖται ἔλεγχος τις εἰς τὴν κατανομήν τοῦ ἐργαζομένου πληθυσμοῦ εἰς τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα. Ἀντιθέτως ἐπιβάλλεται ν' ἀσκεῖται ὁ ἔλεγχος οὗτος. Τοῦτο ὅμως θὰ ἐπιτευχθῆ διὰ καταλλήλου διαφωτίσεως τῶν νέων, περὶ τῶν ἀπαιτουμένων δι' ἕκαστον ἐπάγγελμα ἱκανοτήτων, δηλ. τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ, τῶν πιθανοτήτων ἐξελίξεων καὶ τέλος διὰ καταλλήλου μισθολογικῆς πολιτικῆς. Τὸ μέγεθος τῶν μισθῶν καὶ ἡμερομισθίων ἔχει ἀποφασιστικὴν σημασίαν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἀπασχολήσεως καὶ προσελκύει ἢ ἀποκρούει δυνάμεις εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Μόνον διὰ τοιούτων μέσων, διὰ τῶν ὁποίων δὲν ἀποκλείεται ἡ κινητικότης τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ οὐδέποτε διὰ τοῦ **κλειστοῦ ἀριθμοῦ**, ἔκτος ἐξαιρετικῶν τινῶν περιστάσεων, τὰς ὁποίας ἐξητήσαμεν ἀνωτέρω πρέπει νὰ ἐπέρχεται ἡ κατανομή τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ πρέπει νὰ καταστῶσι **διευθυνόμενα**.

1) La lutte contre le chômage εκδ. Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας 1950 σελ. 102 ἐπέμ.

LE «NUMERUS CLAUSUS» DANS LA PROFESSION

Par Dr Chr. Agalopoulos

Étant donné que dans le système d'économie capitaliste, chacun est libre de gagner sa vie exerçant le métier de sa préférence et qu'il y a une concurrence, plusieurs choisissent de créer des monopoles pour prévenir cette concurrence et obtenir un revenu satisfaisant. Un tel monopole se forme par les syndicats ouvriers par le moyen des contrats collectifs. Mais, comme cette forme n'assure pas tout à fait les travailleurs parce qu'elle laisse hors de son influence plusieurs aspects, on tâche, d'introduire à l'exercice du travail des restrictions.

La plus complète restriction est de déterminer que seulement un certain nombre de gens peut exercer une profession, un cas qui est très fréquent en Grèce. Par ce moyen, nous réussissons une augmentation du salaire, non seulement au delà de l'ouvrier limite mais aussi au delà de la valeur limite. Cela est un très grand désavantage, parce qu'il peut conduire à des phénomènes d'inflation, si en même temps on ne prend pas de mesures monétaires et financières.

D'autre part, lorsque les travailleurs sont obligés d'exercer une certaine profession, la mobilité des travailleurs est restreinte. Cette mobilité est nécessaire pour supprimer le chômage d'après lequel le nombre des personnes qui exercent une profession est limité, n'est pas un bon système et peut être appliqué seulement à quelques professions dites parasitaires ou bien pour celles qui ont besoin d'une protection spéciale.

D'ailleurs, c'est une nécessité sociale que de mettre la distribution des travailleurs dans les diverses professions sous un contrôle d'Etat, celui-ci sera réalisé avec l'orientation professionnelle et une politique des salaires convenable.

MAKING THE PROFESSION SECURE

By Dr Christ. Agalopoulos

Owing to the fact that under the system of capitalism everybody is free as a rule to exercise the profession of his preference and there is competition, a lot of persons choose to establish monopolies in order to prevent competition and secure a satisfactory income. Such a monopoly is also created by the Labor Unions which use the collective agreements as a means. As however, this form does not secure the salaried persons completely leaving out of its influence certain sides of this matter, efforts are made in order to introduce some restrictions in the practice of professions. The most complete of these restrictions is to determine that a profession can be exercised only by a certain number of persons; this measure is very frequent in Greece. This measure succeeds in increasing the salary not only beyond the limit workman, but also beyond the limit value. This is a great disadvantage, because it may lead to phenomena of inflation, if monetary and financial measures are not taken at the same time. Moreover, when certain workers are obliged to exercise only a certain profession, the mobility of workers from one profession to another is difficult; and as known, this mobility is indispensable for controlling Unemployment. Consequently, the system of determining that a profession shall be exercised only by a certain number of persons is a very bad system and should be applied only in some exceptional cases for the professions called parasitical, or for those needing special protection. Besides, it is a social need to put the distribution of the workers to various professions under a state control. This will be obtained through a professional orientation and an appropriate policy with regard to the wages.